

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SABAHATTİN SELEK

Milli Mücadele

(ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI)

1 Saboahnatin Selek / Milli MüCADELE

MİLLÎ MÜCADELE

Ulusal Kurtuluş Savaşı

Örgün Yayınevi
Kültür Dizisi

ISBN: 975-7651-11-7

Editör : Ö. Andaç Uğurlu
Hazırlayan : Serap Ercan
Birinci Baskı : 1970
İkinci Baskı : 1982
Üçüncü Baskı : 2002
Baskı : Doyuran Matbaası
Cilt : Yedigün Mücellithanesi
Kapak : Ercümen Kalmık (1945), “Çanakkale Savaşı” (1915).
İstanbul Askerî Müze

ÖRGÜN YAYINEVİ

Nuruosmaniye Cad. No: 28 Cağaloğlu/İSTANBUL

Tlf.: (0212) 526 37 34 - 527 39 49 Faks: (0212) 526 37 34

SABAHATTİN SELEK

MİLLÎ MÜCADELE

Ulusal Kurtuluş Savaşı

I

ÖRGÜN YAYINEVİ

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

HRB.T.: 344-72 – 70/STR Kont. Yyn. 274 10 Mayıs 1970

KONU: Eser Tetkiki

İLGİ: 15 Nisan 1970 tarihli mektubunuz.

Sabahattin Selek tarafından hazırlanan “Millî Mücadele – Ulusal Kurtuluş Savaşı” adlı eser yetkili bir kurula incelettirilmiş ve Silâhlı Kuvvetler” için yararlı görülerek salık verilmiştir.

Bilgilerini rica ederim.

Burhan ERCAN
Korgeneral
Harb Tarihi Bşk.

T.C.
GNKUR. BŞK.
KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI
ANKARA

3 Ağustos 1970

HRK : 5411-357-70 Mrk. Ta. ve Yyn. (ar)

İLGİ : K.k. İsth. Bşk’lığının 27 Temmuz 1970 gün ve

İSTH: 3443-26-70/SNR.

1. Sabahattin SELEK’in yazdığı “Millî Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı” adlı kitap subay, astsubay ve sivil memurlar için yararlı görölmüştür.
 2. Adı geçen kitabın fiyatı ile sağlanacağı adrek aşağıda gösterilmiştir.
- Bilgilerinize arz ve rica ederim.

Hayati SAVAŐCI
Korgeneral
Kurmay Başkanı

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
JANDARMA GENEL KOMUTANLIĞI
ANKARA

H R K : 3443-11-70. Ş. NŞR.

30 Nisan 1970

KONU : Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı adlı kitap.

İLGİ : 15 Nisan 1970 tarihli «MİLLÎ MÜCADELE, Ulusal Kurtuluş Savaşı» adlı kitap hakkındaki yazınız.

1. İlgili yazınızla gönderilen «Millî Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı» isimli eseriniz tetkik edilerek, kıymetli bir eser olduğu görülmüştür.

2. Sözü geçen kitabınız, Jandarma dergisinin çıkacağı ilk sayısında teşkilâta tavsiye edilecektir.

Bilgilerinizi rica ederim.

JANDARMA GENEL KOMUTANI NAMINA

Mehmet KIRAL
Kurmay Albay
Harekât Başkanı

Ö N S Ö Z

Millî Mücadele, *Sabahattin Selek*'in uzman ve usta kalemiyle, yabancıların açıktan açığa yurdumuza, evimiz Anadolu'ya gelip oturma çabasını olanca çıplaklığıyla açıklayarak, gözler önüne serecektir. Halkımız Millî Mücadelenin ihtiyar bir İmparatorluk'tan genç bir Cumhuriyet'e geçiş dönemi üzerine zihinlerde belirmiş binlerce sorunun gerçek ve doğru karşılığını, bugünkü olaylara bağlayarak bulabilecektir. Yıllardır bu konuda derinlemesine araştırmalar yapan ve bu «*Anadolu İhtilâli*» adlı ünlü eseri hazırlayan *Sabahattin Selek*, birbirine geçmiş olaylar zincirini bütün ayrıntıları ve en ilgi çekici yanlarıyla inceliyor. *Millî Mücadele'nin bugüne kadar bilinmeyen ve açıklanmayan yanlarını yorumlayarak sunuyor*. Herkesin anlayabileceği bir dille yazıyor.

Halk nasıl teşkilâtlanır ya da teşkilâtlandırılır? Umutsuzluk ve kara günler nasıl mücadeleye ve ak günlere dönüşür? Kargaşalık ardından nasıl bilinçlenme dönemini getirir? Halk hangi gerçek nedenlerle silâha sarılır? Millî Mücadele'nin aşamaları nelerdir? Halk kendi başının çaresine bakmaktan millet olarak, bir bütün olarak kurtuluş çareleri bulmaya nasıl geçer? Kimler ve hangi sınıf ve tabakalar emperyalizmin emellerine bilerek, bilmeyerek hizmet ederler? Millî Mücadelenin içindeki yabancı parmakları? Düşmanla asıl işbirliği yapanlar hangi topluluklardır? Kimler olup bitenlere seyirci kalır? Anadolu Millî Mücadelesi gerçek ve bilinen anlamda tam bir halk hareketi midir? Bu hareketin tabii ve sonradan önderleri, elebaşları kimlerdir? Perde arkasında kalan ihanet ve zafer portreleri kimlerdir?

Dünyanın ilk ulusal kurtuluş savaşlarından biri olan Anadolu Millî Mücadelesinin bu en geniş panoraması, en ince ayrıntılarıyla sizlerin, Anadolu halkının gözleri önünden bir si-

nema kordelası gibi, olayların içinde yaşanarak geçecek. Çağımız bir millî mücadeleler çağıdır. Milletler hürriyetlerine, siyasî ve iktisadî bağımsızlıklarına kurtuluş savaşlarından geçerek varabiliyorlar. Bir çağ gereği bu. Anadolu Millî Mücadelesinin de bu çağ içinde yerini ve özelliğini belirtmek gerek.

Millî mücadelelerin gittikçe beliren ve açığa çıkan özellikleri de Anadolu Millî Mücadelesinden bu yana değişmiyor: Para, silâh, kuvvet ve teknik emperyalistlerde olduğu halde, —ilk bakışta anlaşılmaz ve açıklanmaz gibi görünen bir gerçektir bu—, zafer emperyalistlerin değil, er geç, ayaklanan, kalkışan, direnen milletlerin oluyor.

Bir ortak nokta da şu : Her millî mücadele gibi, Anadolu Millî Mücadelesinin de, uzun sürede, göze göz, dişe diş savaşlar bittikten, kâğıt barışlar imzalandıktan sonra bile, siyasal ve iktisadî anlamda da mücadelenin sürdürülmesi gerektiği gerçeği. Asıl bağımsızlık, asıl hürriyet, asıl cumhuriyet ondan sonra başlar.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE

A. YENİLGİ

CEPHEDEN

GELEN BİR RAPOR

Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, cep-
hedeki bir Ordu Kumandanından gelen aşağıdaki raporu oku-
yordu.

«Ahali ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır. Memleket
umumî bir anarşiye sürüklenmektedir. Umumî hayat her kö-
şede ve her beldede esastan çürümektedir.

Mülkî idare tam bir acz halindedir. Halkın bu idareye
karşı nefreti gittikçe artmaktadır. Zabıta kuvveti pek zayıf
ve kifayetsizdir. Memurlar rüşvet almakta, vurgunculuk ve
suistimal yapmaktadırlar. Adliye işlememektedir.

İşe işleri, ticaret ve iktisadiyat müthiş bir surette çök-
meye başlamıştır. Paraya karşı ne memurda ve ne de halkta
emniyet kalmamıştır.

Her taraftan çürüyen muazzam saltanat binasının bir gün
içeriden, birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimali karşısın-
da bulunduğumuz en büyük tehlikedir.

Ordu harbin başlangıcına nisbetle fevkalâde zayıftır. Bir
çok orduların mevcudu, lâzım olan miktarın beşte biri kadar-
dır. Memleketin insan kaynağı, noksanı tamamlamaya muk-
tedir değildir. Hatta, 7. Ordu gibi bütün memleket içinde ik-
mal ve takviyesine çalışılan yegâne orduyu dahi, daha düş-
mana bir tek kurşun atmadan kuvvetli tutmaya imkân bula-
mıyoruz.

Müttefiklerimizin askerî zaferlerle düşmanlarımızı sulhe
mecbur etmeleri artık söz konusu değildir. Almanların aske-
rî tutumları «*Geliniz, bizi mağlûp ediniz*» esasına bağlanmış-
tır.

Düşmanlarımızın birbirinden ayrılmıyacakları anlaşılmıştır. Düşman ahalinin sefalet ve mahrumiyeti bizimkinden daha azdır. Neticeden emin oldukları için düşmanlarımız harbe dayanabileceklerdir. Binaenaleyh harp daha çok devam edecektir. Harbi sona erdirmek bizim partinin elinde değildir.»

Bu rapor, Halep'ten 20 Eylül 1917 günü yazılmıştı. Raporu gönderen, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa, raporun birer suretini de Sadrazam (Başbakan) Talât Paşa ile Bahriye Nâzırı Cemal Paşaya göndermişti. Memleketin kaderini ellerinde bulunduran üç lider, Mustafa Kemal Paşanın acı uyarmalarını olduğu gibi kabullenseler bile, artık ellerinden bir şey gelemezdi. Osmanlı devleti bir kere Dünya savaşına sürüklenmişti. Müttefikimiz Almanların izni olmadan savaştan çekilemezlerdi. Zaferin kendilerine döndüğünü bilen İtilâf Devletleri, Türkiye'nin yapacağı barış teklifini zaten kabul etmiyeceklerdi. Onlar, düşmanları yere serilinceye kadar savaşı sürdürmek kararındaydılar.

Suriye cephesi bizim için çok önemliydi. Bu cephede bozguna uğrarsak savaşı o anda kaybetmiş olacaktık. İngiliz ordusu büyük bir taarruza hazırlanıyordu. Ve bu cephedeki Türk orduları Alman Generali Falkenhayn'ın kumandasına verilmişti. Mustafa Kemal Paşa Almanların niyetlerini anlamıştı. Yabancıların bizim kaderimiz üzerinde söz sahibi olmalarından endişeliydi. Yukarıda bir kısmını özetlediğimiz raporda bu endişelerine de geniş yer verilmişti. Özetle şöyle diyordu :

«Ölüm - kalım meselelerinde olsun karar alma hakkından mahrum bulunduğumuzu sanmıyorum.

Falkenhayn, geldiği günden beri aşiret reislerine Alman teğmenlerini göndererek doğrudan doğruya temas kurmak yolundadır. Osmanlı Devletinin bir ordu kumandanı olan bana bile şunları söyleyebilmiştir :

— *Araplar Türklere düşmandır, biz Almanlar tarafsız olduğumuzdan onları kazanabiliriz.*

... bu halde memleket baştan aşağı bizim elimizden çıkarak bir Alman müstemlekesi haline girmiş olacaktır. Ve Ge-

neral Falkenhayn bu maksat için, bizim Almanyaya borçlandırdığımız altınları ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış bulunacaktır.»

Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşaya gönderdiği ek bir raporda Alman Generali Falkenhayn'ın savaş plânlarını eleştirerek, Başkumandan Vekili Enver Paşayı ikinci kez uyarmaya çalışmıştı. Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşanın sayfalar dolusu iki raporuna *haddini bil* kabilinden kısa ve kestirme bir cevap verdi. Enver Paşanın yazısı şu cümlelerle sona eriyordu :

«... Sina cephesinde bulunacak kıtaların harekâtını sevk ve idare etmeye memur edilmiş olan Müşir (Türkiye'ye görevle gelen Alman Kumandanları Türk Ordusunda bir üst rütbeyi alıyorlardı. Falkenhayn Alman Ordusunda General, Türk Ordusunda Mareşal idi) Falkenhayn Paşanın mezkûr harekâtın muvaffakiyetle neticelenmesi için en doğru karar ve tedbirleri alacağına eminim. Bu husustaki itimadıma zâtîâlinizin de iştirak buyurmanızı bilhassa rica ederim.»

SAVAŞA GİRMEK MÜMKÜNDÜ

Türkiye Birinci Dünya Savaşına niçin girmişti? Savaşa katılmadan tarafsız kalmak mümkün değil miydi? Müttefik Devletler yerine İtilâf Devletleri ile birlikte savaşa katılmak Türkiye'nin menfaatlerine daha uygun düşmez miydi?

Birinci Dünya Savaşının patlamasından bu yana 55 yıl geçmiş bulunuyor. Bütün bu süre içinde yukarıdaki soruları çok kimse sormuş ve bunlar devamlı tartışma konusu olmuştur. Osmanlı Devletinin yıkılması ile sonuçlandığı ve Türkiye'yi bir ulusal kurtuluş savaşına sürüklediği için konu gerçekten tartışılmaya değer. Ancak şu var ki, bu tartışmalardan bir ders çıkarılmalıdır.

Savaş öncesinde ve savaş süresince Hükümetlerde görev almış kimselerden ele geçenler savaştan hemen sonra sorguya çekildiler. Savaş suçlusu sayılanlardan bir kısmı sonradan hatıralarını yazdılar. Birçok tarihçi ve fikir adamı bu konu

üzerinde görüşlerini açıkladılar. Savaş suçlusu durumunda olanların savunmanları da, bunlara yöneltilecek tenkitler de şimdiye kadar asıl gerçekleri ortaya çıkarmış değildir.

Savaşın belli sonucuna göre, Almanlarla beraber savaşa girmenin yanlış olduğu ispatlanmıştır. Buna karşı ancak mazet ileri sürülebilir. «Birinci Dünya Savaşına katılmamak mümkün değildi.» diyenler de var, «mümkündü» diyenler de var. Meselâ İsmet Paşa «*Benim kanaatime göre Birinci Dünya Harbine girmemek de mümkündü. Harbe girmekle olan-
dan daha beter ne olacaktı?*» diyor. Bu sözler dolaylı olarak şu gerçeği belirtmektedir : Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girmeseydi de yıkılacaktı. Nitekim, sonradan meydana çıkan gizli anlaşmalar bunu doğrulamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa gibi akli başında ve uzak görüşlü daha birçok kimse, henüz savaşın başında iken, gerçekleri, Almanların tutumlarından görüp anlamışlardı. Buna bir baş-
ka örnek olarak büyük karargâhta, Başkumandanlık Karar-
gâhında, bir Alman Generali ile bir Türk Subayı arasında ge-
çen konuşmayı verebiliriz. Türk Başkumandanlığı Kurmay
Başkanı Bronzar Paşa ile birçok kurmay subay konuşuyor-
lar. Şube müdürlerinden Kurmay İsmet Bey (İnönü) Bron-
zar Paşaya soruyor :

— *Harp yapılıyor, ne olacak, kazandınız ne olacaksınız?*
Bu kadar büyük fedakârlığın karşılığı nedir?

— *Belçika, Belçika!*

— *Belçika bu kadar fedakârlığı karşılayacak bir değer midir? Belçika'nın nesi var? Eti ne, budu ne?*

— *Evet, ufaktır, ufaktır ama çok değerlidir.*

— *Peki harpten sonra ne olacak?*

— *Türkiye!*

— *Evet, ne şekilde? Nasıl olacak?*

— *Beraber çalışacağız.*

— *Harpten sonra beraber çalışacağımızı düşünmüyoruz.*

— *Anlıyorum, düşünmüyorsunuz ama kaç kişisiniz?*

— *Varız kâfi derecede.*

AMERİKA, ORTADOĞU İLE HENÜZ YAKINDAN İLGİLENMİYORDU

Daha Yirminci yüzyılın başında, sömürgeci devletler, Osmanlı Devletinin sonunun geldiğine karar vermişlerdi. Fakat bunlar —İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya— aralarında bir çatışmaya sebebiyet vermemek için, Osmanlı Devletinin bir süre daha olduğu gibi kalmasını menfaatlerine daha uygun buluyorlardı. 1913 yılında bu görüşteydiler. Osmanlı topraklarını fiili bir şekilde paylaşma teşebbüsüne girişmeyi düşünmüyorlardı ama, herbiri, bu topraklar üzerinde nüfuz bölgeleri kurmak suretiyle gelecekte yapılacak paylaşmaya hazırlanıyorlardı.

Saydığımız büyük sömürgeci devletlerin yanında daha az güçte olmakla beraber, sömürgecilik politikası güden ve Osmanlı ülkeleri ile ilgilenen iki Avrupa Devleti daha vardı : Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ve İtalya.

Küçük Yunanistan da Türkiye için ayrı bir tehlike teşkil ediyordu. Bu tarihlerde Amerika, Avrupa ve Ortadoğu ile henüz yakından ilgilenmemektedir.

DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK — YUNAN İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşının başlamasından önceki dönemde Yunan tehlikesi önemsenerek ölçüde değildi; Amerika'nın Türkiye'ye karşı ilgisi de azdı. Fakat savaşın sonlarına doğru ve hele Kurtuluş Savaşında bu iki devlet bizim için büyük önem kazanacaktı. Bu sebeple, evvelâ, Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasında Türk - Yunan ilişkilerini kısaca gözden geçireceğiz.

Balkan Savaşında Batı Trakya Bulgarlar'da kaldığı için, Türkiye ile Yunanistan'ın kara sınırı yoktu. İki devlet arasında Bulgar toprakları sayılan Batı Trakya bulunuyordu. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, Adalar meselesi ile Yunan Makedonyasındaki Türklerin durumundan ibaretti. Balkan Savaşından sonra yapılan Londra Andlaşmasında (30 Mayıs 1913), Adalar meselesinin çözümü büyük devletlere bırakılmıştı. 14 Kasım 1913'de Türk - Yunan ilişkilerini düzen-

lemek için iki taraf arasında bir Andlaşma imzalandı. Bu Andlaşmaya göre, Osmanlı İmparatorluğunca Yunanistan'a bırakılan topraklardaki (Makedonya) Türkler, Rumlarla eşit haklara sahip olacaklardı. Ayrıca eski yerlerinde kalmak isteyen Türkler istedikleri tabiyeti seçebilecekler ve Osmanlı tabiyetini seçenler Türkiye'ye göç edebileceklerdi. Fakat göç edenlerin, bıraktıkları mallar üzerindeki sahiplik durumları devam edecekti.

Büyük devletler 1914 yılı Şubat ayında Adalar meselesini karara bağladılar. İmroz, Bozcaada ve Meis Adasını Türkiye'ye, diğer adaları da Yunanistan'a bıraktılar. Türkiye, haklı olarak, bu karardan memnun olmadı. Haksızlığı düzeltmek için hem büyük devletlere başvurdu, hem de adalar meselesini makul bir şekilde çözümlenmek maksadıyla Yunanistan'ı diplomatik yollardan sıkıştırmaya başladı. Bu arada, Yunanistan, Türkiye ile yaptığı 14 Kasım günlü Andlaşmaya aykırı olarak, Makedonya Türklerini göçe zorlamaya başladı. Türkler maruz kaldıkları kötü muamelelere dayanamıyarak göç ediyorlardı. Osmanlı hükümeti normal yollarla bunu önleyemeyince, Türkiye Rumları için karşı tedbirler aldı. Ege sahillerindeki ve Doğu Trakya'daki Rumlara yöneltlen baskılarda gerçi resmî bir hava yoktu. Fakat, hükümet olup bitenlere ses çıkarmıyordu ve bu mukabele hareketlerini İttihat ve Terakki Cemiyeti organize ediyordu. Türklerce hiçbir zulüm yapılmadığı halde, yüzbin kadar Rum korkarak Yunanistan'a göç etti.

Makedonya Türklerine yapılan Yunan zulmünü önlemek için, ayrıca, hükümetin ve İttihat ve Terakki Merkezinin desteği ile halk, Rumlarla alışverişi kesmişti. Bu yaygın boykot hareketi de çok etkili oldu.

Adalar üzerindeki hak ididaları ile Yunanistan'daki Türk azınlığına ve Türkiye'deki Rum azınlığına karşı girişilen hareketler bir ara Türk - Yunan ilişkilerini son derece gerginleştirmişti. Her an bir Türk - Yunan Harbinin patlamasından endişe ediliyordu. Yunan hükümeti bundan korkarak tutumunu yumuşattı ve Türk - Yunan ilişkileri eski gerginliğini kaybetti. Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman durum böyleydi.

AMERİKAN SÖMÜRGEÇİLİĞİNİN PRENSİPLERİ

Amerikan sömürgeciliği Yirminci Yüzyıla çok geliştirilmiş prensiplerle girmişti. Amerikan sömürgecilik politikası, ekonomik ve askerî amaçlara dayanmakla beraber felsefesini şöyle açıklıyordu : Kendilerini gereği gibi yönetemiyen halklara, liberal ve demokratik düşüncelerini yaymak Amerika Birleşik Devletleri için bir *ödevdir*.

Sömürgeci Avrupa Devletlerinin Amerika Kıtasına karışmalarını önlemek için ortaya atılan Monroe Doktrini, aslında bu kıtayı Birleşik Devletlerin sömürgesi haline getirmek hedefini güdüyordu. Bu doktrin şunu ifade eder: Şayet, herhangi bir Amerika Devleti, süregelen bir karışıklık, ya da iktidarsızlık içinde bulunursa, bunu düzeltmek için *medenî* bir milletin müdahalesi zorunlu olur.

Ancak, bu *medenî* devlet, yalnız Birleşik Amerika Devleti olmalıdır.

Amerika, Monroe doktrini ile kendisine bir *polis yetkisi* tanımış oluyordu. Bu yetkiyi, iç durumu karışık ve kendisini yönetemiyen devletlere iyilik yapmak (!) için kullanacağını söylediği halde, bir yıl sonra Cumhurbaşkanı Roosevelt, 1905'de polis yetkisinin sınırlarını daha çok açıklığa kavuşturdu. Cumhurbaşkanı bir mesajında şöyle diyordu :

«Bir Amerika devletinde, Birleşik Devletlere ya da bir vatandaşımıza zarar verecek şeyler yapılır da, bu devlet, düzeni korumada yahut yabancılar için adaleti yerine getirmede güçsüzlük gösterirse, Birleşik Devletler, arazi ilhak etme maksadı olmaksızın, haklarını korumak ve vazifelerini yerine getirmek üzere harekete geçebilir.»

Théodore Roosevelt'ten sonra Cumhurbaşkanı olan Taft, kendinden evvelki başkanın geliştirdiği sömürgecilik politikasını daha da ileriye götürmüştür. Taft'ın ilân ettiğine göre, Amerika Birleşik Devletlerinin menfaat sahasına giren yerlerde *bir devletin maliyesi bozuksa*, bu devlete müdahale etmek gerekir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Amerika Birleşik Devletlerinin yalnız kendi kıtası ve yakın çevresi için açıkça ilân et-

tiği bu sömürgeci formüller, ileride, bütün dünyaya teşmil edilecektir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sonunda ve günümüzde aynı sömürgeci formüllerin, Türkiye'ye *iyilik yapmak* için kullanılmak istenildiğini de görmekteyiz.

TÜRKİYE'DE YABANCI NÜFUZ BÖLGELERİ

Birinci Dünya Savaşını hazırlayan sebepler, sömürgeci Avrupa Devletlerini iki gruba ayırmıştı : Almanya İmparatorluğu, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ve İtalya, Müttefik Devletler adı ile bir grup; İngiltere, Fransa ve Rusya İttifak Devletleri adı ile ayrı bir grup olmuştu. Demek ki, sömürgeci devletler karşılıklı savaşıyorlardı. Hangi taraf kazanırsa, paylaşmaya hazır ülkeler o tarafın eline geçecek. Bu şartlar altında Türkiye'nin, isteyerek, bloklardan herhangi birisine bağlanması kendi kuyusunu kazmaktan başka bir anlam taşımıyordu. Türkiye'yi müttefik olarak kabul eden taraf, onu korumak için değil, rakiplerine kaptırmayıp kendisine saklamak için bu yolu seçecekti. Almanya böyle yaptı. İngiltere ve Fransa Türkiyen'in ittifak tekliflerini reddederken, Osmanlı ülkelerinin, aralarında Almanya olmaksızın paylaşılmasını kendi menfaatlerine daha uygun bulmuşlardı. Çünkü, Almanya'nın Akdeniz'e çıkmasını, Rusya'nın Akdeniz'e çıkmasından daha tehlikeli görüyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı ülkeleri ile ilgilenen bütün sömürgeci devletler (Almanya, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve İtalya) bu ülkelerdeki nüfuz bölgeleri üzerinde anlaşmış bulunuyorlardı. Her devletin nüfuz bölgesinin nereleri olduğu, gerek kendi aralarında, gerekse Osmanlı Devleti ile yaptıkları birçok *ikili anlaşmaya* bağlanmıştı. Böylece Osmanlı Devleti, bazılarında kesinlikle habersiz olmadığı, bazılarında imza attığı anlaşmalarla kendi toprakları üzerinde yabancı devletlerin ekonomik, ya da siyasal egemenliğine girmiş oluyordu. Sömürgeci devletlerin nüfuz bölgeleri, yakın bir gelecekte bekledikleri paylaşmanın siyasî sınırlarını da çizmiş bulunuyordu.

Sözü edilen anlaşmalar nüfuz bölgelerini şu şekilde tesbit etmiştir.

FRANSIZ NÜFUZ BÖLGESİ : Anadolu'da İngiliz bölgesinin kuzeyine düşen İzmir - Turgutlu - Afyon demiryolu ile Manisa - Soma - Bandırma ve Bursa - Mudanya demiryollarının geçtikleri bölge.

Ereğli'den Trabzon'a kadar Karadeniz sahilleri ile Ergani'ye kadar uzanan bölge. Ayrıca Suriye ve Lübnan, Fransız nüfuz bölgesi olarak kabul edilmiştir.

RUS NÜFUZ BÖLGESİ : Bugünkü idarî taksimatımıza göre, yirmi vilâyeti içine alan bütün Doğu Anadolu, Rusya'nın nüfuz bölgesi idi. 1914 yılı başlarında Osmanlı ve Rus hükümetleri arasında varılan bir anlaşmaya göre, Rusya'ya bu bölgede bir takım haklar tanınmıştı. Fransızlara Osmanlı hükümetince Rusya'nın izniyle bu bölge içinde verilmiş olan demiryolu imtiyazları sebebiyle Rus ve Fransız nüfuz bölgeleri iç içe girmiş bulunuyordu.

İNGİLİZ NÜFUZ BÖLGESİ : İzmir - Aydın demiryolu hattı boyunca uzanan ve Afyonkarahisarı'na kadar varan şerit ile Eğridir, Beyşehir, Burdur göllerini kapsayan bölge,

Bundan başka, bütün Arabistan Yarımadası İngiliz nüfuz bölgesi olarak tesbit edilmiştir.

Alman bölgesi içinde bulunan Irak üzerinde İngiltere'nin Almanya ile ayrı bir anlaşması vardır. Bu anlaşma ile Irak üzerindeki ekonomik menfaatler iki devlet arasında paylaşılmıştı. Bazı işlerde Alman payı, bazı işlerde İngiliz payı fazla idi.

ALMAN NÜFUZ BÖLGESİ : Anadolu ve Bağdat demiryollarının iki tarafını içine alan ve İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzanan bölge.

AVUSTURYA NÜFUZ BÖLGESİ : Almanya ve İngiltere'nin Anadolu'daki nüfuz bölgelerinin güneyine ve İtalyan nüfuz bölgesinin doğusuna rastlayan bir bölge Avusturya nüfuz bölgesi olarak düşünülmüştü.

İTALYAN NÜFUZ BÖLGESİ : Sömürgeci devletler arasında yapılan anlaşmalarla, İtalyanlara, Güneybatı Anadolu'

da sınırları henüz tam kesin olmayan bir bölge nüfuz bölgesi olarak bırakılmıştı.

Sömürgeci devletler Osmanlı Devletinin bir süre daha yaşayabileceğini ve yaşaması gereğini düşünüyorlardı. Bunun için paylaşma zamanı gelincey kadar, ekonomik ve siyasal menfaatlerden dolayı aralarında çıkacak çekişmeleri ve muhtemel bir harbi önlemek istiyorlardı. Paylaşma zamanında da bir takım anlaşmazlıklarla karşılaşmamalıydılar. Bu düşüncelerle, şimdiden nüfuz bölgelerini tesbit etmiş bulunuyorlardı. Fakat, savaşın beklenmedik bir anda patlaması ve savaş sonu şartları, bu hesapları büyük ölçüde değiştirmiştir. Türkiye üzerinde yapılan hesaplar bir noktada, hem de tahmin olunandan çok daha erken doğru çıkmıştır : Osmanlı Devletinin yıkılması. Buna karşılık sömürgeci devletler, hiçbir zaman düşünmedikleri bir olayla karşı karşıya kalacaklardı : Ulusal Kurtuluş Savaşı.

TÜRKİYE'NİN TAKSİMİ

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, savaş ihtimaline karşı yalnız kalmamak ve devleti kurtarmak için Osmanlı yöneticilerinin, sömürgeci devletlere başvurmalarının ne kadar gereksiz ve faydasız bir çaba olduğunu yukarıda özetlediğimiz nüfuz bölgesi anlaşmaları açıkça göstermektedir. İngiltere ve Fransa'nın reddetmesi, Almanya'nın önce tereddüt gösterip, sonra Türkiye ile ittifak anlaşması yapması, bu devletlerin gerçek niyetleri ile tamamiyle bağdaşmaktadır. Nitekim aşağıda bir özetini vereceğimiz rapor bu gerçeği doğrulamaktadır.

Savaştan önce ve savaş içinde Almanya'nın Türkiye'deki büyükelçisi Vangenhaym, 1913 yılı ortalarında Alman Başbakanına gönderdiği raporda şunları yazar :

«Balkan Harbiyle Avrupa Türkiyesi ortadan kalktı. Şark meslesinin Küçük Asya'yı alâkadar eden kısmı şu kelimelerle ifade olunabilir : Türkiye'nin geri kalan kısmı yaşamaya muktedir midir, yoksa çökmeye mi mahkûmdur?

Osmanlıların hakimiyeti altında bulunan millet ve kabilelerin birçoğunda istiklâl ve ayrılma temayülleri görülüyor. Bu temayüller ya yabancı devletler tarafından uyandırılmakta, yahut da herhangi bir yabancı devletin kendilerini himayesi altına almak istiyeyeğine dair yerlilerin beslediği ümitten hasıl olmaktadır. Hatta bugün asıl Türkler arasında da kendi ırklarının istikbalinden ümitlerini kesip, bir yabancı işgalini isteyenler vardır. Türk milletinin zekî olan kısmını derin bir ümitsizlik, bir sarsıntı kaplamıştır. Geri kalan kısmı ise büyük bir kayıtsızlık içine gömülmüş bulunuyor. Memleketin maliyesi ağır surette sarsılmıştır, vergi yükleri dayanılamıyacak bir dereceye gelmiştir. Ordunun maneviyatı bozulmuş ve subaylar arasına siyasî nifak girmiştir. Bu durum Asya Türkiyesi kendi kuvveti ile kendisini muhafaza etmeye kadir değildir.

Yalnız, Balkan Savaşı sonundaki Türkiye için müsait olan tek nokta, sakinleri arasında yabancı devletlere mensup olup Osmanlı hakimiyetinden kurtulmak isteyen insan adednin şimdi artık nisbeten az olmasıdır. Balkan milletleri arasında yalnız Rumların Küçük Asya'da ırkî menfaatleri vardır. Fakat İstanbul'un da elde edilmesini hedef güden Yunan propagandası, Slav mukavemetine maruz olduğundan, Türk İmparatorluğunun mevcudiyetini, Mahmut Şevket Paşanın tahmin ettiği gibi, ciddi surette tehdit etmektedir. Fakat bugün milletler fetih arzularına bahane olarak yalnız ırkî prensipleri ileri sürmüyorlar. Herhangi bir yabancı memlekete müdahale etmek isteyen bir memleketin nizamını sarsabilen ve yahut onun tarafından bu memlekete yatırılmış yüksek ekonomik kıymetleri tehlikeye düşürebilen bir huzursuzluk hâkimdir diye de müdahale meşrulaştırılabilir. Rusya için müdahale imkânları Şarkî Anadolu'da, Fransa için Suriye'de ve İngiltere için de Basra Körfezi havalisi ile Arabistan'ın mevcuttur. Bizim için de nazari olarak Bağdat hattı muntıkasında mevcuttur, denebilir.

Herhalde dahilî savaşlar ve anarşi, devletlerin müdahalesine ve Türkiye'nin taksimi meselesinin ortaya atılmasına cı devletlerin kontrolü altına girmesini Alman milleti kabul

sebeup olacaktır. Taksim meselesinin yakın zamanlarda söz konusu olması Almanya'nın menfaatine hiçbir veçhile uygun değildir. Gerçi biz Türkiye'de münhasıran ekonomik menfaatler peşinde koştuk. Bu menfaatlerin ve Türkiye'de yarattığımız kıymetlerin bize karşı düşmanlık hissi besliyen yabancı devletlerin kontrolü altına girmesini Alman milleti kabul etmiyecektir.»

ALMANLARIN TELÂŞI :

«RAKİPLERİMİZE YETİŞMELİYİZ»

Alman Büyükelçisi bundan sonra Almanya'nın Türkiye'de yerleşmesi ve büyük bir nüfuz bölgesi kurması için neler yapılması gerektiği hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir :

«Küçük Asya'da yerleşmekle bir Akdeniz devleti haline girmiş oluruz. Yeni mülkümüzü dünya ulaşımına bağlayabilmek için, zamanla bir deniz üssü olarak gelişecek olan bir liman edinmekliğimiz icap eder. Bugünkü şartlar altında Türkiye'nin taksimi bizi İngiltere ile ağır bir ihtilâfa sevk edebilir. Ayrıca bugün Küçük Asya'da yerleşmeye hiç hazırlanmış değiliz. Hatta nerede yerleşeceğimizi de kesin olarak bilmiyoruz. Rusya, Fransa ve İngiltere tamamen belirli menfaat bölgelerine sahiptirler. Bizim menfaatlerimiz Bağdat hattının uzunluğunca devam etmekte ve bütün Küçük Asya'yı bir baştan bir başa katetmektedir. Fakat bunlar gerçek nüfuz bölgesi olınaktan ziyade ekonomik mahiyettedirler. Türkiye'de malik olduğumuz okul, dinî kuruluşlar gibi müesseseler Fransa'nın, Rusya'nın ve İngiltere'nin yüzyıllardan beri yarattıkları ve bugün memlekette kök salmış olan kurumlarla önem bakımından mukayese edilemiyeceği gibi, bizimkilerin önemli bir kısmı ileride başka memleketlere geçmesi zarurî olan yerlerde bulunmaktadır. Birçok bakımlardan geride kalmış bulunuyoruz. Rakiplerimize yetişmek zaruretindeyiz. Bunun için en gayretli çalışmalarla dolu uzun zamanlara muhtacız. Binaenaleyh, siyasetimizin hedefi ancak Türkiye'nin dağılmasını mümkün olduğu kadar geciktirmek ve hiç olmazsa şimdilik önlemek olmalıdır.»

Bu satırları okudukça, Almanya'nın kısa bir süre sonra bizimle ittifak anlaşması yapmasındaki bilinen maksatların ardında yatan niyetini açıkça anlamış oluyoruz. Almanya Anadolu'ya yerleşmekte geç kalmıştır. Rakiplerine yetişebilmek için zamana ihtiyacı vardır. Ve kendi öz çıkarları için Türkiye'nin parçalanmasını geciktirmek mecburiyetindedir. Alman Büyükelçisi bunun için pratik bir yol olarak, İngiltere ve Almanya'nın işbirliği ile Türkiye'de bir reform yapılmasını uygun bulur. Raporunda bu meseleyi izah ederken şöyle der :

«Böyle bir rejim Mısır'daki rejime yaklaştığı nisbette Türkiye için hayırlı olur. İslahat işi, neticede Türkiye'nin muvakkaten kurtarılması, ancak Türkiye'nin yaşmasında hakikî bir menfaati olan devletlerin samimî surette elbirliği yaparak çalışması ile temin olunabilir.»

Alman Büyükelçisine göre elbirliği yapacak ancak iki devlet vardır : Almanya ve İngiltere.

Rapor şöyle devam ediyor :

«Bugün Türk milletinin ruhî haleti öyledir ki, İngiltere ve Almanya, Türkiye'de yapmak istedikleri tesirin derecesini bizzat tayin edebilecek bir vaziyettedirler. Hatta, İngiltere'nin Mısır'da tatbik ettiği kontrole yavaş yavaş yaklaşan bir kontrol bile halk tarafından bugün kabul edilebilir.»

Büyükelçi Vangenhaym, yakın bir gelecekte, sözünü ettiği İngiliz - Alman işbirliğini mümkün görmediği için «İngiltere ile Almanya'nın daha uzun müddet ayrı ayrı yürümleri halinde Türkiye'nin kaçınılmaz olan parçalanmasına hazırlanmalıyız» diyor.

Ekli haritada kırmızı kalemle taranmış sahanın dar anlamda menfaat bölgesi olduğunu iddia etmekteyiz ve bu sahanın Türkiye'nin beklenen tasfiyesinde bize düşmesi lâzım geldiği neticesine vardık.

Bölgenin haritada mavi olarak taranmış olan kısmı, geniş anlamda menfaat bölgemiz telâkki olunabilir. Burası

gayet kıymetli iki kısmı ihtiva etmektedir : Avrupalı göçmen-menlere uygun olan Batı Anadolu yaylası ve pamuk memleketi olarak parlak bir istikbale doğru giden Orta Mezopotamya.»

Görülüyor ki, Birinci Dünya Savaşında müttefikimiz ve silâh arkadaşımız olan Almanya'nın hakkımızdaki düşünceleri Türkiye'ye Avrupa'dan göçmen getirip yerleştirecek kadar ileri bir noktaya ulaşmıştır. Dört yıl süren Türk - Alman silâh arkadaşlığı vesilesiyle, Almanya'nın sömürgeci zihniyetinin memleketimizde bulunan Alman kumandan ve subaylarına da hâkim olduğu çeşitli örneklerle görülmüştür. İleride bunlara da kısa kısa temas edeceğiz.

Rapora göre, Almanya, Rusya ile çatışmamak için Karadeniz ve Marmara bölgesine sokulmamalıdır. Çok sayıda Rum bulunduğu için Batı Anadolu ile ilgilenmemek gerekir. Fransız nüfuzu üstün olduğu için Suriye ve Filistin'e sokulmak tehlikelidir. Nihayet, Almanya'nın Arabistan ile Basra Körfezine sokulmasına İngiltere müsaade etmiyecektir. Raporda bütün bunlar belirtildikten sonra şöyle deniliyor :

«Bu bölgeleri çıkardıktan sonra, bize, genişliği yaklaşık olarak 400 kilometreyi bulan Eskişehir - Antalya hattından İran hududuna uzanan bir saha, yani sırf Alman idaresinde yapılan inşaatla ulaşım açılmış veya pek yakında açılacak olan havalı kalıyor. Merkez noktası İskenderun Körfezinin etrafındaki saha olan bu bölgede şimdiye kadar o kadar çok kültür işi başardık, o kadar büyük ekonomik kıymetler yarattık ki, menfaatlerimiz tekele benzer bir karakter kazanmaktadır. Bu hususta Kilikya'yı ve Konya ovasını misal olarak zikredebiliriz. Bağdat hattının tamamlanmasından sonra İskenderun Körfezinin hinterlandının bütün geri kalan kısmı dahi Almanya nüfuzu altına sokulabilir.

Mezopotomya ovasının kuzeyindeki dağlık mıntıkada oldukça zengin madenler vardır. Ergani'de bakır madenleri bulunmuştur. Büyük Zab'da ve İran hududundaki dağ silsilesinde petrol ve orman vardır.

BULGARİSTAN'A TAVİZ

Savaş başladıktan sonra Türkiye'nin paylaşılması konusu ciddi olarak ortaya çıkmıştı. Savaş öncesi yıllarda zaten sömürgeci devletler nüfuz bölgeleri üzerindeki anlaşmalarla gelecekteki paylarını tesbit etmiş bulunuyorlardı. Görünüşe göre de, kesin paylaşmaya girişmek için aceleleri yoktu. Savaşın sonunu bekliyeceklerdi. Fakat bir yandan Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale boğazlarını bir an önce elde etmek için müttefikleri üzerinde yaptığı baskılar, öte yandan İtalya'nın savaşa girmek için öne sürdüğü bizimle ilgili şartlar, paylaşma sorununun çözülmesi işini çabuklaştırdı. Bunlardan ayrı olarak, Bulgaristan müttefik devletlerle beraber savaşa girmek için, Yunanistan İtilâf Devletleri ile beraber savaşa girmek için Türkiye'den toprak istiyorlardı. Bütün bu istekler ve niyetler, yalnız büyük devletlerin değil, küçük devletlerin de Türkiye'nin parçalanmasına mukadder bir âkıbet olarak baktıklarını göstermektedir.

Türkiye'nin paylaşılması ile ilgili gizli görüşmelerden önce, Bulgaristan'ın Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devletleri ile beraber savaşa katılma karşılığında bizden sağladığı menfaatler üzerinde durmak gerekir. Bulgarlarla Almanlar ve Bulgarlarla Osmanlı yöneticileri arasında uzun süre devam eden görüşmelerden sonra, nihayet Almanya'nın tesiriyle 6 Eylül 1915'de Türk - Bulgar Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Bulgaristan lehine yaptığımız fedakârlık şudur :

Türkiye kendi topraklarından, Edirne'nin istasyonu olan Karaağaç ile Edirne'nin güneyinden Marmara denizine kadar Meriç'in sol kıyısında 2 kilometre genişliğinde bir şeridi Bulgaristan'a vermeyi kabul etmiştir.

Bu anlaşma ile Bulgaristan'a terk ettiğimiz arazi, üzerinde 65.000 insan oturan 2600 kilometrekare genişliğinde olup, anlaşmanın bir hükmü gereğince 28 Eylül'den itibaren Bulgarlara teslim edilmeye başlanmıştır.

BOĞAZLARI RUSYA'YA BIRAKAN GİZLİ ANLAŞMALAR

İngiliz ve Fransızlar, Çanakkale'ye taaruza geçmeden önceki günlerde, Rusya, İstanbul ve Boğazlar meselesini kendi lehine çözmek istiyordu. 1915 yılının başlarında açığa vurulan bu Rus isteği üzerinde Rusya ile Fransa ve İngiltere arasında birçok pazarlıklar yapıldı. İstanbul'un ve Boğazların Rusya'nın elin geçmesini onlar kendi çıkarlarına uygun bulmuyorlardı. Fakat savaş ortakları olan Rusya'nın ısrarlı zorlamaları karşısında, iki üç ay süren müzakerelerden sonra razı oldular. 1915 yılının Mart ve Nisan aylarında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında varılan anlaşmalara göre İstanbul ve Boğazlar bölgesi Rus hâkimiyetine tahsis edildi.

Rusya, 1915 anlaşmaları ile de tatmin olmamıştı. Gizli olan bu anlaşmaların dünya kamuoyuna açıklanmasını ve böylelikle savaş sonunda herhangi bir tartışma kapısı açılmasını şimdiden kapamak istiyordu. 1916 yılı sonlarına yaklaşırken, gizli anlaşmaların açıklanması konusunda müttefiklerini taziyetmeye başladı. Nihayet, onların rızalarını alarak İstanbul ve Boğazların kendilerine ait olduğunu açıkladılar.

İngiltere ve Fransa, boğazları Rusya'ya bırakırken aynı konuda müttefikimiz Almanya'nın ne düşündüğünü de bilmek gerekir. Gerçi Rus - İngiliz - Fransız anlaşmaları gizli yapılmıştır ve bundan Almanya'nın o tarihlerde haberli olması mümkün değildir. Fakat ibretle üzerinde durulacak bir meseledir ki, Almanya da 1915 yılında, İstanbul'un ve boğazların Rusya'ya bırakılması karşılığında onunla barış yapmak istemiştir. Rus cephesini kapatarak karşısındaki ittifak cephesini bölmek ve yalnız Batıda İngiliz ve Fransız kuvvetleri ile karşı karşıya kalmak için Almanya, çeşitli yollardan Rusya ile temas aramış ve boğazları bu uğurda peşkeş çekmiştir. Tabii Almanya'nın bu teşebbüslerinden o günlerde Türk yönetimi de haberli olamazdı.

İTALYAN ÇIKARLARI İÇİN YAPILAN GİZLİ ANLAŞMA

Türkiye'nin paylaşılması için savaş içinde yapılan *gizli anlaşmalardan biri* de 26 Nisan 1915 günlü Londra Anlaşmasıdır. İtalya'yı kendi yanlarında savaşa sokmak için ilk günlerden itibaren yapılan pazarlıklar nihayet 1915 Nisanında bitmiş ve Londra'da İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın bizimle ilgili maddeleri şöyledir :

● İtalya bu sırada elinde bulundurduğu 12 ada üzerinde tam egemenliğe sahip olacaktır.

● Fransa, İngiltere ve Rusya, Asya Türkiye'sinin tamamen veya kısmen paylaşılması halinde İtalya'nın hak ve menfaatlerinin bulunduğu Antalya vilâyetine yakın olan Akdeniz bölgesinde adilâne bir pay almasını genel olarak kabul ederler.

Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü muhafaza edilir ve büyük devletlerin nüfuz bölgelerinde değişiklikler yapılırsa, İtalyan menfaatleri de göz önünde tutulacaktır.

Eğer bu savaş boyunca Fransa, İngiltere ve Rusya Asya Türkiye'sinde yerler işgal ederlerse, Antalya vilâyetine yakın olan ve yukarıda sınırlandırılmış bulunan Akdeniz bölgesi İtalya'ya ayrılacaktır ve onun burasını işgal etmek hakkı olacaktır.

● İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki tam egemenliği kabul edilmiştir.

● Arabistan ile Arabistan'da bulunan Müslüman kutsal yerlerini bağımsız bir Müslüman iktidarın egemenliği altında bırakacaklarına dair Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yaptıkları beyanata İtalya da katıldığını açıklar.

İNGİLİZ — FRANSIZ GİZLİ ANLAŞMASI

İstanbul ve Boğazlar bölgesinin Rusya'ya bırakılmasından hemen sonra diğer Osmanlı ülkelerinin paylaşılması için Fransa ve İngiltere arasında *ikili görüşmeler* başlamıştır. Fransa'nın Londra Büyükelçisinin İngiliz Dışişleri Bakanına

yaptığı müracaatla başlayan görüşmeler çok ilginçtir. Fransız elçisinin İngiliz Dışişleri Bakanını ziyareti ile aralarında aşağıdaki konuşma geçer :

— Daha çok Rusya'yı ilgilendiren İstanbul ve Boğazlar meselesi çözülmüş olduğundan, Küçük Asya'yı ilgilendiren öbür meselelerin çözülmesi işi daha çok Fransa ve İngiltere'ye düşer. İki devlet arasında onların karşılıklı istekleri üzerinde yarı resmî görüşmelerin başlaması iyi olur. Görüşmeler Paris veya Londra'da yapılabilir.

— Kabul ettim. Görüşmelerin Londra'da yapılması bana daha uygun gelir. İngiltere hükümeti bu işi henüz incelememiştir. Biz evelce belirtmiştik ki, Türkiye İstanbul ve Boğazlardan çekildikten sonra başka bir yerde, İslâm ülkelerinin içinde, bağımsız bir Müslüman devleti kurulması gerekir. Bunun merkezi İslâm kutsal şehirleri, Mekke veya Medine olmalı ve bu devlet Arabistan'ı içine almalıdır. Ancak, bu devletin daha nerelere kadar yayılacağını tesbit etmek gerekecektir. Çünkü henüz Irak'ı ona mı katacağımızı, yoksa kendimiz için mi alıkoyacağımızı kararlaştırmadık.

Bu suretle başlayan Fransız - İngiliz görüşmeleri 1916 yılı Mayıs ayına kadar sürmüştür. Bir yandan bu ikili görüşmeler yapılırken, bir yandan da yine paylaşma konusunda Rusya'nın da katıldığı üçlü görüşmeler yapıyordu. 1916 yılının Nisan ayında üçlü anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma ile Rusya İngiltere'nin düşündüğü gibi bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını kabul ediyordu. Buna karşılık, diğerleri, Doğu Anadolu topraklarını Rusya'ya bırakıyorlardı.

Ortadoğu'nun kendi aralarında paylaşılması için İngiltere ve Fransa arasındaki görüşmeler de 9 ve 16 Mayıs 1916 günlü notalarla bir sonuca varmıştır. Bu anlaşmanın özeti şöyledir :

Suriye'nin Akkâ'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi ile Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın olacak. Bağdat - Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'nin olacak. Geri kalan Osmanlı topraklarında bir Arap devleti ve

ya Arap Devletleri Federasyonu kurulacak. Bu Arap Devleti veya Federasyonu da İngiltere ve Fransa arasında nüfuz bölgelerine ayrılacak. Akkâ - Kerkük çizgisinin kuzeyi Fransız bölgesi, güneyi de İngiliz bölgesi olacak.

YUNAN

EMELLERİ

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Yunanistan tarafsız bir durumdaydı. Yunan Kralı Konstantin, Alman İmparatorunun eniştesi idi. Kral, Almanya ve müttefiklerine sempati besliyordu. Yunanistan'ı savaşa sokmak niyetinde değildi. Hele İtilâf Devletleri ile (İngiltere, Fransa, Rusya) beraber savaşa girmek istemiyordu. Venizelos Başvekildi. Venizelos'un bütün sempatisi de İtilâf Devletlerine karşı idi. Dünya savaşını Yunan idealleri için kaçınılmaz bir fırsat sayıyor ve İtilâf Devletleri ile birlikte savaşa katılmak istiyordu. Venizelos şöyle düşünüyordu :

«Bu savaşı Almanya kazanırsa, onun müttefiki olan Türkiye çok şımarır ve bize saldırır. Almanya da Anadolu Rumlarının yerlerinden çıkarılmasına razı olur. Çünkü bunlar, kendisine rakiptirler.

Sırbistan dostumuzdur. Romanya ile anlaşır, Bulgaristan'a da Kavala'yı vererek bir fedakârlık yaparsak, bir Balkan ittifakı meydana getirebiliriz. Bunu yaptıktan sonra İtilâf Devletleri ile beraber savaşa girdiğimiz takdirde, savaşın talihini İtilâf Devletleri yararına değiştiririz. Bulgarlara yaptığımız fedakârlığa karşılık Anadolu'dan büyük bir parça alabiliriz. İtilâf Devletleri bunu vermeye razı olurlar.

Her türlü tereddüdü bırakmalıyız, böyle bir fırsat bir daha ele geçmez.

Savaşa katılmazsak, sonucu ne olursa olsun, «Anadolu Helenizmi» kaybolmuş demektir. Eğer İtilâf Devletleri kazanırsa, bu devletler, İtalya da onlarla birlikte olarak, Anadolu'yu ve bütün Türkiye'yi paylaşırlar. Eğer Almanya - Türkiye takımı kazanırsa, Anadolu'dan zaten kovulmuş olan ikiyüzbin Rum, oraya her türlü geri dönme ümidini kaybettikten

başka, daha korkunç bir Rum göçü olur. Herhalde bir Alman zaferi bu devleti bütün Anadolu'ya sahip kılar.

«Fırsat kaçırılmamalıdır.»

Yunanistan'ın savaşa katılması, çok çekişmeli uzun bir süreden sonra olmuştur. Savaşa katılıp katılmamak, katılmanın şartlarını ve zamanını tayin etmek, hem iç çekişme konusu olmuş, hem de İtilâf Devletlerinin kendi aralarında ve bunlarla Yunanistan arasında tartışılmıştır.

Venizelos, bütün uğraşmalarına rağmen, Krala ve Genelkurmay'a politikasını kabul ettiremediği için Başbakanlıktan çekildi. 13 Haziran 1915'de yapılan seçimleri Venizelos kazandı.

Venizelos İtilâf Devletlerine karşı yaptığı entrikalardan ve karşılaştığı iç güçlüklerden dolayı 5 Ekim 1915'de Kralla yaptığı bir tartışmadan sonra tekrar Başbakanlıktan ayrıldı.

Bulgaristan, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğunun yanında savaşa katıldıktan sonra, İngiltere, Yunanistan'ı kendi yanlarında savaşa sokmak için İzmir ve dolaylarını vaadetti. Fakat İtalya bunu kabul etmek istemiyordu. Bunun üzerine, Yunanistan'a savaşa girme karşılığı Kıbrıs'ı teklif ettiler. Yunan Başbakanı Zaimis ve Kral, bu şartla da olsa, Yunanistan'ın savaşa girmekle büyük zarar göreceğini düşünerek teklifi reddettiler. Sabık Başbakan Venizelos büyük Yunan idealini gerçekleştirmek için başka çare olmadığına kanaat getirerek, Atina'dan kaçıp kendi memleketi olan Girit'e gittikten sonra, Selânik'e dönüp orada bir ihtilâl hükümeti kurdu. Selânik'teki Fransız donanması yardımı ile Yunanistan savaşa girdi.

Venizelos'un ihtilâl hükümetini kurmasından sonra birçok karışık iç ve dış olaylar yaşayan Yunanistan, nihayet 1 Temmuz 1917'de Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilân etmiştir.

SEFERBERLİK

SEFERBERLİK NASIL İLAN EDİLDİ?

Sömürgeci Avrupa Devletleri yıllardanberi bu savaş için hazırlanıyorlardı. Fakat Türkiye hiçbir savaş hazırlığı olmadan savaşa girmiştir. Gerek bundan dolayı, gerekse Türk ordusundan gücünün üstünde hizmetler istendiği için Türkiye Birinci Dünya Savaşından diğer devletlere kıyasla çok daha yıpranmış olarak çıkmıştır.

Bizim için Birinci Dünya Savaşına girmenin mümkün olup olmadığı hususundaki görüşleri özetlemiştik. Şimdi, savaşa nasıl girildiğini ve savaşın nasıl yönetildiğini gözden geçireceğiz.

Savaşın başında Genelkurmay Harekât Şubesinde bulunan İnönü, Birinci Dünya Savaşına girişimiz konusunda şöyle der :

«Bizim Cihan Harbine girmemiz, ibret verici safhalardan geçerek tahakkuk etmiştir. *Sultan Reşat'ın, devletin başı olarak, olup bitenlerden haberdar olmadığını biliyoruz. Zamanın Sadriâzâmı, harbe girmemizden önceki gelişmelerin dışında kalmış görünüyor.* Almanya ile yapılan ittifak anlaşmasını imza etmiş; fakat, sonra öğrendiğimize göre, İtilâf Devletlerinin bize harp ilân etmelerini hazırlayan hâdiseleri hükümet başkanı bir *emrivâki* olarak kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Cihan Harbine girme kararının alınmasında, birinci derecede söz sahibi olanların fikir ve karar mutabakatını gösteren bir delile rastlamış değiliz. Birinci Cihan Harbine Meclis kararı olmaksızın girmişizdir. Devlet Başkanının haberi yoktur, kabine üyelerinin haberi yoktur. İttihat ve Terakkiyi suçlayanlar, bu durumu sağlam bir koz olarak kullanmışlardır.»

Türkiye Almanya ile İttifak Andlaşmasını, savaş başladıktan sonra, 2 Ağustos 1914 günü yapmıştır. Bu andlaşmanın

nasıl bir gizlilik içinde, Meclisin ve hattâ Kabine Üyelerinin çoğunun haberi olmadan yapıldığını Maliye Nâzırı Cavit Bey sorgusu sırasında şöyle anlatıyor :

«Ben o gün Maliye Bakanlığında olağanüstü bir çalışma içindeydim. Bir iş sebebiyle Sadrâzâm Sait Halim Paşanın Yeniköy'deki yalısına gittim. Sait Halim Paşa masasının başında yazı yazıyordu. Alman elçiliği mütercimi Weber'i de başka bir odada gördüm. Bu iki oda arasındaki salonda oturdum. Bir süre sonra yanıma Talât Bey (Dahiliye Nâzırı) geldi. Aramızda şu konuşma geçti :

— *Talât Bey, ne oluyor?*

— *Bir şey yok.*

— *Bana bir şey var gibi geliyor. Sakın Almanya ile Andlaşma imzalamıyasınız?*

— *Bir şey söyleyemem.*

Weber'in burada olduğunu, Sait Halim Paşa'nın yazı yazmakla uğraştığını ve Enver Paşa ile Talât ve Halil Beylerin yalıda bulunduklarını görünce bende böyle bir his uyanmıştı.»

Seferberlik ilânı da tıpkı Türk - Alman Andlaşmasında olduğu gibi, yetkili organların kararından geçmemiştir. Seferberliğin ilânına doğrudan doğruya Enver Paşa karar vermiştir. Halbuki bunun için, Bakanlar Kurulu kararı, Meclis onayı ve Padişah Buyruğu gerekliydi. Gerçi Enver Paşa'nın imzasını taşıyan seferberlik emrinde «*Padişah Buyruğu çıkmıştır.*» denilmekteydi. Fakat bu buyruk daha sonra alınacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep olan olay patladığı zaman, Bakanlar Kurulu bir tedbir olmak üzere taburların bir miktar güçlendirilmesi için karar almıştı. Fakat bu, seferberlik ilânı demek değildi. Seferberliğin ilânından bir gün önce Enver Paşa Sadrâzâma seferberlik ilânı gereğini teklif etmişti. Bu sırada Sadrâzâmın yanında birkaç bakan hazır bulunuyordu. Bunlardan bir kısmı seferberlik ilânının şimdiye kadar gereksiz olduğunu sakıncaları ile söylemişler ve bunun üzerine, meselenin Bakanlar Kurulunda görüşülmesinde mutabık kalmıştı.

Sadrâzâmın yanında geçen bu konuşmada hazır bulunan bakanlardan (Nafia Nâzırı) Çürüksulu Mahmut Paşa, ertesi gün Bakanlıkta otururken seferberlik emrini kendisine getiriyorlar. Çürüksulu Mahmut Paşa hemen Harbiye Nazaretine telefon ederek, seferberlik işini tahkik ediyor ve seferberlik emrinin genelge ile yayıldığını öğreniyor. Kendi bakanlığı görevlilerine seferberlik emrini duyurduktan sonra, Sadrâzâmın yalisına gitmek üzere bakanlıktan çıkarken, Enver Paşa'nın başyaveri ile karşılaşır. Başyaver, Bakanlar Kurulunca hazırlanması gereken seferberlik tutanağını, imzalamak üzere Mahmut Paşa'ya uzatıyor. Mahmut Paşa, Başyavere şöyle diyor :

«Tutanağı imzalamıyorum. Meselenin açıklanmasını isteyeceğim. Sonra gereği düşünülür.»

Mahmut Paşa, Sadrâzâmın yalisındadır. Enver Paşa, Talât Bey ve Halil Bey de oradalar. Aralarında şu konuşma geçer :

Mahmut Paşa :

— Biz böyle karar vermemiştik. Seferberlik ilânı Meclisin kararı ile, Padişah iradesinin alınması ile, yâni usulü ile olmak gerektir.

Sait Halim Paşa :

— Rusya Almanya'ya harp ilân etti. Avrupa'da durum, bir sür'ati berkiye ile (yıldırım hızıyla) değişiyor. Oysa bizim seferberliğimiz güç ve yavaş oluyor. Ruslara ve Balkanlarda Bulgarlara ve başka devletlere karşı tehlikeye uğrarız. Binaenaleyh böyle bir duruma uğramamak ve seferberliğimizi hızla yapabilmek için genel seferberlik ilân etmek zorunda kaldık.

Talât Bey :

— Seferberlik ilânı hakkında Padişah iradesini şifâhen aldım.

Çürüksulu Mahmut Paşa örneğinde görüldüğü gibi seferberlik ilânı, bakanların çoğu tarafından emrivâki halinde öğrenilmiş ve seferberlikle ilgili Bakanlar Kurulu tutanağı, sonradan imzalanarak padişah buyruğu da bunnı arkasından alınmıştır.

GÖBEN VE BRESLAV MACERASI

Balkan Savaşı'ndan sonra Arnavutluk bağımsızlığına kavuşmuş ve Londra'da toplanan barış konferansında büyük devletler, Arnavutluk tahtına bir Alman Prensini getirilmesini kararlaştırmışlardı. Fakat milliyetçi Arnavutlar, bir yabancıyı hükümdar olarak kabul etmek istemiyorlardı. Büyük devletler, Alman Prensini tahtında tutabilmek için Arnavutluk sahillerine bir karma donanma göndermişlerdi. Alman, Avusturya, İtalyan, İngiliz ve Rus gemileri bu maksatla Draç'ın önünde birlikte nöbet tutuyorlardı. Buradaki Alman gemisinin ismi Breslav idi. Bu gemiler 30 Temmuz 1914 gününe kadar Arnavutluğun kıyı şehri olan Draç'ın önünde, dostça bir arada kaldılar.

Temmuzun 27'sinde Rus gemisi, atış talimleri yapacağı ve sonra hemen geri döneceği gerekçesiyle ansızın denize açıldı. Ayın 29'unda Fransız gemisi demir alıp gitti. Ertesi gün İngiliz gemileri, Alman gemisi Brevlas'ı topla selâmlayarak Draç'tan ayrıldılar. Draç'ta kalan son İngiliz gemisi 30 Temmuz gecesi habersiz gözden kaybolmuştu. Sabahleyin Breslav, Göben zırhlısı ile buluşmak emrini aldı. Göben o sırada İtalya'nın güneyinde Adriyatik sahilinde Brindizi'de bulunuyordu.

Almanya'nın Akdeniz Filosu'nu teşkil eden ve Amiral Şu-son kumandasında bulunan bu iki gemi, Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman, Akdeniz'de düşman donanmaları arasında yapayalnız kalmışlardı. Türkiye'nin kaderini etkileyecek olan gemiler, 31 Temmuzda hiçbir Fransız, İngiliz ve Rus limanına uğramamak emrini almışlardı. Buna karşılık, İngiliz ve Fransız Akdeniz Donanmaları da, bu iki Alman gemisini batırmak için emir almış bulunuyorlardı. Göben ve Breslav, büyük bir ustalikle, amansız bir takipten kurtularak 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı önüne gelebildiler. On günlük korkunç macerayı, burada anlatacak değiliz. Alman hükümeti, hem ge-

mileri kurtarmak, hem de yeni ittifak andlaşması imzaladığı Türkiye'yi bir an önce savaşa sokmakta etkili olabilmek için Amiral Suşon'a, 3 Ağustosta, İstanbul'a gitme talimatını vermişti.

Göben ve Breslav 10 Ağustos 1914 günü saat 5.00'de Çanakkale Boğazı'na girdi. İngiliz gemileri, Çanakkale Boğazı önüne *dört saat gecikerek* yetişebilmişlerdi.

Ünlü Alman yazarı Emil Ludwig «Göben ve Breslav» adlı eserinde şöyle der :

«İngilizler dört saat gecikmişlerdi.

İngiliz gemileri Çanakkale önüne dört saat önce gelmiş olsalardı, belki Türkiye savaşa girmeyecekti, ya da bu biçimde girmeyecekti. Göben ile Breslav Çanakkale'de demir attıktan üç saat sonra Heles Burnuna bir İngiliz savaş gemisinin geldiği bildirildi. Ertesi gün, oraya Alman gemilerinin gelip gelmediğini sordu, ama bir cevap alamadı. Giriş izni istedi, ama red cevabı aldı. Telsiz haberleşmesinden anlaşılaacağına göre, yakınlarda çok sayıda İngiliz gemisi vardı.»

Göben ve Breslav savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan içeri alınmaları emrini, hükümete sormaya lüzum görmeden, Başkumandan Vekili Enver Paşa vermişti.

Alman gemileri Çanakkale Boğazı önüne geldikleri zaman, Boğaz Kumandanı, Alman Weber Paşa idi. Başkumandanlık Kurmay Başkanı Alman Bronzar Paşa idi. Fakat Bronzar Paşa rahatsız olduğundan, Alman subayı Von Kres ona vekâlet ediyordu.

10 Ağustos sabahı Çanakkale müstahkem mevkiinden, Başkumandanlık Vekâletine bir telgraf gelmişti. Bu telgrafta, Boğazın dışında bulunan Göben ile Breslav Alman savaş gemilerinin içeriye girmek için müsaade rica ettikleri bildiriliyordu. Telgraf Von Kres'e verilmişti. O, hemen telgrafı alarak, Enver Paşa'nın odasına koştu. Von Kres ile Enver Paşa arasında geçen konuşma şöyle oldu :

Von Kres :

— Göben ve Breslav'ın istedikleri müsaadeyi vermenizi rica ederim.

— Böyle mühim bir kararı Sadrıâzâm ile görüşmeden veremem.

— Bu işte gösterilecek kısa bir gecikmenin, telâfi edilemeyecek sonuçlar doğurabileceğini dikkatinize arz ederim. İngilizlerin herhâlde pek yakından gemilerin peşinde olduklarının kabul edilmesi lâzımdır.

— *Gemiler içeriye alınsın.*

— Teşekkür ederim. Alman gemilerini İngilizler takip ederek Çanakkale'yi zorlayacak olurlarsa bunların üzerine ateş edilsin mi?

— Bu, benim yalnız başıma karar vermekliğime imkân olmayan bir meseledir. Bunu ancak Vekiller Heyeti halledebilir. Çünkü bu hal İtilâf Devletlerinin derhal muhasemata geçmesini doğurabilir.

— En büyük makamların, tam lâzım olduğu bir zamanda, Çanakkale müstahkem mevki kumandanlarını, açık ve kesin emir ve talimat vermeksizin kendi başlarına bırakması onları müşkül bir duruma sokacaktır. Bu gibi ağır sorumlulukların alt makamlara yükletilmesi caiz değildir.

— *Haklısınız.*

— Ateş edilsin mi, edilmesin mi?

— *Evet.*

Von Kres, savaş anılarında bu konuşmaları anlattıktan sonra, sözlerini şöyle bitirir :

«Kalbim dehşetli ferahlamıştı. Enver'in cesaretine, karar verme kudretine ve *sorumluluğu sevmesine* kesin bir hayranlıkla onun çalışma odasını terketmiştim.»

RUS LİMANLARININ TOPA TUTULMASI VE SAVAŞA GİRİLMESİ

Göben ve Breslav'ı ellerinden kaçıran İtilâf Devletleri fazlasıyla kızmışlardı. İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve Rus elçileri Babıâli'ye protestolar yağdırmaya başladılar. Uluslararası kanunlara göre, Türk hükümeti, Alman gemilerini ya 24 saat sonra Türk karasularını terketmeye mecbur bırakmalı, veya silâhtan tecrit etmeliydi. Fakat, Almanya, Türkiye'nin müttefiki idi. İkisini de yapamazdı. Bir yandan da İtilâf Devletlerinin Türkiye'ye savaş ilân etmelerine fırsat vermeme gerekiyordu. Derhal bu gemilerin Almanya'dan satın alındığı ilân edildi. İngiltere'ye sipariş edilmiş olduğu halde, İngiliz hükümetince teslim edilmeyen iki geminin yerine Göben ve Breslav satın alınmış gibi gösterildi. Gemilerdeki Almanlara fes giydirildi ve sözde bu gemiler Türk gemileri oldular. İtilâf Devletleri de buna inanmış göründüler. Göben'in adı «Yavuz», Breslav'ın adı «Midilli» olarak değiştirildi.

Bu sırada Türkiye henüz tarafsız durumunu koruyordu. Ordu, donanma ve jandarmayı ıslah için yabancı askerî heyetler, Türkiye'deki görevlerine devam etmekteydiler. Orduyu General Liman von Sanders kumandasında kalabalık bir Alman askerî kurulu, donanmayı, Amiral Limpus Başkanlığında bir İngiliz askerî kurulu, jandarmayı da General Baumann Başkanlığında Fransız subayları ıslah etmekle meşgulüldüler. Göben ve Breslav şeklen Türk donanmasına katılınca, Türk Donanma Kumandanı olan Amiral Limpus nazik bir duruma düşmüştü. Bahriye Nâzırı Cemal Paşa, münasip bir surette Limpus'u Donanma Kumandanlığından, İngiliz deniz subaylarını da donanmadan uzaklaştırdı. Bu kerre, Alman Amiral Suşon, padişah buyruğu ile Türk Donanma Kumandanlığına atlandı. Bundan sonra da Türk donanmasının ıslahı işi Almanların eline bırakıldı. Göben ve Breslav'a, yetiştirilmek üzere

Türk deniz subayları ve denizcileri verildi. Türk savaş gemilerine de Alman deniz subayları ve denizcileri atandı.

İki Alman savaş kemisinin İstanbul'a gelmesinden sonra Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi için Almanya tarafından çeşitli tazyikler yapılmaktaydı. Savaş taraflısı olmayan bakanların ve bir ölçüde Başbakanın direnmeleri ile savaşa girme işi mümkün olduğu kadar geciktirilebilmişti. Nihayet, savaşa girmekte acele eden Enver Paşa, donanmanın Karadeniz'e çıkarak Rus donanmasına saldırmasına razı oldu. Amiral Suşon kumandasındaki donanma 27 Ekimde Karadeniz'e açıldı. Birkaç Rus gemisi batırıldı. Sivastopol ve Odesa bombardıman edildi. Bu olay, Türkiye'nin savaşa girmesine yetecek nitelikteydi. Nitekim böyle oldu.

Donanmanın Karadeniz'e açılıp Ruslara saldırmasına tek başına izin veren de yine Enver Paşa idi. Orgeneral Ali Fuat Erden haklı olarak şöyle der :

«Osmanlı Devletinin mukadderatını İttihat ve Terakki Cemiyeti; İttihat ve Terakki Cemiyetini, İttihat ve Terakki Merkezi Umumîsi; Merkezi Umumîyi «Üçler»; «Üçler»i de Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın kuvvetli iradesi sevk ve idare ederdi.»

Karadeniz olaylarının hemen arkasından 1 Kasım 1914 günü Rus ordusu doğuda bize karşı taarruza geçti. Savaşı önlemek için iki üç gündür gösterilen diplomatik çabalar fayda vermemişti. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi 31 Ekimde, İngiliz ve Fransız Büyükelçileri de 1 Kasımda İstanbul'dan ayrılmış bulunuyorlardı.

3 Kasımda İngiliz ve Fransız savaş gemileri Çanakkale'nin dış tabyalarını topa tuttular. 5 Kasımda İngiltere ile Fransa resmen savaş ilân ettiler. 11 Kasımda padişahın savaş buyruğu yayınlandı.

TÜRKİYE'NİN SAVAŞ PLÂNI

Türkiye'nin savaşa girmesinden önceki günlerde Genelkurmayda bir savaş plânı hazırlanmıştı. Bu plân şöyleydi :

«1 — Filo harp ilân etmeden Karadeniz'deki Rus Filosunu basarak deniz üstünlüğünü kazanacaktır. Hareket zamanı Amiral Suşon'a bırakılmıştır.

2 — Harp ilânından sonra, padişah hazretleri müttefiklerin düşmanlarına karşı mukaddes cihad (kutsal savaş) ilân edecektir.

3 — Kafkas hududundaki Osmanlı ordusu, o taraftaki Rus kuvvetlerini oyalayacaktır.

4 — Sekizinci ve icabında Onikinci Kolordular Mısır üzerine hareket edeceklerdir. Bu hareketin altı haftadan evvel yapılması mümkün değildir.

5 — Bulgarlar bizimle beraber olurlarsa, Osmanlı ordusu, Sırbistan'a taarruz için Bulgaristan'a yardım edecektir. İcabına göre Yunanistan veya Romanya aleyhine yürüyecektir.

6 — Romanya bizimle olursa, Osmanlı ordusu Romanya kuvvetleri ile beraber Rusya aleyhine yürüyecektir.

7 — Denizden Odesa tarafına 3-4 kolorduluk bir ihraç hareketi hazırlığı yapılmıştır.

8 — Bulgaristan'ın bizim tarafımıza kazanılması burada temin olunamadığından Berlin'ce bu işin bütün kuvvetle temin edilmesi lâzımdır. Bu maksat temin olununcaya kadar Osmanlı ordusu Trakya'da ve Marmara havzasında bekleyecektir. Bulgaristan'ın düşmanlığı halinde onun aleyhine taarruz olunacaktır.»

Savaş plânını Enver Paşa'nın Kurmay Başkanlığını yapan Alman Bronzar Paşa hazırlamıştı. İkisinden başka hiçbir Türk görevlisinin bilmediği savaş plânı Almanya'ya gönderilmiş ve onaylanmıştı.

Savaş büyük ölçüde bu plâna uygun olarak cereyan etmiş, fakat sonuç umulduğu gibi çıkmamıştır. Şöyle ki :

— Yukarıda özetle anlatıldığı gibi, Karadeniz hareketi yapılmış, ancak deniz üstünlüğü sağlanamamıştır.

— Padişah kutsal savaş ilân etmiştir. Bundan hiçbir sonuç alınmadığı aşağıda görülecektir.

— Kafkas hududunda Rus ordusu ile yapılan muharebeler bu cephede bir takım Rus kuvvetlerini oyalamışsa da, muharebeler, genellikle aleyhimize cereyan etmiştir. Türk ordusu bütün savaşın en ağır kaybını bu cephede vermiştir.

— Mısır üzerine iki defa sefer yapılmış, hiçbir başarı elde edilememiştir. Üstelik İngilizlerin Sina'ya geçerek bu cephede Türkiye'ye karşı büyük bir sefer açmasına sebep olmuştur.

— Bulgaristan'ın ittifakı, onlara Türk topraklarından bir parçanın verilmesi bahasına sağlanmıştır. Ve savaş sırasında Bulgaristan'a yardım için Makedonya'ya Türk tümenleri gönderilmiştir.

— Romanya savaşa bizimle beraber girmemiş ve Romanya üzerine bir Türk kolordusu gönderilmiştir.

— Denizden Odesa'ya asker çıkarma teşebbüsü mümkün görülemeyerek vazgeçilmiştir.

MUKADDES CİHAT VE SAVAŞ FETVALARI

Türkler Müslümandır. Osmanlı Devletine dahil unsurlar içinde Türklerden başka büyük Müslüman kütleleri vardır. Bunların içinde Araplar başta gelir. Bütün dünya Müslümanlarının dinî lideri sayılan halife, Osmanlı padişahıdır.

Öte yandan savaşılacak devletlerin toprakları üzerinde milyonlarca Müslüman yaşamaktadır. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın sömürgeleri, büyük ölçüde Müslüman memleketleridir.

Bu durum gerek Alman, gerekse Türk yöneticilerini büyük bir ümide sürüklemişti. Eğer Padişah - Halife bütün dünya müslümanlarını kutsal savaşa dâvet ederse yer yerinden oynayacaktır. Bu hayalle kutsal savaş beyannamesi hazırla-

narak Müslüman ülkelere dağıtılmış, gazetelerle de ilân edilmiştir.

Dini, düşmanlara karşı kullanmak hevesiyle kutsal savaş ilânından ayrı olarak fetvalar da çıkarılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli fetvası beş kısımdan ibarettir. Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin (Ürgüplü) imzasını taşıyan bu fetvalarda, sıra ile şu sorular sorulmakta ve hepsinin sonunda, Şeyhülislâm, «*olur*» cevabını vermektedir :

● *İslâmiyet aleyhine ve İslâm memleketlerine karşı düşmanda saldırılar olup da, İslâm Padişahı savaş emrederse, savaşa katılmak bütün Müslümanlar için farz olur mu?*

● *Rusya, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin idaresi altında bulunan bütün Müslümanlar için de savaşa katılmak farz olur mu?*

● *Savaşa katılmayanlar ilâhî gazaba müstahak olurlar mı?*

● *İslâm hükümetine karşı muharebe eden hükümetler kendi Müslüman ahalisine zor kullansalar bile bunların Müslüman askerine karşı muharebe etmeleri halinde cehennem ateşine müstahak olurlar mı?*

● *Bu harpte İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbıye ve Karadağ hükümetlerinin idarelerinde bulunan Müslümanlar, Osmanlı Devletine yardımcı bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harp ederlerse bu büyük bir günah olacağından büyük azaba müstahak olurlar mı?*

Yukarıdaki son sorudan da anlaşılacağı üzere Müslümanları kutsal savaşa dâvet edenler ve bunun müeyyidesi kabul edilen fetvaları hazırlayanlar, bir çelişme içinde olduklarını kendileri de farketmişlerdir. Bütün Müslümanları Hristiyan devletlere karşı savaşa çıkaran İslâm devletinin (Osmanlı İmparatorluğu) müttefikleri de Hristiyan idi. Bunun için, fetvanın son kısmında, Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşacak Müslümanlara da ceza tayin ediliyordu.

Bütün bu hayalî çabalardan hiçbir şey elde edilmediği gibi, sömürgeci devletler, Müslüman sömürge askerlerini kütüphaneler halinde Türkiye'ye karşı savaşa sürmüşlerdir. Daha kötüsü Peygamberin kabrini Hristiyanlara karşı koruyan Müslüman Türk askerlerine, Müslüman Araplar, Hristiyan İngilizlerle birlikte arkadan saldırmışlardır.

Yalnız İngiltere'nin bizim cephelerimizde savaşa soktuğu Hintli askerlerin sayısı 750.000'dir. Bunların çoğu Müslümandı. Ve bunlar bize karşı gerçekten iyi savaştilar. Nitekim, İngiltere tarafından savaşa sokulan Hintli askerlerin verdiği ziyatın dörtte üçü Türk cephelerine aittir. Bu suretle bizim cephelerimizde, çoğu Müslüman olan 85.000 Hintli ölmüştür.

Türkiye hizmetinde bulunan Alman Generali Liman von Sanders bu konuda şöyle demektedir :

«Kasım ortalarına doğru Türk hükümeti tantanalı bir biçimde cihad ilân ederek eskiden İslâmın en kuvvetli silâhı olan bu yönü savaşı teraazisine attı.

O sırada Türk hükümeti bu ilânın bütün İslâm üzerinde kesin bir tesiri olacağını sanmıştı. *Baştan başa aldandı.*

Derin inanç sahibi olan Anadolu askeri için cihad ilânı lüzumsuzdu. O, yürekli ve güvenli olduğundan, bunsuz da Padişahı için ölüme giderdi.»

General Liman von Sanders, doğru, fakat eksik söylüyor. Kutsal savaş ilânından, Almanya da büyük faydalar ummuş, sonra hayal kırıklığına uğramıştır.

Bütün bu sonuçlar, dinin savaş için etkili bir silâh olmaktan çıktığını gösterdiği gibi, hilâfetin de hiçbir değerinin ve öneminin kalmadığını ispatlamaktaydı. Nitekim, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda da, halifenin karşı tutumu ve şeyhülislâmın imzasını taşıyan aleyhteki fetvalar hiçbir etki yapmayacaktı.

KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI

Araplardan, Hintli, İranlı, Cezayirli Müslümanlardan savaşta yardım bekleyen Osmanlı yönetimi, devlet için son derece hayati olan bir konuda müttefiklerinden güçlük görmüştü. Ötekilerle Türkiyenin din beraberliğinden başka cidiye alınacak hiçbir ilişkisi yoktu. Yardıma çağırılan Müslümanlar, halifenin yüzünü bile görmemişlerdi. Halbuki, Almanya ile kader birliğine girilmiş ve bir ittifak andlaşması ile ona bağlanmıştık. Fakat kapitülâsyonların kaldırılması konusunda en büyük güçlüğü Almanlardan gördük.

Osmanlı Devleti, henüz tarafsız kaldığı dönemde, kapitülâsyonların kaldırılması için bazı teşebbüslerde bulunmuştu. Yetkili hükümet mensupları, bu konuda, İngiliz, Fransız ve Rus Büyükelçileri ile birçok görüşmeler yapmışlardı. Bunlar, Türkiye'nin tarafsızlığını devam ettirmesini sağlamak için oldukça müsait davranıyorlardı. Kapitülâsyonları tamamen değilse bile, iktisadî kapitülâsyonların bazı hükümlerinin kaldırılabilceğini Türk yetkililerine söylemişlerdi. 1914 yılının Ağustos ayında bu görüşmeler devam ederken, Türk hükümeti, kapitülâsyonların kaldırılmasında kesin olarak kararlıydı. Büyük devletlerin savaşa tutuştuğu şu sırada, böyle bir karar almaya durumu elverişli görmekteydi. Bir taraftan İtilâf Devletleri büyükelçileri ile görüşmeler yapılırken, bir taraftan da kapitülâsyonların kaldırılmasına karar vermek için, hükümet, buna resmen lüzum gösterilmesi gerektiğini düşünerek Adliye Nezaretine vazife vermişti.

Adliye Nâzırı İbrahim Bey başkanlığından nezaret ileri gelenlerinden (Yusuf Kemal Tengirşeng, Esat Ersebük ve Tahir Taner) kurulu Komisyon kapitülâsyonların kaldırılması için bir rapor hazırlıyordu.

Adliye Nezaretinden Sadarete (Başbakanlık) gelen yazı, Vekiller Heyetinin 8 Eylül günlü toplantısında okunarak kapitülâsyonların kaldırılmasına karar verilmiştir. Arkasından Padişah iradesi alınmış ve Hariciye Nezaretince hazırlanan bir nota ile karar yabancı elçiliklere bildirilmiştir.

Türkiye'nin bu kararına ilk ve en şiddetli tepkiyi gösteren, müttefikimiz Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi olmuştur. Avusturya, Rus, İngiliz ve Fransız Büyükelçileri de karara karşı olduklarını çeşitli biçimlerde belirtmişlerdir.

Maliye Nâzırı Cavit Beyin hâtıralarına göre, bu büyükelçiler kapitülâsyonların kaldırıldığını öğrenince şöyle konuşmuşlardır.

Rus Büyükelçisi :

«*Şekle riayet etmeniz lâzım.*»

Fransız Büyükelçisi :

«*Ağır, vahim bir karar.*»

İngiliz Büyükelçisi :

«*İngiliz uyruklularını Alman subaylarının üye bulundukları Divanı Harblerde Muhakeme edeceksiniz; nasıl olur?*»

Avusturya Büyükelçisi :

«*Zamanını pek fena seçmişsiniz. Genel siyasete uygun değil. İngiltere ve Fransa size karşı savaş ilân edeceklerdir.*»

Asıl önemlisi, Cavit Beyin Alman Büyükelçisi ile yaptığı konuşmadır. Cavit Bey, Alman Büyükelçisinin, yanına geldiği zamanki halini şöyle anlatır :

«*Hilâfı tabiat bir hal ve vaz'ı mecnunane ile, kendimi kudurmuş bir köpek karşısında zannettim. Söz söylemiyor, havlıyordu. Uzun bir münakaşamız vukubuldu. Hemen iki saat kadar devam etti. O sesini yükselttikçe ben sükûn ve huzur ile cevap verdim. Fakat hiçbir sözünü, tehdidini, hücumunu cevapsız bırakmadım.*»

Şimdi, Cavit Beyle Alman Büyükelçisi arasındaki ibret verici konuşmayı nakledeyim.

Alman Büyükelçisi :

— *Evvelâ bana danışmaksızın, müttefik olduğumuz halde müdavelei efkân etmeksizin böyle bir şey yapmaya hakkınız yoktur.*

— *Kendi mesuliyetimiz tahtında yapılmış bir iştir. Neticelerine biz katlanacağız.*

— *Bu kararı fena bir zamanda verdiniz. Yarın İngiliz ve Fransız donanmaları boğazlardan geçip size saldırırlardır. O zaman biz hiçbir suretle yardım etmeyeceğiz. İttifakımız bozulacak. Ben de yarın askerî heyeti alıp Almanya'ya gideceğim.*

— *Karar en münasip zamanda verilmiştir. Türkiye için bundan daha ygun bir zaman olamaz. İngiliz, Fransız ve Rus Sefirlerini bu sabah gördüm. Onlar kararımızdan dolayı sizin gibi kırılgın ve hiddetli değillerdi. Aksine kararımızı hoşgünlülikle karşıladılar. Bununla beraber bize savaş ilân edecek olurlarsa biz de savaşmaktan çekinmeyeceğiz. Kaldı ki, bundan sizin de memnun olmanız lâzım. Böylece maksadınız hâsıl olacaktır.*

— *Bu kararınızla düşmanları bir cepheye toplamış bulunuyorsunuz. Öğleden sonra bütün sefirler toplanarak bir nota ile sizi protesto edeceklerdir. Hatta Almanya, Rusya ile anlaşıp Türkiye aleyhine barış yapacaklar ve kararınız, böylece, başlamış olan harbi sona erdirmiş olacaktır.*

— *Savaş halinde bulunduğunuz için Rusya sefiri ile herhangi bir yerde buluşup bu kararı veremezsiniz. İsterseniz size kolaylık olmak için Maliye Nezaretinde bir salon ayırayım, bir tesadüf eseriymiş gibi orada buluşup anlaşabilirsiniz.*

— *Siz tecrübesizsiniz.*

— *Memleketimizin menfaatini anlayacak kadar bilgi ve tecrübemiz var.*

— *Anlıyorum, siz savaşa girmek istemiyorsunuz. Berlin'e bu suretle yazacağım. Bundan bize ne!*

Alman Büyükelçisi, Cavit Beyin yanından ayrıldıktan sonra, gerçekten teşebbüse geçer. Barış zamanında olduğu gibi en kıdemli Büyükelçinin Başkanlığında toplanıp karar verilmesini ister. Fakat savaş halinde bulunan devletlerin büyükelçileri elbette bir araya gelemezlerdi. Bu tarihlerde İtalya henüz savaşa katılmadığı için, Alman Büyükelçisi, İtalyan Büyükelçisinin aracılığı ile altı büyükelçinin (Alman-

ya, Avusturya, Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya) mutabakatını sağlayarak bir protesto metni meydana getirmiştir.

Bir günde sür'atle hazırlanıp Babıâli'ye verilen bu notadan sonra *Amerika da* ayrı bir nota ile Babıâli'ye başvurmuştur. Amerikan notasında daha çok *adli kapitülâsyonlar üzerinde* durulmaktaydı.

Bütün bu tepkilerin aslında hiçbir değeri yoktu. Çünkü iki aya kalmadan Türkiye Almanya'nın yanında savaşa katılacaktı. Böylece İtilâf Devletleri ile ilişkiler zaten kesilmiş oluyordu. Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları da, müttefiklerinin, beraber savaşacakları Türkiye'nin bu kararına razı olmak, hiç değilse öyle görünmek zorunda idiler. Nitekim, kapitülâsyonların kaldırılmasından sonra devletlerarası hukuk kuralları içinde gerekli anlaşmaları yapmak üzere, Türk-Alman müzakereleri 1916 senesi Ocak ayında başlamış ve varılan anlaşma 10 Nisan 1918'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye - Avusturya görüşmeleri de yine aynı yılda başlayarak, Türk - Alman anlaşmasından sonra sona ermiştir.

ERMENİ MESELESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın, savaşıla doğrudan doğruya yahut dolaylı olarak ilgili önemli olaylarını gözden geçirirken, «Ermeni meselesi»nden söz etmemek mümkün değildir. Osmanlı Hükümeti, savaşın başlamasından sonra, Doğu ve Güney Anadolu'daki Ermenileri tehcire (göç ettirme) tâbi tutmak zorunluğunda kalmıştı. Bu göç ettirme olayları sırasında, birçok Ermeni ölmüş veya öldürülmüştü. Dünya siyaset edebiyatına «Ermeni tehciri» veya «Ermeni katliamı» diye geçen bu olaylar bugün hâlâ istismar edilmekte, bazı yabancı memleketlerde tehcirin yıldönümleri büyük yaygaların kopmasına sebep olmaktadır. «Ermeni tehciri», savaş zamanında ve savaştan sonra günümüze kadar, Türkler tarafından insanlığa ve Hristiyanlığa karşı işlenmiş büyük bir suç sayılmıştır. Kanunun önemi, dış ilişkiler bakımından, önce buradan geliyor. Önemli olan ikinci nokta, memleketin bütünlüğü ve savunulması konusunda toplanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda, cepheler gerisinde gerek Arapların, gerek Ermenilerin düşmanca tavır takınmaları ve savaştığımız ordularla işbirliği yapmaları büyük güçlükler yaratmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda ise, Doğu'da ve Güney'de Ermenilerin davranışı son derecede tehlikeli olmuştur.

Ermeni meselesini aleyhimizde istismar edenler —başta Ermeniler olmak üzere— olayın sebepsiz yere Türkler tarafından başlatıldığını iddia ederler. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu, bütün unsurları bir arada yaşatmanın tilsimini bulmuş tek İmparatorluktur. Irk, din, mezhep ve dil ayrılığı gözetmeksizin yüzyıllar boyu her çeşit insanı İmparatorluk camiası içinde kaynaştırmayı başarmıştır. Türklerin azınlıkta kaldığı dönemlerde de çoğunlukta olduğu dönemlerde de önemsenecek hiçbir ayırım yapmamıştır. Üstelik ayırım yaptığı zaman, bu, daima Türklerin zararına olmuştur.

Anadolu toprakları üzerinde yaşayan değişik unsurlar içinde, Türklerle en iyi bağdaşan ve anlaşılan unsurun Ermeniler olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Gerçekten, Ermeniler yüzyıllar boyu Türklerle kardeş gibi geçinebilmişlerdir. Yalnız Türkçe bilen Ermenilere çokça rastlanabilir. Köylerde ve kentlerde en iyi komşuluğu, Türkler ve Ermeniler yapabilmekmiştir. Türkçeyi bütün azınlıklar içerisinde en iyi konuşan Ermenilerdir. Yemeklerinden geleneklerine kadar, Türkler ve Ermeniler arasında büyük bir ortaklık vardır. Türk musikisinin en usta bestecileri ve icracıları Ermeniler arasından çıkmıştır. Ermeniler zanaatte ve ticaretle de önemli bir yer işgal etmişlerdir. Osmanlı yönetimi içinde, Ermeni mebuslar, Ermeni bakanlar, müsteşarlar ve yüksek dereceli devlet memurları büyük bir yekûn tutmaktadır. Osmanlı Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) birçok defa Ermeni nâzırlarına emanet edilebilmiştir.

Fakat bütün bunlara karşılık, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, başta Rusya ve İngiltere olmak üzere, emperyalist devletlerin tahrik ve teşvikleri ile, Anadolu Ermenilerinin bir kısmında ayrılık duyguları uyandırılmış ve bunlar bağımsız bir Ermenistan kurmak hayaline kapılmışlardır. Meydana çıkan Ermeni İhtilâl Komiteleri, içeride ve dışarıda faaliyetlerini arttırarak, hem Türklerden, hem Ermenilerden birçok kimsenin başlarına felâket gelmesine sebep olmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk zamanlarında, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Ermeni İhtilâl Komitelerinin başlattığı ayaklanmalar Türk ordusu için o kadar tehlikeli bir hale gelmişti ki, hükümet buna karşı tedbir almak mecburiyetindeydi. Bir Türk politikacısının veya yazarının, bu konuda söyleyeceği sözlerin inandırıcı olması belki güçtür. Fakat Ermenilere sahip çıkan ve sürekli olarak Türkleri suçlayan Batılı yazarların sözlerinde elbette gerçek payı daha çok kabul edilebilir. Bu sebeple, bir Fransız askerî yazarının, Larcher'nin ve Alman Generali Bronzar'ın yazdıklarını nakletmekle yetineceğiz.

Larcher «Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı» adlı eserinde şöyle demektedir:

«Hareket bölgesindeki Ermeniler açıktan açığa Ruslarla işbirliği yapıyorlardı. Erzurum vilâyetindeki Hristiyanların (Ermeniler) bir kısmı daha Aralık 1914'de Kafkas ötesine göçmüştü. Ruslarca kurulmuş olan Ermeni taburlarına girmek için gönüllüler Türk hatlarını aşıyorlardı. Ermeni gönüllüleri sık sık Türk konvoylarına (geri kollarına) ve yalnız başına gidenlere saldırıyorlardı. Askerlik hizmetine ve tekâlifi harbiyeye karşı koyma, genel bir olaydı. Bu bazen silâhla da oluyordu. Bir kale durumuna getirilmiş olan Van Ermeni mahallesi bir ay dayanmıştı ve ona karşı bir Türk bataryasını kullanmak gerekmişti. Askere alınmış olan Ermenilerin sadakati de şüpheli görünüyordu.

Bu yüzden Türk Hükümeti kesin tedbirler almaya karar verdi. 2 Haziran 1915'de çıkan bir emirle şu hususları yürürlüğe koydu :

1 — Ermeni askerlerinin silâhlı birliklerden alınıp silâhsız birliklere ve geri hizmetlere verilmesi,

2 — Ermeni ahalisinin hareket bölgelerinden alınıp Irak'a yerleştirilmesi.»

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunda Başkumandanlık Kurmay Başkanlığını yapmış olan Alman Generali Bronzar Paşa da savaştan sonra Talât Paşa'yı Berlin'de öldürmüş olan Tayleryan isimli Ermeninin muhakemesine kendiliğinden şahit olarak karışmış ve mahkemeye gönderdiği yazıda şöyle demiştir :

«Tayleryan dâvasında dinlenen şahitler, ya hâdise hakkında ifade veremeyecek olan, veyahut tahkik edilecek hâdiseleri yalnız işitmiş olan kimselerdir. Hakikati gören şahıslar mahkemeye dâvet olunmamışlardır. Ermeni mezalimi sırasında bu vakaların cereyan ettiği mahalde vazife gören Alman subayları neden dinlenilmemiştir? Kendi kusurum olmaksızın ihmal edilmiş olan şahadet borcumu, bir gerçeğin meydana çıkmasına yardım etmek için burada edâ ediyorum.

Ermeniler büyük harp sırasında Türkiye'nin şark hudutlarında tehlikeli bir isyan hareketine geçince eski nefret his-

leri yeni bir beslenme zemini bulmuştur. Bunun için hususî sebep mevcut değildir. Çünkü büyük devletler tarafından Türkiye'ye yüklenilmiş bulunan ıslahat, tesirlerini yeni yeni göstermeye başlamıştı. Ermeniler parlamentoda mevki ve reye sahip idiler. Hatta zaman zaman Hariciye Nâzırı da oldular. Devletin diğer tebaası gibi aynı içtimâî ve siyasî haklara malik bulunuyorlardı.

Ermenilerin bulundukları her yerde ele geçen sayısız beyannamelerin, tahrik edici broşürlerin, patlayıcı maddeler ve sairinin ispat ettiği gibi, isyan uzun zamandan beri hazırlanmış ve Rusya tarafından kurulmuş, kuvvetlendirilmiş ve finanse olunmuştu.

Eli silâh tutan Müslümanların hepsi, Türk ordusunda bulunduğu için müdafaasız kalan halk arasında Ermeniler tarafından korkunç katliam yapmak kolaydı. Çünkü Ermeniler cephede Ruslar tarafından bağlanmış olan Şark ordusunun yanlarına ve gerilerine tesir etmekle yetinmiyerek, bu bölgedeki Müslüman halkı silip süpürüyorlardı. Şahidi bulunduğum Ermeni zulümleri sonradan Türklere yüklenen zulümlerden daha kötü idi.

Ordunun geri ile irtibatını sağlamak maksadiyle, evvelâ Şark ordusu işe müdahale etti. Fakat Şark Ordusu bütün kuvvetlerini cephede Rus kuvvetlerine karşı kullandığından ve Ermeni ayaklanması da daima genişlediğinden ve hattâ Türkiye'nin en uzak yerlerinde de başgösterdiğinden, ayaklanmanın bastırılması için jandarmaya başvuruldu.

İş çok müstaceldi. Zira, ordu çok hassas olan geri ile irtibatında tehlide uğramıştı. Binlerce Müslüman halk Ermeni zulmünden korkarak kaçıyordu. Bu ciddi vaziyet karşısında Vekiller Heyeti, devlet için Ermenilerin tehlikeli olduğunu ilân etti ve onları hudut mıntıkasından uzaklaştırdı.»

Birinci Dünya Savaşında Anadolu'da birkaç milyon insan yerlerinden olmuştu. Fakat ilk göçe mecbur olanlar Ermeniler değil, Türklerdir. Doğuda Rus taarruzu başlayınca, gerek Ermenistan'dan Rus ordusu ile beraber gelen Ermeni taburları ve milis kuvvetlerinin, gerekse kendi topraklarımızdaki silâhlı Ermenilerin katliamına maruz kalan yüzbinlerce Türk

Orta Anadolu'ya ve diğer yerlere göç etmeye mecbur kalmıştı. Sonra da Ermeniler Irak ve Suriye'ye göçe zorlanmışlardır.

Tehciri (göç ettirme) önce Dahiliye Nâzırı Talât Bey (Paşa), Hükümet kararı olmadan kendiliğinden başlatmıştı. Fakat tehcir başladıktan sonra, Mayıs 1915'de, Fransa, İngiltere ve Rusya hükümetleri olayı protesto etmek ve önlemek için dünya kamuoyuna bir bildiri yayınladılar. Bildiride Türk yöneticileri şöyle tehdit ediliyordu :

«Türkiye'nin insanlık ve medeniyete karşı bu cinayetleri karşısında İtilâf Hükümetleri Babıâli'ye açıkça bildirir ki, Osmanlı Hükümetinin bütün üyelerini ve bu katliama karışmış olan memurlarını bu cinayetlerden şahsen sorumlu tutacaktır.»

Bunun üzerine Talât Paşa Dahiliye Nezaretinin tehcir tedbirine neden başvurduğunu hükümete gerekçeli bir şekilde bildirerek Hükümet kararı istedi. Hükümet tehcir tedbirini onayladı. Bundan sonra işler hükümet kararı ile ve geçici kanunlarla yürütülmeye başlandı.

Savaş içinde tehcire tâbi tutulan Ermenilerle ilgili bir çok karar ve geçici kanunlar çıkarılmıştır. Bunların bir kısmı özellikle tehcir edilen Ermenilerin hangi mallarını beraber götüreceklerini ve bıraktıkları malların ne gibi bir muameleye tâbi tutulacağını düzenliyordu. Kabul etmek gerekir ki, gerek savaş şartlarından, gerekse bozuk bir idare düzeninden dolayı bir takım suiistimaller olmuştur. Bazı yerlerde açgözlülük yapan eşraf çeşitli hile yollarına başvurarak göç etmiş Ermenilerin mallarına küçük paralarla sahip olmuşlardır. Osmanlı yenilgisinden sonra tekrar eski yerlerine dönmek isteyen ve intikam hissi ile dolu olan Ermenilerin karşısında bunlar büyük tehlikelerle karşılaşmışlardır. İleride görüleceği gibi Ulusal Kurtuluş Savaşımızı bazı bölgelerde etkileyen bu durumu, kısaca belirtmekle yetiniyoruz.

SAVAŞ CEPHELERİ

Tam dört yıl süren Birinci Dünya Savaşının askerlik olaylarını burada bütün ayrıntıları ile vermek mümkün değildir. Bunun için cephelerin durumunu ve askerlik olaylarını kuşbakışı gözden geçireceğiz.

Genel bir ayırımla, Türk Ordularının Birinci Dünya Savaşında çarpıştığı yerleri üçe bölebiliriz :

- 1 — Doğu cepheleri,
- 2 — Güney cepheleri,
- 3 — Batı cepheleri.

DOĞU CEPHELERİ, Karadeniz sahilinden Bitlis'e kadar uzanmaktadır. Bu cephelerde Ruslarla ve onlara yardımcı olan Ermeni kuvvetleri ile savaşılmıştır. Rus cephesi de diyebileceğimiz ve Bitlis'e kadar uzandığını işaret ettiğimiz bu ana cephenin daha güneyinden, İran içerilerine de seferler tertip edildiğinden cepheler daha da genişlemiştir. Muharebeler esnasında iki taraf kuvvetlerinin ileri ve geri hareketleri ile Doğu cepheleri ayrıca büyük bir derinlik kazanmıştır. Rus taarruzları ile bu derinlik Anadolu içinde şu hatta kadar uzanır :

Karadeniz sahilinde Tirebolu'dan başlayarak güneye doğru Şiran - Kemah çizgisi, buradan güneydoğuya yönelerek Kiğı - Muş - Bitlis - Van gölü güneyi çizgisi.

Bundan anlaşılacağı üzere, Rus orduları Trabzon, Gümüşhane ve Erzincan'ı işgal ederek bu çizginin batısına kadar ilerleyebilmiştir.

Doğu cephelerinde Rus ilerlemesinden sonra Türk ordularının mukabil taarruzları başlamış ve Türk orduları Hazar denizi kıyılarına kadar (Bakû - Petrofski) ilerliyerek doğu cephelerinin derinliğini genişletmişlerdir.

GÜNEY CEPHELERİ, üç ayrı cepheden meydana gelir :

- a) Irak cephesi,
- b) Sina, Filistin, Suriye cephesi,
- c) Arabistan (Hicaz).

Irak cephesindeki muharebeler, İngilizlerin taarruzları ile Basra'dan başlayarak, savaş boyunca Musul'a kadar gelişmiştir.

Sina cephesi muharebeleri önce Türk Ordusunun Süveyş Kanalına yaptığı iki seferle başlamış, sonra Sina Yarımadasına geçen İngiliz Kuvvetlerinin karşı taarruzları ile devam etmiştir. Bu muharebeler önce Sina Yarımadasında cereyan etmiş, sonra Filistin'e intikal etmiş ve Türk Ordularının çekilmek zorunda kalmaları üzerine Suriye'ye geçmiştir. Bu cephedeki muharebeler savaşın sonunda Halep'e kadar ulaşmış bulunuyordu.

Savaşın başında Arabistan'da dört tümenlik bir kuvvetimiz bulunuyordu: Kolordu karargâhı ve bir tümen «San'a» da, bir tümen «Hudeyde»de, bir tümen «Asir»de, bir tümen «Hicaz»da.

Bu kuvvetler Arabistan Yarımadasının batısında, kuzeyden güneye doğru yayılmış bir vaziyette, kutsal İslâm şehirlerini ve topraklarını savunuyorlardı. Hicaz Cephesi diye adlandırılan bu cephedeki muharebeler 1916'da *Arap ihtilâl hareketinin* patlaması ile başlamıştır. Muharebeler İngilizlerin desteklediği Arap kuvvetleri ile devam etmiş, savaşın sonlarında İngiliz kuvvetleri de muharebelere katılmışlardır. Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Hicaz'da muharebeler devam etmekteydi.

BATI CEPHELERİ'nin en önemli muharebeleri, Çanak-kale muharebeleridir. Kendi vatanını savunmak için ağır kayıplara uğrıyarak Çanak-kale'de canla başla savaşan Türk Ordusunun bazı birlikleri bu savaştan sonra müttefiklere yardım için Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu sebeple Türk Ordusunun

batıda savaştığı cephelerin sayısı artmıştır. Çanakkale cephesinden ayrı olarak savaştığımız batı cepheleri şunlardır :

Makedonya

Romanya

Galiçya

Bu kadar çok cephede bunca yıl savaşıyan Türk ordusu, savaşın başında 38 tünenenden ibaretti. 4 ordu ve 3 kolordu halinde teşkilâtlanınıştı. Seferberlik ilânından ve savaşın başlamasından sonra yeni tümenler kurulmuş ve kolordu, ordu teşkilâtı genişlemiştir. Böylece tümen sayısı 68'e, kolordu sayısı 25'e çıkmıştır. Savaş başında mevcut olan 1-4. ordulara ilâveten, savaş içinde 5., 6., 7., 8., 9. ordular kurulmuştur. Ordu sayısı artınca, cephelerin özel durumları da göz önünde bulundurularak, ordular grubu kumandanlıkları teşkiline lüzum hasıl olmuştur. Doğu cephesindeki 2. ve 3. ordu savaşın ilk yıllarında «Kafkas Ordular Grubu» adı ile bir kumandaya bağlanmıştı. Harbin sonlarına doğru bu ad değiştirilerek, gruba, «Şark Orduları Grubu» adı verilmiştir.

Güney cephesindeki ordulardan da, 1917 yılında «Yıldırım Orduları Grubu» adı ile bir grup kurulmuştur.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA KUMANDANLAR

Birinci Dünya Savaşında Türk Ordusu, bütün elverişsiz şartlara rağmen, çok iyi savaşmıştır. Balkan Harbi felâketinden sonra, aynı ordunun, aradan pek az zaman geçtiği halde böyle bir başarılı savaş verebileceği tahmin edilemezdi. Balkan Harbinden sonra girişilen ıslahat hareketi henüz tamamlanmadan dünya savaşı patlamıştı. Fakat Türk Ordusu yetenekli kumandanların kumandansında savaş gücünü ispat etmiştir. Savaşın yüksek sevki idaresinde düştüğü büyük hatalara karşılık, Enver Paşanın bu husustaki rolünü inkâr etmemek gerekir. Çünkü Enver Paşa, 1914 yılı Ocak ayında Harbiye Nâzırı olur olmaz, 1100 kadar subay ve generali işe yaramadıkları gerekçesiyle emekliye ayırmış ve birçok general ve subayın rütbelerini indirmişti. Çabuk ve kolay kazanılmış sayılan rütbelerin geri alınması ve 1000'den fazla subayın ordu dışına çıkarılması birçok kırgınlıklar yaratmışsa da, bu sayede kumanda heyeti gençleşmişti.

Birinci Dünya Savaşında tümenleri, kolorduları ve orduları yöneten kumandanların önemli bir kısmı Ulusal Kurtuluş Savaşında yeniden kurulan genç ordunun da kumanda heyetini teşkil edeceklerdi. Hem bu bakımdan, hem de Türk-Alman silâh arkadaşlığının ölçüsünü belirtmek bakımından Birinci Dünya Savaşının kumandanları hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

ORDULAR GRUBU KUMANDANLARI: Kafkas Orduları Grubu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa; Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı önce Mareşal Falkenhayn, sonra Mareşal Liman von Sanders ve daha sonra Mustafa Kemal Paşa; Şark Orduları Grubu Kumandanı önce Vehip Paşa, sonra Halil (Kut) Paşa.

ORDU KUMANDANLARI: Mustafa Kemal Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Cemal Paşa, Mersinli Cemal

Paşa, Esat Paşa (Vehip Paşanın kardeşi), Vehip Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa, Nihat (Anılmış) Paşa, Ali İhsan (Sabis) Paşa, Yakup Şevki (Subaşı) Paşa, Halil (Kut) Paşa, Nurettin (Sakallı) Paşa, Mahmut Kâmil Paşa, Hasan İzzet Paşa, Hafız Hakkı Paşa, Halepli Zeki Paşa.

Bu Türk Ordu Kumandanlarından başka, Birinci Dünya Savaşı içinde iki Alman Generali Ordu Kumandanlığı yapmıştır. Bunlar Liman von Sanders ve Von Kress'dir.

TÜMEN VE KOLORDU KUMANDANLARI'nın hepsini saymak hem imkânsız, hem gereksizdir. Bu bakımdan bir kısmının ismini vermekle yetineceğiz.

Kâzım Karabekir, İsmet İnönü, Cafer Tayyar, Ali Fuat Erden, Yusuf İzzet, Selâhattin Adil, Fahrettin Altay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Aşir Atlı, Cemil Uybadın, Edip Servet Tör, Mustafa Muğlalı, Nuri Conker, Cemil Cahit Toydemir, Hüseyin Hüsnü Erkilet, Hasan Cemil Çambel, Galatalı Şevket, Mürsel, Süleyman Askerî, Asım Gündüz Ali Hikmet, Şükrü Naili Gökberk, Sami Sabit, Kâzım Özalp, Kemalettin Sami.

Kolordu ve Tümen Kumandanlıkları yapan bu kumandanların rütbeleri binbaşidan generale kadar değişmektedir. Bir kısmı Birinci Dünya Savaşının başında, bir kısmı savaş içinde generaldi. Birçoğu da ya savaş içinde, veyahut Kurtuluş Savaşında general olmuşlardır. Bazıları da general olmadan değişik rütbelerle askerlikten ayrılmışlardır.

Birinci Dünya Savaşında Tümen ve Kolordu Kumandanlığı yapan Alman subayları da şunlardır :

Gur, Nikolai, Trommer, Vilmer, Şradenbah, Hayk, Böhme, Zodenştren, Leman, Ekert, Hunger, Tiller, Von Robek.

Bunlar binbaşı, yarbay ve albay rütbesinde olarak tümen kumandanlığı yapanlardır. Trommer sonradan general olmuş önce 14., sonra 17. Kolordu Kumandanlığı yapmıştır.

SAVAŞ STRATEJİSİ

Türk Başkumandanlığının savaş stratejisi bütün yetkili kimselerce haklı olarak tenkide uğramıştır. Bu tenkitlerin önemlilerini şöyle özetlemek mümkündür :

1 — Bir kısım kuvvetler gerekli olan yerlerde kullanılmamış, faydasız bir şekilde harcanmıştır.

Galiçya'ya iki tümen gönderilmesi,

Romanya'ya üç tümenlik bir kolordu gönderilmesi,

Makedonya'ya önce takviyeli bir alaydan kurulu bir müfreze, sonra da iki tümen gönderilmesi,

Hicaz boşaltılarak buradaki dört tümenin asıl cephelere nakledilmemesi, ve...

Savaşın sonlarına doğru en büyük tehlike Filistin cephesinden beklenirken, doğu cephesinde büyük kuvvetler toplanması, tenkitleri haklı göstermektedir.

2 — Askerlik kurallarına aykırı olarak netice alınamıyacağı belli olan seferler açılmıştır.

Enver Paşanın bizzat idare ettiği ve hezimetle sonuçlanan Sarıkamış Seferi ile Süveyş Kanalı'nı geçerek Mısır'ı almak gibi bir hayal uğruna yapılan iki kanal seferi bunun örneklerini teşkil eder.

Sarıkamış faciasından sonra, Enver Paşa, birer tümen kuvvetinde iki askerî kuvvetle, bir taraftan İran'ı işgal ederek Orta Asya'ya tesir etmeyi, bir taraftan da Tebriz üzerinden Dağıstan'a kadar uzanarak Rus ordusunun arkasında isyanlar çıkarmayı hayal etmiştir. Bu askerî kuvvetlerden birinin başına amcası Yarbay Halil (Kut) Beyi, diğerinin başına da Kâzım Karabekir'i getirmiştir.

Savaşta Türk kuvvetlerinin kullanılması ve savaş plânlarının hazırlanması 1916 yılının sonbaharından itibaren doğrudan doğruya Alman Başkumandanlığının tasvibine bırakılmıştı. Müttefik kuvvetlerin bir elden idaresi gibi bir gerekçe ile, 6 Eylül 1916'da, Alman genel karargâhının bulunduğu Ples' de varılan bir anlaşmaya göre :

a) Osmanlı Başkumandanlığı Osmanlı kıtalarının tahşit (yığma), nakil ve ikmal hakkını muhafaza edecek,

b) Alman Başkumandanlığı Alman İmparatoru namına Osmanlı hareket plânlarını ya hazırlayacak, yahut tasdik edecek,

c) Her hareketin ihtiyacına göre dört müttefike ait vasıtaların tümünü Alman Başkumandanlığı taksim, yahut müt-

tefik kıtalarının bir arada bulunduğu cephelerin kumandanlarını tayin edebilecekti.

Bunun tabii neticesi olarak, Türk kuvvetleri Alman menfaatlerine uygun şekilde kullanılmıştır. Türk Ordusunun bir kısmına Alman generallerinin kumanda etmesi ve Başkumandanlık karargâhı ile birçok ordu ve kolordu kurmay heyetlerinde Alman subaylarının bulunması, Alman menfaatlerinin daha iyi kollarını kolaylaştırıyordu.

Enver Paşanın Avrupa cephelerine asker göndermesi ve Türk Ordusunun büyük kumanda yerlerine Alman kumandan getirmesi :

Almanya'dan yardım ve para almayı kolaylaştıracağına,
Zaferin Avrupa'da kazanılacağına,

Alman Kumandanlarının Türk Kumandanlarından *üstün* olduğuna inanmasından ileri geliyordu.

Bütün bu yanlışlardan ötürü Birinci Dünya Savaşında hesapsız Türk kanı akıtılmıştır. Meselâ, Enver Paşanın 90.000 kişi ile gittiği Sarıkamış Seferinden, 12.000 kişi geri gelebilmişti. Kendisine bu zayıat bildirildiği zaman verdiği cevap şu olur :

«Bunlar nasıl olsa br gün ölecek değiller miydi?»

SAVAŞIN BİLANÇOSU

Birinci Dünya Savaşı, «Büyük Harp», «Umumî Harp» bugünkü deyimle «Genel Savaş» diye de anılır. Bizim halkımız, özellikle, bu savaşı görmüş ve yaşamış olanlar, Birinci Dünya Savaşından söz açmak istedikleri zaman buna «Seferberlik» derler. Gerçekten dünya, dünya olalı, o güne kadar böyle bir savaş görmemiştir. Bu savaş, hem savaşan devletlerin çokluğu, bu devletlerin savaşa soktukları orduların büyüklüğü, hem de süresi ve sonuçları bakımından bu adlarla anılmaya değer bir niteliktedir.

Birinci Dünya Savaşında asker ve sivil olarak 8.700.000 kişi ölmüştür. Aşağıdaki liste her memleketin insan kaybını göstermektedir :

Almanya	1.900.000
Rusya	1.700.000
Fransa	1.390.000
Avusturya - Macaristan	1.000.000
İngiltere	764.000
İtalya	496.000
Türkiye	400.000
Sırbistan	400.000
Romanya	158.000
Amerika	114.000
Bulgaristan	100.000
Hindistan	55.000
Belçika	44.000
Yeni Zelânda	16.000
Yunanistan	12.000
Portekiz	8.000

Hindistan, Kanada ve Yeni Zelânda, İngiltere İmparatorluğu topluluğu içinde savaştığından, bunların insan kayıplarını İngiltere'nin kayıpları ile birleştirirsek, İmparatorluğun insan kaybı bir milyona yaklaşır. Arnerika Birleşik Devletleri savaşa geç girdiği halde, önemli insan kaybına uğramıştır. Ancak bu kaybın 60.000 kadarı hastalıktandır.

Burada dikkat edilecek bir husus da, Yunanistan'ın az kayba uğlamış olmasıdır. Hem savaş tecrübesi kazanarak, hem de az kayıpla savaştan çıkması Yunanistan'ın Doğu Akdeniz bölgesinde önemli bir kuvvet olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Ulusal kurtuluş savaşımızı büyük ölçüde etkileyeceği için bu duruma işaret etmiş bulunuyoruz.

Savaş kayıplarına bakınca, devletlerin ne kadar çok sayıda insanı seferber hale soktuğunu tahmin edebiliriz. Nitekim Rusya 15 milyon, Almanya 13 milyon, Fransa 8,5 milyon insanı seferber etmiştir.

Türkiye'nin seferber ettiği insan sayısı ise 2 milyon 850 bindir.

Birinci Dünya Savaşında Rusya, Almanya, Avusturya - Macaristan imparatorlukları yıkılmıştır. Fakat kazananlar da savaştan çıktıkları zaman son derece yıpranmış bir durumdaydılar. Bu yıpranmanın ölçüsünü anlayabilmek için devletlerin ticaret ve savaş gemisi olarak kayıplarına ve savaş masraflarına göz atmak yeter sanıyoruz.

Devletlerin ton olarak gemi kaybı şöyledir :

	<i>Ticaret Gemisi</i>	<i>Savaş Gemisi</i>
İngiltere	7.760.000	652.000
Almanya	4.900.000	
Fransa	925.000	109.000
İtalya	846.000	67.000
Amerika	395.000	31.000

Almanya da savaş gemisi olarak büyük kayıplara uğramış ve savaş sonunda elinde kalanları İtilâf Devletlerine teslim etmeye mecbur olmuştur.

Büyük devletlerin savaş masrafları da tesbit edilmiştir. Savaş başındaki değerine göre altın frank olarak savaş masrafları şöyledir :

Fransa	143 milyar
İngiltere	190 milyar
Amerika	160 milyar
Rusya	92 milyar
İtalya	65 milyar

SAVAŞ İÇİNDE DEVRİMCİ UYGULAMALAR

İhtilâlle iktidara gelen ve Osmanlı Devletinin kaderini elinde bulunduran İttihat ve Terakki Yönetimi, savaş yılları içinde devrim açısından önemli bazı uygulamalara da girişmiştir. Savaş olaylarının hengâmesi içinde bu uygulamaları gözden kaçırmamak gerekir... Çünkü Ulusal Kurtuluş Savaşından sonra yapılan devrimlerin ilk fikirleri Birinci Dünya Savaşındaki uygulamalarda, hatta daha önceki yıllarda yatmaktadır. Fakat aşağıda görüleceği gibi, İttihatçıların devrimciliği, Atatürk'ün devrimciliğine benzememektedir. Bir bakıma, İttihatçıların yenilik fikirleri ve uygulamaları, tam anlamı ile devrim olmayıp, ancak bazı hususlarda reform çizgisine yaklaşmaktadır.

İlk olarak, Enver Paşanın yazı üzerinde giriştiği bir reform hareketinden bahsedeceğiz. Enver Paşa Harbiye Nâzırı olunca, Arap harfleri ile okuyup yazmanın güçlüğüne gidermek amacıyla yazı usulünde bir değişiklik yapmıştır. Güçlük, Arap harflerinin bitişik yazılmasından ve sesli harflerin az kullanılmasından ileri geliyordu. Enver Paşanın koyduğu usule göre, bugün kullandığımız Lâtin harflerinde olduğu gibi, harfler, ayrı ayrı yazılacaktı. Enver Paşa, bu usulle, eratın kolayca okuma yazma öğreneceklerini ummuştur.

Hükümet, Enver Paşanın bu teşebbüsünü uygun bulmamış, fakat ona söz de geçirememişti. Enver Paşanın yazısı yalnız ordu içinde kullanılıyordu. Enver Paşayı bundan vaz geçirmek için, Hüseyin Cahit (Yalçın) Beyin Başkanlığında edebiyatçılardan ve dil uzmanlarından meydana gelen bir kurula konunun incelettirilmesini kabul ettirmişlerdi. Kurul, Enver Paşaya harflerin ayrı yazılmasının uygun ve doğru olmadığını bildirince, Enver Paşa şöyle der :

«Ben zaten emir verdim, Ordu kullanıyor.»

Hüseyin Cahit Bey kendisine sorar :

«Paşam mademki emir buyurulmuş, o halde bizi niye topladınız?»

Enver Paşanın cevabı : «Öyle söylediler de onun için» olur.

Aslında hiçbir faydası olmayacağı belli olan bu yeni yazı şeklini Enver Paşa, karargâh şube müdürlerinden İsmet (İnönü) beyin aşağıdaki uyarması üzerine kaldırır :

«Yakında bir harp olur ve ordu seferber edilirse, yedek subaylar ve yedek erat yeni harfleri bilmedikleri için çok güç bir durum hasıl olacak. Muharebede, bilhassa küçük birliklerin rapor ve emir yazmaları pek güç olacak; ordu bu yazı ile harp edemeyecektir. Binaenaleyh, bir seferberlik vukuunda, ilk emir olarak, bu harflerin muvakkaten kaldırıldığını emretmek zaruridir.»

Konumuz bakımından, en önemli ve köklü teşebbüs kapitülasyonların kaldırılmasıdır. Bunun nasıl yapıldığını ve sömürgeci devletlerin gösterdiği tepkileri nakletmiştik. Şimdi, burada, kapitülasyonların kaldırılmasından sonraki gelişmeler üzerinde duracağız.

İttihat ve Terakki Hükümeti, daha 1913 yılında şer'îye mahkemelerinin Adliyyeye bağlanarak *adalette bir birlik* meydana getirmeyi düşünmüştü. Bu, Medenî Hukuka geçiş için bir aşama idi. Adlî kapitülasyonlara sıkı sıkıya sarılmış olan büyük devletlerin, böylelikle, tatmin edileceği umuluyordu. Nihayet, kapitülasyonlar kaldırıldıktan sonra, aynı görüşle, bazı nizamnameler ve muvakkat kanunlarla muhakeme usullerine yeni ve daha ileri bir düzen verilmiştir.

Savaş girdikten sonra hükümet savaştığı devletlerin uyruklularınca işletilen *bütün okullara*, eğitim ve sağlık işleri ile ilgili bir takım dinî müesseselere el koymuştu. Bunlar Türk müesseseleri durumuna sokularak hükümetçe işletilmekteydi. Bu müesseselerin büyük kısmı Fransızlara aitti. Alman müesseseleri henüz o kadar gelişmemişti. 1914 yılında Fransız okullarında yüzbin kadar Osmanlı çocuğu okurken, Alınan okullarında ancak beşbin çocuk okumaktaydı. Kapitülasyonların kaldırılmasına en çok itiraz eden Almanya, bu-

na razı olmak için, bir aralık, devletçe el konan Fransız müesseselerinin kendisine verilmesini bir pazarlık konusu haline getirmişti. Almanların bu tekliflerine, Maarif Nâzırı Şükrü Bey (1926 İzmir Suikast olayında asılan Şükrü Bey) şu cevabı vermiştir :

«Fransız müesseselerine karşı alınan tedbirler, savaştan çok, kapitülasyonların kaldırılmasının sonucudur. Avrupa ve sayetinden kurtulmuş olan Türkiye, herşeyden önce Avrupalıların menfaatlerine hizmet etmekte olan Katolikliğin de bağlarından kurtulacaktır. Osmanlı Hükümetinin maksadı, dinî öğretimin yerine lâik öğretimi geçirmektir. Bu yüzden hükümet, hiçbir dinî cemaatin okul açmasına mücadele etmeyecektir. Eğer, herhangi bir okulun arkasında dinî teşekkülün bulunduğundan ve öğretimin din adamlarınca yapıldığından şüphelenirsek bir din adamına, kendi adına bile olsa okul açtırmayacağız.»

Görülüyor ki, *lâik eğitim* düşüncesi, savaş yıllarında hayli kuvvetli bir durumdadır.

Batının kullandığı takvime geçmek için ilk önemli adım da Birinci Dünya Savaşı içinde atılmıştır. O zamana kadar bizim kullandığımız Rumî Takvim ile, Uluslararası nitelik almış olan takvim arasında 13 günlük bir fark vardı. 21 Şubat 1917 günü çıkarılan bir kanunla, bu 13 günlük fark kaldırılmış ve yılbaşı 1 Mart'tan 1 Ocak'a alınmıştır. Fakat bütçe yılı, bugün de uygulandığı şekli ile bırakılmıştır.

SAVAŞIN SONU VE BARIŞ ÇALIŞMALARI

Türkiye ve müttefikleri harbi kaybettiklerini 1918 Eylül ayında kesin olarak anlamış bulunuyorlardı. Aralarında barış konusunu konuşmaya başlamaları ve bazılarının tek yanlı barış teşebbüsleri bu aya rastlar.

Harpten çıkma fikrinin öncülüğünü Avusturya - Macaristan İmparatorluğu yapmıştır. Halbuki, lider durumunda olan Almanya, barış teklifinde bulunmak için daha elverişli bir zaman seçilmesini ve müttefiklerin ayrı ayrı bu yola girmemelerini istiyordu. Avusturya ile Almanya'nın çekişme halinde bulundukları bu sırada Sadrazam Talât Paşa Almanya'ya gitmişti. Alman görüşünü Talât Paşa ve Bulgar Kralı Ferdinand kabul ettiler. Fakat Avusturya İmparatoru bir an önce barış yapmak taraftarı idi. Nitekim 14 Eylül'de İsviçre kanaliyle Amerika'ya başvurdu.

İtilâf Devletleri bu teklifi şüphe ile karşıladılar ve cevap vermediler.

Müttefikleri ile beraber hareketi kabul eden Bulgar Krallığının orduları harbe ancak bir iki hafta daha dayanabildi.

Talât Paşa henüz memleketine dönmeden Türk orduları Filistin'de bozguna uğradı.

Almanya'nın «daha elverişli zaman» hesabı yanlış çıkmıştı.

Bulgaristan, 26 Eylülde barış isteğinde bulundu ve 29 Eylülde mütareke imzalayarak harpten çekildi.

Bulgaristan'ın teslim olduğu gün, Almanya da barış teşebbüsünde bulunmaktan başka çare kalmadığını kabul ederek Avusturya - Macaristan ve Türkiye ile bu hususta yazışmaya girişti. Üç müttefik devletin barış teklifi, 5 Ekimde Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bildirildi. Almanya ile Avusturya - Macaristan, İsviçre, Türkiye de İspanya aracılığıyla başvurmuştur.

WILSON'UN SAHTE PRENSİPLERİ

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, 8 Ocak 1918'de, gelecek barış şartlarını 14 maddelik bir program halinde dünya kamuoyuna açıklamıştı. Wilson'un bu 14 maddesi, merkezî devletleri barış teşebbüsüne zorlayan çeşitli sebepler arasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa Almanya ve Avusturya'da, Wilson prensiplerinin öğrenilmesinden sonra halk tabakaları arasında barışa karşı büyük bir istek başgöstermiş ve döğüşme azmi iyiden iyiye sarsılmıştı. Osmanlı halkının böyle bir meseleden gerçi haberi yoktu. Fakat politikacılar, Avrupalı meslekdaşları gibi Wilson prensiplerinin âdil bir barış getireceğine iyice ianmışlardı. Hükümete karşı olan zümreler bunu bir koz olarak kullanıyorlardı.

Barış isteyen üç devlet Wilson'un açıkladığı esaslar dairesinde müzakereye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Gerçekten, böyle insafli bir barış yapılacaksa, harpte yenilmiş olmak fazla korkulacak bir mesele gibi görünmüyordu.

Wilson'un dünya milletlerine vâdettiği barış şartlarının bütün devletleri aynı ölçüde ve özellikle Türkiye'yi ilgilendiren kısımları şöyle idi :

- Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi usulünün uygulanması,
- Karasuları dışındaki denizlerde gerek harp halinde gerek barış halinde trafiğin kesin olarak serbest olması,
- Ekonomik engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticarî meselelerde bütün milletler arasında eşitlik kurulması,
- Her milletin silahlanmayı, iç güvenliğini sağlamaya yetecek dereceye indirmesi,
- Müstemlekelere ait bütün isteklerin, hâkimiyet meselesinin, ilgili halkın menfaatleri de hükümetin haklı istekleri derecesinde geniş ve tamamiyle tarafsız bir fikir ile serbestçe münakaşa neticesinde halli,

● Halihazırdaki Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hâkimiyet sağlanması, fakat halen Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milliyetlere salt güvenlik içinde varlıkları ve eziyetsiz olarak gelişmeleri imkânının kefalet altına alınması,

● Çanakkale Boğazının milletlerarası teminat altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmesi için açık kalması,

● Kesin anlaşmalara dayanarak bütün devletlere eşit derecede karşılıklı siyasî istiklâl, mülk bütünlüğü güveni sağlamak maksadiyle milletler arasında umumî bir cemiyet teşkili lüzumu.

Barış teklifi Wilson'a ulaştığı zaman en kötü durumda olan devlet Türkiye idi. İngiliz orduları güneyde Anadolu sınırına dayanmışlardı. İstanbul daha yakından tehdit altında bulunuyordu. Bulgaristan'ı harp dışı eden Franchet D'Espérey'e 7 Ekimde Paris'ten bildirilen hedeflerden biri, İstanbul üzerine yürümek idi. Bu maksatla Trakya sınırının ötesinde, 3 İngiliz tümeni, 3 Yunan tümeni, 1 Fransız tümeni ve 1 İtalyan tugayından ibaret kuvvetli bir ordu harekete hazır duruyor, fakat, Fransa ile İngiltere arasında kumanda meselesinden çıkan bir anlaşmazlık yüzünden hareket gecikiyordu.

Türkiye'nin Wilson'dan gelecek cevabı beklemeye tahammülü yoktu. İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığıyla İngilizlere de ayrıca bir barış teklifi yapıldı. İngiltere, bu teklifi «Kumandanla görüşebilirsiniz» diye reddetti. Talât Paşa kabinesinin, daha doğrusu İttihat ve Terakki iktidarının çekilmesi gerekiyordu. Padişah, Talât Paşayı, Veliahd da Enver Paşa'yı çekilmeye *razı etiler*. Ancak, yeni kabine kuruluncaya kadar eski kabine iş başında kalacaktı. Talât Paşa, kabinenin istifası için İttihat ve Terakki fırkasına mensup iki kişinin, hele Maliye Nâzırı Cavit Beyin yeni kabineye alınmasını şart koşmuş ve buna padişah razı olmuştu.

Yeni kabineyi kurmak için görevlendirilen Tevfik Paşa, bir hafta uğraştığı halde kabineyi kurmayı başaramadı. Bu konuda çeşitli şeyler söylenmiştir. Fakat, gerçek olan şu ki,

Tevfik Paşa, kabinesine İttihatçı nâzır almak istememiş, buna karşılık İttihat ve Terakki ileri gelenleri de kendilerini güvende görmeden iktidarı devretmek istememişlerdi.

Nihayet 14 Ekimde Ahmet İzzet Paşa'nın Başkanlığında bir hükümet kurulabildi. İzzet Paşa, kendi yazdığı hal tercümesinde şöyle der :

«Benim İttihatçılar tarafından sadarete getirildiğim, kabineyi onlarla istişare ederek kurduğum, nihayet kendim sadarete kavuşmak için Tevfik Paşa'nın kabine teşkiline mâni olduğum yolundaki dedikodular katiyen esassız ve hayâl mahsulüdür.»

Teşkil ettiğim kabinede İttihatçı âza mevcut idi. Fakat bunları ben kendiliğimden seçtim.

İzzet Paşa ne derse desin, Talât Paşa kabinesinin, yerini böyle bir kabineye bırakmak istediği muhakkaktır. İzzet Paşa, şahsen İttihat ve Terakkiye karşı değildi. Dürüst, vatansever bir askerdirdi. Mustafa Kemal Paşa da dahil olmak üzere çok kimse onu, böyle bir zamanda sadarete en uygun kişi olarak görüyorlardı.

İzzet Paşa, 19 Ekim 1918 günü Osmanlı Mebusan Meclisinin okuduğu hükümet programında kısaca şu noktalara dokunmuştur :

- a) İçte ve dışta düzenin va barışın sağlanması lâzımdır.
- b) Sekiz yıldanberi iç ve dış karışıklıklardan sarsılan vatanın sükûnete ve bilhassa elîm yokluklara katlanan milletimizin artık istirahat ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı temin etmek yegâne vazifemizdir.
- c) Wilson prensiplerine uygun bir barışı memnuniyetle kabul edeceğiz.
- d) Arap vilâyetleri işini, Hilâfet ve Saltanata vağlılıkları bâki kalmak şartıyla bir muhtariyet vermek suretiyle çözme-yeye çalışacağız.

Yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, ilk iş olarak mütareke yapmayı ele almıştı. Irak muharebelerinde esir alınan ve savaşın sonuna kadar kendisine çok iyi muamele edilen İngiliz Generali Tawshend'i, İngiltere'nin Akdeniz Filosu Kumanda-

nı Amiral Calthrope ile görüşmek üzere, 18 Ekimde serbest bıraktı. Ayrıca, Marcel Savoie adında bir banka müdürünü General Franchet D'Espérey'e ve Hahambaşı Naum Efendiyi de icabında Amerika'ya gitmek üzere Paris'e gönderdi.

Mondrost'ta bulunan Amiral Calthrope, 23 Ekimde delegelerin gönderilmesini telgrafla Sadrazama bildirdi.

MONDROS MÜTAREKESİ İMZALANIYOR

Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Beyin Başkanlığında, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Beyden kurulu Türk delegasyonu ile İngiliz Amiralî Calthrope arasında, Dondros'ta, Agamemnon zırhlısında, 27 Ekim 1918 günü saat 9.30'da başlayan görüşmeler 30 Ekim 1918 günü sona ermiş ve saat 20.03'de mütarekename imzalanmıştır.

Mondros Mütarekenamesi aynen şöyledir :

«İngiliz Hükümetinin müttefikleriyle anlaşarak yetkili kıldığı İngiltere Hükümeti Akdeniz Donanması Başkumandanı Koramiral Arthur Calthrope hazretleri ile Hükümeti Seniye tarafından yetkisi bulunan Bahriye Nâzırı Devletli Rauf Beyefendi hazretleri, Hariciye Müsteşarı utufetli Reşat Hikmet Beyefendi hazretleri, Genel Kurmay Yarbaylarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp aktolunan mütareke şartları :

Madde 1 — Karadeniz'e giriş için Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin güvenlik altına alınması için Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının müttefikler tarafından işgali.

Madde 2 — Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için istenildiğinde yardım edilecektir.

Madde 3 — Karadeniz'de bulunan torpil yerleri hakkındaki bilgiler verilecektir.

Madde 4 — İtilâf Hükümetlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esirleri ve mevkufları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf Hükümetlerine teslim olunacaktır.

Madde 5 — Hudutların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için lüzum görülecek askerî kuvvetten fazlasının derhal

terhisi (İşbu askerî kuvvetin sayısı ve durumu İtilâf Hükümetleri tarafından Devleti Âliye ile müzakere edildikten sonra kararlaştırılacaktır.)

Madde 6 — Osmanlı kara sularında güvenlik ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devleti Âliye tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemileri teslim olunup Osmanlı liman veya limanlarında mevkuף bulundurulacaktır.

Madde 7 — Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi strateji noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır.

Madde 8 — Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demiryollarından İtilâf gemileri tarafından istifade edilmesi ve İtilâfla harp halinde bulunanlara karşı kapalı bulundurulması. Osmanlı gemileri de ticaret ve ordunun terhisi hususunda buna benzer şartlardan istifade edecektir.

Madde 9 — İtilâf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki bütün gemi tamir vasıtalarını kullanacaklardır.

Madde 10 — Toros tünellerinin mütefikler tarafından işgali.

Madde 11 — İran'ın Kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten önceki hudut gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir yapılacaktır. Maverayı Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredildiğinden geri kalan kısmı, müttefikler tarafından mahallî durum tetkik edilerek istenirse boşaltılacaktır.

Madde 12 — Hükümet muhaberâtı müstesna olmak üzere telsiz, telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından denetlenmesi.

Madde 13 — Denizciliğē, askerlize ve ticarete ait maddelerin ve malzemelerin tahrip olunmasının önlenmesi.

Madde 14 — Memleketin ihtiyacı karşılandıktan sonra artan kömür, akaryakıt ve deniz levazımatının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi (sayılan maddelerin hiçbir ihraç olunmayacaktır).

Madde 15 — Bütün demiryollarına İtilâf denetleme subayları memur edilecektir. Bunlar arasında halen Osmanlı

Hükümetinin denetlemesi altında bulunan Maverayı Kafkas Demiryolu kısımları dahildir. İşbu Kafkas hatları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altına verilecektir. Ahalinin ihtiyacının karşılanması gözönünde tutulacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dahildir. Osmanlı Hükümeti Batum'un işgaline itiraz etmeyecektir.

Madde 16 — Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'da bulunan muhafız kıtaları en yakın İtilâf Kumandanına teslim olunacaktır ve Kilikyadaki kuvvetlerin intizamı muhafaza için gerekli miktarlardan maadası beşinci maddedeki şartlara uyularak kararlaştırılacak veçhile geri çekilecektir.

Madde 17 — Trablus'da ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan muhafaza kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı Hükümeti, teslim emrine taaat etmedikleri takdirde bunlarla haberleşmeyi ve yardımı kesmeyi taahhüt eder.

Madde 18 — Mısırata da dahil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın İtilâf muhafaza kıtalarına teslimi.

Madde 19 — Alman, Avusturya deniz, kara ve sivil memurlarının ve tebaasının bir ay içinde ve uzak yerlerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketini terketmeleri.

Madde 20 — Beşinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silâhlar, cephane ve nakil vasıtalarının kullanılmasına dair verilecek talimata uyulacaktır.

Madde 21 — İtilâf Devletlerinin menfaatlerini korumak için iase nezaretinde İtilâf mümessilleri bulundurulacak ve kendilerine bu yolda gerekli görülecek bütün bilgiler verilecektir.

Madde 22 — Osmanlı harp esirleri İtilâf Devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil harp esirleri ile askerlik yaşları dışında olanların bırakılması nazarı dikkate alınacaktır.

Madde 23 — Osmanlı Hükümeti merkezî hükümetlerle bütün ilgilerini kesecektir.

Madde 24 — Vilâyeti sittede (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ ve Sivas) karışıklık çıkması halinde bu vilâyet-

lerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler.

Madde 25 — Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında muhasamat 1918 senesi Ekiminin otuzbirinci günü vasaî mahallî saatle vakti zuhurda tatil edilecektir.

İngiltere Kraliyet Hükümeti harp gemilerinden Limni'de Mondros limanında demirlemiş olan Agamemnon zırhlısında 1918 senesi Ekiminin otuzuncu günü iki nüsha olarak imza edilmiştir.»

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN UYARISI

Mütarekenamenin açık ve elastikî hükümlerini daha ilk andan fark eden Mustafa Kemal Paşa Sadrazam ve Başkumandanlık Erkânıharbiye Reisi Ahmet İzzet Paşayı, üst üste gönderdiği telgraflarla sürekli olarak uyarmaya çalışmıştır. Bu telgraflardan biri örnek olarak aşağıya alınmıştır :

Adana, 5/11/1918

Başkumandanlık Erkânıharbiye
Riyasetine,

Pek acele şifre

C. 4.11.1918 tarih 567 numaralı Emirnamei sâmi.

5

1505

1 — Toros tünelleri Kuvve-i işgalîyesinin miktarı İngiliz Kumandanlığı tarafından bildirilir buyrulur. Bu kuvvet meselâ icabında bütün Anadolu'yu tahtı hükmüne geçirecek dahî olursa müsaade edilecek midir?

2 — (Silinmiştir).

3 — Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten yazılmış bir maddedir buyuruluyor ve mütaakıp cümlelerle cephede bulunan kıtaatın bu hususla alâkası olmayacağı izah ediliyor. Âcizlerin telâkkiyatına göre madde-i mezkûrenin İngilizler tarafından bizi iğfal için yazdırılmış olduğuna ve Hükümet-i Seniye murahhaslarının imzalarını vaz'ettikleri Mütareke şeraitinin tarafeynce başka başka telâkki edildiğine şüphe kalmamıştır. Çünkü yine aynı maddede cephede bulunan kıtaatın Suriye kıtasında bulunmadığı telâkkisine karşı İngilizler bu geceki (5/6. 1918) raporla tafsîlâtı arzedileceği veçhile Suriye kıtasında bulunuyor diye Yedinci Ordu'nun teslimini teklif etmişlerdir.

İcabederse bildirileceği irade buyurulan (Kilikya) hududunu sormaktan maksatı âcizanem bu tarihî ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden Hükümet-i Seniye'mizin bu muntakayı ira'e eden İngilizce Atlas'ta «Kilikya» muntakasının şarkında (Suriye) şimal hududunun Maraş şimalinden geçtiğini nazarı dikkate alıp almadığını anlamak idi. Çünkü âcizlerince Adana ismi yerine Kilikya ismi tarihîsini kullanan İngiltere Hükümeti'nin Suriye hududunu da Kilikya şimal hududunun şarka temdidinden ibaret kabul ettiğinde şüphe yoktur.

Bu zan Irak hududunun İngiliz Kumandanı tarafından Altıncı Ordu Kumandanı'na gönderilen haritada Siirt'den geçtiğinin ira'e edilmiş olmasıyla de teeyyüt ediyor. İngilizlerin birkaç gündenberi İskenderun'a asker çıkarmaktan ve Halep'de milyonlarca erzak mevcut iken oradaki kuvvetlerini iâşe için erzak idharından bahsetmeleri de İskenderun'un Kilikya hudutları üzerinde bulunuşundandır.

Pek ciddî ve samimî olarak arzederim ki Mütareke şeraiti meyanında su'î telâkkiyat ve tefehhümatı izale edecek tedabir ittihat edilmedikçe Orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtirasatının önüne geçmeğe imkân kalmıyacaktır.

M. Kemal

İMPARATORLUKLAR YIKILIYOR

Birinci Dünya Savaşı artık sona ermiş bulunuyordu. Şimdi Türkiye'nin paylaşılmasına *sıra gelmişti*. Ancak, şartlar, savaş öncesinden daha değişikti. Rus Çarlığı 1917 ihtilâli ile yıkılmış ve Rusya'da yeni bir rejim kurulmuştu. Yeni Rus Hükümeti, Batılı sömürgeci devletlerin müttefikleri değildi. Hatta Batılı eski dostlar, yeni Rus rejimini tanımadıkları gibi, onu yıkmak için çalışıyorlardı. Anadolu'nun paylaşılmasında, bir ortak sahneden çekilmiş oluyordu.

Almanya ve Avusturya İmparatorlukları yıkılmışlardı. Bunlar, Anadolu'dan ve diğer Osmanlı ülkelerinden paylamak şöyle dursun, eski sömürgelerini de rakiplerine kaptırmışlardı. Şimdi paylaşma İngiltere, Fransa ve İtalya arasında olacaktı. Dolayısıyla, rekabet ve çekişme de bunlar için söz konusuydu.

Mondros Mütarekesinin yalnız İngiltere ile yapılması, bu bakımdan dikkate değer bir özellik taşımaktadır. İngiltere, Türkiye ile yapılacak mütarekede tek başına bulunmak için acele etmiş ve müttefiklerini bu işte atlatmıştı. İhtimal Türk Hükümeti de İngiltere'ye ötekilerden daha çok güven duyarak, bunu tercih etmişti. Esasen, Türkiye'yi mütarekeye zorlayan asıl askerî hareketi, Suriye'de ve Irak'ta İngilizler yapmışlardı. Bu bakımdan İngiltere, haklı olarak, müttefikleri arasında kendisini daha üstün durumda ve daha çok hak sahibi görüyordu. Paylaşmada en fazla payı almak için, Mondros Mütarekesine müttefiklerini karıştırmamıştı. Osmanlı toprakları üzerinde kendisine üstün bir durum sağlamak için, böylece ilk adımı atmış oluyordu.

Mütareke hükümleri, galip devletlere Türkiye üzerinde her türlü hareket serbestisini sağlayacak şekilde hazırlanmıştı. Bir defa, İstanbul ve Boğazlar onların hakimiyetine geçmiş bulunuyordu. Padişaha ve Hükümete diledikleri gibi bas-

kı yapabileceklerdi. Türk ordusunun silâhlarını elinden alabileceklerdi. Bütün demiryolları onların yönetimine geçiyordu. Hele mütarekenamenin 7. maddesi ile, Anadolu'da istedikleri yeri *her an* işgal edebilirlerdi. 7. madde onlara bu hakkı veriyordu. Fakat bununla da yetinmeyip, 24. maddeye, Doğu Anadolu için ayrı bir hüküm konulmuştu. Mütarekenamenin Türkiye'nin aleyhinde olan önemli bir yönü, de, her mütarekede mütareke hattı tesbit edildiği halde, Mondros Mütarekesinde böyle bir hattın tesbit edilmemesidir. Mütareke hattı yerine, 16. maddede «Irak», «Suriye», «Kilikya» gibi, sınırları kesinlikle belli olmayan coğrafi isimler kullanılmıştı.

Mondros Mütarekenamesini imzalayan delegeler elbette Türkiye'nin menfaatlerini gözetmeye çalışmışlardır. Yenik bir devletin delegeleri olarak, müzakerelerde elbette zayıf durumda idiler. Ancak, mütarekenamenin bu kadar açık ve elâstiki hükümlerle dolu olması hiç bir mazeretle bağışlanamaz.

MÜTAREKE OLMASAYDI NE OLURDU?

Hükümet, Türkiye'nin kayıtsız şartsız teslimi anlamına gelen bu şartları kabul etmeseydi ne olurdu? Mütareke tatbikatı göstermiştir ki, daha fena bir ihtimalle karşılaşmak mümkün değildi. Mütareke imzalandığı zaman Türk ordusunun mevcudu 400.000'den fazla idi. Suriye bozgunundan sonra bu cephedeki durum, Halep kuzeyinde Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı tedbirlerle önemli derecede düzelmişti. İngiliz taarruzu devam etseydi, arkasını Toroslara dayayacak olan zayıf Türk Ordusu, bir süre daha direnme imkânı bulabilirdi. Mütareke ile, Toroslar da dahil olmak üzer bütün Adana Bölgesi, düşman kuvvetleri tarafından tek silâh atılmadan işgal edilmiştir. Irak cephesinde de vahim bir durum yoktu. Mütareke tarihinde ordumuz Musul'un güneyinde savunma halindeydi. Savaş uzadığı takdirde, nihayet, Musul ve kuzeyini İngilizler muharebe ile işgal edebilirlerdi. Halbuki mütarekenin açık ve elâstiki hükümlerini kullanarak, İngilizler, Musul'u kan dökmeden almışlardır.

Kafkasya'da hâkim bir durumda bulunan dolgun mevcutlu Türk orduları, İngilizlerin Suriye ve Irak cephelerinden

Anadolu içlerine ilerlemelerini önleyebilir, hiç değilse güçleştirebilirdi.

Çanakkale'ye yeni bir sefer düzenleyerek Boğazı zorlamak, kolay göze alınır bir teşebbüs değildi. Batı Trakya'daki Franchet D'Espérey kuvvetlerinin İstanbul üzerine yapacağı bir taarruz büyük güçlüklerle uğratılabilirdi. Çünkü bu kuvvetlerin Meriç'i geçmeleri gerekecekti. Trakya'nın savunulması için Kafkasya'dan kuvvet getirilebilirdi. Ve nitekim, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulur kurulmaz, Kafkasya'dan bazı tümenlerin İstanbul'a nakli için emir verilmişti. Görülüyor ki, 30 Ekim 1918'de Türk ordularının durumu ve savunma imkânları, memleketin kayıtsız şartsız teslimini gerektirecek kadar ağır değildi.

Mütareke şartları Osmanlı Mebusan Meclisine ve Âyan Meclisine bildirildiği zaman, şartlar, Milletvekilleri ve Senatörler tarafından çok ağır bulunmuş, sert tartışmalara yol açmıştır. Fakat, Hükümet Başkanının, yapılacak başka bir şey olmadığı hakkındaki kesin sözleri üzerine, mütarekenameyi imzalama yetkisi verilmiştir.

**BİRİNCİ BÖLÜMÜN
EKLERİ**

Ek : 1

ENVER PAŞA

1881'de İstanbul'da doğdu, 1922'de Türkistan'da Kızılörücüye karşı savaşıırken vurularak öldü. Babasının adı Ahmet, annesinin adı Ayşe. 1902'de Kurmay Yüzbaşı olarak orduya katıldı. Osmanlı Ordusunun o zaman en gözde ordusu olan Rumeli'deki Üçüncü Ordu emrinde İkinci Meşrutiyetin ilânına kadar (1908) çalıştı. Makedonya'da çete savaşlarında büyük başarı sağladı. Gizli İttihat ve Terakki Cemiyetinin en faal asker üyelerinden biri idi. Bu dönemdeki çalışmaları için kendisi şöyle der :

«Abdülhamit'in istibdat idaresine son vermek için dağa çıktım. Şimdiye kadar Bulgar çeteleri ile 27 müsademe yaptım ve hepsinde galip geldim.»

Abdülhamit'i Meşrutiyetin ilânına zorlayan askerî harekette büyük rolü olan Enver Paşa, «Hürriyet Kahramanı» olarak yıllarca dillerde dolaşmıştır.

Enver Paşa Meşrutiyetin ilânından sonra Berlin'e Ataşemiliter oldu. 1911'de İtalyanlar Trablusgarp'a asker çıkarınca, Trablusgarp'a gitti ve orad yerlilerden kurulu kuvvetlerle İtalyanlara karşı savaştı. Balkan Harbinin başlaması üzerine bir müddet sonra yurda döndü ve Balkan Harbinin son safhasında görev aldı. Edirne'nin kurtuluşunu sağlayan harekette bulundu. Balkan Harbinin sonunda yarbay rütbesindeydi. Mahmut Şevket Paşanın Beyazıt meydanında öldürülmesinden sonra 1914 yılı başınra rütbesi generalliğe yükseltilerek Harbiye Nâzırı oldu. Bugünlerde Şehzade Süleyman Efendinin kızı Naciye Sultan ile evlenerek saraya damat oldu. İkisi kız olmak üzere üç çocuğu vardır. Çocukları Osmanlı Hanedanına mensup bir anadan oldukları için 1939 yılına kadar Avrupa'da yaşadılar. 1939'da çıkarılan bir kanunla Türkiye'ye gel-

melerine müsaade edildi. Oğlu Ali Enver hava subayı oldu ve binbaşılıktan ayrıldı.

Enver Paşa orta boylu, esmer ve yakışıklıydı. Gayet terbiyeli ve mahcup yaratılıştaydı. Balkan Harbinde İllustration muhabiri onun yüzünün ifadesini şöyle belirtmişti :

«Hem sert, hem nisaî bir yüz.»

Enver Paşa son derec cesurdu. Herkesin kabul ettiği üzere onda korku mefhumu yoktu. Ölüme inanmaz, yalnız ecele ve kadere inanırdı. Daha doğrusu bir kader adamıydı. Cep-heleri teftişinde en ileri hatta gidip orada açıkta durmaktan zevk alırdı.

Enver Paşa çok otoriterdi. Ondan, «Kendisinden korkulan adam» diye bahsetmek yerinde olur. Kabul edilen yaygın bir kanaate göre, Enver Paşa'dan, istisnasız herkes korkardı. Enver Paşa'nın şu sözünü naklederler :

«Bizi sevsinler ne demek? Yeter ki, bizden korksunlar.»

İsmet Paşa'nın deyişiyle «Enver Paşa şahsî meziyetleri ile, iyi bir asker, iyi bir subay, iyi bir insan olarak cemiyetin kusur bildiği unsurlardan insanın tasavvur edemeyeceği kadar nasibi olmayan bir tipti.» Fakat kumandan olarak Enver Paşa'nın görüşü, kavrayışı, sevk ve idaresi belli bir sınıra kadar işlemiş, o sınıra eriştikten sonra kendi hayal ölçülerinin seviyesinde kalmıştır. Bu zaafını giderecek bir tecrübesi de yoktu. 33 yaşında Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili olmuştu.

Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra, Talât ve Cemal Paşalarla birlikte bir Alman zırhlısına binerek memleketi terketmiştir. Memleket dışında geçen kısa hayatı büyük bir maceradır. Ulusal Kurtuluş Savaşı başladığı zaman daima Anadolu'ya hareketin başına geçmeyi tasarlamış ve bunun için bir takım teşebbüslerde bulunmuştur. Fakat Mustafa Kemal Paşa onun Anadolu'ya gelmesine müsaade etmemiştir. Anadolu'ya geçme ümidi kalmayınca Enver Paşa Türkistan'a gitmiş ve Türkistanlıları Rusya aleyhine ayaklandırmak için uğraşırken ölmüştür.

TALAT PAŞA

1874'de Edirne'de doğdu, 1921'de suikastçı bir Ermeni'nin kurşunu ile Berlin'de öldü.

Talât Paşa siyasi hasımlarının iddialarının aksine zamana göre iyi eğitim görmüş ve kendisini yetiştirmiş bir kimseydi. Gerçi İkinci Meşrutiyetin ilânına kadar Edirne ve Selânik'te Posta Telgraf memurlukları yapmıştı. Fakat bu durum onun küçümsenmesini gerektirmez. Politik meselelerle uğraştığı için daha Edirne'de iken kovuşturmaya ve cezaya uğramış ve Selânik Telgraf ve Posta Müdürlüğü Başkâtipliğinde bulunduğu sırada, gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti ile çalıştığı anlaşılarak, 1908'de vazifesinden azledilmişti. İkinci İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra Edirne Milletvekili olarak Osmanlı Mebuslar Meclisine girdi. Meclis Reis Vekilliği yaptı. 1909 yılının Temmuz ayında Dahiliye Nâzırı, sonra Posta ve Telgraf Nâzırı oldu. Tekrar Dahiliye Nâzırı iken, 1916'da Sait Halim Paşanın istifası üzerine Sadrazamlığa getirildi.

Talât Paşa İttihat ve Terakkinin lideri sayılmak gerekir. Enver Paşanın askerî alandaki otoritesinin yanında sivil kadronun başı Talât Paşa idi. İttihat ve Terakki kadrosu içinde ondan daha değerli bir insan olmadığı hakkındaki kanaat yaygındır. Son derece çalışkan ve sevimli bir kişiydi. Herkesi memnun eder, herkes tarafından sevilirdi.

Talât Paşanın dürüstlüğü ve açık yürekliliği birçok hikâveye konu olacak kadar ün yapmıştır.

Sultan Reşat bir gün Talât Paşaya der ki :

«Senin evin yok. Bir ev tedarik eylesen, ben de yardım ederim.»

Talât Paşa, Padişahın yanında çıktıktan sonra Başmabevinci'yi çağırıp, ona şunları söyler :

«Zât-ı Şâhâne bana böyle bir teklifte bulundu. Nakden yardım kabulü benim prensibime uymaz. Şayet fikirde ısrar edecek olursa, kendisini gücendirmeksizin önünün alınmasını sizden bilhassa rica ederim.»

Talât Paşanın kişiliğini belirten bir başka olay da şudur : Sultanlardan biri kocasından boşanmak ister. Damat direrir Karısı Sultan Reşat'ı bu işi halletmesi için tazyik eder. Sultan Reşat Sadrazam Hakkı Paşaya, meseleyi hallet der. Sadrazam da Dahiliye Nâzırı Talât Paşayı çağırıp, işi ona havale eder. Damadı Talât Paşaya gönderir. Talât Paşa ile damat arasında geçen konuşma şöyledir :

Dabat :

— Aydın veya Beyrut vilâyetlerinden birinin Valiliğine tayin olunursam boşanırım.

— Siz hangi mektepte okudunuz?

— Mülkiye Mektebinde okudum.

— Emsaliniz şimdi hangi memuriyette bulunuyorlar?

— Kaymakamlıklarda ve Mutasarrıflıklarda (Mutasarrıflık Osmanlı idarî taksimatına göre Valilik ve Kaymakamlık arası bir makamdı).

— O halde sizi bir Mutasarrıflığa tayin edeyim.

Damat şaşkınlıkla :

— Aman nasıl olur? der.

Talât Paşa şöyle cevap verir :

— Siz diyeceksiniz ki «sen mülkiye mektebinde okumadığın halde nasıl Dahiliye Nâzırı oldun?» Doğru. Fakat ben bir ihtilâl cemiyeti içinde bulundum. Bir ihtilâl yaptık. Cemiyeti memnun etmek için beni Dahiliye Nâzırı tayin etmek lâzım geldi, tayin oldum.

Bir gün Talât Paşanın da bulunduğu bir mecliste «Nâzır olmak için herkesin bu hırsı nedir?» diye sorarlar. Talât Paşa cevap verir :

«Ben Nâzır olduktan sonra herkese bu hırs geldi.»

Bunlar uydurulmuş fıkralar, hikâyeler olmayıp, gerçek olaylardır. Onun için Talât Paşanın kişiliğini gayet güzel belirtmektedirler.

AVRUPA'DAN ÖTEKİ KITALARA GÖÇ

Avrupa'nın sömürgeci yayılışında göçler önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim, 1900 - 1914 yılları arasında Avrupa'dan diğer kıtalara yirmi milyon kadar insan göç etmiştir. İstatistikler bunun dörtte birinden fazlasının geri döndüğünü hesaplamaktadırlar. Buna göre, 10 - 12 milyon Avrupalı göç ettikleri yerlerde yerleşip kalmışlardır.

Avrupalı devletler daha iyi hayat şartları bulmak için kitale halinde göç eden vatandaşlarına engel olmuyorlardı. Avrupa'da hızlı bir nüfus artışı olduğundan, hükümetler, bu göçlerin memleketlerini zayıflatacağından kaygı duymuyorlardı. Aksine bunda siyasî ve sosyal bakımdan faydalar buluyorlardı: Göç eden köylü nüfusu çok fakirdi, bunun için de hayatından memnun değildi; bu küskünleri, hayatlarını başka yerlerde kazanmaları için ne diye serbest bırakmamalıydı? Göç, iç karışıklıkları önleyen bir emniyet supabı idi.

Göçler, dünyanın ekonomik hayatında Avrupa'nın üstünlüğünü sağlıyordu. Avrupalı nüfusun başka kıtalarda yerleşmesi sayesinde toprakların ve toprak altının işletilmesi hızla gelişti. Avrupa muhtaç olduğu hammaddeleri ve gıda maddelerini daha kolay bulur oldu. Göçmenler bazı bölgelerde Avrupa ihracat ticaretinin gelişmesine de yardım etmekteydiler. Çünkü yerliler, Avrupalı göçmenlere bakarak, fabrika mallarını satın almaya başlamaktaydılar. Güney Amerika'daki Avrupalı göçmenler, memleketlerinden elbise ve ev eşyaları getiriyorlardı. (Bugün Avrupa memleketlerinden çalışan işçilerin yaptıkları gibi). Bu, Avrupa endüstrisi için çok kazançlıydı. Nihayet, daha seyrek olarak, göçmen, Avrupa'nın sosyal, politik fikir ve anlayışlarını yayıyordu. Göç eden Avrupalı aydınlar, teknisyenler, özellikle Avrupa'nın bir yönetme rolü oynadığı yerlerde önemli etkiler yapabilmekteydiler.

(Prof. Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*. Cilt: 1, Çeviren: Adnan Cemgil. İstanbul, 1969).

RUS ÇARININ RÜYASI

2 Aralık 1916 tarihinde Rus Başbakanı Trepof, Duma'da (Rus Meclisi) İstanbul ve Boğazların kendilerine bırakıldığını şöyle açıklar :

«Bin yıldan beri Rusya güneye, açık bir denize serbest girişe doğru yöneliyor. Rus ulusunun hatırlanamıyacak kadar eski ve kutsal olan bu rüyası işte gerçekleşmek üzeredir... Almanya'nın aldatıcı vaadleri yüzünden gerçeği görmez olan Türkiye, bize haince saldırdı ve böylelikle kendi aleyhindeki hükmü imzalamış oldu... 1915'de İngiltere ve Fransa ile yaptığımız, İtalya'nın da katıldığı bir anlaşma, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki hakkını kesin olarak tesbit ediyor. Rus ulusu kanını neden döktüğünü bilmelidir... Tekrar ediyorum, bu konuda tam bir görüş birliği kurulmuştur.»

Batı devletleri sanmışlardı ki, Başbakanın bu sözleri Duma'da çok alkışlanacak ve gerek orada, gerekse bütün Rusya'da sevindirici ve canlandırıcı bir tesir yapacaktır. Hiç de öyle olmaz. Mürteci ve saray adamı sayılan Trepof Dumaca hiç sevilmiyordu. Trepof (Yukarıdaki konuşmayı yapmak için) kürsüye çıkınca ısıklık ve yuhalarla karşılaşır ve üç defa kürsüden inmek zorunda kalır. Bukanan (Petrograd'da İngiliz Büyükelçisi)'ın hatıralarında yazdığına göre, Başbakanın İstanbul ile ilgili sözleri boşa kalır ve aldırışsızlıkla karşılaşır. Çünkü Duma ve Halk, iç buhranla o derece meşgul idiler ki, başka bir şey düşünemiyorlardı.

(Türk İnkılâp Tarihi, Cilt: III, Kısım: 3, Sayfa: 513-514, Yusuf Hikmet Bayur — Türk Tarih Kurumu Basımeviğ Ankara, 1957).

MALÎ DURUMUMUZ NE HALDEYDİ?

Osmanlı Devletinin seferberlik ilân ettiği 2 Ağustos 1914 günü malî durumun ne halde olduğunu Maliye Nâzırı Cavit Bey şöyle anlatır :

«Devletin 2 Ağustos günü nakit mevcudu 92.000 lira idi. Tabii ne Almanya'dan, ne Avusturya - Macaristan'dan, ne de Fransa ve İngiltere'den para bulabilirdik. Bu yüzden ben, mevcut paramızla işi, şöyle böyle yürütme politikası izlemeye başladım. Carî masrafları mümkün olduğu kadar kısıtım. Devlet gelirlerinin toplanmasına özen ve dikkat gösterilmesi yolunda vilâyetlere emirler verdim. Bu sayede 3 ay içinde vilâyetlere ancak 150.000 lira gönderilerek carî masraflar giderildi. Bir taraftan da devletin Osmanlı Bankasında mevcut 1,5 milyon liralık carî hesabından yararlanarak, işleri üç ay çekip çevirebildim.

İşte gerek bu 1,5 milyon lira ile, gerek devlet gelirlerinin toplanmasına özen göstermek suretiyle, bir de Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarımızın son taksidi olmak üzere İngiltere'ye göndermek için hazırladığımız 650.000 lirayı, gemilerin zaptı üzerine Osmanlı Bankası ile yaptığım bir muamele sonunda alarak, istifa ettiğim tarihe kadar işleri şöyle böyle yürüttüm. Maliye Bakanlığından çekildiğim gün hazinede 1.258.000 lira bırakmıştım.»

CEMAL PAŞA

1872'de İstanbul'da doğdu, 1922'de Tiflis'te suikastçılar tarafından öldürüldü.

Cemal Paşa 1895'de Kurmay Yüzbaşı olarak orduya katıldı. Selânik'te Üçüncü Ordu emrinde bulunduğu sırada gizli İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi. Meşrutiyetin ilânında ancak kendi çevresi içerisinde tanınan Cemal Paşa, sonradan şöhret yapmış ve nüfuz kazanarak İttihat ve Terakkinin üç liderinden biri olmuştur. Cemal Paşa 1909-1911 yılları arasında (kurmay yarbay idi) önce Üsküdar Mutasarrıflığı, sonra Adana ve Bağdat Valiliklerinde bulunmuştur. Bu idarî görevlerde teşkilâtçılığı, idareciliği ve sert disiplini ile kendisini daha geniş çevrelere tanıttı. Aynı zamanda Ermeni ayaklanmalarının sık sık görüldüğü Adana'da Ermeni meselesini, Bağdat Valiliğinde de Arap Aşiretlerinin durumunu öğrenmek fırsatını buldu. Adana Valiliğine başladığı zaman erkeklerin entari ile dışarı çıkmalarını yasaklamıştı.

Balkan Harbinde Cemal Paşa asker olarak başarı gösterdi. Rütbesi Albaylığa yükseltildi. Babiâli Baskınından sonra Cemal Paşa İstanbul muhafızlığına getirildi. İstanbul muhafızı olarak büyük ölçüde politika yaptı, nüfuz kazandı ve birinci derecede idareciler arasına girdi. Mahmut Şevket Paşaya yapılan suikastte aldığı köklü tedbirlerle ismi etrafında korku ve aynı zamanda takdir yarattı. Suikast olayı ile ilgili görülerek idama mahkûm edilen Damat Salih Paşanın asılmasını önlemek için nâzırlar, Cemal Paşaya bunun doğuracağı neticeyi anlatarak önlemeye çalışmışlarsa da, Cemal Paşa kendilerine şu cevabı vermiştir :

«Eğer Zâtı Şâhâne Salih Paşanın idamına irade vermezse, ben irade olmaksızın onu asarım; sonra siz de beni asınız.»

Ve Salih Paşa asılarak idam edilmiştir.

Enver Paşanın Harbiye Nâzırı olmasından bir süre sonra Cemal Paş da Bahriye Nâzırı oldu. Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Cemal Paşa, İttihat ve Terakkiyi ve devleti, Talât ve Enver Paşalarla beraber elinde bulunduran üç liderden biri haline gelmişti.

Cemal ve Enver Paşaların birbirlerine daima rakip gözüyle baktıkları söylenir. Mustafa Kemal ve Enver Paşaların birbirlerini sevmedikleri bilinmektedir. Bunlara karşılık, Mustafa Kemal ve Cemal Paşalar yakın arkadaş idiler. Daima iyi münasebette bulundular.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca Cemal Paşa, Bahriye Nâzırlığı üzerinde kalmak üzere Suriye'ye gönderildi. Uzun süre Suriye ve Arabistan'ın mutlak hâkimi ve Dördüncü Ordu Kumandanı olarak orada bulundu. Mısır'ı fethetmek için kanal seferlerini tertipledi.

Suriye'de bulunduğu sürece Kurmay Başkanlığını yapan Ali Fuat (Erden) Paşanın anlattıklarına ve durumu yakinen bilen İsmet Paşanın görüşüne göre: Cemal Paşa Suriye'yi bir zalim olarak idare etmiştir. Ve Araplar üzerinde onun idaresi sebebiyle bizden kalan hatıra bu olmuştur. Cemal Paşa o kanaatte idi ki, Arap Milleti ancak yüz verilmeden kuvvetli bir irade ile idare edilebilir ve her türlü menfî cereyanlar ancak bu hakimiyetle önlenebilir.

Fakat o zamanın şartlarına göre Suriye başka türlü idare edilebilir miydi? Bu da ayrı bir meseledir. Birçok kimseye hatta bazı yabancılara göre savaşın sonlarına kadar Suriye'de Arapların kıpırdanamaması ve Arabistan'da başlayan ihtilâlin Suriye'ye sıçrayamaması Cemal Paşa'nın kudretli idaresi sayesinde olmuştur.

Cemal Paşa'nın Suriye'yi nasıl idare ettiğine örnek olmak üzere Ali Fuat Erden şu olayı anlatır :

«Şam'da ordu karagâhındaki odama, bir gün, Aliye Divan-ı Örfisi Reisi Süvari Binbaşı Şükrü Bey geldi. Suçluların yargılanması bitmiş, karar verilmek üzere imiş. Suçlular yirmi kişiydi. İçlerinde ayan âzâsı, mebuslar, memurlar, kurmay subayları ve gazeteciler vardı. Divan-ı Harp Heyeti bunlardan azami üçüne idam hükmü verilebileceği, diğerlerinin

mülebbet veya muvakkat kalebetnlik veya kürek cezaları ile cezalandırılması kanaatinde imiş. Reis, Cemal Paşa'ya arz ve iltizan için gelmiş...

Beş dakika sonra Şükrü Bey geri geldi. Benzi sapsarı olmuştu.... ve titriyordu...

Suçluların hepsi idam edileceklerdi.»

Cemal Paşa savaşın sonunda Talât ve Enver Paşalarla beraber memleketi terketti. 1920 yılında bir Türk askerî heyetinin başında Afganistan'a gitti. Afgan ordusunun ıslahı ile meşgul oldu. Afgan hükümeti üzerinde büyük bir nüfuz kazanmıştı. Fakat kendisini çekemeyenlerin entrikaları yüzünden 1920'de Afganistan'ı terkederek Avrupa'ya geçti. Bir müddet sonra Rusya'ya gitti ve Tiflis'te faili belli olmayan bir suikasta uğrayarak öldü.

Cemal Paşa'yı öldüren meçhul kimsenin Ermeni olduğu söylenirse de buna inanmak güçtür. Çünkü Cemal Paşa Anadolu'dan Suriye'ye sürülmüş olan Ermenilere çok iyi muamele etmiş ve onların minnet duygularını kazanmıştı.

İNGİLİZLER TÜRK DONANMASIN NASIL ISLAH ETMİŞLERDİ?

Emil Ludwig «Göben ve Breslav» adlı kitabında, Amiral Limpus Başkanlığındaki İngiliz Heyetinin Türk donanmasının ıslahında nasıl ters yönde bir çalışma yaptığını şöyle anlatır :

«Torpidobotlardaki kazan borularını kasıtlı olarak sek-senden kırka indirmişler, yarısını, araya bir kör flanş soka-rak tıkamışlardı. Bu yüzden ana buhar borusu ancak normal buharın yarısını alabiliyor, tekne de 28 mil yerine 12 ya da 15 mil hızla gidebiliyordu. Ateşçilerin kırmızı çizgiye kadar çıkan bir hıza ulaşmasını yasaklamışlar, iki çizgi öteye gide-cek yerde iki çizgi önden durmalarını öğretmişlerdi. Toplar kullanılamıyacak durumdaydı. Namlular işlemiyordu. Basınç yataklarında metal parçası eksikti. Bunlar bir daha dökülme-miştii. Pirinç yataklar birbirine değiyordu. Kamaların hepsi çüüarılmıştı. Bu yüzden vidalar gevşemiş, parçalar birbirine çarpmaya başlamıştı. Topların tetiklerinde tesbit parçaları yoktu. Birçok yerlerde pamuk barutu yerine yalnız pamuk vardı. Kazanların ve su borularının hepsinin değiştirilmesi ge-rekiyordu.

İngilizler, yolcu gemilerindeki topların arkaya kayış yü-zeylerindeki makaraları topun bir yanında öylesine çevirmiş-lerdi ki, ikinci atıştan sonraki geri dönüş sırasında büyük nam-lu çıkıyor, bu yüzden mürettebat yaralanıyor ve top harap oluyordu. Fren silindirlerinin geliserin depolarına çok mik-tarda su karıştırılmıştı. Su renksiz olduğu için görülemiyor-du. Bu durumda namlueunun geriye doğru düşmesi gerekir-di. Elle işletilen eski toplarda derece ayarı öyle yapılmıştı ki, 90 derece üzerinden ateş ettiğini sana kimse, gerçekte 60 de-

receden ateş ediyordu. Ayarlama düzeni, makinalar, hareket düzeni çıkarılmış, paslanmış ve işlemez hale gelmişti. Ama bütün pirinç yerler, göze parlak görünen her şey, çok güzel biçimde yağlanmıştı. Herşey pırıl pırıldı ve kullanılamıyacak durumdaydı. Topların ateşleyici parçaları kırıktı. Blkan Sa-vaşından bu yana olduğu gibi bırakılmışlar, temizlenmemişlerdi ve artık hiç işlemiyorlardı. Sürgüler, yumuşak yağ yerine bozuk bir yağla yağlanmıştı. Hem de o kadar çok yağ sürülmüştü ki, yerinden oynamıyorlar ve bu yüzden ağırlık bir kat daha artıyordu. Makinaların yedek parçalarını ve yedek malzemeyi sağlamak için öylesine dağınık kaynaklara başvurmamak gerekiyordu ki, bir boruyu Stenia'daki Fransız tersanesinden, bir tekerleği İstanbul tersanesinden, bir mili Çanakkale'den, bir kamayı San Stefano'dan getirtmek gerekiyordu. Bütün bunları Almanların düzeltmesi zorunluluğu vardı.»

Alman Islah Heyeti Başkanı General Liman von Sanders hatıralarında bu konuya şöyle değinmektedir :

«Alman askerî heyeti İstanbul'a geldiği zaman, burada uzun süredir faaliyette bulunan bir İngiliz deniz heyeti vardı. Heyetin başında Amiral Limpus bulunuyordu. Bu heyetin çalışmaları sonradan bir hayli tenkide uğramışsa da, bunların isabeti konusunda bir şey söyleyemem. Zira, «Şark»ta her türlü iftira kolaylıkla yapılır ve bunlar ağızdan ağıza doluşarak çığ gibi büyür.»

Liman von Sanders, belli ki, Alman yazarı Emil Ludwig'in kitabını okumak fırsatını bulamamış. Eğer bunu okusaydı kimbilir ne derdi?

PADİŞAHIN SAVAŞ BUYRUĞU

Şehri Hâlin () (Rumî) onaltıncı günü (**) Donanmayı Hümayunun bir kısmı tarafından Karadeniz'de manevra icra edilmekte olduğu sırada Karadeniz Boğazına torpil dökmek vazifesiyle hareket ettiği bilâhare anlaşılan Rusya donanmasından bir takımı mezkûr manevraları ihlâl ve müteakiben ızharı muhasama ile boğaza doğru hareket etmeleri üzerine Donanmayı Hümayun tarafından mukabele olunmakla beraber şayanı teessüf olan şu hadise hakkında hükümeti seniyyece Rusya Devletine müracaatla tahkikat icrası ve vak'a esbabının zahire ihracı teklif ve bu suretle bitaraflığı muhafazaya ihtimam edilmiş olduğu halde Rusya devleti müracaatı vakı'aya cevap vermeksizin sefirini geriye celp ettiği gibi Erzurum hududunu nokâtı muhtelifesinden tecavüz etmiş ve bu sırada Fransa, İngiltere devletleri sefirlerini geriye çağırdıktan başka İngiliz, Fransız donanmaları müştereken Çanak-kale'ye ve İngiliz kruvazörleri Akabe'ye top atmak suretiyle bilfiil muhasamata iptidar ve ahiren de Düveli Mezbûre Devleti Âliyye ile hali harbte bulunduklarını ilân eylediklerine binâen Hükûmeti Osmaniyece müstainen Bitevfikâtullahi Taâlâ mezkûr üç devletle harb ilânını irade eyledim.*

Bu iradei seniyyenin icrasına Heyeti Vükelâ memurdur.

Mehmet Reşat

(*) İçinde bulunulan ay.

(**) Rumî takvim henüz değiştirilmediğinden Ayın 16'sı, yani Ekim, bugünkü takvimimizle 29 Ekim'e rastlar.

RUS ÇARININ SAVAŞ BUYRUĞU

İnâyeti hakla biz İkinci Nikola :

Bütün Rusların hükümdar ve imparatoru, Lehistan Çarı ve Finlandiya Grandükası... Bilûnum sadık tebaamıza ilân ederiz :

Şimdiye kadar harb ve mücadelede bir muvaffakiyet kazanamıyan Almanya ve Avusturya, Osmanlı İmparatorluğunun muavenetine müracaat ederek körü körüne Türkiye'yi bizimle harbe sürüklemiştir.

Almanlar tarafından idare edilen Türk filosu Karadeniz sahillerimize küstahça taarruza cür'et eylemiştir. Bunun üzerine derakap İstanbul'daki Rus Sefirine ve bütün sefaret, konsolos ve memurlarına Türkiye'yi terk etmelerini emrettik. Hakkın inâyetine dayanarak Rusya, Hristiyanlığın ve bütün İslav milletlerinin eski düşmanının Rusya aleyhine olan bu tecavüzünü kemâli sükûnetle karşılamıştır. Muzaffer Rus silâhı bir kerre değil, bir kaç kerreler Türk küme ve kitlelerine galebe çalmıştır. Vatanımızın bu küstah düşmanının bu defa da cezası verilecektir.

Türkiye'nin bilâteemmül ve teakkul harbe cereyn veka-yiin anın için meş'um akibetlerini tesri edeceğine ve ecdadımızın Karadeniz sahillerine ait olan tarihî vasiyetlerinin bu suretle hal ve faslına yol açmış olacağımıza biz, bütün Rus milleti ile itikat ve iman ederiz.

2 Kasım 1914
Çarskoyeselo
NİKOLA

PADİŞAHIM ÇOK YAŞA

Arkadaşlar :

Sevgili Başkumandanımız Halifei zişan efendimiz hazretlerinin iradei seniyelerini tebliğ ediyorum. Allahın inayeti, peygamberimizin imdadı ruhanîsi ve mübarek Padişahımızın hayır duasile Ordumuz düşmanlarımızı kahredecektir. Bugüne kadar kara ve denizde zabıt ve asker arkadaşlarımızın gösterdikleri kahramanlıklar düşmanlarımızın perişan olacaklarına en büyük delildir. Ancak her zabıt her asker unutmamalıdır ki, harp meydanı fedakârlık meydanıdır. Orada hangi asker ileri atılır, hangi asker düşmanın şarapnel ve kurşunlarından yılmıyarak ayak direr sebat ederse o asker mutlaka kazanır. Tarih şahittir ki, Osmanlı askerinden sebatlı, Osmanlı askerinden fedakâr hiçbir asker yoktur; hepimiz düşünmeliyiz ki, başımızın ucunda peygamberimizin ve sahabeî güzîn efendilerimizin ruhları uçuyor, şanlı babalarımız bizim ne yapacağımıza bakıyor. Eğer onların hakikî evlâdı olduğumuzu göstermek, bizden sonra geleceklerin lânetlerinden kurtulmak istersek çalışalım, zincirler altında inleyen üçyüz milyon İslâm ve eski vatandaşlarımız hep bizim muzafferiyetimize dua ediyor; ölümden kimse kurtulmıyacaktır.

Ne mutlu ileri gidenlere, ne mutlu din ve vatan yolunda şehit olanlara...

İleri! dâima ileri! Zafer, şan, şehadet, cennet hep ilerde, ölüm ve zillet geridedir; mukaddes ve mübarek şehitlerimizin ruhuna fatiha.

Padişahım çok yaşa!

**Başkumandan Vekili
Enver**

MUKADDES CİHAT

VECAHİDU FİLLAHİ HAKKA CİHADİHİ

Milyonlarca Ehli İslâma

«Katilûhüm yüazzibhümüllâhi bieydiküm ve yuhzihim ve yansurküm aleyhim ve yeşfi sudûre kavmin mü'minîne ve yüzhip gayze kulûbihim...»

Kur'anıkerim

Ey Müminler!

Cihada davet edildiniz; ordularınız nerede? Düşman kâfirlerle cenk etmeğe çağırıldınız; gazileriniz nerede? Ne bekliyorsunuz? Düşman dört tarafınızı sardı. Her cihetten ateşlerle çevirdi.

İşte Beytullahülharam, Kiblei İslâm, işte Ravzai Tahirei Muhammediye, kurretü aynülmuvahhidîn. Bunları düşündünüz mü? Sizin ihmal ve sükkütunuzdan kuvvet alacak âdâyı islâm bu iki makamı mukaddesi neye çevirecektir, hatırına geldi mi?

Ey muvahhidin! Hristiyanlara karşı yalnız üçyüz milyona balığ olduğunuzu söylemekle mi iftihar ediyorsunuz! Neye yarar.

Kâinatı dolduran sedalarınız işitilmiyor. Siz şimdi sayılmaz milyonlarınızla zayıf ve natuvan çokluğunuza rağmen pek bitap bulunuyorsunuz. Kaç defa, sizden yüz defa, bin defa az olan o düşmanlarınız size pusu kurdu, uyanmadınız. Vatanınıza hücum etti. Peygamberimizin ihda ettiği seyfi islâmiyi kınından çekmediniz. Memleketleriniz soydu; zerre ka-

dar bir avazei teellüm çıkarmadınız. Din ve imanınızı tahkir ettiler, yüzünüzü çevirip çiğnenen mukaddesatınızı kurtarmadınız.

Şurada Rus vahşileri, İngiliz hainleri, ötede bir şeylâbei fuhuş içinde yuvarlanan Fransız denileri kaç defa kirli ve muzlim banairalarını pak ve nezih dağlarınızın şahikalarına rek-zettiler kaç defa sizi ellerinizden, ayaklarınızdan tutarak bihis, biruh bir naş gibi mezelletlere, çamurlara fırlattılar. Memleketleriniz menhup, namus ve hariminiz mağsup, hukukunuz, emvaliniz meslûp oldu. Ey zavallı Hint, öksüz ve yetim Cezayir, Tımus ve Fas, bedbaht Rumelililer, Rusyanın kanlı tırnakları altında can çekişen Buhara, Hive, Türkistan. Ey mesçitleri yıkılan canhıraş bir enin, niza halinde sönüyor. Vak-tile dağları, dereleri, ra'şeler içinde bırakan o kelime-i tevhit, ortalığı göz kamaştırıcı nuru İlâhî ile dolduran mesacit ve cenabir şimdi baykuşların yuvası, darağaçlarının istinadgâhı, rahiplerin karargâhı oldu. Minarelere çanlar takıldı.

Gidiniz ey Müslümanlar, kanlar, eninler içinde sönen oradaki İslâm memleketlerini görünüz ve bir dersi ibret alınız. Oraya kadar gitmeğe de hacet yok. Etrafınıza bakınız, hergün taşları söküle söküle bir viraneye dönen binayı İslâmiyeti tetkik ediniz. Devleti Osmaniyyeden başka bir İslâm direği kaldı mı? Neredesiniz, ey muazzam Asya devletleri? Neredesiniz ey Afrika'da yaşayan, saltanat süren İslâm taç-ları?...

Allahım... Bir seda işitiyorum. Derin bir seda, hazin bir inilti. Sedayı tarih dinleyiniz ey ehli tevhit... Kayserleri, imparatorları çiğneyip geçen ikiyüz sene yorulmaksızın, usanmaksızın ehli salıp ordularına göğüs gererek Livayı Muhammediyi en yüksek şahikalarda temevvüç ettiren o muzaffer hükümdarlar mezarda ağlıyor. Sizden nefret ediyor. Siz, hergün tahttan tahta atlayan o şanlı ecdadın ahfadı değil misiniz niçin büyük babalarınızın ruhunu şadetmiyorsunuz?

Ey ehli tevhit. İşte tarihiniz, işte zelil ve hakir kalan hükümdarlarınızın mezarları... Eğer şan ve şeref eğer hurü cenan istiyorsanız hepsi karşınızda sizi bekliyor. Ebedî saadetler, yeşil gölgeler huriler, melekler kılıcınızın ucundadır;

onu sallayınız. Eğer dünyayı, sefahati diliyorsanız şunu da biliniz ki, mezellet, hakaret, zulüm ve itisaf ateşten bir halka gibi dünya ve ahirette sizi işkence ve azap içinde yaşatacaktır. Çünkü silâhı yere attıktan sonra muharebe meydanlarını boş bıraktıktan sonra başınıza gelecek avakıbi acı tecrübelerle qıladınız. Ehli salibe birer esir ve zelil oldunuz. Kuru bir ekmek mukabilinde en ağır ve sefil hizmetlerde can verdiniz. Hükümdarlarınız köle; zengin memleketiniz harap oldu. Mukaddesatınız tahkir ve ırzınız, namusunuz katledildi. Mübeccel babalarınızın bıraktığı serveti saman elinizden gitti.

İşte şimdi Allahın bir lutfu sübhanisi tecelli etti. Asırlarca dökülen demi muvahhidin hürmetine bugün o düşmanlarınız sizin karşınızda titriyor. Hücum ediniz her taraftan sarsınız nereden karşınıza çıkarlarsa öldürünüz.

Top, tüfek ateşleriyle, kılıç, bıçak yarasile söndürdükleri kelime-i tevhidi ihya ediniz. Allah, Allah! Zemzemesi gene minarelere, dağlara, vadilere aksetsin.

İşte Allahın iradesi, Peygamberin arzusu, Halifenin emri size diyor ki, zinhar düşmanlarınıza aman vermeyin. Silâhınız yoksa dişlerinize boğazlarını parçalayın.

Cihad. Cihad. Ey Müslümanlar... Nefir, nefiriâm. Ey muvahhitler Cenabıhak diyor ki :

Onlarla cenkediniz, Allah sizin elinizle onları işkence eder; onları mahzul eyler ve size nusret verir. Sizin ateşi intikamınızı söndürün. Unutmayınız ki, Cenabıhak müminlerin can ve malını satın aldı. Buna mukabil hurü cenan verdi.

«İnnellaheştera minel'mü'minîne enfüsehüm ve emvalehüm bienne lehümülcennete yükâtîlûne fisebillâhi feyaktülûne ve yuktelûne va'den aleyhi hakkan fittevratı vel'incili vel'kur'ani ve men evfa biahdihi minellahi festebşirû bibey' ikümüллеzi baya'tüm bihi ve zalike hüvelfevzül'azîm.»

SULTAN REŞAT

Sultan Reşat 35. Osmanlı Padişahıdır. İkinci Abdülhamit'in tahttan indirilmesi üzerine Beşinci Mehmet ismi ile padişah ilân edilmiştir. 31 Mart olayı üzerine Hareket Ordusunun İstanbul'a girmesini İstanbul'un ikinci fethi sayan bir Ayan âzâsının teklifi ile, ilk fatih İkinci Mehmet'in ismine nazire olarak bu isim verilmiştir.

Sultan Reşat padişah olduğu zaman 65 yaşındaydı (Doğumu 1844). Son padişahrın çoğu gibi Sultan Reşat da Devlet Başkanlığı için yetişmiş değildi. Velihtlığı zamanında Abdülhamit kendisini hiç kimseyle temas ettirmemişti. Abdülhamit ehliyesiz bulduğu kardeşi için bir yakınına şöyle demişti :

«Ben, bizim biraderi halka göstermemekle, kendisine çok büyük bir iyilik ediyorum.»

Sultan Reşat 1918 yılı Temmuzuna kadar saltanat makamını işgal etmiştir (Ölümü 3 Temmuz 1918). Bundan anlaşılaacağı üzere, 27 Nisan 1909'da başlayan saltanatı 9 yıl sürmüş ve dünya savaşını içine almıştır.

Sultan Reşat, saltanatı boyunca, silik şahsiyetiyle İttihat ve Terakkinin elinde adeta bir oyuncak olmuştur. Sultan Reşat'ın kişiliğini belirtmek için başkâtibinden naklen aşağıdaki olayları öğrenmek kâfidir.

Mahmut Şevket Paşanın Beyazıt meydanında katlinden sonra kimi sadrazam yapacağı konusunu, Başmabeyinci, Başkâtip ve İkinci Mabeyinci ile istişarede bulunurken, içlerinden biri Başkumandanlık Karargâhına adam göndererek Ordunun fikrini almayı teklif eder. Bir başkası bunu uygun bulmaz. Nihayet Sultan Reşat bir müddet düşündükten sonra şöyle der :

«Bunların (İttihat ve Terakkiyi kastediyor) istediklerini yapmaktan başka çare yoktur. Tevfik Bey! Şimdi Babîâliye git, Sait Halim Paşayı gör, yarın asaleti memuriyeti icra olunmak üzere kendisini saraya davet et.»

Halbuki Sultan Reşat o sırada Londra'da bulunan Hüseyin Hilmi Paşayı Sadrazam yapmak istiyordu.

Saray Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi, Sultan Reşat'ın ölümünden çok hal'edilmekten korktuğunu söyler. Bir o kadar da Mahmut Şevket Paşadan korkarmış. Başkâtip bunu şöyle anlatmaktadır :

«Zât-ı Şâhâne Mahmut Şevket Paşanın çehresinin korkunçluğu ile beraber sert ve sür'atli adımlarla sofadan geçerek ve ayağındaki mahmuzlu çizmelerle parkeleri çatırdatarak huzuruna gelişinden adeta ürkerdi. Onun Sadrazamlıkla beraber Harbiye Nezaretini üzerinde bulundurmasından dehşete kapılırdı. Mamafih yüzüne karşı hüsnü muamele ve iltifat gösterirdi. Bir akşam ziyafetinde bazı zevat ile yemek yeniliyordu. Mahmut Şevket Paşa da yanındaydı. Bize hitaben :
— Harbiye Nâzırı Paşa devletin bir ordusudur, dedi.»

Mahmut Şevket Paşanın katli üzerine faaliyete geçirilen Harp Divanı yüzlerce kişiyi sürgüne gönderirken, birçok kimseyi de ölüme mahkûm etmişti. Bu arada Damatlardan Salih Paşa da asılacaklar arasında bulunuyordu. Damat Salih Paşanın karısı olan Sultan, annesi ve bütün saray mensupları Sultn Reşat'ı Salih Paşanın idamını önlemesi için sıkıştırıyorlardı. Fakat, istemiye istemiye Damat Salih Paşanın, önüne getirilen idam kararını imzalamıştır.

Son olarak Sultan Reşat'ın kişiliğini belirten aşağıda anlatacağımız olay çok ilginçtir

Balkan Harbinin ikinci safhasında Edirne'nin işgalden kurtarılmasından sonra Sultan Reşat bu mutlu olayla çok ilgilenmiş, Edirne'ye adamlar göndererek fakir halka para dağıttırmıştı. Ayrıca ufak gümüş para bastırıp Saray halkına dağıtmıştı. Yine bu münasebetle bir marş besteleyip her hafta huzurunda çaldırmakta idi. Fakat bir gün başkâtibine şu suali tevcih etmiştir :

«Edirne şimdi bizde mi?»

SAİT HALİM PAŞA

1863'de Kahire'de doğdu, 1921'de Roma'da bir Ermeni komiteci tarafından öldürüldü.

Sait Halim Paşa Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve Halim Paşanın oğludur. Tahsilini Avrupa'da yapmıştır. Mısır'dan çok İstanbul'da oturan Sait Halim Paşa Şûrayı Devlet Âzalığı, Yeniköy Belediye Dairesi Reisliği ve Cemiyeti Umumiye Belediye İkinci Reisliği, Şûrayı Devlet Reisliği ve Mahmut Şevket Paşa kabinesinde Hariciye Nâzırlığı yapmış, 1913'de Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesi üzerine Sadrazamlığa getirilmiştir. Almanya ile ittifak anlaşmasını Sait Halim Paşa imzalamış ve savaşa girme taraflısı olmadığı halde, savaşa onun zamanında girilmiştir. Amiral Suşon'un Enver Paşadan aldığı emirle Rus limanlarını topa tutması, Sait Halim Paşanın bilgisi dışında olmuş ve bunun üzerine Sadrazamlıktan istifa etmek istemişse de, bunu uygun bulmayarak görevine devam etmiştir. Nihayet 1916 yılı Ocak ayında sadareten istifa ederek ayrılmış ve Âyan Âzalığına dönmüştür.

BİR SAVAŞ EMRİ

Köprüköy'den: 15/12/1914

Dersaadet (İstanbul) Merkez Kumandanı
Kaymakam Halil Beye

1 — Vazifeniz, Fırkanızla İran'da Tebriz üzerinden Dağistan'a yürüyerek orada umumî bir isyana esas olmak, yürüyüş esnasında Rus şimendifer ve telgraf hatlarını, hassaten (Bakû - Tiflis) hattını tahrip eylemek, Rusları Bahrihazer garbindan gerisürmek; yoldaki aşairi Ruslar aleyhine muharebeye teşvik ve sevkeylemektir.

2 — Tebrize hareket için Rumiye gölü'nün şimal ve cenburgundan yürümek hususunu Van Valisi ve oradaki kuvvetler kumandanı ile muhabere ederek bizzat tayinde serbestsiniz.

3 — Harekâtınız hakkında Üçüncü Ordu Kumandanlığına daima malûmat veriniz.

4 — Sizin fırkanın nakliyatı hitamında kaymakam Kâzım Bey kumandasında mürettep bir fırka Bağdat üzerinden İran'a hareket etmek üzere nakle başlanacaktır. Bu fırkaya verilen vazife Tahran'a yürüyerek orasını Ruslardan tathir ve işgal eylemektir. Bu fırka ile daima irtibatta bulununuz. Tahran sefirimizle de muhabere edebilirsiniz.

5 — (İşe ile ilgili talimat)

6 — İran'a hâkim sıfatiyle değil; ancak İran'ı Rus boyunduruğundan kurtarmak vazifesiyle geldiğinizi ve Rusların Avrupa'da her taraftaki muharebelerde hiç muvaffak olamadıklarını söylemelisiniz.

Başkumandan Vekili
Enver

BİR SAVAŞ EMRİ

Köprüköy'den : 15/12/1914

İstanbul'da Karargâhı Umumî İstihbarat Şubesi
Müdürü Kaymakam (Yarbay) Kâzım Beye

1 — Vazifeniz fırkanızla İran'a yürümek ve Tahran'ı işgal ile İran Hükûmetini Rus nüfuzundan tahlis eylemek, mümkünse Türkistan dahilinde isyan çıkartmaya çalışmak ve geçtiğiniz yerleri Rus ve İngilizler aleyhine tahrik etmektedir. Afganistan cihetine tesire çalışmanız muvafık olur.

2 — Henüz yolda bulunan Basra Fırkası Kumandanı Süleyman Askeri Beyle irtibat tesis ediniz ve Bağdat'ın İngilizler eline düşmemesi için iktiza ederse evvelâ Bağdat'a yürüyünüz.

3 — Tebriz üzerinden Dağıstan'a ilerliyecek olan Halil Bey Fırkası ile irtibat tesis ediniz. Tahran sefirimizle muhabere edebilirsiniz...

4 — (İaşenin nasıl sağlanacağı hakkında talimat)

5 — Giderken Levazım Riyaseti ile görüşerek beş aylık idarenize kâfi para alınız.

6 — İran'a hâkim sıfatıyla değil, ancak İran'ı Rus boyunduruğundan kurtarmak vazifesiyle geldiğinizi ve Rusların Avrupa'da ve her taraftaki muharebelerde hiç muvaffak olmadıklarını söyleyiniz.

Başkumandan Vekili
Enver

CAVİT BEY

1875'de Selânik'te doğdu, 1926'da Ankara'sa asılarak öldü.

Cavit Bey orta tahsilini Selânik'te yaptıktan sonra 1896'da İstanbulda Mülkiye Mektebinden mezun oldu. Ziraat Bankasında, Maarif Nezareti kalemlerinde memuriyetler yaptıktan sonra öğretmen okulunda maliye öğretmenliği yaptı. Sonra Selânik'e dönerek özel bir okulun müdürü oldu. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyetine girerek politikaya karıştı. 1908'de meşrutiyetin ilânı üzerine Selânik Mebusluğu sıfatıyla Osmanlı Meclisine girdi.

Cavit Bey, bir süre, Mecliste bütçe komisyonu tutanak kâtipliği yaptı. Zekî ve güzel konuşan bir kimseydi. Kısa zamanda maliyeci olarak büyük bir şöhret kazandı. İttihat ve Terakki Hükümetlerinde birkaç defa Maliye Nazırlığında, bir defa Nafia Nâzırlığında bulundu. Sonra Duyûnu Umumiye Osmanlı Dayınleri Vekilliği, Mülkiye mektebi ve Darülfunun'da İktisat ve Maliye öğretmenliği yaptı.

Cavit Bey Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına katılmasına karşı idi. Ve hele Almanlarla beraberliğe hiçbir zaman taraftar olmadı. Daha çok Fransız eğilimliydi. Bu sebeplerle Hükümetten istifa etti. Fakat tekrar Hükümette vazife aldı.

Cavit Bey, 1926 yılında İzmir'de meydana çıkarılan suikast olayında İstiklâl Mahkemesince Ankara'da muhakeme edilerek ölüme mahkûm olmuş ve idam edilmiştir.

ALMAN KUMANDANINDAN TÜRK KUMANDANINA

Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Liman von Sanders, 31 Ekim 1918 günü görevini Mustafa Kemal Paşaya devrederken aşağıdaki konuşmayı yapmıştır :

«Ekselâns, siz, muharebe cephelerinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım kumandansınız. Aramızda gerçi belki hadiseler ve vak'alar da oldu, fakat nihayet bunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular; kalpten dost olduğumuzu zannediyorum. Bugün Türkiye'yi terke icbar olunurken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamanki takdirkârı bulduğum bir kumandana tevdi ediyorum. Bu umumî felâket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şey ile müteselli oluyorum: Kumandayı size terk ve tevdi etmek! Bu dakikadan itibaren emir sizindir. Ben sizin misafirinizim.»

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE SONRASI

A. İŞGALLER BAŞLIYOR

Mondros Mütarekenamesi imzalandığı gün Selânik'te Fransız Generali Franchet D'Espérey, Mondros'ta İngiliz Amiralî Calthrope, Suriye'de İngiliz Generali Allenby, Irak'ta İngiliz Generali Karsel, Hazer Denizi kıyılarında İngiliz Generalî Thomson, Türkiye'yi işgal için hazır durumda bekliyordardı.

Önce General Karsel davranıp, mütarekeden bir gün sonra Musul'u işgale kalktı. General Allenby, 3 Kasımda İskenderun'u işgal edeceğini bildirirken, Irak'taki İngiliz kuvvetleri Musul'u işgal için 6. Orduyu tazyike başladılar.

6 Kasımda Boğazların temizlenmesine başlandı ve ertesi gün müttefik donanması, yardımcı gemileriyle Çanakkale Boğazı'nı geçti. Bu arada İngiliz Albayı Muerphi, işgal ordusunun öncüsü olarak 7 Kasımda İstanbul'a geldi. Yenilmenin ilk acısını duymak için, İstanbulluların daha bir hafta beklemesi gerekiyordu. Gerçekte 13 Kasım günü 55 parçadan ibaret müttefik harp gemisi İstanbul limanında demirleyince, facia bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmış oluyordu. Bu karışık donanmanın tertibi şöyle idi: 22'si İngiliz, 12'si Fransız, 17'si İtalyan, 4'ü Yunan. Bunlar, Türkiye'nin yeni hâkimleri idiler. En büyük söz ve hak sahibinin İngiltere olduğu anlaşılıyordu. Derhal karaya asker çıkararak şehrin belli başlı yerlerini ve Boğaziçini işgal ettiler. İki gün içinde bütün Karadeniz Boğazı, galip devletlerin eline geçmişti. Trakya'ya 9 Kasımda, 1 Fransız alayı gelmişti. Fransızlar, Uzunköprü - Sirkeci demiryolu boyunca yerleşip, hattın kontrolünü ele almış bulunuyorlardı. Aynı gün General Allenby kuvvetleri de İskenderun'a girdi.

Yarış başlamıştı. 15 Mayıs 1919 tarihine kadar işgal şu sırayı takip etti :

Fransızlar, Dört Yol'u (11 Aralık 1918), Mersin'i (17 Aralık 1918), Pozantı'ya kadar Adana vilâyetini (26 Aralık 1918), Çifteleran'ı (3 Şubat 1919), Afyonkarahisar istasyonunu (16 Nisan 1919);

İngilizler, Batum'u (24 Aralık 1918), Ayıntab'ı (10 Ocak 1919), Cerablus'u (3 Ocak 1919), Konya İstasyonunu (23 Ocak 1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i (27 Şubat 1919), Urfa'yı (24 Mart 1919), Kars'ı (13 Nisan 1919);

(İngilizler, ayrıca 9 Mart'ta Samsun'a da bir müfreze çıkarmışlar ve birkaç gün sonra Merzifon'a bir kıta göndermişlerdi);

İtalyanlar, Antalya'yı (28 Mart 1919), Kuşadası'nı (4 Mayıs 1919), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i (11 Mayıs 1919);

(İtalyanlar 2 Nisan'da Konya'ya bir tabur ile ve 14 Mayıs'ta Akşehir'e bir müfreze ile yerleşmişlerdi);

Yunanlılar, Uzunköprü - Hadımköy demiryolunu (9 Ocak 1919);

İngilizler ve Fransızlar müşterek olarak Turgutlu - Aydın demiryolunu (1 Şubat 1919).

Mütarekenin ilânı ve işgallerin başlamasıyla bütün Türkiye'de büyük bir kaynaşma meydana gelmişti. Ordu birliklerinin yerlerinden oynatılması ve terhis, askerî malzeme ve silâh nakliyatı, yerlerine dönen göçmenler, işgal kuvvetlerinin gidiş gelişi, Türkiye'de bulunan Alman ve Avusturya asker ve subaylarının sevkî, başta İstanbul olmak üzere önemli merkezleri ve teknil yolları devamlı bir harekete sahne yapmıştı. Hiç bir yerde nizam, intizam kalmamıştı. Asayiş iyiden iyiye bozulmuştu. Harp içinde türeyen eşkiya her tarafta çoğalmaya başlamış, soygunlar, baskınlar, adam öldürmeler alıp yürümüştü. Bütün Karadeniz kıyısı ve Trakya, Rum çetelerinin yuvası olmuştu. İttihat ve Terakki idaresinin yıkılmasıyla, orada burada sinmiş durumda bekleyen ve çeşitli fikirlerle sahip olan siyaset adamları ve teşekkülleri birdenbire ortaya çıkmışlardı. Onlar politikalarını yaparlarken, Rumluk veya Ermenilik hesabına feda edilecek bölgelerin Türk unsuru

başlarının derdine düşmüşlerdi. Âdeta her küçük bölge, her şehir kendisini kurtarmak için milletlerarası siyaset alanına atılmaya çalışıyordu.

BİR PADİŞAH : VAHDETTİN

4 Temmuz 1918 tarihinden beri Saltanat makamında Vahdettin bulunuyordu. Bu hem kendisi için, hem memleket için büyük bir *talihsizlikti*. Vahdettin, Padişah olduğu zaman, tebrik için huzura çıkan Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendiye şöyle demişti :

«Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan lâıkiyle tahsil edemedim. Sinnim kemale erdi (57 yaşında idi). Dünyada bir emelim kalmadı. Biraderlerle (*Veliaht Yusuf İzzettin intihar etmişti*) hangimizin evvel gideceğimiz malûm olmadığından bu makama intizarda değildim. Fakat takdiri ilâhi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi deruhte ettim. Şaşırmış bir haldeyim. Bana dua ediniz.»

Vahdettin bir başka gün de eski Adliye Nâzırlarından İbrahim Beye, «aczim var, korkuyorum. Maddeten hiçbir şeyden korkmam. Fakat ağır bir vazifeyi deruhte ettim.» tarzında aczini ifade etmişti.

Sultan Vahdettin tarihe son Osmanlı Padişahı olarak geçecekti. Son Padişah olmak gerçekten ağır bir durumdu. Çünkü bütün imparatorluklar dünyanın her yerinde ve her çağda son padişahların ve son hükümdarların elinde can vermiştir.

Vahdettin böyle olacağını elbette tahmin etmiyordu. Fakat kendi aczinin ve yetersizliğinin farkındaydı. Buna rağmen, durumu değiştirecek olumlu hiçbir teşebbüsü görülmemiştir. Daha kötüsü, kime güveneceğini, hangi kuvvete dayanacağını ve kimlerle işbirliği yapacağını hiçbir zaman doğru tâyin edemiştir. Bu yeteneksizliğinden dolayı sürekli olarak ters bir tutum içinde bulunmuştur. Amansız bir İttihatçı düşmanlığı, ölçsüz bir Hürriyet ve İtilâf taraftarlığı iç politikadaki en büyük hatalarıdır. Başta İngiltere olmak üzere sömürgeci

galip devletleri memnun ederek, ülkesini, içine düştüğü baidreden kurtaracağını sanması, aslında yalnız kendi saltanatını kurtarma çabasından başka bir anlama gelmiyordu. Mütarekeden bir süre sonra başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşını sonuna kadar *anlıyamadı*. Bu savaş yapılmazsa herşeyin sona ereceğini sezecek kadar politik görüşü yoktu. Bunca yıllık İmparatorlukta, bütün tehlikelere göğüs gerebilecek yeteneğe sahip kimseler bulmak mümkünken, zamanında kurulan hükümetleri sürekli olarak işe yaramaz kişilere teslim etti. Ahmet İzzet Paşa'yı rahatça harcadı. Çok mecbur olmadıkça Ali Rıza ve Salih Paşalar gibi kimseleri hükümetin başına getirmede. Kendisine en büyük yardımcı olarak Damat Ferit ve Tevfik Paşaları seçti. Kurtuluş Savaşı süresince sadareti, yani başbakanlık makamını ihtiyar Tevfik Paşa ile budala Damat Ferit Paşa işgal etti.

Savaşın sonunda kurulan ve mütarekeyi yapan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti 25 gün iktidarda kalabilmişti. Mütarekenin imzalanmasından bir hafta sonra (8 Kasım 1918) istifaya mecbur bırakıldı. Ondan sonra iktidara gelen Tevfik Paşa Hükümeti 3 Mart 1919'a kadar, ancak dört aya yakın bir zaman iş başında kalabildi.

ÇÜRÜMÜŞ BİR İMPARATORLUK

Padişahu ile, sadrazamları ile, nâzırları ile, devlet anlayışı ile, Osmanlı İmparatorluğunu nasıl *çürümüştü* bir halde olduğunu, Tevfik Paşa kabinesinin kurulması ile ilgili bazı olaylar açıkça göstermektedir.

Ahmet İzzet Paşayı iş başından ayrılmaya zorlayan Padişah, Sadrazam bulmuştu : Tevfik Paşa. *Fakat şeyhülislâm bulunamıyordu*. Bütün bu işleri yakından bilen Saray Başkâtibi Ali Fuat (Türkgeldi) Bey, bu güçlüğü şöyle anlatmaktadır:

«Bu defa da şeyhülislâm bulmakta müşkülât çekildi. Tevfik Paşa, meşihata (şeyhülislâmlığa) sabık Mısır Kadısı Raşit Efendiyi sevk eylediği halde, *iki sene evvel vefat etmiş olduğu anlaşılmamasına* ve... saraya dâvet olunan Esat Efendinin

de ateh getirmiş (bunamış) olduğu görülmesine mebni... İbrahim Efendi meşihata getirildi.»

Tevfik Paşa hükümetinde Ticaret ve Ziraat Nezaretine (Bakanlığa) Kostaki Vayani Efendi, Posta ve Telgraf Nezaretine de Oskan Efendi alınmıştı. Oskan Efendi, o sırada Avrupa'da olduğu için Bakanlık görevini kabul etmemişti. Evkaf Nezaretine eski Van Valilerinden İzzet Bey tayin olunmuştu. Hükümeti kuran Tevfik Paşa, İzzet Beyin hükümete nasıl alındığının şöyle anlatmaktadır :

«İzzet Beyin kabineye alınmasını arkadaşlar istemediklerinden, ben de kendisini listeden çıkarmıştım. Bunu duyunca aşağıdaki odada iki defa bayılmış ve yanıma gelip ayaklarımın altına kapanarak, bu adamlar benden ne istiyorlar, diye *birçok ağlamış* olduğundan ve Zât-ı Şâhâne (Padişah) da haber yoldığından tekrar almaya mecbur oldum.»

Savaşın son günlerinde iktidardan ayrılması gereken İttihat ve Terakki hükümetinden sonra, Tevfik Paşa kabinesi böyle kurulmuştu. Aradaki iktidarı 25 gün süren Ahmet İzzet Paşa kabinesi ile, sonraları kısa süre ile iş başına gelen Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabineleri sayılmazsa, İstanbul hükümetleri hep bu tarzda kurulmuş hükümetlerdi.

Savaş sona ererken, hükümet, İttihatçıların elindeydi. İttihatçılar iş başından ayrıldılar ve mütareke yapıldı. Fakat Mebuslar Meclisi İttihatçılarla dolu idi. Tevfik Paşa hükümeti kurulunca sıra Mebuslar Meclisinin tasfiyesine gelmişti. Tevfik Paşa hükümeti kurulduktan pek az sonra, 21 Aralık 1918'de Padişahın bir iradesi ile Meclis feshedildi. Meydan artık İttihat ve Terakkinin can düşmanı olan Hürriyet ve İtilafçılara kalmıştı. Padişah da, savaş suçlularını, yani İttihat ve Terakki iktidarını tasfiye etmekle durumu kurtardığını sanıyordu. Çünkü İtilâf Devletleri, padişaha bir işbirlikçi gözü ile bakacaklar ve bundan memnun kalacaklardı.

İTTİHATÇI

AVI

Sultan Vahdettin Meclisin kapatılmasını zorunlu kılan sebepleri başkâtibine şöyle açıklamıştı :

«Ecnebilerin zihniyeti bizimkine uymuyor. Bir kere kafalarına koydukları şeyi bir daha çıkarmıyorlar ve (o katiller heyetinin seçtiği Mebusan Meclisini nasıl tutuyorsunuz? Siz neye dayanıyorsunuz?) diyorlar.»

Artık İttihatçıların hiç bir dayanağı kalmamıştır. Harp suçlusu, tehcir suçlusu, iâşe suiistimali suçlusu İttihatçıların yakalanıp hesap sorulması zamanı gelmiştir. İttihat ve Terakki iktidarı zamanında şu veya bu sebeple —özellikle Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesi ve hükümet darbesi teşebbüsü vesileleriyle— hapse mahkûm olan, sürgüne gönderilen, memleket dışına kaçan siyaset adamlarının hepsi şimdi faaliyettedirler. İntikam hissi iliklerine kadar işlemiş olan bu zümre kolay tatmin olacağına benzemiyordu. Kaldı ki, bunların *fikir arkadaşları* eksik değildi. Başta İngilizler olmak üzere bütün galip devletler, Ermeni ve Rum siyasetçiler, kendilerini mağdur sayan Türk siyasetçiler ve askerler, hükümet ve padişah aynı arzu ile yanıyorlardı.

Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey diyor ki :

«Yine Aralık esnasında bir günde maruzatı takdim etmek üzere huzura girdiğimde Zât-ı Şâhâne ile aramızda mühim bir muhavere cereyan etti. Hünkâr, istiklâlimizi muhafaza edebilmek için malûm vukuatın failleri hakkında sür'atle muamele icrası ecnebi devletler tarafından ihsas edilmekte olduğundan ve mevcut kanunlar icabında adli mahkemelere dâvaya bakmak uzun zamana bağlı olup, hakkımızda Avrupa'ca verilecek karardan evvel lâzım gelen teşebbüsleri yapmak ve tamamlamak icabedeceğinden bahisle bu fevkalâde ahvale karşı fevkalâde bir divan-ı harb teşkili zaruri bulunduğunu... beyan eyledi.»

«... mesele istiklâlimizi temin olup, bu da insan vücudunu kurtarmak için uzuv kesmek kabilinden olacağı ve ecnebilerin zihniyeti bizim zihniyetimize uymayıp bunlar bizi, câniler hakkında henüz bir şey yapmamakla itham etmekte bulundukları ve maazallah-ı teâlâ istiklâlimiz zayi olursa hakkımız dahi zâyi olacağı mütelâalarını serd etti.»

İşte, İttihatçılardan hesap sorma dâvasının gerekçesi bundan ibarettir.

8 Ocak 1919'da tehcir suçları için divan-ı harbler kuruldu. 30 Ocakta İttihatçıların tevkifine başlandı. Hüseyin Cahit, İsmail Canbolat, Kara Kemal, Dr. Tevfik Rüştü, Ziya Gökalp başta olmak üzere, bugün 27 İttihatçı tevkif edilmişti. 2 Şubat'ta hükümet aşağıdaki tebliği neşretti :

«Evvelce fesholunduğu kendi taraflarından dahi lân edilen İttihat ve Terakki Cemiyetinin badehu tebeyyün edecek hale göre muktezası ifa olunmak üzere şimdiden münfesihi cemiyetin gerek merkezde gerek vilâyetlerde bulunan menkul ve gayri menkul bütün emlak ve nukud ve tahvilâtına vaziyet edilmesine Meclisi Mahsusı Vükelâca karar verilerek icabına tevessül edilmiş olduğu beyân olunur.»

Mart başında Tevfik Paşa istifa edip, Damat Ferit Paşa Sadrazam olunca İttihatçılar aleyhindeki kampanya hızlanmıştır. 10 Martta, eski Sadrazam Sait Halim Paşa, Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi ile Halil (Menteş), Rifat, Fethi (Okyar), Şükrü, İbrahim ve Ahmet Nesimi Beyler gibi eski nâzırlar, Meclis ve Âyan reisleri de dahil olmak üzere 60 İttihatçı tevkif edilmiş ve tevkiflerin arkası kesilmemiştir.

Bu tarihlerde İstanbul basını en çok uğraştıran mesele, suçlu İttihatçıların divan-ı harblerdeki muhakemeleridir. İttihatçıların muhakemesi uzun müddet devam etmiş, aralarında kolayını bularak yakasını kurtaranlar olmuştur. Çoğu da Malta'ya götürülmüşlerdir. Ermeni tehcirinden dolayı, suçlu görülenler, mevkıflar içinde en tehlikeli durumda olanlar idi. Bunlardan eski Diyarbakır Valisi Doktor Reşit Bey intihar etmiş, eski Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey idam olunmuştur. Halk, Kadıköy'de Kemal Bey için büyük bir cenaze merasimi yapmıştır. Siyasî bir protesto havası içinde cereyan eden bu cenaze merasimi, Türk Milliyetçilerinin Damat Ferit Paşa'ya karşı ilk reaksiyonudur.

YENİ

FIRKALAR

İttihat ve Terakki Fırkası fiilen tasfiye edilmiş bulunuyordu. *Hukukî* tasfiyesi, 14 - 19 Kasım 1918'de, son İttihat ve Terakki Kongresinde yapıldı. Bu kongrede İttihat ve Terak-

ki kendisini feshederek dağıldı. Siyasî sabıkası olmayan İttihatçılar «Teceddüt Fırkası» adı ile yeni bir siyasî parti kurdular. Hürriyet ve İtilâf Fırkası tekrar siyaset sahnesine çıktı. Bunu, İttihatçılara karşı olan çeşitli siyasî parti ve cemiyetler takip etti. Hürriyet ve İtilâf Partisi ile beraber bir cephe teşkil eden bu partilerin ve cemiyetlerin başlıcaları şunlardı :

- *Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası*
- *Kürdistan Teali Cemiyeti*
- *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*
- *İlâyi Vatan Cemiyeti*
- *Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti*
- *Nigehban Cemiyeti Askeriyesi*
- *Mağdurini Siyâsiye Teavün Cemiyeti*
- *Tariki Salâh Cemiyeti*

Hürriyet ve İtilâf Partisi 22 Ocak 1919'da yayınladığı ilk bildirisinde, siyasî hayata yeniden doğduğunu ve görüşlerini kamuoyuna şöyle ilân ediyordu :

«a) Mağlûbiyet, milletin değil, İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup küçük bir *hizp ile avanesinin*» hiç bir şikâyet ve itiraza kulak asmayan ve *yabancı bir devletin* askerî kuvvetine dayanarak hükmeden müstebit ve muhteris bir zihniyetin eseridir.

b) Mütareke akdedileliden beri kuvvetli bir hükümet kurulmamıştır.

c) Program ve görüşlerindeki isabet hâdiselerle de teyit edilmiş olan parti, memleketi selâmete götürecek ve herhangi bir hükümeti destekleyecek kadar kuvvetlenmiştir.»

Hürriyet ve İtilâf Partisini, basını da önemli bir kısmı destekliyordu. Mesuliyet, Peyam, Sabah, Alemdar gibi gazeteler partinin fikirlerini, yaymakta, müdafaa etmekte idiler. Bu gazetelerin en ünlü kalemlşörleri Ali Kemal, Refi Cevat

(Ulunay) ve Refik Halit (Karay) dir. Milliyetçi gazeteler partinin aleyhinde bulunuyorlardı.

İttihat ve Terakki düşmanlığına sınır çizmek pek güçtür. Gerçekten, İttihat ve Terakkiyi suçlamak için bir sürü haklı sebep vardır. Fakat, İttihat ve Terakki iktidarı zamanında mağdur olmuş, canı yanmış insanlar bu suçlamada o kadar ileri gitmişlerdi ki, bütün objektif ölçüler bir kenara itilerek, İttihatçıların her hareketi ve her hali suç sayılmıştır. İttihatçı düşmanı bir yazar tarafından kaleme alınan aşağıdaki satırlar bunun en belirli örneğidir :

«İttihat ve Terakki, kadınlı erkekli acaibül şekil bir halita idi.

Vüzera ve müşiran, ümera ve zabitan, ulema ve meşayih, üdeba ve muharirin, ketebe ve memurin bu halitaya dahil oldukları gibi kaatiller ve kutta-ı tarikler, hırsızlar ve yankesiciler, arabacılar ve sürücüler, kayıkçılar ve mavnacılar, hammallar ve küfeciler, kumarbazlar ve madrabazlar bu tabakayı aliyenin arkadaşı, yoldaşı ve omuzdaşı mevkiinde idiler.

Kadın teşkilâtında dahi keyfiyet aynı halde idi :

Sultanefendiler ve hanım sultanlar, hanımefendiler ve hanımlar, şairler ve kâtibeler, muallimler ve mürebbiyeler, kabileler ve bohçacılar, hizmetçiler ve fahişeler dahi bu halitaya dahil idiler.»

Bu satırlarda İttihat ve Terakkinin bütün *reform* hareketleri yerilmektedir. Kadınların sosyal hayata sokulması, esnafın dernekler halinde örgütlenmesi İttihatçıları tahkir etmek ve alaya almak için vesile olarak kullanılmıştır.

SAVUNMA

KURULUŞLARI

İttihat ve Terakkinin siyaset sahnesinden silinmesinden sonra ortaya çıkan yukarıda adlarını saydığımız kuruluşlardan ayrı olarak, Kurtuluş Savaşı öncesinde bir takım bölgesel kuruluşların daha vücut bulduğunu görürüz. Bunlar, «*Müdafaai Hukuk Cemiyetleri*» dir.

Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini diğer siyasi olağan hâdiselerden biridir. Çelişmelerle dolu olan bu dönemde, siyasi

maksatlarla kurulan cemiyetlerin siyaseti reddetmeleri olağan hâdiselerden biridir. «Müdafaai Hukuk» cemiyetlerinin asıl söylemek istedikleri, İttihat ve Terakki ile de, Hürriyet ve İtilâf ile de resmen bir bağlantıları olmadığı hususudur. Kuruluş gayelerinin, bu ikili çatışmanın hengâmesi içinde kaybolup gitmemesi ve türlü siyasî inançlara sahip hemşehrilerin yardımını sağlamak için bu yolu tutmuşlardır. Halbuki, Müdafaai Hukukçular büyük çoğunlukla İttihatçı idiler. Cemiyetlerinin siyasetle ilgili olmadığını açıklarlarken, şüphesiz biraz da kurucuların kimliklerini gizlemeyi düşünüyorlardı. Bir nokta daha var: «Müdafaai Hukuk» cemiyetleri galip devletlerin karşısında «Hak Müdafaasına» hazırlanıyordu. Siyaset dışında kalıp, onlara da hoş görünmek gerekiyordu.

Henüz harp devam ederken, Türkiye'nin bölüşülmesine ait birçok şeyler biliniyordu. Mütareke imzalanınca, söyleniler endişeleri arttırdı. Trakya tehlikede idi. İzmir'in Yunanlılara verilmesi muhtemeldi. Kilikya Türkiye'den alınacaktı. Doğu vilâyetleri Ermenistan'a verilecekti. Karadeniz sahillerinde Pontus - Rum devleti kurulacaktı.

«Müdafaai Hukuk» teşekküllerinin doğmasına işte bu endişeler sebep olmuştur. Anadolu'nun diğer bölgeleri, bir tevekkül havası içinde sessiz kayıtsız yaşarken, Trakya'nın, İzmir'in, Kilikya'nın, Doğunun ve Karadeniz kıyılarının aydınları, birbirinin *tıpatıp* benzeri olan «Müdafaai Hukuk» cemiyetlerini kurmuşlardır.

Söz konusu Müdafaai Hukuk Cemiyetleri şunlardır :

1 — *Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi.*

Mondros Mütarekesinden iki gün sonra, 2 Kasım 1918'de kurulan bu teşekkülün merkezi Edirne idi.

2 — *Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuk Cemiyeti.*

Kasım ayının sonlarına doğru İstanbul'da kurulmuştu.

3 — *Kilikyalılar Cemiyeti.*

Kuruluş tarihi kesinlikle belli olmayan bu cemiyetin merkezi de İstanbul idi. Önemli bir faaliyeti olmamıştır.

4 — *İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti.*

1 Aralık 1918'de kurulmuştu ve merkezi İzmir'de idi.

5 — *Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti.*

Merkezi Trabzon'da olmak üzere 12 Şubat 1919'da kurulmuştu.

Bu cemiyetlerin tek amacı, temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfuz bakımından Türklere ait olduğunu ispat etmek ve Osmanlı topluluğundan ayrılmamayı sağlamaktır. İlk kuruluşlarında, hakların müdafaasını *silâhla* yapmayı düşünememişlerdir. İlmî araştırmalarla, istatistiklerle, büyük devletlere haklı olduklarını anlatabileceklerini sanıyor, propaganda ve yayın faaliyetini bunun için yeter görüyorlardı. Ancak işgallerin fiilen başlaması, Müdafaai Hukukun kuvvete dayandığı gerçeğini bu Osmanlı idealistlerine anlatabilmiştir. Bölgecilik zihniyetinin, memleketin bütünlüğünü sağlayamayacağını öğrenmeleri için de Mustafa Kemal Paşa gibi bir gerçekçinin Anadolu'ya gelmesi gerekiyordu.

Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin ancak ikisi (Trakya - Paşaeli ve Vilâyatı Şarkıye) üzerinde fazlaca durmaya değer bir canlılık gösterebilmiştir. Diğerleri ya nazarı kalmışlar, ya da ömürlü olmamışlardır.

İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti, Nurettin Paşa'nın İzmir Valisi ve Kolordu Kumandanı bulunduğu sürece yararlı faaliyet gösterebilmiş ise de, sonraki Vali İzzet Bey ile Hürriyet ve İtilâfçılar tarafından çok baltalanmıştır. Cemiyetin 1919 Martında düzenlediği genel kongre, gerek herhangi bir saldırıya ««*silâhla karşı koyma*»» kararı vermesi, gerekse mütarekeden sonraki millî kongrelerin ilki olması bakımından önemlidir. İzmir'in işgalinden sonra cemiyet mensupları, Millî Mücadelenin kazanılması için kişi olarak ve bazen cemiyet adına Batı Anadolu'da ve İstanbul'da çalışmışlardır.

Kilikyalılar Cemiyeti, İstanbul'da kurulmuş olduğu için, Kilikya bölgesinde Millî Mücadele için bir fikrî hazırlık dahi yapamamıştır. Kurucularının çoğunluğunu yaşlı nâzırlar ve

mebuslar teşkil ediyordu. Cemiyet hiçbir alanda işe yaramamış, sadece isim olarak kalmıştır.

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti, oldukça faal bir teşekkül olarak görünür. İzmir'in işgaline kadar silâhlı mücadele düşünülmemiştir. Cemiyet, İstanbul'a ve Paris'e heyetler göndererek amacını gerçekleştirmeyi ummuş ve yayın yoluyla propagandaya büyük önem vermiştir. 23 Şubat ve 22 Mayıs 1919'da iki kongre toplanmış ve ikincisinde azınlıklara silâhla karşı konulması ve bütün Doğu Anadolu'yu temsil edecek daha geniş bir kongre toplanması kararlarına varmıştır.

YUNAN EMELLERİ VE TÜRKİYE RUMLARININ FAAİYETİ

Mütarekeden sonraki işgalleri anlatırken, Yunanlıların, Trakya'da Uzunköprü - Hadımköy demiryolunu, 9 Ocak 1919 da bir taburla işgal ettiklerini belirtmiştik. Bu olay, Kurtuluş Savaşı öncesinin ilk Yunan işgalidir. Ve tabiatıyla, Trakyalı Türkleri büyük endişelere sevketmiştir. Fakat hükümet. gaflet ve hıyanet içinde bulunduğu için, olup bitenleri küçümüyor ya da önemsiz göstermeye çalışıyordu. Meselâ zamanın hariciye nâzırı, Trakya demiryolu boyuna Yunan askeri getirilmesinin işgal niteliğinde olmadığına dair gazetelere demeç vermişti. Bir hükümet yetkilisi böyle konuşurken 22 Ocak 1919 günü İstanbul'da bir toplantı düzenleyen Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti şu kararlara varmıştı :

1 — Trakya'nın geçirmekte olduğu felâketli durum karşısında, birleşmeleri lüzumunun Trakyalılara anlatılması,

2 — Trakya, parçalanmaz bir bütündür. Trakya'nın gerçek sahipleri, ahalisinin yüzde yetmiş beşinden fazlasını teşkil eden Türklerdir. Şüphe edilirse, Wilson prensiplerine göre plebisit yapılmasını istiyoruz.

3 — Doğu Trakya'ya gelen Yunan askerinin çıkarılması için gerekli teşebbüslerde bulunulması.

Bu kararların verildiği toplantıya Batı Trakya temsilcileri de katılmışlardır. Çünkü, Batı Trakya nüfusunda Türk

çoğunluğu, Doğu Trakya'daki orandan çok daha fazla idi. Bununla beraber Yunanistan, Bulgar idaresindeki Batı Trakya'yı da bir süre önce işgal etmişti.

Trakyalılar nüfus istatistikleriyle davalarını büyük devletlere anlatmak için çırpınıyorlardı. Edirne Belediye Reisi Şevket Bey, Şubat ortalarında Edirne Vilâyeti —bütün Doğu Trakya demektir— içindeki toprak mülkiyeti bakımından da Türk üstünlüğünü ispat için şu rakamları açıklamıştı :

Vilâyet dahilinde 13.620.000 dönüm araziden 8.926.891 dönümü Türklere, 2.741.368 dönümü Rumlara, 1.652.639 dönümü Bulgarlara, 63.287 dönümü Ermenilere, 3.876 dönümü ise Musevilere aittir.

Batı Trakya'yı ele geçirmiş olan Yunanistan, Doğu Trakya için hazırlanıyordu. Demiryolu boyunca bütün istasyonlara ve Hadımköy, Çatalca, Çorlu, Muratlı, Lüleburgaz ve Uzunköprü gibi kasabalara yerleşen Yunan taburu, yerli Rumların cesaretini arttırıyor, Türkleri ise yılgınlığa sürüklüyordu. Bu Yunan taburunun mevcudu bin beş yüz civarında idi. Halbuki 3 tümenli Türk Kolordusunun (1. Kolordu) bütün Trakya'ya dağılmış olan savaşçı kuvveti, terhis dolayısıyla 1200 tüfeğe düşmüştü.

Trakya Rumları şımarmışlar, hükümeti saymamaya başlamışlardı. Trakya'da Osmanlı hükümetinin otoritesi sarsılmıştı. Yunan taburu ve buna dayanan Trakya Rumları, Trakya'da istediklerini yapıyorlardı. Bu durumun bir süre daha böyle sürmesi Trakya Türklerinin varlığını tehlikeye düşürüyordu.

Trakya Rumlarını, iki teşkilât idare ediyordu. «Yunan Komitesi» yerlerine dönen Doğu Trakyalı göçmenlere, evlerini tamir, çift hayvanları tedariki için uzun vadeli para yardımıyla bulunuyor, ziraat âletleri veriyordu. Rum köylüler, bu yardımlarla, tarlalarını ekmeğe başlamışlardı. Maddî zararlarını, gelecek hasada kadar telâfi edecek bir duruma gelmişlerdi. Rumların ikinci ve en mühim teşkilâtı «Trakya Komitesi» idi. Komite, Trakya'nın Yunanistan'a ilhakı için çalışıyordu.

Yunan ve Trakya Komitelerinin *merkezi* İstanbul'da idi. Trakya Komitesi, açıkça açığa çeteler kurarak Trakya'da asayiş bozmakta, Türkleri mümkün olduğu kadar zarara sokmakta, ürkütmekte, yabancı müdahaleye yol açacak bir durum hazırlamakta idi. Komitenin Trakya'da en mühim teşkilât merkezleri Gelibolu, Keşan ve Çorlu idi.

Bu organize hareket karşısında Osmanlı hükümeti tam anlamıyla *seyirci* kalmıştı. Ocak 1919 sonlarında, Trakya'daki Yunan taburunun kaldırılması için kendisine başvuran Trakya heyetine Sadrazam Tevfik Paşa şöyle demişti :

«Biz, muhasara altındayız. Dışarıyla irtibatımız kalmamış gibidir. Aleyhimize çevrilen entrikaları öğrenemiyoruz. *Durum, tahminden çok daha vahimdir.* Trakya için, bugün bir şey söyleyemem. Trakyalının, vatanları için gösterdikleri alâkayı şükranla karşılıyoruz. Çalışın. Fakat, Osmanlı Devletinin varlığına zarar getirmemeye dikkat edin. Aksi takdirde hareketiniz isyan olur. Hamiyet ve millî namusunuz, vatanın selâmetini temine hizmet edecektir. Ne yapalım, bu günler de geçer.»

Trakya heyeti, eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşayı da ziyaret etmiş ve ondan şu tavsiyeyi dinlemişti :

«Trakya'nın Türk kalmasına çalışmak gerekir. Çok dar da kalınırsa, yine bir gün, Türkiye ile birleşmek emeliyle, başka bir gün, Türkiye ile birleşmek emeliyle, başka bir çare bulunmazsa, hemen, Trakya'nın istiklâlini ilân ediniz.»

Fesat kazanı asıl İstanbul'da kaynıyordu. Fener Patrikhanesi, Mavri Mira, Muhacirler Cemiyeti gibi teşekkülleri ve 250 bin civarında Rum nüfusu ile İstanbul; Yunan siyasî emellerinin kolayca pişirilip kotarıldığı bir merkez olmuştu. İzmir ve Batı Anadolu hakkındaki karar, henüz Atina ve Paris arasında olgunlaşmakta idi. Fakat, Trakya ve Pontus meseleleri İstanbul'da rahatça planlanabiliyordu.

Yunan istiklâlini sağlamak için yüz yıl önce kurulup, gerçekleştirildiği için uzun zaman faaliyet göstermeyen Etniki Eterya, Pontus Devleti kurmak amacıyla 1904'den beri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu içinde faaliyete geçmişti. Mütareke-den sonra bu faaliyet diğer teşekküllerin de meydana çıkba-

siyle birdenbire arttı. Karadeniz Rumları, bir kampanyaya girişerek Paris'e bir heyet gönderdiler. Trabzon Metropolitinin başkanlığındaki heyet Paris'te aylarca kaldı. İstanbul'da çıkan «Patris» adlı Rum gazetesi 17 Ocak 1919 günlü sayısında, Pontus Cumhuriyeti teşkili için, bu heyetin Paris'teki çalışmalarına dair geniş haber vermiş ve Pontus Cumhuriyetinin gelecekteki sınırlarını bildirmişti. Pontus Devletinin sınırı İnebolu'dan başlayarak Batum'a kadar uzayacak ve Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilâyetlerini içine alacaktı.

Bu hülya ile Samsun'dan Doğuya doğru Karadeniz kıyılarında ve Samsun'un Güney Bölgesinde Rumların çete faaliyeti son derecede artmış bulunuyordu.

2. MUSTAFA KEMAL PAŞA İSTANBULDA

Dondros Mütarekesi yapıldığı sırada, Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı olarak Adana'da bulunuyordu. Mütarekeden bir hafta sonra bir iradei seniye ile Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu Karargâhı lâğvedilmiş, Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine verilmişti. Ulusal Kurtuluş Savaşının müstakbel lideri, kendisine bağlı kumandanlıklara ve Adana Valiliğine aşağıdaki genelge ile veda ederek İstanbul'a hareket etmiştir :

«Tebliğ olunan iradei seniye üzerine bu gece (10/11-11-1918) hareket edeceğim. Bütün silâh arkadaşlarıma arzı veda ederim.

Yıldırım Grubu mıntıkasında ve cephesinde bulunan bilcümle kıtaat, İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşa Hazretlerinin tahtı emrine tevdi edilmiştir. Bu emrin vüsulü anından itibaren İkinci Ordu ile irtibatın tesisi mercudur.»

Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu Kumandanlığından Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına tayin edildiği zaman, onun teklifi üzerine, 7. Orduya bağlı 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da 7. Ordu Kumandanlığı vekâletine getirilmişti. Grup Kumandanlığı vazifesini devralan Mustafa Kemal Paşanın daveti üzerine Ali Fuat Paşa bir günlüğüne Adana'ya gelmiş ve iki kumandan memleketin durumunu görüşmüştü. Ali Fuat Paşa hatıralarında Adana buluşmasını özetle şöyle anlatır :

«Son hadiseleri beraberce gözden geçirdik. Vardığımız müşterek kanaat şu idi: İngilizler ve onu takiben diğer İtilâf Devletleri mütareke filân dinlemiycekler, emrivakilerle memleketimizi işgal edecekler. Türk Ordusunun hudut boylarındaki kısımlarını esir almaya kalkışacaklar veyahut bunların memleket içine sokulmak zorunda bırakarak terhisini sağlayacaklar. Vatanımızı her türlü müdafaa ve mukavemet vası-

ta ve imkânlarından mahrum bıraktıktan sonra da, arzularını zor ve tazyik ile kabul ettirecekler. Zâtı Şâhâne kendi tahtını düşünecek.

Mustafa Kemal Paşa :

— *Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lâzımdır.*

Dedi ve sonra aynı fikirde olup olmadığını sordu :

— *Aramızda tam bir mutabakat var paşam. Cevabını verdim.*

Pek memnun oldular. En mühim vazifenin şimdi bana düştüğünü, çünkü bugünlerde İngilizlerin bir tazyiki neticesi olarak Yıldırım Ordular Grubu ile muhtemelen 7. Ordu Karargâhının lâğvedileceğini, bu takdirde benim 20. Kolordunun başında kalacağımı ve bu sayede ilk müdafaa tedbirlerini alabileceğimi hatırlattı. İlk mukavemet merkezini Kilikya'da kuracaktık. Aramızda hiçbir anlaşmazlık yoktu.

Yıldırım Orduları Grubu 7 Kasım 1918'de lâğvedilmiş, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağırılmıştı. Artık Adana'da bir vazifesi kalmayan Mustafa Kemal Paşa, benimle muhabereye devam etmek kararıyla İstanbul'a hareket etmişti.»

Ali Fuat Paşanın anlattığı bu görüşmeden, Mustafa Kemal Paşanın, daha mütarekenin imzalandığı günlerde, ilerisi için ulusal bir hareketin başlatılmasını düşündüğü anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, kafasında bu düşünce olduğu halde İstanbul'a gidiyordu. Fakat o, bir ulusal kurtuluş hareketinin doğup gelişmesi için zihninde başka tedbirler ve çareler de aramaktaydı.

Düşman donanmasının İstanbul limanında demirlediği gün, 13 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a vardı.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiği zaman Ahmet İzzet Paşa hükûmeti çekilmiş ve Tevfik Paşa kabinesi kurulmuştu. Bu, Mustafa Kemal Paşa'da büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Çünkü Ahmet İzzet Paşaya güveni vardı ve onunla işbirliği yaparak bir çıkış yolu bulabileceğini umuyordu.

Mustafa Kemal Paşa, altı ay kaldığı İstanbul'daki çabalarını, temaslarını şöyle anlatır :

«Hâtıramda yanılmıyorsam, İzzet Paşa ile ilk defa henüz terketmemiş olduğu, Fuat Paşa türbesi karşısında Sadaret Konağında görüştük. İzzet Paşa kabineden niçin çekildiklerini izah etti. Bu nihayet bir izzetinefis meselesiydi.

Ben çekilmiş olmalarını doğru bulamadım; sadaret tevcih olunan Tevfik Paşa kabinesini teşekkül ettirmemek ve tekrar İzzet Paşa riyasetinde yeni bir kabine teşkil etmek lüzumuna kani olduğumu bildirdim. Vaziyet münakaşa olunarak, teklifim kabul edildi. Hatta yeni bir kabine listesi de yapıldı. Esaslı bir noktayı atladım galiba, ben İstanbul'a geldiğim zaman artık harb kabinesi ricali mühimmesi orada değildiler.

Sadaret konağında verilen karardan sonra her birimiz bir türlü çalışmaya başladık. İlk hedef kabineyi iskat etmek olduğuna nazaran, ben derhal Meclisi Mebusanla temas aradım, ötedenberi arkadaşım olan mebuslarla konuştum. Noktai nazarımı onlara izah ettim ve beni daha büyük mebus kitleleriyle temasa getirmelerini kendilerinden rica ettim. Bu arkadaşların delâletiyle, ilk defa olarak sivil kıyafetle, Fındıklı'da Meclisi Mebusan binasına gittim.

O günlerde Tevfik Paşa kabinesine itimat mevzuubahisti. Ben ademi itimat reyini verilmesi fikrinde idim. İşte Meclisi Mebusan binasına girdiğim gün, itimat meselesinin Mecliste reye vazolunacağı gündü. Kanaatmi mümkün olduğu kadar sür'atle, tanıdığım veya orada ban tanıtılan mebuslara izaha çalışıyordum. Bir kısım mebuslarda şu tereddüt vardı: «Eğer ademi itimat reyini verecek olursak Meclisi dağıtacaklar. Fakat Tevfik Paşa kabinesine itimat reyini verip biraz zaman kazanarak, bu esnada belki faydalı işler görmek mümkün olur.»

Ben ise Meclisin zaten behemehal dağıtılacağına kani idim. Ve dağıtacak olan da yeni Sadrazamdı. Bu kararı tatbik için bittabi evvelâ Meclisin itimadını alarak makamı sadareti usulü dairesinde işgal etmesi lâzımdı. Bunu temin ettikten sonra bazı zevatın düşündüğünün aksine olarak, hiç

bir zaman ve fırsat vermeksizin, Meclisi dağıtacağına şüphe yoktu. O halde netice mademki bu olacaktı, kabineye ademi itimat reyi vererek ve bunu tekerrür ettirerek zaman kazanmak daha muvafıktı. İşte belki bu kazanılacak zaman zarfında tekrar İzzet Paşa riyasetinde bir kabine vücuda getirmek esbab ve şeraitini hazırlıyabilirdik. Meclis salonlarında, koridorlarda, ayak üstü, âni mantıklarla yapılan bu münakaşalar şöyle bir netice verdi: Mühim bir kısım mebuslar salonlardan birine toplandılar ve beni de oraya dâvet ederek, heyeti umumiye izahat vermekliğimi teklif ettiler. Vaziyeti, içinde bulundukları şeraiti ve yapılması lâzım gelen hareketi muktedir olduğum kadar kendilerine izah ettim. Behemehal kabineye ademi itimat reyi vermelerini tavsiye ettim. Teklifim orada hazır bulunanlarca kabul olundu ve muvaffak olacakları kat'i ümitlerini söyleyerek bulunduğu-muz salonda çıkıp Meclis Reisinin içtima işaretine şitap ettiler.

Ben bir locada karar neticesini bekliyordum. İsimler okunarak reyler soruldu. Tasnif olundu ve kürsüden netice Heyeti Umumiye'ye bildirildi. Tefvik Paşa kabinesi ekseriyetle itimada mazhar olmuştu.

Derhal Osmanlı Meclisi Mebusan Sarayını terkettim. Evime döner dönmez, Saraya telefon ederek Vahidettin'den mülâkat istedim. Onunla hemen bir mülâkatta bulunmayı faydalı buluyordum.

Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşündüğümü açık söylemek ve bu tedbirlerin tatbikindeki zaruretini izah etmektir. Padişahı tasavvur ettiğimiz teşebbüse ikna edebileceğimi zannediyordum.»

Mütareke dönemi İstanbul'unda Mustafa Kemal Paşanın ilk teşebbüsü, Tefvik Paşa kabinesini düşürmek ve İzzet Paşayı tekrar iktidara getirmek gibi politik bir faaliyete dayanmış ve sonuç vermemiştir. İkinci teşebbüs de Padişah ile görüşmek istemesidir. Burada iki nokta dikkati çekiyor: birisi, Mustafa Kemal Paşanın, Vahidettin üzerine tesiri olacağını sanması ve ondan bazı şeyler umması; diğeri de Vahidettin'in, Mustafa Kemal Paşayı huzura hemen kabul et-

meyerek randevuyu geri atıp, cuma selâmlığına bırakmasıdır. Zaten bu görüşmede Padişah, Mustafa Kemal Paşaya istediği mevzua gelmek fırsatını vermemiş, aralarında işe yarayarak bir konuşma da olmamıştır.

«NE

YAPILABİLİR?»

Çıkar bir yol bulmak için, başka teşebbüslere de girişmek gerekiyordu. Fakat herkes gibi o da, ne yapmak lâzım geldiğini henüz kesin olarak bilmiyordu. Basınla, devlet ricali ile, çeşitli çevrelerle ilişkiler kurmaya uğraşıyordu. Bu arada fikirlerine, kişiliğine ve siyasetteki yerine büyük değer verdiği bir arkadaşı, Fethi Bey, en çok temas ettiği insandı. Fethi Bey mebus idi. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkasının ve Mecliste bir grubun başında bulunuyordu. «Minber» gazetesini çıkarıyordu. Gazeteye Mustafa Kemal Paşa da ortak idi.

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ile olan ilişkilerini de şöyle anlatır:

«Eski arkadaşım Fethi Beyle günler ve geceler dertleştim. Benim evimde veya onun apartmanında konuşuyor ve birbirimize aynı şeyi soruyorduk: Ne yapılabilir?»

Mustafa Kemal Paşanın bu dönem içinde basınla ilk teması da Fethi Beyin Minber Gazetesi aracılığıyla olmuştur. Gazete, 17 Kasım'da Paşa ile yapılan bir görüşmeyi yayınlamıştır. Siyasî durum hakkında düşüncelerini soran gazete-ciye söylediklerinin önemli noktaları şunlardır :

«... en iyi siyasetin her türlü mânâsiyle, en çok kuvvetli olmakta bulunduğunu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak, tâbirinden maksadım yalnız silâh kuvveti olduğunu zannetmeyiniz. Bilâkis, asker olmama rağmen bu bence, kuvvet muhassalasını vücuda getiren âmillerin sonuncusudur. Benim murad ettiğim, mânen, ilmen, âhlâken ve fennen kuvvetli olmaktır. Bu saydığım hasletlerden mahrum olan bir milletin bütün efradının en son silâhlarla cihazlandırıldığı-

nı farzetsek bile kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olmaz.

Memleketimi ve milletimi pek iyi tanıdığım ve muhtaç olduğu terakkiye erişmek için huzur ve sükûn ile, fakat herhalde hürriyet ve istiklâli masum olarak, çok çalışmak lüzumuna kani olduğum cihetle bu kanaatimi temin edecek, yani bize huzur ve sükûn içinde çalışma zamanı bahşedecek münasebetlere iktiran edecek dostluklara cidden taraftarım.»

Fethi Bey ile birbirlerine sordukları «Ne yapılabilir?» sorusuna uzun zaman açık bir cevap bulamamıştır. Minber Gazetesinde çıkan demeç, fikirlerin henüz aydınlığa kavuşmadığı ve yapılacak işlerin tesbit olunup sıraya konmadığı ilk günlere rastladığı içindir ki, Mustafa Kemal Paşanın sözleri, her zaman görülen açıklıktan yoksundur.

Yine bu günlerde bir İngiliz gazetecisiyle görüşmüştür. M. Ward Price; Mustafa Kemal Paşa ile nasıl karşılaştığını şöyle anlatır:

«İstanbul'a ilk defa 1918 senesinde gelmiştim. Bir akşam üzeri Pera Palas Otelinde oturuyordum. Bir adam yanıma geldi ve bir Türk Generalinin benimle görüşmek istediğini söyledi. İsmi sordum: Mustafa Kemal, dedi. O zamanlar Mustafa Kemal adını daha ziyade müphem bir şekilde işitmiştim. Dâveti memnuniyetle kabul ettim.

Mustafa Kemal düşünceli, kederli ve bedbindi. Bana memleketin hâline bahsetti. Ve her iki üç cümlede bir «Bu böyle olmaz. Vatanı baştanbaşa değiştirmek lâzım. Yenileştirmek lâzım» diyordu. O zaman doğrusu bu lâflara fazla dikkat etmemiştim.»

Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da dayanacak bir kuvvet arıyordu. Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için uğraşmış, başarı kazanamamıştı. Düşündüğü gibi bir hükûmetin kurulması umudunu böylece kaybedince padişaha koşmuş, ondan da eli boş dönmüştü. Kimi ele geçirse, bir fayda çıkar düşüncesiyle üzerinde duruyordu. Kendisi diyor ki :

«*Temas ettiklerim arasında eski İttihatçılardan yahut İtilâfçılardan, işgal kuvvetleriyle beraber çalışanlardan birçok kimseler vardı. Her birisi ile büsbütün başka türlü görüşüyordum.*»

Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasıyla beraber, Mebusan Meclisinin feshedileceğine dair dedikodular dolaşmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa «Meclisi kurtarmak lâzım» diyordu. Gazetelerin bu hususta bir kampanya açmasını sağlamak için Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Beyi Pera Palasa dâvet edip düşüncelerini söyledi. Vakit'te Mustafa Kemal Paşa ile yapılmış bir görüşme çıktı. Yavaş yavaş Mustafa Kemal Paşanın adı gazetelerde yer buluyordu. Böylece dikkati üzerine çekmesinin herhalde faydası olacaktı.

Meclisin feshini takip eden günlerde Söz ve Minber Gazeteleri, Mustafa Kemal Paşanın Teceddüt Fırkasına girdiğini bildiren küçük bir haber yayınladılar. Fakat 48 sayılı Söz gazetesinde şu tekzip çıktı :

«*Söz Gazetesi Müdüriyetine :*

Beyefendi :

Gazetenizin 29 Kânunuevvel 1334 pazar günkü nüshasında bazı menabiden size temin edildiğine göre benim Teceddüt Fırkasına dahil olduğum hakkında bir haber neşrolunmuştur. Bu haber doğru değildir. Ben askerî sıfat ve makamımla nisbet ve alâkamı muhafaza etmekteyim. Binaenaleyh, mukarını hakikat olmayan haberin tekzihi rica ederim.

Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari

Sabık Yıldırım Grupu Kumandanı Mirlıva

Mustafa Kemal»

AY — YILDIZ

Mustafa Kemal Paşa açık faaliyetlerinden başka bir takım gizli tertiplerle de meşgul oluyordu. Bilhassa Meclis feshedildikten sonra meşru yollardan bir iş yapmaya imkân kalmamıştı. Güvendiği arkadaşlarıyla ihtilâlciler bir komite

kurmaya ve padişahı değiştirmeye hükûmeti ele geçirmeye karar verdiler. Fakat günlerce süren bu çalışmalar çeşitli sebeplerden yarıda kaldı. Zaten bundan esaslı bir sonuç alacaklarına olan inançları sarsılmıştı. Düşman işgali altında bulunan İstanbul'da hükûmeti ele almanın her şeyi halletmiyeceğini görüyorlardı. İhtilâl yapmaktan vazgeçtiler.

Bu dönüm içinde «Ay-Yıldız» adlı gizli bir cemiyetten söz ediliyor ve Mustafa Kemal Paşanın da cemiyetin başında bulunduğu ileri sürülüyordu. Böyle bir cemiyetin gerçekten kurulup kurulmadığı ve Mustafa Kemal Paşanın Cemiyetle ilgisi hakkında yüzde yüz doğru inanca varacak belgelerden henüz yoksunuz. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın anlattığı ihtilâlcî cemiyetin, «Ay-Yıldız» cemiyeti olması ihtimali üzerinde durmak lâzımdır. Bu hususta tek metne «*Türk İnkılâbının İç Yüzü*» adlı bir kitapta rastladık. Yüzelliliklerden Mevlânâzade Rifat'ın Halep'te yazıp yayınladığı kitaptan «Ay-Yıldız» Cemiyeti hakkında kısmı aynen alıyoruz:

«Bu sıralarda açıkta kalmış olan İttihat ve Terakkiye mensup zabıtlar, «Ay-Yıldız» isminde gizli bir cemiyet teşkil etmiş, riyasetine de sabık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşayı getirmişti.

Bu Cemiyetin kulaktan kulağa fısıldanan programı yer yer başlayan ve Osmanlı Devletinin taksimini hedef tutan, ecnebi işgallerine karşı durmak, ordunun Harbi Umumideki mağlûbiyet şerefsizliğini kaldırmaya çalışmak idi.

Sultan Mehmet Vahidettin Hazretleri bu cemiyetten dahi haberdar olmuş ve bu cemiyetin riyasetinde, veliahtlığından beri yaveri olan Mirliya Mustafa Kemal Paşanın bulunmasından memnun olarak —bütün mesaisi neşriyat ve propagandaya münhasır olan— Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuk Cemiyetiyle bu cemiyetin temas edip ittihadını arzu etmişti.»

Yazar bundan sonra, «Ay-Yıldız» Cemiyeti adına üç subayın Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuk Cemiyeti ile temas ederek anlaşmaya vardıklarını belirtmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bir ihtilâl yapmak fikrinden vazgeçtiğini şöyle anlatır :

«Bununla beraber bu temaslarıma devam ediyordum. İçlerinden bir kısmında saf bir vatanperverlik hissinin coşkuluğundan başka, ne fikir, ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının hâlâ hasis politikacılık menfatinden başka bir şey düşündükleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim: Münasip bir zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk milletine felâketi haber vermek.»

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bazı yabancılarla da görüşmüştür. Bunlardan en önemlisi, İngiliz rahibi Mister Frew ile olanıdır. Pera Palas Oteli Müdürü Mösyö Martin aracılığı ile tanıştığı Frew ile Mustafa Kemal Paşa birkaç defa görüşmüştür. Uzun zamandır Türkiye'de yaşayan rahip Frew, bir İngiliz ajanı idi. İleride büyük ölçüde zararlı faaliyeti görülecek olan rahip ile Mustafa Kemal Paşanın neler konuştuklarını bilmiyoruz. Fakat olayın önemi ortadadır. Görüşmenin birkaç defa tekrarlanması, iki tarafın da bu buluşmalardan birşeyler umduğunu gösteriyor. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra, Mister Frew'a Sivas'tan yazdığı bir mektubu «Zatîâlinizle Mösyö Martin delâletiyle vukubulan mülâkatlarımız hâtırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim,» diye başlıyor ve şu cümlelerle bitiriyor :

«Zatîâlinizle vukubulan mülâkatlarımızda, sizi bu kabil bir recülü siyasî olarak değil, insaniyete hâdim, adalete, muhabbetkâr bir zâtı faziletkâr telâkki etmiştim. Bunda ne kadar aldandığımı son malûmatı mevsukamın teyid etmekte olduğunu iblâğla kesbi şeref eylerim.»

Mustafa Kemal Paşanın temas ettiği şahıslar ve zümreler arasında Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi de vardır. Cemiyetin İstanbul daimi murahhasları, Mustafa Kemal Paşayı birkaç defa ziyaret etmişler ve uzun uzun görüşmüşlerdir. Şubat 1919 başında vukubulan bir görüşmede «aBşımıza geçer misiniz?» diye soran heyet âzalarına şu cevabı vermiştir :

«Böyle parça parça çalışacağımıza, bütün memleket mu-

kadderatını idare edecek, ele alacak bir teşekkül meydana getirip beraber çalışsak nasıl olur.»

Görüyor ki, Mustafa Kemal Paşa, bir iki ay içinde İstanbul'un havasını iyice anlamış ve «*Ne yapılabilir?*» sorusunu çözmüştür.

Devlet ricaliyle temasları da üzerinde durulacak önemdedir. Ali Fuat Paşa aracılığı ile Şakir Paşanın damadı olan Bahriye Nazırı Avni Paşa ile birçok defalar görüşmüştü. Bu iki nazır dolayısıyla diğer hükümet âzâları, Mustafa Kemal Paşa hakkında az çok olumlu bir fikir edinebilmişlerdir. Bu temaslar sonunda hükümete telkin ettiği güven havası, Mustafa Kemal Paşanın Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesini sağlayan etkenlerden biri, belki de başlıcası olmuştur.

DOĞUDAKİ

BÜYÜK TEHLİKE

Mütarekenin ilk aylarında, Batı Anadolu için henüz belirli bir tehlike görünmüyordu. Fakat mütarekenin ilk günlerinden itibaren, Güney Anadolu'da ve doğuda tehlikenin korkunçluğu bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmıştı. Güney Anadolu Bölgesi bir yandan Fransız ve İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilirken, bir yandan da Ermeniler faaliyete geçmişlerdi. Doğu Anadolu'da ise, Ermeni tehdidi başlı başına düşündürücü bir durum yaratmaktaaydı. Gerçi bu bölgede ordularımız 1917 yılından itibaren ileri harekete geçerek 1877-78 savaşında Ruslara bırakılan Elviyei Selâse (Üç vilâyet) yi kurtarmışlar ve Ermeni tehlikesini ortadan kaldırmışlardı. Ancak, İran ve Rus Azerbaycanlarını işgal eden ve Ermenistan'ı güneyden ve kuzeyden sararak zararsız hale sokan Türk kuvvetleri, mütarekeden hemen sonra eski sınırların gerisine çekilmeye zorlanarak, Ermeniler serbest bırakılmışlardır.

Doğudaki gelişmeler Batı Anadolu'da başlayacak Yunan iştilâsından önceye rastladığı için bunları öncelikle gözden geçireceğiz. Tabii bu önceliğin başka sebepleri de var: Mus-

taaf Kemal Paşanın doğudağı 9. Ordu kıtaatı müfettişliği görevi ile Anadolu'ya gönderilmesi, ilk millî kongrenin Erzurum'da toplanması, Doğu Anadolu vilâyetlerinin Ermenistan'a bırakılması niyetleri, Doğu Karaadeniz sahilinde bir Pontus Rum Devleti kurulması teşebbüsleri, Ulusal Kurtuluş Savaşının bir cephesinin burada açılması gibi.

Mondros Mütarekesi yapıldığı sırada Doğudaki Türk kuvvetleri şu durumda bulunuyorlardı :

Enver Paşanın kardeşi Nuri (Killigil) Paşa Kumandasındaki «Kafkas İslâm Ordusu», Karargâhı Bakû'da olmak üzere bütün Azerbaycan'a yerleşmiş ve Dağıstan'da Petroska'ya taarruz halindeydi.

Yakup Şevki (Subaşı) Paşa Kumandasındaki yüzbin mevcutlu 9. Ordu, karargâhı Kars'ta olmak üzere birlikleri: Tebriz, Hoy, Nahçıvan, Serderâbad, Gümrü, Ahıska, Ahılkelek ve Batum'da bulunuyordu.

İran'da Rumiye gölünün batısında da Türk kıtaları vardı.

Ruslarla yapılan Brest-Litovsk Muahedesi ile Kars, Ardahan, Batum tekrar bize geçmişti. Ve bu muahedeye göre, İran ve Kafkasya'da işgal ettiğimiz yerleri boşaltmamız gerekiyordu. Birinci Dünya Savaşının sonunda, henüz mütareke imzalanmadan önce Türk Başkumandanlığı İran'ın boşaltılması ve Kafkasya'daki bazı tümenlerin İstanbul'a nakli için emir vermişti. Bu emir gereğince 17 Kasım 1918'de Bakû, 18 Kasım'da Tebriz boşaltıldı. Arpaçayı doğusundaki yerleri boşaltacağımız anlaşıncı, Ahıska, Ahılkelek ve Iğdır ahalisinde heyecan ve göç başladı. Buraların halkı memleketlerini Ermeni ve Gürcülere vermemek için telâşlandılar ve savunmaya karar verdiler. Bu arada Ahıska'da bir geçici hükümet kuruldu. Yeni Rus hükümeti Türk kuvvetleri tarafından işgal edilmiş olup, şimdi boşaltılan yerlere sahip çıkmak istiyordu. Fakat Sovyetlerin o günkü şartlar içinde bu yerleri işgal etmeleri mümkün olmadığından, yeni kurulmuş olan Ermeni ve Gürcü hükümetlerine devredilmesi gerekiyordu. Nitekim Gürcü ve Ermeni toprakları sayılan yerler 5 Aralık 1918'e kadar geçen altı hafta içinde boşaltılarak, Gürcülere

ve Ermenilere devredildi. Dağıstan ve Azerbaycan'ın boşaltılması 2 ay sürdü ve 1919 yılı Ocak ayına kadar tamamlandı. Bu tarihte Türk kuvvetleri Brest-Litovsk Andlaşması ile tekrar elde ettiğimiz sınırların — Batum, Ardahan, Kars bize ait olarak — içine çekilmiş oluyordu. Bu çekilmeler sırasında, ordu ihtiyacı için depo edilmiş büyük yiyecek stokları boşaltılan yerlerden kumandanların basiretli davranışı ile taşınarak sınırlarımız içine getirilmişti.

1877 - 78 Rus savaşında yenilerek 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Andlaşması ile Ruslara bırakılan Batum, Kars ve Ardahan, 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Andlaşması ile Türkiye'ye geri verilmişti. Ancak, bunun kesinleşmesi, burarlarda yapılacak plebisit şartına bağlanmıştı. 14 Temmuz 1918 de Batum, Kars ve Ardahan'da plebisit yapılmış, yani halkın oyuna başvurulmuş ve halk Türkiye'ye katılmak istediğini bildirmişti. Andlaşmaların geçerli olduğunu kabul etmek gerektiğinden, Türk hükümeti, Azerbeycan ve Kafkasya'yı boşalttıktan sonra ordularını sınırları içinde kendisine ait olan topraklara çektiğini sanıyordu. Halbuki Mondros Mütarekesinin 11. maddesi, diğer birçok maddeleri gibi, özellikle yorumla açık yazılmıştı. İngilizler bundan yararlanarak, mütarekeden 10 gün sonra Türk ordusunun Batum, Kars ve Ardahan'ı da boşaltmasını istediler. Bahriye Nezaretindeki İngiliz irtibat subayı Yarbay Murphy 11 Kasım 1918 günü doğrudan doğruya sadarete (Başbakanlığa) aşağıdaki notayı verdi :

«İngiliz Başkumandanlığından aldığım aşağıdaki telgrafnameyi bildirmekle kesbişeref eylerim.

Mütarekenin 11. maddesine ek benttir :

— Türkiye ile Rusya arasında savaştan önceki sınır ötesinde bulunan bütün Türk birliklerini ve elemanlarını toptan geri almanızı emretmeniz için Britanya Hükümetinden talimat almış bulunmaktayım. Sözü geçen birlik ve elemanların Azerbaycan'da alıkonması hiçbir şekilde kabul edilemez.

Bu boşaltmanın tamam olması için Halil ve Nuri Paşalarla Enver'in babası Ahmet'in ve İslâm ordusunda herhan-

gi bir hizmet için görevlendirilmiş olan Türk subay ve erlerinin çekilmesi gerektir.

Britanya Hükümeti, ancak yukardaki hususlar tüm olarak yapıldıktan sonra Mütarekenin bu maddesi hükmü uygulanmış olacağı üzerinde ısrar etmemi emretmektedir. Bu hususta ne vakit emir verildiğine ve ne vakit boşaltmanın tamamlandığını bildirmenizi zâtı devletlerinden istirham ederim.»

Halbuki Batum, Kars ve Ardahan'ın Azerbaycan ile bir ilgisi yoktu ve bu bölge Anadolu'nun bir parçasıydı. Harbiye Nezareti ve Genelkurmay boşaltmanın hiç olmazsa kış sonuna bırakılması için birçok teşebbüslerde bulunmuşsa da, İngilizler ısrarlı davrandıklarından 9. Orduya, eski sınırların gerisine çekilmesi emredildi.

İşin kötüsü daha önce boşaltılan yerlerdeki büyük erzak stokları, Kars, Ardahan ve Batum bölgesine taşınmıştı. Şimdi 9. Ordu buraları bıraktığı takdirde bu erzakın bir kere daha taşınması gerekiyordu ve bu, mümkün değildi. Ordu çekilince kışı geçirmek üzere Tortum, Erzurum, Hasankale ve Horasan'da konaklıyacaktı. Çekilmenin zorunlu olduğu anlaşılnca, Türk ordusunun yeni konak yerlerinde aç kalmamasını sağlamak amacıyla halkın yardımına başvuruldu. Gerek boşaltılacak yer halkı, gerekse ordunun çekileceği yerler halkı büyük yardımda bulundular. Yalnız Erzurum ve Pasinler halkı taşınacak erzak için Sarıkamış'a 2069 taşıt aracı göndermişti. Hınıs, Beyazıt halk taşıt araçları Kağızman'a, Narman, Tortum ve Yusufeli halk taşıt araçları da Oltu'ya gönderildi.

9. Ordu eski sınır gerisine çekilmeye başladığı sırada, bir çok Türk birliğinin ve subaylarının vapur beklemek üzere toplandıkları Batum'u İngilizler işgal ettiler. Batum'da toplanmış olan Türk subay ve erlerinin sayısı aşağı yukarı 25.000'i buluyordu. İngilizlerin gösterdiği çeşitli güçlüklerle bunlar kısmen karadan, kısmen denizden olmak üzere Batum'dan peyderpey sevk edildiler. İngiliz işgal kumandanlığı silâhların götürülmesine müsaade etmemişti. Bu suretle İngilizler

48 top, 4465 tüfek ve çok sayıda cephaneyi müsadere etmişlerdir. Ayrıca 100 ton buğday Batum'da bırakılmıştır.

İngilizlerin baskıları altında Batum'la beraber Kars ve Ardahan da boşaltılmış ve bu iş 1919 yılı Şubat ayı başlarında tamamlanmıştır.

Türk ordusu tarafından boşaltılan Batum, Ahıska, Ahıl-kelek, Ardahan, Artvin, Oltu, Kars, Kağızman, Sarıkamış, Iğdır ve Nahçıvan bölgesi halkı haklı olarak Ermeni ve Gürcü idaresine geçmekten büyük endişe duyuyorlardı. Kaderleri ile başbaşa bırakılmış olan halk kendi kendilerini savunmaktan başka çare olmadığı için Kars mutasarrıfı Hilmi (Uran) Beyin ve 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın da teşvik ve yardımları ile teşkilatlanmaya ve silâhlanmaya başladı. «Millî Şûrâ» lar ve Şûrâ Hükümetleri kuruldu. Kars'ta da «Güneybatı Kafkas Geçici Hükümeti» adı ile bir hükümet kurulmuştu.

ERMENİ ZULÜMLERİ

1918 yılının kış aylarında, 9. Ordu Kars, Batum ve Ardahan'ı henüz boşaltmadan önce, Ermeniler, Türkleri katliama başladılar. Bugünkü sınırlarımızın hemen doğusuna rastlayan Gökçe Gölü ile Nahçıvan arasındaki bölgede Antranik ile Yapun adlı çete reislerinin idaresindeki Ermeni çeteleri Türk köylerinde katliama giriştiler. Yalnız bir köyde 1000'den fazla Türk öldürüldü. 113 köy yakılıp yıkıldı. Bu durum karşısında bir yandan da göç başladı. Iğdır (1877 - 78 sınırları dışında idi) halkından 2.000 kişi Ermeni zulüm ve baskısı yüzünden Türk topraklarına sığınmak üzere geri çekilirken, Iğdır'ın yakınında Sarıçoban köyü yezitleri tarafından ateşe tutularak birçok masum insan öldürüldü. Ermeni hükümeti jandarmaları da Türk halkın para, eşya ve yiyeceklerini zorla ellerinden alıyor ve kendilerini öldürüyordu. Çeteci Yapun Nahçıvan kuzeyindeki köylerden birinde 688, bir başka köyde 516 kişiyi, yine bu bölgede bir yerde genç kadınları ayır-

dıktan sonra 2.000 kişiyi katletmiş, başka bir yerdé de 40 kadar kadın ve çocuğu bir odaya doldurarak yakmıştı.

1919 yılı başlarında İngilizler, Türk ordusundan devraldıkları Nahçıvan bölgesine çekilerek burayı Ermeni kuvvetlerine teslim ettiler. Ermeni işgali günden güne yayılıyordu. Kars - Gümrü demiryolu, karayolları, Erivan - Culfa demiryolu Ermenilerin idaresine geçmişti. Nahçıvan'ın işgali ile Nahçıvan - Karabağ üzerinden geçen tek kara yolu da Ermeni kontrolü altına girmişti. Böylece, Türkiye'nin Azerbaycan ve Sovyet Rusya ile irtibatı tamamen kesilmiş oluyordu.

13 Nisan 1920'de Kars'a giren İngilizler «Güneybatı Kafkas Geçici Hükümeti»ni ortadan kaldırmış ve Kars'ı Ermenilere teslim etmişlerdi. Hükümet üyeleri de tevkif olunarak Malta'ya sürülmüştü. Ermeniler Nahçıvan bölgesinde olduğu gibi Kars bölgesinde de Türkleri kadın ve çocuk tanımadan yok elmeye girişmişlerdir. 15. Kolordu Kumandanı, Harbiye Nezaretine gönderdiği bir raporda, Ermeni zulümlerini şöyle anlatıyordu :

Ermeni Taşnak Cemiyeti, Erivan ve Aras bölgelerinde ve Üç Sancak'ta (Batum, Kars, Ardahan) bir tek Müslüman bırakılmamasına karar vermiş olduğunu gizli ve açık icraatıyla göstermiş olması ve özellikle Müslümanları öldürmekle yükümlü bir komite teşkil etmeleri, Ermeni hükümeti ve askerî kuvvetleri dahi müslümanları öldürme ve yok etme siyasetini takip ve her türlü acı hareketlere, zulümlere iştirak etmesi sebepleri ile, Kars, Sarıkamış, Iğdır taraflarında ve Erivan, Aras bölgelerinde İslâmlara karşı yapılan zulümler son hddini bulmuştur. Şimdiye kadar yaptıkları zulümler ve işkencelerden başka :

- 11 Ağustos 1919'da, Kağızman eşrafını toplamış;
- 12 Ağustos 1919'da, Tavas Köyü; Yukarıkatırlı ve civarı İslâm köylerine saldırmış ve katliam yapmış;
- 18 Ağustos 1919'da Kağızman halkını öldürmeye başlamıştır.

Diğer bölgelerde de aynı zulümler yapılmaktadır. İslâm köylerinin zahireleri harmanlarda gaspediliyor, tarlalarda çalışmalarına engel olunuyor ve bu maksatla top ve makineli tüfek kullanılıyor.

19 Ağustos 1919'da çift kanatlı bir tayyare ile yaylada bulunan halkı bombaladıkları sınırdan görülmüştür.

Camilerde ezan okuyanları taşlamakta ve kadınların ırzına tecavüzden çekinmemektedirler. Bu halleri görenlerin arasında genel bir kaynaşma olduğundan göç etmekten ve öteye beriye dağılmaktan vaz geçerek mertçe ölmeyi kabul ile Ermenilere karşı can ve namuslarını korumaya azmettikleri ve daha önce göç edenlerin dahi memleketlerine dönerek yurtlarındaki Müslümanlara katıldıkları ve Müslümanlarla Ermeniler arasında Iğdır, Kağızman, Sarıkamış ve Merdenek taraflarında çarpışmalar olduğu haber alınmaktadır.»

Birinci Dünya Savaşının başından bu yana Doğu Anadolu Türk halkı ikinci defa Ermeni katliamına uğramış bulunuyordu. Birincisinde Rus ordusu ile beraber gelmişlerdi. Bu defa İngilizlerin yardımı ile ve büyük Ermenistanı kurmak hülyasıyla Doğu Anadolu'yu işgal ederek kıyasıya katliam yapıyorlardı. Yeniden Ermeni işgaline uğrıyan yerlerin durumu böyleydi. Fakat Rus ve Ermeni işgalinden savaşın sonlarına doğru kurtarılan yerlerde ise, eski felâketli günlerin tesirleri hâlâ devam etmekteydi. Terhis olduktan sonra 1919 başında memleketine dönmekte olan bir yedeksubay (Cevat Dursunoğlu) Doğu Anadolu'yu şu halde bulmuştu :

«Yollar Rus ordusunun çeşitli döküntüsüyle dolu idi. Köylerin çoğu boştu. Halkın pek azı yurtlarına dönebilmişlerdi. Bunlar da birer virane olan evlerine yerleşmeye çalışıyor, günlük geçim derdiyle çırpınıyorlardı. Hele Gümüşhane'den öteye kış sertleşmeye başlayan amansız iklimde yoksul halkın durumu bir âfet halini almıştı. Köylerde od yok, ocak yok. Geçen dört yılın çetin kış savaşlarında insan eti yemeğe alışan kurtlar geceleri sürülerle dolaşüyor ve insanlara saldırıyorlardı. Biz ancak kafileler halinde ve günde onbeş, yirmi kilometre

re yürüyebiliyorduk. İklim şiddeti, savaş sonrası musibeti yetiştirmiş gibi, bir de hükümeteşizlik felâketi her tarafa çökmüştü. Memleketin şirazesini ancak bu sınır vilâyetleri halkının siyasi olgunluğu ve sağ-duyusu koruyordu. Bu kötü şartlar altında birçok günler yavan ekmek dahi bulamadan han viranelerinde ışıksız ve ateşsiz geceliyerek çeşitli güçlüklerle yirmibir günde Erzurum'a varabildik.

Çocukluğumun en mesut günlerini içinde geçirdiğim ve 1915-1916 kışında tabyalarında döğüştüğüm Erzurum şehri bir enkaz yığını olmuştı. Savaştan önce seksen bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarında, pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı. Savaş yıllarında onbinlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölmüş, istilâ öncesinde eli, ayağı tutanlar muhacir olmuş, onbin kadar hemşehriyi de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç, dört bin kişi kalmıştı. Bir bu kadar da köylerden buraya göç etmişlerdi. Bu yüzden şehir köyleşmişti. Ölümlerden kurtulan hemşehrilerle, muhacirlikten dönenler yagınlardan ve patlayan cephaneliklerin depremlelerinden kalan eski refahlı evlerinin harabelerinde birer, ikişer oda tamir ederek içine sığınmışlar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşıyorlardı. Dış görünüş umut verecek gibi değildi.»

Doğu Anadolu'nun kuzey kesiminin Ulusal Kurtuluş Savaşı öncesindeki durumunu böylece görmüş bulunuyoruz. Bir de Doğu Anadolu'nun güney kısmından örnek verelim :

«Bitlis, bir harabezardan farksızdı. Rus istilâsı şehri yıkmış, yakmıştı ve Ermeni çetelerinin kaatliamları ve muhaceret vilâyet merkezinde insan ve aile bırakmamıştı.

Şehirde ve harabeler arasında ancak 200'ü geçmiyen insan bulduğumuzu söylersem, buna asla hayret edilmemelidir. O insanlar da açlıktan, her çeşit yoksulluktan perişan ve bitkin bir halde bulunuyorlardı. Hoş, biz de, hemen bu aç ve bitkin insan kafilesinin arasına katılıvermiştik. 3-4 ay, hepimiz

kelkil denilen darı hamurundan ekmek ve buna tek katık olarak da deve dikenine benziyen ve kendi kendisine yetişen ken-gil adında bir otu yemeye mahkûm ve mecbur kalmıştık.»

Bitlis'i yukardaki satırlarla anlatan Bitlis Valiliğine tayin edilmiş Mazhar Müfit Kansu ve «Biz» dedikleri de kendisi ile beraber Bitlis vilâyetine tayin edilmiş Jandarma Kuman-danı ve diğer yüksek dereceli memurlardır.

9. Ordu kıtaatı müfettişliğine tayin edilerek yakında doğu Anadolu'ya gelecek olan Mustafa Kemal Paşayı işte böyle bir bölge bekliyordu.

Mustafa Kemal Paşanın 9. Ordu kıtaatı müfettişliğine tayin muamelesinin yürütüldüğü Mayısın ilk haftasında, Genelkurmay Başkanlığı, memleketin genel durumu hakkında gönderdiği bir genelge ile kolordulara şğıdaki bilgileri veriyordu :

«Elviye-i Selâse (Batum, Kars, Ardahan) da İslâm Şûrâsı İngilizler tarafından dağıtılmıştır.

Kars'a Ermeni Vali tâyin edilmiş ve bir Ermeni müfreze-si gelmiştir.

Trabzon'a Rusya'dan Rum muhacirleri gelmeye başlamıştır.

Hopa'da son günlerde bazı İslâm çeteleri görülmüştür.

Marmaris'e İtalyanlar bir müfreze çıkararak iskele ve kömür deposu inşasına başlamışlardır.

Tekirdağ'a bir İtalyan taburu gelip yerleşmiştir.

Edirne'deki İtalyan müfrezesi Karaağaç'a gitmiştir.

Rumeli Demiryolunu işgal eden Yunan askeri azalmıştır.

Hadımköyü'ne 250 kişlik bir İngiliz müfrezesi gelmiştir.

İngilizler, 4 kafile hâlinde 200 subay 1780 nefer esirimizi Mısır'dan izmir'e getirmişlerdir. 4. kafiledeki 310 nefer âmâdır.

Fransızlar 117 esirimizi Rusya'dan İstanbul'a getirmişlerdir.»

b. MUSTAFA KEMAL PAŞANIN ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ

Türkiye'yi İstanbul'dan kurtarmak, artık hiçbir suretle mümkün değildi. Bizans, İstanbul'da can vermişti. Osmanlı Devleti de İstanbul'da ölecekti. Beri tarafta Anadolu, ciddi bir tepki göstermeden, mağrur ve sömürgeci Avrupalılar ve onların yordakçıları Ermeniler ve Rumlar tarafından yutulmaya hazır, duruyordu. Üç, beş aydının, şurada, burada vücuda getirdikleri «Müdafaai Hukuk» teşekküllerini umursayan yoktu. Anadolu'nun güçsüz, mecalsiz görünüşü ve doğulu bir tevekkülle kaderini bekleyiş hali, bu kadere tayin edecek olanlara rahatlık veriyordu. Yalnız, huzursuzluk kaynağı olmak istidadındaki bazı bölgelere dikkat etmekten başka yapılacak iş yoktu. Önemli yerlerin küçük müfrezelerle işgali, diğer yerlerde birer ikişer irtibat subayı bulundurulması, her şeyin yolunda gitmesine yetiyordu.

Padişah ve hükümet, Anadolu'ya arkasını çevirmişti. Fakat, kuvvet almak için değil, unutmak için. Onların devleti de, Bizans gibi, İstanbul surları içine sıkışmıştı. Bunu kurtarmaya çalışıyorlardı. Anadolu'yu, ancak âsaiş olaylarıyla hatırlıyorlardı. Mondros Mütarekenamesinin 7. ve 24. maddelerini uygulamak için âsaişin sağlanması son derece önemli bir hükümet görevi idi. Hiç değilse bu görevi unutmuş görünemezlerdi. Padişahın ve hükümetin Anadolu'dan duydukları rahatsızlık bundan ileri geliyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul'dan rahatsız ve huzursuz idi. Gözü Anadolu'ya dikilmiş, bekliyordu. Bu âsaiş meselesinin hazırlamakta olduğu sürprizden haberleri yoktu.

Mütareke Türkiye'si'nin en huzursuz bölgelerinden biri de Samsun bölgesidir. Bölgenin etnik yapısı, harb içinde yaşadığı maceralar (Ermeni ve Rum tehciri) ve Pontuscu hazırlıklar bu huzursuzluğun başlıca kaynakları idi. Bölgede, harbin başından beri sürüp gelen çete faaliyetine, mütareke si-

yasî renk verineye başlamıştı. Çoğu Rum olmak üzere elli kadar çete, Samsun bölgesi içinde huzur ve asayiş kökünden sarsmış bulunuyordu. Bütün bu özellikleriyle, daha mütarekenin ilk ayından itibaren, Samsun bölgesi, İstanbul'daki İngiliz Kumandanlığının dikkatini çekmişti.

Samsun, ayrıca strateji bakımından da büyük önem taşıyordu. Karadenizin güney kıyılarında, Orta Anadolu'ya açılan ve rahat kapı şüphesiz Samsun limanı idi. Kuzeyden Anadolu içerilerine sarmak isteyenler için bu kapı elde bulundurulmalı veya en azından güvenliği sağlanmalıydı. Henüz ne yapacağı bilinmeyen Enver Paşanın, eğer Anadolu'ya geçmeye yeltenirse Samsun yolunu seçmesi ihtimali de İngilizlerce gözden uzak tutulamazdı.

İngilizler, Samsun'a küçük bir askerî birlik çıkardılar. (9 Mart 1919) ve bir müfreze'yi Merzifon'aa gönderdiler. Artık olaylar, birbirinin sebebi ve sonucu olarak akıp gidecekti. Nitekim, Samsun'a İngiliz askerinin gelmesi ilk tepkisini çok çabuk gösterdi. 17/18 Mart gecesi oradaki Türk birliklerinden makinalı tüfek bölüğüne bağlı Hamdi adında bir teğmen askerlerini alarak dağa çıktı.

Teğmen Hamdi olayı, gerçekten son derece önemli idi. Bu olay, milliyetçi, memleketçi Türk subay kadrosunun hazır olduğu bir davranışı ifade ediyordu. İttihatçı bir hareketin başlamasından zaten kuşkulu bulunan İngilizler, bu küçük olaydan dolayı daha çok endişeye kapıldılar.

Nihayet, İngilizlerin tahrikiyle Türk makamlarının dikkati de Samsun bölgesine çevrilmiş oluyordu. Bölgedeki âsâ-yişsizlik ve Türk halkın Rumlara karşı silâhlandırıldığı hakkında İngiliz Yüksek Komiserliğinin ve Karadeniz Ordusu Başkumandanlığının bitip tükenmeyen ve son günlerde artan şikâyetlerini önlemek gerekiyordu. Bunun için tek çıkar yol, olağanüstü yetkilerle, muktedir ve güvenilir bir kumandanı Samsun'a göndermekti.

Bu sıralarda Türk Genel Kurmayı, orduyu sefer halinden hazar haline sokmak için plan hazırlamakta ve bu mak-

satla Ordu Müfettişlikleri kurulmasını düşünmekte idi. Kaldırılan Ordu Kumandanlıklarının yerini dolduracak olan bu Müfettişlikler, normal olarak tâlim ve terbiye ile uğraşmaktan başka, ötede beride dağınık bulunan silâh ve cephaneyi depolarda toplayacak ve bölgelerindeki asayiş ve inzibatı sağlayacaklardı. İngiliz Kumandanlığı Kurmayı ile bu hususta anlaşmaya varılmıştı. O halde Samsun'a gönderilecek kumandan bir Ordu Müfettişi olabilirdi.

O günün şartlarına göre bir generalin böyle önemli bir göreve tâyininin Genel Kurmay, Harbiye Nezareti, Sadrazam ve Hükümet, Padişah ve nihayet işgal kuvvetleri kumandanlığı barajlarından geçmesi gerekmekte idi. Samsun olaylarının tahkiki ve asayişin sağlanması maksadiyle ve 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilmek üzere Mustafa Kemal Paşanın seçilmesi bu bakımdan özellikle üzerinde durulacak bir konudur.

Önce, bazı yanlış kanıların düzeltilmesi için işaret etmek gerek ki, Mustafa Kemal Paşaya verilen görev onu Anadolu'ya aktarmak için bilhassa icat edilmemiştir. Bütün olaylar bunu açıkça göstermektedir. Tayin keyfiyetinin böyle maksatlı bir yönü olamaz. Samsun olaylarına verilen önem, Anadolu'ya geçmek niyetinde olan Mustafa Kemal Paşaya nihayet bir fırsat yaratmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, İngiliz şikâyetlerini önlemek için aranan adam, muktedir ve güvenilir bir kumandan olmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, harb içinde başarı kazanmış, şöhret yapmış genç kumandanların başında geliyordu. Görevin istediği birinci vasıf bakımından mükemmel bir aday idi. Genel Kurmay ve Harbiye Nezareti barajlarını kolayca geçebilirdi. Enver Paşaya ve Almanlara aleyhtarlığı, bunlarla hiçbir zaman geçinememiş olması da istenilen güveni veriyordu. Gerek zamanın Hükümeti ve Padişah, gerekse İngilizler, İttihatçılık ve Alman düşmanlığında ortak bir görüş taşıdıklarından, Mustafa Kemal Paşa görevin istediği ikinci vasıf bakımından da kusurlu sayılamazdı. Nitekim, İngilizler Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa gibi bazı Ordu Kumandanla-

rını işbaşından uzaklaştırdıkları, hatta tevkif ettikleri halde Mustafa Kemal Paşaya dokunmamışlardı.

Başta Sadrâzam Ferit Paşa olmak üzere Hükümetin, Mustafa Kemal Paşaya güven duymasında Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Beyin rolü olduğunu kabul etmek gerekir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası ilerigelenlerinden olan Mehmet Ali Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşayı tanımış ve akraba olduğu Cebesoy ailesinin de tesir ve telkini ile Paşa hakkında müsbet kanaat edinmişti.

Sultan Vahidettin'in Mustafa Kemal Paşa hakkında kanaati, hiç şüphe yok ki, ona en az bu önemli görevin verilmesine müsaade edecek kadar müsbet idi. Veliahtlığından beri tanıdığı fahri yaverinin kabiliyetinden, kendisine olan bağlılığından şüphe edecek hiçbir sebep yoktu. İkiisi de Enver'i sevmiyorlardı. Aynı kimseye karşı duyulan bu ortak his onları az çok birbirine yaklaştırmış olmalıydı. Kaldı ki, Vahidettin, Mustafa Kemal Paşanın ancak büyük işlerle tatmin olacak mizacını biliyor ve muhtemelen onun şahsında mevcut güçlüklerin yenilmesinde iki taraf için de kârlı neticeler sağlayacak bir müttefik görüyordu.

Böyle bir yorunda bulunmamızın 'en önemli sebebi, Mustafa Kemal Paşanın tayinine ait iradei seniyenin ufak bir tereddüt gösterilmeden derhal çıkmasıdır. Harbiye Nezareti, Paşanın tayinini, Padişaha arz edilmek üzere 30 Nisanda Sadarete yazmış ve aynı gün padişahın iradesi alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşanın 9. Ordu Müfettişliğine tâyni ile ilgili muamelelerin tamamlanmasında çok acele edildiği dikkati çekmektedir. Şöyle ki :

30 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşanın 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine tâyin olunduğunu ve buna ait Padişah iradesinin istihsal edilmesini Sadarete yazıyor.

30 Nisan 1919'da iradei seniye çıkıyor.

6 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, Meclisi Vükelâca görüşülüp kabul edilen müfettişlik tâlimatını Mustafa Kemal Paşaya tebliğ ediyor ve bu yazının sonunda harekette acele etmesini bildiriyor.

7 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşanın tâyinini ve kendisine verilen talimat suretini Kolordulara tebliğ ediyor.

8 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, aynı hususu nezarete bağlı bütün dairelere tamim ediyor.

Hükümet kadar Mustafa Kemal Paşa da acele etmekte idi. Harbiye Nezaretine yazdığı «Aceledir» kayıtlı ve 13 Mayıs 1919 tarihli yazısının sonunda şöyle demektedir :

«Bâlâda arzolunan mevad netayice iktiran ettirildikten ve binaenaleyh maiyetimdeki ümera ve zabitanın hazırlıklarını yapmak ve ailelerinin havayicini temin etmek gibi hususatin muktazi olduğu parayı bilfiil vermek imkânı hasıl olduktan üç gün sonra hareket olunacağı muhakkaktır.»

Hakikaten üç gün sonra, 16 Mayısta Mustafa Kemal Paşa karargâhı ile birlikte İstanbul'dan hareket etmiştir. Bu hususla ilgili bütün formalitenin ve hazırlıkların tamamlanması sadece 15 gün sürmüştür.

MUSTAFA KEMAL PAŞA ANADOLU'DA

Üç gün önce İstanbul limanından ayrılan Bandırma vapuru Mayısın 19'unda Samsun limanında, sahilden bir hayli uzakta demirledi. Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, büyük işler görmek üzere geldiği Anadolu'nun kapısı önündedir. Bu kapıdan içeri girdikten sonra, artık kendisini bekleyen zafere doğru koşabilecek ve hiçbir kuvvet buna engel olamayacaktır.

Tarih, bu günü, Anadolu için yeni bir fethin başlangıcı ve Türk milletinin kaderinde dönüm noktası olarak kaydedecekti. Binlerce yıldan beri birçok fatih Küçük Asya'yı, çeşitli yönlerden gelerek kendi zaferleri için fethetmişlerdi. Bu defa fetih yolu Samsun'dan başlayacak, fakat, fatih, bu zaferi millete hediye edecekti. Değişiklik sadece bundan ibaret değildi. Eski fatihler inuzaffer ordulara kumanda etmişler-

di. Yeni fatih ise yenilmiş bir ordunun başına geçecekti. Mustafa Kemal Paş o gün memleketin genel durumunu şöyle görüyordu :

«Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütarekename imzalamış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firar etmişler. Saltaat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta, Damad Ferit Paşanın riyasetindeki kabine; âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da, Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da, İtalyan kıtaatı askeriyesi; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, ecnebi zabitler ve memurları ve hususi adamları faaliyette. Nihayet, mebdei kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919'da İtilâf Devletlerinin muvafakatiyle Yunan Ordusu İzmir'e ihraç ediliyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, anasırı Hıristiyanıye hafi, celi, hususî emel ve maksatlarının temin-i istihsaline, devletin bir ân evvel çökmesine sarfı mesai ediyorlar.»

Bu karanlık tablo, taze hatıralara dayanılarak zaferden sonra çizilmiştir. Acaba Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıktığı zamanki gerçek intibaları ne idi? Bunu tesbit etmek, elbette faydalı olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya büyük ümitlerle oldu-

ğu kadar önemli endişelerle de yüklü olarak gelmişti. Samsun'da edindiği ilk bilgiler ise pek de hoş şeyler değildi. Samsun'a iki gün önce (17 Mayıs) yüz kadar İngiliz askeri daha ihraç edilmişti. Bu askerlerle beraber gelen iki İngiliz yüzbaşısının Sivas'a kontrol subayı olarak gideceklerini öğrenmişti. Halkı, Pontuscu çetelerden tedirgin ve yılgın bulmuştu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini bir başlangıç sayıyor ve bunun arkasından İtalyanların Antalya ve Konya taraflarında askerî işgali genişletmelerini, Samsun ve Trabzon'a Yunan veya diğer işgal kuvvetlerinin çıkmalarını mümkün görüyordu. Doğu bölgesi için ayrıca endişeleri vardı ve bu hususta bazı haberler almıştı.

Asayişin sağlanabilmesi için jandarmayı çok yetersiz bulmuştu. Orduda, askerlerin geniş ölçüde firar etmekte bulunduklarını öğrenmişti. Bunun bulaşıcı hastalık gibi olduğunu ve güç önlendiğini biliyordu. Genel Kurmaya gönderdiği asayiş raporları böyle üzücü gözlemlerle dolu idi.

Sağlık durumu bozuktu. Böbreklerinden rahatsız olduğu için, çok hoşlandığı ve âdet edindiği halde alkol alamıyordu. Buna karşılık çok çalışmak zorunda idi. Kafası, büyük ihtilâl hazırlığının güç problemlerini çözmekle devamlı şekilde meşgul bulunuyordu.

İşte, bütün bu sebelperden dolayı, Mustafa Kemal Paşayı zaman zaman karamsar bir psikoloji içinde görmekteyiz. 21 Mayısta, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği bir telgrafta şöyle demektedir :

«Ahvali umumiyemizin almakta olduğu şekli vahimeden pek müteallim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazifei vicdaniyeyi yakından mesai müstereke ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaati ile bu son memuriyeti kabul ettim.»

Genel Kurmaya gönderdiği 22 Mayıs tarihli raporun son cümleleleri, endişeli, acı bir feryadı hatırlatmaktadır :

«Bu münasebetle arz etmek istediğim nokta şudur: mevcudiyetimize ehemmiyet vermiyorlar, âdeta memleketimizi

açık bir sahra gibi telâkki ederek kuvvetlerini tasminatı mahsusa ve mahremaneleri icabatına göre taksim ve ikame ediyorlar. Tedricen başlamış olan bu harekât yine tedricen ve aynı usullerle tezyid ve tevsî edilmektedir. Bir gün her tarafta emrivakiler karşısında kalınmak pek ziyade muhtemel olduğunu kemal-i hüürmet ve mutavaatla arzeylerim.»

Mustafa Kemal Paşanın 29 Mayıs'ta III., XV., ve XX. kolordu kumandanlarına gönderdiği şifreli telgraf dikkatle okununca, anlaşılıyor ki, bugünler memleketin durumunu en karanlık gördüğü bir dönemdir. Nitekim, bir gün sonra Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı telgrafta şu cümleye rastlamaktayız :

«Evvelce de arzettiğim veçhile siyasî vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum.»

Durum, Mustafa Kemal Paşanın gördüğünden farklı değildi. Fakat o, bu gerçeği görürken hiçbir zaman ümidini yitirmemiştir. Çünkü başka gerçekleri de görüyordu. Gözlerinin önünde gerili duran karanlık tablonun gerisinde gizli, başka bir âlem vardı ki, bunu Mustafa Kemal Paşa çok iyi biliyordu. Bu âlem, geniş Anadolu toprakları ile onun üzerinde yaşayan halk idi. Millî bir hareket yaratılırsa karanlığın yırtılabileceğine güveniyordu. «Büyük mikyasta fiilî tecrübelerle rağmen yine milliyet hissinin öldürülemediği ve yine kuvvetle yaşadığı» hakkındaki inancı bu güvenin esasını teşkil etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, bir gazete muhabirine Amasya panayırında kendisini alkışlayan halkı göstererek şöyle der :

«Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın. Bu palaspareler içinde perişan gördüğün insanlar yok mu, onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey. Çanakkale'yi kurtaran bunlardır. Kafkas'ta, Galiçya'da, şurada burada aslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır.»

Mustfa Kemal Paşa Türk milletine güveniyordu. Belki de güvendiği yegâne kuvvet millet idi. Çünkü biliyordu ki : «Canına kıyılan bir millet her şeyi göze alır.»

İZMİR'İN İŞGALİNE KARAR VERİLMESİ

Yunanistan'ın ünlü Başbakanı ihtilâlcı Venizelos, Birinci Dünya Savaşının bitmesinden hemen sonra Paris'te toplanan barış konferansına başvurmuştu. Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşında İtilâf Devletlerinin yanında savaşa girmesi karşılığında, Batı Anadolu'dan bir bölgenin Yunanistan'a bırakılmasını şart koşan Venizelos, şimdi bu şartın yerine getirilmesini istemekteydi. Fakat 1917 yılında Anadolu'dan istediği yerler Venizelos'a artık az görünüyordu. 30 Aralık 1918 tarihli muhtıra ile Venizelos, Bandırma'nın 25 kilometre doğusunda Marmara kıyısından başlayarak güneye doğru uzanıp Akdeniz'e inen bir çizginin batısında kalan bütün Anadolu topraklarını istiyordu. Trakya, doğusu ile, batısı ile zaten Yunanistan'a bırakılmıştı. Batı Anadolu'yu da alınca, büyük Yunan idealleri gerçekleşmiş olacaktı.

Venizelos bu istekleri ileri sürerken, Batı Anadolu'nun üç bin yıldan beri Yunan toprakları olduğunu, burada halen bir milyondan fazla Rum bulunduğunu ve Rumların bu bölgenin ekonomik ve entellektüel hayatının esasını teşkil ettiğini delil olarak ileri sürmekteydi. Halbuki verdiği istatistiklerin gerçekte ilgisi yoktu. Venizelos'un bir milyon diye gösterdiği Rum ahali, aslında üçyüzbin kişiden ibaretti. Buna karşılık, aynı bölgenin Türk nüfusu 1.250.000 idi.

Paris Barış Konferansı dört devlet (Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya) temsilcilerinden kurulmuştu. Bu konferans güya dünyaya barış getirecekti. Fakat barış andlaşmalarından da anlaşıldığı gibi, konferansın asıl amacı, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve içinde yapılan gizli paylaşımları, devletler arası belgelere balgıyarak gerçekleştirmekten ibaretti. İki yıla yakın bir çalışmadan sonra Sevr Andlaşmasını hazırlayan Paris Barış Konferansı, daha ilk çalışma günlerinde, Yunan isteklerini incelemek üzere bir komisyon kurmuştu. Venizelos'un 30 Aralık 1918 tarihli muhtırası ile ileri sürdüğü arazi isteklerini bu komisyon incelemiş ve 30 Mart

1919 tarihli raporu ile ancak İzmir'in ve hinterlandının (arka bölgesinin) Yunanistan'a verilmesini kabul ve tavsiye etmişti. Komisyonu bu karara zorlayan İtalyan üyeler olmuştu. Batı Anadolu'da İtalyanlar da hak sahibi idiler. Bu sebeple, Yunanistan'ın batı Anadolu'nun hemen tıamamını kapsıyan isteklerine komisyonun İtalyan üyeleri karşı çıkmışlar ve komisyon raporunun, belirttiğimiz şekilde hazırlanmasını sağlamışlardır.

Llyod George Yunan İşleri Komisyonunun tavsiyesini kabul etmişti. Fakat Amerikan Başkanı Wilson, İngiliz Başbakanından daha çok Yunan dostu görünerek, konferansta 21 Nisan 1919 günü şöyle diyordu :

«Yunanlıları kendi yurtlarında herşeye hakim yapabilmek için İzmir ve civarının Yunanistanla birleştirilmesini isterim.»

Yunan istekleri, Paris Barış Konferansında İtalyanların bulunmadığı günlerde Üç Büyükler (*Llyod George, Clamenceau ve Wilson*) arasında görüşülerek sonuca bağlanmıştır. Varılan karara göre, Yunan İşleri Komisyonunun tesbit ettiği bölge Yunan mandasına bırakılmıştır.

Fakat Llyod George'un memleketinde, daha akıllı adamlar vardı. Çok önceleri, Yunan isteklerini inceleyen İngiliz Dışişleri Bakanlığı uzmanları, Yunanlıların İzmir'de ve Batı Anadolu'da barınamıyacaklarını, bunun için Yunanistan'a ancak Doğu Trakya'nın verilebileceğini tavsiye etmişlerdi. Paris Barış Konferansı Yunan İşleri Komisyonunun, Yunan istekleri ile ilgili raporunu öğrenen Lord Curzon da 18 Nisan 1919 tarihli muhtırasında şöyle diyordu :

«*Selânik kapılarının 5 mil dışında asayîşi sağlayamıyan Yunanistan'ın, Aydın vilâyetinde (O zamanki Osmanlı Teşkilâtına göre İzmir Vilâyetinin adı) barış ve güvenlik sağlamakla nasıl görevlendirilebileceğini anlıyamıyorum.*»

Venizelos'un sürekli ve gayretli çalışmaları ile Paris Barış Konferansı, herşeye rağmen, İzmir ve çevresini Yunanis-

tan'a manda bölgesi olarak tanımıştı. Fakat Venizelos, buraları bir an önce işgal etmek istiyor ve konferanstan bu müsaadeyi alabilmek için uğraşıyordu. Nihayet, Üç Büyükler Konseyinin 5 Mayıs 1919 günlü toplantısında Llyod George ortaklarına şu teklifi yaptı :

«İtalyanların, doğuda bütün davranışları şüphelidir. Batı Trablus'a yapılan İtalyan seferi de gizlilik içinde tertiplenmişti. Şimdi de Anadolu'ya öyle bir sefer yapmalarından şüphelenmekteyim. Günün birinde, İtalyanları Anadolu'yu zaptetmiş bir halde görebiliriz. Onları, oradan çıkarmak güç olur. Rumlar öldürülmekte olduğundan, Yunanlılara, İzmir'i işgal müsaadesi verilmelidir. Türkiye'de işgal kuvvetleri işini, İtalyanlar Paris'e dönmeyen (İtalyan heyeti 23 Nisanda konferansı terk etmiş ve 12 Mayısta dönmüştür) çözmeliyiz. Mümkünse bugün öğleden sonra... İtalyanlarla birlikte bu iş görülecek olursa, onlar daha evvel davranacaklardır.»

O gün bir karara varılamadı. Ertesi gün, 6 Mayısta, Llyod George konuyu tekrar açarak :

«Türkiye'deki Rumları korumak için Venizelos'a İzmir'e 2-3 tümen çıkarmak müsaadesi verilmelidir.» dedi.

Clemanceau ve Wilson bu teklife razı oldular.

Aynı gün öğleden sonra İzmir'e yapılacak Yunan çıkarmasının teferruatı görüşülürken, askerlik uzamanları, böyle bir hareketin mütareke hükümlerine uygun olduğundan emin bulunamadıklarını söyleyerek, durumdan İtalyan ve Türk hükümetlerinin haberdar edilmesini tavsiye etmişlerdi. 10 Mayıs günü konsey oturumunda ise, Venizelos bu konudaki görüşünü şöyle belirtmişti :

«Türklerle, çıkarmadan ancak 12 saat önce haber verilmelidir. Türkleri ben çok iyi bilirim. Olaydan biraz evvel onlara söylenirse mukavemet etmezler. Bununla beraber, hiç tehlike yok denilemez.»

Paris Barış Konferansı, henüz barış andlaşmalarını hazırlamadan alalecele Anadolu'ya Yunan askerinin çıkarılma-

sına karar verirken en sağlam gerekçe olarak buradaki Rumların Türkler tarafından öldürülmekte olduklarını kabul etmişti. Halbuki bunun aslı yoktu. Nitekim Yunanlıların Anadolu'ya çıktıktan sonra yaptıkları zulümleri tetkik için görevlendirilen Milletlerarası Komisyon bu gerekçenin asılsızlığını tesbit etmişti. Milletlerarası Komisyonun 7 Ekim 1919 tarihli raporunda şöyle denilmekte idi :

«Mütarekeden beri, Aydın vilâyetinde Hristiyanlar tehlikede değillerdi. Güvenlik şartları, mütarekenamenin 7. maddesine dayanılarak İzmir istihkâmlarının işgalini gerektirmez. Asayişin korunması için yapılan işgal, gerçekte, bir ilhakin bütün şekillerini göstermektedir.»

Zaten maksat, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un da istediği gibi Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı idi. Llyod George de bunu istiyordu. Paris Barış Konferansının üç lideri, Yunanistan lehine Türkiye'ye karşı bile bile haksızlık etmişlerdi. Churchill bu haksızlığı bir süre sonra şöyle dile getirecekti :

«Hak, şimdi yan değiştirmiş bulunmaktadır. Galiplerden kaçan adalet, şimdi karşı tarafa geçmiştir.»

Venizelos, Paris Barış Konferansında Yunanistan'a bırakılacak Anadolu toprakları tesbit edilir edilmez —henüz asker çıkarma müsaadesi verilmemişti— ileride İzmir'e asker çıkarıldığı zaman Türklerin nasıl bir tepki göstereceklerini şimdiden anlamak istiyordu. Bunun için 12 Nisan 1919 günü Yunan zırhlısı Averof İzmir limanına gelerek karaya bir müfreze çıkarmış ve bu müfreze yerli Rumların taşkın nümayişleri arasında Kordonboyunda dolaşmıştı. Fakat İzmir'de Kolordu Kumandanı Vekili olarak bulunan Albay Süleyman Fethi Beyin silâhla mukabele edileceğine dair ihtarı üzerine müfreze Averof gemisine alınmıştı. Barış Konferansında İzmir'e asker çıkarmak için Yunanistan'a müsaade verilirken, Venizelos'un 10 Mayıs günlü oturumda, çıkarmadan Türklere ancak 12 saat önce haber verilmesini istemesi, işte bu küçük denemeden ileri geliyordu.

c. İZMİR'İN İŞGALİ

İzmir'in işgali hazırlıkları ile Paris'te bulunan Venizelos bizzat ilgilenmekteydi. Bu maksat için Başbakan Venizelos, Paris Barış Konferansının Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasını görüştüğü Mayısın ilk günlerinde yolcu gemisi ile şilep olarak bütün Yunan vapurlarının Selânik'e gelmelerini emretti. Venizelos Yunan vapurlarının Selânik'te toplanmalarının dikkati çekmemesi için ayrıca şu talimatı vermişti :

«Vapurların limanda toplanmalarının Selânik'te bulunan Rus muhacirlerinin İstanbul ve Karadeniz'e nakilleri, yahut tehlike altında bulunan Karadeniz Rumlarının kurtarılması için Karadeniz'e asker yollanılması maksadiyle yapılmakta olduğu hakkında şayialar yayılacaktır. Bu husus çok önemlidir. Aksi takdirde en ufak bir dikkatsizlik ağır neticeler doğurabilir.»

10 Mayıs 1919 günü Birinci Yunan Tümenini taşıyacak gemiler Selânik limanında toplanmış ve tümen birlikleri de bindirilmeye hazırlanmış bulunuyordu. Bu tümen 12 Mayıs'ta gemilere binmişti. Venizelos gemilerin 13 Mayıs'ta hareketini emretti. İtalyanlardan evvel davranmak için hem Venizelos, hem de Llyod George acele ediyorlardı. Llyod George Amiral Calthorpe'a, Yunan Tümeninin İzmir'e emniyetle çıkmasının sağlanması için talimat vermişti. Selânik limanında İzmir'e çıkarılacak Yunan Tümeninin bindirildiği konvoy verilen emir gereğince 13 Mayıs'ta hareket etti. Konvoyu 4 mil mesafe ile geriden, 4 İngiliz, 2 Yunan muhribi takip ediyordu. Amiral Calthorpe de bir başka İngiliz muhribinde bulunarak konvoyun güvenliğini sağlamakta idi. Tümen Kumandanı Albay Zafiriyu akşam üzeri yayınladığı emirle askerlerine şunları bildiriyordu :

«İstikametimiz neresi olursa olsun, esaret altında yaşayan kardeşlerimizi kurtarmaya gidiyoruz. Heyecanınız yerindedir. Fakat çirkin bir harekette bulunmamak lâzımdır. Bu heyecan vazifeye sadakatle ve verilen emirleri yerine getir-

mekle belli olacaktır. Kardeşlerimiz, kız kardeşlerimiz, babalarımız, evlâtlarımız biraz sonra varacağımız yerde buluyorlar.

Unutmayınız ki, gideceğiniz yerde başka dinlerden insanlar, yani Türkler ve Yahudilerle de karşılaşacaksınız. Bunlara karşı hiçbir hareket değişikliği olmasın. Çünkü, biraz sonra bunlar da Yunanlılar gibi, kardeşlerimiz olacaklardır. Bunlara karşı davranışlarımız, medenî dünyaya karşı vereceğimiz başarılı bir imtihan olacaktır. Böylece Yunanistan'ın, yalnız Yunanlıları değil, başkalarını da idare etmesini bildiğini göstereceğiz.

Her birinizde temsil olunan Yunan Milletinin, ciddi, âdil ve faziletli bir millet olduğunu göstermeliyiz. Allah yardımcımız olsun.»

16 taşıt gemisinin taşıdığı Yunan Tümeni, 12 bin kişi kaddı. Tümene hareket için verilen emirde «*gecikme felâketi muciptir*» denilmiş ve güvenlik tedbiri olarak telsizlerin yol boyunca çalıştırılmaması emredilmişti. Ayrıca, askerlerin millî duygularının tahrik edilmesi tavsiyesinde bulunulmuştu. Yunan Tümeninin yukarıya aldığımız bildirisi de bu maksadı sağlamak istiyordu.

Yunanlılar, İzmir'e 12 bin kişilik bir tümen çıkaracakları halde, son derece endişeliydi. İzmir'deki Türk garnizonunun 3 bin kişiden ibaret olduğunu zannediyorlardı. Gerçekten kazan mevcudu bu kaddı ama İzmir garnizonundaki silâhlı asker sayısı 200 kişiyi geçmiyordu. Tümen Kumandanı 15 Mayıs günü İzmir'e çıkacaklarını öğrenen tümenine aşağıdaki emri vermişti :

«Mukavemete imkân bırakmamak için, İzmir şehrinin etrafı sür'atle abluka altına alınacaktır. Yabancı unsurların şehir içinde kargaşalık çıkarmalarına imkân bırakılmıyacaktır. Şehir içinde vukua gelecek mukavemetleri kırmak için, Türk ve Rum mahalleleri birbirlerinden tecrit edilecektir.

Efzun Alayı, Karantina (dahil) - Kadifekale (dahil) İzmir'i

batıdan ve güneybatıdan çevirecek ve muhafaza altınaalacaktır.

Dördüncü Piyade Alayı, yerli kılavuzların gösterecekleri sokakları işgal etmeye Rum mahalleleri ile Türk mahallelerini birbirinden tecrit etmeye memurdur.

Beşinci Piyade Alayı şehrin kuzey ve kuzeydoğu bölgesini kuşatmaya memur edilmiştir.»

Yunanlıların İzmir'e çıkacakları sırada Türk ordusu, mütareke hükümlerine ve onu aşan işgal kuvvetleri isteklerine göre takatsiz bir halel getirilmişti. Mütareke kadrosu bir Türk tümeninde ancak 1500 tüfek bulundurulmasına müsaade ediyordu. Terhislerle birliklerin mevcudu son derece azaltılmıştı. Bütün ordu 9 kolorduya indirilmişti. Her kolordu iki tümenliydi. Yalnız Erzurum'daki 15. kolordunun 4 tümeni vardı. Yunan işgaline uğrıyan Trakya ile, şimdi işgal edilecek olan Batı Anadolu'da bulunan Türk kuvvetleri şunlardı :

I. Kolordu (Kumandanı Albay Cafer Tayyar) Karargâhı : Edirne'de.

49. Tümen : Kırklareli, Edirne Bölgesinde.

60. Tümen : Şarköy, Malkara, Keşan Bölgesinde.

XXV. Kolordu Karargâhı : İstanbul'da.

10. Kafkas Tümeni : İstanbul bölgesinde.

1. Tümen : Kocaeli Yarımadasında.

XIV. Kolordu Karargâhı : Tekirdağ'da.

55. Tümen : Tekirdağ Bölgesinde.

61. Tümen : Bandırma, Balıkesir Bölgesinde.

XVII. Kolordu Karargâhı : İzmir'de.

56. Tümen : İzmir, Menemen, Manisa bölgesinde.

57. Tümen : Aydın ve Antalya bölgesinde.

Bundan anlaşılacağı üzere, Trakya ve Marmara bölgesinden Akdeniz sahillerine kadar uzanan bütün Batı Anadolu'da, 4 kolorduya bağlı 8 tümenden ibaret Türk kuvvetlerinin si-

lâhlı er mevcudu, ancak İzmir'e çıkarılacak bir Yunan tümenine eşit sayıdaydı.

İZMİR NASIL İŞGAL EDİLDİ

İzmir limanında İtilâf Devletlerine ait karma bir donanma bulunuyordu. Fakat 13 Mayıs 1919 günü, İtilâf Devletlerine ait daha başka harp gemileri de gelerek limanda demirlemişlerdi. Düşman gemilerinin aynı günde birdenbire artması İzmir garnizonunun ve Türk halkının dikkatini çekmişti. Gerçi limandaki harp gemilerinin artması sebebinin kimse kesin olarak bilemiyordu. Ancak, bunun olağanüstü bir durum olduğunun herkes farkındaydı. İzmir'i böyle bir kuşkuyla hava kaplamıştı. Yunan ihraç konvoyunu korumakla ve ihraç kuvvetini İzmir'e salimen çıkarmakla görevli İngiliz Amirali Calthorpe 13/14 Mayıs gecesi İzmir limanına gelmişti. 14 Mayıs sabahı saat 9'da İzmir'deki 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa ile Vali İzzet Bey'e aşağıdaki notayı gönderdi :

«İzmir istihkâmları ile civarı ve müdafaa tertibatını haiz bulunan arazi Mondros Mütarekenamesinin 7' maddesi gereğince, bugün (14 Mayıs 1919) öğleden sonra saat 14.00'de İtilâf Devletleri tarafından işgal edilecektir.»

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği, o gün şehirde duyulmuştu. Halk kuşkuyla ve şaşkın bir durumdaydı. Ne yazık ki, İzmir'de halka yol gösterecek, gerekli tedbirleri alacak askerî veya sivil bir otorite yoktu. Bir süre önce Hükümet İzmir'deki 17. Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nurettin Paşayı geri çekerek Hürriyet ve İtilâf Fırkasına mensup Kambur İzzet'i valiliğe, Ali Nadir Paşayı da Kolordu Kumandanlığına tayin etmişti. İkisi de şahsiyetsiz, âciz, uyuşuk ve duygusuz idi. İzmir'in işgal edileceği şehirde yayılınca, Vali, soranlara «yalandır» diyor ve işgali halktan gizlemeye çalışıyordu. O gün Köylü Gazetesine verdiği demeçte şöyle demekteydi :

«Bazı bedbahtlar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında şayialar çıkarmışlar, yalandır. Tekzip edilir.»

Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa ise 14/15 Mayıs gecesi bütün subayları evlerinden getirterek kışlada toplamıştı.

En yetkili görevlilerin bu olumsuz tutumlarına karşılık, İzmirli aydınlar ve halk işgale karşı bir şey yapabilmek için çırpınmaktaydılar. Kâzım (Özalp) Paşa da bunların arasında bulunuyordu. Kâzım Paşa henüz Albaydı ve izinli olarak İzmir'de bulunan ailesini ziyarete gelmişti. Kâzım Paşa 14 Mayıs günü ve 14/15 Mayıs gecesi olup bitenleri şöyle anlatır :

«İzmir'de bulunduğum sırada, şehrin yabancı kuvvetler tarafından işgal edileceği söylentileri duyulmaya başladı. Fakat resmî makamlar böyle bir şeyden haberdar olmadıklarını beyan ettiklerinden, üzerinde pek durulmadı. Nihayet, 1919 Mayısının 14. günü İzmir'e Yunan askerleri çıkarılacağına dair haber alındı. Derhal gidip Kolordu Kumandanına sordum. Ne onun, ne de vilâyetin böyle bir şeyden haberi yoktu.

İzmirli aydınlar, gençler, halk işini gücünü bırakmış heyecan içinde ne olacağını birbirlerine sorarak Hükûmet meydanında toplanıyordu. Ben de, Albay resmî kıyafeti ile aralarına katıldım. Bütün o kalabalık içinde evvelâ, tanıdık yüzler olarak —sonraları Maarif Vekili olan— Mustafa Necati, öğretmen Ragıp Nurettin, gazeteci ve İzmir'in ilk şehidi olan Hasan Tahsin Recep ile Anadolu Gazetesinden Reşat Beyleri gördüm.

Bir müddet meydanda ne yapılacağı düşünüldükten sonra hükûmet konağının karşısındaki askerî kiraathanede toplandık. Heyecan son haddini bulmuştu. Bütün fikirler, herhangi bir şekilde işgal teşebbüsü vuku bulduğu takdirde, reddütsüz mukavemet edilmesi noktasında birleşir gibi oldu. Protesto edilmesini teklif edenler de vardı.

O gece, yani 14 - 15 Mayıs gecesi Anadolu Gazetesi matbaasında toplandık. Anadolu'nun köşe bucağına «Reddi İlhak

Cemiyeti» imzası ile telgraflar yağdırmak ve aynı zamanda Yahudi meşatlığında (mezarlığında) ateş yakarak muazzam bir protesto mitingi yapmak kararlaştırıldı.

Gece, İzmir'in hemen bütün Müslüman Türk erkekleri, hatta kadınları Yahudi meşatlığında muazzam bir kalabalık teşkil ederek heyecan içinde toplandı. Rumların hiç sesi çıkmıyordu. Adeta şehirde görünmez olmuşlardı. Meşatlıkta birçok aydınlar pek ateşli konuşmalar yaptılar. Ve orada hemen para toplanarak, Avrupa ve Amerika devlet ve politika adamlarına ve parolamentolarına protesto telgrafları çekildi.»

Albay Kâzım olayların birdenbire gelişmekte olduğunu ve şehrin içinde silâhlı bir mukavemet hazırlamaya vakit bulunmadığını görerek 15 Mayıs sabahı erkenden bir yük treni ile İzmir'den ayrılmıştı. Bu esnada Yunan ihraç kuvvetlerini taşıyan konvoy da İzmir limanına girmiş bulunuyordu.

Yunanlıların İzmir'e çıkışı görgü şahitlerine ve resmî belgelere göre şöyle cereyan etmiştir :

15 Mayıs 1919 günü saat 02.00'de, Midilli'nin Yero limanından hareket eden çıkarma konvoyu, saat 07.30'da İzmir önlerine gelmiş ve ihraç tümeninin birlikleri, 08.40'da hazırlanan plan gereğince karaya çıkmaya başlamışlardı. İhraç İzmir'in Pasaport ve Alsancak iskelelerinden yapılmaktaydı. Onbinlerce yerli Rum bütün Kordonboyu'nu doldurmuş, çıkanları karşılıyor, ellerindeki Yunan bayraklarını sallıyor, çiçekler, alkışlar ve zito (yaşa) sesleri arasında Yunan askerlerini selâmlıyordu. Kordonboyu'na çıkan ilk Yunan taburu gösterişli bir dinî törenle, İzmir metropolidi Hristostomos tarafından takdis edildi. Bu dinî törenden sonra tabur, Kordonboyu'nca hükûmet konağı - Kışla - Güzel Yalı istikametinde ve Türk mahallelerinin içinden geçmek suretiyle Karantina'ya doğru yürüyüşe geçti. Yerli Rumlar yürüyüş kolunu iki taraftan sarmış bir vaziyette, askerle beraber ilerliyorlardı.

Yunan Tümen Kumandanı Albay Zafiriü İzmir halkına hitaben bir beyanname yayınlamıştı. Sabahın çok erken sa-

atlerinde her tarafa dağıtılmış ve duvarlara yapıştırılmış olan bu beyanname şöyleydi :

«Müttefiklerin muvafakati ile hareket eden Yunan Hükûmetinden aldığım emir gereğince, İzmir ve civarının askerî işgaline başlıyorum. İşgalden maksat, mevcut kanunların hüsnü muhafazası ve himayesi suretiyle, bütün ahalinin refahını emniyet altına almaktır.

Bununla beraber, 3000 seneden beri Yunanistan'a, çeşit çeşit sebeplerden dolayı, bağlı bulunan şu topraklar hakkında devletlerin, görüşelerek bir karara varmasını bekleriz. Bu karardan önce herhangi bir iddia ve icraatımız olmayacaktır.

Eskisi gibi vazifelerine devam edecek olan sivil devlet daireleri memurları ile din adamları, bu vazifelerini yaparken, kolaylık ve asayiş sağlamaktan bakımından, her an için, Yunan askerî kuvvetlerinin yardımını istiyebilirler.

Askerin, kendisi ile temasta bulunacaklara, dinî inanış, adâb ve geleneklere saygılı bulunacağına herkes emin olsun. Komutanlığın kapısı, herkesin müracaat ve şikâyetlerine açıktır. Herkesin sükûnetle, iş ve gücü ile meşgul olarak güzel vatanları hakkında devletlerin görüşüp verecekleri karara güvenle intizar eylemelerini din ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün halka tavsiye ederim.»

Yunan Tümen Kumandanının bu teminatının hiçbir değer taşımadığı biraz sonra bütün dehşetiyle meydana çıktı. Yunan yürüyüş kolu, kışla hizasını geçip tramvay yoluna saptıktan sonra duyulan bir tabanca sesi, Yunan vahşetinin hemen başlamasına kâfi gelmişti. Yürüyüş halindeki Yunan taburuna tabancasını ateşleyen Türk, Hasan Tahsin adında bir gazeteci idi. Hasan Tahsin tabancasını ateşleyince Yunan taburu paniğe kapılarak, geldikleri istikamette kaçmaya başlamıştı. Saat kulesi hizalarına kadar dağınık bir şekilde kaçan tabur orada birdenbire toparlanarak kışlaya karşı mevzilenmiş ve kışlanın kapı ve pencerelerini ateş altına almıştı. Yerli Rumlar da bu fırsattan istifade ederek ellerine geçen Türkü öldürmeye ve soygunculuğa koyulmuştu. Geriden yetişen

ikinci bir taburla, kışlaya karşı açılan ateş kuvvetlenmiş ve nihayet süngü takarak kışlayı işgal etmişlerdi.

Başta Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa olmak üzere. 56. Tümen Kumandanı, İzmir askerlik dairesi başkanı ve garnizona mensup subayların hemen hemen dörtte üçü kışlada bulunuyordu. Kolordu Kumandanı geceden subayları toplamıştı. Yunanlılar kışlayı ateşe tuttukları zaman, subaylar pencerelerden Türkçe ve Rumca olarak, ateş kes! diye bağırımlarsa da, bunun hiçbir faydası olmamıştı. Nihayet, Kolordu Kumandanı, Yunanlılara ateş kestirmek için bir muhabere subayını (Celâl Dincer) pencereden beyaz mendil sallamak için görevlendirdi. Bu subay derhal yaralandı. Hemen arkasından da Yunanlılar süngü takmış olarak kışlanın içine girmişlerdi. Askerle beraber yüzlerce yerli Rum da bu arada kışlayı işgal etmişti. Yunanlılar, ilk rastladıkları Türk subaylarını dipçiklerle yere yıkarak soyuyor, üstlerinde, başlarında ne varsa alıyorlardı. Bu durumu gören subayların bir kısmı, bulundukları arka odaların pencerelerinden atlayıp kaçabilmişlerdi. Fakat büyük bir kısmı Yunanlıların eline geçmiş, ti. Elinde bir beyaz bayrak olduğu halde kendisinin kolordu kumandanı olduğunu anlatmaya çalışan Ali Nadir Paşanın suratına Yunan subayı üç tokat atmıştı. Kolordu Kurmay Başkanı ile Tümen Kumandanı da tokatlananlar arasında idi. Yunanlılar, Türk subaylarının kalpaklarını başlarından alıp yere atıyor ve üzerlerini arıyarak paralarını alıyorlardı. Askerlik Dairesi Başkanı Albay Fethi, kendisinden kaputunu almak isteyen ve «Zito Venizelos» diye bağırmaya zorlayan bir Yunan neferi tarafından süngülenerek öldürülmüştü.

Kışlada dayak, soygun faslı bittikten sonra subaylar ikişer ikişer sıraya konulmuş ve rıhtıma götürülmek üzere süngü takmış bir Yunan bölüğünün arasında kışladan çıkarılmıştı. Subay kafilesi yolda hemen azgın yerli Rumların taarruzuna uğramıştı. Muhafızlar arasında yürüyen Türk subaylarına ve erlere sopalarla, taşlarla, demirlerle saldırıyorlardı. Bu hengâmede kolordu başhekimî Yarbay Şükrü ile birçok subay ve er öldürülmüş ve cesetleri rıhtım boyunda sürük-

lenip denize atılmıştı. Yaralananların haddi hesabı yoktu. Bazı yaralıları da, henüz ölmediği halde, ölenlerle birlikte denize atıyorlardı.

Binlerce Rum, Türk subay kafilesine saldırırken, kahvehanelerde, birahanelerde oturmakta olan bazı Rumlar da, sokaktan geçen Türk erkeklerine ve kadınlarına tabancaları ile ateş ederek, atış talimi yapıp, eğleniyorlardı.

Subay kafilesi saldırılara uğrıyarak yürürken, birdenbire sağnak halinde şiddetli bir yağmur başlamıştı. Bu sayede, sağlam kalan subaylar tehlikeden kurtulmuş oldular. Çünkü kafileye saldıran yerli Rumlar, yağmurdan kaçarak saçak altlarına sığınmışlardı. Süngülü Yunan muhafızları da daha az ıslanmak için kafilayı koşar adımla götürmeye başlamışlardı. Kafele pasaport dairesinin önünden geçerken bir felâkete daha uğradı. Rıhtıma yanaşmış bulunan Leon adlı Yunan Torpidosu erleri eğlence için kafilenin üzerine ateş açmışlardı. 5 - 10 kişi de bu yüzden şehit oldu. Rıhtımdaki İtilâf Devletlerine ait savaş gemilerinden bu feci manzara seyrediliyordu. Yalnız İngilizler, askerlerine bu durumu göstermemek için onları güverteden içeriye almışlardı. Askerler görmüyordu, fakat subaylar olup biteni gülererek seyrediyorlardı. Fransız ve İtalyanlar ise Türk subaylarına yapılan muameleye kayıtsız nazarlarla bakıyorlardı.

Kafele Patris adlı Yunan vapurunun yanında durdurulmuştu. Sağ kalanların üstleri başları tekrar yoklanarak, cepleri muhafız Yunan askerler tarafından boşaltıldıktan sonra vapura dolduruldu. Sonra bir Yunan subayı gelerek, Kolordu ve Tümen Kumandanlarını ve Kolordu Kurmay Başkanını alıp tekrar kışlaya götürdü. Usulen, üzüntülerini bildirdi.

Bu olayda 9 subay şehit olmuş, 21 subay yaralanmış ve 27 subayın da akıbeti meçhul kalmıştır.

Türk subayları Patris vapuruna götürülürken, diğer bir efzun taburu da süngü takarak hükûmet konağını basmış, valinin makam odasına girerek valiyi ve vilâyet memurlarını başka bir Yunan vapuruna götürmüştür. Bunlardan öldürü-

len olmamışsa da, süngü ve dipçik darbeleri ile hepsi hırpalanmıştır.

İzmir'e çıkarılan Yunan Tümeninin birlikleri bu suretle kendilerine gösterilen bölgeleri işgal ederek buralarda yerleşmişlerdir. İzmir'de örfi idare ilân edilmiş ve inzibat işleri Yunanlıların eline geçmişti. Fakat alınan bütün tedbirlere rağmen şehrin her tarafında tecavüz, yağmacılık ve katliam devam etmekteydi. Bütün sivil ve askerî devlet dairelerinin kasaları kırılarak ne kadar nakit para varsa alınmıştı. Subayların yalnız askerî teçhizatı değil, alyans yüzükleri, saat, sigara tabakası, çakmak, yenice görünen elbise ve kalpaklarına kadar herşeyleri soyulmuştu. Türk evlerine zorla girilerek çamaşırlara varıncaya kadar bütün eşyaları alınmaktaydı.

Hiçbir mukavemetle karşılaşmadıkları halde, sırf bir Türk'ün attığı tabanca kurşunu vesile ederek Yunanlıların ve İzmirli yerli Rumların yaptıkları vahşeti tarife imkân yoktur. İşgalin ilk 48 saati içinde İzmir'de ve çevresinde (Urla yarımadası ve köyleri dahil) öldürülen Türklerin sayısı 2000'den fazladır. Bütün bu vahşet İtilâf Devletleri donanmasının ve İzmir'deki yabancıların gözleri önünde cereyan etmişti. Tabii bunun için de olup bitenler sür'atle batı alemine yayıldı. İzmir'in Yunanlılara verileceğini öğrenen Lord Curzon 18 Nisan 1919'da «Selânik kapılarının 5 mil dışında asayişi sağlamıyan Yunanistan'ın, Aydın vilâyetinde barış ve güvenlik sağlamakla nasıl görevlendirilebileceğini anlıyamıyorum» demişti. İzmir'in işgali Lord Curzon'u haklı çıkarmıştı. İşgal esnasında işlenen cinayetleri öğrenince «İzmir'in Yunanlılar tarafından istilâsına meydan vermek, yaptığımız hataların en büyüğüdür» demiştir.

İngiliz Genel Kurmay Başkanı Wilson da hatıra defterine şu cümleyi yazmıştı :

«Bütün bu yapılanlar deliliktir, fenadır.»

Standart Baker isimli İngiliz yazarı da Yunan Ordusunun İzmir'e çıkarılması için şöyle diyordu :

«İğrenç bir entrika.»

İngiliz gazetelerinden The Near East ise şunları yazıyordu :

«Rumlar ve Ermeniler, nankör ve samimiyetten yoksundurlar. Türk ise cesur ve namuskârdır. İşte bu meziyetler, Türklerin Onaltıncı Yüzyıldaki azametlerini meydana getirmiştir. Fakat bugün bu meziyetleri, kendilerinden meşru olmayan bir şekilde istifade edilmesinden başka bir şeye yaramamaktadır. Rumlar, İzmir'de haksızlık ve çapulculukla beraber Türkleri katliam ettiler. Binlerce müdafaasız ve kimseye zararı olmayan Müslümanı öldürdüler.»

Aklı başında birçok İngiliz askerleri, devlet adamları ve yazarları, olayları doğru bir şekilde değerlendirirken Başbakan Lloyd George'un politikası yürüyecek ve bu politika hem kendisinin, hem Yunanistan'ın başını yiyecekti.

YUNAN İŞGALİ GENİŞLİYOR

Yunanlılar 18 Mayıs 1919 akşamına kadar İzmir'de ve Urla Yarımadasında duruma hakim olmuşlardı. Ayrıca Bornova, Seydiköy, Cumaovası ve Develi'yi birer müfreze ile işgal etmişlerdi. Bir yandan İzmir'e peyderpey yeni kuvvetler gelirken, bir yandan da işgal alanını genişletmek istiyorlardı. Yunan Tümen Kumandanının 19 ve 20 Mayıs 1919 günlerinde verdiği emirlerle Yunan kıtaları üç istikamette harekete geçmiş ve hiçbir mukavemete rastlamadan 21 Mayıs akşamına kadar, güney yönünde Torbalı'ya, doğuda Kemalpaşa'ya, kuzeyde Menemen'de kadar olan yerleri işgal etmiştir.

Bugünlerde Venizelos Paris'te buluyor ve barış konseyinden işgalin İzmir'e münhasır kalmıyarak genişletilmesi için müsaade almaya çalışıyordu. İzmir'deki Tümen Kumandanına da doğrudan doğruya emirler göndererek askerî harekâtı idare etmekteydi. 20 ve 21 Mayıs tarihlerinde Paris'ten gönderdiği üç emri, durumu gayet açık gösterdiği için aşağıya aynen alıyoruz :

20 Mayıs 1919 tarihli birinci emir :

«8. Girit Alayı takviye olarak emrinize gönderilmiştir. Bu suretle emriniz altında 5 piyade alayınız bulunacaktır. Türk kuvvetlerinin İzmir'den uzaklaşması ve 500 kişilik Jandarma kuvvetinin de gelmesi ile, civar köylerin işgali için bu alaylardan iicünü tahsis edebilirsiniz. Fevkalâde mümessilin muvafakati ile yerlileri de silâhlendirabiirsiniz. Aydın'ı işgal etmeyi lüzumlu hissediyorsanız, yapınız. Ancak daha fazla güneye ilerlemeyiniz. Çünkü İtalyanlarla tartışma çıkarma tarafı değilim, siz de bundan kaçınınız. Denizli'nin şimdilik işgal mntıkasının dışında kalması lâzımdır. Asayişin temini için Aydın, Manisa ve Ayvalık'ın işgal edilmesi gerektir.»

21 Mayıs 1919 tarihli ikinci emir :

«Yüksek komisyon kararı gereğince, Ayvalık kazası ve İzmir sancağı dahilinde bulunan araziyi işgal ederek asayişin sağlanmasından sonra, Yunanistan'da bulunan buralı göçmenlerin vatanlarına yerleşmelerinin temini gerektir. Ancak, Selçuk'un güneyinde ilerlemeniz olağanüstü bir lüzum dola-yışıyle Aydın'ın güneyine kuvvet göndermek gerekecek olur-olursa, İngiliz amiralinden müsaade istihsal etmeniz lâzımdır.»

21 Mayıs 1919 tarihli üçüncü emir :

«Kuşadasına çıkan İtalyanların, sizden evvel işgal etmeleri tehlikesinden ötürü, Aydın'ı bir an evvel işgal ediniz. Midilli ve Sakız alaylarını sür'atle İzmir'e taşımak gerektir. Bu alaylar eratına, Türklere karşı iyi muamele etmeleri konusunda, ayrıca uyarmalarda bulunmak lüzumludur. Bunları daima kontrolünüz altında İzmir'de alakoymak daha uygun olur. Vilâyetin durumu ve özellikle ırkdaşlarımızın emniyet ve selâmeti hakkında haberlerinizi bekliyorum.»

Görülüyor ki, Venizelos işgal kuvvetlerini sür'atle arttırırken, bir yandan da yerli Rumların yardımını sağlamak istiyordu. Nitekim, Venizelos'un bu emri geniş bir ölçüde uygulanmış, sırf yerli Rumlardan bir tümen kurularak buna

«İzmir Tümeni» adı verilmiştir. Yine bu emirlerden anlaşıldığına göre, İzmir'in işgali sırasında işlenen cinayetlerin dünya kamuoyundaki tepkilerini göz önünde bulunduran Venizelos, Türklere iyi davranılmasına özellikle dikkat etmektedir. Şüphesiz, bu dikkatin bir başka sebebi daha vardı: Türklerin, henüz Yunanlılar tarafından işgal edilmemiş yerlerdeki Rumlara mukabelede bulunmaları korkusu.

Venizelos, Balkan harbinden sonraki gerginlik sırasında ve Birinci Dünya Harbi içinde Batı Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmiş olan Rumları tekrar Anadolu'ya yerleştirmek için de acele etmekteydi. Üç yüzbin Rumu Anadolu'ya göndererek, Batı Anadolu'yu Yunanlılaştırmak emelini gütmekteydi.

Venizelos'un bu emirlerinden sonra Yunan kıtaları 26 Mayıs'ta Manisa'yı, 27 Mayıs'ta Aydın'ı, 29 Mayıs'ta Turgutlu'yu ve Ayvalık'ı, 1 Haziran'da Ödemiş'i işgal ettiler. Bu suretle Yunan işgali, 1 Haziran tarihinde İzmir'in çevresinde Menemen - Manisa - Turgutlu - Ödemiş - Aydın çizgisinde bir çember teşkil etmiş bulunuyordu. Daha kuzeyde de, Ayvalık Yunanlıların eline geçmişti. Yunan işgalinin bu ilk genişlemesi ile Ayvalık ve Ödemiş'de çarpışmalar olmuş ve böylece Türk - Yunan Savaşı başlamıştır. Bunları, Milli Kuvvetlerin, yani Kuvayı Milliyenin nasıl kurulduğunu anlattıktan sonra aşağıda ayrıntılarıyla göreceğiz.

MİRALAY BEKİR SAMİ BİY
ANLATIYOR

Hiçbir mukavemete uğramadan, İzmir'i işgal eden Yunanlılar 21 Mayıs'tan itibaren ellerini, kollarını sallıyarak işgali genişletmeye başlamışlardı. Ortalıkta henüz bir mukavemet teşebbüsü yoktu. İzmir'deki 17. Kolordu Kumandanının işgal karşısındaki tutumu ve kolordu birliklerinin, özellikle yine merkezi İzmir'de bulunan 56. Tümenin dağılması, İstanbul'da Harbiye Nezaretini ve Genel Kurmay Başkanlığını düşündürmeye başlamıştı. İşgalden hemen sonra, Şakir Paşanın istifası ile Şevket Turgut Paşa Harbiye Nazırı olmuştu.

Şevket Turgut Paşa Batı Anadolu'ya iş görecektir bir kumandan göndermeye karar verdi. Bu görev için Albay Bekir Sami (Andaç) beyi seçmişti.

56. Tümen Kumandanı ve aynı zamanda 17. Kolordu Kumandanı Vekili tayin edilen Bekir Sami Bey, veda için Harbiye Nâzırını görmeye gittiği zaman aralarında şu konuşma geçer :

— *Size hiçbir emir vermedik. Anadolu'da ne yapacaksınız?*

— *Vatanım neyi emrederse onu.*

— *Allah muvaffak etsin oğlum. Erleri ve subayları toplayınız. Fakat bir mecburiyet olmadıkça Yunanlılarla çarpışmamaya dikkat ediniz.*

Şevket Turgut Paşa yazı masasının çekmecesinden bin lira çıkarıp ilk masraflar için Bekir Sami Beye verdikten sonra sözlerini şöyle tamamlar :

— *Haydi oğlum, vatan neyi emrederse onu yap. Vatanın emrini yapanlar, her yerde aziz ve mübarek olurlar. Sen de aziz ve mübarek ol.*

Bu teşvik edici ve cesaret verici sözler, cesur, namuslu, vatansever bir asker olan albayı fazlasiyle duygulandırmıştı. Hemen hareket etti.

Yunan işgali karşısında bir mukavemet hareketinin başlaması için gerekli öncülerden biri bu suretle Batı Anadolu'ya gönderilmiş oluyordu. İşgal sabahı izninli olarak bulunduğu İzmir'i bir yük treni ile terkeden Albay Kâzım (Özalp) da Bandırmay gelmek üzereydi. İşte mukavemeti başlatacak öncülerden bir diğeri de Albay Kâzım idi. Bir üçüncü öncü de bu sırada 57. Tümen Kumandanı olarak Aydın'da bulunmaktaydı : Albay Şefik.

Şimdi Albay Bekir Sami'nin notlarından olayları takip edelim :

«Bandırmaya geldiğim zaman (21 Mayıs) kasabada tek-mil Rum evlerini Yunan bayraklarile donatılmış gördüm. Şe-

hir ahalisinin önemli bir kısmını teşkil eden Rumlar ve Ermeniler, Marmara'dan gelecek Yunan kuvvetlerini beklemekte diler.

Vapurda gelirken, dava vekili Ödemişli İncaoğlu Hâmit Şevketle görüştüm. Bu zat, İstanbul'da göz doktoru Esat Paşanın başkanlığı altında teşkil edilmiş olan Millî Ahrar partisinin hazırladığı nüfus istatistiklerini dağıtmaya gidiyor-muş. Ödemişli olduğundan, orada, işgal aleyhinde mukave-met hazırlamak için de çalışmasını konuştuk. Aynı vapurda, Turgutlu Askerlik Şubesine memur edilen Yüzbaşı Süleyman Süruri ile de görüştüm. Ve kendisine icap eden talimatı verdim. Bu subay bilâhare mühim hizmetler gördü.

Geceyi, hemşerilerimden, Çerkes Hasan Beyin evinde geçirdim. Çerkes Reşit Beyi de çağırdım. O da, Bandırma ve Manyas mıntıkasında toplayabileceği Çerkes atlılarını, kardeşi Etem Beyin kumandası altında olarak arkamdan Manisa'ya göndereceğini vadetti. Ertesi sabah, camide, belediyede nü-fuz sahibi birçok zatlarla görüşerek Yunanlıların vürudünü beklemekte olan Rumların hazırlıklarına ve taşkınlıklarına karşı hiç olmazsa nefislerini korumak için kendilerini bir teşkilâta bağlamalarını tavsiye ettim. O esnada, Bandırma'da bulunmakta olan Kayseri Mutasarrıfı Kemal ve İzmir Şark mektebi Direktörü Necati Bey de memlekette lâzımgelen telkinatı yapmakta idiler. Gariptir ki, burada bulunan tümen kumandan vekili ve kalem reisi olan zat, memlekette fitne çıkartıyor diye beni İstanbul'a, Harbiye Nezaretine jurnal etmiş.

İzmir'den son bir tren gelmişti. Bunun içinde, kurtulup gelen bazı subaylar ve gençler de vardı. Bunların aralarında Albay Köprülü Kâzım da bulunuyordu.

23 Mayıs 335 sabahı Bandırma'dan trenle yola çıktık. Ağır eşyalarımızı Bandırma'da bıraktık. Aynı trende Albay Kâzım, Vâsıf ve Hâmit Şevket de vardı. Güneş batarken Balıkesire geldik. Yollarda, bütün istasyonlara Yunan bayrakları çekilmiş gördük. Balıkesir'e inince Manisa'nın Yunanlılar tarafın-

dan işgal edilmiş olduğu hakkında bir ağız havadisi dolaştı. Bu yüzden yolumuzu Manisa'ya kadar uzatmayı tehlikeli bularak Akhisar'da trenden indim. Ve Yunanlılarca şahsı belli olmayacak birisile Manisa Mevki Komutanlığına bir haber salarak orada mevcut silâhların ve cephanenin geriye Salihli'ye gönderilmesini ve kıtalar hazır bulundurulularak Yunanlıların vürudile beraber Salihli istikametine çekilmesi emrini verdim. Gece yarısı, Akhisar'a indiğimizde, Yunanlıların Manisa'ya girdikleri haberinin doğru olmadığı anlaşıldı ise de, orası ile telgrafla temas etmek de mümkün olmadı.

24 Mayıs 335 sabahı Akhisar'ın manzarası şöyleydi :

Bütün caddelere Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların gelmesini bekliyor. Birçok yerli Türkler, yerli Rumların yanına sokulmuş, dalkavukluk ediyor ve bu sayede, Yunan ordusu şehre girince hayatını, malını, mülkünü emniyete sokacağını sanıyor. Bütün terzi dükkânları, geniş Yunan bayrakları dikmekle meşgul.

O gün akşamı Manisa mevki komutanı Ahmet Zeki'den aldığım bir telgrafta Yunanlıların Menemen'i işgal eyledikleri zaman orada mevcut makineli tüfeklerle cephaneyi hâdisesiz olarak ellerine geçirdiği, devletin Yunanlılara kaptıracak fazla ne bir silâh ve ne de tek bir fişeği olmadığı ve binenaleyh bu gibi tehlikelere maruz mahallerdeki silâhlarla cephanelerin ve topların hiç bir dağdağaya meydan verilmeksizin derhal emin mahallere nakledilmeleri ve böylece silâh teslimi gibi zilletlere meydan verilmemesi Harbiye Nezareti tarafından kendisine emredildiğini bildiriyordu.

Telgraf muhabere memurlarının yardımı ile, makine basında Manisa mevki Komutan ile görüştüm. Manisa'da sekiz adet cebel obüs topu ile dört makineli tüfek ve çokça miktarda da piyade tüfeği ve cephanesi varmış. Ancak erlerin büyük kısmı savuşup gitmiş olmasından, halk ise yardıma yanaşmadığından top ve silâhların kaçırılmasına, geri kalan subay ve erlerle imkân bulamıyorlarmış. Mevki Komutanına bazı kolaylıklar tavsiye ettim. Ve her şeye teşebbüs ederek bunları geriye nakletmesi emrini verdim.

Bandırma'da hafif bir teşkilât başladı. Manyas ve havali Çerkesleri süvari olarak yirmişer, otuzar gelmeyi vâdettiler. Ayvalık'da, mukavemete ve mukabeleye karar verilmiştir. Bergama - Akhisar hattının cenubundaki askerî kıtaları da geriye çektiyorum. Bunlar, geride bir çekirdek olabilirler. O halde (Ayvalık, eBrgama, Salihli) umumî hattı üzerinde ilk bir mukavemet perdesinin kurulması mümkündür. Bu mukavemet perdesinin arkasındaki iç memlekette teşkilât yaparız. Çünkü ilk patlayacak silâh, düşmanı durduracak, şaşırtacak ve geride çalışma için zaman kazandırabilecektir. Bu hayal ve hevesle ilerisi için ümitler kurduğum bir dakikada, başlarında Akhisar kaymakamı olduğu halde memleketin bütün ileri gelenleri toplanmışlar, oturduğumuz otele geldiler. Ben, bunlara vaziyeti uluorta anlattım. Ve hülâsa olarak dedim ki, Yunanlılar alabildiklerine ilerleyecekler ve vardıkları yerlerdeki Türk varlığını, İslâm varlığını yok edecekler. Buna Balkanlarda ve daha önce Yunanistan'da terkettiğimiz Türk mevcudiyetinin bugünkü hali şahittir. İstanbul Kabinesi ve onun başındakiler haindir. Yunanlılarla birlikte, işgal ve imha siyasetini terviç ediyorlar. Bize düşen namus borcu, din borcu, ırk borcu bu düşmana karşı koymak ve bu işe İstanbul muhalefet ederse onu da tanımamaktır. Maamafih ufak bir mukabele bütün mukaddesatımızı kurtaracaktır.

Benim uzunca süren sözlerimden sonra Albay Köprülü Kâzım da İzmir'de gördüğü faciaları anlattı ve (Yerli Rumlarla uyusmak ve anlaşmak, Yunanlılar tarafından Türklere yapılacak zulümleri durduramayacaktır) dedi. Bundan sonra, yanımızda beraber bulunan Bay Vasıf (Çınar) pek müessir ve güzel bir söylevde bulundu ve sözlerini de şöylece bağladı: (Ey ileri gelenler, ey memurlar ve ey köylüler, sizi Allah yolunda cihada davet ediyorum.)

Bu sözlerden sonra, mevcut olanların hamiyet ve vatan sevicilik duygularının coşacağını ve mukavemet tufanının ilk kaynağının buradan fışkıracağını sabırsızlıkla bekledim. Fakat ne gezer. Heyetin arasında, en muhterem görünen ve en yaşlı birisi ayağa kalktı ve şöyle bir cevap verdi :

— Efendim, bizler kararlıyız. Hükümet bir şey yaparsa ne âlâ, yapmazsa, biz sizin dediklerinizi yapamayız. Hatta, yarın Yunanlılar buraya geldikleri zaman, bugün buralardaki görüşmemiz bile bizim için bir felâket sebebi olacaktır. Namus, din, vatan ve ırzı hükümet düşünsün. Bizim alnımıza ne yazıldı ise biz ona razıyız...

Şimdi sözü yine Albay Bekir Sami'ye verelim :

Bu cevap karşısında şaşaladım. Ve bu adamları kovdum. Fakat halkın fikrine hükmeden adamlar bunlardı. Ve bir propagandanın tesiri ile buraya gelen bu adamların arzuları hilâfında memlekette iş görmeye de imkân yoktu. Evvelce bu mıntakada İttihadı Terakki Partisinin en nüfuzlu bir adamı sayılan ve şimdiki hükümet tarafından takip edilmekte bulunan Halit Paşa adında birisini tavsiye ettiler. Şayet bu adamla görüşülür ve kendisi tevkif ve takip edilmekten kurtarılırsa beraberce iyi iş görülebileceği söylendi. Çağrılmak üzere adam gönderdim. Akşama doğru, Bay Vasıf ile Yüzbaşı Faruk'un kaza kaymakamı tarafından, istasyondaki Fransız subaylarına müracaat ederek tevkif ettirilmelerine teşebbüs edildiği haberini aldık. Bir hâdiseye mahal kalmamak üzere, bu iki zatın İstanbul'a hareket ettirilmeleri takarrür etti. Vasıf Bey İstanbul'da icap edenlere vaziyet hakkında esaslı mâlûmat da verecekti.

Geceleyin, otuz beş yaşlarında görünen genç bir adam, silâhlı iki muhafızla otele geldi. Halit Paşa bu imiş. Sabahleyin, şafaktan önce yola çıkılmak kararı verildi. Halit Paşanın nüfuz mıntakası olan (Akhisar, Manisa, Kasaba) üçgeni içinde teşkil edilecek gönüllülerden mürekkep bir kuvvetle Manisa'ya hareket ve oradaki muvazzaf kuvvetlerle birlikte Yunanlılara taarruz etmek veyahut hale göre müdafaa eylemek düşüncesinde idim. Yağmurlu ve zifiri karanlık bir gecede ben ve Köplülü Kâzım Bey atlarla ve emir subaylarımızı da kağı arabasına bindirerek yanımıza da birkaç başıbozuk alarak yola çıktık. Halit Paşa kılavuzluk yapıyordu. Sabaha kadar yürüdük. Yağmur hafif devam ediyordu. Atlar ve araba

birkaç defa yuvarlandılar. Şafakla birlikte, geniş bir derenin kenarında yapılmış Kuyucak adlı köye geldik. Orada dinlendik Halit Paşa, arattırıp getirttiği birkaç adamı etrafa saldı. Bu gece Belen köyüne varacağımızı, eli silâh tutan ne kadar adam varsa Belen'de bize kavuşması lüzumunu ilân etti. Biz artık ümide düşmüştük. Canlı, çevik, kabadayı görünen bu adamlar, etek öperek Halit Paşanın yanından ayrıldılar. Biz de, öğleden biraz sonra Kuyucak'tan tekrar yola düşerek güneş batmasına yakın Belen'i tuttuk. Köye girince, orada toplanmış bir kalabalık gördük. Yağız bir ata binmiş ve eline kırmızı beyaz renkli ve bu renkler üzerine âyetler yazılı bir bayrağı tutan bir kadın, bu kalabalığın önüne geçmiş, arkasından silâhlı, boğazlarına kadar cephan ve fişeklerle donanmış köylüler, ilâhîler söyliyerek yürüyordu. Bu alayın manzarası bizim kavgacılık duygumuzu kamçıladi.

Köyde bir eve indik. Henüz, istirahat etmek üzere oturmuştuk ki köylüler geldiler ve hoşbeşten sonra Yunanlıların bir gün önce Turgutlu, kasaba ve Manisa'yı işgal ettiklerini söylediler. Bu her iki mevki, bulunduğumuz Belen köyüne beş, altı saat ıraklıkta idi. Halit Paşa bu sözleri işitir işitmez başkalaştı, etrafındaki köylülere bu defa İstanbul, Uşak, Eskişehir mevkilerine giden yolları sormaya başladı. Biz, büyük bir hayret içinde kalıyorduk. Teşkilât, kavg, taarruz, müdafaa, ayaklanma ümitleri suya mı düşüyordu? Halit Paşa daha fazla sabredemedi, ayağa kalktı. Kederli ve dargın bir suratla :

- *Ben gidiyorum, dedi.*
- *Paşam, nereye gidiyorsunuz? diye sorduk.*
- *İstanbul'a, cevabını verdi.*
- *Nasıl olur Paşam? dedim.*

Bitkin bir yüzle :

— *Artık her şey bitmiştir, başımızın çaresine bakalım, diye mırıldandı. (Halit Paşa, bilâhare köylerin birinden Yunanlılar tarafından tutularak cesedi parça parça edilmek suretiyle şehit edilmiştir.)*

— Pekâlâ siz gidebilirsiniz, bari bize Salihli'ye kadar bir kılavuz veriniz, dedim.

Halit Paşanın bu nâgihani korku ve şaşkınlığı köylüler üzerinde bir yıldırım tesiri yaptı. Misafiri bulduğumuz evin sahibi ve köyağası da ayağa kalkarak :

— Efendiler, buradan bir ayak önce uzaklaşınız. Yunanlılar bu gece buraya gelirler. Hem sizi öldürürler ve hem de sizin yüzünüzden bizi de yok ederler. Biz, size kılavuz da veremeyiz. Siz, bir ayak önce, geldiğiniz yere dönünüz, canınız kurtarınız, dedi.

Hürriyet ve itilâf propagandası ve subay düşmanlığı ez küçük köylere kadar yayılmıştı.

Halit Paşa kalktı. Gidiyor. Eğer onu bırakırsak, bu defa yolu da bulamıyacağız. Yanımızda tek bir silâhımız da yok. Tekrar, yüzgeri, Akhisar'a dönmek ve işe başka yoldan başlamakta başka çare kalmamıştı. Geriye döndükten bir saat sonra Halit Paşa bizi yalnız bırakarak yanımızdan kaçtı. Gece yarısı, tekrar Kuyucak köyüne geldik. Ertesi sabah Kuyucak'tan hareketle öğle zamanı Akhisar'ı tuttuk. Doğruca hükümet konağına indik. Albay Kâzım o gün trenle (26/5/1335) de İstanbul'a hareket ettiler. Bu defa, Akhisar'da, daha fena bir muamele karşısında bulunduğumuzu anlıyorduk. Bize hiç kimse ne yiyecek ve ne de yatacak yer vermedi. Ne kaymakam, ne jandarma, ne memurlar ve ne de eşraf yanımıza gelmediler. Bizi otele kabul etmediler. Ve ahçılar yemek vermedi. Nihayet, hamiyetli bir jandarma neferi, hatır için, bize bir lokantadan biraz yemek alıp getirdi. Bugün yanımıza Manisa'dan bize rapor getiren topçu yüzbaşı Rasim geldi. Ve bize katıldı. Biz de taraftarlarımızın bir kişi arttığını görerek sevindik. 26/27 Mayıs gecesini hükümet dairesinde kuru tahta üzerinde geçirdik. Ve ayın yirmi yedinci sabahı hep beraber Salihli'ye hareket ettik.»

Albay Kâzım bey bu dört gün süren yolculuktan sonra, mevki ve sıfat sahibi olmadan Anadolu'da bir şey yapılamadı.

yacağına inanmıştı. İstanbul'a gelir gelmez Genelkurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşaya başvurarak, gördüklerini ve durumu anlattıktan sonra :

— *Ben, Bandırma'daki Tümenin Kumandanlığına gitmeliyim. Sizden emir aldım demem, Yunanlılarla muharebe ederim, dedi.*

Cevat Paşa, «*Yahu bu işi yapabilir misin?*» diyerek Albay Kâzım'ın gözlerinden öptü ve kendisine bir rapor vermesini istedi.

Albay Kâzım da böylece 61. Tümen Kumandanlığına tayin edilerek Batı Anadolu'ya tekrar gelmiş oluyordu. Birkaç gün sonra karargâhını Bergama'da kuracaktı.

İKİNCİ BÖLÜMÜN EKLERİ

SÖMÜRGEÇİ NASIL ALDATIR?

Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmelerini önlemek için hükümet, Kurmay Yarbey Sadullah Beyi 10 Kasım 1918 günü Mondros'a göndermişti Sadullah Bey o gün Amiral Calthorpe ile görüştü. Sonucu bir raporla hükümete bildirdi. İngiliz Amiralinin Rauf Beye on gün evvel verdiği 30 Ekim 1918 tarihli mektuptaki ifade ile, 10 gün sonra Sadullah Beye söylediklerini karşılaştırmak için bu raporu aşağıya alıyoruz :

«Amiral ile mülâkatınızda, Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmemesi için tekrar ettim. Bu emrin değiştirilmesine imkân olmadığını bildirdi. Yalnız Yunan gemilerini, takriben Selimiye açıklarında bırakmak suretiyle, İstanbul'dan biraz uzak bulundurulmasına muvafakat etti. Bunun önünden başlıyarak, Boğaziçi'ne doğru yalnız ikişer İngiliz, Fransız, İtalyan gemisi getirileceğini ve bu gemilerin sabahleyin takriben 08.00 - 09.00'da gelip, öğle vakti İstanbul'dan hareket edeceklerini ve gemilerin varış zamanının 24 saat önceden haber verileceğini vadetti. Bununla beraber, kendi emrinde bulunmayan Yunanlıların Londra'da bir teşebbüs yaparak, bu tertibatı değiştirmeye çalışmaları muhtemel olduğunu ilâve etti. Amiralin ifadesinden Yunanlıların Londra'da daima kuvvetli teşebbüsleri, diğer Müttefiklerin de müracaatları eksik olmadığını, bu durumda ruhlu ve mühim meselelerin gerek Amiral (Calthorpe), gerekse General (Wilson) vasıtasıyla çözülmesi kolay olmayacağı anlaşılmaktadır. Memleketimizin de murahhas memur göndererek, doğrudan doğruya Londra ile derhal temas etmenin gerek mütareke teferruatının, gerek barış meselelerinin halli için, pek faydalı olacağı zannında bulunduğumu arz ederim.»

SÖMÜRGEÇİ SÖZÜNDE DURMAZ

Mondros Mütarekesinde Türk Delegasyonu Başkanı olan Rauf (Orbay) Bey, Mütarekenamenin hazırlanmasında sağlamadığı bazı hususlar için Amiral Calthorpe'dan şahsî teminat istemişti. Bu isteği kabul eden Amiral Calthorpe'un Rauf Beye verdiği mektup aşağıdadır :

Ekselâns Rauf Bey'e
Türkiye Bahriye Nâzırı

Ekselâns,

Müttefiklerle Türkiye arasında akdedilmiş mütareke şartlarının birinci maddesine tevfi kan, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin işgalinde yalnız Britanya ve Fransa kıt'alarının kullanılacağını size temin etmekliğim için Britanya Hükümeti bana salâhiyet verdi. Kaleler işgal edildiği zaman az sayıda Türk askerlerinin kalmasına müsaade edilmesini hükümetime kuvvetle tavsiye ettim.

Bugünkü ahvâl altında mümkün olursa hiç bir Yunan harb gemisinin İstanbul veya İzmir'e gitmemesi hususunda ki azimkâr arzunuzu ifade ettim ve esbabını da bana izah ettiğiniz gibi bildirdim.

Türk Hükümeti'nin asayişin idamesinde ve Müttefik tebası ve emvâlinin muhafazasında acz göstermesi gibi bâzı muayyen zaruret zuhûr etmedikçe İstanbul'un işgal edilmemesi hususundaki kuvvetli talebinizi hükümetime bildirdim.

Yukarıdaki malûmatın yalnız Zat-i Şahane ile Sadrazam'a bildirileceği hakkındaki teminatınızı öğrenmekle bahtiyarım.

Son müzakerelerimizin idaresinde ve mesut bir neticeye isalinde Ekselânsınızla arkadaşlarınızın samimî ve dostane hareketlerine bu fırsattan faydalanarak teşekkür etmeyi arzu ediyorum.

Eekselânsınızın muti' bendesi olmak şerefiyle.

Akdeniz İstasyonu Britanya
Başkumandanı
Arthur Calthorpe
Ferik Amiral

İngiliz Amiralinin söz verdiği hususların hiçbirisi yerine getirilmemiş ve tam aksi yapılmıştır.

İSMET PAŞA

1884'de İzmir'de doğdu. 1906'da Kurmay Yüzbaşı olarak orduya katıldı. Merkezi Edirne'de olan İkinci Orduda bulundu. Parlak bir kurmay subay olarak kendisini gösterdi. Arkadaşlarının ve kumandanlarının takdirlerini kazandı. Selânik merkezinin teklifi üzerine gizli İttihat ve Terakki Cemiyetine girerek, Cemiyetin Edirne teşkilâtını kurdu. 31 Mart olayından sonra İstanbul'a gelen Hareket Ordusuna katılarak Mahmut Şevket Paşa'nın kurmay heyetinde çalıştı. 1911 yılı başlarında Yemen'de bir büyük ayaklanma olmuştu. Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa bu ayaklanmayı bastırmak için görevlendirilmişti. Henüz Kolağası (Yüzbaşı ile Binbaşı arasında bir rütbe) iken Ahmet İzzet Paşa'nın teklifi üzerine, onun karargâhına dahil olarak Yemen'e gitti. Balkan Harbi'nin sonlarına doğru yurda dönerek, büyük karargâhın hareket şubesinde vazife aldı.

İsmet Paşa Birinci Dünya Savaşı başında Başkumandanlık Karargâhında Hareket Şubesi Müdür Muavini idi. Sonra Şube Müdürü oldu. Çanakkale Muharebelerinden sonra Trakya'da yeniden kurulan Vehip Paşa kumandasındaki İkinci Orduya Kurmay Başkanı tâyin edildi. Bu ordu Avrupa Müttefik cephesine gönderilecekti. Büyük karargâhtaki Alman subayları, İsmet Paşa'yı kendileri için tehlikeli bulduklarından, onu karargâhtan uzaklaştırmak maksadiyle bu tâyini yaptırmışlardı. Fakat az sonra İkinci Ordunun Avrupa cephesine değil, Diyarbakır'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Ordu Kumandanlığına Ahmet İzzet Paşa getirildi ve İsmet Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak Doğu Cephesine gitti.

İsmet Paşa İkinci Ordu Kurmay Başkanı iken, Mustafa Kemal Paşa da Kolordu Kumandanı olarak bu orduya gelmiş-

ti. Bir süre sonra, Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Mustafa Kemal Paşa Ordu Kumandanı oldu.

İttihat ve Terakki Hükümeti çekilip, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti iş başına gelince, Ahmet İzzet Paşa İsmet Paşa'yı (O zaman Albay rütbesindeydi) Harbiye Nezareti Müsteşarlığına tâyin etti. Ahmet İzzet Paşa'nın hükümetten ayrılması üzerine İsmet Paşa'yı bu vazifeden aldılar.

İsmet Paşa ordunnu en gözde, en parlak kurmayı olarak kabul edilmiştir. Zamanın ünlü Müşiri (Mareşali) Ahmet İzzet Paşa'yı en çok takdir eden kumandanlardandır. Yemen'de Binbaşı İsmet Beye verdiği sicil aşağıdaki bir cümleden ibarettir :

«Her vazifeyi yapar.»

Yemen'de Ahmet İzzet Paşa karargâhında bulunan Ali Fuat (Erden) Paşa'nın anlattığına göre, Ahmet İzzet Paşa, İsmet Beyin binbaşılığa terfiini Harbiye Nezaretine birkaç defa yazmak istemiş, fakat her defasında İsmet Bey yazdırmamıştı. Nihayet, Ahmet İzzet Paşa ondan gizli olarak yazmış ve Ali Fuat (Erden) Beyle yazıyı elden göndermiştir. Bu vesile ile Ali Fuat (Erden) Paşa, İsmet Beyin şu sözünü nakleder :

«Ben istemem. Bana zorla verirler.»

İsmet Paşa genç yüzbaşılığından itibaren birçok siyasi vazifelerde de bulunmuştur. İlk siyasi vazifesi 1907 yılında Edirne'de iken Bulgarlarla olan bir hudut anlaşmazlığının halli için kurulan komisyonda uzmanlıktır. Sonra, Yemen'de İmam Yahya ile siyasi müzakerelerde bulunmaya memur edilmiştir. Balkan Harbi sonunda Bulgarlarla yapılacak müzakerelerde de askerî uzman olarak bulunmuştur.

VENİZELOS

1864'de Girit'te doğdu, 1936'da Paris'te öldü.

Venizelos ihtilâlcı bir avukattı. Girit'in muhtar bir idareye kavuşmasını ve sonra Yunanistana'a ilhakını Venizelos, sağladı. 1910'da Yunanistan'a gelen Venizelos, gerek ihtilâl-le, gerekse seçimlerle birçok defa Yunanistan'da başvekil olmuştur. Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ arasındaki Balkan birliği Venizelos'un eseridir. Balkan harbi de onun başkanlığı zamanına rastlar.

Venizelos Girit'in bağımsızlığa kavuşması ve Yunanistan ile birleşmesini sağladığı gibi, Yunanistan'ın kuzeyde büyük arazi elde ederek büyümesini de temin etmiştir. Yunanistan'a yaptığı hizmetlerden dolayı halk tarafından çok sevilmiş ve takdir görmüş olan Venizelos nihayet Yunanistan'ın felâketini de hazırlamıştır. Yunanistan'ın Anadolu macerası tamamiyle onun eseridir. Millî Mücadele zamanında Yunanistan'da yapılan seçimleri (Kasım 1920) kaybeden Venizelos Fransa'ya sürülmüş, Anadolu hezimetinin gürültüleri geçtikten sonra 1923 seçimlerini taraftarları kazanınca, tekrar Yunanistan'a dönmüştür. Bundan sonra da birkaç defa Başbakanlıktan ayrılan ve tekrar Başbakanlığa gelen Venizelos son defa kybettiği 1935 seçimlerinde politikadan ayrılarak Paris'e yerleşmiştir.

Venizelos dünya meselelerini iyi bilen, çok zeki, kendisine çok güvenen, tecrübeli ve usta bir politkacıydı. Bu vasıfları ile sağladığı itibar, kendi memleketinin sınırlarının dışına da taşmıştı. Güçlü Avrupa devletlerinin birinci derecedeki politikacıları kendisine olağanüstü bir değer verir ve hatırını sayarlardı.

VENİZELOS DİYOR Kİ

Lozan konferansı başlamadan önce İngiliz ve Fransız hükümet erkânı ile ve bu arada Lord Curzon ile görüştüm. Lord Curzon'a şunları söyledim :

— *Müttefik olarak, müttefiklerin davası için vazife gördük. Felâkete uğradık. Müttefikler vazife görürken bize yardım etmediler. Şimdi de barış görüşmeleri zamanında bizi meydanda yalnız bırakıyorlar. Sevr'de yapılmış bir barış andlaşması var. Bu eski andlaşma hükümlerini savunmanız gerekir.*

Lord Curzon, bana şöyle cevap verdi :

— *Sevr'den sonra yeniden bir savaş yapıldığını inkâr edemeyiz. Bugünkü şartlar tabitiyle onun neticelerinden bir tesiri taşır. Bunları kabul etmen lâzımdır.*

— *Bu söylediklerinizi konferansta anlatacağım, dedim. Sizin yüzünüzden felâkete uğradık. Bu felâketi beraber tamir etmeliyiz. Hakkımızdır, bunu istiyeceğim. Görüyorum ki, siz kabul etmiyeceksiniz. Size bu haklı talebimizi aleni olarak reddettireceğim. Tâ ki, İngilizlerle ittifak yapıp yola çıkmanın nasıl bir felâketle neticelendiğini bütün dünyaya göstermiş ve ispat etmiş olayım.*

Lord Curzon, «sen tecrübeli bir adamsın, böyle bir şeyi yi nasıl yaparsın?» tarzında nasihat etti. Sonra yanından ayrıldım.

Paris'te Mösyö Poincaré ile de görüştüm. Ondan da aynı şeyleri istedim. O da yeni bir harp yaptığımızdan bahsetti. Nihayet kendisine dedim ki :

— *Bir tek ümidimiz kaldı, o da Türklerde, o zaman görüşürüz.*

Bunlar, İzmir'e çıkmanız için rica ettiler, yalvardılar, biz öyle çıktık. Şimdi de hepsini inkâr ediyorlar, bizi yalnız bırakıyorlardı.

Ek : 6

Birinci Dünya Savaşı sonlarında Batı Anadolu'da Türk ve Rum halkın birlikte oturdukları yerlerde nüfus durumu (Köyler dahil)

	<i>Türk</i>	<i>Rum</i>	<i>Ermeni</i>	<i>Musevi</i>
Bandırma	46.119	11.705	4.030	—
Erdek	11.143	20.815	186	252
Gönen	43.472	1.489	48	—
Edremit	39.906	1	—	46
Balya	29.042	1.113	—	—
Burhaniye	23.100	215	—	—
Ayvalık	3.215	18.052	—	—
Balıkesir	158.380	2.129	2.682	—
İzmir	111.486	87.497	12.857	24.403
Manisa	92.296	22.649	2.527	2.165
Akhisar	32.280	5.877	515	485
Aydın	83.916	13.086	264	361
Ödemiş	74.869	6.423	1.738	31
Bergama	70.012	—	1.011	733
Nazilli	50.418	2.443	530	657
Alaşehir	34.754	3.303	17	—
Menemen	22.761	4.089	150	420
Bayındır	23.249	3.676	275	11
Nif	19.948	4.765	19	29
Söke	21.765	16.059	139	70
Kuşadası	11.190	9.000	79	145
Urla	9.516	22.383	40	431
Seferihisar	7.842	2.620	11	—
Muğla	42.412	1.152	—	3
Bodrum	11.511	2.245	—	82
Marmaris	12.335	634	18	—

VENİZELOS'UN DÜNYA POLİTİKASINDAKİ ETKİSİ

Venizelos'un Yunanistan'ı ilgilendiren meselelerden ayrı olarak Birinci Dünya Savaşından sonraki barış andlaşmalarında etkili olduğunu İnönü şöyle anlatır :

Mösyö Venizelos hakikaten usta bir politikacı idi. Bende bıraktığı intiba budur. Nitekim, Avrupa'da Hükûmet ricali üzerinde son derece itibarlıydı. Onun Avrupa'daki nüfuzu ve itibarı hakkında bir fikir vermek için, burada, müttefiklerden birinin bana anlattıklarını da söylemeliyim. Murahhas heyetlerinden birinde yüksek bir vazifede bulunan bu kimse bana dedi ki :

Konferansta Mösyö Venizelos ile temas ediyorsunuz, görüşüyorsunuz. Bu münasebetin ehemmiyetini takdir etmek mümkündür. Fakat bilirsiniz ki, Venizelos mühim bir şahsiyete sahiptir ve gerek Versay Muahedesinde, gerek diğer muahedelerde bütün devletlerin murahhasları arasında yıldız gibi parlamıştır. Bütün bu faaliyetler esnasında, daima Amerika Cumhurbaşkanı Vilson'un dizi dibinde idi. Vilson ve diğerleri her mesele için onun reyine müracaat ederlerdi. O, Yunanistan'a taallûk etmiyen meselelerde bile, yakın vukufu ile bir müşavir olarak söz sahibi rolünde bulundu. Adamın Versay Muahedesinden itibaren bütün Avrupa muahedelerinde, karar verenler nezdinde bu kadar yakınlığı ve kuvvetli tesiri vardır.»

**MONDROS MÜTAREKESİNDEN SONRA TEVKİF
EDİLEN, GERİ ÇAĞRILAN VE YERLERİ
DEĞİŞTİRİLEN KOMUTANLAR**

Tevfik olunanlar :

- 1) *Kas'ta 12'inci Tümen Kumandanı Albay Ali Rifat (1876 - 1953).*
- 2) *Batım'da 5'inci Tümen Kumandanı Albay Mürsel (Bakû) (1882 - 1945).*
- 3) *Kafkas İslâm Ordusu kumandanı Nuri Paşa (Killigil) (1890 - 1949).*
- 4) *Şark Ordular Grubu Kumandanı Halil Paşa (Kut) (1881 - 1957).*
- 5) *6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa (Sabis) (1882 - 1957).*
- 6) *9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa (Subaşı) (1876 - 1939).*
- 7) *Eski Samsun Kumandanı Refet Paşa.*
- 8) *İstanbul muhafızı Ali Sait Paşa (Akbaydoğan) (1876 - 1950).*
- 9) *Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa (Çobanlı) (1870 - 1938).*
- 10) *Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Şube Müdürü Yarbay Basri Bey (General Basri Saran) (1885 - 1934).*
- 11) *Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa (Mersinli) (1873 - 1941).*
- 12) *Çürüksulu Mahmud Paşa (1865 - 1930).*
- 13) *Kurmay Albay Kara Vasıf (1880 - ...).*
- 14) *Eski Bahriye Nazırı ve tanınmış deniz kumandanlarımızdan Rauf Bey (Orbay) (1881).*
- 15) *Eskişehir mevki kumandanı Yarbay Atıf Bey (Ateş).*

Geri çağırılan ve yerleri değiştirilen kumandanlar :

- 16) *Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) (13.7.1881 - 10.11.1938).*
- 17) *Refet Bey (General Refet Bele) (1881 - ...)*
- 18) *XVII. Kolordu Kumandanı Nureddin Paşa.*
- 19) *XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) (1882 - ...).*
- 20) *XII. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey (Org. Altay) (1882).*
- 21) *XIII. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey.*
- 22) *I. Kolordu Kumandanı Albay Cafer Tayyar Bey (General Cafer Tayyar Yılmaz) (1877 - 1958).*
- 23) *2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa (Anılmış) (1878 - 1954).*
- 24) *2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa (1873 - 1941).*
- 25) *Erkânı Harbiye Umumiye Reisi M. Fevzi Paşa (1876 - 1950).*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUVAYI MİLLİYE

A. AYVALIK'IN İŞGALİ VE TÜRK ORDUSUNUN YUNANLILARLA İLK ÇARPIŞMASI

Venizelos'un, Paris'ten İzmir'deki işgal kumandanlığına verdiği emirlerle Aydın'ın ve Ayvalık'ın işgalini çok önemsemediğini belirtmiştik. Gerçekten, İzmir ve hinteralandını emniyetle elde bulundurmak için Yunan ordusunun doğuya doğru Aydın'da, kuzeyde Ayvalık'ta yerleşmesi askerlik kuralları bakımından gerekliydi. Mayısın 20'sinden sonra işgal alanı genişletilirken, Yunan kuvvetleri bu ayın son günlerinde Aydın'ı ve Ayvalık'ı işgal edecekti. Nitekim bu iki şehrimiz aynı günlerde Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir.

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, Aydın 57. tümen merkezi idi ve Tümen Kumandanı Albay Şefik beydi. Ayvalık'ta 172. alay bulunuyordu. Bu alay merkezi İzmir'de bulunan ve işgal esnasında dağılan 56. tümene bağlı idi. Tümen Kumandanı Yunanlıların eline geçmişti. Ayvalık'taki 172. alayın başında da kumandan olarak Yarbey Ali (Çetinkaya) Bey bulunuyordu. Ali Bey, Birinci Dünya Savaşını yapan Türk Ordusunun en seçkin subaylarından olup, çeşitli cephelerde başarılı savaşlar vermiş bir askerdir. Cesur, sert, disiplinli, atılgan ve millî duyguları yüksek bir subaydı. İzmir işgal edilince Ali Bey kendi garnizonunda gereken tedbirleri alacak kadar tecrübe sahibi idi. Ayvalık'ın o günlerde içinde bulunduğu şartlara göre, buradaki kumandanın dikkat edeceği bir takım hususlar vardı. Bir defa, şehir nüfusunun büyük kısmını Rumlar teşkil ediyordu. Türk halkı çok azdı. (Türk nüfus 3.215 kişi, Rum nüfus 18.052 kişi). Mondros Mütarekesinin yapılmasından sonra Ayvalık'a bir Yunan Kızılhaç Heyeti gelmişti. Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasında Yu-

nanistan'a ve adalara göç etmek zorunda kalan yerli Rumlar peyderpey eski yerlerine dönmeye başlamışlardı. İzmir'in işgal edildiği günlerde Yunan Kızılhaç heyetinin kışkırtmaları ile Rumlar bazı Türk evlerine tecavüz ve eşyalarını yağma etmişlerdi. Hapishanedeki tutuklu Rumlar da salıverilmeye başlamıştı. Ayvalık'ta Atkinson adında bir binbaşı İngiliz Temsilcisi olarak limanda da Yunan ve İngiliz savaş gemileri bulunuyordu.

Yarbay Ali Bey Rum tecavüzlerinin başlaması ve Yunan Kızılhaç Heyetinin kışkırtmaları başlayınca, Ayvalık'ta duruma hâkim olmak için sıkıyönetim uygulamasını sertleştirmiş, suç işleyenlere karşı şiddetli tedbirler almış ve her ihtimale karşı, alayın fazla silâh ve cephanesini gerilere taşıtmıştı. Alay Kumandanının giriştiği şiddetli tedbirler oradaki İngiliz temsilcisinin ve Yunan Kızılhaç Heyetinin ve dolayısıyla limandaki Yunan savaş gemileri kumandanlarının gözlerinden kaçmıyordu. Bunlar tarafından İzmir'deki Yunan işgal kumandanlığına verilen raporlar işgal kumandanı Albay Zafirü'nun da huzurunu kaçırmaktaydı. Böylece düşman tarafı Ayvalık'ın hadisesiz işgal edilemeyeceğine inanmıştı. Bütün dikkatlerini, iyi bir savaşkan olduğunu öğrendikleri alay kumandanının üzerinde toplamışlardı. Ayvalık'a Yunan askeri çıkarıldığı zaman, O'nun ne yapacağını öğrenmek istiyorlardı. Bunun için Yunanlılar İzmir'de ellerinde esir bulunan 56. Tümen Kumandanının imzasıyla Ayvalık'ta 172. Alay Kumandanlığına 20 Mayıs günü bir telgraf çekmişlerdi. Bu telgraf-
ta «kıtalarınızın bugünkü durumu hakkında acele bilgi veriniz.» denilmekteydi. Ali Bey, bunun bir oyun olduğunu fark ederek, 20/21 gecesı şu cevabı verdi :

«Alayın herbir ferdi demirden bir kale gibi yerinde sabittir. Her türlü hıyanet ve hareketlere mukabeleye hazırdır. Büyük bir hamiyet ve fedakârlık duygusu ile dolu bulunan alayım ve muntakam dahilinde bulunan millet efradı adına arz ederim.»

Alay Kumandanı Yarbay Ali Bey, 17. kolordu kumandan vekili olarak Batı Anadolu'da dolaşan ve bir yandan depolar-

daki silâh ve cephanelerin düşman eline geçmemesi için, bir yandan da dağılmış kıtaların toplanması ve halkı mukavemetle teşvik için uğraşan Albay Bekir Sami Beyle temastaydı. Kolordu Kumandan Vekiline 24 Mayıs günü çektiği bir telgrafla Ayvalık'taki durumu bildirmiş, alayın subay ve erlerinin morallerinin fevkalâde olduğunu, askerin tahammül kudretinin üstünde vazife görmeye mecbur tutulduğunu ve alayın takviyesine ihtiyaç olduğunu arz etmişti.

Albay Bekir Sami Bey kendisine şu cevabı verdi :

«Takviyeniz bu zaman için mümkün değildir. Mahallî tedbirlere başvurunuz. Bu hususta size yardım edeceğini umduğum Bergama ile işbirliği yapınız.»

Bekir Sami Bey «mahallî tedbirler» derken, açıkça milis kuvvetleri kurmasını tavsiye ediyordu. Bu işaret, Ali Beyin teşebbüse geçmesi için yeterliydi. Zaten 172. Alayın bütün mevcudu 24 subay ve 150 erden ibaretti. Alayın 1189 piyade tüfeği ile ancak 4 makineli tüfeği vardı. Alay Kumandanı Kolordu Kumandan Vekili Bekir Sami Beyin «mahallî tedbirlere başvurunuz» tarzındaki uyarması üzerine hemen Milis teşkilâtı kurmaya başlamıştı. Kozak köyü efeleri ve Altınova, Muradeli, Burhaniye ve civar köylerden temin ettiği gönüllülerle milis kuvveti kurmaya çalışıyordu. Ayvalık halkının büyük çoğunluğu Rum olduğu için şehrin içinde bir savunma yapılamıyacağını anlayan Alay Kumandanı, Ayvalık doğusundaki sırtlarda savunmaya karar vermişti. Hazırlıklarını buna göre yürütüyordu.

26 Mayıs 1919 günü bir İngiliz, bir Yunan Muhribinin himayesinde Yunan birliklerini taşıyan vapurlar Ayvalık önlerine geldi. İngiliz muhribi Kumandanı, Ayvalık'taki İngiliz temsilcisi Binbaşı Hatkinsun'u Alay Kumandanı Ali Beye göndererek, kendisini gemiye davet etti. Sözde, Ali Bey ile kasabanın asayiş işlerini ve Türk memurların görevlerine nasıl devam edeceklerini konuşmak istiyordu. Ali Beye, gemiye geldiği takdirde tekrar geri dönebileceği hakkında teminat veriyorlardı. Fakat Ali Bey kuşkulandı ve tevkif edilme-

sinden endişe ediyordu. Bütün ısrarlara rağmen İngiliz Muhribine gitmedi, yerine, Alayından bir binbaşığı gönderdi. Ali Bey, 17. Kolordu Kumandan Vekili Bekir Sami Beye durumu şöyle bildiriyordu :

«Bugün öğleden sonra bir İngiliz torpidosu limana girdi. Arkasından Yunan askeri yüklü vapur ile bir Yunan torpidosu da geldi. Bir vapur dolusu askerin Dalyan Boğazı dışında, diğer bir vapurun da Gömeç karşısında olduğu görüldü. Bunların da Yunan askeri olduğu anlaşıldı. İngiliz torpidosunun kaptanı, kaymakamı çağırarak, şehrin asayişini tamamen muhafaza ve memurların vazifeleri başında kalmalarını söyledi. Bundan sonra İngiliz mümessili Hatkinsun Efendi vasıtasıyla beni de torpidosuna davet etti. İtizar ettim. Bunun için bir çok teminat ile benim torpidoya gitmekliğimi söyledi. Bir saat sonra tekrar geldi. Vekâleten bir binbaşığı gönderdim. Binbaşığı henüz geri gelmedi. En mühim tarihî anda bulunuyorum. Yalnız bizim taraftan bir muharebe vukua gelmeden maksatlarının teminini son derece arzu ettiklerini hissediyorum. Son malûmatımın dahi arzına çalışılacağı arz olunur.»

Yarbay Ali Bey, İngiliz torpidosuna giden Binbaşığı döndükten sonra, 26/27 Mayıs gecesi Kolordu Kumandan Vekiline aşağıdaki raporu gönderdi :

«Akşama doğru Yunan askerini taşıyan vapur limandan ayrıldı. İngiliz muhribi komutanı, Ayvalık asayişinin muhafazası için geldiğini, Yunan askerlerinin sonradan gelmesinin bir tesadüf eseri olduğunu, sulh konferansının kararlarına aykırı olduğu için, geri gitmeleri hakkında emir verdiğini, beni davetten maksadının da hakkımda işitmiş olduğu iyi vasıflarımdan dolayı bir defa görüşmek arzusunda bulunduğunu tekrarlamıştır.

Fakat Yunan askerinin gelişinin bir tesadüf eseri olduğuna ihtimal vermem. Beni tekrar davet etmesini de iyi görmedim. Yunan askerini taşıyan bir vapur, Dalyan Boğazı dışında hâlâ durmaktadır. İcabeden tertibat alınarak durumun inkişafına intizar edildiği arz olunur.»

Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Beyin cevabı şöyleydi :

«Görülecek büyük işlere karşı elimizde pek az muvazzaf kıtamız vardır. Uygun bir cereyan vermeye muvaffak olduğunuz Ayvalık'ın işgali konusunda, lüzum göreceğiniz icraatı, mümkün olduğu kadar az zayıatla, bilhassa Milis kuvvetleri ile yapınız.»

Albay Bekir Sami Bey kendi inisiyatifi ile, sorumluluğu üzerine alarak, hükümetin eğilimine aykırı olan bu talimatı yazdıktan sonra, Bergama'dan silâh ve cephane ikmalinde çalıştırılan 115 numaralı Deve Kolunu da Ayvalık'taki Alay Kumandanının emrine vermişti.

SİLAHLAR PATLIYOR

Yunanlılar, Alay Kumandanı Ali Beyin uyanıklığı karşısında yapacak bir şey olmadığını anlıyarak, o gün Ayvalık'a asker çıkarmaktan vazgeçmişlerdi. Akşam üzeri Yunan askerlerini taşıyan vapurlar limanı terk ettiler.

27 Mayıs gecesi saat 22.30'da muhripler himayesinde çırkarma birliklerini taşıyan Yunan gemileri tekrar Ayvalık limanına geldiler. Yunan kuvvetleri her ne bahasına olursa olsun, artık Ayvalık'a çıkacak ve silâhlar patlıyacaktı.

Yunan gemileri limanda demirledikten kısa bir süre sonra, ihraç kuvvetlerinin kumandanı ile İngiliz Mümessili görüşerek, önce Kaza Kaymakamına, Ayvalık'ı işgal etmek için geldiklerini ve sivil memurların yerlerinde kalarak kan dökmemesi için askerî kuvvetlerin çekilmelerini tebliğ ettiler. Kaymakam Osman Nuri Bey, Alay Kumandanı Ali Beyi telefonla aradı. Aralarında geçen konuşma şöyleydi :

Kaymakam — *Yunanlılar Ayvalık'ı işgal etmek istiyorlar. Ben bunu İngiliz temsilcisi nezdinde protesto edeceğim. Siz ne yapmak karardasınız?*

Alay Kumandanı — *Vazifem yurdu müdafaa etmektir, bunu yapacağım.*

Yunanlılar Ayvalık'ı işgal etmek üzere faaliyete geçtikleri sırada, İngilizler, Türkleri aldatma oyununa devam etmekteydiler. Nitekim Ayvalık'ta demirleyen vapurlardaki Yunan askerlerinden bir kısmı, gece, o zamanki adı ile Sıçan, şimdiki adı ile Alibey adasına çıkmış, oradan Ayvalık'ın kuzeyine geçmeye başlamıştı. Sabahleyin Ayvalık'taki İngiliz Mümessili Hatkinsun, Alay Kumandanı Yarbay Ali Beyi telefonla arıyarak, ona şunları söylüyordu :

«Limandaki İngiliz muhribi demir alarak Ayvalık'ı terk ediyor. Gemi kumandanı Yunanlılarla Türklerin işlerine karışmıyarak, İzmir'e dönmesi için Amiral Calthorpe'dan emir aldı. Bunu size bildiriyorum.»

Öte yandan, Yunanlılar, çetin bir kumandana çattıklarını ve Ayvalık'ı muharebesiz işgal edemeyeceklerini anlamışlardı. Nitekim 28 Mayıs 29 Mayıs bağlayan gece saat 1.30'da Ayvalık'ta bulunan Naphkratoussa muhribi kumandanı, İzmir'e telsiz telgrafla şu raporu veriyordu :

«Türk kıtalarına katılan çetelerin Ayvalık tepelerini tutsukları ve Yunan işgaline karşı şiddetle mukabele edileceği, Kaymakamın Ayvalık'taki İngiliz mümessili ile yaptığı konuşmadan anlaşılmıştır.»

29 Mayıs sabahı Ayvalık'a yapılan Yunan çıkarmasının nasıl cereyan ettiğini Yarbay Ali Beyin Kolordu Kumandan Vekiline gönderdiği rapordan takip edelim :

«Bu sefer ihraç ve işgal hareketinin kat'i olduğunu anladım. Düşman kuvvetinin fazla olmasıyla beraber şehrin vaziyeti nazarı dikkate alınarak, işgale karşı müdafaa ve mukabele etmek üzere tertibat aldım. Ve gerekirse Kozak nahiyesine doğru çekilmeyi esas kabul ettim. Sabah oldu. Şafakla beraber, şehre çıkarılmış olan Yunan kuvvetleri ile müsademe başladı. Düşmanın, asıl büyük çıkarmayı kasabanın kuzeyine yapmakta olduğu görülüyordu. Bu çıkarmanın sona ermesiyle beraber, yandan sağ kanadımıza bir tesir yaparak kuvvetlerimizi geri atmak ve çarpışmayı şehrin dışına sevk etmek istedikleri görüldü. Bu hal karşısında,, öğleye ka-

dar bazen hafif ve bazen şiddetli ateş devam etti. Alayın erleri ve subayları vazifelerini tamamiyle yaptılar. Doğuya doğru zeytinliklere çekilmek zamanı geldi. Zeytinlikler üzerinde mevzi alındı. Böylelikle Ayvalık düşmüş oldu. Bundan sonra düşman üzerimize gemedi. Şehrin üzerindeki sırtları işgal etmekle iktifa eyledi. Kıymetli bir subayımızla birkaç er yaralandı. Düşman kaybının daha fazla olduğu muhakkak. Şehirde ancak birkaç memur ve pek az müslüman kaldı. Diğerleri kâmilan çekildiler. Karargâhımı Muradeli nahiyesine naklettim. Maalesef şimdiye kadar muntıkam dahilinde bulunan Edremit, Burhaniye ve Bergoma kazalarından hiçbir yardım gelmedi. Kuvvet gönderilmesi hususundaki teşebbüslerim ihmal ile karşılık gördü. Şimdilik emrimdeki kuvvetlerin fazla sarsılmasına meydan vermiyerek, gerek askerlerimle ve gerekse toplanmaya başlayan gönüllü millî kuvvetlerle vaziyeti muhafaza etmeye çalışıyorum. İşgalin genişlemesini önlemeye ve Ayvalık'ı baskı altında tutmaya gayret edeceğim. Ayvalık'ta Yunanlılara bir miktar erzaktan başka hiçbir askerî malzeme bırakılmamıştır.»

HÜKÜMETİN TUTUMU

Yunanlıların İzmir'e çıkışından 8 gün sonra Türk Ordusu ilk defa, Ayvalık'ta 29 Mayıs günü, düşman işgaline silâhla mukabele etmişti. Millî Mücadelede Türk Ordusu tarafından düşmana atılan ilk kurşun budur. Asıl sorumlu ve yetkili mercilerin herhangi bir işareti olmadan, Türk Ordusuna ilk silâhlı mukavemeti başlatan 17. Kolordu Kumandanı Ve-kili Albay Bekir Sami Beyi ve 172. Alay Kumandanı Yarbey Ali Beyi Türk ulusu hiçbir zaman unutmıyacaktır.

Ayvalık'ta silâhlar patladığı zaman, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçeli henüz 13 gün olmuştu ve bu tarihte Havza-da, hummalı bir faaliyet içinde bulunuyordu. İstanbul'da Damat Ferit Paşa Hükümeti iş başındaydı. Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa idi. Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri Bey,

Ayvalık'ın Yunanlılar tarafından işgal edileceğini 26 Mayıs 1919 günü İstanbul'a bildirmişti. Bunun üzerine Sadriazam Damat Ferit Paşa, ertesi gün (27 Mayıs), Dahiliye Nezareti kanalı ile Balıkesir Mutasarrıflığına aşağıdaki talimatı vermişti :

«Merkezden açık bir emir ve İngilizlerden konferans kararlarına dair bir tebliğ almadıkça, asla Yunanlılar tarafından asker çıkarılmasına ve işgale müsaade olunmayacak ve iktiza ederse her türlü kuvvetlerle mukavemet edilecektir.»

Ayvalık'ın işgal edilmek üzere olduğunu öğrenen Harbiye Nezareti de, İzmir'in işgalindeki gibi bir facianın tekrarını önlemek için bu bölgedeki birliklere yeni bir düzen vermek istemiş ve 28 Mayıs 1919 günlü emri ile Ayvalık'taki 172. Alayı 61. Tümenine bağlamıştı. 61. Tümen Kumandanlığına daha önce belirtildiği üzere Albay Kâzım (Özalp) Bey tayin edilmiş ve vazifeye yeni başlamıştı. Bu tümen, kumandanı Yusuf İzzet İzzet Paşa olan 14. Kolorduya bağlıydı.

İlk bakışta, Ayvalık'ın Yunanlılar tarafından işgaline karşı, İstanbul'un, olumlu bir tutum içinde bulunduğu inancı uyanmaktadır. Fakat, olaylar sonradan ters yönde gelişmiştir. Eğer Ayvalık'ta Türk ordusunun şerefi kurtulmuşsa, eğer düşmana bir silâh kaptırılmamışsa, yukarıda sözünü ettiğimiz emirlerin bunda hiçbir tesiri olmamıştır. Çünkü, Damat Ferit Paşanın «silâhla mukavemet» emrinden, hükümetin de, Harbiye Nezaretinin de haberi yoktu. Bu emri Balıkesir Mutasarrıfından öğrenen 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey, durumu kendi kolordu kumandanına bildirmişti. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa da, Harbiye Nezaretine çektiği bir şifre telgrafla nasıl hareket edileceğini sormuştu. Kolordu Kumandanı aynı zamanda, Harbiye Nezaretinin cevabını beklemeden Tümen Kumandanına aşağıdaki emri veriyordu :

«Ayvalık'a çıkacak Yunan kuvvetine karşı, bölgedeki nizamiye kıtalarının ateşle mukabele etmesi, hükümeti seniyenin maksatlarına ve vatanın yüksek menfaatlerine aykırı

bulunacağından, adı geçen bölgede kumandanız altında bulunmakta olan piyade alay kumandanına şiddetli ve çabuk emirler verilmesi, bir çıkarma halinde Ayvalık bölgesindeki kıtaların Soma istikametinde, Ayvalık kuzeyindeki kıtaların Edremit'te toplanmaları ve bundan sonra, tedricen Edremit-Balıkesir istikametinde ve daima düşmanla teması muhafaza etmek suretiyle çekilmeleri hakkında hemen emirler verilmesi ve bu emirlerin alındığının bildirilmesi rica olunur.»

Damat Ferit Paşanın yukarıda sözünü ettiğimiz talimatından sonra konu, Vekiller Heyetinde görüşülmüş ve aksi karar alınmıştı. Nitekim, 30 Mayıs 1919 günü Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa 14. Kolordu Kumandanına aşağıdaki emri göndermiştir :

«İtilâf Devletleri nezdinde teşebbüslerde bulunulduğuna ve Yunan kuvvetlerinin çokluğundan ötürü mukavemet mümkün olamayacağına göre, müfrezenin emniyetli bir mevkie çekilmesi ve yalnız keşif kollarının teması muhafazası suretiyle peyderpey malûmat verilmesi için müfreze kumandanına tebligatta bulunulmasını rica ederim.»

Bu emrin sonunda «Meclisi Vükelâca tezekkür edilerek yazılmıştır» kaydı bulunuyordu. Dahiliye Nezareti de aynı gün Vekiller Heyeti kararı olarak bu bölgedeki idare âmirlerine şu tebligatı yapmıştı :

«Hükümet Yunanistan ile harp halinde olmadığı için yapılmış olan işgale karşı mademki fiilen de protesto edildi, artık çarpışmadan kaçınılması ve askerinin Harbiye Nezaretinden gönderilmek üzere bulunan emre uyarak geri çekilmesi Vükleâ Meclisi kararı ile tebliğ olunur.»

Damat Ferit Paşanın, Balıkesir Mutasarrıflığına gönderdiği 27 Mayıs tarihli tebligata dikkat edilirse, kendi hükümeti ile İngilizleri, Türkiye'nin kaderi üzerinde aynı derecede yetkili kabul ettiği anlaşılır. Bu bakımdan, Ayvalık'taki İngiliz Binbaşı Hatkinsun'un Ayvalık Kaymakamına veya Alay Kumandanına «Paris Barış Konferansının kararı olarak Yu-

nanlılar Ayvalık'a çıkacaktır.» şeklinde bir tebligatı, hükümetin tebligatı gibi kabul edilecek ve Ayvalık'ın silâh atmadan düşmana teslimine kâfi gelecekti. Bir yabancı devlete bu kadar güven ve teslimiyet gösterme gafletinde bulunan Damat Ferit Paşanın Yunanlılara karşı mukavemet göstermesi ile ilgili ve iki gün ömürlü bu emrinin ciddiye alınacak hiçbir yönü olmadığı, esaasen, Vekiller Heyeti kararıyle meydana çıkmıştır. Ayvalık'ın işgali olayında, başta Sadrâzam ve Hükümet olamak üzere, çeşitli yetkili mercilerin takındıkları tavır, Türk Millî Kurtuluş hareketinin nasıl güç şartlar içerisinde başladığını gösteren bir örnektir. Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, 61. Tümen Kumandanı Kâzım (Özalp) Paşa elbette Damat Ferit ve benzerleri ile bir tutulamaz. Bunlar, Millî Kurtuluş Hareketinin gelişmesinde ve yürütülmesinde büyük hizmetleri dokunmuş kumandanlardır. Fakat, hangi şartlar içinde, ne vakit ve ne ölçüde hükmet otoritesine veya üst kumandaya uyulacağını ve ne zaman *sorumluluk* yüklenilebileceğini tayinde aynı takdiri gösterememişlerdir.

Damat Ferit Hükümetinin, Ayvalık'ın işgali üzerine, Yunanlılarla harp halinde bulunulmadığı ve çarpışmadan kaçınılması hakkındaki tamimi, bölgedeki kaymakamlar tarafından halka ilân edildiği için, 172. Alay Kumandanının ve Bergama Kaymakamının, Millî Kuvvetler teşkili hususundaki gayretlerinde çok kötü tesirler yapmıştı. Bu yüzden millî kuvvetler meydana getirmek bir süre gecikmiş ve birtakım güçlükler çekilmiştir.

AYVALIK'IN İŞGALİNDEN

SONRA

Ayvalık'ın işgali çevre halkı üzerinde heyecan ve endişe yaratmış, göçe sebep olmuştu. 61. Tümen Kumandanı Kâzım Bey, Harbiye Nezaretine çektiği bir şifrede, şöyle diyordu :

«Burhaniye bölgesinde müthiş bir panik havası vardır. Vaktiyle bu havaliden gitmiş olan Rumların, Ayvalıklı Rum-

larla birleşerek, İzmir'de olduğundan fazla fenalık yapacaklarının kat'i olduğu kanaati hâkimdir.»

İstanbul hükümeti, halkı korumak için köklü tedbirler almaya cesaret edemediği ve hatta bunu düşünmek bile istemediği için, uzlaşma ve tâviz politikasından ayrılamıyordu. Balıkesir Mutasarrıfı Hilmi Bey'e yazdığı bir talimatta, Ayvalık'a giderek Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanı ile görüşmesini ve bir anlaşma yapmasını bildirmişti. Yunan Kumandanı buna önce razı olmadı. Fakat, Ayvalık ve çevresindeki Rum halk da tedirgindi. 172. Alay Kumandanı Ali Beyi gayet iyi tanıyan Rumlar, onun Ayvalık'a ergeç bir mukabil taarruzda, bulunacağını düşünüyorlardı. Bu sebeple, yalnız Türk'lere değil, Rumlara da panik havası hâkimdi. Nitekim, Ayvalık Rumlarından bir kısmı, tekrar Midilli'ye göç etmeye başlamıştı. Kasabada dükkânların çoğu kapalı duruyordu. Yunan İşgal Kumandanlığı da, bu durumdan endişeliydi. Balıkesir Mutasarrıfı, anlaşma teklifi reddedilince, yerine dönmüştü. Bundan hemen sonra Yunanlılar İngiliz Temsilcisi Binbaşı Hatkinsun aracılığı ile bir görüşme yapmayı kabul ettiler ve bu görüşme Ayvalık - Gömeç şosesi üzerinde belediye çeşmesi yanında yapıldı. Ayvalık işgal kuvvetleri kumandanı Yarbay Thomas ile yardımcısı Yarbay Nikola ve bizim taraftan Gömeç Nahiye Müdürü ile Alay Kumandanı Yarbay Ali Bey vardıkları anlaşmayı bir protokola bağladılar. Bu, bir mütareke anlaşması değildi. Yurdu işgal eden düşmanla yapılan böyle bir anlaşmadan hiçbir fayda beklenemezdi. Fakat hükümetin hatalı tutumu, ister istemez savaşmak kararında olanları bile geçici bir süre için uzlaşmaya sürüklüyordu. Olayların bundan sonraki gelişmesi, yapılan işin yanlışlığını ortaya koyacaktı.

İLK KUVAYİ MİLLİYE

İzmir'in işgali üzerine buradaki 56. Tümen dağılmış ve Tümen'e bağlı subay ve erler muhtelif istikametlere kaçmışlardı. Bu arada topçu ve tayyare subaylarından 27 kişi ile 68

er bir grup halinde 16 Mayıs akşamı Tire'ye gelmişlerdir. Bu subaylar, halktan silâhlı kuvvetler teşkil ederek işgale karşı durmak için bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Fakat Tire'ye hâkim olan hava böyle bir harekete elverişli değildi. Aksi takdirde ilk Kuvayi Milliyeyi kurmak şerefi Tirelilere ait olacaktı. Subayların teşviki Tire'de büyük bir tepki uyandırdı. Belediye Reisi Vekili Abdülkadir imzası ile Aydın'da 57. Tümen Kumandanına çekilen 18 Mayıs tarihli aşağıdaki telgraf bu tepkiyi göstermektedir :

«İzmir civarından ricat etmiş ve Binbaşı Aziz Bey Kumandasında yirmi beş kadar zabitanla elli kadar efrattan mürekkep bir kuvvet vardır. Memleketi ihtilâle vermek için buradan hareket etmiyorlar. Müslim ve gayri Müslim bilcümle ahali heyecandadır. Bunlar hakkında yapılacak muamelenin serian icrası *ahali namına rica* olunur.»

Tire Şube Reis Vekili Yüzbaşı Mehmet de aynı gün Fırka Kumandanına çektiği telgrafta şöyle demektedir :

«17 Mayıs 1919 tarih ve 9538 numaralı teldeki meal buradaki kıtaata tebliğ edildi. Bu kıt'ai askeriyenin bir kısmı fırkanıza iltihak etmek üzere bugün hareket etmiştir ve bir kısmı da burada kalmıştır. Her ne kadar asayiş temin edilmişse de burada kalan asker ve zabitan memleketin ihtilâline sebebiyet vermek teşebbüsünde bulunduklarını gören memleket halkı bunların buradan hemen aldırılmalarını muşırın talep etmekte olduklarından haklarında yapılacak muamelenin sürati iş'arı ehemmiyetle maruzdur..»

Tümen Kumandanı bu telgrafa verdiği cevapta, Tire'de toplanan askerden bir bölük teşkilini, fazla subaylar ile Topçu Binbaşı Aziz Beyin Aydın'a gönderilmelerini bildirmiştir. Aziz Bey Aydın'a gelmiş ve orada kalmıştır. Fakat subaylardan bir kısmı Aydın'a uğramadan daha gerilere gitmiş, erler de firar ettiğinden bölük teşkil edilememiştir.

Ödemiş'te durum daha başka idi. Aşağıda görüleceği üzere burada millî bir hareket yaratılması güç olmayacaktı. Ancak, bir teşvike, bir uyarmaya ihtiyaç vardı, fakat askerî kuvvetten bir hayır ummaya imkân yoktu. 56. Tümenin 174. Alay

1. Taburundan Ödemiş civarındaki eşkiyayı takibe memur 3 subay kumandasında 1 makineli tüfek ve 84 erden ibaret takip müfrezesinden o havaîye mensup 74 erin silâhları ile firar ettikleri ve müfrezede ancak 7 er kaldığı, şube reisinin 57. Tümen Kumandanına çektiği 17 Mayıs tarihli telgraftan anlaşılıyordu.

Ödemiş Şube Reisi Ali Rıza Bey, 24 Mayıs tarihli telgraf-la 57. Tümen Kumandanından, bir işgal vukuunda Ödemiş debboyundaki silâhların ve cephanelerin ne yapılacağını soruyor ve Tümen Kumandanı verdiği cevapta şöyle diyordu :

«*Köylüler silâh talebinde bulunacak olurlarsa, hususu mezkûr kaza kaymakamı ile gizlice müzakere edilerek, mahrem tutulmak şartıyla mezkûr silâhların köylülere tevzii, buna imkân yoksa kapakları çıkartılarak sizden başka kimse-senin bilemeyeceği bir yere gizlemek matluptur.*»

Söz konusu silâh ve cephanesi; 1600 kadar muhtelif cins piyade tüfeği, 525 sandık piyade cephanesi ve beş bin atın civarında topçu mermisi idi.

Şube Reisi en yakın âmirinden gerekli talimatı almış bulunuyordu. Kaza Kaymakamı Bekir Sami Bey de bağlı olduğu makamdan bir işaret bekliyordu. Dahiliye Nâzırına şu telgrafi çekti :

«Yunanlılar güzel İzmir'i işgal ettiler. Kâfi kudret ve kuvvet ve imanımız vardır. Emrinizi makine başında bekliyorum.»

Bu telgrafa :

«Talimatı validen alınız» cevabı verildi. Fakat cevabı telgrafın altında «Dahiliye müsteşarı Timolyon» imzası vardı. Üstelik İzmir işgal edilmiş ve vilâyetle irtibat kesilmişti. Kaymakam Dahiliye Nâzırına telgrafla yeniden müracaat ederek şöyle dedi :

«Ben Timolyon adında bir müsteşar tanımıyorum. Sizin imzanızla emir bekliyorum.»

Dahiliye Nâzırının imzasıyla gelen emirde de talimatın validen alınması tavsiye ediliyordu.

İlçe Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi de, Şube Reisi Ali Rıza ve Kaymakam Bekir Sami gibi kaygulu ve vatan hizmetine hazır bir psikoloji içinde idi. İlçenin bu üç ileri geleni ne yapacaklarını araştırırken, Ödemiş'e birbiri ardından iki kişi geldi. Biri Albay Bekir Sami Beyin Emir Subayı Yüzbaşı Rasim, öteki Avukat Hamit Şevket (İnce) idi. Yüzbaşı Rasim, Aydın'a 57. Tümen Kumandanına Bekir Sami Beyin bir emrini götürüyordu. Hamit Şevket ise İstanbul'dan geliyordu ve Bandırma vapurunda rastladığı Albay Bekir Sami Beyle görüşmüştü. Batı Anadolu'nun Türk olduğunu ispat maksadiyle İstanbul'da hazırlanmış nüfus istatistik cetvellerini dağıtacaktı. Albayla aralarındaki görüşmelerde, memleketi olan Ödemiş'te işgale karşı mukavemet için teşkilât yapılması lüzumuna inanmıştı.

Rasim ve Hamit Şevket Beylerin gelmeleri Ödemiş'i canlandırdı. Artık, kaymakam, şube reisi, jandarma kumandanı ne yapacaklarını biliyorlardı. Diğer taraftan 25 Mayıs'ta Bayındır'ın, 28 Mayıs'ta Tire'nin Yunanlılar tarafından işgaliyle tehlike Ödemiş'e çok yaklaşmış bulunuyordu. Her iki kasaba da mukavemet göstermemiş, hattâ Yunanlılar işgal için dâvet edilmişlerdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi, Ödemiş deposundaki 1600 silâhı, mücadele için teşvik edilen halka dağıttı ve teşkilât yapmaya başladı. İlçede ve çevrede bu işe teşne görünüş silâh alan şehirli, köylü ve efelerden çoğu, gerçekten düşman karşısına çıkmak niyetinde değildi. Nitekim bu kadar silâh dağıtıldığı halde ancak 120 kişilik bir kuvvet meydana getirilebilmişti. Diğerleri silâhları alıp gözden kaybolmuşlardı.

Bu küçük milis kuvvetine «*Kuvayi Milliye*» adı verildi ve kumandanlarını da Tahir Fethi Bey üzerine aldı. Tahir Fethi, 29/30 Mayıs gecesi, Alaşehir'de 17. Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Beye aşağıdaki telgrafı çekti :

«1 — Şimdiye kadar düşman karşısına çıkamamaklığımızı intaç eden esbabı mania, zatı kumandanilerinin emir zabiti Yüzbaşı Rasim Bey vürud edince zaill oldu. Bugün teda-

rik edebildiğim kuvvetle (Kabaköy - Hacıilyas - Faka) cephe olmak üzere, Tire, Bayındır cihetlerini bir bölükle işgal etmiş olan düşmana karşı ileri karakollar tesis edeceğim. Yarından itibaren kuvvetim arttıkça teşkilâtımı ikmal, cephe mi ileri süreceğim.

2 — İhtiyat zabitlerini silâh altına dâvet ettim. Cem'an on-beş neferdir.

3 — Bu gece, suretleri bağlı telgraflar makamı vilâyete ve İstanbul'daki İtilâf mümessillerine çekildikten sonra İzmir'le aramızda olan telgraf tellerini keseceğim. Şimendöferle de Yunan askerlerini nakledildiğinden bunları da sabaha karşı bozacağım. Kuvvetimin günbegün artacağı ve civar kazalarla tesisi irtibat için tedabiri lâzime ittihat edildi. Mümkünse bize bir makineli tüfek bölüğünün gönderilmesi.

4 — Cenabı Hakkın inayeti ve peygamberi zişanın ruhaniyesi ile sayei kumandanilerinde Yunan kuvvetlerini tepeleyeceğimizi arz ve temin eylediğim maruzdur.

5 — Zatı kumandanileriyle Kelas tarafından irtibat tesis edeceğim.

Ödemiş Kuvayi Milliye Kumandanı
Tahir Fethi»

Bu telgrafta sözü geçen ve İzmir ile İstanbul'da İtilâf Devletleri mümessillerine gönderilen protestonun sonunda şöyle deniyordu :

«Yunan kuvayi işgaliyesi İzmir'den çekilmediği takdirde bu uğurda, bundan sonra dökeceğimiz kanların mes'uliyeti size ve temsil ettiğiniz milletlere raci olacaktır. Yirminci asrın cemiyeti insaniyesini yaşatmak, sizin vereceğiniz son karara tâbidir. Silâh patlarsa, göreceğiniz netice pek acı ve pek elim olacaktır. *Artık biliniz ki, kalem değil, silâh dönüyor.*»

Protestoyu Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey imzalamıştı.

İLK
KURŞUN

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, 25 - 29 Mayıs arasında, yani 5 - 6 gün içinde kurulmuştur. Yukarıda İtilâf mümessillerine, çe-

kildiği bildirilen protesto telgraflarından önce Kuvayi Milliye'nin başka bir teşebbüsü daha olmuştur ki, kısaca bundan da bahsedeceğiz.

Millî müfrezenin ilk teşkil edildiği günlerden birinde, Ödemiş'ten kalkan tren şehrin yakınında durduruldu. Ödemiş'in Türk ahalisinden mürekkep bir hey'et trene bindirilerek Bayındır'daki Yunan Kumandanı Çavelâs'a gönderildi. Heyet Çavelâs'a, Yunanlıların ileri hareketi halinde, Ödemiş ilerisinde toplanmış bulunan millî kuvvetlerin, işgal kuvvetlerini ateşle karşılayacaklarını, kan dökülmesine sebebiyet vermemek için Yunanlıların barışa kadar Ödemiş'i işgale girişmemelerini bildirdi.

Çavelâs, bu ihtardan korkmuştu. Durumu İzmir'deki kumandanına haber verdi. İzmir İşgal Kumandanlığı, bunun üzerine derhal Bayındır'a bir tabur daha göndererek Ödemiş'in işgalini emretti. Takviye edilen Çavelâs 30 Mayıs'ta kuvvetli iki taburunu Ödemiş istikametinde harekete geçirdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi kumandasındaki Ödemiş Kuvayi Milliyesi, Ödemiş'in 10 Km. kadar batısında ve Bayındır yolu üzerindeki Hacı İlyas sırtlarını tutmuştu. Bu milis kuvvetinin belkemiğini efeler teşkil ediyordu. Kuvayi Milliye'nin ilk muharebesi burada, Hacı İlyas'da oldu. Beş saat kadar devam eden bu muharebede, Kuvayi Milliye tutunamayacağını anlayarak Ödemiş'e, sonra daha gerilere çekilmiş ve 1 Haziran'da Ödemiş Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Millî Kuvvetin 2 şehit 20 kadar yaralıdan ibaret kaybına karşılık Yunanlılar bir hayli kayıp vermişlerdir. Fakat, Yunan kaynakları, civar köylerden ve tarlalardan yakalayıp öldürdükleri kimseleri de katarak Türk kaybını daha fazla göstermektedir.

Yunanlılar uğradıkları kaybın acısını çıkarmak için Çatal ve Hacı İlyas köylerini yaktılar. Albay Bekir Sami'nin Emir Subayı Yüzbaşı Rasim, o akşam gönderdiği raporda şöyle diyordu :

«Ödemiş taraflarında artık bir faaliyet beklemek ümidi

yoktur. Dolaştığım köyler ahalisinin kuvvei maneviyesi kırılmış olup, boyuna hicret etmektedirler.»

Kuvayi Milliye'nin bu ilk muharebesinin başarısızlığa uğraması ve Ödemiş'in işgali, değil yalnız Ödemiş ve köylerinde, Ödemiş'e civar ilçelerde de fena tesir yapmıştı. Ödemiş'ten çekilenlerin ilk sığınacakları yer olan Alaşehir'de bu tesir büyük bir maneviyat çöküntüsü halinde tecelli etmişti. Halbuki Alaşehir 8 - 10 günden beri bir millî hareket hazırlığı içinde idi.

Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey, yaya olarak perişan bir vaziyette Alaşehir'e gelmiş, burada da fazla kalmayarak Eşme'ye gitmişti. XVII. Kolordu Kumandanı Vekili Albay Bekir Sami Beyin o günlerde Eşme'de bulunması, düşman karşısında çekilen mücadele taraftarlarını tabii olarak Eşme'ye sevk ediyordu. Eşme, ayrıca Alaşehir'e nazaran daha da emniyetli idi.

Hamit Şevket Bey ile Ödemiş Kuvayi Milliye Kumandanı Jandarma Yüzbaşı Tahir Fethi Bey de maiyetindekilerle Alaşehir'e çekilmişti. Tahir Fethi Bey, Miralay Bekir Sami Bey tarafından 20 Haziran'da Salihli'nin batısında Ahmetli'de kurulacak cepheye sevk edilecek ve orada muntaka kumandanı olacaktı. Millî Mücadele başlangıcında «Kuvayi Milliye Kumandanı» sıfatını ilk defa kullanan bu Jandarma Yüzbaşısının hizmetlerini ileride tekrar göreceğiz.

Ödemişliler de haklı olarak Yunanlılara *ilk kurşunu* atmakla öğünürler. Gerçi, ilk tüfek Ayvalık'ta patlamıştır. Fakat, bu tüfek bir halk kuvveti tarafından değil, bir ordu birliği tarafından atılmıştır. Ödemiş olayından iki gün öncesine ait olan bu direniş hariç tutulursa, ilk kurşunu atmak şerefine Ödemişlilere ait olduğunu kabul etmek gerekir. Esasen, Ödemişliler her yıl ilk kurşunu atmış olmalarını törenle kutlamaktadırlar.

ALAŞEHİR :

İKİNCİ KUVAYİ MİLLİYE

Batı Anadolu'da Kuvayi Milliye'nin çok önemli merkezlerinden biri Alaşehir'dir. Bu husus, ilçenin sosyal ve ekono-

mik şartlarından ve ayrıca bazı yi tesadüflerden ileri gelmektedir.

Alaşehir'in durumu kısaca şöyledi :

Eşraf, birçok yerlere nazaran burada daha varlıklı ve daha çok nüfuzlu. Gelecek düşmanla iyi geçinerek, malını, mülkünü muhafaza etmek isteyen eşrafın aksine, Alaşehir eşrafında varlığını gerektiğinde silâhla korumak eğilimi hâkim. Kasabalı ve köylü halk oldukça açar. Sayıca bir hayli kabarık olan yerli Rumlar, bu sebeple azınlık psikolojisi içinde ve sakinler.

Demiryolu muhafızı adıyla Alaşehir'de bulunan işgal kuvveti, 200 kadar Cezayir'li Müslüman askerden ibaret. Bu kuvvetin kumandanı olan Fransız subayı Villa, Fas ve Cezayir'de uzun zaman hizmet ettiğinden Müslümanlara karşı dost eğilimli. Türklerin, Yunan işgalini önlemeyi amaç güden hazırlıklarına karışmak, engel olmak niyetinde değil. Muhtemelen aldığı talimat da öyle. Ayrıca, Alaşehir'de İngiliz subayı yok.

İlçe Kaymakamı Bezmi Nusret İttihatçı değil, ama Hürriyet ve İtilâfçı da değil. Bir hayli işsiz kaldıktan sonra İstanbul hükümetinden güç belâ kopardığı bu memuriyetin de acelesi. Evvelce maarif müfettişliği yapmış olan genç adam 10 Mayıs'ta işe başladığından ayrıca çevrenin yabancısı.

İlçede vazifeli dört subay var : Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Cemil, Jandarma Takım Kumandanı Üsteğmen Tahsin, Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Muhtar, Nokta Kumandanı Binbaşı Halit Sezai. Yüzbaşı Cemil biraz sönük, fakat hepsi mücadele taraftarı.

Turgutlu'nun işgali üzerine oradan çekilen bir kaç subayın Alaşehir'e gelişi de iyi bir şans. Yeni gelen bu subaylardan bilhassa Yüzbaşı Süleyman Sururi Bey tek başına bir hareket yaratacak vasıfta. Vaktiyle Enver Paşanın kurduğu «Teşkilâtı Mahsusa» da çalışmış. Cesur, atak bir asker.

Mayıs'ın son günlerinde Albay Bekir Sami Bey de Alaşehir'e geliyor. Turgutlu Askerlik Şube Reisliğine tâyin olunup, memuriyet yerine gitmekte olan Yüzbaşı Süleyman Sururi

ile Albay, Bandırma treninde beraber yolculuk yapmışlar ve millî bir mücadele yaratılmasını görüşmüşlerdi. Aynı yolun yolcuları Alaşehir'de buluşuyorlar. Albay, Süleyman Sururi'yi Alaşehir'e İrtibat Subayı tâyin ediyor ve 31 Mayıs'ta Eşme'ye gidiyor.

Nihayet, yukarıda da belirtildiği gibi, ilk Kuvayi Milliye Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi Bey de Ödemiş'ten çekilerek 1 Haziran'da maiyetiyle Alaşehir'e geliyor. Gerçi bu geliş Alaşehir'de birkaç günlük sarsıntıya sebep oluyorsa da, millî heyecan tekrar ve daha kuvvetle canlanıyor.

Kuvayi Milliye'nin kurulması için Alaşehir'in ne kadar uygun şartlara sahip olduğunu özetlemiş bulunuyoruz. Ne yazık ki, birçok önemli olaylara sahne olan Alaşehir, savunulmadan düşmana terkedilecekti.

Alaşehirli, Yunan işgaline karşı durumu görüşmek üzere ilk defa 21 Mayıs günü toplandılar. İlçenin, memur ve eşraf olmak üzere bütün ileri gelenlerinin katıldığı bu toplantı Kaymakamlık Dairesinde yapıldı. Toplantıya katılanlar aşağı yukarı şunlardır :

Kaymakam Bezmi Nusret, Kadı Mehmet Münil, Müftü, Mahkeme Reisi Ali Rıza, Savcı Muavini Lehip, Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Cemil, Askerlik Şube Reisi Binbaşı Muhtar, Hükümet Doktoru Necati, Polis Komiseri Salih, Belediye Reisi Galip; eşraftan Mütevellizade Akif, Ethem Beyzade Ömer, Hüseyin Paşazade Mustafa, Kuşakçızade Raşit, Hacı Musazade Eyüp, Hasağası Ömer.

Bu toplantıda oy birliği ile müdafaaya ve civar ilçelerle işbirliğine karar verildi. Fakat, kararın nasıl uygulanacağı, ne gibi teşebbüslerde bulunulacağı görüşülmemişti. Toplantı, fikrî hazırlıktan ve istişareden ileri bir hareket değildi. *Gerçek eylem adamı* ertesi gün belli olacaktı.

Birkaç çiftlik sahibi, fakat zenginlikte şehrin üçüncü derecede adamı olan bir genç, Hüseyin Paşazade Mustafa Bey, 22 Mayıs günü Kaymakama müracaat ederek gönüllü toplayıp bir müfreze kuracağını söyledi ve yardım istedi. Millî Mücadelenin *ikinci* Kuvayi Milliyesinin kuruluş teşebbüsü işte

böylece başlamış bulunuyordu. İlk sivil Kuvayi Milliye Kumandanı Alaşehir eşrafından bu genç olacak, ancak, Yüzbaşı Süleyman Sururi Alaşehir'e gelinceye kadar teşebbüs kuvveden fiile çıkamıyacaktı.

Kaymakam Bezmi Nusret Bey, bu ateşli yüzbaşmayı şöyle tarif eder :

Süleyman Bey, cidden cesur, hamiyetli, vatansever ve fedakâr bir subaydı. Ancak, Süleyman Askerî Beyin idaresindeki teşkilâtı mahsusada uzun müddet çalışmış olduğu için o zihniyeti benimsemişti. Sağını, solunu gözetmez, ezici ve kırıcı bir karakter taşırdı. İdare edilmesi çok güç idi.»

Yüzbaşı Süleyman Sururi Beyin teşebbüsü ile 29 Mayıs'ta gece Ulu Camide bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya halk da dâvet edildiğinden camide büyük bir kalabalık toplanmıştı. Süleyman Sururi Beyin ısrariyle toplantıya katılan Kaymakam Bezmi Nusret Bey toplantıyı şöyle anlatır :

«Önce Süleyman Sururi Bey söz söyledi. Askerlik Şube Reisi Muhtar Bey daha yumuşak ve inandırıcı bir lisan ile onu takip etti. Her ikisi de müdafaa ve teşkilâtın genişletilmesi lüzumunu tekrarladılar. Evvelce hükümette yapılan toplantıya iştirak etmeyen Mütevellizade Tefvik Bey ayağa kalktı. Bu zatın Alaşehir'de ve civar ilçelerde nüfuzu pek çoktu. Haris ve mütegalip, eski derebeylik zihniyetinde bir adamdı. En büyük çiftlikler onundu. Uzun ovaya hâkimdi. Her gece selâmlığında sekiz, on misafir bulunurdu. Kâmil Paşa Alaşehir'e gittiği zaman birkaç gün evinde misafir kalmıştı. Diğer eşraf hep onunla uğraşır, fakat servetinin çokluğu ve kârı kadim hile ve kurnazlıkları ile daima üstün gelirdi. Yerinden kalkmasıyla beraber bütün nazarlar onun tarafına döndü. «Hükümet-i merkeziyenin teşkilât hakkındaki fikrini kaymakamdan öğrenelim. Badehu ona göre hareket ederiz.» dedi. Zavallı kaymakam ne diyebilirdi? İstanbul hükümetinin efkârı malûm. Siyaseti, milleti uyuşturmaktan ibaret... Lâkin bu orada söylenebilir mi idi? Öyle bir şey cemaati ne hale kordu? Kendimi topladım: «Evet, dedim, hükümet-i merkeziyeden aldığım emirlerden onun da bizimle beraber olduğu sa-

rahaten anlaşılıyor. Kaza hükümeti ise, öteden beri teşkilât yapılması ve müdafaa tertibatı alınması fikrindedir.» Herkes güven geldi. Millî bir heyecan, vatanî bir kaynaşma ve kalbî bir birlik ile camiden ayrıldık.»

Kaymakam, tecrübesizliği, çevreye yabancılığı, mesleğe olan acemiliği ve herhalde yaratılışının özelliğinden dolayı o karmaşık dönemde eşrafı iyi idare edememişti. Hele eşrafın en nüfuzlusu olan Tefvik Beyle ilişkileri pek iyi değildi. Millî harekete karşı görünmemekle beraber, tutumu, bazı kimselerde kuşku uyandırıyordu. Sonraları Alaşehir'de millî teşkilâtı büyük bir çabayla idare eden Tefvik Beyin cami toplantısında kaymakama yönelttiği sorunun amacı, onu harekete katılmaya mecbur bırakmak veya asıl kişiliğini ortaya koymaktı. Nitekim, kaymakam, Millî Mücadelenin sonuna kadar aynı safta kalamamış ve zaferden sonra Millî Mücadeleye iştirak etmeyen memurlar arasında devlet hizmetine alınmaması kararlaştırılmıştır. Kaymakamıncami toplantısı hakkında verdiği yukarıdaki açıklamayı bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Eşraftan Mustafa Beyin, birkaç günden beri belli belirsiz bir şekilde kurmaya çalıştığı müfreze, cami toplantısının ertesi günü, yani 30 Mayıs'ta fiilen teşekkül etti. O gün askerî depodan iki yüz silâh çıkarılarak gönüllülere dağıtıldı. Hapishanede bulunan bu işe yarayacak mahkûmlar da, müfrezeyle katılmak üzere serbest bırakıldılar. Alaşehir Kuvayı Milliyesi bu suretle vücut bulmuştu. Maliyedeki askerî tahsisat Kuvayı Milliye'nin emrine verildi.

Bu sırada, Yunanlılar henüz Turgutlu'da bulunuyorlardı. Ege sahilinden Gediz vadisi boyunca doğuya uzanan yol üzerinde Manisa, Turgutlu ve Salihli'den sonra Alaşehir'in tehlikeye düşeceği muhakkaktı. Bu sebeple Alaşehirli, düşmanı Salihli'nin batısında karşılamak istiyorlardı. Haziran'ın ilk haftasının son günlerinde Yunanlıların doğuya doğru sarmaya başlamaları, Alaşehir Kuvayı Milliyesini harekete geçirecek ve ilk müfreze 7 Haziran'da Salihli'ye hareket edecekti.

AYDIN'DA KUVAYİ MİLLİYE

Ege'nin büyük bir merkezi olan Aydın —o zaman, İzmir, Aydın, Manisa ve Denizli'yi içine alan büyük vilâyete «Aydın Vilâyeti» adı verilirdi— Millî hareket bakımından başlangıçta maalesef kötü bir imtihan vermiştir. Bunun başlıca sebepleri şunlardı :

İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybı üzerine tamamen tasfiye edilmiş ve sindirilmişlerdi. Şehirde söz sahibi olanlar Hürriyet ve İtilâfçılardı. Bu partiye mensup gibi görünen Damat Ferit Paşa hükümetinin süktûnet tavsiye eden uyuşturucu tamimleri, bunun için etkili oluyordu. Mahallî mülkî âmir, yâni mutasarrıf da hükümetin politikasına uyacak bir karakterde idi. Gerçi İzmir'in işgali ve onu takip eden günlerde mutasarrıf Abdurrahman Bey Aydın'da yoktu ve Tahrirat Müdürü Fuat Bey ona vekâlet ediyordu. Fuat Bey de aynı yaratılıştaki idi. Abdurrahman Bey Mayıs'ın sonlarına doğru vazifeye başlamıştı.

15 Mayıs günü İzmir'in işgalini protesto eden sönük bir miting yapılmış, hiç olmazsa olumlu bir davranış gösterilmişti. Ancak, yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı iki, üç gün içinde hava tamamiyle tersine dönmüş, mücadele aleyhtarlığı her tarafa hâkim olmuştu.

Aydın'da 57. Tümen karargâhı ve bu tümenin bazı birlikleri bulunuyordu. Tümen Kumandanı Albay Mehmet Şefik (Aker) Beyin, mücadeleyi teşvik ve telkin eden bazı zayıf teşebbüsleri de bir netice verecek durumda değildi. Tümenin subayları da az çok gayret sarfetmişler, fakat bu gayretler tepki ile karşılanmıştı. Özet olarak, Aydın'da bir millî hareket yaratmak hemen imkânsız gibiydi.

57. Tümen Birlikleri Söke'den, Antalya sahillerine kadar uzanan geniş bir bölgede dağınık bir şekilde yerleşmiş bulunuyordu. Aydın merkezinde iki tabur ile bir topçu bataryası mevcuttu. Bu taburlardan birinin Aydın şehrine hiçbir fay-

dası olamazdı. Demiryolu boyunca istasyonları ve köprüleri muhafaza etmek üzere geniş bir sahada dağınıktı. Barış hali mevcudu ile Aydın'da bulunan taburun bir kısmı. Jandarmanın emrine verilerek eşkiya takibine gönderilmişti. Eratın bir kısmını henüz terhis olunmamış Suriyeli askerler teşkil ediyordu. Üstelik, savaştan beri sari hastalık gibi devam eden firar hali, İzmir'in işgalinden beri çoğalmıştı. Bilhassa, İzmir'den kaçıp Aydın'dan geçen 56. Tümenine bağlı askerler ile Aydın'ın mücadele aleyhtarı halkı, *askeri firara teşvik ediyorlardı*. Tümen Kumandanlığı firarı önleyemiyordu. Subaylar âciz vaziyette kalmışlardı.

Tümen Kumandanının hatıralarından almış olduğumuz aşağıdaki satırlar o günün psikolojisini ve ordunun durumunu açıkça göstermektedir :

«Fırka karargâhına bağlı on sekiz atlıdan ibaret süvari müfrezesi bilâteeddüp (utanmadan) binekleriyle beraber bir gece kâmilan firar etmişlerdi. 80 küsur katır ve beygirden ibaret hayvanları bakmaya ve levazım hizmetlerini görmeye memur bulunan hizmet bölüğünün mevcudu üç, dört erden ibaret kalmıştı. Tümen karargâh eratı hemen kâmilan firar etmiş, askerî daire dört, beş gün nöbetçisiz kalmıştı.

Erzak, eşya ve teçhizat ambarları dahi nöbetçisiz kalmış, gerek ambarlar ve gerek bakımsız kalan hayvanlar cahillerin yağmasına fasılalı fasılalı maruz kalmış ve muhafazasında müşkülât çekilmişti. Firar öyle müşkülât ihdas etmişti ki, tasviri muhaldir. Meselâ : başka dertlerle meşgul iken yanıma bir subay gelr (Deve Kolu Kumandanı) «Efendim filân yere arpa getirmeye gönderdiğim şu kadar devenin, başındaki üç er de firar etmiş, develer... köyü civarında başıboş kalmış, köyden haber geldi.» Bu kolun diğer bir deve kafilesi de bilmem ne tarafa vazifeye gönderilmiş, bundan da haber yokmuş. Diğer birisi gelir, filân erzak ve eşya ambarını ahali yağma ediyor der, Merkez Kumandanına telefon ederim, cevap yok. O da bir işe gitmiştir. İnzibat erleri kaçmış, telefon başında kimse yok. Komutanlık emir çavuşu ile emir göndermek lâzım, o da kaçmış. Levazım Reisi lâzım, o da 22

Mayıs 1919 tarihli mahrem emirdeki kasanın şimdiden Çine'ye nakli hakkındaki fıkrayı âlet ittihat ederek bana sormadan bütün Levazım heyetini toplayarak ve ambarların bilâ-tadat anahtarlarını Şube Reisine teslim ederek korkaklığından Çine'ye kaçmış, o da yok. Telgrafla tehdit edilerek gelmeleri için tekiden emir verilir, gelmezler. Diğer taraftan Hizmet Bölüğü Kumandanı gelir. «Efradım kalmadı, kalan hayvanlara bakacak kimse yok, ne yapayım?» derken, İngiliz subayları ziyaret talep ederler ve gelirler. Bunlara karşı ayıplarımızı gizli tutmak isteriz. Onlar da «Memlekette anarşi var halk kolkuda, silâhlar yağma oluyor» ve buna benzer münasebetsiz sözler ve münakaşalar... Bunun emsali kahırlı haller birbirini takip etmiş ve bütün bu kahredici haberler ve işler arasında yalnız silâh deposunun yanıbaşındaki hastahane baştabibinin telefonla şikâyet makamında verdiği hayırlı haberler gelir : «Efendim yine depo yağma oluyor. Askerim yok, mâni olamıyorum.» Sanki «*mani ol!*» demişiz. Cevaben sorarım : «Silâhları mı yağma ediyorlar?» Cecaben : «Evet, tek bir silâh kalmadı.» Cevaben : «Evet, tek bir silâh kalmadı.» İçimizden sevinerek : «Şimdi asker göndereceğim» sözüyle şikâyetine nihayet veririz. Akşama veya sabaha kâh yalnız, kâh tümen kurmayını yanıma alarak ve hiç olmazsa şu silâhların yağma edilmiş olduğunu gözümüzle görüp bu yüzden olsun bir sevinç hissetmek ümidiyle depoya gideriz, ne görelim? Silâhlara el sürülmemiş gibi yerinde duruyor. Fakir bir kadın, iki çocuk ellerinde bir tahta veya bez depodan bunları almış gidiyor. (Lâhavle... Yine kimse silâh almıyor). Daha ziyade müteessir olur döneriz. Silâhların yağma edilmesini ve köylere taşınmasını el altından teşvik etmiştik.»

Bu samimî itiraflar, Tümen Kumandanının şaşkın halini, günün şartlarına göre sert ve köklü tedbir alabilecek bir di-
rayette olmadığını, halkın ise, depoları yağma ederken satmak veya saklamak için dahi silâha itibar etmediğini göstermektedir.

Halkın direnme gücü ve teşebbüsleri aşağıdaki telkinlerle kırılmak isteniyordu :

«Mukavemet hakkındaki teşviklere kapılmayınız. Felâket getirir. Memleketimizde subayların bir dikili ağacı yoktur. Subaylık kalmayacağı için onlar milleti kendi emellerine âlet etmek istiyorlar. Onlara uymayınız. Almanlar, Avusturyalılar ve Bulgarlar müttefikimiz olduğu halde İtilâf Devletleriyle başa çıkamadık, şimdi üç buçuk kişi biz mi çıkacağız? Biz hükümetten daha mı iyi bileceğiz? Elbette zararı var ki, hükümet sükûneti emrediyor.»

Aydınların dilinde ise, «Subayların sergüzeştçi emelleri-ne millet artık âlet olamaz.» parolası dolaşmakta idi.

Yunanlılar, hiç bir direnmeye ve güçlüğü uğramadan 27 Mayıs 1919 günü Aydın'ı işgal ettiler. 57. Tümen, Yunan kuvvetleri şehre yaklaştıkları sırada, Güney istikametinde, Çine'ye doğru çekilmişti. Menderes nehrini geçerek İtalyan işgal bölgisine çekilen tümenin aslında önemli bir gücü kalmamıştı. Meselâ, Aydın'ı, terkeden taburlardan birinin kumandanı, o akşam Alay Kumandanına mevcudunu aşağıdaki şekilde bildirmişti :

«Alay Kumandanlığına

	<i>Subay</i>	<i>İnsan</i>	<i>Hayvan</i>
1. Bölük	1	8	4
2. Bölük	1	7	3
3. Bölük	2	9	4
4. Makineli	1	11	21
3. Tabur	3	4	3
174. Bölük makineli	0	0	5
Tabur erkânı	2	4	6
	10	43	46

1 — Bu akşam makineli tüfek bölüğünden on nefer firar vardır.

2 — Bugünkü mevcudun müfredatiyle yukarıda arz edilmiş olduğu maruzdur.

Binbaşı Şefik»

AYDIN BÖLGESİNDE KUVAYİ MİLLİYENİN KURULUŞU

57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey Çine'ye yerleştikten sonra, çevrenin havasını yoklamış ve şu sonuca varmıştı :

«Artık tahakkuk etmiş idi ki, millî mücadelelenin uslu akıllı, münevver kimselerin yardımıyla açılmasına imkân yoktu. Ancak efeleri, ağaları elde ederek, onları vatanperverlik hislerini okşayarak, bu sınıf vatan evlâtlarına müracaatı vazife bildik.

Münevver, nüfuzlu kimselerin zekâ ve idrakleri mücadeleden bir akıllı işi olmadığını kabul etmişti. Bu sebeptendir ki, biz bu muazzam işe vatanın kanı, siniri diri, serkeş ruhlu evlâtlariyle başlamak mecburiyetini anlamıştık. Hükümetine karşı bile boyun eğmek istemeyen serkeş ruhlu, eli silâhlı bu insanları idare etmekteki güçlüğü de biliyorduk.

Küçük rütbeli subay arkadaşlarımdan tümen levazımında çalışan Yüzbaşı Ahmet birçok zeybekleri tanıyordu. Bana bir, iki defa bu zeybekleri mücadeleye sevketmeyi teklif etmişti. Fakat mahzurlarını takdir ettiğim için kabul etmemiştim. Başka çare kalmayınca, Çine'ye yarım saat mesafede Yağcı köyünde oturan zeybeklerden Yörük Ali Efe ile yine bir zeybek reisi olan Kılhoğlu Hüseyin Efeyi davet için 4 Haziran 1919'da Yüzbaşı Ahmet'i gönderdim.»

Aydın'ın bu gözü pek ve meşhur iki efesinin Millî Mücadeleye katılmaları, işte bu teşebbüs ile başlamıştır.

Yüzbaşı Ahmet'in dostu olan Efeler, 5/6 Haziran gecesini beraberce Çine'ye geldiler. Fakat kasabayag ırmeyerek, kasaba dışında bulunan Askerlik Şubesi binasında Tümen Kumandanı ile görüştüler. 7-8 kızan, binanın dışında her ihtimale karşı emniyet tertibatı almış, reislerini korumak üzere nöbet bekliyordlardı. Albay, efelere durumu anlattı, hislerini okşayıcı sözler söyledi ve kendilerini Yunanlılara karşı savaşmaya teşvik etti. Efeler, Albayı gayet hürmetkâr bir şekilde dinliyordlardı. Nihayet, sözlerini bitiren Albaya şöyle dediler :

«*Bev amca sen hiç merak etme. Allahın izniyle biz hemen yarın bismillâh deyip çıkacağız. Bundan sonra işimiz Yunan ile uğraşmak olacaktır. Milleti hep eşraf aldattı. Yoksa biz şimdiye kadar durmazdık. Biz çıkalım, arkamızdan millet gelir. Bize, yalnız silâh, cephane, zabıt ver.*»

Gece yarısından sonra izin istediler. Albayın elini öpüp gittiler.

Bu mülâkatın ertesi günü, yani 6 Haziran'da Yüzbaşı Ahmet, İzmir'den kaçarak 57. Tümen'e iltihak eden Asteğmen Zekâi ve Ydeeksubay Asteğmen Necmi, Yörük Ali ve Kılloğlu Hüseyin Efe çetesiyle birlikte Çine mıntıkasını terkederek Kuzeydoğu istikametinde Menderes'in güney kıyısındaki köylere doğru hareket ettiler. Kendilerine Tümen'den yeteri kadar silâh ve cephane de verilmişti. Aydın bölgesinin ilk Kuvayı Millîyesi de böylece mücadeleye atılmış bulunuyordu.

DENİZLİ'DE KUVAYİ MİLLÎYE NASIL KURULDU

Denizli'de millî hareketin başlaması, birçok yerlere kıyasla kolay olmuştur. Her tarafta olduğu gibi burada da mücadele aleyhtarları eksik değildi. Başta yerli Rumlar olduğu halde, Hürriyet ve İtilâfçılar devamlı surette menfî propaganda yapıyorlardı. Bu propagandanın esasını şu fikir teşkil ediyordu :

«*Yunanlılara girdikleri yerlerde mukabele edilmezse kimsenin malına, mülküne dokunmuyorlar. Mukabele edilirse sert davranıyorlar. Böyle hareket etmeye ne lüzum var? İtilâf Devletlerinin desteklediği Yunan ordusuna beş-on çete ile karşı durulur mu? Padişah da buna taraftar değil.*»

Bu cereyana karşı, Denizli'nin şansı üç vatansever şahsa sahip olması idi. Aşağıda görüleceği üzere vatan müdafaası için dövüşmeye hazır başka kimseler de vardı. Fakat, gerek mücadeleye önderlik yapmaları ve gerekse mevkileri bakımından önce bu üç kişi üzerinde durmak lâzımdır :

Mutasarrıf Faik Bey (Cumhuriyet hükümetlerinde İçişleri Bakanlığı yapan Faik Öztrak).

Askerlik Dairesi Reisi Albay Tevfik Bey (İleride Demirci Efe tarafından öldürülmüştür).

Müftü Ahmet Hulûsi Efendi (Sonra Birinci Büyük Millet Meclisine Mebus olarak katılmıştır.)

Denizli'de ilk olumlu davranışa, İzmir'in işgali sebebiyle 16 Mayıs 1919'da şahit olmaktayız. 16 Mayıs sabahı Müftü Efendi, Kayalık camiiindeki sancağı çıkararak sokaklarda tek-bir getirip, halkı Belediye binası önüne toplamış ve İzmir'in işgalini anlatan bir konuşma yaptıktan sonra sözlerini şöyle bitirmiştir :

«Her ne bahasına olursa olsun Yunanlılara karşı koymak gerekir. Yunanlıların işgal eylediği memleketler halkı için kavgaya girişmek farzı ayındır. İşgale uğramayan memleketler halkı için de farzı kifayedir. Ben fetva veriyorum. Silâh ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman kavgaya mâni olmayacaktır. Hiçbir müdafaa vasıtası olmayan bir Müslüman dahi yerden üç taş alarak düşmana atmaya mecburdur.»

Denizli'de silâh ve cephane de mevcuttu. 57. Tümene bağlı 57. Topçu Alayı Denizli'de bulunuyordu. Alay Kumandanı Binbaşı Hakkı Bey de mücadeleye taraftar ve hazırды. Harekete geçmek için bir işarete, bir emre ihtiyaç vardı. Nitekim, Tümen Kumandanının gerekli emiri alınca, Denizli'nin batısında Sarayköy'e giderek, burada cepheyi kurmuştur.

Müftü Ahmet Hulûsi Efendi, yukarıda anlatılan hareketinden dolayı muhaliflerin baskısına ve tehdidine maruz kalarak, 3 Haziran'da Dinar'a gitmeye mecbur olmuştu. Mutasarrıfın, Askerlik Dairesi Reisinin, Müftünün gayretleri 4 Haziran'da Nazilli'nin işgaliyle tehlikenin Denizli'ye yaklaşmasına kadar bir netice vermemişti. Denizli, ancak bundan sonra canlanacaktı.

6 Haziran günü Mutasarrıf Faik Bey ile Askerlik Dairesi Reisi Albay Tevfik Bey telgrafhaneye giderek Çine'deki Tümen Kumandanını makine başına davet ettiler. Tesadüfen,

Tümen Kumandanı da o anda Söke'deki Alay Kumandanı ile konuşmak üzere telgrafhanede idi. Taraflar telgrafla uzun boylu konuştular. Faik Bey, Yunan işgalinin mânâ ve mahiyetini anlattıktan sonra, düşündüğü tedbirleri söyledi ve şöyle dedi :

«Bu sebeple Alay Kumandanı Hakkı Beye iki yüz kişilik silâhlı bir kuvvet tertip etmesini rica etmiştim. Bir cevap alamadım. Zannedersem bunu zatiâllileri de terviç ve tasvip buyururlar.

Bunu yapabilirsek, belki de Menderes'in bu tarafını kurtarmış oluruz. Buraya gelmekte olan süvari bölüğü de bu işe iştirak edebilir. İcap ederse geri çekilmeleri bittabi mümkün ve kolaydır. Bu husustaki fikri alilerinin beyanını rica ederim efendim.»

Faik Beyin yazdırdığı müteakip sözlere cevaben de *«Hep belimizi büken askerin firar etmesidir. Yoksa biz de bu tedbiri yapacaktık efendim.»* dedi.

Tümen kumandanı bir mutasarrıfın, kendisine düşen bir vazifeye daha önce el atmasından belli ki utanmıştı.

Mutasarrıf şu telgrafı yazdırdı :

«Topçu alayında iki yüz kadar efrat var. İcabında Çal'dan dört, beş yüz kadar efrat aınabileceği anlaşılıyor. İyi idare edilebilirse iş görmek mümkün. Alay Kumandanlığına bu bapta icap eden emrin itası ve derhal işe başlamalarının tebliği pek muvafık olur. İnşallah bu suretle bu parayı olsun kurtarınız efendim.»

/

Albay Şefik Bey cevap verdi :

«Alay Kumandanına hemen şu emrimi gönderiniz. Ve bu ümidiniz kuvvetli ise hiç durmayınız. Fakat unutmayınız ki, bu işi yalnız alayın başına bırakmayınız. Bütün ahali bu işe yardım etmeli, ayaklanmalıdır.»

«Denizli'de 57. Topçu Alay Kumandanlığına :

Bilâsebep şimendifer hattını işgal edegelen Yunanlıları

Menderes Köprüsünden Denizli tarafına geçirmemek için icabederse harben menederiz. Ve bu hususta mutasarrıflık makamı ile işbirliği yapmağınız matluptur.»

57. Tümen Kumandanı
Mehmet Şefik»

Askerlik Dairesi Reisi Tevfik Bey önce bu telgrafı, sonra aşağıdaki telgrafı yazdırdı :

«Yukarıdaki telgraf emrine nazaran Topçu Alay Kumandanı ile çalışma birliği yaparak Çal ve civarında mevcut gönüllü erlerini toplayıp Alay Kumandanlığının emrine verimiz. Orada yedeksubay varsa Hakkı Beyin kumandasına geçsin. Siz de serbestsiniz. Yapılacak ciddi bir hareket, Yunanlıların sancağıımıza giremeyeceğini Allahın inayetiyle temin edecektir. Kaymakam ve müftü ve mahallî eşrafın bu bapta himmetleri, tarihe geçecektir.»

Mutasarrıf Faik Bey ve Müftü Ahmet Hulisi Efendi, bir «Heyeti Milliye» kurmak üzere ayrıca teşebbüse girişmişlerdi. Şehrin ileri gelen vatanseverleriyle anlaşarak bu millî teşkilâtı 10 Haziran 1919'da faaliyete geçirdiler ve ilk olarak aşağıdaki beyannameyi yayınladılar :

«Güzel İzmir'imizi işgal eden Yunan canavarları vilâyetimizin içerilerine doğru ilerliyorlar. Ayak bastıkları yerlerde hadsiz, hesapsız vahşetler, tüyler ürperten alçaklıklar yapıyorlar. Camilerimize Yunan bayrağı asıyorlar. Biz bu hain düşmanlara karşı ayaklandık. Bunları, evvelâ Menderes'ten bu tarafa geçirmemeye ve sonra vilâyetten temizlemeye karar verdik. Allahın büyüklüğüne güvenen namuslu ve mert kardeşler silâhlariyle birer birer gelip bize el uzatıyorlar. Yarın Yunanlıların pis ve mundar ayakları altında inleye, inleye ölmektense bugün ya mertcesine ölmeye veyahut şerefle, namusla yaşamaya azmettik. Bugünkü çalışmaya din ve namus borcu bilen kardeşlerimiz seyirci vaziyetinde kalmamalı, vaktin nakit olduğunu ve kaybedilecek zaman olmadığını düşünerek hareket etmeliyiz. Allah yardımcımızdır.

Denizli Heyeti Milliyesi»

Çok sade bir dille yazılmış olan bu beyanname, o günlerde bazı gönüllülerin ortaya çıktığını göstermektedir. Diğer taraftan Topçu Alay Kumandanı Binbaşı Hakkı Bey, Nazilli ile Denizli arasında Sarayköy'de cephe kurmak üzere harekete geçmiş bulunuyordu. Sarayköy'de toplanacak askerî müfreze, Denizli Kuvayı Milliyesine destek olacaktı.

Binbaşı Hakkı Bey Çal'dan 2 sahra topu, yeteri kadar cephane ve piyade tüfeği ile silâhlendirilmiş yüz er ile 7 Haziran'da Sarayköy'e hareket etti. Ayrıca develere yüklenmiş 400 küsur tüfek ve mermi götürülüyordu. Yolda erler grup grup firar ettiklerinden ancak 40 erle Sarayköy'e gelebildi.

57. Tümen Kumandanı Albay Şefik, 9 Haziran günü, 4 subay, 8 er, dokuz mekkâre ve 7 tüfekten ibaret bir tabur kadrosunu Çine'den Sarayköy'e hareket ettirdi. Yine Tümen Kumandanının emriyle, Denizli'deki mızraklı süvari bölüğü Yüzbaşı Ekrem kumandasında 10 Haziranda Sarayköy'e geldi. Fakat, iki gün içinde svri bölümünün erlerinin de çoğu firar etti.

Sarayköy'de Binbaşı Hakkı kumandasında bir müfreze toplanmış bulunuyordu. Bu zayıf mevcutlu müfrezeyi takviyeye yetecek kadar silâh ve cephane mevcut idi. Ancak, Sarayköy halkı mücadeleye taraftar değildi. Bir hayli tatsız hadise oldu. Nihayet müfrezenin Sarayköy'e yerleştiği 10 Hazirandan sonraki bir, iki gün içinde, Molla Bekir adındaki gönüllü bir köylünün gayretiyle bir Kuvayı Milliye kurulabildi. Sarayköy Müfrezesi veya Molla Bekir Müfrezesi diye anılan bu Kuvayı Milliye köylerden gelen delikanlılarla zamanla kuvvetlendi. Sarayköy'e ayrıca Denizli'den Yüzbaşı Şükrü, Yedek Asteğmen Şükrü, Yüzbaşı Baha, Teğmen Kemal, Nazilli'den Yüzbaşı Emin ve daha başka birkaç kişi gelerek çalışmaya başladılar. Askerlik şubelerinden gönderilen erat ile piyade taburunun ve süvari bölümünün kadrosunun doldurulmasına gayret ediliyordu. Taburun mevcudu 19 Haziran'da 100 eri bulmuştu. Aynı günlerde, Denizli'de yedeksubaylar bir müfreze halinde toplanmaya başlamışlardı. Polis Komiserliğinden istifa etmiş olan Hamdi Bey Kumandasında 70 - 80 kişilik bir millî kuvvet daha teşkil edilmişti. Denizli Heyeti Mil-

liyesi Rumeli muhacirlerinden toplanan bu gönüllülerin ailelerine para yardımı yaparak müfrezenin teşkiline yardımcı olmuştı. Emekli Yüzbaşı İbrahim de yine Denizli'de ayrı bir müfreze kurmuştu.

6 - 20 Haziran arasında Denizli Kuvayi Milliyesi de bu suretle kurularak, çarpışmaya hazırlanmış oluyordu.

BALIKESİR BÖLGESİNDE KUVAYİ MİLLİYE

İzmir'in arka kesiminde (Aydın, Ödemiş, Alaşehir ve Denizli'de Kuvayi Milliye'nin kuruluşuna ait ilk teşebbüsleri anlatmış bulunuyoruz. Bu bölgede teşekkül eden Milis Kuvvetlerinin faaliyetine geçmeden önce, daha kuzeyde, Ayvalık, Balıkesir, Bergama kesiminde aynı tarihlere rastlayan Kuvayi Milliye teşebbüslerini nakledeceğiz. Böylece Batı Anadolu'daki ilk millî hareketler yalnız kişiler ve bölgeler bakımından değil, zaman ölçüsü içinde de tesbit edilmiş olacaktır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Balıkesir bölgesinde önemli sayılacak bir tepki yaratmamıştı. İzmir'e, nisbeten yakın olan Akhisar, Şoma ve Bergama'da bile, muhtemel bir işgale karşı koyacak hazırlık yoktu. Aydın'da, Manisa'da, Bayındır'da ve Tire'de olduğu gibi buralarda da halk kadere rıza gösterme eğiliminde idi. Bölgenin en önemli merkezi olan Balıkesir de, bir millî hareket bakımından pek canlı sayılmazdı. Hazirandan önce burada ancak bazı renksiz, sönük kıpırdanmalar olmuştu. Balıkesir ve çevresini ciddî surette harekete sevkeden olaylar, başta Ayvalık'ın 28 Mayıs'ta işgali olmak üzere Haziranın ilk günlerinde Yunan kuvvetlerinin iki ayrı kol halinde Akhisar ve Bergama yönlerinde giriştikleri hareketlerdir.

Daha önce anlattığımız gibi, Yunan işgaline karşı Batı Anadolu'da ilk silâh Ayvalık'ta patlamıştı. Ayvalık muharebelerinin başlamasından önceki günlerde ve hemen ondan sonra Ali Bey, millî kuvvetler teşkiline çalışmış ve gönüllüler 28 Mayıs'ta yavaş yavaş gelmeye başlamışlardı. Böylece, Ha-

ziranın ilk haftasında Ayazmend, Muradeli, Gömeç, Burhaniye, Kozak ve bu çevredeki köylerden gelen gönüllülerden 150 kişilik bir milis kuvveti vücade getirilmişti. Yarbay Ali Bey bu milis kuvvetine üç yedeksubay verdi. Milis Kumandanı ise, Ayazmendli Nazmi Bey idi.

Mayıs sonlarında, Yunan işgalinin gösterdiği gelişmelere ve Batı Anadolu'daki birliklerin durumuna göre yeni bir tertibat almak isteyen Harbiye Nezareti 28 Mayıs 1919 tarihli tamimi ile özet olarak şu emri vermişti :

«Tekirdağ'ındaki 14. Kolordu Karargâhı ileride Bandırma'ya nakolunacaktır. Fakat bu karargâhın Bandırma'ya nakli uzun sreceğinden Kolordu Kumandanı, şimdilik en lâzım olan maiyetini beraber alarak hemen Balıkesir'e gidecektir.

56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey artık 17. Kolordu Kumandanlığı vekâletini ifa etmeyecektir. 56. Tümen 14. Kolorduya bağlanmıştır.

İzmir - Afyonkarahisar demiryolunun kuzeyi 14. Kolordu mıntıkasına dahildir. Bu hattın güneyindeki bölge 57. Tümen emrindedir. Bu tümen doğrudan doğruya Nezarete (Bakanlığa) bağlanmıştır.

İzmir ve Urla'dan Mudanya'ya çıkarılan bütün erat ve subaylar ile, 14. Kolordu Kumandanı, 56. Tümeni yeniden teşkil ve Tümen karargâhının yerini kendisi tayin edecektir.»

Bu emir üzerine 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, birkaç subayla Haziranın ilk günlerinde Balıkesir'e geldi. O sıralarda Balıkesir Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Yunan işgaline karşı bir şeyler yapmak istiyordu. Yunan işgal kuvvetleri ise Manisa - Akhisar yolunun ortasına kadar ilerlemişti. Akhisar'ın işgali gün meselesi idi. Gerek Müdafaai Hukuk Heyetinin arzusu, gerekse Yusuf İzzet Paşanın teşvik ve yardımıyla Balıkesir'de ilk Kuvayı Milliye, Haziranın ilk haftasında işte bu şartlar altında kuruldu. Yüzbaşı Kemal (Balıkesirli Kemal Paşa) Kumandasında teşkil olunan bu müfreze, Balıkesir'deki Alaydan alınan 20 er ile 150 kadar gönüllüden ibaret idi.

Olaylar birbirine paralel olarak geliyordu. 5 Haziran'da Akhisar Yunanlılar tarafından işgal edildi. Yüzbaşı Kemal kumandasındaki Balıkesir Kuvayı Milliyesi de Akhisar'da düşmana etki yapmak üzere Soma'ya gönderildi. Müfreze 10 Haziran'da Kırkağaç'ın hemen güneyinde ve Akhisar'a 25 km. kadar mesafedeki Bakır köyüne geldi. Köy delikanlılarından 30 kişi müfrezeyle katıldı. Yüzbaşı Kemal, gece yarısı hareketle şafak vakti Akhisar'daki düşmana bir baskın yapacaktı. Fakat, Akhisar'a gelindiğinde Yunan kuvvetinin 9 Haziran günü Akhisar'ı kendiliğinden terkederek Manisa'ya doğru çekildiği anlaşıldı.

Düşmanın Akhisar'ı tahliye edeceğinden haberdar olmanın Kolordu Kumandanı Balıkesir'deki 120 er, 4 makineli tüfekten ibaret 188. Alayı da Akhisar istikametinde ileri sürmüş ve durumu 9 Haziran tarihli telgrafla Harbiye Nezaretine bildirmişti. Yunanlıların Akhisar'ı boşalttığını anlayınca 188. Alay da Soma'ya çekilmiştir.

Yunanlıların Akhisar'ı tahliye ettikleri gün (9 Haziran) Reşadiye (Zeytindağ) telgraf memuru Bergama ve Ayvalık'a aşağıdaki telgrafı yazıyordu :

«Bergama'ya gelmek üzere bugün Menemen tarikiyle bir tabur Yunan piyadesi, seksen süvari, mitralyöz ve cebel topraklarının hareket ettiğini, din kardeşlerinin müteyakkız bulunmasını Menemen'den haber veriyorlar.»

Balıkesir bölgesinde, olayların ağırlık merkezinin birkaç gün sonra Bergama'ya intikal edeceği bu telgraftan anlaşıyordu. Gerçekten, Batı Anadolu'da ilk önemli silâhlı çatışma ve Kuvayı Milliye'nin kendisini kabul ettireceği hareket, Haziran ortalarında, Bergama etrafında cereyan edecekti.

BERGAMA

BASKINI

Reşadiye telgraf memurunun yukarıda bahsedilen telgrafla, Bergama'nın işgal edileceği haberi bütün bu civara ya-

yılmıştı. 11 Haziran'da, Akhisar'da düşman bulamayan Balıkesir Gönüllü Müfrezedi Kumandanı Yüzbaşı Kemal de bu haberi öğrenerek başka kuvvetler yetişinceye kadar hazırlık ve teşkilât yapmak üzere derhal Bergama'ya hareket etti. Müfrezesini 188. Alay emrinde bırakmıştı.

Bergama'da halk maalesef dövüşmeye hazır değildi. Kasabaya gayet olumsuz bir hava hâkimdi. Burada bir silâh deposu bulunuyor ve *«Eslîha ve Cephane Komisyonu Reisi»* sıfatıyla Nuri adında bir üsteğmen deponun sorumluluğunu taşıyordu. Üsteğmen Nuri mücadele taraftarı olduğu halde, silâh ve cephaneyi sağlam olarak düşmana bırakmamaktan başka bir hazırlık yapmamıştı. Halbuki 25/26 Mayıs'ta Albay Bekir Sami Bey'e yazdığı bir telgrafta 200 kişilik bir teşkilât yaptığını bildirmişti. Biraz aşağıda görüleceği üzere Yunan işgali sırasında böyle bir teşkilât ortaya çıkmadığı gibi, Bergama halkı dışarıdan gelen yardıma bile karşı durmuş, düşman işgalini büyük bir teslimiyetle kabul etmiştir.

Yüzbaşı Kemal 11/12 Haziran gecesi Bergama'ya geldiğinde Üsteğmen Nuri cephaneliği ateşlemişti. Cephanelik sabaha kadar infilâk etti. Yunan kuvveti çok yakın bir mesafede bulunuyordu ve ertesi gün Bergama'ya girecekti.

Yüzbaşı Kemal, *«Balıkesir ve Ayvalık'tan kuvvet yetişinceye kadar 4-5 Yunanlı'ya kasabayı çığnetmemek için yedi yaşından yetmiş yaşına kadar Allahını seven silâhını kapıp hükümet meydanına gelsin»* diye adam bağırttı. Bu davete ancak 30 kişi iştirak etmişti. Yüzbaşı Kemal bunları alarak düşmanın ilerlediği istikamette hareket etti. Bakır Çayı üzerinde Eğrigöl köprüsü düşman tarafından tutulmuştu. Köprü'nün berisinde bir mevzie yerleşti. Bu sırada Bergama'dan gelen 20 gönüllü daha aralarına katılmıştı.

Yüzbaşı Kemal, bundan sonra olup bitenleri şöyle anlatır :

«Biraz sonra müfrezenin içine silâhsız bir adam geldi. Bunun gelmesiyle gönüllüler arasında bir fısıldaşma başladı. Simalar değişiyordu. İçlerinden birisi :

— Biz geriye evimize gideceğiz. Biz muharebe istemiyoruz. aPdişah Yunanlıların dostu imiş. Sen padişah düşmanı-sın, dedi.

Ben bunlara nasihat ediyordum. Tekrar dört atlı belirdi. Bunlardan biri Çeçen Hamit Çavuş, diğeri Tuzsuz Efe ve diğ-
er ikisi de Bergama'nın eşrafından imiş. Müfreze bunların gelmesiyle derhal dağıldı.

Hamit Çavuş ve arkadaşları Yüzbaşı Kemal Beyi de yakalamışlar ve bu esnada kolbaşı oraya gelmiş olan Yunan kıtasına teslim etmişlerdir. (Yunanlılar Yüzbaşı Kemal'i esir olarak İzmir'e gönderiyorlar. Fakat bir kolayını bulup kaçıyor).

Bergama'dan sekiz, on kişilik bir heyet Yunanlıları şehir dışında karşılamış ve 12 Haziran 1919'da Bergama böylece işgal edilmişti.

Bergama'nın işgal edileceği daha önceden öğrenildiği için burada Yunanlılara bir darbe indirmek maksadiyle gerek Balıkesir'deki 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, gerekse Ayvalık'tan Muratlı'ya çekilen 172. Alay Kumandanı Ali Bey ve yukarıda teşekküllerinden bahsettiğimiz Millî Kuvvetler tarafından hazırlıklara başlanmıştı. Yunanlılar tarafından işgal edilmiş bir kasaba, ilk defa baskın tarzında bir tar-
arruz ile geri alınacaktı. Millî Mücadele tarihine «Bergama Baskını» diye geçen bu baskına şu kuvvetler iştirak etmiştir :

188'nci Alay.

172'nci Alaydan 2 ağır makineli tüfek ile takviyeli birinci tabur.

Ayazmend'li Nazmi Bey kumandasındaki Millî Müfreze.

Bergama'lı Ekrem Bey idaresindeki Millî Kuvvetler.

2 yedeksubay kumandasında Soma yönünden gelen Millis Kuvvetleri.

Bergama baskınına iştirak eden bu kuvvetlerin teşekkül tarzından da anlaşılıyor ki, ordu ve Kuvayi Milliye ilk olarak müşterek bir harekete girmektedir. Bu kuvvetlerin mevcutları şöyle idi :

Ayvalık bölgesinden gelen tabur ve Milis Kuvvetleri, Binbaşı Cemal Bey kumandasında idi ve Nizamiye Eratı 60 kişi, Bergama'lı Ekrem Beyin Milis eratı 200 kişi, Ayazmend'li Nazmi Bey kumandasındaki Millî Kuvvetler 100 kişi, Soma yönünden gelen yedeksubaylar kumandasındaki milisler 268 kişi. Böylece, Bergama Baskınına katılan kuvvetlerin toplamı 60 nizamiye eri ve 500 Milis'ten ibaret bulunuyordu.

14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Balıkesir'den 13/14 Haziran gecesi çektiği aşağıdaki telgraf ile bu taarruz teşebbüsünü Harbiye Nezaretine bildirmiştir :

«Bergama'yı işgal eden Yunan kuvvetinin ekserisinin yerli Rumlardan genç ve talim terbiyesi noksan çocuklardan olduğu ve bu kuvvetten bir subayın kumandasında 30 neferin Reşadiye'de bulunduğu ve Yunan taburunun Bergama cennbu garbi yakınında çadırli ordugâhta bulunduğu ve işbu kuvvetin ileri hareketine mani olmak üzere Ayvalık'tan Binbaşı Cemal Bey kumandasında bir miktar piyade ve iki makineli tüfek ile Bergama'lı Ekrem Bey idaresindeki Millî Kuvvetlerin Kozak yolu üzerindeki Belligedik mevkiini tutmak üzere sevk edildiği Ayvalık Mıntika Kumandanlığından bildirilmiş olduğu maruzdur.»

Ayvalık havalisi milisleri 13/14 gecesi Belligediği'ne geldi. Ertesi gün, yani 14 Haziranda bu kuvvetlerin büyük kısmı Bergama'nın 8 kilometre kuzeyindeki İncecik köyüne girdi. Müfrezeden ayrılan Ayazmend'li Nazmi Bey idaresindeki 100 kişilik milis kuvveti (Bu milisler arasında Kozak, Yağcı Bedir aşiretinden milisler de vardı) Bergama'nın batı istikametine yürüyerek Dikili - Menemen yönünden gelecek ve Bergama'dan bu yönle gidecek Yunanlıların yolunu kesti. Soma yönünden gelen 188'inci alay ve 268 kişilik Milis Kuvveti de Bergama'ya doğu ve güney yönlerinden taarruz etmek üzere ilerledi. Hazırlanan plan gereğince ki yönden gelen kuvvetler Bergama'yı çember içine almışlardı.

Taarruz 14/15 gecesi başlayacaktı. Fakat, Binbaşı Cemal Beyin aşağıdaki raporundan anlaşılacağı üzere 14 Haziran sa-

bahı iki Yunan keşif koluna tesadüf edilmesi ve her iki keşif kolundan kurtulan birer Yunan askeri vasıtasıyla düşmanın taarruzu öğrendiği zannı ile derhal harekete geçilmiştir.

Binbaşı Cemal Bey, Ayvalık Mıntıka Kumandanlığına verdiği raporda özet olarak şöyle diyordu :

«Bergama'ya 1,5 saat mesafede Kapukaya namındaki mahalde 14 Haziran 1335 saat 9.00'da Yunan işgal kuvvetinden 3 neferden ibaret keşif koluna tesadüf edilerek ikisi öldürülmüştür' Eski Türkmen Bağları namındaki mahalde de 2 neferden ibaret Yunan keşif koluna tesadüf edilerek birisi öldürülmüştür.

Dikili - Bergama caddesinin şimalinde Yağcı Bedirler denilen köylülerden müteşekkil Ayazmend'li Nazmi Bey idaresinde bulunan 100 kişilik bir çete Rumların Dikili'den Bergama'ya sevk olunmakta olan büyük erzak kafilesine tesadüf ederek muhafızları ile beraber işbu kafile ile yapılan muharebede imha edilmiştir. Yunanlıların Bergama - Dikili ve Menemen telgraf ve telefon hatları Nazmi Bey çetesi tarafından katolunmuştur.»

Yunan keşif kolları ile karşılaştığı için düşmana hatırlanmak imkânı vermemek maksadı ile Bergama'yı çevirmiş olan kuvvetler hemen taarruza geçtiler. Öğleye doğru başlayan bu taarruz, Yunanlıları gafil avlanmıştı. Yunan eratı Şehrin içinde çarşı pazar yerlerinde, kahvelerde dağınık durumdaydı. Silâhını kapabilen, tek başına karşılığa başladı. Fakat çabuk bozuldular. Büyük bir kısmı yok edildi, kaçan pek az kimse kurtulabildi.

İzmir'in işgalindeln sonra hiçbir mukavemete rastlamadan ellerini, kollarını sallıyarak işgal alanını genişleten Yunanlılar böylece büyük bir bozguna uğramış oluyorlardı. Türk Kuvayi Milliyesinin bu ilk zaferi büyük yankılar yarattı. Bu cephe birdenbire önem kazanmıştı. 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa Bergama'ya gelerek 188. Alay Kumandanını Bergama mıntıka kumandanı tayin etti ve Soma'ya döndü. 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey de bugünlerde So-

ma'ya gelmişti. Kolordu Kumandanı, Kâzım Beyi de bu cep-
henin kumandanlığına tayin etti.

«1 — 61. fırka karargâhı Soma'ya muvasalat etmiştir. Bu-
gün Bergama'ya hareket ve karargâhını orada tesis edecektir.
Bergama mıntika kumandanı, bundan böyle fırka emrinde
bulunacaktır.

2 — Bergama Mıntika Kumandanlığı emrine giren Bin-
başı Cemal Bey Müfrezesi (Cemal Bey müfrezesi ile kast edilen
Ayvalık'tan gelen tabur ve milislerdir) ikinci bir iş'ara deyin
61. fırka emrinde kalacaktır.»

Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı kurulacak cephelerden
Kuzey Cephesi, Bergama baskınının yapıldığı günlerde bu
şekilde kurulmuştu.

14. Kolordu bölgesindeki kuvvetlerin 14 Haziran 1919 gü-
nü durumu şöyleydi :

Ayvalık Mıntıkası : Kumandanı, 172. Alay Kumandanı Yarbay
Ali (Çetinkaya)

Kuvvetleri : 150 mevcutlu 172. Alay.

Bergamalı Adem Beyin 300 kişilik Kuvayi Milliye Müf-
rezesi.

Binbaşı Cemal Bey kumandasında bir miktar asker ve
250 kişilik Kuvayi Milliye.

2 ağır makineli tüfek.

Soma Mıntıkası : Kumandanı, 188. Alay Kumandanı Yarbay
Akif.

Kuvvetleri : 188. Alaydan 200 kadar er. 265 kişilik bir millî
kuvvet.

37 mevcutlu Kolordu süvari bölüğü.

Kınık'ta : Kumandanı, Emekli Kolağası Kemal Bey.

Kuvvetleri : Yedek teğmen Fehmi ve Halim idaresinde 53 ki-
şilik millî müfreze.

Parça parça gelmekte olan gönüllüler.

Akhisar Mıntıkası : Kumandanı, Çerkez Ethem.

Kuvvetleri : 50 kişilik Kuvayi Milliye Müfrezesi 188. Alaydan,
30 kişilik bir müfreze.

Bergama baskınından sonra buradaki Yunan taburundan kurtulan subay ve erler kendilerine katılan yerli Rumlarla beraber Menemen'e gelmişlerdi. «*Bergama'nın intikamı*» diyerek Menemen'de büyük bir katliama giriştiler. Kaymakam Kemal Bey ve Kazanın sivil memurları da dahil olmak üzere, birçok masum insanı öldürdüler.

Menemen katliamı her tarafta duyulmuş ve çok kötü bir tesir yapmıştı. İzmir'deki Yunan Kumandanlığı bile bu faciayı inkâr edemiyor ve gûya tahkikat yaptırıyordu. Fakat bir yandan da Bergama baskını ile kırılmış olan prestiji ve morali düzeltmeye kararlıydı. Bunun için bol topçu ile takviyeli 2 piyade ve 1 süvari alayını 19 Haziran günü Menemen ve Dikili'den Bergama üzerine taarruza sevketti. 61. Tümen Kumandanlığı vazifesine yeni başlayan Albay Kâzım (Özalp), 18 Haziran günü Bergama'ya gelmişti. Kâzım Beyin beraberinde asker vardı. Kâzım Bey, Bergama'ya doğru ilerlemekte olan Yunan kuvvetlerini şehrin dışında karşıladı. Kâzım Beyin savunmaya soktuğu kuvvetlerin tamamı 500 piyade ve 2 ağır makineli tüfekten ibaretti. Tek bir topu yoktu. Buna karşılık taarruz eden Yunanlılar 4000 tüfek, bir alay süvari ve 12 toptan ibaretti. Sabahleyin başlayan muharebe akşama kadar sürdü. Bu zayıf Türk kuvvetleri bütün bir gün düşmanı oyalayabilmişti. Akşam çekildiler. Çekiliş sırasında gönüllülerin bir kısmı dağıldı. Elde kalan kuvveti Kâzım Bey Soma'ya çekerek toplardı.

Kâzım Beyin Soma'ya çekilişinin ertesi günü, Ayvalık'taki İngiliz Temsilcisi Binbaşı Hatkinsun, Soma'ya gelerek Kâzım Beyle görüşmek istedi. Albay Kâzım Beyle Hatkinsun birkaç saat görüştüler. Kâzım Bey bulundukları odanın penceresinden Hatkinsun'a Bergama'dan kaçan ve yollara dökülen halkın perişan halini gösterdi. Çocuklar feryat ediyor, kadınlar ağlıyordu. Herkes barınacak bir yer, yiyecek bir parça ekmek arıyordu. Kâzım Bey Hatkinsun'a şöyle dedi :

— *Evvelâ şu perişan manzaraya bakın, ondan sonra görüşmeye başlayalım.*

- Ne yapalım, bizim kabahatimiz değil.
- O halde görüşelim.

— Halkın ve askerın Yunanlılara karşı harp etmeleri ve diğer İtilâf Devletlerine karşı mütarekeyi ihlâl edecek bir mahiyettedir. Yeni bir tecavüz demektir. Siz bu hareketinizle bütün İtilâf Devletlerini Yunanlıların yanbaşında bulundurmak, Yunanlılarla birlikte karşınıza çıkarmak tehlikesine maruzsunuz. Şimdi bir şey yapmayınız. İtilâf Devletleri ile temas ederek, sulh yolları ile meseleyi halle çalışınız.

— Bu gibi nasihatlerden hiçbir fayda hasıl olmaz. Evvelâ şunu öğrenmek isterim. Memleketimizi işgal eden ve her türlü tecavüzde bulunan Yunanlılarla, İngilizler hemfikir midir?

— Zulme taraftar değiliz. Fakat muayyen bir bölgenin işgaline İtilâf Devletleri muvafakat etmişlerdir.

— Hükümetin resmî memurları ve kumandanları, halkı vatanlarını müdafaa etmekten men'e kadir değildirler. Her taraftan toplanan silâhlı halk Yunan kuvvetlerine tecavüz için geliyorlar. Yakınlarda yine taarruz edeceklerdir. Bu işi yapan, vatansever halktır. Resmî memurları bunda teşvikçi ve ilgili sanmayınız.

— O halde halka bu yaptıkları için memleket için zararlı olacağını söylemek istiyorum. Beni millî kuvvetlerle temas ettiriniz.

— İşte bakın hallerini görüyorsunuz, uygun görürseniz gidip nasihat ediniz. Menemen'de yapılan katliam'dan haberdar mısınız? İzmir facialarını gördünüz mü?

— Evet işittim. Şayanı teessüf hadiselerdir. Tahkikat yapıyor.

— Türk halkı, yapılan tecavüzlere tamamiyle vakıf olmuştur. Bu hale göre, halka, Yunanlılara teslim olunuz! diyebilir misiniz?

Binbaşı Hatkinsun susuyordu. Albay Kâzım Bey, son olarak kendisine şunları sordu :

— *İtilâf Devletlerince Yunanlıların işgal sahası kararlaştırılmış mıdır? Kararlaştırılmışsa, bunun nereleri olduğunu bana söyleyebilir misiniz?*

— *İşgal İzmir sancağı ile Ayvalık Kazasına münhasırdır. Bunu hükümetinizin şimdiye kadar nasıl olup da anlıyamadığına hayret ediyorum.*

Konuşma, Hatkinsun'un yeniden bazı rica ve nasihatlerde bulunması ile sona ermişti.

AYDIN BÖGESİNDE HAZIRLIKLAR

Yunanlılar Aydın'ı hiçbir direnme ile karşılaşmadan kolaylıkla işgal edince, buradaki güvenliklerini sağlamak amacı ile işgali Nazilli'ye kadar genişletmek istediler. İngiliz Temsilcisi daha öteye geçmemek şartıyla Nazilli'nin işgaline müsaade etti. Aydın'ı işgal eden Yunan alayından bir tabur 4 Haziranda, yine hadisesiz olarak Nazilli'yi işgal etti. Fakat Yunanlılar tedirgin bir durumdaydılar. Kuvayi Milliye'nin kurulmaya başladığını haber aldıkça tedirginlikleri artıyordu. Nazilli garnizonunu Kuvayi Milliye'nin basacağından endişe etmekteydiler. Daha derlitoplu olmak için, Nazilli'yi işgal eden tabur birçok Türk'ü rehine olarak yanına aldıktan sonra, 20 Haziranda Aydın istikametinde çekilmeye başladı. Çekilme sırasında Yunan taburu Köşk bölgesinde Türk millî müfrezelerinin birçok defa hücumuna uğramıştı. Bir hayli zayıf veren tabur, nihayet, Aydın'a geldi.

Çine'deki 57. Tümen Kumandanlığı millî kuvvetlerin meydana çıkmasından ümitlenerek Aydın'daki Yunan alayını tedirgin etmek ve aynı zamanda millî kuvvetlerin morailini yükseltmek istiyordu. Zamanın tekniğine göre demiryolu en önemli ulaştırma aracı idi. Gerek İzmir'e doğru çekilme yönünde, gerek doğuya doğru ilerleme yönünde, demiryolu köprülerinin tahrip edilmesi Yunanlılar üzerinde çok etkili olacaktı. Tümen Kumandanlığı hem bunu düşünüyor, hem de demiryolu boyunca güvenlik tedbiri olarak, noktalarda bulunan münferit Yunan müfrezelerine baskınlar yaparak yığınlık yaratmayı tasarlıyordu. Fakat köprü tahribi, teknik bir konu idi. Bunu yapabilmek için tahrip malzemesine ve bunu kullanacak tecrübeli elemanlara ihtiyaç vardı. Halbuki Tümeninde, ne böyle bir malzeme, ne de istihkâm subayı mevcuttu. Tümen Kumandanı araştıra araştıra nihayet Milâs'ta Celâl isminde sakat ve hasta bir istihkâm teğmeninin bulunduğunu öğrendi. Bununla irtibat sağladı. İngilizlerin sahillerimize bıraktığı torpillerden çıkarılan dinamitlerin yerlerini

tesbit etti. Teğmen Celâl'in gayreti ile bu dinamitler ve balıkçılardan sağlanan kapsüller Çine'ye getirtildi. Çine'de mevcut bütün subaylar için bir tahrip kursu açıldı. Haziranın ilk yarısında faaliyete geçen bu kursta sakat Teğmen Celâl, subaylara bir demiryolu köprüsünün, bir makasın nasıl tahrip edileceğini öğretti. Artık demiryolu köprüleri tahrip edilebilirdi.

AYDIN BÖLGESİNDE

DÜŞMANA İLK BASKINLAR

57. Tümen Kumandanlığının tasarladığı gibi, Aydın'daki Yunan Garnizonunun güvenlik müfrezelerine ve ikmal yollarına Haziran ortalarında birkaç baskın yapıldı. *Malkoç köprüsü baskını ve Erbeyli baskını* diye anılan bu baskınlarda birkaç demiryolu köprüsü tahrip edildi.

İlk baskın 16 Haziran 1919 gecesı, Aydın'ın doğusunda Sultanhisar'a 10 kilometre kadar bir mesafede Malkoç çayı üzerindeki demiryolu köprüsüne yapıldı. Nazilli'yi işgal eden Yunan taburu henüz Nazilli'den çekilmediği için, bu köprü ulaştırma ve ikmâl hizmetleri bakımından çok önemliydi. Malkoç köprüsünü bir Yunan müfrezesi muhafaza ediyordu.

57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Beyin davet ve teşviki ile Yunanlılara karşı harekete geçen Yörük Ali ve Kılıçoğlu Hüseyin Efeler, Yüzbaşı Ahmet, Teğmen Zekâi ve Yedek Asteğmen Necmi ile beraber 22 kişilik bir kuvvetle Çine'den ayrıldıktan sonra Büyük Menderes'in güneyindeki Yeni Pazar bölgesine gelmişlerdi. Yörük Ali Müfrezesine bu bölgedeki köylerden katılan delikanlılarla, müfrezenin mevcudu 100'e yükselmişti. Fakat bir yandan subaylar ve efeler köylülere savaş için öğütler verirken, bir yandan da aksi propagandalar yapanların etkisi ile gönüllülerin mevcudu durmadan azalıyor ve çoğalıyordu. Yörük Ali Efe, yanındaki 3 subayla beraber müfrezeden 40-50 kişi kadar bir kuvveti alarak, Menderes nehrini gemi denilen salla karşıya geçti. Ve Malkoç Çayı üzerindeki Malkoç köprüsünü muhafaza eden Yunan müfrezesini bastı. Bu gece baskınından Yunan müf-

rezesinden ancak birkaç kişi kurtulabilmiş, geri kalanı imha edilmişti. Müfrezenin hafif makineli tüfeği ile bir hayli silâh ve cephane de böylelikle ele geçirilmişti. Aynı gece Yörük Ali Müfrezesinden Teğmen Zekâî Malkoç Köprüsü ile Kılavuzlar arasındaki bir başka demiryolu köprüsünü dinamitle tahrip etmişti. Malkoç'a baskın yapıldığı anda Asteğmen Nihat adında 175. Alaydan bir subay Aydın'ın batısında Karapınar çevresinde bir başka demiryolu köprüsünü tahrip etmişti.

Haziran ortalarında Yunanlılara karşı yapılan ikinci baskın Erbeyli Baskınıdır. Yine 175. Alaydan Teğmen Kadri'nin Muğla bölgesinden teşkil ettiği 40 kişilik bir millî müfreze, Çine'de Tümen Kumandanlığınca emrine verilen bir ağır makineli tüfekle Aydın batısında ve demiryolu üzerinde Yunan güvenlik birliklerinden herhangi birinin bir gece baskını ile imha edilmesi görevini almıştı. Teğmen Kadri yaptığı keşifler sonunda, Aydın'ın 20 kilometre kadar batısında bulunan Erbeyli istasyonundaki Yunan müfrezesini hedef olarak seçmişti. Teğmen Kadri'nin yaptığı keşfe göre, bu istisyonda muhafız olarak 20 Yunan askeri bulunuyor ve bunlar bir hangarda yatıp kalkıyorlardı. 20-21 Haziran gecesi bu Yunan müfrezesini Teğmen Kadri Müfrezesi sarmış ve bombacılarını hangara doğru sürmüştü. Fakat bu esnada 20 kişilik Yunan müfrezesinden ayrı olarak bir bölük kadar Yunan efzun askerinin Hangar'ın dışında ağaçlıklar arasında bulunduğu anlaşıldı. Hangara atılan bombaların infilaki zerine burada uyuyan Yunan askerleri «teslim, teslim» diye bağırma-ya başlamışlardı. Ancak, Hangar dışındaki Yunan askerleri mukabil ateşe başlayınca, hareket baskın niteliğini kaybetti. Çarpışma karanlıkta 2,5 saat kadar sürdü Yunanlılar takviye kuvveti almaya başladıklarından, Teğmen Kadri Müfrezesi çekildi. Bununla beraber Yunanlılar bu baskında 30'u ölü olmak üzere 70 kişilik zayıat vermişlerdi. Türklerin zayıatı 7 ölü ve birkaç yaralıdan ibaretti.

AYDIN

TAARRUZU

Ege'nin kuzey kesiminde, Kuvayi Milliye'nin Bergama

baskını ile elde ettiği zafer, her tarafta duyulmuş ve bu arada Aydın Bölgesi Kuvayi Milliyesi üzerinde teşvik edici tesirler yaratmıştı. Aydın demiryolu hattında Malkoç ve Erbeyli'ye yapılan baskınlarla maneviyatı daha çok yükselen Kuvayi Milliye, biraz da *Menemen katliamının intikamını almak* arzusu ile, Aydın'a karşı taarruza geçmek istiyordu. Kuvayi Milliye Kumandanları arasında Aydın taarruzu fikri Haziran sonlarına doğru en çok konuşulan konu olmuş ve şiddetli bir istek halini almıştı. Bu sıralarda Kuvayi Milliye Aydın Bölgesinde iki üs halinde kümelenmişti. Üssün biri Aydın'ın 8 kilometre güneyinde Menderes Köprüsünde «Köprübaşı» denilen yerde, diğeri Aydın'ın 10 kilometre doğusunda demiryolu hattı üzerinde Umurlu'da idi. Bu iki üs arasında telefon hattı döşenilerek irtibat sağlanmıştı.

Hat boyunda yapılan baskınlar atılan köprüler yukarıda anlatıldığı gibi Yunanlıları tedirgin etmiş ve bu halin neticesi olarak Nazilli tahliye olduğu gibi Aydın'ın gerek doğusunda, gerekse batısında demiryolu hattı üzerindeki küçük ve münferit Yunan müfrezeleri de Aydın'ın içine çekilmişti. Yunanlılar, bu bölgede âdeta Aydın şehri içine kapanmış bulunuyordu. Yunanlılar Aydın batısındaki İncirliova bucağındaki Rum halkının tümünü de Aydın şehri içine toplamışlardı. İstasyondaki memurlar da şehre kapanmış olduğundan, demiryolu nakliyatı felce uğramıştı. Böylelikle Yunan Garnizonu kuşatılmış duruma düşmüştü. Rumlar şehrin dışına çıkamıyor, tarlalarına gidemiyorlardı. Fakat Aydın'daki Türkler de Yunan askerinin ve yerli Rumların tutumlarından kuşkulu idiler. Aydın Mutasarrıfı Abdurrahman Bey, Çine'de bulunan 57. Tümen Kumandanı ile durumu görüşmek istediğinden, kumandan ve Mutasarrıf 20 Haziran 1919 günü Köprübaşı'nda buluştular.

Mutasarrıf Abdurrahman Bey dedi ki :

— Bugün Sultanhisar'dan Çete Reisi Hüsnü imzasiyle, eşraftan birkaç kişi ve telgraf geldi. Meali şudur : Düşmanı, yâni Yunan ordusunu takip ediyoruz. Önümüzden kaçıyor. Hazır olunuz, Aydın'da silâh patlayınca hemen siz de katılı-

nız. *Bundan haberdar olan eşraf, telâşla yanıma geldiler. Rica ederim, bu zâta böyle bir harekette bulunmaması için emir veriniz. Şayet çeteler buraya gelir, silâh patlarsa birtakım masumun kanı döküleceğinden başka, siyaset bakımından devlet ve millet için pek fena olur. Aydın'dan bir heyet gönderilerek Çete Reisi Hüsnü Efendiye nasihatte bulunulacaktır. Yunan Ordusu Nazillî'yi boşalttı. Aydın'ı da tamamen boşaltacağı anlaşıyor. Böyle bir zamanda sükûnet göstermek lâzımdır. Bugün Fransız Jandarma Kumandanı yanıma gelerek, Aydın tahliye olunursa kan dökülmesinin önlenmesini, İtilâf Devletleri adına ve insanlık namına benden rica etti. Tümen Kumandanı beyin de bu yolda ne lâzımsa yapmasını rica ediyor.*

— Yunanlılar aleyhine pek faalâne millî teşkilât yapılmaktadır. Yunanlılar Aydın'dan çekilmedikçe bunun önüne geçilemeyecektir. Durumu İtilâf Devletleri takdir etmelidirler. Yunanlılar ne zaman Aydın'ı tahliye edeceklerse o gün biz bir miktar askerle şehir giriş noktasını tutar ve millî kuvvetleri içeriye sokmayız. İçeride de, bilhassa Rum mahallelerini emniyet altına alırız. Yunanlıların insanlığa aykırı bir harekette bulunmamaları ve halkın galeyanını dâvet etmemeleri lâzımdır. Biz tedbirlerimizi almak için herhalde Yunanlıların ne vakit çekileceğini bilelim.

Yunan Kumandanının bugünlerde gönderdiği rapora Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa'dan gelen cevapta, Millî Kuvvetlerin faaliyetlerinden duyulan memnunluk belirtildikten sonra şöyle deniliyordu :

«Kuvayi Milliye'nin harekâtı, ancak Yunan askerine ve onlarla işbirliği yapan silâhlı âsi Rumlara münhasır kalmalı ve fakat yerlerinde sükûnetle oturan ve hiçbir suretle işbirliği etmeyen Rum unsuruna karşı katiyen düşmanca hareketlerde bulunulmamalıdır.»

Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey, Yunanlıların Aydın'ı kendiliklerinden boşaltacakları propagandasına iyiden iyiye inanmış ve boşaltma sırasında alınacak güvenlik tedbirleri için gerekli emirleri vermişti. Fakat Kuvayi Milliye Kumandanları buna *inanmıyorlardı*.

Yunan Kumandanlığı 25 Hazirandan beri hiçbir kimse-
nin şehirden dışarı çıkmasına müsaade etmiyordu.

Yunanlıların bu durumu da Kuvayi Milliye'ye ayrıca cesaret veriyordu. Umurlu ve Köprübaşı üslerine mensup Kuvayi Milliye ileri gelenleri, çete ve müfreze kumandanları, 27 Haziranda Köprübaşı'nda toplanarak Aydın taarruzunu müzakere ettiler. Bu toplantıda 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik de bulundu. Taarruza karar verildi.

Taarruzun başarıya ulaşmaması halinde Aydın'daki Türk halkın bir katliama uğraması ihtimali de söz konusu edilmiş ve bu fikre karşı şu görüş ileri sürülmüştü :

«Onlar da savaşa içerden katılmalıdır. Bu takdirde başarı daha kolay sağlanır. Böyle hareket etmezlerse uğrayacakları felâketin sebebi kendileridir.»

57. Tümen Kumandanı, Kuvayi Milliye Kumandanlarına Harbiye Nezaretinin yukarıda suretini verdiğimiz telgrafındaki direktife uygun telkinlerde bulundu. Kendilerinden, Aydın'a girildiği takdirde savaşa katılmamış Türk olmayan unsurlara fena bir muamele yapmayacaklarına dair söz aldı (O tarihlerde Aydın şehrinin 60 bin nüfusunun % 25'i Türk değildi.)

Taarruz kararının verildiği gün, Aydın'daki İtilâf Devletleri mümessilleri adına İngiliz Subayına, Yunan Kumandanına, Rum Metropolitine ve Aydın Mutasarrıfına gönderilmek üzere bir bildiri kaleme alındı ve bütün Kuvayi Milliye Kumandanları tarafından imzalandı. Bu bildiride, kan dökülmesine sebebiyet vermemek için Aydın'da bulunan Yunan kuvvetinin *iki günü içinde* çekilmesi, bu takdirde vatandaş olarak Rumların can ve mallarının muhafaza edileceği, fakat, Yunanlılarla işbirliği yapanların düşman tanınacağı belirtilmişti. Umurlu'dan gelenler 5 nüsha beyannameyi alıp üslerine döndüler. Umurluya dâvet edilen İngiliz Subayı Hotder'e bu beyannameler verildi.

İki gün sonra taarruza geçilecekti. Fakat muharebe Yunan Kuvvetlerinin harekete geçmesiyle 28 Haziran 1919 günü Aydın'ın güneyinde başladı. Sabahın erken saatlerinde Köprübaşı istikametinde ilerleyen bir Yunan bölüğü ile ön

keşif kolları muharebeye tutuştular. Sonra Teğmen Kadri Müfrezesi, Yörük Ali Efe Çetesi, Tevfik Ağa Müfrezesi birbiri ardından muharebeye girişerek taarruza geçtiler. Umurlu Üssü müfrezeleri de muharebeden haberdar edilerek Aydın taarruzu güneyden ve doğudan iki istikamette olmak üzere gelişti. Üç gün süren Aydın muharebelerine katılan Türk kuvvetleri şunlardır :

Umurbey Müfrezesi (Aydın Taarruzu öncesindeki günlerle kadar Sarayköy Müfrezesi diye anılırdı) :

Kumandanı Topçu Binbaşı Hakkı Bey

- 150 Tüfekli bir tabur
- 2 Top
- 60 Kişi Nazilli Jandarma Yüzbaşı Nuri ve «Dokuzun Mehmet Efe» Müfrezesi
- 56 » Denizli Yedeksubaylar Grubu
- 65 » Denizli Polis Komiser Hamdi Bey Müfrezesi
- 40 » Topçu Yüzbaşı Hasan Fethi Kumandasında Tavaslızade Ömer Ağa Müfrezesi
- 25 » Ortakçılı Kara Mehmet Müfrezesi
- 25 » Salavatlı Halil İbrahim ve Sancaktar Ali Efe Müfrezesi
- 100 » Perakende savaşçılar

Aydın taarruzuna katılması emredilen 125 tüfekli bir tabur 4 ağır makineli tüfekle beraber muharebenin üçüncü günü Aydın taarruzuna yetişebilmişti.

Menderes Köprübaşı Müfrezesi :

Kumandanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey.

- 90 Tüfekli bir tabur
- 4 Ağır makineli tüfekli bir bölük
- 59 Tüfekli bir tabur
- 45 Atlılı mızraklı bir süvari bölüğü
- 2 Toplu bir dağ obüs bataryası
- 45 Kişi Teğmen Kadri Müfrezesi
- 90 » Yörük Ali ve Kelle Hüseyin Müfrezesi

- 45 » Postlu Mestan Efe Müfrezesi
140 » Selâmi Bey Kumandasında Koçarlı Müfrezesi
200 » Çine gönüllüleri

Aydın'a taarruz eden bu askerî birlikler ve Milis Kuvvetleri dışında Söke Bölgesinde de ayrı br kuvvet vardı. Bunların hepsi ordu birliği olup, Aydın taarruzuna katılmamakla beraber kendi çevrelerindeki Yunan işgal kuvvetlerine baskınlar yapmakla görevlendirilmişti. Söke Bölgesindeki millî müfrezeler de bölgenin *Rum Çeteleri* ile savaşıyorlardı. Yukarıda açıklanan kumanda düzeninden de anlaşılacağı gibi, Aydın taarruzunda harekete geçen kuvvetlerin bir kısmı ordu birliği, büyük kısmı da milis kuvveti idi. Millî kuvvetlerin bazıları ordu birlikleri ile beraber askerî kumandanların idaresinde bulunuyorlardı. Millî kuvvetlerin sayısı genel toplam olarak 2.000 kişiyi buluyordu.

Aydın garnizonundaki Yunan kuvvetleri de 4. Piyade Alayı, 8. Girit Alayının bir taburu ve 4 toplu bir topçu bataryası ile 3.000 kişi kadardı. Aydın'daki yerli Rumlardan askerî teşkilât yapılmıştı ve bunlar muharebe için eğitim görmekteydiler. Aydın çevresindeki sırtlarda bir haftadan beri tahkimat yapılmaktaydı. Aydın'ın bütün giriş istikametleri üzerinde Yunan ileri karakolları tertibat almış ve şehrin içindeki devriye kolları takviye edilmişti. Yerli Rum kadınları savaşçı Yunan birliklerine cephane taşımaktaydılar. Şehrin Türk halkı korku ve heyecan içindeydi.

Aydın'ı kurtarmaya kararlı olan millî kuvvetler Haziranın ortalarından sonra giriştikleri hareketlerle yavaş yavaş şehri kuşatır bir duruma girmek üzereydiler. Bugünlerde Koçarlı Müfrezesi Kumandanı bulunan Selâmi isminde bir genç subay, Aydın'daki Yunan Kumandanına bir ulti-matom göndererek, Aydın'dan çekilmelerini istemişti. Bu durum karşısında Yunan Kumandanı, garnizonu çepeçevre kuşatmakta olan Türk müfrezelerini uzaklaştırmak için 25 Haziranda te-teşebbüslere girişti. Tellidede sırtlarındaki müfrezemiz üzerine ağır makineli tüfeklerle takviyeli üstün kuvvetlerle taarruza geçti. Taarruza uğrayan kuvvetlerimiz, düşmanın üstün-

lûğüne ve kendilerine daha önce verilen emre rağmen, cep-haneleri tükeninceye kadar bulundukları mevzileri savundular ve düşmana bir hayli kayıp verdirdiler. Menderes Köprübaşındaki kuvvetlerimiz de Yunanlılara karşı taarruza geçtilerse de, karanlığın basması üzerine düşman gerileyerek şehre döndü. Fakat Yunan kuvvetleri, çekilme sırasında halk tarafından terkedilmiş olan iki Türk köyünü yaktılar ve ele geçirdikleri hayvanlarla eşyayı yağma edip götürdüler.

Tellidede çarpışmaları devam ederken kuvvetli bir başka Yunan Müfrezesi de Aydın'ın batı yönünde İncirlioğlu'ya ilerleyerek Osman, Nâzım, Büklü ve Aydın'ın Ali Efelerin müfrezeleri ile temasa geçmişti. İlk ateş açmayan müfrezeler, düşman, tesirli mesafeye gelince şiddetli bir ateşe başladılar ve Yunanlılar 15 ölü ve yaralı vererek geri çekildiler. Bu hareketlere karşılık olmak üzere 57. Tümen Kumandanı Şefik Bey Aydın'ın hemen batı kenarında bulunan İkizdere Demiryolu Köprüsünün uçurulmasını emretti. Topçu Teğmeni Ertuğrul ile Aydın'ın Ali ve arkadaşları bu işi başarı ile sonuçlandırıdılar.

Aydın taarruzundan önceki bu karşılıklı saldırılar iki tarafın da sinirlerini son derece germişti. 27 Haziran günü Menderes Köprübaşında 57. Tümen Kumandanının da katıldığı ve Aydın'a taarruz için karar verildiği günden önceki olaylar böyle cereyan etmişti. Tümen Kumandanı, Kuvayi Milliye Kumandanlarının taarruz kararı karşısında çaresiz buna katılmış ve «Cenabı Hakkın yardımına sığınarak» taarruza «Peki» demişti.

YUNAN KUMANDANLARINDA ENDİŞE

Yunan Kumandanları, Kuvayi Milliye'nin teşekkülünü dikkatle izliyorlar ve Türk millî hareketi hakkında haber almaya büyük önem veriyorlardı. Her yerde çok sayıda Rum ahalî bulunduğundan haber almada güçlük çekmiyorlardı. Aydın hattı üzerinde Kuvayi Milliye'nin yaptığı baskınlar ve Kuvayi Milliye teşkilâtının genişlemekte olduğuna dair haberler Yunan Kumandanlarını endişeye düşürüyordu.

Nazilli'nin tahliyesinden bir iki gün önce, Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının Fevkaâde Komiseri yazdığı raporun özeti şudur :

«İşgale karşı müthiş mukavemet hazırlıkları yapıldığını mevsuken haber alıyorum. Şöyle ki :

1 — Bandırma, Soma, Kırkağaç, Akhisar mıntıkalarında çeteler hazırlanmaktadır. Bandırma merkez ittihat edlmiş olup burada silâhlı iki bin asker ve 6 - 8 bin çete bulunuyor.

2 — Denizli'de hükümet iskat edilmiş, asiler, Sarayköy köprüsünü tahribe hazırlanıyor. Tehlike mühim, asayiş berbatır.

3 — İsyan Söke mıntikasına da sirayet etmiştir. Beş yüzden fazla askerî erat asilere iltihak ederek katliam ve yağmaya hazırlanmaktadır.

4 — Selçuk - Aydın hattı üzerinde kıtalara her gün tecavüz ediliyor. Aydın - Nazilli hattında kuvvetler mevcut ise de bu kıtalar emniyetini temin edememektedir. Tedbir alınmazsa tehlikelidir.»

Nazill'nin tahliyesine bu rapor üzerine müsaade edilmiştir. Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının bir başka raporu da şöyle idi :

İzmir, 21 Haziran 1919

«Paris'te Başbakana

Tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir *Jön Türk Teşkilâtı* karşısında bulunuyoruz. Her taraftan taarruza maruz kalarak, her gün bir miktar arazi terketmeye mecbur oluyoruz.

Şayet derhal kâfi miktarda kuvvet, hiç olmazsa bir tümen gönderilmeyecek olursa pek yakında İzmir tehdit altında bulunacaktır.

Bundan başka Türk teşkilâtının merkezlerine karşı tedbir ittihazına serbest bulunmamız şarttır.

Nieder

Bu rapora ekli olarak gönderilen bir listede Türk Kuvvetleri şöyle tesbit edilmişti :

Soma	:	3000 silâhlı	
Salihli	:	3000 »	
Denizli	:	10000 »	
Akhisar	:	5000 »	
Bergama	:	3000 »	
Bozdoğan	:	3000 »	
Balıkesir	:	10000 »	
Aydın	:	3000 »	(47 top, pek çok mitralyöz)

Yunan Kumandanı Türk kuvvetlerini çok mübalâğalı olarak 40 bin kişi gösteriyor. Halbuki o tarihte, ordu kıtaları da dahil, Yunanlıların karşısında 6000 silâhlı yoktu. Top adedinin gelince, bunda da çok mübalâğa vardır. Türk kuvvetlerinin elinde 47 top değil, bu kadar makineli tüfek bile mevcut değildi. Raporun yazılmasından bir hafta sonra başlayacak olan Aydın taarruzunda sadece 4 top kullanılmıştır.

Bu izahat ve raporlar, Kuvayi Milliye'nin 20 Hazirana kâdarki faaliyetinin Yunanlılar üzerindeki korkutucu tesirini göstermeye kâfidir.

ALBAY ŞEFİK

Aydın'a yapılacak taarruzu idare etmek için 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik, karargâhı ile birlikte 27 - 28 Haziran gecesi Büyük Menderes nehri üzerindeki Köprübaşı'na gelmişti. 28 Haziran sabahı erken saatlerde hafif makineli tüfek sesleri ile uyandı. Aydın'dan çıkan bir tabur kadar Yunan kuvveti güneye doğru, Köprübaşı istikametinde taarruza geçmişti. Köprübaşındaki bütün kuvvetler silâhbaşı yaparak düşmana doğru ilerlemeye başladılar. Tümen kumandanı, Umurlu müfrezesine, muharebenin başladığını ve onların da Aydın'a doğru taarruza geçmelerini bir atlı göndererek bildirdi. Bir yandan da Çine üzerinden Muğla, Söke bölgelerine telgraflar çekerek silâhlı ve silâhsız vatandaşların mu-

harebe meydanına yetiştirilmesini bildirdi. Bol miktarda ek-mek teminini de istiyen Tümen Kumandanı, başlıyan taarruzun mutlaka başarıya ulaşması için bölgenin bütün kaynaklarını harekete geçirmek istiyordu. Taarruzun nedenini «Aydın'ı işgal eden düşman» olduğu da ilân edilmişti.

Köprübaşı Müfrezesinin taarruzu karşısında Yunan kuvvetleri, geldikleri istikamette geri ekilerek Köprübaşı - Aydın istikametini kapıyan Telsiztepe ve Tellidede sırtlarına yerleşip savunmaya geçti' Kızgın güneş altında muharebe burada bütün şiddeti ile devam ediyordu. Köprübaşı'nın hemen yakınındaki altaköy halkı da, kadınlı erkekli muharebeyi seyreliyorlardı. Tümen kumandanının gönderdiği haber atlısının ulaşması üzerine Aydın'ın 10 kilometre doğusundaki Umurlu Müfrezesi de harekete geçmişti. Fakat bu müfreze, ancak akşama doğru Aydın yakınlarına ulaşarak düşmanla temasa geçebilmiş, Kepez ve Ilıca sırtlarındaki tahkimata çatarak Aydın - Nazilli şosesinin iki tarafında şiddetli bir muharebeye tutuşmuştu. Böylece, 28 aziran günü akşama doğru, Aydın, güney ve doğudan olmak üzere iki yönden Türk taarruzunun baskısı altına girmiş bulunuyordu. Bugünkü muharebelerde Köprübaşı Müfrezesi Tellidede ve Telsiztepe sırtlarını ele geçirerek şehrin kenar mahallelerine kadar ilerlemişlerdir. Umurlu müfrezesi ise, düşmanın ileri kıtalarını geri atarak, asıl düşman mevzilerine yanaşabilmiştir.

29 Haziran sabahı yeniden başlıyan taarruzla muharebe şehrin içine intikal etmişti. Tümen kumandanının bir gün evvel her tarafa ulaştırdığı haber üzerine savaş yerine kafileler halinde gönüllüler gelmeye başlamıştı. Aydın'ın kuzeyinde *dağ köylerinden* silâhlı olarak gelen köylüler düşmana akınlar yapıyorlardı. Şehrin batısında da bazı zeybek müfrezeleri, düşmanı bu yönden baskı altında tutmaktaydılar. Aydın'da savaş bütün şiddetiyle devam ederken, Söke'den hareket eden Cafer Ağa Millî Kuvvetleri de Germencik ve Baltacık istikametinde baskınlar yaparak, buradaki Yunan kuvvetlerini tâciz ve işgal etmekteydiler. Muharebenin bu ikinci gününde, şehrin birçok mahalleleri Türk kuvvetlerinin eline geçmişti.

Gece hiçbir hareket olmadı. Yalnız gündüzkü muharebelerde başlayan yangın alevleri yükseliyor ve zaman zaman şehir içinde tüfek ve makineli tüfek sesleri duyuluyordu. 30 Haziran sabahı Türk kuvvetleri daha büyük bir atılganlıkla taarruza geçtiler. Topçular taarruzu destekliyorlardı.

Aydın taarruzunda top kullanmak tümen kumandanı tarafından tehlikeli bir hareket olarak görülmüştü. Çünkü şehirde İtilâf Devletlerine mensup *yabancılar* vardı. Bir kaza halinde İtilâf Devletleri bunu siyasî bir mesele yaparak hükûmeti güç duruma düşürebilirlerdi. Fakat top kullanmak da zorunlu idi. Kuvvetli Yunan kıtalarını daha zayıf birliklerle Aydın'dan atmak aksi takdirde mümkün olamazdı. Tümen kumandanı, Köprübaşı müfrezelerine kumanda eden Binbaşı Hacı Şükrü Beyin yanına giderek, ona şöyle bir teklifte bulundu :

«Düşman topçu ateşi açtı. Biz de açmazsak millî kuvvetlerimizin maneviyatı sarsılıp mağlûp olacakları aşîkâr. Fakat siyaseten düşünülmiyecek bir nokta var. Topçu ateşini millî kuvvetlerin açtığına düşmanlar inanmazlar. Ordunun kullandığına hükmederler. İstanbul işgal altında. Bunu vesile sayan düşmanlar hükûmeti İstanbul'dan atarlar. Böyle bir felâkete sebebiyet vermemek için bir çare vardır : Birimizin hükûmete isyan etmiş gibi tavır takınıp mesuliyeti yüklenmemiz gerekiyor. Bunu benim yapmamda birtakım mahzurlar var. Siz yapınız. Bana bir yazı ile Kuvayi Milliyeye katıldığınızı ve tümenin emrinden çıktığınızı bildiriniz. Ben de bunu şifre ile İstanbul'a duyururum. *Şu vaziyete göre siz mi bana isyan edersiniz? Yoksa ben mi İstanbul'a isyan edeyim? Hangisini kabul edersiniz?*»

Binbaşı Hacı Şükrü, Tümen Kumandanının mesuliyeti terk etmiyeceğine dair söz vermesini istiyerek, kendisinin isyan etmiş gösterilmesine razı olmuştur. Bunun üzerine, gerekli yazışmalar da tamamlandıktan sonra, düşmana karşı top kullanmanın siyasî mahzurları ortadan kalkmış ve top ateşi açılmıştır.

30 Haziran günü şehir içinde devam eden muharebeler Türk kuvvetlerinin lehine geliyordu. Nihayet, Yunanlılar,

Aydın'ı terk ederek demiryolu boyunca batıya doğru çekilmeye mecbur oldular. Aydın Taarruzu, yeni kurulan Kuvayi Milliye'nin büyük bir başarısı olarak bu suretle sonuçlanmıştı. Ancak, imkânsızlıklar yüzünden, çekilen düşman takip edilememiştir.

Aydın düşman işgalinden kurtarılmıştı. Fakat bu, geçici bir başarıydı. Türklerin, Milis kuvvetlerle, kendilerinden daha kuvvetli Aydın Garnizonunda sağladıkları başarıdan endişe ve utanç duyan Yunan işgal kumandanlığı, daha büyük kuvvetlerle 3 Temmuzda Aydın'ı tekrar işgal ettirecekti. Bunun yanı sıra Aydın'ın kurtarılışı sırasında Milis kuvvetlerin ve savaşa katılan dağınık gönüllülerin düşman çekilirken şehri yağmaya girişmeleri, ayrıca esef verici bir durum yaratmıştı. Milis kuvvetlerdeki disiplinsizliği ve yarattıkları yağma olaylarını, en yetkili görgü şahidi olan Tümen Kumandanı Albay Şefik'in ağzından dinliyelim :

«Düşmanın takibi için kuvvet sevki meselesi de mühimdi. Fakat, kimi sevk edecektik? Asker ve başıbozuk, üç günden beri devam eden muharebe neticesinde zaptolunan zengin bir şehir çarşasının mağazalarına, Rum mahallelerine dağılmıştı. Binbaşı Avni Bey müfrezesine takip için daha şehre girmezden evvel emir göndermiştim. Bu müfreze düşmanın çekiliş yolu üzerinde olduğu halde, düşmanın peşini bırakmış, şehre gelmiş, dağılmış. Tabur kumandanlarından Yüzbaşı Halil Efendiye takip için emir verdim. Kendisi esasen düşmanı takip etmek üzere şehrin batı çıkış yerlerine kadar gittiği halde, yanında emirlerinden başka kimse kalmadığını, bütün eratin başıbozukluk arasına dağılarak yağmaya koyulduklarını söyledi. Binbaşı Hacı Şükrü Bey, elinde tabanca, yağmacılığın önüne geçmeye çalışıyordu. Fakat bütün bu çaba boştu. Yağmacılığın önüne geçmeye imkân yoktu. Şu kadar diyebilirim ki, düşmanı takip için değil kuvvet çıkarmak, hatta şehir haricine haber göndermek için tek bir adam sevkine imkân bulunamıyordu.»

YUNANLILARIN TAARRUZU

Aydın'daki Yunan kuvvetlerinin uğradığı yenilgi ve Aydın'ın Türkler tarafından kurtarılması, Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığını büyük bir mesele ile karşı karşıya getirmiş bulunuyordu. Aydın'ı yeniden işgal etmek ve Büyük Menderes bölgesindeki millî kuvvetleri imha eylemek üzere Aydın'a karşı yeni bir hareket tertiplendi. Bu defa Aydın'a, Tire'de toplanan büyük kuvvetlerle kuzey yönünden taarruz edilecekti. Taarruz için Manisa'dan ve İzmir'den Tire'ye kuvvetler sevk edildi. Tire'de toplanan Yunan kuvvetleri, 7 piyade taburu, 3,5 batarya ve 1 süvari müfrezesini buluyordu. Aydın'dan batıya doğru çekilmiş olan kuvvetler de takviye edilerek 4 piyade taburu ve 1 bataryadan ibaret bir taarruz grubu haline getirilmişti.

Aydın taarruzunu birinci tümen kumandanı idare edecekti. 30 Haziranda Yunan kumandanlığı, bu tümen kumandanına şu emri vermişti :

«Emrinize verdiğim birliklerle kısa zamanda Aydın'ı ele geçireceksiniz. Aydın'ı işgal ettikten sonra, Büyük Menderes nehrine kadar ilerlemeye devam edeceksiniz. Bu ilerleme; güneyde Serçeköy'üne, doğuda Köşk (dahil) e kadar olacaktır.»

Birinci Tümen Kumandanı, Harekâtı idare etmek üzere Tire'ye gelmişti.

Aydın'dan çekilen birliklerin kumandanı değiştirilmiş ve bu kuvvetlerin kumandanlığına Yarbay Panayodis Nikolaidis tayin edilmişti. Tire'de toplanan taarruz grubu Aydın'a iki koldan taarruz edecekti. Eğrek üzerinden geçerek demiryoluna inip İkizdere güneyinden doğuya doğru ilerliyecek olan sağ grup kumandanı Yarbay Kondilis idi. Kondilis grubu aynı gün Germencik'ten hareket edecek olan Nikolaidis grubu ile işbirliği yapacaktı.

Yunanlılar taarruz hazırlıkları yaparken, Türk millî kuvvetlerinden bazı müfrezeler, 1 ve 2 Temmuz günlerinde Büyük Menderes vadisinde, münferit düşman kuvvetlerine akın-

lar ve baskınlar yapmışlardı. Fakat, bu baskınlar Yunan taarruzunu önliyecek bir güçte değildi. Nihayet, 3 Temmuz günü Yunanlılar, büyük bir direnme ile karşılaşmadan, Aydın'a girdiler ve saat 21.00'de şehri işgal ettiler. Yunanlılar, şehre girerken yapılan çarpışmadaki bütün zayıyatı 4 yaralıdan ibaretti.

Üç gün süren kanlı bir muharebe sonunda, Aydın düşmandan kurtarıldıktan sonra, Milis kuvvetlerin büyük kısmı zaten dağılarak köylerine gittiklerinden, Aydın'da pek az Türk kuvveti kalmıştı. Bunlar da topu topu 120 tüfekli ile, 8 ağır makineli tüfek ve 4 top olup(, ilk işgalde olduğu gibi, Büyük Menderes nehri güneyine Çine istikametine çekilmişlerdi. Yalnız Teğmen Kadri kumandasındaki 20 kişilik millî kuvvet, doğuya doğru, Umurlu'ya çekilmişti. Yörük Ali Efe Müfrezesi de, Yunanlılara baskın yapıyordu.

Yörük Ali Efe Müfrezesi, 5 Temmuz günü Menderes nehri üzerindeki Köprübaşı mevkiinde bulunuyordu. 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey, Çine'de topladığı gönüllüleri ve bir koşulu topu Binbaşı Hacı Şükrü Beyle beraber Köprübaşı'na gitmek üzere yola çıkarmıştı. Kendisi de ertesi gün Köprübaşı'na gidecekti. Daha evvel yola çıkan Hacı Şükrü Beyden 6 Temmuz günü aşağıdaki raporu aldı :

«1 — Dün gece köprüde nöbetçi bulunmadığından düşman hafif makinalı tüfeklerle takviyeli olarak buradan geçmiş ve başka bir Yunan kuvveti de Menderes'i kayıkla geçerek Yörük Ali Çetesini bulunduğu yerde fecirle beraber sarmış ve çekilmeye mecbur bırakmıştır.

2 — Dün öğleden sonra arabalarla gönderilen 4 makinalı tüfekten 186. alaya mensup 2 makinalı tüfek İmriz köyünün üzerindeki sırtlarda mevzie girmiş ise de, bu hali gören erat Çine'ye geri dönmüştür.

3 — Yanımızdaki topla beraber Derviş Kahvesine gidildikçe Kuvayi Milliye'nin dağıldığı görülmüş ve top, Dalama çayının gerisinde mevzie sokulmuştur.

4 — Piyade taburlarının mevcudu, subaylarla beraber hepsi atlı olmak üzere 15 kişi kadar olduğu ve bunların da

hademe, seyis, vs. olup harp kabiliyeti olmadığı, 175. Alay Kumandan Vekilinin vermiş olduğu rapordan anlaşılmıştır.

5 — *Sahra bataryasının mevcut olan bir topu Torunlar köyü ile Çine çayı arasında boğazın girişinde mevzie sokulmuştur.*

6 — *Rivayet ve şayialar doğru ise, Aydın şehri tamamen yanmıştır.*

7 — *Yörük Ali Efe, efradı dağıldığından dolayı çekilmiştir ve kendisine kalması teklif edilmişse de, kalmıyarak gitmiştir.*

8 — *Süvari takımı boğaz içerisinde keşif yapmaktadır.*

9 — *Dün millî tezahür gösteren ahali nerede ise gönderiniz. Topların başında bir fert yoktur.»*

Aydın'dan çekilen kuvvetlerden 175. Alay Kumandan Vekili Yüzbaşı Halil Bey de aynı gün (6 Temmuz), aşağıdaki raporu göndermişti :

«1 — *Menderes'te çekilmekte olan kuvvetlerin arkası kesildi. Geceli gündüzlü, istirahat ve iâşeden mahrum olarak çekilen iki taburun elde mevcut kuvveti, tabur kumandanı dahil olduğu halde, 4 seyis ve emirber ile, ağır makineli tüfek bölüğünden 1 tüfek ve 5 neferdir. Elde mevcut bu kuvvetle vazife yapmanın mümkün olmayacağı maruzdur.»*

2 — *Kuvayi Milliye'nin bir tek mevcudu yoktur. Elimizdeki subay ve erlerle de buradaki top ve ağır makineli tüfeğe verilen vazifenin yapılması imkânsız olduğundan, mevcut top ve makineli tüfeğin aldırılması ve aldırılmadığı takdirde mesul olamayacağımız.»*

Menderes nehrini güneye doğru geçen Yunan kuvvetlerinin bu bölgedeki ilerlemeleri İtalyanların teşebbüsü ile durdurulmuş ve Yunan ve İtalyan Kumandanları bir anlaşmaya varmışlardı. Bu anlaşma gereğince, Menderes Nehri üzerindeki Köprübaşı'nda, köprü'nün bir tarafı İtalyan kuvvetleri, öbür tarafı Yunan kuvvetleri tarafından tutulmuştu. İtalyan Kumandanlığı Yunanlılara, Türk kuvvetlerinin bu yönde kendilerine yapacakları taarruzu önliyeceğine ve böyle bir şeye

fırsat vermiyeceğine dair teminat bermişti. Artık burada Türkler için yapacak bir şey kalmıyordu. Esasen, Aydın'ın ikinci defa işgalinden sonra Umurlu'da, Nazilli yolunu kapamak üzere bir cephe meydana getirilmesi için çalışmalar başlamıştı. 57. Tümen Kumandanı Menderes'in güneyindeki kuvvetleri Umurlu'ya gönderdi. Fakat, Köprübaşı'nın güneyindeki topları köprüden geçirmek mecburiyeti vardı. Bu topları da Umurlu'ya sevk edebilmek için, Çine'deki İtalyan kumandanının yardımını sağladı.

NAZILLI CEPHESİ'NİN KURULUŞU VE DEMİRCİ MEHMET EFE

Aydın'ın üstün kuvvetlerle tekrar işgali, Aydın doğusundaki bölgede büyük bir endişe yaratmıştı. Yunanlıların Nazilli yönünde işgali genişletecekleri sanılıyordu. Aydın'dan göç etmiş olan Türklerin anlattıkları, bölge halkı üzerinde etkili olmuştu. Bu durum, Kuvayi Milliye'nin önemli bir teşkilât merkezi olan Denizli'de endişe ile karşılanmış ve Denizli Heyeti Milliyesi hızlı bir çalışmaya girmişti. Denizli Heyeti Milliyesi hemen 100 kişilik bir millî kuvvet toplamış ve iki yedek teğmen kumandasında olarak bu kuvveti 4 Temmuz gecesi Umurlu'ya göndermişti. Tavas ilçesi halkından teşkil edilen Tavas müfrezesi de, aynı gün trenle Umurlu'ya sevk edilmişti. Tavas Müfrezesine Mehmet Ali Bey adında bir öğretmen ile Nuri Efe kumanda ediyorlardı. Menderes Köprübaşı'ndan 57. Tümen Kumandanının gönderdiği kuvvetler de Umurlu'ya gelmişti. Nazilli Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nuri Bey bir müfreze ile cepheye hareket etmişti. Zaten Umurlu'da Denizli'deki 57. Topçu Alayının kumandanı Hakkı Bey Kumandasında küçük bir müfreze bulunuyordu.

Uzun zamandan beri eşkiyalık yapan ve aşırı derecedeki cesareti ile de çevresine korku ve dehşet vermiş bulunan Demirci Efe, bugünlerde, kabul edildiği takdirde kuvvetleri ile birlikte Kuvayi Milliye hizmetine gireceğini bildirmişti. Kısa bir süre önce Bozdoğan ilçesini basarak, Ziraat Bankasını soyduğu için endişeli olan Demirci Mehmet Efe, ye, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey şu şekilde haber göndermişti :

«Gelip Millî Mücadeleye iştirak etsin. Gelmez de eşkiyalıkta sırar ederse, bizzat peşine düşerek onu dağlarda bir hafta bile yaşatmam.»

Gerçi Demirci Efe bu gibi tehditlere kulak asacak yarıdışta değildi. Fakat, zaten çok önceleri Yunan işgaline kar-

şı çıkmayı düşündüğü için, herhalde bu haberin de tesiriyle önce Üçyol Bölgesine ve hemen arkasından 11 Temmuzda Umurlu bölgesine gelerek Kuvayi Milliye saflarına katılmıştı. Bu sırada Demirci Efenin kuvveti 200 kişiydi (Millî Mücadelenin başlarında gerek Kuvayi Milliye'nin, gerek ordu birliklerinin mevcutları sürekli olarak değişmektedir. Yeni katılanlar, kaçanlar ve ölenler sebebiyle hiçbir birliğin ve hiçbir müfrezenin bir günkü mevcudu ertesi günkü mevcuduna uymadığı gibi, aynı günkü mevcutlar bile sabahtan akşama değişiyordu).

Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztrak) Bey ve Müftü Ahmet Hulûsi Efendinin gayretiyle Denizli Heyeti Milliyesi 12 Temmuz 1919 günü yeniden teşkilâtlanarak bir iş bölümü yapmıştı. Yeni teşkilâta göre :

Genel Başkan : Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi.

Askerî Müşavir : Ödemiş Jandarma Tabur Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi.

Birinci Şube : İaşe ve Maliye İşleri.

İkinci Şube : Propaganda ve haber alma işleri.

Üçüncü Şube : İkmal işleri (silâh ve gönüllü ikmal).

Dördüncü Şube : Göçmen işleri.

Beşinci Şube : Satınalma ve ulaştırma işleri.

Altıncı Şube : Denizli'de sevkîyat hizmetleri.

Bu teşkilât dışında, ayrıca, seçme 16 kişiden ibaret bir zabıta kuvveti de kurulmuştu. Denizli Heyeti Milliyesi 18 Temmuz 1919 günü toplanarak, bir beyanname yayınlamıştı.

Müftülerin, hocaların ve bütün milletin vatan müdafaa-sına yardıma koşmaya mecbur oldukları ve davete uymıyan yedek subayların *idam* edilecekleri belirtilmişti.

Heyeti Milliye aynı gün kendi bölgesinde seferberlik ilân etmiş ve 1300'den 1310 doğumlulara kadar (19 - 34 yaşlarında olanlar) olan vatandaşları silâh altına çağırılmıştı. Bu davete koşanlar Müftü Ahmet Hulûsi Efendi tarafından tertiplenen dinî törenle uğurlanarak cepheye sevk ediliyorlardı.

Millî kuvvetler kurulup Aydın'daki düşmana karşı kuv-

vetli bir cephe meydana getirmeye çalışılırken, Umurlu'da 13 ve 14 Temmuz günleri Türk ve Yunan kuvvetleri arasında iki çarpışma olmuştu. Umurlu muharebelerinden sonra iki taraftan da esaslı bir teşebbüs olmamış ve cephe durgun bir hale gelmişti.

57. Tümen karargâhı ile birliklerinin Büyük Menderes'in güneyinden Aydın doğusuna intikallerinden sonra, bu kuvvetlerin takviyesine girilmişti. Tümenin kadro halindeki üç alayı 17 Temmuz 1919'dan itibaren Nazilli'den ikmal ediliyordu. Taburların mevcutları ortalama olarak üçyüz askere yükseltilmiş ve bunlar Köşk civarına ihtiyata alınmışlardı. Tümenin Antalya ve Söke bölgesindeki birlikleri de bu cepheye peyderpey getirilmekteydi.

Millî Kuvvetler de bir yandan tertiplenerek, kendilerine birer savaş bölgesi veriliyordu. Aydın bölgesinde mücadeleye katılan çete sayısı 30'dan fazlaydı. Bunların 25 kadarı Aydın ve Ödemiş çeteleri idi. Çetelerin mevcutları genellikle 30 - 150 arasında değişmekteydi. Fakat bunların idaresi bir meseleydi. Zorbalığa alışmış, disiplinden yoksun ve cahil kimselerin idaresindeki güçlük birdenbire kendisini göstermişti. İlk tatsızlık Demirci Efenin gelmesiyle, Yörük Ali Efe ve Demirci Efe arasında başgöstermişti. Demirci Efe zeybeklikte ve efelikte, Yörük Ali Efe ise mücadeleye katılmakta kıdemliydi. Yörük Ali Efe Aydın muharebelerine katılmış ve haklı bir takdir ve şöhret kazanmıştı. Kendisinden sonra Kuvayı Milliye katılmış olan Demirci Efeye daha fazla itibar gösterilmesinden Yörük Ali Efe hoşlanmamıştı. Bunun için, Yörük Ali Efe Demirci Efe ile temas etmiyordu. Demirci Mehmet Efe de Yörük Ali Efeye karşı çekingen bir vaziyet almıştı. Demirci Efenin cepheye geldiği günlerde, Yörük Ali Efenin emrindeki gönüllü sayısı 800'e yükselmişti ve Menderes nehrinin hemen güneyinde Dalama köyünde bulunuyordu. Demirci Mehmet Efe de Dalama köyünün 8 kilometre kuzeyinde, Köşk'te karargâhını kurmuştu. Düşmana karşı savaşacak olan bu iki kuvvetin yarı düşmanca bir vaziyette birbirlerine bu kadar yakın bulunmaları tatsız bir durumdu.

Aydın bölgesindeki cephelerde görev almış olan askerler çeteleri nasıl bağdaştıracaklarını ve bunları nasıl kullanacaklarını endişe ile düşünürlerken, tamamiyle sivillerin kurup yönettiği Heyeti Milliyeler, birtakım yanlış tutumlara girmişlerdi. Bu arada Denizli Heyeti Milliyesi, Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efeye, *birer özel bayrak hazırlatmıştı*. Bu bayraklara efelerin isimleri işlenmişti. 57. Tümen Kumandanı Şefik Bey Ağustosun ilk günlerinde Denizli'ye geldiğinde, bayrakları görünce, Heyeti Milliyeyi uyardı. Gerçekten Türk Bayrağı dururken, iki efeye özel bayrak yaptırılması, onları şımartmaya yetecek sebepti. Bunun üzerine bayrakların gönderilmesinden vazgeçildi. Fakat, bir kaç gün sonra, Şefik Beyin haberi olmadan, Denizli'de 3 mühür yaptırılmış ve sahiplerine gönderilmişti. Bu mühürlere aşağıdaki sıfatlar kazdırılmıştı :

«Aydın Mıntıkası Kumandanı Demirci Mehmet Efe»

«Cenubî Aydın Mıntıkası Kumandanı Yörük Ali Efe»

«Aydın Zeybek Ordusu Kumandanı Hacı Şükrü»

Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe arasındaki soğukluğu kaldırmak ve bunları birbirine yaklaştırmak için Albay Şefik Bey, o zaman Galip Hoca adıyla dolaşan Celâl (Bayar) Bey, Binbaşı Hacı Şükrü ve Yörük Ali Efenin yanına verilmiş olan Teğmen Zekâi Bey uğraşmışlardır. Kuvayi Milliye Kumandanı Binbaşı Hacı Şükrü Beyin bu teşebbüslerin neticesini bildirmek üzere Tümen Kumandanına gönderdiği 9 Ağustos 1919 tarihli rapor şöyledir :

«*Muhterem Kumandanım efendim,*

1 — *Demirci Mehmet Efe biraderimizle Galip Hoca ve bazı zevat ile Dalama'da Yörük Ali Efe kardeşimizin nezdinde husulü zımnında bittabi müştereken ve müttehiden kemali samimiyetle çalışmak üzere icraatı harbiyei âtiye için kat'i karar ve tertibat icrası düşünüldü. Binaenaleyh vaziyet hali işbaa geldiğinden, sür'atle neticelendirilmesi için hemen zâtı âlilerinin Köşk'e teşriflerinin istirhamı takarrür etti.*

2 — *Dalama'daki kuvvet benim nazarımda yabancı olmadığımı bilfiil zâtı âlilerine ispat ediyorum. Efem Dalama'ya*

gelerek Yörük Ali Efeyi ziyaret ve muntika kumandanlığına ait mührü bizzat kardeşim yeddine teslim eyledi. Ve parmağındaki yüzüğü de kendi eli ile Ali Efendinin parmağına geçirdi. Artık Demirci Mehmet Efenin ne kadar durediş ve sahibi kıyaset olduğu ve bendenizin nasıl hareket ettiğim takdir buyurulur. Ben, bu derece yaklaştığını siz geldiğiniz zaman arzedecektim, fakat vakit müsait değildi.

3 — Nazilli Kaymakamına, Nazillili Hoca Süleyman Efendi vasıtasıyla nasayihî âlilerinin icrası daha muvafık görülmekle ol veçhile ifa edilmiştir.

4 — İtidal ve muhakemenin derecesi ve bundan sonraki harekât ve icraatım zâtı âlinize bir kanaat verecektir.

5 — Bendeniz, Mehmet Efe arzı hürrmet eylêriz.

Yörük Ali Efe, Hoca Galip Efendi ellerinizden öperler. Teşrifi âliniz ne kadar seri olursa, bizim akıllıların işini de o kadar tesri ve tacil etmiş olacaksınız, muhterem kumandanım.»

Aydın bölgesindeki Kuvayi Milliye'nin temmuz ayından sonra gösterdiği gelişmeleri, olayların içinde, ileride yeri geldikçe anlatacağız. Şimdi, Batı Anadolu'nun kuzey bölgesinde Haziran ortalarından Temmuz ortasına kadar geçen zaman içinde Kuvayi Milliye'nin durumunu gözden geçireceğiz. Fakat bundan önce Temmuz ortalarında Aydın bölgesindeki millî kuvvetlerin nasıl bir tertip içinde bulunduklarını tesbit edelim :

MAHMUT ESAT (BOZKURT) BEY, mahalli Heyeti Milliye'nin ikmalini üzerine aldığı bir millî kuvvetle Kuşadası bölgesinde.

YÖRÜK ALİ EFE, Köşk'ün hemen güneyinde Dalama'da.

Yörük Ali Efeye bağlı millî kuvvetlere Efe adına Üsteğmen Zekâî Bey kumanda ediyordu. Bu kuvvetler de dahil olmak üzere, bunların kuzeyinde bulunan ve Menderes nehri'nin geçtiği ova kısmındaki bütün millî kuvvetler, cephe kumandanı olarak, Jandarma Yüzbaşı Nuri Bey'e bağlanmıştı.

DEMİRCİ EFE müfrezesi Köşk'te.

DANIŞMENTLİ İSMAİL EFE, Aydın'ın hemen kuzeyinde zeybeklerden ve o civar köylülerden kurulu müfrezesi ile Dağ Cephesinde.

ÇAMLICALI HÜSEYİN EFE, Üçyol'da.

GÖKÇEN HÜSEYİN EFE, Adagide ile Tire arasındaki cephede.

HASAN HÜSEYİN EFE. Bademiye'de.

KOCA MUSTAFA EFE, Bademiye'nin kuzeyinde.

KELEŞ MEHMET EFE, Koca Mustafa Efe müfrezesinin kuzeyinde.

MUSA BEY, MURAT BEY ve KARA AHMET EFE Müfrezeleri daha kuzeyde, Alaşehir'in hemen güneyinde.

POSTLU MESTAN EFE, Salihli - Birgi arasında Bozdağlar Cephesinde.

MEHMET EFE müfrezesi Tire karşısında.

DURMUŞ ALİ EFE, Aydın - Tire çizgisinin batısında.

ETHEM ve MÜMTAZ kumandasındaki Millî Kuvvetler Üçyol yakınında Başçayır'da.

Kumandanların adları ile belirlediğimiz bu müfrezelerin bir kısmı birkaç çeteden müteşekkildi. Bunlardan bazılarına, Yörük Ali Efe müfrezesine olduğu gibi, yardımcı olarak muvazzaf veya yedek subaylar verilmişti. Yalnız Efe ve Durmuş Ali Efe müfrezelerine subay verilmemişti. Bunlar düşmana karşı baskınlar ve akınlar yapmak üzere serbest bırakılmışlardı.

AKHİSAR — SALİHLİ CEPHESİ VE ÇERKEZ ETHEM

Akhisar'da hiçbir savunma tertibi bulunmadığını ve bu sebeple Akhisar'ın Yunanlılar tarafından 5 Haziranda hadisesiz olarak işgal edildiğini ve yine 9 Haziranda Yunanlıların kendiliklerinden Akhisar'dan çekildiklerini biliyoruz. Yunanlılar Akhisar'ı işgal ettikleri gün, Salihli'nin batısında Ahmetli'yi de işgal etmişler ve 7 Haziranda buradan çekilmişlerdi. Salihli'de de henüz ciddiye alınacak bir hazırlık yoktu. Buna karşılık, Salihli'nin gerisindeki Alaşehir, daha önce anlatıldığı üzere, büyük bir hareket ve canlılık içindeydi. Ve Haziran başlarında Alaşehir'de Kuvayi Milliye faaliyeti iyice belirli hale gelmişti. Alaşehir Kuvayi Milliye Kumandanı Mustafa Bey, 18 Haziran 1919 tarihinde, 17 Kolordu Kumandanı Vekili Bekir Sami Beye, 71 kişilik bir kuvveti yedek subaylar kumandasında Ahmetli'ye gönderdiğini bildiriyordu. Bekir Sami Bey, 20 Haziranda Mustafa Beye cevap verdi :

«Alaşehir Kuvayi Milliye Kumandanı Mustafa Beye.

Yaşamak için Türk milletinin atılmaya mecbur olduğu mücadeleyi milliyeye bütün iman ve azim ile giren Alaşehir'in fedakâr ve vatanperver ahalisine ve bunların pişvası olan zâtı âlilerine arzı şükran ile mâbâd millî kuvvetlerin sür'atle hareket ettirilmesini rica ederim.»

Albay Bekir Sami Bey, Kula'dan, aynı tarihte ilgililere aşağıdaki tamimi göndermişti :

«1 — Gönüllü teşkilâtını tamamlamak için 17. Kolordu karargâhı 21 Haziran sabahı Kula'dan hareket edecek ve akşamı Salihli'de bulunacaktır.

2 — Piyade taburu, Tahir Bey ve maiyeti 20 Haziran 1919 sabahı Kula ve Alaşehir'den hareket edecektir. Tahir Bey 19/20 gecesı Salihli'ye varacaktır. Piyade taburu yol üzerinde olduğundan döküntü vermemek için yürüyebildiği kadar

yürüyerek istediği mahalde konaklıyabilir. Böyle olursa piyade taburu 21 Haziran 1919 öğleden önce Salihli'ye varacak ve şehir civarında ordugâha geçecektir. Ordugâhın hariçle teması şiddetle menedilecektir. Alaşehir gönüllüleri arasında ve gerekse askerî mükellefiyet çağındakilerden makineli tüfek veya buna yarar neferler varsa hemen piyade taburuna verilecektir. Kolordu Karargâhında bulunan Yüzbaşı Seyit Ali, Yüzbaşı Hasan Fehmi, Yüzbaşı Celâl, Teğmen Halim ve atlı süvari piyade taburu ile birlikte hareket edecektir.

3 — İşbu atlı subaylar Yüzbaşı Seyit Ali kumandasında olarak 20 Haziran akşamı Salihli'ye varacaklardır. Tahir Bey bunlarla ve maiyeti ile birlikte acele Ahmetliyi işgal ederek Ahmetli'nin garbindeki düşmanla temas edecektir. Düşmanın miktarı, cephesi, tahkimat ve sairesi hakkında mükemmel keşiflerde bulunacaktır. 21 Haziran öğleden itibaren Tahir Bey, Ahmetli muntika komutanı olarak vazifeye başlayacak ve Alaşehir gönüllüleri de beraber olacaktır. Piyade taburu da 21 Haziranda bir bölük ile bunları takviye edecektir.

Onyedince Kolordu Komutanı Vekili
Bekir Sami»

Bekir Sami Beyin tertipleri gereğince Ahmetli'de bir cephe kurulmuştu. Fakat, 23/24 Haziran gecesi, yerli Rum çeteleri ile de takviye edilen üstün Yunan kuvvetleri Ahmetli'ye baskın tarzında taarruza geçtiler. Bekir Sami Beyin sözünü ettiği tabur 68. alayın birinci taburuydu ve 70 - 80 erden ibaretti. Ahmetli'ye taarruz eden Yunanlılara karşı çarpışmaya, ancak 67 kişilik bir Kuvayi Milliye katılabilmıştır. Yunanlılar üstün olduğundan, Ahmetli'yi kolaylıkla işgal ettiler. 6 şehit veren Kuvayi Milliye, Ahmetli'nin güneyine doğru, Piyade taburu ise Salihli yönünde çekilde. Bekir Sami Beyin, karargâhından buraya gönderdiği Yüzbaşı Seyit Ali ve Yüzbaşı Hasan Fehmi, Yunan baskını sırasında esir olmuşlardı. Kamacı Ustası Kâmil Efendi ile 8 er de esir olanlar arasında bulunuyordu. Yunanlılar bunları Turgutlu'ya göndermişler ve orada idam etmişlerdi.

Ahmetli'de çarpışan Kuvayi Milliye, bu yenilgiyi şerefini yedirememiş ve bir gün sonra, 25 Haziranda taarruz ederek Ahmetli'yi geri almıştı.

Kuvayi Milliye'nin en ünlü kumandanı haline gelecek olan Çerkez Ethem, işte bugünlerde sahneye çıkmıştır.

ÇERKEZ

ETHEM

Albay Kâzım (Özalp), İzmir'in işgalinden sonra Bandırma'ya geldiği zaman Reşit, Tefik ve Ethem ile babalarının evinde görüşmüş ve bu silâhşör kardeşlere gerekli telkinleri yapmıştı. En büyükleri olan Reşit yüzbaşıydı ve Enver Paşa'nın kurdurduğu teşkilâtı mahsusada çalışmıştı. Kâzım Bey kendisini gayet iyi tanıyordu. Kâzım Bey'e, silâhlı adamları ile mukavemete katılacaklarını vaadetmişlerdi. 21 Mayıs'ta Bandırma'ya gelmiş olan Albay Bekir Sami Bey de, geldiği günün gecesini, Reşit Beyi kaldığı eve çağırarak ve kendisi ile konuşmuştu. Reşit Bey, Bekir Sami Bey'e, Bandırma ve Manisa bölgesinde toplayacağı Çerkez atlılarını, kardeşi Ethem Beyin kumandasında olarak, hemen arkasından Manisa'ya göndereceğini vaadetmişti.

Bu görüşmelerden sonra Çerkez Ethem, küçük bir müfreze ile Haziran ortalarında Bandırma'dan hareket ederek, Ayvalık'a gitmiş ve herhalde Ali (Çetinkaya) Beyden yüz bulmadığı için burada kalmıyarak Soma'ya geçmiştir. Ayvalık bölgesinde Köprülü Hamdi Beyin Kuvayi Milliye Kumandası olarak bulunması da, muhtemel Ethem'in orada kalmasına engel teşkil etmiştir. Çünkü Hamdi Bey, Arnavut asıllı idi ve Marmara'nın güney bölgesinde bir kan dâvasından dolayı *Çerkezlerle Arnavutların arası açıktı*.

Ethem, 22 Haziranda Soma'ya geldiği zaman, Albay Kâzım Bey de Soma'da idi. Ethem, Kâzım Beyle görüşmüş ve kendisinden bir miktar silâh ve cephane alarak Salihli'ye geçmişti. Böylelikle Ethem, yerleşeceği asıl bölgeye gelmiş oluyordu.

Çerkez Ethem'in, Kuvayi Milliye'ye katıldığı bu ilk günlerde, çevresini tanımaya ve kuvvetini arttırmaya çalıştığını görmekteyiz. Salihli'nin hemen gerisinde bulunan Alaşehir, Kuvayi Milliye hareketi bakımından faal bir merkez olduğu için, Ethem, Salihli'de karargâhını kurduktan sonra gününbirliğine Alaşehir'e de gidip, burada olup, bitenleri de öğrenmek istemişti. Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret (Kaygusuz), Çerkez Ethem'in Alaşehir'e gelişini ve ondan sonra Salihli'de nasıl yerleştiğini şöyle anlatmaktadır :

«26 Haziran 335 (1919) de Belediye dairesine gitmiştim. Reis Galip Bey yoktu. Gelineye kadar beni alıkoymak için belediye memurları bir nargile getirdiler. Riyaset odasında yalnız olarak oturdum. Kıyafetlerinden Çerkez oldukları anlaşılan sekiz kişi kapının önünde görüldü. Başlarına Çerkez başlığı dolanmış, bellerine de gümüş kamalar asılmıştı. Bunlardan birisi filintasını arkadaşlarına bırakarak yanıma girdi. Saz benizli ve yüksekçe boylu, yirmisekiz, otuz yaşlarında bir adamdı. Elimi sıktı. Bizi Bursa'dan Bekir Sami Bey gönderdi, dedi. Ve ismini verdi; bilmem ne beyzade Ethem. O vakte kadar bu ismi ve bu adamı işitmiş değildim. Bir müddet sonra, İzmir Valisi Rahmi Beyin çocuğunu dağa kaldırıp fideyi necat mukabilinde iade etmiş olduğunu taraftarlarından duydum. Kendisini izaz ettim. Mustafa Bey ile görüştüm. O gün Salihli'ye gitti.

Ertesi gün, Afyonkarahisarında bulunan 23'üncü fırka kumandanı Ömer Lütfi Bey Alaşehir'e üçyüz silâh göndermiş ve Rûmelî'nin meşhur çetecilerden Parti Pehlivan dört arkadaşıyla gönüllülere katılmıştır.»

«Temmuzun ilk haftasında Alaşehir'de millî tezahürat daha ziyade canlandı. Yeşilyurt ve Ilgın köylerinden bazı delikanlılar, merkezden yedek subay Afşarlızade İbrahim'in kumandasında otuz kişi, Rıza Çetin, İsmail Hakkı Ocakoğlu, Raşit Musal, Ali Faiz, Turgut Ekinci, beraberlerindeki arkadaşlarıyla cepheye gitmişlerdir. Akşehir'den Konyalı Hoca namıyla maruf bir zat başında yeşil sarık, elinde kılınc, kezalik millî kıyafete bürünen Ruhiye hanım isminde kahraman bir kadın, belinde kocaman bir pala olduğu halde atlara binip bu

müfrezelere refakat ediyorlar, manzaraya başka bir heybet ve azamet veriyorlardı. Son katilede millî kuvvetler kumandanı Mustafa Şahyar da vardı.

Salihli'de bulunan Çerkez Ethem, orada Dramalılardan bazıları ile birleşti. Gönen, Balıkesir, Kirmasti, Bandırma ve Bursa'da tanıdığı Çerkezlere haberler yolladı. Bazıları davete icabet ettiler. O suretle palazlaştı.

İlk icraatı Salihli kaymakamı Hasan Fikret Beyi mahfuzen Alaşehir'e göndermek oldu. Bunda hakkı da yok değildi. Hasan Fikret, Hukuk fakültesinde sınıf arkadaşımıydı. Sevimli ve müstait bir gençti. Fakat millî kuvvetlerin muvaffak olmayacağı ve bu hareketlerin Avrupalıları büsbütün aleyhimize çevireceği kanaatinde idi. Bu, bir içtihat meselesidir. O tarihte Hasan Fikret gibi düşünenler pek çoktu. Bunları zorla fikirlerinden vazgeçirtmek de mümkün değildi. Ancak bu kanaate saplanmış olan bir adamın cephenin yanı başında iş görmesine ve zevzeklik etmesine tabîî müsaade edilemezdi. Hasan Fikret Alaşehir'de dahi uslu durmuyor, aklına eseni söylemekten çekinmiyordu. Başına bir felâket gelmesinden korkarak biran evvel İstanbul'a gitmesini temin ettim. Yeri ne bilâhare Balıkesir valiliğinde bulunan Salim Özdemir tayin olundu.

Ethem, çok zeki bir adamdı. Her hareketinde bir şeytanlık saklı idi. Kimseye sezdirmeksizin, fikrine ve emellerine uygun taraftarlarının çoğalmasına çalışıyor, etrafı yokluyordu. Nerede ve kimlerden yardım görebileceğini çok çabuk anladı. Alaşehir düyunu umumiye müdürü Rıza Bey Çerkezdi. Mütevellî oğlu Tevfik Bey ile iyi görüşürdü. Onun tavassutu ile Tevfik Beyi elde ettiler. Alaşehir'e her gelişinde iptida Tevfik Beyi ziyaret eder, badehu hükümete gider, yolda mutlaka bir adım arkadan gelirdi. Hükümete bağlı ve itaatkâr olduğuna o suretle halkı inandırmaya çalışırdı. Mustafa Beyin millî kuvvetler kumandanı olmasını bir türlü çekemiyordu. Her şeye hâkim olmak sevdasında idi.

Bu sırada cephenin Şark tarafında mühim bir çarpışma oldu. Yunanlılar şafak sökmeden süvari, topçu, makineli tü-

fek ve piyadeden mürekkep bir alay ile üç taraftan hücumla geçmişlerdi. En ziyade taarruza uğrayan yedek subay Şakir Ünalın'ın müfrezesi olmuştur. İki saat devam eden şiddetli bir müsademenin sonunda müfrezemiz Salihli'ye doğru Alçı köyüne kadar geri çekilmiş, bu köye yerleşmiş bulunan Mustafa Şahyar birkaç ihtiyat zabitanın kumandasındaki kuvvetlerle Şakir Ünalın müfrezesini takviye ederek mukabil taarruza girişmiş, pek çetin bir savaşı müteakip Yunan kuvvetlerini püskürtmüş ve onlara iyice zayıat da verdirmiştir.

Bu çarpışmadan sonra, Ethem'in tavırlarını, kıskanç vaziyetini iyi görmeyen Mustafa Bey yanına bir miktar kuvvet alarak Postlu Mestan Efenin bulunduğu Bozdağ mıntıkasına geçmiş ve cephenin sol cenahını tutmuştur. Sağ cenah kumandanlığı da Çerkez Ethem'de kalmıştır.

15 Temmuz 1919'da mevki kumandanlığında ansızın bir değişiklik oldu. Yarbey Haydar Bey, Süleyman Süruri Beyin yerine gönderildi. Bu zat, evvelce Harbiye mektebinde coğrafya muallimi imiş. Yaşlı, olgun ve idareli bir askerdir. Mahallî hükümete karşı samimi bir anlayış gösterdi.

Çerkez Ethem, cepheye düşman ile uğraşacak yerde gizliden gizliye Mustafa Beyi büsbütün bertaraf etmeye çalışıyordu. Mustafa Beye taraftarlık eden Poyrazlıları kumandası altına almaya kalkıştı. Salihli kasabası içinde Poyrazlılarla Ethem'in kuvvetleri arasında on iki saat süren bir çekişme ve çatışma vukubudu. Allahdiyen mevkiinde bulunan Bozdağlı İsmail Efe ve Şakir Ünalın yüzyirmi kadar mevcutlarıyla Salihli'ye indiler. Ve her iki tarafla konuşarak işi yatıştırdılar. Fakat neticede Ethem bütün cepheye hâkim oldu.»

Çerkez Ethem günden güne kuvvetini ve nüfuzunu artırarak, yalnız Alaşehir ve Salihli'ye değil, Akhisar ve Uşak'a da hükim olacaktı. Gerek Çerkez Ethem'in faaliyetlerini, gerekse bu bölgedeki diğer Kuvayi Milliye müfrezelerini ve aralarındaki münasebetleri, sosyal kaynaşmayı, Hacim Muhittin (Çarıklı) in günü gününe tuttuğu notlarından takip edelim :

«Akhisar, 12.8.35 : Sabahın beşinde Akhisar'a vasil olduk ve bizi Kayalı Ahmet Ağanın evine götürdüler. Bir kaç saat

uyuduk. Akhisar'da pek hazin bir vaziyet gördüm. Her taraf kapalı, geceleri hırsızlık oluyormuş. Dün Papaslı üzerine bizimkiler yine taarruz etmişler, fakat bu defa muvaffak olamamışlar. Reşat Bey başından bir şarapnel parçası ile hafifçe yaralanmış.

Bugün, dünkü muharebede şehit olan mülâzım İşkodralı Kenan Efendi ile Manisalı Şerif'in cenaze merasiminde bulundum. Şerif, ben Akhisar kaymakamı iken jandarma onbaşı ve kahraman bir delikanlı idi. Her ikisi de mazharı gufran olalar...

Hasta olarak Asador Ef. nin hanesinde yatan Millî Alay Kumandanı Ethem Beyi ziyaret ettim, (Bu Ethem Bey, Çerkes Ethem değil, jandarma yüzbaşı İzmirli Şişman Ethem'dir) ahval hakkında ve Kemal Paşaya verdiği cevaba dair hayli görüştük. Mıntika kumandanı Hüsnü Beyden birçok şikâyetler dinledim. Sonra, her şeyi kendi karargâhına has ve tahsis etmek istemiş. Cepheden gönderilen millî ganimet 17 mandarın hesabını veremiyormuş. Çerkez Reşit Beyle de Poyrazlılar meselesinden dolayı araları açıkmiş. Çerkez Reşit mektupla kendisini tehdit etmiş.

Akşam üzeri Hüsnü Bey aleyhinde birçok şikâyetler dinledim. Biz bu cepheyi biraz muntazamca zannediyorduk, halbuki burası hepsinden daha bozuk çıkacak zannederim.»

«Akhisar, 13.8.35 : Süvariye elverişli diye nizamiye çavuşları köylerde hoşlarına giden hayvanları kendi kendilerine alıp âdi bir kâğıt veriyorlar. Meselâ İsaca kariyesinde Topluoğlu Mehmet'ten alıp 1 Ağustos 35 tarihli ve «süvari bölük (bir) çavuşu İbrahim» imzalı bir kâğıt vermişler. Sarıçam Kol memuru da böyle.

Bu sabah Salihli'den Bekir beyle görüştüm. Çerkez Reşit Beyle, Poyraz arasındaki meseleyi tetkik ettim. Uzun uzadıya mubahesede bulunduk, dert aynı. Salihli cephesinin diğer cephelerden daha çok bozuk olduğunu ve Reşit Beyle biraderi Ethem'in para meselesinden dolayı Bandırma'da muvaffak olamadıkları rolü, burada da tekrar teşebbüste bulundukları-

nı anladım. Ethem'in yanında kırk elli kişi varmış, bunların bir kısmı geride ve köylerde tahsilât bahanesiyle dolaşıyorlarmış ve Bandırma'ya bir çok koyun gönderiyorlarmış.

Cephede sabit bir kuvvet yok. Alaşehirli Mustafa Beyin beraberinde iki yüz kişi varmış.

Silâh ve cephaneye, sonra muktedir ve tecrübedide bir cephe kumandanına ihtiyacı kati varmış.

Salihli'de Hareketi Milliye heyeti yok, muntazam çalışılmıyormuş.»

«Salihli, 14.8.35 : Sabahleyin yediye çeyrek kala Akhisar'dan Refet, Abdülgafûr, Hilâli Ahmer Tabibi Necdet, Ethem, Ramazan, Kâmil, Bahri ve Süleyman beylerle Ayazmentli Neşet Bey ve bir hastabakıcı olarak üç araba ile hareket ettik. Ona çeyrek kala Marmara'ya vâsıl olduk. Orada zabıt Haydar ve Eşref ağayı gördüm. Zabıt utanmadan cephede kimse yok diyor! Eşraf ve heyete biraz şiddetli söyledim ve heyeti yeniden teşkil ederek riyasetine eşraftan Hafız Osmanoğlu ihtiyat zabiti Hafız Tahir efendiyi, teşkilât kısmına: Hafız Kâmil, kol memuru İbrahim efendilerle Ayanoglu Mustafa Çavuş; Maliye heyetine: Seyfioğlu Ali efendi, Değirmencioğlu Halil efendi, Ömer Çavuş, Çoban Hasan Levazım kısmına: mücadele zabiti Kadri, Lütü, Hocaoglu Şakir efendilerle Osman ağa. Defterlerine mufassal bir talimat yazarak heyetlerin vazifini tasrih ve benimle Kâmil efendi tarafından imza edildi. Ve beş bin lirası Nahiye merkezine ait olmak üzere Manisa'nın nahiyyeye civar köyleriyle beraber on bin liralık tevdiat yapıldı.

Ayanoglu İbrahim ağa, Millî Bölük Kumandanlığını kabul etti. Sonra bir buçukta Marmara'dan hareket ettik.

Marmara'da Poyraz eşrafından Hacı Mehmet Efendi ile Eşref Ağayı gördüm, iyi adamlara benziyorlar. Saat dokuzdan sonra Salihli'ye vâsıl ve Şems oteline nazıl olduk.

Henüz lâyikiyle tetkik edemedim ama Salihli cephesi hem zayıf hem de intizamsız zannederim. Anladığıma göre merkezde Hareketi Milliye de yok.»

«Salihli, 15 Ağustos 35 : Evvelsi Çarşamba sabahı alaturka saat yedide Ahmetli'ye pek güzel bir baskın vermişler. İki üç saat muharebe devam etmiş, hayli Yunanlı kesmişler. Dün akşam ve bu sabah Orhanlarlı Ahmet Çavuş ile görüştüm. Reşit ve biraderi Ethem Beyden ademi memnuniyet beyan ediyor.

Salihli'de Riza, Necmi, Hasan Refik, Mehmet Emin, Çerkez Reşit Beylerle görüştüm ve bizim taraftaki teşkilât hakkında hayli izahat verdim ve cephe ile geri vezai finin tamamen ayrıldığını ilâve ettim.

Bunlar bizim gibi değil, muhteliten çalışıyorlar.

Öğle yemeğini Reşit Beyin köşkünde yedik. Biraderi Ethem Beyle de görüştük. Köşkün etrafı gayet ferah - fezâ. Sonra gerek Reşit Bey ve gerekse Poyrazlı Hacı Mehmet ve Çerkez İdris Efendiler onların meselesini bir dereceye kadar hal ettik.

«Alaşehir, 16.8.35 : Bu sabah Salihli'den aldığım bir serviste aynen : Alaşehir'de Mücahidi muhterem Hacim Beye :

Alaşehir'den gelen sahibi alâkadan anlaşıldığına nazaran, orasının bir mefsedet ve tefrika ocağına döndüğü, cepheden burayı vazife giden mücahidini Mustafa Bey namındaki alçağın nifak ve şikaka davet ettiği, cepheye iltihak etmek üzere gelenlerin birer bahane ve maske altında tevkif edildikleri tahakkuk etmektedir. Mümkün ise islâh ve ikazı, değilse ona göre icrai icabı ehemmiyetle rica olunur. Efendim. 16.8.35

Salihli Mücahidin Kumandanı Ethem
(Çerkez)

Burası aynı marazla musab! Aman yarabbil! Sonra biz bu işi nasıl başaracağız?»

«Alaşehir 6.9.35 : Akif Beyle görüştüm. Bana Salihli'de Ethem Beyle Poyrazlılar arasındaki vakanın sebebi zuhuru nu anlattı. Poyrazlılar sureti katiyede Ethem Beyle uyuşmak için 15 - 20 atlı Salihli'ye gelip Kemerli hanına inmişler ve orda yemek yemişler. Bunlardan Kebeşoğlu Osman ile Uzun Abdullah'ın oğlu Çerkez Mustafa ellerini yıkarken karşıdaki

dükkânda bekleyen Ethem Beyin Çerkezleri ateş edip bu iki kişiyi şehit etmişler, bunun üzerine Poyrazlılar da bilmukabele iki Çerkez katletmişler ve ateş sabaha kadar devam etmiş. Ertesi gün Ethem Bey, dört mitralyozla bütün şehre ateş etmiş.

Hacim Muhittin Beyin millî teşkilât bakımından dağınık bulduğu ve birçok şikâyetler dinlediği Akhisar'da ve çevresinde aşağıdaki kuvvetler vardı :

188. Alaydan bir miktar asker.

Sivil paşalardan Karaosmanzade Halit Paşa kumandasında Marmara nahiyesi halkından müteşekkil bir millî kuvvet (Albay Bekir Sami Beyin bahsettiği Halit Paşa).

Çerkez Reşit Beyin eniştesi Hafız Hüseyin kumandasında bir müfreze.

Dramalı Rıza Bey kumandasında bir müfreze.

Bütün bu kuvvetler, Hacim Beyin günlüğünde adı geçen ve hakkında şikâyetler dinlediği Binbaşı Hüsnü Beye bağlı idi.

Son zamanlarda «Balkan Akıncıları» diye adlandırılan bir millî kuvvet daha bu bölgeye gelmişti. Karargâhı Tire'nin Halkapınar köyünde olan Balkan Akıncıları Müfrezesinin başında Sarı Efe adı ile tanınmış olan eski jandarma subaylarından Edip Bey bulunuyordu. Ödemişli İsmail Efe ile ünlü Gökçen Efeyi de kendisine bağlayan Sarı Efenin emrindeki kuvvetler böylece 300 kişiyi buluyordu. Sarı Efe de, Salihli'ye yerleşmiş olan Çerkez Ethem'in cephe komşusu idi. Atatürk'e karşı 1926'da İzmir'de tertiplenen suikast teşebbüsünün faillerinden olarak asılan Sarı Efe (Edip Bey), aslında bir jandarma yüzbaşısı olduğu halde, askerlik ruhu ile hiçbir ilişkisi kalmamış bir komitacı olduğundan, Çerkez Ethem ile gayet iyi anlaşıyorlardı.

ÇERKEZ ETHEM'İN ALAŞEHİR BASKINI

Çerkez Ethem, Alaşehir'de ilk Kuvayi Milliye'yi kuran Mustafa Beyi tasfiye etmek istediği için Alaşehir'e bir baskın

yaptı. Şimdi bu baskının hikâyesini, Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret (Kaykkusuz) Beyden dinliyeğim :

«O günlerde bizim millî kuvvetler kumandanı Hüseyin Paşazade Mustafa Bey Salihli'de artık Çerkez Ethem ile beraber çalışmaya imkân kalmadığına kanaat getirerek, daha ziyade kuvvetlenmek maksadı ile kendi taraftarlarını Alaşehir'e çekti. Bunların silâhlı olarak başıboş sokaklarda dolaşmaları yetişmiyormuş gibi, hapishanedekiler de kerpiç duvarları delerek kâmilten kaçtılar. Bunlar altmış dört kişi idi. Hepsi azılı, kanlı kaatil makulesinden idi. Şehrin emniyet havası birdenbire bozuldu. Ahalinin içine müthiş bir korku girdi. Fakat bu hal çok sürmedi. Polis ve jandarma dairelerinin müşterek ve cansiparane gayretleriyle yirmi dört saat içinde kaçanlar tekrar dama tıklandı.

Jandarma dairesi tarafından kaçanların elebaşlarına demir pranga takıldı. Bunlardan birisi «Kaymakama bir şey söyleyeceğim» diye barbar bağıırıyordu. Bu ses kulağıma kadar geldi. Yanıma getirilmesini söyledim. Adamcağız, bana şöyle bir ders verdi :

— Kaymakam bey, bir mahpusun vazifesi hürriyete kavuşmak için çalışmaktır. Ve gözü daima kaçmaktadır. Sizin de vazifeniz mahpusları kaçırmamak için gereken tedbirleri ittihaz eylemektir. Siz vazifenizi ifa etmediniz. Biz vazifemizi ifa ettik. Şimdi neden biz kabahatli oluyoruz da, ellerimizi, ayaklarımıza demirler taktırıyorsunuz.

Jandarma kumandanı ile polis komiserini çağırttım. Onların yanında bu adama ifadesini tekrar ettirdim. Ve hemen prangaların çözülmesine ve muhafazanın kuvvetlendirilmesine emir verdim.

Alınan inzibatî tedbirler sayesinde tam sükûn ve emniyete kavuştuğumuz bir esnada, hükûmette Hüseyin Paşazade Mustafa Beyle cephane tedariki için konuşuyorduk. Anı-zın bir kaç el silâh patladı ve arkası devam etti. Tevfik Beyle sıkı fıkı görüşen jandarma kumandanı Ziya Bey yanıma geldi. Yüzü mosmor idi. Kulağıma eğildi. «Ethem Bey şehri kuşatmak üzeredir. Cebren Mustafa Beyin taraftarlarını dağıt-

mak istiyor.» dedi. Kimbilir, o dakikada benim de çehrem ne renk aldı? Vaziyet tehlikeli idi. Mustafa Beyin o saatte tesadüfen nezdinde bulunmuş olması tehlikeyi büsbütün artırmakta idi. Bir kere kendisini himayeden âciz idim. Yanı başımda onu ve ihtimal ki beni de öldüreceklerdi. Diğer taraftan hükümete gelen bir adamı dışarı çıkarmak ve düşmanlarının eline vermek namertlik olurdu. Bunu da ben yapamazdım. Terlemeye başladı idim. Eyi ki, Mustafa Bey kendiliğinden kalktı, gitti. Zavallıyı bekleyen akibeti düşünerek kalbim sızlıyordu. Fakat, teessür ve tereddüt zamanı değildi. Vakayı genişletmemek, ihtilâflara meydan vermemek, bilhassa halkın hayatını ve malını korumak lâzımdı, derhal telefonla merkez bölüğüne ve karakollara «Ahali evlerine çekilsin. Halka dokunulmadıkça biz bu işe karışmayalım.» emrini verdim. Kırk elli nizamiye neferiyle Çerkez Ethem'e karşı mukabelede bulunmasını teklif eden Mevki kumandanına da vaziyeti o suretle gözetlemesini söyledim. Mütemadi bir şekilde silâhlar, mitralyozlar işliyordu. Şehrin muhasarası daralmakta idi. Telefon hattı kesildi. Evimi aradım. Yok Ethem'in maiyetinde en aşağı bir tahminle beş, altı yüz kadar süvari vardı. Memleketin daha büyük bir felâkete uğramaması için, Muzaffer kahramanı (!) bulmaya gittim. Kasaba dışında ahzı asker şubesi binasında idi. Kurşunlar arasından tek bir jandarma ile geçtim. Oraya vardım. Yolda giderken, silâhların hep havaya atıldığını ve hiç bir kimseye ziyan vermediğini gördüm. Kalbim müsterih oldu. Ethem'in yanında maslûp Edip Beyi buldum. Erkânı harp vazifesini görmekte idi. Bu zat ile evvelce birkaç defa Tevfik Beyin selâmlığında buluşarak beraberce içmiştik. Küçük boyu ve sarışın simasıyla mütenasip olmıyan, bilhassa dizkapaklarını açık bırakan zeybek elbisesinden dolayı takılırdım. O da «benim elbisem senin sakalına benziyor» diye lâtife ederdi. Maahaza sözlerini ve fikirlerini nisbeten mutedil bulurdum. Balkan müfrezesi namiyle bir çete kurmuştu. Ödemiş taraflarında baskınlar yapardı. Bu işe karışmış olduğunu görünce mütehayyir oldum. Ethem Beye «Sizin için kasabada bir muhalif yoktur. Hepimiz size hürmet ve muhabbet besleriz, düşma-

na karşı sarf olunacak cephanenin boş yere gitmesi muvafık mıdır?» dedim. Edip Bey sözümü tasdik etti. Ve hemen ateşin kesilmesine emir verildi. Hükümete döndüm. Münadilerle ahaliyi evlerinden işlerine çıkarttım.

Ethem ertesi gün hükümete geldi. Mutlaka birkaç kişi asmak, şehirde bir terör havası yaratmak istiyordu. Kimbilir hangi bigünahlara kıyacak? Bunu bana açmadı. Ziya Beye söylemiş. Hapishaneden idama müstahak üç canı verildi. Zannedirim ki, bunların ikisi kolcu ve hamal başlılardır. Askerlik binasında onları isticvaba çekti. Cürümlerini şek ve şüpheye mahal bırakmıyacak şekilde itiraf ettiler' Çarşı kenarında üç sehpa kurdurdu. Bunları astırırken, seyretmek için beni de beraber getirmek istedi. İdamlarda hükümet reisinin hazır bulunması kanun iktizası olduğunu lâtife yolunda serdetti. İtiraz ettim. Gitmedim.

Zavallı Mustafa Bey, o gün benden ayrılınca akrabasından birinin evinde saklanmış. Ortalık sükûnet bulunca Mevki Kumandanı Kaymakam Haydar Bey gûya divanı harpte muhakemesinin yapılması için ordudan emir aldığını ileri sürmek suretiyle kendisini alıp bizzat Afyon Karahisar'a götürmüş.

Bu baskından sonra, Mütevellî zade Tevfik Bey emeline kavuştu. İlk teşekkülüünde benimsemediği Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin başına geçti. Ve derebeyliğini bir kat daha artırdı. Ötedenberi rakip tanıdığı sabık başkan Akif Beyi kazadan uzaklaştırmaya yeltherdi. Akif Bey ile kardeş çocukları idi. Fakat mütevellî oğlu kaza dahilinde kendisinden başka hiç bir kimsenin palazlaşmasını çekemiyordu.

Hiç unutmam; bir gece İnce oğlu Refik Şevket Bey evime geldi. Çok telâşlı idi. Müvekkili Akif Beyi Nazillî'ye gönderiyorlarmış. Orada ikamet ettirilecekmiş. Müdahalemi istiyordu. Bu iş muhakkak surette Tevfik Beyin eseri marifeti idi. Demirci efeye de hulûl etmiş olduğu ve Çerkez Ethem ile Demirci efeyi kaynaştırdığı anlaşılıyordu. O halde nasıl müdahale etmeli? Çerkez Ethem ve Demirci Efe ile nasıl uğraşmalı? Bunlardan herhangiisi istediği bir anda hayatına nihayet verebilirdi. Ve bunu ne için yaptığını soracak bir mer-

ci, bir makam da yoktu. Hal böyle iken derhal jandarma kumandanına Akif Beyin gönderilmesine müsirren muhalefet edilmesini telefonla hildirdim.

Maahazâ Tevfik Bey deruhte eylediği vazifeyi hakkiyle başardı. Kuşakçı zade Raşit. Hasan Hüseyin oğlu Mehmet Basmacı oğlu hacı Mustafa, hacı Ali Yağaz'dan mürekkep bir iâşe komisyonu teşkil etti. Bunların vazifesi ahalinin alıp sattığı eşyadan oktruva namile bir vergi almak ve toplanan paralarla millî kuvvetlerin ihtiyaçlarını gidermekti. Aynı zamanda iâşe komisyonu İbrahim Tahtakılıc'ın başkanlığındaki Uşak Merkez kuruluna bağlı bulunduğundan Alaşehir'de toplanan paranın kıyafetsizliği halinde Uşak heyeti noksanı ikmâl ediyordu. Oktruva resmi işgal gününe kadar devam etmiş ve Alaşehir halkı her türlü yardımı seve seve yapmıştır.»

MUSTAFA KEMAL PAŞA LİDERLİK YOLUNDA

9. Ordu Kıtaaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra, ilk iş olarak, ordu ile temasa geçmiştir. Ordu Müfettişliğine doğrudan doğruya bağlı olan 3. ve 15. Kolordulardı. Diyarbakır'daki 13. Kolordu doğrudan doğruya Harbiye Nezaretine bağlı olmakla beraber, 9. ordu kıtaatı müfettişliğine verilen talimat gereğince, Mustafa Kemal Paşanın emirlerine uymak mecburiyetindeydi. Mustafa Kemal Paşanın ordu ile kuracağı teması gereği gibi değerlendirebilmek için, kıtaların bulunduğu yerleri ve genel mevcutlarını bilmekte fayda vardır.

Doğrudan doğruya 9. Ordu Müfettişliğine bağlı olan iki kolordunun, Mustafa Kemal Paşanın Samsun'da bulunduğu günlerdeki durumu şöyledir :

3. Kolordu

Karargâhı	: Sivas'ta
Kumandanı	: Atatürk ile beraber Anadolu'ya geçen Albay <i>Refet (Bele)</i>
5. Kafkas Tümeni	: Karargâhı Amasya'da, Kumandanı Yarbay <i>Cemil Cahit (Toydemir)</i>
9. Alay	: Niksar - Erbaa bölgesinde
10. Alay	: Havza - Merzifon bölgesinde
13. Alay	: Henüz tümenine intikal etmediğinden Hopa - Pazar bölgesinde
15. Tümen	: Karargâhı Samsun'da, Kumandanı (Ve-kâletle idare ediliyor)
38. Alay	: Samsun - Çarşamba bölgesinde
45. Alay	: Samsun - Bafra bölgesinde
56. Alay	: Havza — Merzifon - Kavak bölgesinde

3. Kolordunun o sıradaki kuvvesi, 4700 insan (subay ve er), 7499 piyade tüfeği, 28 ağır makineli tüfek, 24 top ve 1919 hayvandan ibaretti.

15. Kolordu

- Karargâhı : Erzurum'da
 Kumandanı : *Kâzım Karabekir Paşa*
 3. Kafkas Tümeni : 7., 8. ve 11. Alaylardan kurulu Tümen, Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt bölgesine intikal etmek üzere Tortum'dan hareket etmiş, yolda bulunuyordu. Kumandanı *Yarbay Halit Bey*.
 9. Kafkas Tümeni : Karargâhı Erzurum'da, Kumandanı *Albay Rüştü*.
 17. Alay : Erzurum'da
 28. Alay : Hasankale'de
 29. Alay : Tatvan civarından Tortum bölgesine gitmek üzere yolda
 11. Kafkas Tümeni : Karargâhı Van'da, Kumandanı *Yarbay Cavit*.
 18. Kafkas Alayı : Doğu Beyazıt'ta
 33. Kafkas Alayı : Erciş'te
 34. Kafkas Alayı : Van'da
 12. Tümen : Karargâhı Horasan'da, Kumandanı *Yarbay Osman Nuri (Tümgeneral Kop-tagel)*
 34. Alay : Ağvıran'da
 35. Alay : Pasinler - Karaköse bölgesinde
 36. Alay : Horasandan Eleşkirt bölgesine gitmek üzere yolda.

15. Kolordunun kuvvesi 12456 insan (subay ve er), 19871 piyade tüfeği, 56 ağır makineli tüfek, 40 top ve 4683 hayvandan ibaretti.

Mustafa Kemal Paşanın doğrudan doğruya emir verebileceği 13. Kolordunun durumu da aşağıdaki şekildeydi :

13. Kolordu

- Karargâhı : Diyarbakır'da
 Kumandanı : *Albay Ahmet Cevdet Bey*.
 2. Tümen : Karargâhı Silvan'da, Kumandanı (Vekil) *Yarbay Ali*

1. Alay	: Siirt - Beşiri'de
6. Alay	: Savur'da
5. Tümen	: Karargâhı Mardin'de, Kumandanı <i>Yarbay Mehmet Kenan</i>
14. Alay	: Hanik - Mardin'de
15. Alay	: Diyarbakır'da
24. Alay	: Mardin - Nuseybin bölgesinde

Tümene bağlı olarak ayrıca 2 süvari alayı olup, bunlardan:

1. Süvari Alayı Urfa'da.

12. Süvari Alayı Malatya'da idi.

13. Kolordunun kuvvesi 548 subay ve astsubay, 4255 er, 5737 tüfek, 36 makineli tüfek, 27 top, 403 kılıç ve 2389 hayvandan ibaretti.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı ilk günden itibaren Erzurum'daki 15. Kolordu, Diyarbakır'daki 13. Kolordu, Sivas'taki 3. Kolordu, Ankara'daki 20. Kolordu, Konya'daki 2. Ordu ve 12. Kolordu kumandanları ile yazışma yapmaya başlamıştı. Tek sür'atli yazışma aracı telgraftı ve Mustafa Kemal Paşa bütün yazışmaları telgrafla yapmaktaydı. Bu yazışmalarla öğrenmek istediği hususlar şunlardı :

- Askerî birliklerin durumları,
- Silâh ve cephane miktarı,
- Asayiş meseleleri,
- Kürtçülük akımı gibi bölücü teşebbüsler,
- Yabancı faaliyetler,
- Rumların ve Ermenilerin yıkıcı çalışmaları,
- Müdafaa-i Hukuk teşekküllerinin faaliyetleri.

Bütün bu hususlar hakkında alacağı bilgilerle memleketin gerçek durumunu ve potansiyelini öğrenmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, bir yandan da bağlı olduğu makamlara ve özellikle Genelkurmay Başkanlığına muntazaman raporlar gönderiyor ve gerekli gördüğü tedbirlerin alınmasında hükümetin yardımını istiyordu.

Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Yunan işgali ve buna karşı girişilen mukavemet hareketleri sebebiyle, Batı Anadolu ile de ilgilenmekte idi. *Ankara'daki 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa* kanaliyle haber almaya çalışırken, 17. Kolordu Kumandan Vekili olarak *Batı Anadolu'da bulunan Albay Bekir Sami Bey ile de irtibat arıyordu.*

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiği bu ilk günlerde resmî görevi ve coğrafi şartlar bakımından Batı Anadolu'ya etkili olamayacağını bildiği için, ancak olayların gelişmesini takip etmekle yetiniyor ve bu arada Yunan işgaline karşı yurdun her yerinde mitingler düzenlenmesini ve işgalin protesto edilmesini sağlamaya uğraşıyordu. Zaten tasarladığı plana göre, millî birliği sağlamak için bütün çalışmalarını, önce, doğu ve orta Anadolu'da teksif etmek durumundaydı.

Mustafa Kemal Paşanın, bu dönemde, kolordu kumandanları, müfettişlik bölgesine dahil valilikler ve mutasarrıflıklarla yaptığı yazışmalardan, anladığımıza göre, önemle üzerinde durduğu konular şunlardır :

1 — Anadolu'daki kumandanları, memleketin bütünlüğüne ve bağımsızlığına yönelmiş bütün tehlikelere karşı «savunma fikri» etrafında birleştirmek.

2 — Birbirinden irtibatsız, dağınık bir halde çalışan Müdafaa-i Hukuk teşekküllerini bir merkeze bağlayarak, bir halk hareketi meydana getirmek.

Bütün faaliyetini bu iki esasa dayayan Mustafa Kemal Paşa, 30 Mayıs tarihli bir telgrafında Kolordu Kumandanlarına şöyle diyordu :

«Milletin esaretten kurtarılması, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi, ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafaa-i hukuk ve istiklâl sevkî ile kabil olacaktır.»

Kumandanlara bu telkini yaparken, onlara hükümetten bir şey beklememek gerektiğini de uygun biçimde anlatmaya dikkat ediyordu. Bir telgrafında, hükümetin durumunu şöyle tarif etmişti :

«Adeta mahsur bir kaleye benziyen Babîâli'de, İtilâf mümessillerinin esiri gibi bir şekilde mukadderatı milleti idareye uğraşan merkezi hükümetimizin bu gibi hususlarda hiçbir şey diyemeyeceğini, yapamayacağını bugünkü misallerle takdir edebiliriz.»

Kolordulara yazılan başka bir telgraftan aldığımız aşağıdaki cümle de son derece önemlidir :

«Memurini mülkiyenin şayanı itimat zevatı ile el ele vererek istiklâlimizin müdafaası emrinde lüzumlu teşkilâtı (bitabi mahrem) zaruri addediyorum. Bu husus, ihtisası dolayısıyla biz askerlerin uhdesine düşüyor.»

Telgraf metinleri arasına yerleştirilen yukarıdaki cümleler, Mustafa Kemal Paşanın liderliğinde başlayacak Anadolu ihtilâlini kolordu kumandanlarına ihsas eden ilk formüllerdir.

Mustafa Kemal Paşa 21 - 30 Mayıs'ta yazışmada bulunduğu kumandanlara muhtelif vesilelerle halk ve ordu işbirliğine dayanan bir hareketin telkinlerini yapmıştır. Bunu bazen «Lüzumlu Teşkilât», bazen «Vatan Ordusu» veya «Gerilla» diye ifade etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN EKLERİ

BEEDİYE ÇEŞMESİ PROTOKOLU

1 — Ayvalık'ta, evvelce olduğu gibi, Osmanlı Hükümeti-
nin memurları ve kanunları, hükümlerini yürütecektir. Os-
manlı Bayrağı çekilecektir. Ahalinin çektikleri Yunan bay-
raklarının kaldırılmasına Yunan komutanı çalışacaktır.

2 — Yunan işgal kuvveti, iddiaları veçhile, sulh konferan-
sının kararı üzerine askerî işgal vazifesiyle gelmiş oldukları-
na göre Yunda (Cunda) Adasında, yahut şehrin dışında Ayani-
kola veya Fafa'da ikamet edecek ve şehrin haricinde buluna-
caktır.

Şehrin inzibatı için Osmanlı polisi ve jandarmalarına ica-
bında işgal kuvvetleri yardım edecektir.

3 — Ayvalık Kazasına şamil olan arazi dahilinde, kaza aha-
lisi iş ve güçleriyle meşgul olacaklar ve Ayvalık kazası harici-
ne silâhlı olarak kimse çıkmayacağı gibi, kimse de girmeye-
cektir.

Silâhlı giriş ve çıkış emniyeti ihlâl mahiyetinde telâkki
edilecektir.

4 — Ayvalık kazası haricine çıkacak ve hariçten girecek
olan iş sahiplerine, iki taraf komutanları tarafından vesika
verilecektir.

5 — Ayvalık kazasının hududu, her iki tarafça verilecek
bিরer subay ve ikişer sivilden mürekkep bir komisyon tara-
fından, bir defa daha tesbit olunacaktır.

ATATÜRK'E VERİLEN TALİMAT

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine ait vezaif (Zât-ı âlinizin Dokuzuncu Ordu Kıtatı Müfettişliğine tâyini hususuna İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişahi şeref-südür buyurulmuştur. Ancak işbu Müfettişlikteki vezaif-i âlileri), yalnız askerî olmayıp, müfettişliğin ihtiva eylediği mıntaka dahilinde aynı zamanda da mülkidir.

1 — İşbu müşterek vezaif şunlardır :

a) Mıntakada âsaiyîş-i dâhilinin iade ve istikrarı ve bu âsaiyîşsizliğin esbab-ı hüduşunun tesbiti.

b) Mıntakada ötede beride müteferrik bir halde mevcut diyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir ân evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı ve muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif mahallerde birtakım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-i resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûralar mevcut olup da asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa kat'iyyen men'i ile bu kabil şûraların lâğvı.

2 — Bunun için :

a) İki fırkalı olan üçüncü ve dört fırkalı olan Onbeşinci Kolordu Müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu Kolordular harekât ve asaiyîş hususâtında doğrudan doğruya Müfettişlikle ve muamelât-ı cariye yâni muamelât-ı zâtiye kuvve-i umumiye ve saire gibi hususatta kemâfıssabık Harbiye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka veyahut Mıntaka Kumandanlığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabitanın tâyin veya tebdili müfettişliğin muvafakati ve talebiyle ola-

caktır. Maahaza sair hususatça lüzum ve menfaat görerek Müfettişliğin verdiği tâlimatı Kolordu Kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahval-i sıhhiye pek mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lâzımdır.

b) Müfettişlik muntakası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden Müfettişliğin yukarıda tâdât edilen vezaiî tedvir için vereceği bilcümle talimatı işbu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3 — Müfettişlik hududuna mücavir vilâyet ve elviye-i müstakille (Diyarbakir, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu vilâyetleri) ile Kolordu Kumandanlıkları da Müfettişliğin ifa-yı vazife sırasında re'sen vâki olacak müracaatlarını nazarı dikkate alacaklardır.

4 — Müfettişliğin hususat-ı askeriyeye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususat-ı saire için makamat-ı âliyei aidesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.

ATATÜRK'ÜN ASKERLİK HAYATININ KRONOLOJİSİ
(1905 - 1918)

- 1905 (11 Ocak) Harb Akademisini bitirerek Kurmay Yüzbaşı oldu.
Merkezi Şam'da bulunan 5. Orduya tayin edildi.
- 1906 Şam'da 30. Süvari Alayında, Beyrut, Kudüs ve Yafa'daki birliklerde staj yaptı. Kısa bir süre Akabe'de bulundu. Bu arada kumandanının müsamahası ile izinsiz olarak Selânik'e gidip 4 ay kaldı. Ve tekrar Suriye'ye döndü.
- 1907 (20 Haziran) Kolağası rütbesine terfi etti.
(Eylül) Merkezi Selânik'te bulunan 3. Orduya tayin edildi.
Ordu Kurmayında çalıştı. Ayrıca Selânik - Üsküp demiryolu müfettişi idi.
İttihat ve Terakki Cemiyetine girerek faaliyetleri arasına karıştı.
- 1908 Meşrutiyetin ilânından sonraki günlerde ordunun siyasetten çekilmesini ileri sürdüğünden, İttihat ve Terakki ile arası açıldı.
Kendisini daha çok meslekî çalışmaya verdi ve bu arada küçük iki askerî kitap tercüme etti.
- 1909 31 Mart olayı üzerine İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusunda bulundu.
İttihat ve Terakki Kongrelerinde ordunun siyasetten çekilmesi tezini savundu, fikrini kabul ettiremediği için Cemiyetten koptu.
(6 Eylül) Selânik'te açılan 3. Ordu Subay Talimgâhı Kumandanlığına tayin edildi.
- 1910 38. Piyade Alayı Kumandanlığına tayin edildi.
(Yazın) Arnavutluk harekâtına memur edilen Mahmut Şevket Paşanın kurmaylığını yaptı.

(Sonbaharda) Fransa'da Picardie'de yapılan manevralarda Türk Ordusunu temsil eden heyet arasında bulundu.

1911 (13 Eylül) İstanbul'da Genel Kurmay Başkanlığında çalışmaya başladı.

(Kasım) Trablusgarb'a taarruz eden İtalyanlara karşı savaşmak üzere yola çıktı.

(27 Kasım) Henüz yolda iken binbaşılığa terfi etti.

Tobruk'taki kuvvetlerin kurmay başkanlığını yaptı.

Derne'deki kuvvetlere kumanda etti.

1912 (22 Ocak) Berka'da İtalyanlara karşı taarruz ederek ilk büyük başarıyı sağladı.

(Kasım) Balkan Harbi sebebiyle Romanya üzerinden Avrupa yolu ile İstanbul'a döndü.

(25 Kasım) Gelibolu yarımadasını karadan korumak üzere Bolayır'da toplanmış olan kuvvetlerin harekât şubesi müdürlüğüne tayin edildi.

1913 (27 Ekim) Sofya Ateşemelterliğine tayin edildi.

1915 İstanbul'a döndü.

(2 Şubat) Tekirdağ'da kurulması kararlaştırılan yeni bir tümene (19. Tümen) kumandan tayin edildi.

(1 Haziran) Rütbesi albaylığa yükseldi.

(10 Aralık) Bağlı olduğu kumandanla anlaşmazlığa düşerek istifa etti. Fakat kumandan kendisine izin verdi. İznini Sofya'da geçirdi ve döndü.

1916 Edirne'de bulunan 16. Kolordu Kumandanlığına tayin edildi.

(27 Şubat) Tayin edildiği Diyarbakır'a gitmek üzere kargâhı ile birlikte Edirne'den hareket etti. (Diyarbakır'da kumanda ettiği kolordunun numarası 16 olarak değiştirildi).

(1 Nisan) Yolda iken rütbesi Generalliğe yükseltildi.

(6 - 7 Ağustos) Bitlis ve Muş'u düşmandan kurtardı.

1917 (20 Mart) Bağlı olduğu ikinci ordu kumandanlığına tayin edildi.

(18 Temmuz) Suriye Cephesindeki 7. Ordu kumandanlığına tayin edildi.

(20 Eylül) Kısa bir özetini kitabın başında verdiğimiz ünlü raporunu yazdı. Raporu beklenen tesiri yapmadığı için kendisini Ordu Kumandanlığından affedip yerine vekil tayin ederek cepheden ayrıldı. İzinli sayıldı.

(15 Aralık) Alman Kayzerinin Türkiye'ye yaptığı ziyaretini iadeye gidecek olan Vahdettin ile birlikte Almanya'ya gitti.

1918 (5 Ocak) Almanya'dan döndü.

(7 Ağustos) Tekrar Suriye cephesinde 7. Ordu Kumandanlığına tayin edildi.

(18 Eylül) Nablus'un güneyindeki bulunan 7. Ordunun Kumandasını eline aldı.

(31 Ekim) Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığını devraldı.

(7 Kasım) İstanbul'a çağırıldı.

(13 Kasım) İstanbul'a geldi.

MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE ANADOLU'YA GİDENLER

- 1) — *Kurmay Albay Kâzım (Dirik) Müfettişlik Kurmay Başkanı,*
- 2) — *Kurmay Yarbay Mehmet Arif (Ayıcı) - Kurmay Başkanı Yardımcısı,*
- 3) — *Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) - Birinci Şube Müdürü,*
- 4) — *Binbaşı Kemal (Doğan) - Müfettişlik Topçu Kumandanı,*
- 5) — *Dr. Albay İbrahim Tali (Öngören) - Ordu Sıhhiye Reisi,*
- 6) — *Dr. Binbaşı Refik (Saydam) - Sıhhiye Reisi Yardımcısı,*
- 7) — *Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer) - Müfettişlik Başyaveri,*
- 8) — *Üsteğmen Muzaffer (Kılıç) - Müfettişlik İkinci Yaveri,*
- 9) — *Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev) - Müfettişlik Emir Subayı,*
- 10) — *Üsteğmen Hayati - Kurmay Başkanı Emir Subayı,*
- 11) — *Yüzbaşı Mümtaz (Tünay) - Kurmay Mülhâkı,*
- 12) — *Yüzbaşı İsmail Hakkı - Kurmay Mülhâkı,*
- 13) — *Yüzbaşı Mustafa (Süsoy) - Karargâh Komutanı,*
- 14) — *Üsteğmen Abdullah - İaşe Subayı,*
- 15) — *Birinci Sınıf Kâtip Faik (Aybars) - Şifre Kâtibi,*
- 16) — *Dördüncü Sınıf Kâtip Memduh - Şifre Kâtibi Yardımcısı.*

Dokuzuncu Ordu kıtaatı Müfettişliği karargâhını teşkil eden bu subaylardan başka, merkezi Sivas'ta bulunan, Dokuzuncu Orduya bağlı III. Kolordu Komutanlığına atanan Kurmay Albay Refet (Bele) ile yaveri Üsteğmen Hikmet (Gerçekçi) de Bandırma vapurunun yolcuları arasında idi.

ÖNEMLİ BİR AÇIKLAMA

Ödemiş'ten Avukat Şükrü Konuk'tan aldığım 28.12.1968 tarihli ir mektupta şöyle denilmektedir :

«Millî Mücadeleye dair yazılmış eserler içerisinde Ödemiş İlkurşununa ait yazılardan en hakikate yakınını sizin Anadolu İhtilâli eserinde gördüm.

Harp tarihi dairesinin neşrettiği Türk İstiklâl Harbi esrinde, Ödemiş teşkilâtının Kaymakam Bekir Sami Bey tarafından yapıldığı ve Hasan İzzet Dinamo'nun «Kutsal İsyan»'ında bu şerefın Tireli Zeybek Gökçen'e ait olduğu belirtilmiştir.

Her ikisi de hakikate uymamakta ve takdim ettiğim yazılar olayı aynen tesbit etmektedir.

Eserinizdeki «Bu milis kuvvetin belkemiğini efeler teşkil ediyordu» cümlesi de hakikati ifade etmemekte ve ilkkurşun atımında bir efe ve zeybeğin bulunmadığını arzederim.»

Sayın Avukat Şükrü Konuk, bu mektubuna eklediği uzun açıklamalarında; İzmir'in Yunanlılar tarafından 15 Mayıs 1919 gününü işgalinden başlayarak, Ödemiş'e hâkim olan havayı, ilk Kuvayi Milliye'nin nasıl kurulduğunu, ilkkurşun muharebesinin nasıl cereyan ettiğini bütün ayrıntıları ile anlatmaktadır. Sayın Konuk, verdiği bilgilerin doğruluğunu ispatlamak için, yazdıklarını olayların şahitlerine okutmuş ve imzalatmıştır. Bu uzun açıklamanın son sayfasında aşağıdaki notlar ve imzalar bulunmaktadır :

«Ödemiş İlkurşun Cephesi Zinzirlikuyu Cephe Kumandanı Yedek Üsteğmen Ahmet Şükrü Konuk, İstiklâl madalyalı halen Ödemiş'te Avukat.»

....

«İlkkurşun muharebesine dair olan yazılarınızı okudum. Bildiklerime uymayan bir cümleye dahi rastlamadım. Öz ve gerçek bir vesika hazırlamış olduğunuzu görmekten duyduğum

memnuniyeti tarif edemem. Tebrik eder ve içten gelen saygı ve sevgilerimi sunarım kardeşim. 1.11.1968.

Ödemiş İlkurşun Cephesi Kumandanı Yedek Üsteğmen Ali Orhan İlkurşun, İstiklâl Madalyalı Emekli Nahiye Müdürü.»

«Bu yazılar Ödemiş İlkurşun olayını katıksız ve en doğru şekilde canlandırmıştır. 1.11.1968.

Ödemiş İlkurşun Cephesi Kumandanlık Emirsubayı Yedek Teğmen Selim Örsel, İstiklâl Madalyalı Tüccar.»

«Zincirlikuyu Cephesi mücadelesi ile başlamış ve istirda-da kadar savaşmış er Ahmet Baydar, İstiklâl Madalyalı Tüccar.»

Bir tarihî gerçeğin tesbitinde, resmî belgeler kadar, olayı yaşamış olanların anlattıkları da şüphesiz çok değerlidir. Biz Ödemiş'te ilk Kuvayi Milliye'nin kuruluşunu ve İlkurşun muharebesi diye anılan muharebeyi, çeşitli kaynakları ve bu arada resmî belgeleri inceliyerek yazmış bulunuyoruz. Bununla beraber, resmî belgelere intikal etmemiş birçok gerçekler bulunduğuna da inanıyoruz. Bu bakımdan, sayın Konuk'un verdiği bilgileri kendi yazdıklarımızın arasında parça parça ve çerçeve yazısı halinde yayınlıyacağız.

Bu tür belgelerde hâfıza yanılması ve yanlış değerlendirmeye her zaman mümkündür. Bunlar, gerek bu hususlar, gerekse anlatanların başkalarından naklen dinledikleri göz önünde tutulmak şartıyla araştırma yapanlar ve meraklılar için değerli malzemelerdir.

İZMİRİN İŞGALİ ÖDEMİŞ'TE NASIL KARŞILANDI?

Yedek Üsteğmen Şükrü Konuk anlatıyor :

«15 Mayıs 1919 günü Perşembe sabahı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali haberi Ödemiş'e ulaştı. Herkes şaşkın, iradesiz ve bunalmış bir halde.

Aynı gün akşamı, Avukat Refik Şevket, Doktor Mustafa Şevket, Eczacı Tevfik, Jandarma Tabur Kumandanı Yüzbaşı Tahir ve Ödemiş'te eşkiya takip kumandanı Jandarma Üsteğmeni Ahmet Rifat Beyler Ödemiş Jandarma tabur karargâhında toplanarak, memleket müdafaası için yapılması lâzım gelen hususları görüştüler ve ertesi gün Belediyede umumî bir toplantı yapılarak, müdafaa teşkilâtının kurulmasını kararlaştırdılar.

Ertesi sabah halk belediyeye çağırıldı. Avukat Refik Şevket (İnce), memleket müdafaasının lüzumunu açıklayan veciz bir konuşma yaptı. Fakat, vatansever bir zât olan Belediye Reisi Ali Efendi o sırada hasta olduğundan, Belediye Reisi Vekili Edip Hoca ile, toplantıya gelmiş olan diğer hocalar ve Ödemiş'te Şingirdaklı Yüzbaşı diye anılan Halim Pertev ve Ödemiş'te oturan emekli Yarbay Iraklı Sait havayı bozdular. Bunlar şöyle diyorlardı :

— Alman gibi müttefikimiz, bol cephane ve silhımız olduğu halde düşmanla başa çıkamadık. Silâhsız ve yardımsız bir şey yapılamaz. Böyle bir teşebbüs memleketin yanıp yıkılmasına ve halkın katliamına sebep olur.

Bu menfi sözler üzerine toplantı bir netice vermeden dağıldı. Hocalardan yalnız Hacı Mümtaz Efendi müdafaa hazırlığı yapılması için çok gayret sarfetmişti.

Belediye toplantısı iyi bir neticeye ulaşmayınca, kasabanın aydınları o akşam Ticaret Odasında toplandılar. Yapılan konuşmalarda, İzmir'de katliam yapan Yunanlılardan önce, Ödemiş'in İtalyanlar tarafından işgalinin daha uygun olacağına karar verildi. İtalyanların Ödemiş'i işgalini talep etmek maksadiyle Kuşadası'ndaki İtalyan Kumandanına gönderilecek murahhaslar seçildi. Bunlar, Avukat Refik Şevket ve Doktor Mustafa Şevket beylerdi.»

KAYMAKAM BEKİR SAMİ BEY

Sayın Şükrü Konuk'un Ödemiş Kaymakamı hakkında verdiği bilgiler şöyledir :

«İzmir'in işgali günlerinde Ödemiş kaymakamı Zühtü (Durukan) idi. Kaymakam Zühtü Bey teşkilât kurmak üzere yapılan ilk toplantıları destekliyor, hatta bizzat önderlik ediyordu. Fakat İzmir Valisi Kambur İzzet kendisini Ödemiş Kaymakamlığından aldı ve yerine hemşehrisi ve mutemedi olan Erzurumlu Bekir Sami Beyi getirdi. Bekir Sami Bey Nif (Kemalpaşa) kaymakamlığından Ödemiş'e geldi.

Bekir Sami Bey, önceleri, İzmir Valisi İzzet Bey gibi İstanbul hükümetine bağlı bir zâttı. Ödemiş'te kurulmaya çalışılan teşkilâta aleyhtardı. Bir savunma teşkilâtı meydana getirmeye uğraşan gençlerden Ahmet Şükrü, Öğretmen Hamit ve Öğretmen Faik beyleri makamına çağırarak, kendilekarşı İlkurşun Muharebesi yapıldı. Bu olaylar cereyan ederken, daha sonra anlatacağım tesirlerle Bekir Sami Bey kalıbını değiştirerek, iyi hareketlerde bulundu. Fakat Ödemiş Yunanlılarca işgal edildikten sonra Ödemiş'ten çekilip Alaşehir'e vardığında Alaşehir kaymakamına şunları söylemiştir :

— Yapılan iş mantıksızdır. Büyük düşman kuvvetlerine karşı bir avuç insanla müdafaaya kalkışmak hiç de akıl kârı değildir.

Ödemiş'te Kuvayi Milliye'nin kurulmasına öncülük yapan Hamit Şevket Beyden, kaymakam Bekir Sami Bey hakkında ki fikrini sorduğumuzda verdiği yazılı cevap şöyledir :

— Kaymakam Sami Bey pek açıktan açığa değilse de, Yunan işgaline karşı fiili bir harekete geçmeye taraftar olmadığını ihsas ediyor ve böyle bir hareketin memlekete ve millete zarar vereceği mütalâasında bulunuyordu.

Ben ve Rasim (Aktuğ) Bey mutlaka millî bir isyanın vü-

cudu şart olduğunu, bu topraklarda Yunan bayrağı altında barınmaya tahammül edilemeyeceğini, hele Ödemiş gençlerinin Yunan işgaline asla tahammül edilemeyeceğini, elimizdeki ihtiyat zâbitleriyle mutlaka Yunanlılara karşı bir cephe kurmamız lâzım geldiğini, onun için hükümetin böyle bir millî harekâtın önüne geçmeye çalışmaması, aksi takdirde ve herhalûkârda aşağıda beyleyen Türk genç ihtiyat zâbitleriyle Yunanlılarla harp etmeye gideceğimizi ve bunun önüne geçilemeyeceğini bildirince, işin ciddiyetini anlıyan kaymakam Bekir Sami Bey, ben de sizinle beraberim, dedi ve o gece Yiğit Ordusu namı altında yazdığımız beyannameyi imza etti.»

YÜZBAŞI TAHİR FETHİ BEY

Ödemişli Avukat Şükrü Konuk'un notlarından :

«İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonraki günlerden birinde Ödemiş'e Hamidiye Kahramanı Rauf (Orbay) Bey beraberinde İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Yiğit) Bey ve Kumandan Tufan Bey ile arkadaşları olduğu halde, gelip hükümet bittişindeki Osmaniye Oteline indiler. Jandarma Kumandanı Tahir Fethi Bey ile Jandarma Üsteğmeni Ahmet Rıfat Bey kendilerini ziyarete gittiler. Ahmet Rıfat Bey onlara :

— Sizi gören Ödemiş halkının coşarak etrafınızda toplanacağına inanım var, dedi.

Bunun üzerine Jandarma Yüzbaşısı Tahir Bey şunları söyledi :

— Ödemiş'te millî bir hareket yapılması şimdilik mümkün değil. Bu teşkilâtın Nazilli'de yapılması uygun olacak.

Tahir Beyin bu sözleri üzerine Rauf Bey ve beraberindekiler aynı gece Beydağı üzerinden Nazilli istikametine gitmek üzere Ödemiş'ten ayrıldılar.

İlk zamanlarda çok heyecanlı ve vatansever bir zât olan Tahir Bey'e ne olmuştu? Bu gelen heyetten faydalanmayı neden düşünmemişti? Onun maneviyatını kıran ne idi? 19 Mayıs 1919 akşamına kadar jandarma tabur kumandanı sıfatıyla, millî teşkilât için müsbet bir unsur olan Tahir Bey, 25 Mayıs sabahı yatağından bambaşka bir insan olarak kalkmıştı. Bundan sonra sıfat ve yetkilerini millî teşkilâta mani olmak için kullanmış ve bunu korkunç derecede icraya çalışmıştır.»

HAMİT ŞEVKET

Avukat Şükrü Konuk anlatmaya devam ediyor :

«Mukavemet ümidini kaybeden Ödemiş vatanseverlerinden Hakkı Paşazade Fahri Bey ve millet işlerinde daima ön safta bulunmuş olan Adagideli Hanaylı oğlu Mehmet Ağa ve bazı arkadaşları Nazilli'ye gitmeyi kararlaştırmışlar ve fakat Bey dağlarında eşiği Tıklaş Mustafa tarafından şehit edilmişlerdi. Bunların naaşları Ödemiş'e getirilince, maneviyat daha fazla kırılmış ve artık müdafaa ümidi çok azalmıştı.

İşte böyle bir teessür ve ümitsizlik içinde iken, Avukat Hamit Şevket (İnce) Bey İstanbul'dan Ödemiş'e geldi. Evine bile uğramadan tabur kumandanı Tahir Beyin yanına gitti. Üsteğmen Ahmet Rıfat Bey de oradaydı.

İyi bir tesadüf olarak aynı gün, Akhisar'da bulunan 17. Kolordu Kumandan Vekili Bekir Sami Beyin gönderdiği emir-subayı Yüzbaşı Rasim Bey de Ödemiş'e gelmek üzere Bozdağ yolu ile Birgi'ye ulaşmıştı. Rasim Bey telefonla kaymakam Bekir Sami Beye :

— Düşman eline düşmek üzere olan Ödemiş'teki silâhların daha emin bir yere nakli için Validen emir almadıkça silâhlara el sürdürmiyeceğini söyleyeni ve Ödemiş'te yapılacak teşkilâta engel olanları hükümet kapısı önünde astırayım da, validen o zaman talimat alsınlar, demişti.

Rasim Bey, telefonla Jandarma Kumandanı Tahir Beye de :

— Sen orada iken nasıl oluyor da hiçbir şey yapılmıyor, diye çıkmıştı.

Rasim Bey Ödemiş'e geldiğinde, Kaymakama, Şube Reisine ve Jandarma Tabur Kumandanı Tahir Beye Albay Bekir Sami Beyin birer mektubunu vermişti. Öğrendiğimize göre Bekir Sami Bey mektuplarında şöyle diyordu :

Ödemiş'te millî bir hareketin vücade getirilmesine çalışılması, Yunanlıların kollarını sallıya sallıya Ödemiş'i işgal etmelerine imkân bırakılmaması, devlete ait silâh ve malzemenin düşman eline geçmemesinin temini ve icabında imhası lâzımdır. Aksine hareket edenlerin mesuliyeti çok ağır olacaktır.

Jandarma Kumandanı Tahir Bey bu emri okuyunca vaziyetin ciddiyetini anlamış, Hamit Şevket ve Rasim Beylerle beraber kaymakamın yanına gitmiştir.»

KAYMAKAM BEKİR SAMİ BEY NASIL YOLA GELDİ?

Artık Ödemiş'te millî mukavemet hareketinin başlamasını sağlayacak şartlar yerine gelmişti. Sayın Şükrü Konuk bunu şöyle anlatmaktadır :

«İlk zamanlarda teşkilât kurmaya muhalefet eden Kaymakam Bekir Sami Beyi öldürtmek için Ali Orhan (İlkkurşun) Bey, toplantılarımızda birkaç defa teklifte bulunmuştu. Fakat ben, millî hareketin başında ellerimizin bir Türk kadınına bulanmaması için buna razı olmadım ve muhalefet ettim.

Hamit Şevket ve Rasim Beyler Ödemiş'e geldiklerinde, yolda kendilerine rastladım. Hamit Şevket Bey'e vaziyetin ve hametini kaymakamın müdafaa aleyhtarlığını ve kendisini öldürtmek için Ali Orhan Beyin teklifini anlattım. Hamit Şevket Bey :

— Biz teşkilât için geldik. Şimdi kaymakamın yanına gidiyoruz. İyilikle olmazsa, kendisine mücadeleyi zor kullanarak kabul ettireceğiz. Siz yedek subaylara haber gönderin, hükümet konağı altındaki Osmaniye Oteli kahvesinde toplansınlar ve haberimizi beklesinler, dedi ve hükümet binasına girdi.

Saatler geçti. Vakit gece yarısına yaklaşmıştı. Nihayet bir jandarma eri gelip, yedek subayları kaymakamın çağırdığını söyledi. Odaya girdiğimizde, kaymakamı, masaya kapanmış, ağlar bir halde bulduk. Biraz sonra başını kaldırdı ve bize :

— Çocuklar beni affedin. Gaflet içindeymişim. Şimdi her şey anladım. Teşkilât kuruyoruz ve sonuna kadar döğüşeceğiz, dedi.»

«YİĞİT ORDUSU»

Sayın Şükrü Konuk'un anlattıklarına göre, 28/29 Mayıs gece yarısından sonra saat 00.1'de, Ödemiş Kaymakamının yanında aşağıdaki kararlar alınmıştır :

1 — Bugünden itibaren Ödemiş'te Yiğit Ordusu adı ile bir millî teşkilât kurulacak ve başına Ödemiş Jandarma Tabur Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey, müşavir ve emir subaylığına avukat Hamit Şevket ve harekât işleri reisliğine de Jandarma Üsteğmeni Ahmet Rifat Bey getirilecektir.

2 — İstanbul ve İzmirle' Ödemiş'in irtibatı kesilecektir. Hükümet Reisi Bekir Sami Bey, aynı zamanda cephenin geri hizmet ve ikmal işleri reisidir.

3 — Şube Reisi Ali Rıza Bey millî kuvvetlerin levazım reisi-
sidir.

4 — Hacı İlsay Köyünün batısındaki sırtlarda millî cephe kurulacak ve Yunan kuvvetlerinin geçmesi engellenecektir.

5 — Ödemiş kazasının köy ve semtlerinde şekâvet halinde bulunan zeybekler düze indirilip teslih (silâhlendirme) ve teçhiz (cihazlandırma) edilerek cephede vazifelendirilecektir.

6 — Mevcut ihtiyat zabitleri vazifeye davet edilecektir.

7 — Fazla miktarda silâh ve malzeme tedarik edilinceye kadar gönüllülerle idare edilecektir.

8 — Adliye, jandarma ve şube depolarındaki silâh ve malzeme Yiğit Ordusu Kumandanlığı emrine verilecektir.

9 — Bir seyyar hastahane tesis edilecek ve doktor Mustafa Şevket Beyin nezaretinde İlkurşun cephesine sevk edilecektir.

10 — Aydın ile irtibatı Mendegüme üzerinden on maiyetiyle Çolak Yusuf vasıtasıyla yapılacaktır.

11 — Bu karar, kaza, nahye ve köylerde ilân edilecektir.»

KARAR VERİLDİKTEN SONRA

Yedek Üsteğmen Şükrü Konuk kaymakamlıkta alınan karardan sonra olayları şöyle anlatmaktadır :

«Bu kararı müteakip 17 yedeksubay elbise ve teçhizatlarını almak ve mezarlık başındaki süvari kışlasında toplanmak üzere ayrılmadan önce yemin etmiştik. Elbiselerimizi giyip kışlaya giderken, şimdiki Tayyare Parkının bulunduğu yerde Şube Reisi Yüzbaşı Ali Rıza Beye rastladık. Bize şunları dedi :

— Siz silâh almak için şimdi şubeye geleceksiniz. Bizi mesuliyetten kurtarmak için bu işi baskın şeklinde yapınız. Ben şimdi şubeye gidiyorum. Askerlere mukabele etmemeleri hususunda emir vereceğim.

Bunu süvari kışlasındaki Yiğit Ordusu Kumandanı Tahir Beye bildirdim. O da uygun buldu. Yedek subayların çoğu silâhları almaya gitti. Bir kısmı da, büyük devletlere yazılacak protestolar ile Tire ve Bayındır'ı işgal eden Yunan kumandanlıklarına gönderilecek ültimatoları ve ertesi günü halkı millî mücadeleye iştirake davet için hazırlanacak beyan-nameleri kopye etmek üzere kaldılar.

26 Mayıs'ta Bayındır ve 28 Mayıs'ta Tire'nin işgalinden sonra Rum ve Ermeni papazları ile Ödemiş'teki hocalar kaymakamlık makamında toplanıp, Yunan Ordusunun Ödemiş'e girişinde yapılacak karşılama töreninin hazırlıkları ile meşguldüler. Bu toplantıların birinde Rum papazı, Jandarma Tabur Kumandanı Tahir Beye :

— Kumandan bey, şimdiye kadar biz ağladık. Bundan sonra Türkler ağlıyacaktır ve ağlamalıdır, demek cüret ve cesaretini göstermişti.»

BİR BELGE

Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Beyin 29/30 Mayıs 1919 tarihi ile İzmir valisine çektiği ve Harp Tarihi arşivindeki dosyasında bulunan bir telgraf özet olarak şöyledir :

«İzmir işgalinin başlangıcından bugüne kadar çektiğim telgraflarda, kazanın bulunduğu mevkiin ehemmiyetinden bahsetmiş ve barış konferansının beşeriyet âlemine, İzmir'e Yunan ayağının bastırılmasıyla cinayet irtikâp ettiğini ve insanlık âleminin ateş ve kan içinde bırakıldığını önemle anlatmıştım. Ne çare ki, gözleri sefil ihtiraslarla kapalı bulunan sansür memurları, bizim, İtilâf Devletlerinin millî namusu olan mütarekename hükümlerine aykırı olarak, resmî telgrafları bile sansüre tabi tutuyorlar.

Elli senedenberi silâh sesi eksik olmayan bu kazada halk, İzmir işgalinin kanlı sahifeleri karşısında da sükûn ve intizamı muhafaza etmiş ve Hristiyanlara, en ufak bir kötülük yapmayarak, Türk'ün medenî vasıflarını göstermiştir.

Bayındır ve Tire'nin Yunanlılar tarafından işgalinin bu kazayı ateş ve kan içerisinde bırakacağını evvelce bildirmiştim. Ödemiş Kuvayi Milliye Komutanının emriyle yeni vazifemi ifaya başladım.

Müslümanlık âlemine son vazifemi ifa ediyorum. Aziz vatanım, necip milletim, bizleri değil, bahtsız Türk Milletini Yunanlılara feda edenleri lânetlesin.»

BİLDİRİ

Sayın Şükrü Konuk, «Yiğit Ordusu» adı ile bir Kuvayi Milliye kurulmasına karar verildikten sonra, Ödemiş halkına dağıtılan beyanname suretini de bize göndermiştir :

«1 — Kuvayi Milliye namı ile saha-i faaliyete ve millete çıkan Türk kuvvetleri elyevm ordu halini iktisap ettiğinden, işbu ordunun namına (Yiğit Ordusu) ismi verilmiştir.

2 — Bayındır ve Tire civarında ileri karakol kuvvetlerimiz kemali dikkatle vazifei vataniyesini ifa ediyor. Herkes kemali emniyetle iş ve güçleri ile meşgul olsunlar.

3 — Herkes Kuvayi Milliye'nin elyevm kesbettiği kuvvet ve şiddeti ve mücahidi islâmiyenin kalplerinde yaşattığı azım ve imanı nazarı dikkate alarak dükkânlarını, ticaretgâhlarını açıp evvelki gibi kemali serbesti ile muamelelerine devam etmelidirler.»

KAÇAN ZEYBEKLER

Ödemiş Kuvayi Milliyesnin Yunan Ordusunu karşılamak üzere Ödemiş'in 10 kilometre kadar batısındaki Hacilyas sırtlarını tutmasından sonra buraya gelen zeybekler hakkında yedeksubay Şükrü Konuk şunları anlatıyor :

«Aynı gün akşam üstü yüz kadar atlı zeybek, başlarında kır çiçeklerini andıran oyalı çemberleri ile cepheye geldi ve cephe ilerisindeki sahada bir cevelan yaptıktan sonra, Ödemiş istikametine gittiği görüldü. Postlu Mestan Efe kumandasındaki bu atlı grubun Salihli'de teşkilât için gönderildiği anlaşıldı.

31 Mayıs 1919 günü ikindiye doğru Yiğit Ordusu Kumandanı Tahir Bey, emirsubayı Hamit Şevket ve harekât subayı Ahmet Rıfat Beyler, 40-50 kadar gönüllü ile Ödemiş'ten yola çıkmışlardı. Yanlarında bir miktar da zeybek vardı. Ödemiş'ten büyük törenle tekbir sesleri arasında istiklâl mücadelesinin eşiğine ayak basmak üzere hareket etmişlerdi. Yolda bir öğretmen yedeksubay arkadaş zeybeklerin bir tarlada toplanıp, cepheye gelmekten vazgeçtiklerini görmüş. Bu sırada, içlerinden zeybek Çerkez Hasan, kumandanın yanına gelip şöyle demiş :

— Zeybekler, evimize haber vermeden yola çıktık, evdekiler merak ederler, evimize kadar gidip onları haberdar edelim, iki güne kadar geliriz, diyorlar.

Böylece bu zeybek kafilesi de cepheye gelmemiş oldu.»

ÜNLÜ GÖKÇEN EFE

Kuvayi Milliyeci Ödemişli Şükrü Konuk anlatıyor :

«Kuvayi Milliye teşkilâtının ilk günü İlkurşun Cephesi karargâhından yedeksubay öğretmen Faik Bey, mücadeleye davet için Gökçen Efeye gönderilmişti. Efe, Faik Beyi dinledikten sonra :

— Efe, yedek subayların kumandasına girmez, demiş.

Faik Beyin anlattığına göre, Gökçen Efe hiddetlenerek silâhını Faik Beye çevirmiş. Onu öldürecekmiş, fakat, arkadaşları «Efe başımıza iş açma» dedikleri için Efe bundan vazgeçmiş ve Faik Beyi dipçikliyerek, söverek kovalamış.

Bu ilk teşebbüse rağmen, Yiğit Ordusu Kumandanı Tahir Bey, Hamit Şevket ve Ahmet Rıfat Beyleri, Gökçen Efeyi Millî Mücadeleye davet etmek üzere Kahrat'a göndermek istedi. Senelerce ünlü Çakırcalı Efenin maiyetinde çalışmış, cesur, kabadayı ve ağırbaşlı bir efe sayılan Gökçen, Ödemiş - Tire yolu üzerinde Kahrat Köyünde oturmaktaydı. Kuvayi Milliye Tire'deki Yunan kuvvetlerine bir baskın taarruzu yapacaktı. Gökçen Efe'ye gidecek zevata şu talimat verildi :

1 — Gökçen'e gidilip vaziyet anlatılacak ve Tire baskınına bütün kuvvetleri ile iştiraki sağlanacak.

2 — Gökçen baskını kabul ederse, Tire'ye üç koldan baskın yapılacak. Birinci kol Tire'nin güneyindeki Boynuyolu köyünden ve Gökçen tarafından, ikinci kol Kahrat köyü ile risindeki Zincirlikuyu istikametinden ve Ödemiş'ten gönderilecek kuvvetler tarafından, üçüncü kol da Tahir Bey kumandasında ve Çatal istasyonu istikametinden yapılacak.

3 — Gökçen'in iştiraki kabulü halinde Hamit ve Rıfat Beyler Zincirlikuyu istikametinden hareket edecek kuvvete iltihak edecekler.

4 — Baskın her tarafta birden yapılacak ve baskın saati saat altıdır.

Hamit Şevket ve Ahmet Rıfat Beyler Kahrat'a vardıklarında, ramazan olması dolayısıyla top atılmış olup, Gökçen'i yemekte bulmuşlar. Yemekten sonra Gökçen ile yalnız kalıp konuşmuşlar. Durum Gökçen'e anlatılmış. Efe, hep :

— Çok iyi olur, çok muvafık, yarın Tire'de hepsini boğarız ve Türk'ün yurduna girmenin ne demek olduğunu o gâvurlara gösteririz diyormuş.

Saatler ayar edilmiş, Hamit ve Rıfat Beyler Gökçen ile vedalaşıp ayrılmışlar.

Tire'ye yapılacak baskının saatinden önce öğrenildi ki, Yunanlılar bize baskın yapmak üzere harekete geçmişler. Çünkü bizim Tire'yi basacağımızı haber almışlardı. Ve bunu Gökçen'den başka kimseden öğrenmelerine imkân yoktu. Sonradan tesbit ettiğimize göre, Gökçen Efe kendi köyündeki İlyas adında bir bahçıvan Rum ile plânımızı Yunanlılara bildirmiş ve kendisi de evvelâ Tire'nin Cambazlı Köyüne gitmiş ve bizim yaptığımız muharebeden sonra avanesiyle Büyük Kadife Köyüne çekilmiş.

Neden sonra Gökçen Karakolundaki Yunan Çavuşu Gökçen Efenin yakınlarından bir kızın ırzına geçmesi üzerine, Efe nihayet şahlanmış ve Ödemiş havalisindeki Yunanlılara kan kusturmaya başlamıştır.

En son Ödemiş - Kiraz arasındaki Kısık denilen mevkide bir zeybek grubunun boş bıraktığı sahayı düşmana karşı yalnız başına saatlerce müdafaa eden Gökçen Efe 11 Yunan askerini öldürdükten sonra kendisi de şehit olarak Allahın rahmetine kavuşmuştur.

KILLIOĞLU HÜSEYİN EFE

Kıllıoğlu Hüseyin Efe, Yörük Ali Efe ile aynı yaşlarda idi. Ali Efe'ye nazaran daha ince yapılı ve daha uzun boylu, buğday benizli, kara kaşlı, levent bir gençti. Bir çarpışmada elinin birine mermi isabet etmiş ve sakatlanmıştı. Bir defa da yakalanmış ve Aydın hapishanesine gönderilmiş olan Hüseyin Efe, yüksek bir pencereden kendisini atarak hapishaneden kaçmıştı.

Kuvayı Milliye devrinde Demirci Efenin yanında çalışmış olan bir doktor (Necdet Zeren) Kıllıoğlu Hüseyin Efe ile karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır :

«Adnan Menderes'in çiftliğine çağırdılar. Hastaları varmış. Gittim, bir gece orada kaldım. Tesadüfen o gece Kıllıoğlu Hüseyin Efe de gelmiş ve çiftlikte misafir olmuş. Ben yanına gitmek istemiyordum. Fakat, çiftlikte bir doktor olduğunu söylemişler. Beni istemiş. Gitmemek mümkün değil. Gönülsüz olarak yanına gittim.

Yemek yenmiş, odada sohbet ediyorlardı. Efe, benimle alay etmeye başladı. Bana :

— Doktor, yanına iki kızan versem, şöyle bir Menderes'e kadar gidebilir misin? dedi.

— Emredersen giderim Efem, cevabını verdim.

Efe, kahkaha ile gülüyordu. Arkasından şöyle bir sual sordu :

— Doktor, sana ayda elli altın versem, benim doktorum olup yanımda kalır mısın?

— Paranın da lâfı mı olur Efe, emredersen kalırım, dedim.

Efe, yine keyifli keyifli güldü. Fakat işi daha ileri götürerek tabancasını çekti :

— Doktor hiç kıpırdamadan dur. Kurşunu kulağının dibinden nasıl geçireceğim gör, dedi.

— Yaparsın Efe, ama tehlikelidir.

— Hayır, dur ateş edeceğim.

Ben iyice korkmuştum. Bereket versin, başka bir efe müdahale etti de, Hüseyin Efeyi bu tatsız şakadan vazgeçirdi.»

YÖRÜK ALİ EFE

Yörük Ali Efe, Aydın mıntıkasının yörük aşiretlerine mensuptur. Yörük Ali'nin aşireti «Saritekeli» diye anılır. Aydın ile Nazilli arasında Sultanhisar nahiyesinin Kavaklı köyü nüfusunda kayıtlıdır. 1896 doğumludur.

Millî Mücadeleye katıldığı sırada Yörük Ali Efe 23 yaşında bir delikanlı idi. Orta boylu, vücudunun üst kısmı aşağı kısmından daha uzun, kalın kemikli, geniş omuzlu, çıkık şakaklı, ablak çehreli, elâ ve çekik gözlü, beyaz tenli, yüksekçe ve göze çarpacak derecede uzun burunlu, sağlam yapılı bir yörük olan Ali Efe, Kuvayi Milliye'nin Çerkez Etem ve Demirci Efeden sonra en önemli kişisidir.

Yörük Ali, 1916'da askere alınmış ve İzmir'de 5. Depo Alayına sevk edilmişti. Gerekli eğitimi gördükten sonra Kafkas cephesine gönderileceği sırada kaçmıştır. Kafkas cephesinden gelen kaçaklardan, bu cephe'deki askerlerin açlıktan, soğuktan ve sari hastalıklardan öldüklerini işittiği için böyle kötü bir akıbete uğramaktan ise askerden kaçmayı tercih ettiğini söylerdi. Kendisi gibi asker kaçağı olan bir arkadaşı ile gizlendikleri yerde takıp müfrezesi tarafından sıkıştırılarak arkadaşı öldürülmüştür. Bunun üzerine dağa kaçan Yörük Ali, Alâiyeli Molla Ali adındaki bir efenin çetesine katıldı. Molla Ali Efe bir müsademedede vurulup ölünce, Yörük Ali çete reisi ve Efe oldu. Büyük cesareti ve bu işe yatkınlığı Yörük Ali'yi kısa zamanda zeybek ve Efe yapıvermişti.

Yörük Ali Efe, bir gün Menderes nehrini sal ile geçerken Jandarma Asteğmen Fethi (İnönü muharebelerinde şehit olmuştur) Beyin pususuna düşmüş, çete mensuplarının hepsi vurulduğu halde soğukkanlılığı sayesinde, salın ipini kesip akıntıya kapılarak, hayatını kurtarmıştır. Bu olaydan sonra Jandarma Fethi Beyin gayretiyle eşkiyalıktan vazgeçmiş ve bir müddet eşkiya takibinde hükümete güvenemediğinden, Mondros Mütarekesinden sonra yeniden bir çete kurmuş ve maiyetiyle, Çine'nin Yağcıköyüne, meşhur zeybeklerden Kılınçlı Hüseyin Efenin yanına giderek orada oturmaya başlamıştır.

K. M. KUMANDANI HACI ŞÜKRÜ

Millî Mücadelenin ünlü Kuvayi Milliye Kumandanlarından Binbaşı Hacı Şükrü cesur ve atak bir askerdir. Balkan Harbinde, Seroviç bölgesinde bir Yunan tümenini makineli tüfek bölüğü ile yan ateşine alarak 11 Yunan topunun zaptedilmesini sağlamıştı. Gerilla savaşına büyük bir yatkınlığı olan Binbaşı Hacı Şükrü, Kuvayi Milliye Kumandanlığını severek kabul etmiş ve büyük bir başarı ile yapmıştır. 1,5-2 yıl süre ile Kuvayi Milliye içinde çalışarak, çete reisleri ile haşırneşir olmaktan, asker kişiliğini kaybeden Hacı Şükrü, 1920 Ekim ayı başlarında hizmetlerine mükâfat olarak mebus seçilmişti.

Mebus Hacı Şükrü'nün çalışmaları, Kuvayi Milliye Kumandanı Hacı Şükrü'nün çalışmaları gibi olumlu değildir. Mecliste, Orduya karşı Kuvayi Milliyeyi, Mustafa Kemal Paşaya karşı Çerkez Ethem ve kardeşlerini tutmuştur. Büyük Millet Meclisinin 8 Ocak 1921 tarihli oturumunda Mustafa Kemal Paşa, Hacı Şükrü Beyi, Çerkez Ethem ve Tevfik'i ihane sevkedenlerden biri olarak ağır şekilde itham etmiş ve şöyle demişti :

— Hacı Şükrü Beyin artık bu meclisi âlide yeri yoktur.

Hacı Şükrü Bey millî ordu teşkiline kadar Meclise verdiği bir kanun teklifinde gerekçesini şöyle açıklamıştı :

«Orduyu Hümayun namını taşımakta olan halihazırdaki ordu teşkilâtı birtakım zarurî meratip kademlerini havi olmak suretiyle kendi dahilinde inzibatı temin etmektedir. Harbi Umumî badiresinden sonra, milletlerin kanaatlerinde tezahür eden inkılâp hareketleri teşkilâtı hazırai içtimaiyeyi bildiğimiz gaye ve mecralara sevkettiği bir zamanda emperyal mahiyetindeki teşkilâtı askeriyenin milletlerin arzularıyla kabili telif olamayacağı artık bütün sarahat ve vuzuhiyle

taayyün ve tahakkuk etmiştir. Halihazırdaki ordumuz tamamen millîdir ve milletin meram ve iradesinin vasıtaı husulidir. Binaenaleyh orduyu hümayun teşkilâtını ve bilhassa rütbe kademelerini daha ziyade millîleştirmek ve kadrosu dahilindeki uhuvvet ve tesanüt fikirlerini daha ziyade takviye etmek, bir ordu için muvaffakiyet sebeplerinden olan itaat, sadakat ve inzibat hislerini daha derin bir surette tesis etmek için aşağıdaki kanun maddelerini Büyük Millet Meclisinin nazarı tasvip ve tasdikine arz ve teklif ederim. Millî ordu teşkilâtı aşağıda gösterilmiştir.»

Paşalıktan başka, bütün rütbeleri kaldırmayı hedef tutan bu teklifte «yalnız başkumandan le grup kumandanları, Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi, paşa ünvanını haiz bulunacaklardır. Paşalık ünvanını Büyük Millet Meclisi tevcih eder.» deniliyordu.

Teklifin bu maddesinde de şöyle bir hüküm yer almıştı :

«Halk idaresi teşkil oluncaya kadar yalnız asker alma şubeleri kalkacak, kalem ve sair daireleri lâğvolunacaktır.»

Hacı Şükrü Beyin, kurulmasını istediği «Millî Ordu», bir milis ordusu idi. Fakat, kader kendisini yine ordu saflarına atmış ve mebusluktan sonra albaylık rütbesine kadar yükselmiştir.

ŞEFİK BEY ANLATIYOR

Aydın'dan çekilen 57. Tümen Kumandanı, karargâhı ve hepsi 10 subay ve 43 erden ibaret taburlar, 28/29 gecesini Menderes nehri üzerindeki köprü başında Emiroğlu kahvesi deniler bir misafirhanede geçirmişlerdi. Bu misafirhaneyi 20 yaşında bir delikanlı işletiyordu. Tümen Kumandanı Şefik Bey delikanlıya sordu :

— Oğlum, nerelisin, kaç yaşındasın, askerlik ettin mi?
— Aydınlıyım, 20 yaşındayım, askerlik etmedim.
— Mehmet, artık bundan sonra Yunanlıların kumandası ve hakareti altında yaşıyacaksınız.

— Ne yapalım, kaderimiz.
— Yunan gâvurunun kumandasına, hakaretine nasıl tahammül edeceksiniz?

— Herkesin başına gelen çekilir.
— Ulan kansız! Buna tahammül edilir mi?
— Eh ne yapalım.

— Ulan bu gâvurlar Türkk ızlarını gözünüzün önünde alacaklar, kollarına takıp gezdirecekler. Camileri kilise yapacaklar. Zorla ya gâvur yapacaklar, yahut Aydın'dan kaçıracaklar. Buna tahammül edecek misiniz?

— Yook! Ona gelemeyiz.
— Ne yapacaksınız?
— Bir canımız var.

Bu delikanlı kısa bir süre sonra Aydın'ı kurtarmak için yapılan taarruza katılmış ve şehit olmuştur.

ŞEFİK BEYDEN

Tümen Kumandanı Şefik Bey, bir gün kumandanlık dairesinde otururken, iki köylü kendisini görmek istiyor ve aralarında aşağıdaki konuşma geçiyor :

Tümen Kumandanı — Ne istiyorsunuz?

Köylüler — Efendim, silâh, cephane veriyormuşsunuz Biz de almaya geldik. Emir buyurursanız biz de alalım.

Tümen Kumandanı — Bu silâhları ne yapacaksınız?

Köylüler — Efendim bize silâh veriyorlar ne duruyorsunuz dediler de biz de geldik, isteyelim dedik. Müsaadeniz olursa alırız efendim.

Tümen Kumandanı — Aldınız, ne yapacaksınız?

Köylüler — Efendim köyümüz dağdadır, lâzım olur.

Tümen Kumandanı — Yunanlılar için ne düşünüyorsunuz?

Köylüler — Bizim aklımız ermez efendim, hükümetimiz ne buyurursa yaparız.

DEMİRCİ MEHMET EFE

Millî Mücadelenin ünlü çete reislerinden Demirci Mehmet Efe, Nazilli İlçesinin Pırlıbey köyündendir. Babası köyün demircisi olduğu ve kendisi de babasının yanında çalıştığı için «Demirci» adı ile anılmıştır.

Demirci Mehmet Efe, bir müddet medreseye devam etmiş, yazmayı değilse de okumayı öğrenmişti. Kardeşi Ali okuryazardı. Birinci Dünya Savaşında küçük zabıt olarak Filitin cephesinde bulunmuştu. Sakin bir kimse idi. Mehmet ise aksine serkeş tabiatlıydı ve Zeybekliğe özenmekteydi. O da Birinci Dünya Savaşında askere alınmış ve İzmir'de Beşinci Depo Alayına verilmişti. Burada iken Ermeni asıllı bir Osmanlı subayının kendisine hakaret etmesi üzerine askerden kaçarak Gökdeli adında Ödemişli bir zeybeğin çetesine katılmıştı.

Zamanla kendisi bir çete kuran Demirci Mehmet Efe, bütün Birinci Dünya Harbi boyunca bubölgede eşkiyalık yapmış ve asayiş kuvvetlerini bir hayli yıpratmıştır.

Yunanlılar henüz İzmir'e çıkmadan önce Demirci Efe, Nazilli'deki Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nuri'ye haber göndererek, kendisi köyüne gideceğinden, Kuyucak mevkiindeki jandarmayı geri çekmesini istemişti. Yüzbaşı Nuri, Efenin isteğine yerine getirmişti. Ertesi gün, Yüzbaşı Nuri'yi ve halktan birkaç kişiyi köye istiyen Demirci Efe onlara soruyordu :

— *Yunanlılar İzmir'e çıkacaklar diye bir şayia var, nersiniz?*

— *Evet Efem doğrudur, sizden hizmet bekliyoruz.*

— *Ben hazırlanayım, icap eden şeyi yaparız.*

İzmir'in işgalinden 5 gün önce geçen bu konuşmadan sonra, Demirci Efe, işgal üzerine dağılan kıtalardan ayrılıp çe-

kilmekte olan askerlerin silâhlarını ellerinden alıyor, sözde hazırlanıyordu. Fakat, işgal Aydın'a kadar genişlediği halde, Demirci Efede başka bir hareket görülmüyordu. Halbuki, Kuvayi Milliye kurulmaya başlamış, bir takım efeler Yunanlılara karşı savaşa girişmişti. Hatta daha kötüsü, Nazilli'nin birinci defa işgalinden sonra çekilen Yunan kuvvetlerine millî kuvvetler baskınlar yaparken, Demirci Efe, Yunanlılar yerine Bozdoğan kasabasını basmış ve kendi hesabına Ziraat Bankasının kasalarını soymuştu. Nihayet, Yunanlıların Aydın'ı ikinci defa işgalinden sonra, 11 Temmuzda 200 kişilik maiyetiyle ortaya çıkan Demirci Efe, Aydın - Umurlu arasında müdafaaada bulunan Nazilli Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nuri'nin cephesine iltihak etmişti.

ALBAY ŞEFİK AKER'İN GÖZÜYLE DEMİRCİ EFE

Demirci Efe, kuvveti ve şöhreti artıp idaresi zorlaşmaya başlayınca Albay Refet (Bele) Bey O'nunla beraber bulunmak üzere görevlendirilmişti. Bir süre, Demirci Efe ile Refet Paşa beraber bulundu. Refet Paşadan sonra da 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik (Aker) Bey, tedip edilinceye kadar Demirci Efenin yanında bulundu. Şefik Bey Demirci Efeyi şöyle anlatır :

«Demirci Mehmet Efe, zeybekliğinde bütün Aydın havalisinde hasmına karşı amansız olmakla beraber, bilhassa köylerde diliyle ve iyilikleriyle bağladığı pek çok taraftarları da vardı. Zekâsı ve zeybeklikteki hüneri, zeybek destanları ile ruhları beslenen o muhitte, kendisini şöhret ve nüfuz sahibi kılmıştı. Zeybekliğinde hükûmete karşı husumet göstermemiş ve meselâ postalara vesair hükûmet adamlarına tecavüz etmemiş olmakla beraber, kaza ve nahiye merkezlerini basmış, hapishaneden arkadaşlarını çıkartmış ve buna benzer her zeybeğin yapamadığı cüretkârlıkları yapmış, halk üzerinde cür'et ve hüneri ile yayılmış, destana geçmiş idi.

Demirci Mehmet Efe zeybek olmakla beraber kaba değildir, hassastır, terbiyelidir. Muhatabına göre idarei kelâm eder. Tevazü ve hürmet gösterir. Kalp kazanmakta mahirdir.

Demirci Mehmet Efe kendisine bağlı ve sadık kuvvetli bir maiyete sahipti. Demirci Efenin kuvvetleri diğer zeybek kuvvetlerinden üstündü. Ve bu zeybekler üzerinde de söz sahibi idi. Çünkü tehdidini yerine getirecek kuvvetteydi ve bunu hepsi biliyordu. Ayrıca diğer zeybek çetelerini iyi idare etmekte ve kendisine bağlı tutmakta hüner sahibiydi. Mücadeleyi devam ettirmek hususunda samimi ve azimkâr bir duyguya sahipti. Tabii iğfal edildiği zamanlar da oluyordu. Fakat telkinler ve samimi hasbîhallerle bu halini düzeltiyorduk.

Demirci Mehmet Efenin iyi taraflarından istifade edildi ve cidden sadıkane ve vatanperverane çalıştı.»

ÇERKEZ ETHEM

Çerkez Ethem, kendisine atfedilen hatıralarına göre, Balkan Harbi öncesinde süvari askeri olarak askere alınmış, başçavuşluğa kadar yükseldikten sonra terhis edilmişken, Balkan Harbi sırasında tekrar askere giderek, kısa bir süre muharebelerde bulunmuştur. Birinci Dünya Harbinin başlangıcında kanun (inzibat) çavuşu olarak Harbiye Nezaretinde bulunmuş ve daha sonra İran ve Azerbaycan'da ihtilâller çıkarmak üzere tertip edilen Milis kuvvetlerinde çalışmıştır. Harbiye Nezareti veya Başkumandanlık karargâhındaki vazifesinden dolayı, Enver Paşanın emir çavuşu olduğu söylenmektedir. Gerçek olan husus; Ethem'in, Birinci Dünya Harbinde bir süre muvazzaf asker, daha sonra teşkilâtı mahsusa çetelerinde milis olarak vazife görmüş olmasıdır.

Harbin sona ermesi üzerine, Ethem'in Bandırma'ya gelerek bu bölgede eşkiyalık yaptığı, haraç aldığı, aklına estikçe ilçe kaymakamlarını yerlerinden azlettiği söylenmektedir. Yine çok yaygın söylentilere göre, Ethem, Manyas'ın Mürvetli köyünden Çerkez Şevket Bey vasıtasıyla, İttihatçıların İzmir Valisi Rahmi Beyin oğlunu dağa kaldırtmış ve 50 bin lira aldıktan sonra geri göndermiştir.

İttihat ve Terakki Hükümetinin iş başından ayrılışından sonra, mütareke yapmak üzere Ahmet İzzet Paşanın kurduğu hükümette Bahriye Nâzırı olan Rauf Bey, Ethem ile ilgili olarak o günlere ait şu hatırasını nakletmektedir :

«Sadrâzamı, Fuat Paşa Türbesi karşısındaki konağında ziyaret ettim. Konakta onu Dahiliye Nâzırı Fethi (Okyar) Beyle aslayış meselesini görüşürlerken buldum. Fethi Bey, Balıkesir ve Bandırma taraflarında da artan eşkiyalardan ve Ethem Bey namında birinin bazı kaymakamları işlerinin başından uzaklaştırmak ve beyannameler yayınlamak suretiyle ha-

reketine siyasi bir renk verircesine ileri gittiğinden bahsediyordu. Ben bu zâtı şahsen tanıyordum. Harbin ilk yıllarında Irak'ta, İran hududunda vazife ile bulunduğum sırada, bu zât da, yanındaki 8-10 arkadaşı ile gelip gönüllü olarak kuvvetlerime klatılmış, ben de kendisini yerlilerden jandarma teşkili ile ulaştırma hatlarının teminine memur etmiştim. Bu sırada İran'ın Kürt aşiretleri ile olan çarpışmalarda hizmeti ve yararlığı görülmüştü. Oradaki vazifem sona erince, kendilerini esasen bağlı bulundukları Başkumandanlık emrindeki «Teşkilâtı Mahsusa»ya iltihak etmek üzere İstanbul'a göndermiştim. Dahiliye Nâzırı Fethi Beyin bu adamdan şikâyetçi olduğunu anlayınca, yola getirilmesi için kuvvet kullanmadan evvel münasip görürlerse, bizzat gereken ihtarlarda bulunarak tuttuğu yanlış yoldan çevirebileceğim ümidinde olduğunu söyledim. Sadrâzam da, Dahiliye Nâzırı da bu teklifimi kabul ettiler.

Bandırma liman reisi vasıtasıyla Ethem Beyin büyük kardeşi Reşit Beye bir telgraf çektim. Reşit Beyin cevabı gelmeden, mütareke müzakeresine memur olarak İstanbul'dan ayrıldığım zaman, tuhaf bir tesadüfle, yolum Bandırma'dan geçiyordu. Oraya vardığımda, Reşit Beyi iskelede beni bekler buldum. Telgrafımdakileri kardeşine anlattığını ve onun şahsî gocunmalar tesiriyle yaptığı işlerden vazgeçtiğini ve artık bu gibi hareketlerde bulunmayacağını temin etti.»

ÇERKEZ ETHEM İÇİN NELER DİYORLAR

Çerkez Ethem'i yakinen tanımış bazı ünlü kişilerin onun hakkındaki düşünce ve kanaatlerini öğrenmek, kendisini daha iyi tanımaya yardımcı olacaktır.

Halide Edip (Adivar) Çerkez Ethem'i şöyle anlatıyor :

«Ben onu ilk defa karargâhta gördüm. Bir gün, büyük odaya girerken bir sürü silâhlı adamın arasında kendimi buldum. Tabii, bunlar Ethem'in adamlarıydı. Mustafa Kemal Paşaya bazı raporlar götürüyordum. Ethem'i Mustafa Kemal Paşanın karşısında bir sandalyede buldum. Ayağa kalktı, elimi öptü. Alelâdeden uzun boyu vardı. Hiç eti olmayan kudretli vücudu canlı bir iskelete benziyordu. Tam Çerkez yapısı idi. Geniş omuzlar, ince bel, uzun bacak ve kollar, kocaman sarışın bir kafa, kısa bir burun ve gayet solgun gözler. Teni hiçbir hava tesiri ile değişmemişti. Kısa burnu Anglikan bir mizah ifade ediyordu. O odada, istisnasız, bu kocaman Çerkez herkesi gölgede bırakıyordu.»

Refet (Bele) Paşanın Ethem hakkındaki kanaati şöyledir:

«Ethem çok iyi bir çocuktü. Namuslu, vatanperver, gayet de terbiyeli idi. Fakat kardeşleri Reşit ve Tevfik fena insanlardı. Onun başını derde kardeşleri soktu.»

Fahrettin (Altay) Paşa, Ethem Bey ile ilgili olarak aşağıdaki olayı anlatır :

«Cephedeki birlikleri teftişte bulunduğum bir gün Kumandan Ali Fuat Paşa Afyon'a gelmiş, ora ileri gelenlerinden birkaç kişiyi Kütahya'ya götürüp, nezaret altına almış; bu olayı Afyon'a dönüşümde öğrendim. Bu zevat Ethem'in sevmediği kimseler imiş; gûya millî mukavemet işlerine engel oluyorlarmış. Onun iş'arı ile bu iş yapılmış... Üzüldüm; fakat mâfevkime karşı bir şey diyemezdım. Birkaç gün sonra bunları Eskişehir'e alarak serbest bırakmıştı.

Eskişehir'e Kumandanı ziyarete gittim. Afyon'dan getirdiği kimselerin avdetlerine emir verdiğini söyledi. Kumandanı bulduğum bir mevkide haberim olmaksızın Ethem'in talebi ile Müdafai Hukukun tanınmış şahsiyetlerine yapılan bu muameleden üzüldüğümü söyliyerek, biraz da Ethem'in halinden bahsettik. Bir jandarma onbaşılığından yetişen bu adamın bizlere karşı aldığı durumu düzeltmesine delâlet buyurmalarını kendilerinden rica ettim. Şu cevabı verdiler :

— *Hürmetkâr olması lüzumu tabiidir ama, jandarma onbaşılığı çok eskidir. Şimdi büyümüş ve millî kumandan olmuştur. Ona da hakkını vermeliyiz.*

Bu sözler üzerine :

— *Evet, doğrudur, geçen zaman zarfında biz de bir taş parçası gibi durmadık aramızdaki nisbet değişmemiştir, dedim.*

Ali Fuat Paşa tebessüm ederek beni okşadı :

— *Merak etmeyin, herşey düzelecektir, dedi.»*

ALİ FUAT CEBESÖY
ÇERKEZ ETHEM'İ ANLATIYOR

Ali Fuat Paşanın aşağıda okuyacağımız hâtıraları Düzcce ve Bolu isyanının bastırılması sırasında 24 Mayıs 1920 gününe ait bir olaydır. Ethem, Damat Ferit Paşa Hükümeti aleyhine Padişaha ve İngiliz Mümessiline birer mektup yazmış ve mektupları «Umum Kuvayi Milliye Tedip ve Takip Kumandanı» diye imzalamıştı. Fakat mektupları göndermeden Ali Fuat Paşaya göstermiş, o da uygun görmiyerek gönderilmesini önlemişti. Ali Fuat Paşa bunlardan bahsettikten sonra şöyle demektedir :

«İlk defa ve askerî vazife sebebiyle temasa geldiğim, hizmetlerini takdir ettiğim bu zata karşı, bu son hareketinden dolayı duyduğum infiali gizleyememiştim. O güne kadar yeni millî idarenin kuruluşuna canla başla hizmet etmiş ve halk içerisinde yetişmiş bir kahraman olan Ethem Beyle arkadaşlarının bu cür'eti affedilir şeylerden değildi. Millete ve onu temsil eden Büyük Millet Meclisine karşı itaatsizlik ve onun işlerine müdahale gibi bir küstahlıktan başka bir şeyle tevildilemezdi ve neticenin nerelere kadar varacağını kestirmek mümkün değildi.

O tarihte millî bir müfrezenin başında bulunan Ethem Beyin yeni millî idare namına kendiliğinden yapmak istediği bu yanlış hareketi düzeltmek çarelerini düşündüm. Evvelâ üzerindeki tesir ve nüfuzumu hatırlatacak, onu tamamiyle itaat altına aldıktan sonra hareketini bizzat kendisine tashih ettirecektim. Hemen şunu ilâve etmeliyim ki, Ethem Beyin, arkadaşlarının ısrarlarına rağmen bana gelerek hâdiseyi haber vermesini ve fikrimi sormasını kendisi için bir meziyet addederim. İyi idare olunduğu takdirde siyasî ve idarî merkezlerden uzakta bulundurulacak, fakat mutlaka yüksek rüt-

beli bir kumandanın emri altında dahilî isyanlarda ve icap ederse cephede daha bir müddet kullanılır ve kendisinden istifade olunurdu. Fakat hiç bir suretle yalnız başına bırakılmamalı ve siyasete asla karıştırılmamalıydı.»

«Ethem Bey gibi milletin içinden yetişmiş, o günkü şöret ve muvaffakiyetlerini hakkiyle kazanmış olanlar, başka türlü taltif edilselerdi, kurulmasına bütün kudret ve cesaretiyle çalışmış oldukları millî idareye karşı hain durumuna düşmezlerdi. İktisap ettikleri şöreti muhafaza ederlerdi.»

«Ethem Bey bir müddet Eskişehir'de tedavi gördükten sonra Ankara'ya gitmişti. Gediz taarruzu için müfrezesinin başına çağırdığım zaman, hasta olmasına rağmen derhal gelmişti. Taarruzdan sonra tekrar mezuniyet verdim.

Ethem Bey müfrezesi zamanla tamamiyle bir kuvvei sey-yare teşkilâtına kalbedilmişti. Ankara'dan büyük bir nüfuzla tekrar maiyetime gelmesine rağmen bana karşı değişmemiş olduğunu gördüm.»

Ali Fuat Paşanın hâtıralarında Ethem hakkında söylediklerini özetlemek gerekirse şu kanaati ifade etmek istediği anlaşılır :

«Ethem'i benim aklıma göre idare etmek lâzımdı. Nitekim, ben Garp Cephesi Kumandanlığından ayrılınca kadar Ethem'i hiçbir sızıltıya meydan vermeden idare ettim. Benden sonra idare edemediler ve nihayet âsi duruma soktular. Mustafa Kemal Paşa benim tavsiyelerimi dinleseydi, Ethem meselesi çıkmazdı.»

ALBAY BEKİR SAMİ BEY

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden hemen sonra Batı Anadolu'yu dolaşarak, Kuvayi Milliye'nin kurulmasına öncülük eden Albay Bekir Sami Beyin soyadını yanlışlıkla «Anday» olarak yazmıştık. Oğlu Sayın Ali Doğan Günsav'ın ikazı üzerine bu yanlışlığı düzelttikten sonra, Bekir Sami Beyin hayatı hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Bekir Sami Bey 1879 yılında Bandırma'da doğdu. Çerkez beylerinden Gubzeç Hasan Beyin oğludur. Aile adları Zaraklıue'dir.

1899'da Harp Okulunu, 1902'de Harp Akademisini bitirdi. Mümtaz Yüzbaşı olarak orduya katıldı. Balkan Harbine kadar çeşitli kıtalarda, karargâhlarda, Erzincan ve İstanbul Harp Okullarında topoğrafya öğretmenliğinde, Erzurum Askerî Lisesi matematik öğretmenliğinde bulundu. Balkan Harbinde, bağımsız İşkodra Tümenine kumanda etti. Bu sırada rütbesi binbaşı idi. Balkan Harbi ile Birinci Dünya Harbi arasında Almanya'da Karllsruhe Satınalma Komisyonu Başkanlığı yaptı.

Birinci Dünya Harbinde alay kumandanlığı, tümen gücünde olan 5. Seferî Kuvvet Kumandanlığı gibi görevlerde bulundu. Bu arada rütbesi yarbaylığa yükseltilmişti. Irak'ta Fellâhiye Muharebesindeki gayret ve üstün başarılarından dolayı kendisine kıdem ve nişan verildi. 1916'da albay oldu. Harb boyunca muharebelerde gösterdiği başarılarından dolayı, birçok defa nişan verilerek taltif edildiği gibi, bir kere daha iki yıl kıdem kazandı.

Kumandanlığı, slavaşçılığı, cesareti ve vatanseverliği ile olduğu kadar, dürüsültgü ile de tanınmış olan Albay Bekir Sami Bey, Birinci Dünya Harbinin son yılında (Nisan 1918)

«İhracat ve İthalat Komisyonu»nda görevlendirilmişti. 20 Mayıs 1919'da merkezi İzmir'de bulunan 56. Tümen Kumandanlığına ve 17. Kolordu Kumandan Vekilliğine tayin edilerek Anadolu'ya gönderildi.

Bekir Sami Beyin kişiliğini 26 Mayıs 1919 tarihinde, Akhisar'dan Genelkurmay Başkanlığına çektiği aşağıdaki telgraf eksiksiz belirlemektedir :

«İzmir'de münteşir Köylü Gazetesinin 24.5.1919 tarihli nüshasında İzmir Valisi İzzet Bey tarafından Yunan kıtalarının hürmet ve merasimi mahsusa ile kabulünün mülahakata tavsiye ve tamim olunduğu görülmüştür. Gerek Manisa Mutasarrıfının ve gerekse Akhisar Kaymakamının Müdafaa-yı Milliye hususunda ahaliye yol göstermeyip, daima millî heyecanı söndürmeye çalışmaları ve yerli Rumların tedhiş propagandalarına lâkayt kalmaları gazete havadislerini teyit etmektedir. Türk ve Müslüman milleti, azimkâr ve imân sahibi rüesayı hükümetle sevk ve idare olundukça, cihanın en kahraman bir milleti olduğunu göstermiş ve cebin ellerde daima millet de cebanet izhar eylemiştir. Mukaddes vatanımızın hini hacette müdafaaasını teshil için bu vilâyete göğüsleri azim ve millî iman ile mücehhez rüesayı hükûmetin gönderilmesini kemali ehemmiyetle rica ederim efendim.»

Albay Bekir Sami Bey, Harbiye Nezaretince 17. Kolordu Kumandanlığının lâğvedilmesi üzerine 56. Tümen Kumandanı olarak Bursa'ya gelmiş ve tümenini orada kurmaya başlamıştır. 15 Haziran 1920'de İstanbul Hükümeti tarafından, Kuvayi Milliye'nin tertip ve teşvikçilerinden olduğu için rütbesi kaldırılmış, nişanları iptal edilmiş ve padişah iradesi ile idamına karar verilmiştir. Fakat İstanbul'daki mahkeme kararları ve padişah iradeleri Anadolu'da geçmediği için Albay Bekir Sami Bey, Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgaline kadar Bursa'da vazifesine devam etmiştir. Bursa'nın işgalinden önce, Millî Hükümet tarafından 20. Kolordu Kumandanlığına tayin edildiği halde, yerine tayin edilen tümen kumandanının çevreye ve tümene intibakında yardımcı olmak üzere bir süre Bursa'da kalmak istemiş ve bu sırada Yunanlılar Bursa'yı işgal etmişlerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Bursa'nın işgali olayını büyük bir hassasiyetle karşılamış ve birçok milletvekili buradaki kumandanlarla valiyi ağır bir şekilde suçlamışlardır. Bu haksız suçlama, Mustafa Kemal Paşanın açıklamaları ile de önlenemediğinden, Albay Bekir Sami Bey artık aktif bir vazife almamış ve kendisi bir süre Antalya - Muğla Havalisi kumandanlığı ve bir süre de Kuzey Kafkas Askerî Murahhaslığı yaptıktan sonra 1921 Nisanında ordudan ayrılmıştır.

9 Eylül 1934'de Devlet Demiryolları İstimlâk Müdürü iken ölen Bekir Sami Beyin, henüz yayınlanmamış hatıralarından başka, «Zafer Kitabeleri» adlı bir eseri vardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

M. KEMAL PAŞANIN

GERİ ÇAĞRILMASI

A. AMASYA KARARLARI

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bir hafta kaldıktan sonra Havza'ya geçti. Samsun'dan ayrılacağını Harbiye Nezaretine bildiren 24 Mayıs 1919 tarihli telgrafı şöyleydi :

«Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik, Havza gibi bazı şikâyetlerin çıktığı yerler olan mevkileri muhtevi muntıkada bizzat tetkikat ve tedabir ittihazı için karargâhımı muvakkâten yarın Havza'ya nakledeceğim. Ve fakat muhaberatın emniyeti cereyanı hasebiyle adresin şimdilik yine Samsun olacağını arz ederim.»

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretine her ne kadar muvakkaten Samsun'dan ayrıldığını yazmışsa da, gerçekte, başlayan yolculuk, geriye dönmeden uzayıp gidecekti. Bir defa yakında Erzurum'da toplanacağını bildiği Müdafaa-i Hukuk kongresinde bulunması gerekiyordu. Ayrıca, bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiş olan ve her türlü tehlikeye açık bulunan Samsun'da daha fazla kalmak hem doğru değildi, hem de gereksizdi. Nitekim, Samsun'dan ayrılışının isabeti birkaç gün sonra meydana çıkmıştır.

İngilizlerin Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne, Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs günü, Harbiye Nezaretine aşağıdaki yazıyı göndermiş bulunuyordu :

«Devletlü Efendim Hazretleri,

Dokuzuncu Ordunun bir teşkilât icabı olarak lâğvedildiği anlaşılmışken Dokuzuncu Ordu Kıtâatına bir Müfettiş-i umumi ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir Erkânı Harbiye Rei-

si ile büyük bir Erkân-ı Harbiye Heyetinin neden dolayı Sivas'a izam olunmakta olduğunun anlaşılamadığını Zât-ı âlinize iş'ar eylemekle mübahiyim.

Bu zâbitanın ne gibi vezoif ifa edeceklerinin ve mütesavver tensikat mahiyetinin neden ibaret olduğunun lûtfen izah buyurulmasını istirham eylerim.»

Mustafa Kemal Paşanın geniş yetkilerle ve ordu müfettişliği görevi ile Anadolu'ya gönderilmesinden kuşkulanan İngilizler, bu suretle hemen teşebbüse geçmişlerdi. Harbiye Nezareti ile General Milne arasında yazışmalar birkaç gün sürdükten sonra, nihayet, Mustafa Kemal Paşayı geri çağırarak gerekecekti.

Harbiye Nezareti, General Milne'in yukarıdaki yazısına 24 Mayıs 1919 tarihini taşıyan aşağıdaki cevabı verdi :

«General Milne Cenaplarına

19 Mayıs 1919 tarih ve 8079/33 numaralı tezkereleri cevabıdır :

Harbin devamı esnasındaki Ordu Kumanda teşkilâtı memleketin her tarafında lâğvedilmiştir. Fakat vâsi bir muntıkaya dağılmış bulunan kıtaatın Nezaret-i âcizi namına olarak her türlü hallerini teftiş ve verilen evamirin derece-i tatbiklerini görmek için tıpkı Konya'daki Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği gibi olmak üzere Üç ve Onbeşinci Kolordular için de, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği ihdas olunmuştur. Bu Müfettişlik fazla olarak o havalideki esliha sürgü kollarıyla kamaların sür'at-i sevkine ve hiç bir asayişsizliğin meydana gelmemesine gayret edecektir. İşbu vezaifi ifa için uzunca seyahatler yapacak olan bu Müfettişliğe tezkerelerinde zikir buyurulduğu gibi ne Sivas ve ne de ahar ve daimi bir mevki gösterilmediğini arz ile kesb-i şeref eylerim.»

General Milne bu yazı ile tatmin olmamıştı. 6 Haziran tarihli aşağıdaki cevabında Mustafa Kemal Paşanın derhal geri dönmesini talep ediyordu :

«Devletlü Efendim Hazretleri,

Kemal Paşa ile maiyeti erkânının vilâyetlerde isbat-ı vücud etmelerinin arzu olunmadığını Zât-ı Samilerine arz ile kesb-i mübahat eylerim.

Halihazır itibariyle kesb-i temeyyüz etmiş bir Paşanın maiyeti Erkânîyle beraber memleket dahilinde dolaşması efkâr-ı umumiyei taciz edeceği gibi, askerlik noktai nazarından dahi kendi mesaisine bence bir lüzum görülmemektedir.

Kemal Paşa ile maiyeti Erkânının derhal İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim.»

İngiliz generalinin bu ikinci yazısı, Mustafa Kemal Paşanın geri çağırılması için yeterli tesiri yapmıştı. Harbiye Nezareti bir yandan Mustafa Kemal Paşaya geri dönmesi hakkında emir verirken, bir yandan da General Milne'e aşağıda ibretle okuyacağımız cevabı göndermişti :

«Harbiye Mektebinde İngiliz Kıtaatı

Başkumandanı General Milne Cenaplarına,

6 Haziran 1919 tarih ve 2097/33 numaralı tezkireleri cevabıdır :

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayinine en müessir esbaptan biri İngiltere Devlet-i Fahimesi mümessilinin Babiâli'ye verdiği bir nota olmuştur. (Notanın sureti merbuttur.)

İşbu nota üzerine Sadrâzam Paşa mümessil-i siyasi ile görüşmüş ve bir Müfettiş göndereceğini söylemiş ve bir gûna itiraza da maruz kalmamıştır. Hususiyle o sıralarda Karargâh-ı Devletlerinin dahi eslihanın toplanmadığı veya nakledilmediği hakkında bir çok şikâyetleri de vardı.

Binaenaleyh hem bilcümle şikâyatın önünü almak ve hem de Hükûmetin mütarekename mucibince mesul bulunduğu asayiş'i ve inzibat-ı memleketi temin etmiş olmak için heyet-i Vükeelâca bittezekkür memleket üç asayiş mıntikasına taksim edilmiş ve her mıntakaya bir de müfettiş tayin edilmiştir ki, Mustafa Kemal Paşa da işbu Müfettişlerden biridir. Yani tarih ve numaralı tezkirenizle de talep ve tasvip buyurduğunuz veçhilâ Yakup Şevki Paşanın yerine tayin edilmiştir. Ancak hazerî teşkilât olduğu için Ordu Kumandanı değil, Ordu Müfettişi ünvanını haizdir.

Böyle bir Müfettişin Vilâyatı dolaşmasının efkâr-ı umumiye-yi rahatsız mı veyahat bilâkis teskin mi edip etmiyeceğinin takdirini memleketin tecrübekâr bir askeri ve evlâdı ve hususiyle bu işte mesul bir Nazır olduğum için âcizlerine terk buyurulmasını kemal-i ihtiramla Zât-ı asilânelerinden rica eder ve sekiz aydan beri devam eden bir Mütarekeden sonra artık biraz da Türkler ve Müslümanları lûtfen itimadınıza lâîk görmenizi pek rica ederim.»

General Milne'e yukarıdaki cevabın verildiği gün konu, Meclisi Vükelâda (Bakanlar Kurulunda) tekrar görüşülmüş ve Mustafa Kemal Paşanın geri çağırılmasından başka çare olmadığı kanaatine varılması üzerine, Harbiye Nâzırı Şevket Turkut Paşa tarafından bizzat kaleme alınan şu telgraf Mustafa Kemal Paşaya çekilmiştir :

«9. Ordu Kutaatı Müfettişliğine

Maiyeti âliyelerindeki istimbottlardan biri ile buraya teşrifiniz rica olunur. 8.6.45

Şevket Turgut

Mustafa Kemal Paşa tasarladığı ihtilâl hazırlığını yapabilmek için geniş bir zamana sahip olacağını sanıyordu. Samsun'a gelişinden sonra meşgul olduğu konular bu kanıyı vermektedir. Çünkü Haziranın ilk haftası sonuna kadar, Samsun olayları, asayiş konusu ve daha geniş anlamı ile kendisine verilen talimatın yüklediği görevler, çalışmalarının ağırlık noktasını teşkil eder. Bundan anlaşıldığına göre, uzun bir süre hükümetin dikkatini çekmeden hem resmî görevini, hem de ihtilâl hazırlığını rahat rahat tamamlamak imkânını bulacağını ummuştur. Fakat İstanbul'a dönmesi için çekilen telgrafi aldıktan sonra durum değişmişti. Artık, çalışmalarına daha çok hız vermeliydi. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Harbiye Nezaretini oyalarken, bir yandan da daha açık vaziyet almaya başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, önce, Şevket Turgut Paşanın telgrafına üç gün gecikmeyle cevap vererek *kömür ve benzin kıtlığından hareket edemediğini bildirmiş*, sonra da Genelkur-

may Başkanı Cevat Paşadan, geri çağırılmasının sebebini sormuştu. Harbiye Nezaretine 11 Haziran günü ikinci bir telgraf daha göndererek Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu :

«Harbiye Nezaretine

C. 8.6.35 şifreye. Hareketimin kömür ve benzin fıkdanından dolayı teehhür ettiğini bugünkü telgrafnameyle arz ve esbabının izalesini istirham eylemiştim. Ancak suret-i hareketimi ona göre tanzim eylemek üzere sebeb-i davetin lûtfen izah buyurulmasını rica eylerim.»

Cevat Paşa, İngilizlerin isteği üzerine geri çağırıldığını bildirmiş ve Mustafa Kemal Paşa gerçeği böylece öğrenmişti. Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa da, 15 Haziran tarihli cevabî telgrafında, İstanbul'a davetin Hükümeti Seniyyenin kararı neticesi olduğunu bildiriyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşalar gibi İngilizlerce tevkif edilerek Malta'ya gitmek niyetinde değildi. Bu ihtimali, henüz İstanbul'da iken, Samsun'a hareket etmeden önce yetkililerle görüşmüştü. Anadolu'ya geçişinden 20 gün sonra, hiç beklemediği bir sırada geri çağırılmasından bir hayli endişelenmişti. Eline geçen bu fırsatı kaybetmek istemiyordu. Bunun için, doğrudan doğruya Padişaha uzun bir telgraf yazdı. Telgrafta, Padişaha derin ve sarsılmaz duygularla bağlı olduğunu belirterek, onun güvenini kazanmak ve birçok mültefit cümlelerle gururunu okşamak suretiyle duruma müdahalesini sağlamak istiyordu. Telgraf şöyle sona eriyordu :

«Binaenaleyh, abdi memlûkleri bittabi Malta'ya gitmek veyahut en hafif olarak hali atalete mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldım ve bittabi buna muvafakatte mazurum ve eğer icbar edilirse memuriyeti âcizanemden istifa ederek kemakânı Anadolu'da ve sinei millette kalacağım ve vezâifi vataniyeme bu kere daha sarîh hatvelerle devam edeceğim. Tâ ki millet mazharı istiklâl ve saltanat ve Hilâfeti muazzamai hümayunları masunu indiras olsun, lâyezâl sadakati âbidanemin daima mütezayid olduğuna itimad şahanelerine arz ve istirhama mücaseret eylerim.»

Bu tehdit dolu cümlelerle, Mustafa Kemal Paşa, Padişah'ta yılgınlık yaratmak ve nihayet «senin ve saltanatının kurtuluşu da benim elimdedir» demek istiyordu. Fakat, Harbiye Nâzırının Mustafa Kemal Paşayı geri çağıran 8 Haziran tarihli telgrafı ile olaylar gerçek yörüngesine oturmuş bulunuyordu. Artık, ne Padişahın idrak ve iradesinden bir şey beklemek, ne de Mustafa Kemal Paşayı yolundan döndürmek mümkün değildi. Padişah ve Hükümet, büyük bir acz içinde İngiliz generalinin emrini yerine getirmeye çalışırken, Mustafa Kemal Paşa, hedefe doğru sür'atle ilerliyordu. Onu İstanbul'a getirmek için ellerinde hiçbir kuvvet yoktu. Fakat her çareye başvuracaklardı. Mustafa Kemal Paşa da bunu biliyor ve tedbirlerini alıyordu. İlk iş olarak Samsun'a çok yakın olan Hava'dan ayrıldı ve 12 Haziran'da Amasya'ya geçti.

a. AMASYA KARARLARI

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretinin kendisini İstanbul'a geri çağıran telgrafı ile beraber, aynı gün, Ankara'dan da bir telgraf almıştı. İlk telgraf kötü bir haberi iletirken, ikinci telgraf beklenen bir yolcunun gelmek üzere olduğunu müjdeliyordu. Telgraf, Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa tarafından çekilmişti ve İstanbul'dan gelen bazı arkadaşlarla, İskilip veya Osmancık'ta buluşalım, diyordu. İstanbul'dan geldiği bildirilen arkadaşlar Rauf (Orbay) Bey ile İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey idi. Yanlarında, Yüzbaşı Osman (General Osman Tufan) ve *Balkan Harbinden beri Türk ordusunda gönüllü olarak çalışan Abdurrahman adında Hintli bir yedeksubay bulunuyordu*. Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a hareket etmeden önce kendisi ile görüşmüş ve mutabık kalmıştı. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçecek ve kendisi ile buluşacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşaya 10 Haziran 1919 tarihinde aşağıdaki telgrafla cevap verdi :

«Telgrafınızı öğleden sonra 7'de aldım. Refikinizle ve zâtı âlinizle birlikte görüşmekliğimiz fevkalâde mühim ve elzemdir. Ancak, benzin fıkdanı beni buraya bağlamıştır. Osmancık'a kadar zahmet ve fedakârlığı göze aldıktan sonra seyahatinizi Havza'ya kadar temdit etmenizi ve mümkünse yarın yola çıkmanızı hassaten rica ederim. Hareketinizin ve Havza'ya ne vakit vasıl olabileceğinizin iş'arına makine başında (telgrafhane kastediliyor) muntazırım. Refet ve Hamit Beyleri de davet edeceğim. Osmancık'ta lüzumu kat'i olmadıkça zâtı âlinizin de hüviyetiniz hakkında kimseye malûmat vermemenizi muvafık buluyorum. Gözlerinizden öper ve hasretle muvasalatınıza intizar ederim.»

Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve beraberlerinde bulunan arkadaşları atlı arabalarla 12 Haziranda Ankaradan ayrılmışlar ve 18 Haziranda Havza yakınlarına gelmişlerdi. Fakat Mustafa

Kemal Paşa 12 Haziranda Havza'dan ayrılarak Amasya'ya gitmiş bulunuyordu. Ankara'dan gelen kabile, durumu tesbit ettikten sonra, hemen Amasya'ya doğru yoluna devam etti.

Mustafa Kemal Paşa, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bahriye Nâzırı Rauf Bey, 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey bu suretle bir araya gelmiş oluyorlardı. Canik (Samsun) Mutasarrıfı, «Deli» lâkabıyla anılan Hamit Bey de Amasya'ya davet edilmiş ve gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşanın daha önce müsvedde halinde hazırladığı bir metin üzerinde çalışmaya başladılar. Tarihe Amasya Mukarreratı (Amasya Kararları) diye geçecek olan bir metin vücuda getirdiler. Amasya'da buluşmuş olanlar bu metin üzerinde mutabıktılar. Fakat diğer kumandanların da mutabakatini almak gerekiyordu. Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Diyarbakır'da 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet, Konya'da İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ve yine Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Albay Selâhattin Beye telgrafla hazırlanan metin bildirilerek mutabakatları istenildi.

Kâzım Karabekir Paşa Sivas'ta umumi bir kongre toplanmasına itiraz etmemekle beraber Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin, daha önce Erzurum'da toplanacak kongreye katılmak üzere mutlaka Erzurum'a gelmeleri lâzım olduğunu bildirmişti.

13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, Amasya'dan yazılan telgraflara doğrudan doğruya muhatap olmamış, Kurmay Başkanı Halit (Akmansü) Bey kolordu adına Amasya kararları için olumlu cevap vermişti.

İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, Amasya'da alınan kararları kabul ettikten başka, *halkı silâhlendirmek için İtalyanlardan büyük ölçüde silâh yardımı sağlayabileceğini yazmıştı.*

Merkezi Konya'da bulunan 12. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey de, mutabık olduğu cevabını vermişti.

Sonradan öğrenildiğine göre, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey Amasya'dan bildirilen karar suretini Harbi-

ye Nezaretine yazmış ve hareketini tayin için nezaretten emir talep etmiştir.

22 Haziran günü Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey tarafından Amasya'da imzalanan karar aynen şöyledir :

«1 — Vatanın tamamıyeti ve milletin istiklâli tehlikededir. Hükûmeti Merkeziye, İtilâf Devletlerinin tesir ve müra-kabesi altında bulunduğundan, deruhte ettiği mesuliyetin ica-batını ifa edememektedir. Bu hal, milletimizi mâdun tanıttırıyor. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin, hal ve vaziyetini derpiş etmek ve seda-yı hukukunu cihana işittirmek için, her türlü tesir ve muraka-beden âzade bir heyeti, milliyenin vücudu elzemdır. Bunun için bilmuhabere her taraftan vâkı olan teklif ve arzuyu millî üzerine, Anadolu'nun bilvücuğ en emin mahalli olan Sivas'ta millî bir kongrenin serian inikadı takarrür etmiştir. Bu maksatla, tekmil vilâyatı Osmaniyenin, her livasından, fırka ihtilâfatı dikkat nazarına alınmaksızın, muktedir ve milletin itimadına mazhar, üç kadar zatın süratle yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı, bunun bir millî sır halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası.

2 — Doğu vilâyetleri namına 10 Temmuzda Erzurum'da toplanması mukarrer kongre için, mezkûr vilâyetlerin Müdafaa-i Hukuku Millîye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden müntehap âzalar, zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardır. O vakte kadar Vilâyatı sairemizin murahhasları da Sivas'a vâsıl olabileceklerinden, Erzurum kongresinin âzası, tensip edeceği zamanda, umumî toplantıya iştirak etmek üzere, Sivas'a hareket edecektir.

3 — Yukarıdaki mevada göre murahhaslar, Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri ve Belediyeler tarafından ve sair suretlerle intihab edilecektr.

4 — Bu mukarreratın tatbikatına, 3'ncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, esbak Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 13. Kolordu

Kumandan Vekili Miralay Cevdet ve 3. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, 2. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selâhattin Bey, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da 17. Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülkî ve askerî mühim zevat tarafından çalışılacaktır. Bundan başka Sadrı Esbak Müşir Ahmet İzzet Paşa, Nafia Nâzırı Ferit Bey ve Âyan âzasından Ahmet Rıza Bey gibi zevatın fikir ve mütalâaları alınacaktır.

5 — *Reddi İlhak ve Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların yalnız telgrafhanelerde kabul edilerek çekilmemesi, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğünden tamim edilmiştir. Bu husus sureti katiyede reddedilerek muhaberatın behemehal serbestçe temini için tezahüratta bulunularak muhaberat temin edilecek ve temin edilinceye kadar tezahürata devam olunacaktır.*

6 — *Teşkilâtı Askeriye ve Milliye, hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda, hiçbir suretle terk ve ahara tevdi olunmayacaktır. Vatanın her hangi bir tarafından yeniden vâki olacak düşman işgal harekâtı, umum orduyu alâkadar edecek ve hâsıl olan vaziyete nazaran müdafaa-i memlekete müstereken tevessül olunacaktır. Bu sebeple, Kumandanlar derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Esliha ve mühimmat katiyyen elden çıkarılmıyacaktır.»*

Bu kararın dördüncü maddesinde sözü edildiği üzere, İstanbul'da bazı önemli kişilere yazılacak mektup da aşağıdaki şekilde kaleme alınmıştı :

«*Vatanın tehlike-i inkısamını aynen gösteren safhanın hunun icraatı, vicdanı milliyi bir emeli hâlâs etrafında ve Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Teşkilâtı namı altında seri bir surette toplamaya başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi tezahürat, büyük gayeleri hiçbir vakitte kırtamaz ve ancak sine-i milletten bilfiil doğan kudreti müsterekeye istinat ederse rehakâr olur. Fakat şüphe götürmeyen bir hakikattir ki bu acı safhayı bu kadar mühlik bir şekilde*

ihzar eden en müessir âmil maalesef Payitahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun sâf ve mukaddes âmâlî milliyesini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasî ve gayri millî propagandalardır. Kuvayi Milliye'yi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazâtını vatanımız aleyhinde ve pek mebzul bir surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbul'un işbu muhalif cereyanları artık Anadolu'ya ve âmâl ve hissiyatı milliyeye hâkim değil tâbi olmak mecburiyeti vatanîyesindedir. Ve Payitahtı Düveli İtilâfiye tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim. Bu hal bittabi zatîlilerince de takdir olunur. Arızamda tasvir edilen vaziyet bugün sesrî ve umumî bir millî kongrenin in'ikadını icabettirmektedir. Bu dâvet her tarafa tamim ve ifa kılınmıştır. Devletin inkısamı mevzuubahis olduğu bir sırada İngiliz propagandasıyla başveren Kürdistan istiklâlî gibi cereyanlar dahi bilmuhabere taraftarlarını celp ve hilâfet ve saltanat etrafındaki gayeyi müşterekemize dâvet ve tamamî mutabakat suretiyle lehülhamt lehimize dönmüş ve kongreye dâvet olunmuştur. Bu millî ve hayatî mesele için İstanbul'da «zatı sâmilere, zatı devletleri, zatîlileri» gibi vatanperver ve sahibi kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür. Bu gayei sâlâh ve millî istihsal edilinceye kadar âcizleri Anadolu'dan ve sinei milletten ayrılmıyacağım ve bu noktada nihayete kadar bir ferdi millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiçbir kuvvet bu azmi millîye mâni olamayacaktır. Bu kararı âcizanem umum Anadolu'da resikârda bulunan mes'ul ve kıymettar umum arkadaşlarımız içtihat ve kanaati müşterekesine istinad etmekte olduğunu da ilâveten arz ile ihtiramâtı mahsusai kalbiyemi teyit eylerim Efendim Hazretleri.

Mustafa Kemal»

Rauf Bey ve beraberinde gelen arkadaşları, Mustafa Kemal Paşaya iltihak etmişler ve Amasya'da kalmışlardı. Ali Fuat Paşa 22 Haziranda kolordusunun başına dönmek üzere Amasya'dan ayrıldı. Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal Paşaya veda ederken, aralarında aşağıdaki konuşma geçmişti :

— *Fuat Paşa, beni ordu müfettişliği makamında uzun müddet bırakacaklarına ihtimal vermiyorum. Şu önümüzdeki birkaç gün içinde vaziyet anlaşılacaktır. Seni temin ederim ki, mücadelemize sıfat ve selâhiyetten âzâde olarak da devam edeceğim. Arkadaşlarımın aynı yakınlığı ve vefayı göstereceğinden eminim.*

— *Vaziyet ne şekilde tecelli ederse etsin, ben ve kolum daima emrinde kalacaktır.*

— *Bu adamlar, seni de kolordunun başından ve hattâ askerlikten ayırabilirler.*

— *Bu takdirde dahi seninle beraberim paşam.*

— *Biliyorum, biliyorum Fuat. Haydi uğurlar olsun. Vâli Muhittin Paşaya hürmetlerimi söylemeyi unutma.*

Mustafa Kemal Paşa, 25 Hazirana kadar Amasya'da kalmış ve 26 Haziranda Tokat'a gelmişti. Bugünler içinde, Amasya Mukarreratının gereği olan tamimleri yazarak, her tarafa tebliğ etmişti. Ayrıca, müfettişlik sıhhiye reisi Doktor Albay İbrahim Tâli Bey ile, müfettişlik topçu kumandanı Binbaşı Kemal Beyi Sivas'a göndermişti. Sivas, hem umumî kongrenin toplanacağı, hem de Erzurum'a giderken uğrıyacağı yer olmak bakımından önemli bir merkezdi. Sivas'ı yakinen tanımak, gerekli hazırlıkları yapmak ve icap eden tertipleri almak üzere karargâhından bu iki kişiyi kendisinden önce Sivas'a göndermiş bulunuyordu. Nitekim, İbrahim Tâli Bey Sivas'a varınca, Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bazı tertipler olduğunu tesbit etmiş ve keyfiyeti kendisine bildirmişti.

b. SİVAS'TA NELER OLUYOR?

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı zaman Sivas'ta vali yoktu ve Sivas Valiliğine Kadı Hasbi Efendi vekâlet etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa da Sivas Valiliğine yaptığı tebligatı Hasbi Efendi adına yapmaktaydı.

Haziran başlarında eski valilerden Reşit Paşa Sivas Valiliğine tayin edilmiş ve 11 Haziran günü Sivas'a gelerek vazifeye başlamıştı. Böyle bir zamanda Anadolu'da, hem de Sivas'ta valilik yapmak kolay değildi. Nitekim Reşit Paşa, vazifeye başladığı gün, Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanının ziyaretiyle nasıl bir belâyâ girdiğini anladı. Dürüst, vatansever ve tecrübeli bir idare adamıydı. Fakat her devirde rastlanan uysal, çekingen ve mevcut düzene karşı çıkmayı düşünmeyen bir memurdu.

Reşit Paşa, ölümünden sonra yayınlanmak üzere yazıp bıraktığı hatıralarında, Mustafa Kemal Paşanın Sivas'a gelmesinden önceki günleri pek az görülen bir içtenlikle hikâyeye etmektedir. Bir yandan, bağlı olduğu İçişleri Bakanlığının, öte yandan Mustafa Kemal Paşanın birbirine zıt telgraf yazılarını aynı günde almaktadır. Hangisine uyacaktır? Yolunu bir türlü tayin edemez. Sonsuz bir bunalım içindedir. Halbuki, Anadolu'daki idarecilerden (Vali, Mutasarrıf, Kaymakam) bir kısmı, hiç tereddüt etmeden, hükümet tarafını; bir kısmı da, yine hiç tereddütsüz, hükümete karşı olan millî hareket tarafını seçiyordu. Sivas Valisi Reşit Paşa, üçüncü grup idarecilerin en tipik örneği idi. Reşit Paşanın düşüncelerini ve davranışını görmekle, birçok vali, mutasarrıf ve kaymakamı tanımış olacağız. Şimdi Reşit Paşayı dinleyelim :

«... bu telgrafname Üçüncü Ordu Müfettişliği mıntıkasındaki valileri, hatta bütün Anadolu idare âmirlerini müşkül bir mevkîe sokuyordu. Hele ben örs ile çekiç arasında kalmış oluyordum. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, benim vilâyetimin merkezinde ve benim gözümün önünde bir ihtilâl meclisi top-

lamak, kongre namı altında br kıyam derneği kurmak istiyordu ve bunu her tarafa ilân etmekten çekinmiyordu' Kanuna göre benim bağlı bulunduğum yüksek bir makam, yani dahiliye nazırlığı ise Mustafa Kemal Paşa ile temas etmekten beni menediyordu.

Her iki tamim, hemen hemen aynı günde elime gelmişti. Biri öbürünün tamamiyle zıddı br zihniyetten mülhem olan bu yazılardan hangisine itaat, imtisal ve inkiyat etmek lâzımdı?... Bir hükûmet adamı sıfatiyle bu suale verilecek cevap basittir. Çünkü memur, kanun dairesinde, ancak âmirini dinler, onun gösterdiği istikamette hareket eder.

Fakat, kanun esas bakımından, millî arzuların ve ihtiyaçların ifadesi demektir. Acaba elimde bulunan iki tamimden hangisi milletin günlük ihtiyacına daha uygundur? Biz Anadolu valileri, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Beyin emri üzerine Mustafa Kemal Paşa ile münasebeti kesersek ve onun memleketi kurtarmak maksadiyle yapmak istediği işlere engel olursak millete kazanç mı temin etmiş oluruz, zarar mı?...

İstanbul'dan henüz ayrılmış, Anadolu'nun siyâsî çeteler elinde inim inim inlediğini ve Babıâli'nin bu vaziyete gözyumageldiğini görmüş olan bir vali için bu noktaları uzun uzun düşünmek lâzımdı. Hadiseleri tahlilde Samimi olmayı sevdiğimden bu sırada mevkiimi dahi hesaba katmaktan geri kalmadığımı itiraf ederim. Ben, tesadüfe hamlolunmasını daha doğru bulduğum bir gaflet eseri olarak Hürriyet ve İtilâf Fırkası tarafından Sivas'a vali gönderilmiş bir adamdım. Mal ve mülk namına hiçbir şeyim yoktu. Aylığımla geçiniyordum. Dahiliye Nazırının emirlerine —kanunsuz hareket ederek— itaat etmediğim takdirde azlolunmaklığım muhakkaktı. Böyle bir akibete uğrarsam Mustafa Kemal Paşadan nasıl bir muamele ve yardım görebilirdim? O Mustafa Paşa ki Erzurum'da bir kongre toplanmasını evvelce temin etmekle iktifa etmiyerek Sivas'ta da bir ihtilâl meclisi açılmasını istiyor, bunun için bize emirler veriyor. Lâkin azlolunduğundan bihaber bulunuyor.»

«Mustafa Kemal Paşanın Sivas'ta bir kongre açılacağını bildiren mektubiyle Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Beyin müşa-

rünileyle tahriri teması dahi meneden telgrafnamesini aldığı gün de kanaatim, henüz tebellür etmiş değildi. Mustafa Kemal Paşayı hem haklı, hem kuvvetli görüyordum. Lâkin o hakkın ve o kuvvetin müsbet netice verecek, galip İtilâf Devletlerini kararlarından döndürecek, sarayı ve Babıâli'yi miskinlikten kurtaracak kadar müessir olacağını tahmin edemiyordum.

Ne yapmalıydım, yurda faydalı olacak adımı nasıl kararlaştırmalıydım? Ben, ne dahiliye nâzırına, ne Mustafa Kemal Paşaya cevap yazmıyarak, idrâkimle vicdanım arasında muhakemeler, münakaşalar yürütürken, Sivas'a Ali Galip Bey isminde bir zat geldi. Ayağının toziyle hükûmet konağında beni görmek nezaketini veya tehalükünü gösteren bu yolcu, Elâziz vilâyet valisi olup, İstanbul'dan henüz geliyordu, yanında birkaç da tâlî memur bulunduruyordu.

Ali Galip Bey mülkiyeli değildi, askerdi, erkânı harp mi-ralaylığından mütekaıtti. Kendini bana takdim eder etmez, ismini hatırladım. Çünkü Balkan Harbine takaddüm eden günlerde yapılan mebus intihabında bu zat —İttihat ve Terakki kuvvetine galeba ederek ve o kuvvetin vücade getirdiği birçok engelleri yenerek— Kayseri'den kendini seçtirmek imkânını bulmuştu. Ömrü pek kısa süren o mecliste, gerçi Hürriyet ve İtilâfa mensup olduğunu açıkça itiraf etmeyip, müstakil bir mebus vaziyeti takınmaya yeltendi. Lâkin Hürriyet ve İtilâfçı bir ruh taşıdığını hissettirmekten geri kalmadı.

Umumi Harp yıllarında onun nerede bulunduğunu ve neler yaptığını bilmiyordum. Adı sanı işitilmez olmuştu. O sebeple de Sivas'a komşu bir vilâyetin valisi sıfatıyla yüz yüze gelince, bir hayret dakikası geçirmemek elimden gelmedi. Aynı zamanda Babıâli'nin böyle siyaset ve entrika düşkünü kimslere el uzatmasını mânâlı buldum.

O, ağzı kalabalık bir adamdı. Çok konuşuyor, lâkin bir şey söylemiyordu. Sözlerinin yüzde altmışı övünmekten, yüzde otuzu İttihat ve Terakki aleyhine küfürden ibaretti. Üst tarafından ise, müsbet bir mânâ ve maksat çıkarmak imkânsızdı.

Ben —biraz mütehayyir, biraz da muztarip— bu yâvele-ri dinlerken o, tavrını değiştirdi :

— Aman paşam, dedi, ben İstanbul'dayken Mustafa Kemal Paşanın azli derdest idi. Hatta divanıharbe sevki de düşünüyor, konuşuluyordu. Resmî bir işar var mı?

Dahiliye nazırının telgrafını kendisine gösterdim. Dik-katle okudu, garip bir bakışla beni tepeden tırnağa kadar süz-dü, sonra sordu :

— Ne yapmak fikrindesiniz?

İhtiyatsız dudaklarımdan bir kelime düştü :

— Hiç!

Ve bu cevabın birçok şüpheler uyandıracasını, komşu vi-lâyetler valisini jurnalcılığa sevkedeceğini düşünerek hemen ilâve ettim :

— Nezaret bize sadece, o zatın azledildiğini ve kendisiyle temastan içtinap etmekliğimizi bildiriyor. Hatta İstanbul'a celbinin Harbiye Nezaretine ait olduğunu da tasrih ediyor. O halde ne bizce, ne sizce yapılacak bir muamele olmasa ge-rek.

Ali Galip Bey, kopmuş bir zemberek hızıyla yerinden fırladı, sol elinin başparmağını yeleğinin koltuk kesimine ge-çirdi :

— Muhterem paşa hazretleri, dedi, her vazife mafevk makamdan tebliğ edilmez. Çok kere hâdiselerin gidişinden vazifeler vücade gelir. Mustafa Kemal Paşa meselesi de, o kabildendir. Çünkü bu zat, her idare memurunu kendi şah-siyle alâkalandıracak ve devlet menfaati noktai nazarından halü kalini şüpheli gösterecek takımdandır. Nitekim Dahili-ye Nezareti de onun bu vaziyetini tesbit edip, size bildirmiş-tir. Zâtıâliniz nasıl olur da, maslahatın icabını ifâda müsa-maha edersiniz?

Onun telâşına, heyecanına, feveranına iştirak etmiyerek sükûn içinde sordum :

— Maslahatın icabı ne olabilir?

— Devlet aleyhine kıyam etmeyi tasarladığı sabit olan Mustafa Kemal Paşayı hemen yakalatmak, mahfuzen İstanbul'a yollamak. Maslahat bunu icap ettiriyor.

— Ne hakla?

Herif gazaba gelir gibi oldu, enikonu köpürdü. Lâkin yaşta ve yolda kendinden büyük bir adama karşı sert dil kullanamayacağını, zeminin ve zamanın da böyle bir taarruza müsait olmadığını hatırlamış olacak ki gazabını çabuk yendi, sesini mülâyimleştirdi :

— Galiba, dedi lâtife buyuruyorsunuz. Çünkü bir vali, hele sizin gibi birçok vilâyetler idare etmiş tecrübeli bir vali, şahsî şakavetler gibi, siyasî şakavetlerin de hemen giderilmesi lâzım olduğunu biz mevkide nâçiz çömezlerden duymıya ve öğrenmeye muhtaç değildir.

— Fikrinize hiçbir suretle iştirak etmiyorum. Fakat münakaşamızı mantikî bir surette bitirmiş olmak için, iştiraka eder görünerek, anlamak istiyorum : Mustafa Kemal Paşayı siz benim yerimde olsanız tevkife teşebbüs eder misiniz?

— Tereddütsüz!

— Hangi kuvvetle?

— Polis, jandarına ve icabında asker kuvvetleriyle!

Bu zatın Anadolu'da, harp sonundanberi, hüküm süren zihniyetin ve yurt endişesiyle gönüllerde yer alan heyecanın azametinden bihaber olduğunu görüyordum. Mustafa Kemal Paşanın otuz, otuz beş gün içinde halk tabakalarını kendi şahsiyetiyle nasıl alâkalandırdığını ise, komşu vilâyet valisi muhakkak ki, sezmiş değildi. Bundan dolayı, zavallı adamı tenvir etmek ve böyle fevkalâde zamanlarda çok dikkatli davranmak lâzım geldiğini söylemek istedim. 1908 inkılâbı hazırlanırken padişahın kuvvetle itimat ettiği Şemsi Paşanın nasıl ortadan kaldırılıverdiğini ve padişahı mabut sayan Arnavutların o mabut aleyhine ne suretle döndürüldüklerini hatırlatarak Ali Galip Bey'e yükseklerden atmamasını, milletin düşüncelerine, duygularına, dileklerine —uzaktan olsun— alâka göstermesini ihtara hazırladım.

Fakat ağzımı açmadan odaya Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi Halit Beyle Belediye Reisi Zihni Efendi girdi. Ben iki vali arasında cereyan edecek bir münakaşayı bu efendilerin duymasını nahoş bulduğumdan bahsi kapamış göründüm, ge-

lenleri Ali Galip Beye prezante etmeye kalkıştım. O, gevrek gevrek güldü.

— Beyefendiyle, dedi, otelde teşerrüf etmiştim. Buraya teşrifleri de nimet oldu. Kendisini münakaşamıza hakem yapalım.

Ve cevabı beklemedi, onlara ne konuştuğumuzu uzun uzun anlatmaya girişti. Ne yalan söyliyeyim, kızmaya başlamıştım. Ali Galip Beyi terslemek üzereydim. Lâkin Hürriyet ve İtilâfa candan bağlı bir vali ile o fırkayı koca bir vilâyet merkezinde temsile yeltenen bir zatın çok çapraşık bir vaziyette ne gibi cevherler yumurtlayabileceklerini, renksiz bir biçare olduğuna kanaat taşıdığım Belediye Reisinin de o cevherlere karşı nasıl bir tavır takınacağını merak ettiğimden Elâziz Valisinin sözü ayağa düşürmesine ses çıkarmadım, nefsimi zorhıyarak muhavereyi dinlemeye koyuldum.

Halit Beyin Dahiliyeden gelen telgraftan haberi yoktu. Ali Galip'ten müjdeyi alır almaz böbürlendi.

— Ben yazmıştım, dedi, eğer kuvvetli telkinlerimle İstanbul'dakileri cesaretlendirmeseydim Mustafa Kemal Paşa mutlak ensemizde boza pişirirdi.

Ve yüzünü bana çevirerek şöyle bir ihtarda bulundu :

— Davulu biz çaldık amma parsayı siz toplıyacaksınız. Çünkü sabık ordu müfettişini yakalatmak şerefi size nasip oluyor.

Ali Galip Beye söylediklerimi bu şöhretli ayyaşa da tekrar ettim. Mustafa Kemal Paşanın tevkifi için hiçbir makamdan emir almadığımı ve böyle birşeyin benim yanımda mevzuubahis olamayacağını anlattım. Kızıl kıyamet işte bu zaman koptu, Halit Bey küplere bindi, benim vatana ihanetle itham edileceğimi küstah bir lisanla söylemeye yeltendi, benden çok yukarı seviyede bir mafevk imiş gibi davranarak tekdirlere, tevhiblere kalkıştı. Ali Galip Bey de haliyle, taviyle onu teyid ediyor gibiydi. Bunun üzerine zatî ve izafî şerefimi muhafaza etmek icap etti :

— Efendi, dedim, daha bir kelime söylerseniz sizi kapı dışarı ederim.

Ali Galip Beye de gerekli olan ihtarı yaptım :

— Beyefendi, dedim, mânâsız konuşuyorsunuz. Sizde bana yol göstermek, vazife vermek hakkı ve kuvveti yoktur. Mustafa Kemal Paşayı hapsetmek size lâzım ve bilhassa kolay görünüyorsa onun kendi vilâyetiniz hudutları içinde celvân edeceği günleri bekleyiniz.

Halit Bey, vali sillesinin ne demek olduğunu sınamış kimselerdendi. Garip bir yüz ekşiliğiyle susuyordu. Fakat Ali Galip, yüzüne düşen tükürüğü rahmet sayanlardan imiş ki gücenecek ve defolup gidecek yerde benimle münakaşaya girişmek istedi, vatanî vazifelerin ifasında müsamaha gösterenlerin uyanıklığa sevk edilmesi lâzım geleceğini söylemekten tutturarak birtakım hezeyanlara başladı.

Sözünü kabaca kestim :

— Birbirimize dedim, rehberlik etmek hakkına malik değiliz. Onun için susalım.

Elime bir de kâğıt aldım ve kendilerini istiskal ettiğimi anlattım. Ali Galip Bey ancak bu muameleden sonra odamı terke rıza gösterebildi. Halit Bey de kendisini takip ediyordu. Galiba Allahâısmarladık demediler. Yahut ben duymadım.»

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Başkanı Halit Bey Valinin yanından çıktıktan sonra, Mustafa Kemal Paşanın azlolunduguna, yakalanıp İstanbul'a gönderilmesinin bir gün meselesi bulunduğuna dair iki hafta yazıp şehrin kalabalık yerlerine astırmış. Vali Reşit Paşa, kendisini ziyarete gelen Emir Paşadan (Emir Paşa kendisine Padişah tarafından paşalık rütbesi verilen ve askerlikle alâkası olmayan bir kimse olup, ileride Büyük Millet Meclisine üye seçilecektir) bu yaftaları öğrenince, hemen polise durumu tahkiki için emir verdi. Fakat yaftalar hiçbir yerde bulunamadı. Böyle iki haftanın yapıştırıldığı muhakkaktı, fakat asılmalarıyla beraber yok edilmeleri bir olmuştu. Vali bu muammayı da bir türlü çözemiyordu.

Olay 24 Haziran günü cereyan etmişti. 25 Haziran günü Vali Reşit Paşa, kendisini ziyarete gelen İbrahim Tali Beye durumu anlattı. İbrahim Tali Bey de Valinin yanından çıkın-

ca, hemen Mustafa Kemal Paşaya Sivas'ta olup bitenleri telgrafla bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, bu olayları Nutuk'ta şöyle anlatır :

«Aynı 25. günü Sivas'ta aleyhimizde bazı münasebetsiz ahval cereyanına başlandığını haber aldım. 25/26 Haziran gecesini, yaverim Cevat Abbas Beyi çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasya'dan cenuba hareket edeceğiz, dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir taraftan da, 5. Fırka Kumandanı (Cemil Tahit Toydemir) ve Erkânı harbiyemle mahrem olarak şu tedbiri kararlaştırdık : 5. Fırka Kumandanı, fırkasından seçme zabıt ve efrattan mürekkep ve mümkün olduğu kadar kuvvetli bir atlı piyade müfrezesini, derhal o geceden başlayarak sür'atle teşkil edecekti. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla beraber otomobille Tokat'a hareket edecektim. Müfrezeye teşekkül eder etmez, Tokat üzerinden Sivas istikametine sevk olunacak ve benimle irtibat arıyacaktı. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasya'da ifşa olunmıyacaktı.

26 Haziranda Amasya'dan hareket ettim. Tokat'a vasil olur olmaz, telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim muvasalatımın Sivas'a ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 gecesini orada geçirdim. 27'de Sivas'a hareket ettim. Otomobil ile Tokat'tan Sivas'a takriben altı saattir.

Sivas Valisine, Tokat'tan Sivas'a hareket ettiğime dair bir telgraf yazdım. İmzada, Ordu Müfettişliği ünvanını istimal etmiştim. Telgrafta hareket saatimi bilhassa kaydetmiştim. Fakat bu telgraftan, hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir suretle Sivas'a malûmat verilmemesini temin edecek tedbirleri aldurdım.»

Mustafa Kemal Paşa, şimdi, Sivas yolundadır. Bu yolculuğun hikâyesini Millî Mücadeleye ilgi duyan herkes Nutuk'tan okumuş, öğrenmiştir. Bu sebeple, bir kere daha, Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a nasıl geldiğini Nutuk'tan takip etmeye lüzum görmüyoruz. Buna karşılık, «Nutuk» okunup yayınlanmadan, yani 1927 yılından önce ölmüş bulunan Si-

vas Valisi Reşit Paşanın yazıp bıraktığı hatıralarından yolculuğun bu safhasını takip edelim :

«27 Haziran günü Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Beyin nâzırlıktan çekildiğini haber aldım, şaşırıp kaldım. Adamcağız Mustafa Kemal Paşanın azlini bize yazdıktan sonra, acaba bu iş'arının sakatlığını anlıyarak mı istifa etti, yoksa böyle bir işin vukuunu iltizam edişinden ağır neticeler çıkacağını görerek mi mevkiini bıraktı...

Benim için ne hazin haldir ki, bu mühim mevzuun münakaşasını benimle yapanlar yine Ali Galip ve Halit Beyler oldu. Çünkü onlar Ali Kemal'in yıkılmaz bir kuvvet olduğuna kanaat besliyorlardı. Mustafa Kemal Paşanın azlini onun temin ettiğinde de şüpheleri olmadığından herife muhabbetleri bilhassa çoğalmıştı. O sebeple istifasını inanılmaz bir hâdise gibi telâkki etmişler ve koşa koşa yanıma gelmişlerdi.

Sersemlemişlerdi. Ancak yiğitliğe kir sürmemek için yine yüksekte atıyorlardı, akıl ve hayale sığmaz şekilde konuşuyorlardı. Bu politika düşkünlerinin o sıradaki sözlerine bakılırsa Mustafa Kemal Paşayı tevkif etmek ve İstanbul'a yollamak evvelce vacip ise şimdi farz halini almıştı. Çünkü böyle bir muamele ile Ali Kemal'in —siyasî bir sukut olduğu sezilen— istifasından doğabilecek üzüntüler —Hürriyet ve İtilâf Fırkasına münhasır üzüntüler— giderilmese bile azaltılmış olacaktı.

Odamda başgösteren bu tatsız münakaşadan sonderece sıkılıyordum. Lâkin heriflerle istihza etmekten de geri kalmıyordum. Bir aralık söz 3. Ordu Müfettişinin (*) yakalanması keyfiyeti üzerinde dönmiye başladı. Ali Kemal unutulmuş ve yalnız bu meselenin münakaşasına girilmiş idi. Ben bu fırsatı kaçırmadım, evvelki karşılaşmamızda yaptığım gibi yine ciddi bir tavır aldım. Ali Galip Bey'e sordum :

— Ne hakla?

O en hassas bir yerine çuvaldız sokulmuş gibi yerinden fırlarken ilâve ettim :

(*) 8 Hazirandan itibaren 9. Ordu Müfettişliğinin numarası değişmiş, 3. Ordu Müfettişliği olmuştu.

— Ve hangi kuvvetle?

Yine her kafadan bir ses çıkıyordu. En üst perdeden Elâziz valisinin sesi dolaşıyordu. Hiddetinden yerinde oturamaz olan Hürriyet ve İtilâfçı vali, birtakım gülünç jestler alarak bana tavsiyelerde, ihtarlarda, tehditlerde ve bazan de kendini toplayıp ricalarda bulunuyordu. Altındaki sandalyenin bile hicap duyarak ve harekete geçerek bu iş yapmasına intizar edebileceğini anlatıyordu.

Onun kısa bir sükûtundan istifa ettim. Şöyle bir sarıh sualde bulundum :

— Geçen gün buyurmuştunuz ki, vilâyetim hudutları dahilinde, müsamaha etmem, bu işi yaparım. Hastalandığımı ileri sürerek sizi yerime vekil bıraksam o hülyanızı burada da tahakkuk ettirmiş olur muydunuz?

Adamcağız hançeresinin bütün kuvetiyle bağırdı :

— Dediğimi vallahi yaparım, billâhi yaparım, parol donör yaparım!

Halit Bey, büyük bir siyasî muvaffakiyetin şerefini kaçırmaktan korkuyormuş gibi yerinden sıçradı :

— Harput valisi, dedi, bir yana dursun. Bu işi ben bile yaparım. Yalnız siz bana küçük bir pusula ile selâhiyet veriniz. Üst tarafımı düşünmeyiniz.

İçinde bulunduğumuz vaziyetin bütün Osmanlı tarihinde eşi ve örneği bulunmadığını bilmekliğime rağmen «teşbih-te hata olmaz» meselesinden cüret alarak ve içi boş kâfalarla inandırıcı darbeler indirmek istiyerek şu cevabı verdim :

— Alemdar Mustafa Paşayı, büyük işler düşündüğü anlaşılmış iken sadrâzam Çelebi Mustafa Paşa, hattâ Dördüncü Sultan Mustafa niçin tevkif ettirmediler de onun yatağını altında mevkilerini kaybettiler? Görünüşte yeniçeriliğe husumet izhar, hakikatte ise İstanbul'un siyasî ve içtimâî rezâletleriyle mücadeleyle tasavvur eden Abaza Mehmet Paşayı yine burada, Sivas şehrinde Kalâvun Yusuf Paşa, niçin tevkif edemedi? Tarih karıştırırsak yakın sayılacak mazi içinde halkın muhabbetine ve muzaharetine güvenerek herhangi bir se-

bepile ileri atılanların kolay kolay mağlûp edilemediklerini görürüz. Onun için makul olalım, sükûnetle konuşalım. Bağrı yanık vatana yeni bir yara da biz açmıyalım.

Vay efendim vay. Sen misin tarihten bahseden, sen misin sükûnet tavsiye eyliyen. Artık ne İttihatçılığım kaldı, ne işyan çıkarmak isteyenlere yordakçılığım. Yüzüme karşı bu töhmetleri tekrar ede ede, tazeliye tazeliye söylüyorlardı ve muhtelif kelime kalıpları kullanarak; gününe hazır ol, demek istiyorlardı.

Ben bir yandan güler görünerek onları kızdırıyor, bir yandan da kendilerini yanımdan uzaklaştırmak yollarını arıyordum. İşte bu sırada *Sivas merkez telgraf müdürü alı al, moru mor bir biçimde odaya girdi, titrediği hissolan elleriyle âdeta sımsıkı tuttuğu şu telgrafı bana uzattı :*

c. BİR TELGRAF : GELİYORUM

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine

Şimdi Tokat'tan Sivas'a müteveccihen hareket olunduğunu ve zâtı devletleriyle teşeri üf imkânının takarrüp ve tahakkuk etmek üzere bulunmasından dolayı samimî surette mütehassis bulunduğumu arzederim.

*Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal*

Bu umulmıyacak haberi alır almaz ilk düşündüğüm şey, İbrahim Tali Beyin Dahiliye Nazırı hakkında söylediği sözlerdi. Hâkim büyük bir siyâsî dolap çevirmek hulyasıyla nezaret sandalyasında da yalancılıktan çekinmiyeceğini ve «gayri vakii» vâki göstermiye kalkışacağını söylemişti.

23 Haziranda azledildiği bize bildirilen Mustafa Kemal Paşanın 27 Haziranda (Üçüncü Ordu Müfettişi) ünvanını kullanmakta devam etmesi ve müfettişlik mıntakası dahilinde seyahate çıkması o hükmün doğruluğunu ispat ediyordu.

İkinci düşündüğüm şey de, Harput valisi ile Hürriyet ve İtilâfın Sivas mümessili tarafından tevkif edilmesi istenilen zatın Sivas'a gelmek suretiyle nefsine karşı gösterdiği itimat idi. Ben bilhassa bu düşünceden aldığım şevk ile telgrafı bir daha ve bir daha okuduktan sonra Ali Galip Beye uzattım :

— Buyurun, dedim, okuyun. Sonra da kalkın tertibat alın, Üçüncü Ordu Müfettişini yakalayın.

Ali Galip Beyin telgrafa kapanan gözlerinin nasıl bir değişikle açıldığını, renginin nasıl sarardığını, dudaklarının nasıl titrediğini tarif edemem. Teklifsizce, fakat telâşla telgrafı kaparak, gözden geçiren Halit Beyin de vaziyeti onunkinin aynı olup gerçeken gülünçtü. Ben uzun bir zamandan beri canımı sıkan bu iki ayak politikacısından hınç çıkarmak için kaşlarımı çattım :

— Beyefendi, dedim, bir şey söylemiyorsunuz. Üç, dört saat sonra, Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta bulunacak. Burada niçin oturuyorsunuz, düşündüklerinizi yapsanıza!

Ali Galip Bey, mahçup ve muztarip, telgrafa bir daha göz attı, sonra silkinir gibi oldu, hayretle ve dikkatle satırları muayeneye girişti, saatine baktı :

— Geliyor değil, geliyor değil, dedi, gelmiş. Sivas'a hemen hemen girmiş. Çünkü telgrafın keşide saati üzerinden altı saat geçmiş!

Ben, bu kaydın farkında değildim. Telgrafı alarak tetkik ettim, Elâziz valisinin keşfinde isabet gösterdiğini anladım ve cevap verdim :

— Ben, Paşayı karşılamıya gideceğim. İsterseniz siz Halit Beyin temin edeceği kuvvetle kendisini tevkif ediniz.

Ali Galip Bey, bir gafletten uyanıyormuş gibi, başını kaldırdı :

— Onunla Harput'ta karşılaştaydık, dediğimi mutlaka yapardım. Lâkin burada mesuliyet size aittir!

Ciddî söylemiştim, Mustafa Kemal Paşayı istikbale çıkardım. Lâkin onun Sivasa geleceğini —Erzurum'da bir kongre açıldığını bildiğimiz halde— tahmin etmediğimizden, yahut hâdiseler bizi şaşırttığından hiçbir hazırlığımız yoktu. Telgraftaki saat kaydına göre, şuna buna haber yollamıya da vakit müsait değildi. Bu sebeple, yalnız İbrahim Tali Beyi davet ettim, telgrafı gösterdim. Haberi var olduğunu hissettiren bir tavırla sadece sordu :

— İstikbale çıkacak mısınız?

— Tabii. Yalnız vilâyet erkânını Paşanın gelişinden haberdar edebilmek ve onları da istikbale çıkartmak için. biraz vakit kazanmak lâzım. Sizden çok rica ederim. Nümune çiftliğine teşrif buyurunuz. Mustafa Kemal Paşa henüz oraya gelmemişse, kendisini bekleyiniz, bizler gelinceye kadar da çiftlikte istirahat etmelerini temin ediniz. Şöyle derlice topluca istikbale çıkmazsak ayıp olur.

İbrahim Tali Bey'e Harput Valisiyle, Hürriyet ve İtilâf şube reisiyle yaptığımız münakaşaları da —yürekte elemeleri

paylaşmış olamak için— anlatmaktan geri kalamadım. Muh-terem mütefekkr, fakat mütebessim bir tavırla sözlerimi din-ledi. «Eğlenceli bir muhavere!» deyip bahsi kesti ve veda edip ayrıldı.

Ben de, Mustafa Kemal Paşanın Sivas'a girmek üzere bu-lunduğunu, münasip zevatı toplıyarak, istikbale çıkmasını Ra-sim Beye bildirdim. Bir yandan Tokat mutasarrıfı ve Yeni-han kaymakamı ile makine başında konuşarak, Paşanın o merkezlerden ne vakit ayrıldığını öğrenmek üzere, telgraf müdürünü harekete geçirmiştim. Aldığım cevaplardan aziz yolcunun henüz Yenihan'la Sivas arasında bulunup Nümune çiftliğine varmadığını anladım, neşeyap oldum ve hesaplı dav-ranıp, tam zamanında yani müşarünileyhin istirahat noktası olarak kabul ettiğimiz Nümune çiftliğine yaklaştığına hük-mettiğim anda otomobilime bindim, yola çıktım.

İçimde —garip bir seziş olabilir, fakat— hem helecan, hem heyecan vardı. Helecan dediğim yürek çarpıntısı bütün Anadolu'yu kendi adı etrafında toplamak istidadını, kabiliye-tini ve kudretini hissettiren Mustafa Kemal Paşayı şanına lâ-yık surette karşılamamak endişesinden doğuyordu. Heye-can dediğim halet ise, bana bir başka âlem gibi görünen o mü-him zat ile yüzleşmek üzere bulunuşumdan ileri geliyordu.

Nümune çiftliği, Sivas'a pek yakındır. Otomobille oraya on, onbeş dakikada gidilebilir. Fakat bu kısa mesafe o gün bana pek uzun geldi. Her dakika, bir saat uzunluğu hissetti-riyordu ve bu vehmî duygu, enikonu bir üzüntü membaı olu-yordu.

Nihayet çiftlik görüldü, bende de bir çocuk sevinci yüz gösterdi. *Bu şatırlar ölümümden ve belki Mustafa Kemal Paşanın da ebediyete intikalinden sonra, neşrolunacağı için söz-lerimin riyakârlığa hamlolunmuyacağını umuyorum* : Uzun ve samimi bir iştıyak devresinin sonuna, hasreti çekilen mah-bup ve maşukun huzuruna varılmış gibi, ruhi ve pek tatlı bir sarsıntı geçiriyordum. Fakat çiftliğin önüne ulaştığım zaman Paşayı, yanındakilerle birlikte otomobillere binmeye hazır bir vaziyette buldum. Halbuki geridekilere hazırlanmak, araba,

at bulup istikbale çıkmak fırsatı verebilmek için Paşanın —en az bir saat— çiftlikte kalması lâzımdı.

Bu sebeple hemen otomobilden indim, insan kılığına temessül etmiş dehadan başka bir şey olmayan Paşayı candan gelen sevgi ve saygı ile selâmladım :

İğbirarını hissettirmek istiyen deha, ne de sert konuşmuş!... Benim, en halis bir hürmetle arzettiğim bu niyaza, Mustafa Kemal Paşa, idraki şaşkınlatan bir sesle cevap verdi:

— Hayır, hayır. Kahveye lüzum yok. Hemen hareket edeceğiz.

Ve bana kendi otomobilini göstererek ilâve etti :

— Siz de yanıma buyurunuz.

Onunla yanyana bulunmaktan hem şeref alacaktım, hem —vaziyetini tesbite yaraması mümkün— istifadeler elde edecektim. Lâkin, Amasya'dan beri Paşaya otomobilde refakat eden eski Bahriye Nazırı Rauf Beyin geride kalmasını neza-kete uygun bulamıyarak, itiraz etmek istedim :

Rauf Beyefendiyi, dedim, zatîâlinizden ayırmak istemem. Ben müsaadenizle, kendi otomobilime bineyim.

— Olmaz yanıma geliniz!

Sesi o kadar hâkimdi ki, ihtiyarsız boyun kırdım ve ıradesiz zinde yürüyüp, otomobiline bindim. Bir neferle, bir başkumandan vaziyetindeydik. Kendimle onun arasında o kadar büyük bir mesafe görüyordum. Tabii sürur ve gurur içindeydim de. Paşanın beni ısrarla yanına davet etmesinden iftihar duyuyordum. Fakat bu sevinç, çok sürmedi ve Paşanın iltifat için değil, *ağır bir şüphenin halli için, beni otomobiline aldığı çabucak meydana çıktı.*

Ömrümün en acı dakikalarından birini teşkil ettiği cihetle, bu vakıayı kaydetmek isterim : Otomobil şehre doğru hareket edince, ben —içimi kaplıyan neşenin zoruyla— bir şeyler söylemek ve Paşayı da söyletmek arzusuna kapıldım :

— İnşallah, dedim, yolculuğunuz iyi geçti!

O, ruhumu okumak ister gibi, derin derin yüzüme baktı, en inatçı dimağlara her sırrı itiraf ettirecek bir sesle şu cevabı verdi :

— *Sen, onu bunu bırak da, Sivas'ta yapılan hazırlıkları anlat : Beni tevkif etmek için kaç kişi bulabildin ve bunları nerede pusuya yatırdın?*

«Aman Paşam, bu nasıl söz?» demekten başka bir karşılık bulamıyacak kadar şaşırmış ve bu ağır bühtanın, töhmetin ruhuma hissettirdiği eza altında bunalmışım.

O, ıstırabımı anladı, gözlerinde beliren bir tebessümle idrakimi şevke getirdikten sonra —ciddiyetini bozmadan— anlattı :

— *Ali Galip'le yaptığınız münakaşalardan haberim var. Fakat beni Nümune çiftliğinde alıkoymak için İbrahim Tali Beyi memur edişinizden, şahsan da aynı teklifte bulunmanızdan şüphelendim. Ali Galip'in sizi de kendine uydurmuş olmasına ihtimal verdim. Sizi otomobilime alışımda, bu şüphe yüziündendir. Yanımda rehine gibisiniz. Şayet bir pusula varsa sizin belki de benden önce, kurban gitmeniz muhakkaktır!*

Gözlerim yaşarıyordu. O, gülümsiyerek llâve etti :

— *İhtiyat iyi şeydir. Size de tavsiye ederim ve bu mace-rayı unutmamanızı isterim!*

Beş dakika sonra, üçüncü kolordu kumandanlığı dairesi önünde otomobilden iniyorduk ve ben, Paşanın bir zabite şu emri verdiğini duyuyordum :

— *Burada bulunan Harput Valisi Ali Galip'le onun İstanbul'dan beraber getirdiği kimseleri hemen buldurun, bura getirin!*

Vâkanın sonu ibrete lâyıktır, anlatayım :

Ali Galip Bey —birlikte getirdiği memurlarla beraber— âdeta tahtelhıfz Mustafa Kemal Paşanın huzuruna çıkarılmıştı. Paşa, kaşları çatık ve çehresi asık bir vaziyette onları kabul etti.

Bir müddet ayakta tuttu, sonra oturmalarını emretti ve Ali Galip'i muhatap tutarak, ağır bir tevbih nutku irad eyledi. Kelimelerin silleden farkı yoktu. Fakat bu utandırıcı, harap edici nutuk, sade bir hakaret yağmuru değildi. Ali Galip'in

Sivas'ta günlerce oturarak saman altından su yürütmeye çalışmasını «bayağılıkla» tasvir ve kendisini hem takdir, hem tahkir etmekle beraber, —hayrete değer münasebetler düşürerek— millî hareketin mahiyeti, hedefi ve kutsiyeti hakkında da irşatları ihtiva ediyordu.

Süt dökmüş kedi. Ali Galip Beyin o sıradaki vaziyeti yanında arslan yavrusu sanılabılırdi. Bedbaht adam, o derece perişandı boyuna ter döküyor, boyuna yutkunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, belki yirmi dakika sert hitabesini devam ettirdi. Sonra, elinde tuttuğu iri taneli bir tesbihi, yanbaşında ki sehpa attı :

— Askerler, dedi, mert olur. Türk askeri ise, mertlerden mert ve pek civanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bu kaidayı istisna mı teşkil ediyorsunuz?.. Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet, yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü?

Ali Galip Bey, birkaç kelime söylemek istedi, fakat Mustafa Kemal Paşa müsaade ve müsamaha göstermedi, kızgın kızgın ayağa kalktı :

— Size dedi, daha ağır muamelede bulunabilirdim. Mütekait bir asker olduğunuza hürmet gösterip, bu kadarla iktifa ediyorum. Şu kadar ki, aklınızı başınıza almaz, haddinizi tanımaz, dilinizi de kısmaırsanız, âkıbetiniz vahim olur. Haydi, buyurun, yerinize gidin. Derin derin düşünün. Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lâzım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez.

Ali Galip Beyin ertesi gün bavullarını alıp İstanbul'a döneceğini tahmin ediyordum. Halbuki, o, tepeden tırnağa kadar ıslatıldığı günün gecesinde, Mustafa Kemal Paşanın konukladığı yere geldi. Pek mühim maruzatta bulunacağını haber verdirerek, mülâkata kabul edilmesi ricasında bulundu. Rauf ve İbrahim Tali Beylerle ben, Paşanın nezdinde bulunuyorduk.

Harput Valisinin gerçekten mühim ve mahrem şeyler söylemek istediğini sanadak odadan yavaşça çıktım. Ali Galip,

sofada —ceketinin düğmelerini iliklemiş olarak— endişeli bir tavırla dolaşıyordu. Kendisine selâm verdim, «nasılsınız» dedim. Fakat uzunca konuşmamıza zaman kalmadı. Paşanın yaveri geldi, «Buyurun» diyerek onu içeri götürdü.

Ali Galip Beyin neler söylediğini, ne tavırlar aldığını bilmiyorum. Yalnız Paşanın —uzun bir muhavareden sonra— onun Harput'a gidip işe başlamasına müsaade ettiğini öğrendim. Nitekim ertesi sabah, Mustafa Kemal Paşa Erzincan istikametinde yola çıkarken Ali Galip Bey de Malatya'ya doğru hareket etmiş bulunuyordu.»

Mustafa Kemal Paşanın Nutuk'ta anlattığına göre, Ali Galip mahrem bir şey görüşmek istediğini söyliyerek, Mustafa Kemal Paşanın yanına girince, onu, hareketlerinin görünüşüne önem vermemesini rica ederek Elâziz Valiliğini kabul edip gelmesindeki maksadının Mustafa Kemal Paşaya hizmet etmek olduğunu ve görüşüp talimat almak için Sivas'ta beklediğini söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Beyin, kendisinin ordu müfettişliğinden azledildiğine dair 23 Haziran tarihli tamimini ancak Sivas'a geldiği zaman öğrenmişti. Tabii bir gün evvel Ali Kemal Beyin Dahiliye Nezaretinden istifa ettiğini de aynı zamanda öğrenmiş bulunuyordu. Ertesi sabah Erzurum'a hareket edecekti. Hiç uyumadan gece sabaha kadar çalışan Mustafa Kemal Sadarete (Başbakanlığa) ve Harbiye Nezaretine bir telgraf çekerek, istifa eden Dahiliye Nâzırının kendisinin azledildiğine dair 23 Haziran tarihli tamiminden şikâyet etmişti. Bu telgraf şu cümlelerle sona eriyordu :

«... Bu muhataralı ve mesuliyeti cidden ağır düşüncelerin millet ve memleketin selâmeti âtiyesi için ne büyük zararlar tevhit edebileceğini tekrar arza mecburum. Mumaileyh hakkında yapılacak muameleyi takdiri fahimanelerine arz ederim.»

Bu telgraftan beklenecek fazla bir fayda yoktu. Fakat, Ali Kemal'in 23 Haziran tarihli tamiminden sonra 26 Haziran-

da Dahiliye Nezaretinden istifa etmesini, Mustafa Kemal Paşa Hükümetin bu tamimi tasvip etmediği ve Dahiliye Nâzırının istifaya mecbur kaldığı şeklinde yorumlamış görünmek istiyordu. Başbakanlığa ve Harbiye Nezaretine yazdığı telgrafı da bu yorum etrafında kaleme almıştı. Padişah iradesi ile tayin edilen bir görevden, yine ancak Padişah iradesi ile ayrılabilirdi. Ortada böyle bir irade yoktu. Ne bağlı olduğu Harbiye Nezaretinden, ne de Sadarettten, azledildiğine dair de bir telgraf almamıştı. Dolayısıyla, Dahiliye Nâzırının böyle bir tamim yayınlaması hükümet etme sorumluluğu ve ciddiyeti ile bağdaştırılamazdı. Mustafa Kemal Paşa, söz konusu telgrafı yazmakla, bu hususları belirtmek ve hükümeti mahçup bir duruma düşürmek amacını gütmüştü. Eğer azledilmesi için gerçekten bir karar varsa, ortada böyle bir gayrı ciddi tamim dururken, hiç olmazsa azil kararının geri bırakılması düşülebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda bütün vilâyetlere, müstakil ve mülhak mutasarrıflıklara, kolordulara ve ikinci ordu müfettişliğine de bir tamim yazarak Dahiliye Nezaretinin 23 Haziran tarihli tamiminin etkisini gidermek istemiştir. Tamimin birinci maddesinde, yukarıdaki görüş ve yorum değişik bir biçimde kaleme alınmıştır. İkinci maddede, Mustafa Kemal Paşa özetle şöyle diyordu :

Memuriyetimin sona erdiğine dair bana Padişah Buyruğu tebliğ edilirse, tabii sıfat ve memuriyetimden ayrılır ve bunu başkalarından evvel bizzat ben tamim ederim. Fakat bu takdirde de, sinei millete, milletin bir ferdi olarak millî vazifemi yapmaya çalışırım. Binaenaleyh devletçe ve padişah buyruğu ile bana verilmiş olan Üçüncü Ordu Müfettişliği üzerimde kaldıkça, bütün vilâyetler ve mutasarrıflıklar benim icbaplığımın gereğini yapmaya mecburdurlar. Ayrıca Ordu Müfettişliği devletin resmî bir makamı olduğu için, bu makam hiçbir zaman kişilerle kaim değildir. Müfettiş değilse bile, ordu müfettişliği ile yazışmanın ve irtibatın devam ettirilmesi gerekir.

ERZURUM YOLUNDA

Mustafa Kemal Paşa 28 Haziran sabahı erkenden Sivas'tan hareketle 2 Temmuz günü Erzincan'a ulaşmıştı. Burada saray başkâtibinden kendisine yazılmış bir telgraf aldı. Başkâtip, Mustafa Kemal Paşaya, Padişahın şu sözlerini bildiriyordu :

«Sizin malûm olan vatanperver duygularınızla o havalide bazı tertipler ve teşebbüslerde bulunmanız İngilizlerin nazarı dikkatlerini çekmiş ve hükûmetin tazyike başlanmışlardır. Devletimizin bugünkü durumu taşrada zan ve tahmin edildiği derecede endişe ve telâşı mucip değildir. Devletin varlığının ve istiklâlinin sağlanmasına muvaffak olunduktan sonra, Saltanat merkezinden taşranın kurtarılması mümkündür.

Harbiye Nezaretince azliniz chetine gidilmesi tarafımızdan uygun görülmemiştir. Yabancıların tazyiki ile hakkınızda haysiyet kırıcı bir muamele yapılmasına gönlümüz razı değildir. Ya istifa ederek İstanbul'a dönünüz, yahut iki ay tebdilhava alarak, durum aydınlanıp sulh kararlaştırıluncaya kadar seçeceğiniz bir şehir veya kasabada istirahat ediniz.»

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey ile beraber Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa da istifa etmiş, Harbiye Nezaretine Ferit Paşa (Topçu Generali) tayin edilmişti. Mustafa Kemal Paşa Erzurum yolunda Mamahâtun'a geldiği 2/3 Temmuz gecesi, yeni harbiye nazırından şifreli bir telgraf aldı. Harbiye Nâzırı Ferit Paşa şatafatlı bir üslûpla âdeta yalvarır bir tarzda özet olarak şöyle diyordu :

Harbiye Nezaretine başladım. Hükûmeti epeyce müşkül bir mevkide buldum. Benim kadar sizi ruhunuzun en derin köşelerine kadar anlayabilmiş bir fert yoktur. Şimdilik, hükûmetle aranızdaki anlaşmazlığın sebeplerini bilemiyorum. İngilizlerin bazı kumandanlarımıza reva gördükleri muamelelerin size de tatbiki beklenmemekle beraber, ben her türlü çareyi düşündüm. Mağlûbiyet devasız bir illettir. Galiplerin istekleri yapılmazsa, vatan daha büyük felâketlere uğrıyacağı için, hükûmet maalesef sizin hizmetlerinizden mahrum kal-

maya mecburdur. Padişahın size karşı büyük teveccühü vardır. Onun arzularını size iletiyorum. (Saray Başkâtibinin bildirdiği teklifleri tekrarlıyordu).

Elimden gelecek her arzunuzu yapacağımı bilirsiniz. Vereceğiniz muvafakat cevabı hem bana olan itimat ve muhabbetinize delil, hem de nezaretteki muvaffakiyetime başlangıç olacaktır. Ellerinizden öperim.»

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nâzırına durum hakkında gerekli bilgileri verdikten sonra tebdilhava alarak Anadolu'da kalmakta bir mahzur görmediğini bildirdi ve yoluna devam etti.

Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuzda Erzurum'a vardığı zaman, Harbiye Nâzırı Ferit Paşadan aşağıdaki telgrafı aldı :

Dersaadete hareketlerinin tesrib uyurulmasını rica ederim.»

Satılmışlığın, mevki düşkünlüğünün, aczin insanları ne hale düşürdüğünü görmek için Harbiye Nâzırı Ferit Paşanın telgraf makinesi başında, Mustafa Kemal Paşaya söylediklerini de aşağıya aynen alıyoruz :

«Paşam! İtilâf mümessillerinin pek kat'i müracaatları bugünkü telgrafnamemi yazmaya mecbur etti. Zâtı âlilerini benim kadar kimse bilemez. Hamiyeti vataniyelerinin ulvî gayelerine vakıfım.

Bendeniz İstanbul'a teşrif buyurulacağını gerek Şevket-meap Efendimize ve gerek mümessillere karşı taahhüt eyledim. Mahcup olmuyacağıma eminim.

Hakkı âlilerinde İtilâf Mümessillerinden de berayı teşriflerinde hürmetten başka bir şey muntazır değildir. Bunlar temin edilmiştir. Ancak ve ancak, zâtı âlilerinin hemen o havalıyı terk ile buraya gelmeniz lâzımdır.»

Bu başlangıç ile, Harbiye Nâzırı Ferit Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında uzun bir telgraf konuşması cereyan etmiş ve Mustafa Kemal Paşanın son sözleri şunlar olmuştur :

«Ermenistan'a vaadedildiğini bilmekle heyecan ve galeyan içinde bulunan doğu vilâyetleri halkı arasından çıkıp gelmek hususundaki teklifinizi yerine getirmekte şahsi irademü kullanmaktan mânen ve maddeten memnu bulunuyorum. Va-

ziyetin takdirini, müsellemler olan fetanet ve nüfuzu nazarı sâ-milerine arz eylerim efendim.»

**MUSTAFA KEMAL PAŞA
ERZURUM'DA**

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldiği zaman, İstanbul ile ilişkisi en gergin noktasına ulaşmıştı. İpler kopmak üzereydi. Her an, Ordu Müfettişliğinden azledildiği ve hatta ordu ile ilişkisinin kesildiği, kendisine tebliğ edilebilirdi. Günlerden beri sürüp gelen telgraf yazışmalarının, makine başı konuşmalarının bu sonuca varacağını biliyordu ve buna hazırды. Bir «ferdi milllet» olarak çalışmalarını sürdürmeye kararlıydı. Fakat yürüyeceği yolun üzerinde birçok meçhuller vardı. Dış görünüşü ile, mevcudu ve savaş gücü bakımından en kuvvetli kolordu merkezinde bulunmakla emniyet içindeydi. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, vatansever bir askerli. Fakat bunlar, Mustafa Kemal Paşaya güven ve rahatlık duygusu veremezdi. Çünkü, Kâzım Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa *birbirlerini sevmezlerdi*. Müsterek ve yakın arkadaşları İsmet Paşanın deyimiyle, birbirlerinden âdetâ nefret ederlerdi ve Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşadan korkar, çekinirdi. Ve haklı olarak, bir tedirginlik içindeydi.

Enver Paşanın emir çavuşluğu yaptıktan sonra Kâzım Karabekir Paşanın maiyetine giren ve kendi ifadesi ile Kâzım Paşaya «Enver Paşa yadigârı» olarak hizmet eden Ali (Metin) Çavuş, henüz yayınlanmamış olan hatıralarında, bize bu hususta çok ilginç bilgiler vermektedir.

Ali Çavuş, Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'a gelişini, Kâzım Karabekir Paşanın kendisini onun hizmetine verişini şöyle anlatır :

«Karabekir Paşa bana şu emri verdi :

— Ali Çavuş! Padişah hazretlerinin yaveri, müfettiş olarak ordumuzu teftişe geliyor. Senin iyi bir asker olduğunu ve ordumuzun yüzünü güldüreceğini bildiğim için, seni onun maiyetne veriyorum. Büyük adamların yanında çok kaldın. Bu hususta tecrüben fazladır. Burada kalsa kalsa on gün ka-

dar kalır. Kendisini son derece memnun etmemiz lâzımdır. Hemen şimdi 8 - 10 nefer al, müstahkem mevki binasını misafirhane olarak hazırla. Beni de neticeden sık sık malûmatlar et.

Öğleden sonra idi. Muazzam bir tezahürat arasında 40 - 50 kişi benim bulunduğum üst kata çıktılar. Kapıyı açmış, esas vaziyetimi almıştım. İlk defa göz göze geldik. Aniden çarpıldığımı zannettim. Bir şok geçirilmiş gibi vücudumu ateş bastı. Beni büyüleyen bu derin mavi gözleri ben İstanbul'da çok görmüştüm. Enver Paşanın maiyetinde iken, Mustafa Kemal Paşa ile bir çok defalar karşılaşmıştık. Biraz daha zayıflamış, rügan çizmeler üstünde yana doğru sarkan gayet parlak yaverlik kordonları kendisine bambaşka bir heybet vermişti. Yüzü sarı ve ince, fakat gözleri bir âlemdi. Tahminen 10 - 15 kişi misafir odasına geçtiler. Halk caddede hâlâ tezahürat yapıyordu. Bir saat kadar bu, böyle devam etti. Kahveler içildi. Paşanın yorgunluğu düşünülerek, ziyaretçiler gitmeye başladılar. En son Kâzım Karabekir Paşa da odadan çıktı. Yaver Paşa, Paşayı merdiven başına kadar geçirerek uğurladılar.

Kâzım Karabekir Paşa, daha evvelden bana, müfettiş Paşanın en ufak hareketini gözden kaçırmamamı, daimi tarassut altında bulundurmamı, sual soracak olursa katiyen sır vermememi emretmiş olduğundan, dikkatli bulunmak zorundaydım. Herkes gitmiş, sokak kapısını kapatmıştım ki, Müfettiş Paşa beni çağırdı. İçeri girerek sert bir selâmla :

— Emirleriniz Paşam, dedim.

Yüzüme sert sert baktı ve adımı sordu. Künyemi okuduktan sonra :

— Sen Enver Paşanın yanındaki Ali Çavuş değil misin? dediler.

Beynime bir balyoz indiğini zannettim. Ensemde akan ter, sanki sırtımı yalıyorak topuklarıma kadar iniyordu. Gözlerim kararmış, neredeyse düşüp bayılacaktım. Gayri ihtiyari, korkudan olacak :

— Hayır Paşam, dedim.

Birdenbire, gözlerinde bir alev görmüş gibi oldum.

— Çık dışarı (...)

Sesleri kulaklarımı çınlattı. Dışarı çıkmak için kapıyı bulamadım. Neden sonra, sendeler bir vaziyette dışarıdaydım. Biraz kendime gelince, koşarak solluğu kolordu kumandanlığında aldım. Kâzım Paşa, beni Müfettiş Paşanın hizmetine verdikleri zaman, istihbarat işini de hususen bana emanet buyurdıklarından, lüzumu halinde her saatte müsaadesiz yanına girebileceğimi kendi postasına emretmişlerdi. Hemen yanına girdim.

— Ne o Ali Çavuş? Mühim bir haber mi var? diye sordu.

Dikkatle bana bakıyordu. Konuşacak halde değildim. Kesik nefeslerle olanları naklettikten sonra :

— Kıymetli Paşam, dedim, siz âlicenap bir velinimetimsiniz. Sizden yalvarıyorum, beni bu vazifeden affediniz. Yaver Paşanın hiddeti karşısında duracak kuvveti kendimde bulamıyorum. Biliyorsunuz, kurşuna dizilmekten zor kurtuldum. Beni zaten tanıdı, bu sefer sağlam ölümden kurtulamam.

Ben böyle yalvarırken — toprağı cennet mekân olsun, Allah gani gani rahmet eylesin son derece sert olduğu kadar merhametli ve müşfik olan Paşa :

— Sen korkma! Senin kılına dahi bir zarar gelmeyecek. Müfettiş Paşanın senden memnun kalacağına eminim. Seni tanıması da mühim bir şey ifade etmez. O hususatı ben kendisi ile görüşürüm. Haydi doğru yanına git ve emirlerimi unutma, dedi.»

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da ilk iş olarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Raif Hoca ve Cemiyetin diğer üyeleri ile temaslara girmişti. Onlarla yaptığı görüşmelerde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin faaliyetlerini, Cemiyetin Doğu Anadolu illerindeki gücünü, bu bölgedeki çeşitli fikir, görüş ve akımları öğrenmiş ve Cemiyet yöneticileri ile bir dostluk ilişkisi sağlayarak, gerekli telkinleri yapmıştı.

Erzurum Kongresi toplanmak üzereydi. Mustafa Kemal Paşa, bu kongreye nasıl bir yön vereceğini biliyor ve kongre son gelişmeleri tahmin ediyordu. İlk önce, durumu arkadaş-

ları ile görüşmesi ve onların niyet ve kararlarını anlaması gerekiyordu. Bunun için özel ve mahrem bir toplantı düzenledi. «Müstahkem mevki binası» veya «Erzurum Kalesi Muhafızlığı» diye anılan misafir kaldıkları binada bir gece bu toplantı yapıldı. Toplantıya katılanlar şunlardı :

*15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa
Eski Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Bey
Erzurum Valisi Münir (Akkaya) Bey
Eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Kansu) Bey
Eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Yiğit) Bey
Müfettişlik Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey
Müfettişlik karargâhından Hüsrev (Gerede) Bey
Müfettişlik Karargâhından Doktor Refik (Saydam) Bey*

Mustafa Kemal Paşa uzun bir konuşma ile memleketin içinde bulunduğu şartları arkadaşlarına anlattı ve bu durumda yapılması ve alınması gerekli tedbirleri, nasıl çalışılacağını açıkladı. Millet hakimiyetine dayanan kayıtsız ve şartsız müstakil bir Türk devleti kurmaktan başka çare olmadığını söyleyerek sözlerine şöyle devam etti :

«Görüyorsunuz ki, arkadaşlar; yürüyeceğimiz yol tehlikelerle, çetinliklerle, hattâ ölmek ve öldürülmek ihtimalleri ile doludur. Sarp ve haşın bir yoldur. Bu tehlikelere göğüs germeye kendisinde iktidar, azim, imkân ve cesaret görmeyen arkadaşlarımız varsa, şimdiden aramızdan ayrılabilirler. Ancak bu saydığım tehlikeleri, ihtimal ve yorgunlukları göze alabilenlerdir ki benimle teşriki mesai etmeyi kabul etmiş olurlar. Hiçbir arkadaşımın vicdanı, düşüncesi, karar serbestliği, umumi ve hususi vaziyetinin icap ve sevkleri üzerinde tesir hasıl etmek istemem. Her arkadaş vicdanı ile başbaşa kalarak serbestçe düşünmeli, karar almalıdır. Vaktimiz var. Hemen karar almak mecburiyetimiz yoktur. Sonradan herhangi bir bozgunculuğa mahal kalmaması için bu noktaların iyiye düşünülmesi hepimiz için aslî şarttır.

Büyük bir vatan ve millet davasına atılıyoruz. Bütün bir milletin maddî ve manevî seferberliği, mücadelesi, savaşma-

si ve muzaffer olması lâzımdır. Böyle muazzam bir dava gizlice görülemez ve yürütülemez. Millet dâvası ancak millet huzurunda görülüp yürütülebilir. Bunun için de ortaya çıkmak, bir millet ferdi olarak çalışmak icap edecektir.

Böyle bir büyük dâvayı başarmak teşebbüsünü ele alacak organizasyonun ve millî vazifenin başına geçecek zatın kim olacağı hakkında da kat'i bir fikrim yoktur. Bu tâyin hakkı bu anlarda sizlerin, ondan öteye safha safha milletindir.

Arkadaşlar, vakit bir hayli geç. Uzun uzun düşünmenize ve karar almanıza fırsat vermek için bu geceki görüşmelerimizi kâfi buluyorum.»

O geceden itibaren Mustafa Kemal Paşanın arkadaşları kendi aralarında, Mustafa Kemal'e verilecek cevabı hazırlamaya başladılar. Düşünüp taşınıyor, birbirleri ile istişare ediyorlardı. Karar çabuk verildi. Hemen ikinci toplantı yapıldı ve Mustafa Kemal Paşaya şöyle dediler :

— Paşam, arkadaşlar, hep birlikte düşündük. Kararımızı verdik. Gaye uğrunda ölmeye hazır olarak vazifeye hazırız.

Mustafa Kemal Paşayı şef olarak da kabul etmişlerdi. Paşa arkadaşlarının güvenine teşekkür ettikten sonra şöyle konuştu :

— Arkadaşlarımdan bir noktayı rica ediyorum. Deruhte ettiğim mesuliyeti bir şarta bağlamak istiyorum. Emirlerimin istisnasız, mafevk bir kumandan emri halinde ifasını isterim. Muvaffakiyet için bu şarttır.

İşler yolunda gidiyordu. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın ümit bağladığı kimselerden bir kısmı fire vermeye başlamıştı. Erzurum Valisi iken azledilen, fakat Mustafa Kemal Paşanın ricası üzerine kendisini Erzurum'da bekleyip gizli toplantılara katılan Münir Bey, ciddi mazeretleri sebebiyle fiilî vazifeden affını rica etmişti. Münir Bey, bir süre sonra da, Erzurumdan ayrılarak İstanbul'a gidecekti. Bu arada, Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşanın İstanbul'a gittiğini haber almıştı.

Cemal Paşanın İstanbul'a niçin gittiğini, Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı Selâhattin Beyden tahkik etmişti. Çünkü olay önemliydi. 7 Temmuz günü aşağıdaki tamimi, şifreli telgrafla her tarafa bildirdi :

«1 — İstiklâlimizi muhafaza uğrunda teşekkül ve taazuv etmiş olan millî kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzden masumdur. Devlet ve milletin mukadderatında, iradei milliye âmil ve hâkimdir. Ordu işbu iradeyi milliyenin tâbi ve hâdimidir.

2 — Müfettiş ve kumandanlar, herhangi bir sebeple, kumandanı ıskat edildikleri takdirde kendilerini istihlâf edecek zevat tehhidi mesai olunabilecek evsafa malik bulunursa kumandayı tevdi ve fakat mıntakai nüfuzlarında kalarak vezâifi milliyelerini ifaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde yani bir İkinci İzmir vakasına meydan verebilecek kimsele-
rin tâyini halinde, kumanda asla terk olunmayacak ve bilâ-
mum müfettiş ve kumandanlar tarafından, emniyet ve itima-
dın selbolunduğu serdiyle, muamelei vakıa reddolunacak ve
kabul edilmeyecektir.

3 — Memleketimizi kolaylıkla işgal maksadına mâtuף olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından vâki tazyikat neticesinde, hükümet herhangi bir kıta teşkilâtı askeriye ve milliyemizi ilgaya emir verirse, kabul ve tatbik edilmeyecektir.

4 — Âmal ve gayesi istiklâli millinin teminine mâtuף olan Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ve teşebbüsâtının za'f ve inhilâline bâdi olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu, katiyen menedecektir.

5 — Devlet ve milletin temini istiklâli gayesinde, bilcümle memurini mülkiyei devlet, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ordu gibi meşru muzahiridir.

6 — Vatanın herhangi bir mıntakasına, taarruz vukuu halinde, umum millet, müdafaai hukuka âmade bulunduğundan bu gibi hâdisat vukuunda tevhide icraat için derhal her taraf birbirini en seri surette haberdar ederek vahdeti harekât temin olunacaktır.

Bu tebligat Anadolu ve Rumeli'de bulunan bilûmum ordu ve kolordu kumandanlarına ve sair icabedenlere tebliğ olunmuştur.»

7/8 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa, telgrafhaneye makine başına davet edildi. Arkadaşları ile beraber telgrafhaneye giden Mustafa Kemal Paşayı makine başında bekliyen, Saray Başkâtibi Ali Fuat Beydi. Ali Fuat Bey, Padişah adına Mustafa Kemal Paşaya şunları söylüyordu :

«Oraca vaki olan teşebbüsâtı vâlâları her nasılsa İngilizler şahsı valâlarına karşı muhilli haysiyet hiçbir muamelede bulunmıyacaklarını sureti katiyede taahhüt eylediler.»

Bir süre karşılıklı yazışma ile, Padişah, Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a dönmesinde, veya ister tebdilhava, ister izin suretiyle dilediği yerde oturması hususunda ısrar etmiş, Mustafa Kemal Paşa ise, uygun bir dille, bu tekliflere karşı direnmişti. Nihayet, kendisine Başkâtip Ali Fuat Bey aşağıdaki telgrafı yazdırdı :

«Memuriyeti âliyelerine hasbelicap hitam verilmiş olduğundan, hemen bilâteehhür Dersaadete avdetleri İradei Hazreti Padişahı iktizasındandır efendim.»

Mustafa Kemal Paşa, bu son telgrafı okuduktan sonra, yanındaki arkadaşlarına dönerek şöyle dedi :

— Arkadaşlar, mesaimizn en ciddi ve en açık safhası şimdi başlıyor. Onlar beni azlediyorlar. Fakat ben, hem memuriyetimden, hem de canım kadar sevdiğim mesleğimden, askerlikten de çekiliyorum.

Bu sırada saat 10.30 raddelerindeydi. Mustafa Kemal Paşa, hiçbir üzüntü eseri göstermeksizin, yanındakilere şöyle diyordu :

— Aziz arkadaşlarım, bu anıdan itibaren hiçbir resmî sıfat ve memuriyetim yok. Bir millet ferdi olarak ve millettен kuvvet ve kudret alarak vazifeye devam edeceğim.

Bütün olayları günü gününe not eden Mazhar Müfit Kansu hatıralarında şöyle demektedir :

«Paşa ile beraber ve Paşanın istifasını takiben Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Binbaşı Hüsrev (Gerede), Müfettiş-

lik Kalem Âmiri Hayati, Yaver Cevat Abbas (Gürer) ve Muzafer (Kılıç) Beyler de kendiliklerinden ordu ve askerlikle münasebetlerini kesmiş bulunuyorlardı.

Diğer subaylar arasında da ordudan çekilenler vardı. Yal-
dı. Yalnız Müfettişlik Erkânı Harbiye Reisi Miralây Kâzım
(Dirik) Bey Erzurum Kale Kumandanlığına tayin edilmişti ve
ordu ile ilgisini muhafaza ediyordu.»

Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Ordu Müfettişliğinden ve
askerlikten ayrılmış bulunuyordu. Fakat bu ayrılış iki yön-
lü olarak gerçekleşmişti. Hükümet kendisini azlettiğini bil-
dirirken, o da istifa ettim, demişti. Şimdi, Hükümet, Üçün-
cü Ordu Müfettişinin azledildiğini tamimlerle bütün Anado-
lu'ya yayacaktı. Bu bakımdan öncelik kazanmak gerekiyordu.
Mustafa Kemal Paşa durumu orduya ve bütün millete bil-
dirirken, resmî sıfat ve yetkilerinden ayrılmakla beraber, yal-
nız olmadığını da anlatmalıydı. Sabık Bahriye Nâzırı Rauf
Beyin imzasını taşıyan bir beyanname bu hususu anlatma-
lıydı. Sabık Bahriye Nâzırı Rauf Beyin imzasını taşıyan bir
beyanname bu hususu sağlıklıabilirdi. 8 Temmuzda, Üçüncü
Ordu Kurmay Başkanlığı, Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye
Nâzırı Rauf Beyin vedaname ve beyannamelerini, «Vatanın
en ücra köşelerinde bilcümle evlâdı vatana aynen tebliği» te-
mennisi ile tamim etti.

Mustafa Kemal Paşanın beyannamesi aşağıdadır :

*«Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden
kurtarmak ve Yunan ve Ermeni âmaline kurban etmemek
için açılan mücahedei milliye uğrunda milletle beraber ser-
best surette çalışmaya sıfatı resmiye ve askeriyem artık mâ-
ni olmaya başladı. Bu gayei mukaddese için milletle beraber
nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş
olduğum cihetle pek âşıkı bulunduğum silki celili askeriye
bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gayei mukaddesei
milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sinei
millette bir ferdi mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu
tamimen arz ve ilân eylerim.»*

Rauf Beyin, Mustafa Kemal Paşayı destekleyen beyannamesi de şöyledir :

«Vatan ve milletimizin inkıraz ve inkısam-ı katîsini tamamiyle hazırlamakta olan bugünkü düşman harekâtı ve bütün eli bağılı kalan Dersaadetteki Hükûmeti merkeziyemizin nâçarı yüzünden vâki mümaşatı karşısında hakkını ve toprağını ve istiklâlini müdafaa ve fedaya azmelyiyen cereyan ve iradei milliye uğrunda bir ferd-i âciz olarak çalışmak için Dersaadetten çıktım. Aydın tarikiyle gelerek Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle bütün rüfekasının cihadı millisine iştirak ettim. İstanbul'un solgun, mahsur siması altında kaynayan dindar ve namuskâr ve hareketli bir kan vardır.

Payitahtın bütün namuskâr ricali alesseviye ve bilfiil temasında bulunduğum Hüdavendigâr ve Karesi ve Ankara ve Ankara ve Sivas vilâyetlerinin tabakatı milliyesi tamamiyle bu gaye ile mütehalli olup mübarek milletin kudreti milliyesine raptı ümit ve âmall eylemiştir.

Vatan ve milletin halâsı ve istiklâli Makamı Saltanat ve Hilâfetin masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmaya mukaddesatımız namına ahd-i misak eylediğimizi arz ve ilân eylerim.»

ERZURUM KONGRESİNDEN ÖNCEKİ GÜNLER

Erzurum Kongresinin 10 Temmuzda toplanması kararlaştırılmıştı. Fakat çeşitli sebeplerden dolayı kongre ancak 23 Temmuzda toplanabildi. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldikten sonra, Müdafaai Hukuk Cemiyetinin kongre hazırlıklarını görmüş ve bu hazırlıkları yetersiz bulmuştu. Kongre hakkında şöyle düşünüyordu :

Kongreyi mahallî ve mevzî bir kongre ölçüsünden çıkarıp, memleket çapında, vatan ve milletimizin kurtuluşu yolunda hayatî kararlar ittihaz edecek bir büyük millî hadise şekline sokmak gerektir.

Kongre gerçekten böyle olmuşsa, bunu, Mustafa Kemal Paşaya borçluyuz.

Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrılmasından kongrenin toplanmasına kadar geçen 15 günlük süre, kongre hazırlıkları dışında birtakım olaylarla doludur. Gerçi biz, Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a ayak bastığı günü, bir dönemeç noktası olarak kabul etmiş bulunuyor ve bunu bir millî bayram olarak her yıl kutluyoruz. Şüphesiz onun Anadolu'ya ayak basması, millî kurtuluş hareketinin çok önemli dönem noktalarından biridir. Fakat, olayların ayrıntılarına girince görüyoruz ki, Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'da geçirdiği günler ve yaşadığı olaylar, üzerinde daha çok durulmaya değer bir dönemeci teşkil etmektedir. Mustafa Kemal Paşanın Ordu Müfettişliğinden ve askerlikten ayrılmaya mecbur kalması, hiçbir sıfat ve selâhiyeti olmaksızın kendisini yakın çevresine, yani o günlerdeki mesai arkadaşlarına lider olarak kabul ettirmesi, sonuna kadar beraber mücadele etmeye karar verdiklerini söyleyen bu arkadaşların yavaş yavaş fire vermeye başlamaları, kurmay başkanı Albay Kâzım (Dirik) ve eski Erzurum Valisi Münir Beylerin ayrılımları, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşadan duyduğu endişe, Kâzım Paşanın kendisini müteşekkik bırakan asil jesti

ve bütün bu olaylar içerisinde her insan gibi Mustafa Kemal Paşanın zaman zaman içine düştüğü bunalım, önemli bir dönemecin işaretleridir.

Olaylar, yalnız bunlardan da ibaret değildi. Amasya Mukarreratına katılan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, hiç lüzum yokken, görevini bırakarak İstanbul'a gitmişti. Yine bugünlerde, beraberinde Üçüncü Kolordu Kumandanı olarak Anadolu'ya getirdiği Refet (Bele) Bey geri çağırılarak, yerine başka bir kolordu kumandanı gönderilecekti. Kendisinden büyük hizmetler beklediği Canik (Samsun) Mutasarrıfı Hamit Bey aynı akıbete uğrıyacaktı. Refet ve Hamit Beyler, verilmiş karara aykırı olarak, hemen görevlerini, yerlerine gelenlere terk edeceklerdi. Bunlar, bir çözülmenin işaretleriydi.

Bu olaylar üzerinde durulmaz ve gereği gibi değerlendirilmezse, ne millî mücadeleyi anlamak, ne de Mustafa Kemal Paşanın liderliğe nasıl geldiğini öğrenmek mümkün olamaz. Resmî görüşle yazılmış kitaplarda yıllardan beri ifade edildiği üzere, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçer geçmez bütün millet etrafında toplanmadığı gibi, millî mücadele de Yunanlıların İzmir'e çıkması ile birdenbire başlamış değildir. Bunun için, belki, ilk bakışta önemsiz ve gereksiz sayılabilecek bazı ayrıntılar üzerinde durmak istiyoruz. Kronolojik sıra bakımından ilk olay, Erzurum'da görevli İngiliz Albayı Ravlenson'un Mustafa Kemal Paşayı ziyaretidir.

Erzurum Kongresinin 10 Temmuzda toplanacağı biliniyordu. Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuzda Müfettişlik görevinden ve ordudan istifa etmişti. 9 Temmuz günü, Albay Ravlenson, Erzurum'da işgal kumandanı olarak bulunuyordu ve başlıca vazifesi bu bölgedeki fazla silâhların ve malzemenin mütareke hükümleri gereğince toplatılarak nakledilmesi idi. Ravlenson'un yanında iki mangadan biraz fazla asker vardı. İngiliz Albayı 9 Temmuzda, yani Erzurum Kongresinin toplanacağı günün ildiği tarihten önceki gün, Mustafa Kemal Paşayı ziyarete geldi.

Mazhar Müfit Kansu bu olayı şöyle hikâye etmektedir :
«Henüz öğle yemeğini yemiştik. Daha sonra yerini, şekli-

ni, iç teşkilâtını anlatacağım bu evin methalinin sağ tarafına tesadüf eden odada oturuyor, Paşa ile konuşuyorduk. Paşanın ordudan ve askerlikten çekilmesine rağmen Kâzım Karabekir Paşanın gösterdiği dostluk ve nezaket eseri olarak emirleri Ali evde alıkonulmuştu. Ali, odaya geldi :

— *Kolonel Ravlenson, sizi ziyaret etmek istiyor Paşam...* haberini ulaştırdı. Paşa, bir saniye, çatık kaşlarının altında bir güneş gibi açan bol ışıklı gözlerini Ali'nin gözleri içinde dolaştırdıktan sonra :

— *Peki buyursunlar...* dedi. Biraz sonra, Kolonel aramızdaydı. Paşa ile havadan, sudan, şundan, bundan bahseden konuşmalar yaptıktan sonra :

— *İşittiğime göre, burada yarın bir kongre açacak mısınız?...* dedi. Paşa; kesin bir sesle :

— *Evet milletçe açılması takarrür etmiştir, dedi ve muhavere şöyle devam etti :*

Kolonel — *Açılmaması daha münasip olacaktır.*

Mustafa Kemal Paşa — *Kongre muhakkak toplanacak ve gününde açılacaktır. Millet buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden mütalâanıza hâkim olan sebepleri bile sormayı lüzumlu görmüyorum.*

Kolonel — *Fakat, hükümetim, bu kongrenin toplanmasına müsaade edemez.*

Mustafa Kemal Paşa — *Ne hükümetinizden, ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin verilip verilmiyeceği bahis mevzuu olsun.*

Muhaverenin tam bu asabî ve çetin noktasında emirleri elinde kahve tepsisi olduğu halde odaya girdi. Paşa ile İngiliz miralay arasındaki muhavereye tabii hiçbir şey anlamadığı halde Paşanın yüzünden, hareket tavrından, sesinden ve sesinin tonundan herhalde bir şeyler sezmiş olacak ki, o andaki jestini asla unutamıyacağım. Bu saf, dürüst ve sadık Anadolu çocuğu gözlerimin içine bakarak, göz ve kaşlarıyla işaret ederek :

— *Koloneli kapı dışarı edeyim mi?* diye sordu. Ben onun dili ile, yâni kaş, göz hareketleri ile :

— *Kahveyi ver, dışarı çık! işaretini verdim.* Ali kahveyi verip dışarı çıktıktan sonra, Paşa ile Kolonel arasındaki muhavere yeniden şiddetlendi. Kolonel :

— *Kongreden vazgeçmezseniz kuvveti cebriye ile toplantının dağıtılmasına mecburiyet hasıl olacak,* dedi. Paşa da, derhal aynı şiddetle mukavele etti :

— *O halde biz de, mecburî ve zarurî olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve herhalde milletin kararını yerine getiririz.*

Paşa çok sinirlenmişti. Hiddetli zamanlarında kaşları çatılır ve gözleri sağa ve sola çevrilerek ateş saçardı. Paşa yine bu halde idi.

— *Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız,* diyerek yerinden kalktı ve Lord Curzon'un yeğenine kesin bir şekilde:

— *Mülâkatımız bitmiştir,* dedi. Kolonel'in ters bir cevap verip Paşayı daha çok sinirlendirmesine mâni olmak için ben de hemen oda kapısını açtım ve :

— *Lûtfen Kolonel... diyerek kapıyı gösterdim ve muhakkak ki, Paşanın muhataplarını esir halinde tutan yüksek iradesinin sevk ve tesiri altında Kolonel açtığım oda kapısından, ağzından tek kelime çıkmadan ve sapsarı bir yüzle basıp gitti.*

İngiliz Albayı gittikten sonra Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit Beye şöyle diyordu :

— *Miralay bey, böyle blöflerle, tehditlere bizi kararımızdan vazgeçirebileceğini zannediyor. Azmi milletin, iradeyi milletin ne demek olduğunu bilmiyor. Bununla beraber, her ihtimali nazarı dikkate almalıyız. Pek ihtimal vermiyorum ve ciddî telâkki etmiyorum ama, şayet bu zât, kongrenin toplanmasına müdahale etmeye ve mani olmaya kalkışursa, bizim de tedarikli bulunmamız lâzım gelir. Aklıma kolordudan biraz muhafız asker istemek gelmiyor değil. Fakat bu, iyi bir şey olmaz. Kongreyi millet değil, asker yaptı ve yaptırdı derler. Ordunun baskısı ve müdahalesi altında Erzurum Kongresinin yapılmış olduğu hakkında herhangi bir tahmin yürütülmesi dahi işimize elvermez.*

Azizim Mazhar Müfit! Sen şimdi çık, polis müdürü ile jandarma kumandanını gör. Kongrenin yarın toplanamayacağı muhakkak olmakla beraber, yarın veya herhangi gün toplanacak olursa olsun, İngilizler tarafından müdahale vakı olduğu takdirde mâni tedbir almalarını kendilerinden talep et. Bununla beraber ben şahsen müdahale ihtimalini zayıf görüyorum, işi izam etmeden anlat, anlamlarını temin et mahremiyetine dikkat göstermelerini de hatırlatmayı unutma.

Mazhar Müfit Bey, bu talimat üzerine, hemen polis müdürü Saffet Beyin yanına gitmişti. Jandarma Kumandanı Ferit Beyi oraya davet ettiler. Konuyu görüşerek, alınacak tedbirleri kararlaştırdılar. Seçme polis ve jandarmalara sivil elbise giydirilecek ve kongrenin toplanacağı gün seyirci halkın kimseler gibi bunlar orada hazır bulunacaklardı. Eğer herhangi bir müdahale olulrsa, müdahaleyi silâhla önliyeceklerdi.

Mustafa Kemal Paşa bu tertipi beğendi. Fakat aslında, fazla bir endişesi yoktu. Mazhar Müfit şöyle diyordu :

— *Hoş, bu da olmasaydı, herhangi bir menfi ihtimal karşısında benim, Ali Şevket, Cevat Abbas ve 1-2 arkadaşı dahi kongre binası önüne göndermem, kongreyi muhafaza etmek için kâfi gelirdi.*

Ulusal Kurtuluş Savaşının kolay olmamakla beraber, tesadüfen kazanılmadığı da şu küçük olaydan anlaşılmaktadır. Zamanın Amerikası sayılan İngiliz İmparatorluğunun Erzurum'daki mümessili Albay Ravlenson aynı zamanda Lord Curzon'un yeğeni idi. Dünya üzerinde yıkılmaz zannedilen bir hâkimiyet kurmuş bulunan koca İngiliz İmparatorluğunun, Erzurum'daki işgal kuvvetleri kumandanına, Mustafa Kemal Paşanın davranışı, Ulusal Kurtuluş Savaşına kararlı olan insanların nasıl hareket edeceğini göstermektedir. Önemli olan ikinci husus, Mustafa Kemal Paşanın kongreyi muhafaza için Kolordudan asker istememesidir. Kendisi asker olduğu halde, Mustafa Kemal Paşanın daha o zaman halk hareketinin önemini ve etkisini dikkate almasını, düşündürücü bir gerçek olarak kabul etmek gerekir.

İngiliz albayı, Mustafa Kemal Paşadan gördüğü bu kötü muameleye ve hakarete rağmen, ikinci bir ziyarette daha bulunmuştu. Bu ziyaretinin sebebi de, mütarekenin silâhlarla ilgili hükmünü uygulatamaması idi.

Kâzım Karabekir Paşa, Ravlenson'un silâhlarla ilgili teşebbüslerini çeşitli mazeretler ve oyunlarla bugünlere kadar önlemişti. Ravlenson vazifesini yapamıyor ve bunun sıkıntısını çekiyordu. O kadar bunalmış olacak ki, bir kaç gün evvel resmî görevden ayrılmış bulunan Mustafa Kemal Paşanın tavassutunu istiyecekti.

Bu ziyareti de, yine Mazhar Müfit Beyden dinliyelim :

«Kâzım Karabekir Paşa tedbir ve cephanenin nakline mâni olunca ve İngiliz albayı da bu: «Yol kapanmalarının, yarma yıkılmalarının, hat bozulmalarının» sonu gelmediğini ve kendisinin tertip tertip üstüne atlatıldığını görünce, Kâzım Karabekir Paşaya karşı sesrt bir hareket tavrı almış ve şiddetli teklif ve ihtarlarda bulunmaya başlamıştır.

Kâzım Karabekir Paşa, artık çıkar yol kalmadığını görünce :

— Kolonel'im, beyhude uğraşıyorsunuz, millet bu silâhların buradan kaldırılmasına katıyyen müsaade etmiyecektir, diyerek baklayı nihayet ağzından çıkarmış ve Kolonel'e şu tehdidi de savurmuştur :

— Bu işte ısrar ederseniz hayatınız dahi tehlikeye girebilir ve ben mesuliyet kabul etmem.

Kolonel bu vaziyeti görünce, Mustafa Kemal Paşaya baş vurdu. Paşaya :

— Ordu Müfettişliğinden çekilmiş ve hattâ ordudan istifa etmiş bulunduğunuzu biliyorum. Fakat, Kâzım Karabekir Paşa nezdinde müessir bir tavassutta bulunabileceğinizden eminim. Kendisine hakikatı anlatınız ve gereken tavsiyede bulununuz, teklifini yaptı.

Mustafa Kemal Paşa, daha evvelki hâdisenin tesiri altında veya bir başka mülâhazanın sevkiyle olacak ki, Kolonel'e karşı çok sert davrandı. Kâzım Karabekir Paşa hakkındaki şikâyetlerini reddeyledi ve açıkça :

— *Bu silâhlar milletin malıdır. Millet bunları vermeyecektir*, dedi.

Sonra, bilmiyorum, yine ne düşündü, mülâkat hitam bulmuş olduğu halde :

— *Bununla beraber, Kâzım Karabekir Paşa hazretleri nezdinde hususi surette bir kere teşebbüste bulunur ve müraعاتınızdan bahsederim*, dedi.

Kolonel, sert ve huşunetli bir sahneden sonra bu cümleyi işitince, âdetâ çıldıracak kadar memnun oluşunu yüzünde dağılan tebessüm hatları ile saklıyamadı.»

ERZURUM'DA GERGİN GÜNLER

Mazhar Müfit Bey 12 Temmuz günü not defterine M. Kemal Paşanın üzüntülü, endişeli ve can sıkıcı olaylarla meşgul olduğunu yazmıştı. Gerçekten, müfettişlik görevinden ve askerlikten ayrılmasından hemen sonra, güvendiği arkadaşlarda bir çözülme başlamıştı. *İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşanın, haber bile vermeden İstanbul'a gitmesini bir türlü hazmedemiyordu.* Varılan anlaşmaya rağmen, hangi sebeple olursa olsun, bir kişinin dahi görevini bırakmasını endişe ile karşılamak şöyle dursun, bunu tehlikeli bir hadise olarak kabul ediyordu. Cemal Paşanın İstanbul'a gitme sebebini araştırırken, Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet (Bele) Beyin ve hemen arkasından, Samsun Mutasarrıfı Hamit Beyin görevlerinden alındıklarını öğrendi. Refet Beyden gelen 13 Temmuz tarihli telgrafta şöyle deniliyordu :

«İstanbul'dan bir İngiliz gemisi ile, Harbiye Dairesi Reisi Miralay Selâhattin Bey, beni tebdil etmek üzere geldi. Benim dahi aynı gemi ile avdetimi Nezaret emrediyor. Selâhattin Bey, maksat dahilinde çalışacak. Vaziyeti umumiyeeye nazaran kumandayı mumaileyhe devri muvafık buldum ve Harbiye Nzaletine hitaben istifamı verdim. Ayrıca, tafsilât veririm. Sivas istikametinde hareket ediyorum. Beşinci Fırka Kumandanı Arif Bey vasıtasıyla Amasya'ya cevap veriniz.»

Samsun Mutasarrıfı Hamit Beyin 14 Temmuz tarihli telgrafı da şöyleydi :

«Azlolunduğumu mevsukan haber aldım. Şu 1-2 gün zarfında vüruduna intizar ediyorum. Müteakiben İstanbul'a gideceğimi arz eylerim.»

Albay Refet, yerine tayin edilen kumandana vazifesini hemen devretmişti. Fakat, hiç değilse, yeni kumandanın maksada uygun çalışacağını söylüyordu. Ayrıca İstanbul'a gitmeyi de reddetmiş, Anadolu'da kalmıştı. Bu hususları dikkate alan Mustafa Kemal Paşa Refet Bey'e söyleyecek söz bulamıyor-

du. Fakat azledildiğine dair henüz bir tebligat bile almamış olan Hamit Beyin İstanbul'a gitmek için bu kadar teşne görünmesi canını çok sıkıyordu. Hamit Beyi, çok muktedir ve vatansever bir idareci olarak Refet Bey tavsiye etmiş ve bunun üzerine Samsun mutasarrıflığına tayin ettirmişti. Amasya mukarreratına da katılan Hamit Beyin vazifeye başladık-tan bir ay gibi kısa bir zaman sonra İstanbul'a gitmeye kal-kışması Mustafa Kemal Paşanın üzerinde sarsıcı bir etki ya-ratmıştı.

Kanaatimizce, gerek Refet, gerek Hamit Beylerin bu dav-ranışları, Mustafa Kemal Paşanın Ordu Müfettişliğinden ve askerlikten ayrılmış olması ile az çok ilgilidir. Eğer Mustafa Kemal Paşa, halen Ordu Müfettişliği ve Fahrî Yaverlik sıfat-larını muhafaza etseydi, çözülme bu kadar erken olmazdı. Ni-tekim, aşağıda göreceğimiz yazışmalar kanaatimizi doğrula-maktadır.

Mustafa Kemal Paşa 14 Temmuzda Refet Paşaya aşağı-daki telgrafı çekti :

«Selâhattin Beyefendiye : İstanbul'un mahsur muhitin-den, mübarek sinei millete gelmeniz ve rüfekai hamiyetini-zin sahai azmü vatanperverisini teşrifiniz büyük bir meser-retle karşılandı. Gayei mukaddesemizin tahlisi uğrunda seb-hedecek gayreti müşterekede Cenabı Hak cümlemizi zafer-yabeyliyecektir. Gözlerinizden öperim.»

Mustafa Kemal Paşa, hem Refet Beyi, hem de onun yeri-ne 3. Kolordu Kumandanlığına başlıyan Selâhattin Beyi bu telgrafla yoklamak istiyordu. Çünkü Selâhattin Beye fazla bir güveni yoktu. Bu kanaatinde de haklıydı. Selâhattin Bey, ile-ride Büyük Millet Meclisine seçildiği zaman, gösterdiği şid-detli muhalefetle Mustafa Kemal Paşanın kanaatini doğrula-mıştır.

Refet Bey, ertesi gün verdiği cevapta : *«Selâhattin Beyi ta-nırsınız. Birdenbire ürkmemesi lâzımdır. Evvelâ Kâzım Pa-şa tebrik vesilesiyle mülâyim ifadelerle kendisi ile muhabe-rey girişmelidir.»* diyordu.

Refet Paşa bu ifadeleri ile kendi kendine çelişmeye düş-mekteydi. İlk telgrafında Selâhattin Beye güvenerek kuman-

dayı teslim ettiğini bildirdiği halde, bu defa, tereddüt ve şüphe uyandıracak ifadeler kullanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa Hamit Beye de aşağıdaki telgrafı çekmişti :

«Kardeşim Hamit Bey,

Sizin yerinize İbrahim Etem Beyin tâyin olunduğunu haber aldık. Refet'e yazdım ve birleşerek beraberce dahile doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi mülâhazai emniyet, size İstanbul'a gitmek fikrini telkin ediyor. Bundan maada, biz, kıymetli arkadaşlarımızı, Dersaadet'ten Anadolu'ya çekip çıkarmayı ve bu veçhile ciddî vatanperveranı mahrumu âmal etmemiye çalışırken, siz bu hareketinizle, lâkal mahsur bir muhite giriyorsunuz. Biz hiç caiz görmedik. Refet'e mülâki olunuz. Ya Sivas civarında birlikte kalırsınız, veyahut mürefehen bizim nezdimize gelirsiniz. Cevabı katî bekleriz.»

Hamit Bey, Mustafa Kemal Paşaya verdiği cevapta, Anadolu'dan Padişaha telgraflar çekerek hükûmeti düşürmeyi teklif ediyordu. Mustafa Kemal Paşanın Hamit Beye ne kadar kızdığını ve kendilerine ümit bağladığı insanların, fikir seviyesi bakımından ne derece geride olduklarını, telgrafı okuduktan sonra söylediği şu sözlerden anlamak mümkündür :

— Bu adamcağız ne yapmak istiyor, hangi hayal peşinden koşuyor? İttihat ve Terakki vaktiyle Padişaha telgraf çekerken, oldukça teşkilâtlanmış ve kuvvetlenmişti. Herşeyin başında, biz henüz o teşkilât ve iktidara sahip değiliz. Sonra başında, biz henüz o teşkilât ve iktidara sahip değiliz. Sonra, farzı mahal, padişahın millî emellere uygun bir kabine teşkilini kabul ettiğini ve kabinenin işe başladığını düşünelim. Bu kabine acaba hangi kuvvete istinat edecek? Hamit Bey, millî emellere hizmet edecek bir kabinenin dayanacağı bir millî kuvvet mevcut olması lâzım geldiğini düşünemiyor mu? Erzurum Kongresinin ve bunu takiben yakında Sivas'ta toplanacak olan umumî kongrenin bu kuvveti vücuda getireceğini mülâhaza edemiyor mu? Meşhur bir idarecinin hakikatlerden bu derece gafil olmasına ancak teessüf edilir.

Kötü haberlerin arkası kesilmiyordu. Bu sırada Samsun'a İngilizlerin bir tabur asker çıkardıkları haberi gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, gerçekten sıkıntılı günler geçirmekteydi. 3. Kolordunun yeni Kumandanı Selâhattin Beyin durumunu İstanbul'dan da tahkik etmiş ve kendisinin Hürriyet ve İtilâf Fırkası başkanı Sadık Beyle gizli temasları olduğunu öğrenmişti. Refet Beyin son telgrafında bir şey anlamamıştı. Refet Bey, Selâhattin Beye hitaben yazdığı telgrafı sahibine verip vermediğini bile bildirmemişti. Yeni bir telgrafla durumu Refet Beyden tekrar sormuştu.

Bu defa Refet Beyden gelen cevap çok tafsilâtlı ve uzundu. Aynı zamanda son derece can sıkıcıydı. Refet Bey, cevabında, Mustafa Kemal Paşaya akıl öğretiyor. Onu muaheze ediyor, Sivas ve Amasya halklarını işe yaramaz, güvenilmez göstererek yeni formüller teklif ediyordu.

23 Temmuzda Erzurum Kongresi toplanacaktı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, 22/23 Temmuz gecesini hiç uyumadan, Refet Paşanın telgrafını değerlendirmek ve cevabını yazmakla geçirecek ve sabahleyin doğru kongrenin toplandığı salona gidecekti. Refet Beye yazılan telgraf şifrelenip postahaneye gönderildiği zaman, sabah olmak üzereydi. Tam bu sırada, Amasya'daki 5. Tümen Kumandan Vekili Yarbay Arif (Ayıcı Arif) Beyden rahatlatıcı bir telgraf geldi. Arif Bey özetle şöyle diyordu :

«Selâhattin Bey halen Samsun'dadır. Şahsî kanaat ve hareket tavrının ne merkezde olduğunu ve olacağını bilemem. Ancak, Refet Bey ile Amasya'da konuştum. Edindiğim intibaa göre, Selâhattin Bey icabında İngiltereye mukavemet edecek kadar cür'et sahibi olamayacaktır.

Refet Bey Sivas'a hareket etti.

Ünye ile Niksar arasında iki taburumuz hareket halindedir. İcabında mezkûr istikametın seddi ve Sivas'ın emniyeti için gerekli tedbir alınacaktır.»

Selâhattin Beyin durumu açıklığa kavuşmuştu. Samsun'a çıkarılan İngiliz taburuna karşı da gerekli emniyet tedbirleri alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Arif Beyin verdiği bu bilgilerle âdeta yorgunluğunu unutmuş bulunuyordu.

ERZURUM KONGRESİ : 23 TEMMUZ 1919

Erzurum Kongresi, 13 gün gecikme ile, 23 Temmuz günü toplandı. Mustafa Kemal Paşanın kongreye üye olarak katılabilmesi ve kongre başkanlığına seçilmesi, üzerinde durulan ilki önemlik onu idi. Erzurum delegelerinden Emekli Binbaşı Kâzım Bey ile Cevat (Dursunoğlu) Bey delegelikten istifa ederek, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin Kongreye katılmalarına imkân sağlamışlardı. Fakat, delegeler Erzurum'da toplanmaya başlayınca, Mustafa Kemal Paşanın kongre başkanlığına seçilmesini istemiyenlerin bulunduğu öğrenilmişti. Trabzon delegeleri, Mustafa Kemal Paşanın özel durumunu ileri sürerek, kongre başkanlığına seçilmesi halinde, batılı devletler tarafından kongrenin başka türlü yorumlanacağı düşüncesindeydiler. Mustafa Kemal Paşa ise, iki sebepten dolayı kendisinin kongre başkanlığına seçilmesini gerekli görmekteydi: Birincisi, Kongreye hâkim olmak, ikincisi liderlik yolunu açmak.

İbrahim Süreyya Bey, delegelerle kongre başkanlığı konusunu görüşmek ve telkinde bulunmak üzere görevlendirilmişti. Kâzım Karabekir Paşa da bazı delegeleri çağırarak kendilerine, Mustafa Kemal Paşanın kongre başkanı seçilmesi için telkinlerde bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşanın kongre başkanlığına seçilmesini mahzurlu görenler, onun kişiliğine güvensizlik duymadıkları gibi, başkanlık için bir aday da tesbit etmemişlerdi. Bunun için Mustafa Kemal Paşanın kongre başkanlığına seçilmesinde politik sakınca görenler oy kullanmadıklarından, Mustafa Kemal Paşa çoğunluğun oyu ile kongre başkanı seçilmiş bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa kongre başkanı seçildikten sonra nutkunu okudu. Nutkun büyük bir kısmı Türkiye dışındaki bağımsızlık mücadelelerine ayrılmıştı. Nutkun çok anlamlı olan bu kısmı, özetle şöyleydi :

«4 aydan beri Mısır'da Millî istiklâlin temini için kanlı olaylar ve ihtilâller devam ediyor. İngilizler, tevkîf ederek Malta'ya götürdükleri Mısırlı ihtilâlcileri, nihayet serbest bırakmaya ve Paris Sulh Konferansına gitmelerine müsaade etmeye mecbur kalmışlardır.

Hindistan'da bağımsızlık için geniş ölçüde ihtilâller olmaktadır. Millî maksadın temini için burada, bankalar, Avrupa müesseseleri, demiryolları bombalarla tahrip ediliyor.

Afganistan Ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harp ediyor. İngilizlerin bel bağladıkları hudut kabilelerinin çekilmeye mecbur olduklarını İngiliz gazetleri itiraf etmişlerdir.

Suriye'de ve Irak'ta İngilizlerin ve diğer yabancıların tahakküm ve idaresinden bütün Arabistan galeyan halindedir.

Son zamanlarda devletler arasına giren rekabet dolayısıyla İngilizlerin Kafkasya'dan çekilmesine karar verilmiş ve bu çekilme başlamıştır.

Millî bağımsızlıklarını tehlikede gören ve her taraftan istilâya uğrıyan Rus milleti, topyekûn bir savaş vererek, bu savaşta kazanmıştır.

Azarbaycan ve Gürcistan işbirliği yaparak, millî varlıkları aleyhine yürümek istiyen Denikin ordusuna karşı savaşmış ve bu orduyu Karadeniz sahillerine sürmüştür.

Macarlar ve Bulgarlar memleketlerinin büyük bir kısmını istilâ etmek isteyenlere karşı bütün millî mevcudiyetleri ile çalışıyorlar.

İtilâf Devletlerince Yunanlılara verilen Batı Trakya'da, Bulgar Kuvayi Milliyesi, Bulgar askerleri ile takviye edilmiş oldukları halde, Yunanlılarla muharebe ederek, birçok Yunan tümenini Batı Trakya'dan kovmuşlardır.»

Erzurum Kongresi 14 gün sürdü. Kongrede tam bir zabıt tutulmadığı için, kongre görüşmelerinin nasıl ceryan ettiğini ayrıntılarıyla bilemiyoruz. Atatürk, kongre görüşmelerinin kendi açısından önemli olan yanlarını «Nutuk»'ta anlatmıştır. Kongrede, delege veya gözlemci olarak bulunan bazı kişiler de çeşitli vesilelerle günümüze intikal etmiş yazılı bel-

geler bırakmışlardır. Fakat bütün bunlardan, 14 gün süren bu kongrenin havasını tam olarak anlamak mümkün değildir. Bunun için, kongre görüşmeleri hakkındaki dağınık ve eksik bilgileri nakletmektense, kongrenin sonuçları üzerinde durmak yerinde olacaktır. Yalnız, kongre kararlarını vermeden önce, henüz kongre devam ederken cereyan etmiş olan önemli olayları gözden geçireceğiz.

Kongrenin ilk toplantısını yaptığı günün gecesinde Mustafa Kemal Paşaya, İstanbul'dan, kendisine bağlı gizli bir örgüt telgrafla aşağıdaki haberi vermişti :

«Hükûmet tevkifiniz hakkında askerî ve sivil makamlara emir verdi ve bir beyanname de neşrederek sizi âsi tanıdığını ilân etti.»

Erzurum'da bir kongre toplanacağını hükûmet daha önce haber almıştı. Resmî belgelerden anlaşıldığına göre, kongrenin 23 Temmuzda toplandığı da hükûmet tarafından öğrenilmişti. Bu belgelr, kongre dolayısıyla hükûmetin büyük bir telâşa kapıldığını göstermektedir. Kongreyi önlemek, millî hareketi desteksiz bırakmak ve orduyu millî harekete karıştırmamak çabasıyla, sadaret (Başbakanlık), Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri, her çareye başvuruyorlardı. Yarbiye Nezareti Anadolu'daki bütün kumandanlıklara yaptığı 24 Temmuz tarihli tamimle, Doğu vilâyetlerinin bir yerinde millî bir kongrenin toplanacağını ve bu kongrenin toplanması için ordunun vasıta olarak kullanıldığını belirttikten sonra, özetle şöyle diyordu :

Son 10 senelik olaylar askerin siyasete karışması ile ne elim neticeler meydana çıktığını göstermektedir. Askerin yalnız resmî tebliğleri itaatle yerine getirmesi, geleneksel ve olağan bir namus borcudur. Bunu unutmamak ve her türlü cereyanlardan uzak bulunmak gerekir.

Dahiliye nezareti de, askerî makamların mülkî idareye karışmamaları için kumandanlara emir verilmesini Harbiye Nezaretinden sürekli olarak talep etmekteydi.

Harbiye Nezareti, yine 24 Temmuz tarihi ile Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanlığına kongrenin dağıtılması için

emir vermişti. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bu talimata verdiği karşılıkta şöyle diyordu :

«Delegeler Erzurum'a geldiler. Kongre toplandı ve müzakerede bulunuyor. Kongre, tanınmış, söz ve nüfuz sahibi ulema ve hukukçularla, itibar sahibi kimselerden müteşekkildir. Gayeleri, vatan ve milletin saadet ve selâmetinden başka bir şey değildir. Toplantıda kanuna aykırı bir hal yoktur. Hukukçulardan ve kanuna âşina kimselerden tahkik ettiğime göre, kongre, Anayasanın 120. maddesine istinaden toplanmıştır. Anayasanın 7. maddesine göre, dağıldıktan 4 ay sonra toplanması gereken meclis toplanmadığı ve sık sık değişen hükûmetlerin nasıl bir siyaset takip ettikleri bilinmediği için bu yola gidilmiştir. Ben öteden beri ordunun siyâsî cereyanlara kapılmasına karşıyım. Kolordunun siyasetle hiçbir alâkası yoktur. Fakat bununla beraber, vatan ve milletin akıbeti ve kurtuluşu hakkında hiçbir yerde tatmin edici bir teşebbüs yokken, vatanın selâmeti için toplanmış olan bir kongreye müdahale etmek ve ona karşı menfî bir tavır takınmak pek tehlikeli bir hal olur. Bu gibi kongrelerin toplanmasını önliyecek tek çare, Mebusan Meclisinin toplantıya davet edildiğini göstermek ve milleti tatmin etmektir.»

23/24 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'dan özel olarak bildirilen haberden sonra, Sadaretin (Başbakanlığın) 23 Temmuz günü bir tebliğ yayınladığı da öğrenilmişti. Bu tebliğde, Anadolu'da kargaşalık çıktığı, Anayasaya aykırı olarak Mebusan Meclisi adı altında toplantılar yapıldığı, bu gibi hareketlerin padişahın hukukuna ve vatanın yüksek menfaatlerine aykırı olduğu, askerî ve mülkî amirlerce önlenmesi gerektiği bildiriliyordu.

Kongrenin ikinci günü, Sadrâzam Ferit Paşanın Beyannamesi görüldü ve buna bir cevap verilmesi kararlaştırıldı. Kongrece hazırlanıp Padişaha, Sadrazama, Belediye Başkanlarına, Cemiyetlere, idare amirlerine ve büyük kumandanlara telgrafla bildirilen cevapta özet olarak şöyle deniliyordu:

«... Sadaretin tebliğ kılınan beyanatını toplantı halinde bulunan kongremiz hayretle karşıladı. Memlekete ve millete

telâfisi imkânsız büyük zararlar getirecek olan bu tamimin kesin bir dille tekzibini rica ederiz. Kongreyi mebusan meclisi mahiyetinde göstererek, esasen bir yıla yakın zamandan beri daima Anayasaya aykırı hareket eden hükûmetin haksız olarak millete suç isnat etmesi, gerçeklerin ne derecede tahrif edildiğine açık bir örnektir. Vatanın yüksek menfaatleri için hizmet etmekle görevli bulunan askerî ve mülkî makamların, aynı maksat için çalışan kongreye kolaylık gösterip yardım etmeleri gerekirken, bunu önlemeye çalışmalarını istemek, aklın alacağı bir iş değildir. Bir taraftan bu beyanatın tashih ve tekzibini isterken, kamuoyunu tatmin etmek üzere vakit kaybetmeden Mebusan Meclisinin toplantıya çağırılmasını rica ederiz.»

Erzurum Kongresi, hükûmetin bütün önleyici tedbirlerine rağmen çalışmalarına devam ediyordu. Nihayet, hükûmet, 30 Temmuz günü en son çareye baş vurdu. Mustafa Kemal Paşayı tevkif etmek gerekiyordu. Onu ele geçirdikten sonra ortalık süt liman olacaktı. Harbiye Nezareti, 30 Temmuz günü, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya aşağıdaki telgrafı yazdırmıştı.

«Mustafa Kemal Paşa ile Refet Beyin mukarreratı hükûmete muhalif e'falü harekâtlarından dolayı hemen derdestleri ile Dersaadet'e izamları Babiâli'ce bittensip mahalli memuriyetine evamiri lâzime verildiğinden, kolorduca da ciddi muavenette bulunması ve neticeden malûmat ifası rica olunur.»

Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşanın tevkifine yardımcı olmasını emreden nezaret yazısına aşağıdaki cevabı vermiştir :

«Şifre

Zata mahsustur. Erzurum 1 Ağustos 1335

Harbiye Nezaretine

C : 30/6/35 Merkez Dairesi 2733 şifreye :

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Beyin mukarreratı hükûmete muhalif e'fal ve harekâtlarından dolayı derdestleriyle

Dersaadet'e i'zamları hakkında mahalli memuriyetine emir verildiği cihetle Kolorduca da ciddî muavenette bulunulması emir buyuruluyor.

Hükûmetin mukarrerat ve siyaseti`ne olduğunu bilemiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın ef' al-ü harekâtında Vatan ve Milletin maksat ve menâfiine ve kavânin-i mevcudeye muhalif telakki edilecek hiçbir hal ve hareketi olmadığını görüyorum; müşarünileyh, mülk ve milletin saadet ve selâmeti ile alâkadar her ferd-i vatanperver gibi yaşamaktadır. Pontus hükûmeti teşkili hulyasiyle Trabzon ve Samsun havalisine muhacir sıfatiyle akın akın müsellâh Rum çeteleri çıktığı ve Ermenilerin Büyük Ermenistan hayalini besledikleri ve hudutlarımıza kadar her türlü fecaat ve şenaati yapmakta ve Sivas'a diye feryatta devam eyledikleri ve İtilâf mensubînin de bunlara hafî ve celî her türlü muavenet ve müzaheretle bulundukları herkesce malûm ve bu hal İstanbul gazetelerinin bile neşriyatıyla sabit olduğu halde Hükûmetin mevcudiyetimiz aleyhine hazırlanan bu müthiş tehlikelerden bihaber vaziyette kalarak millete hiçbir nefha-i ümmî ve tatmin vermemesi ve bilâkis en münevver ve kıymettar zevat ve kumandanların birer suret ve bahane ile millet arasından tecrit ve hapis ve tevkif edilmesi, bir taraftan da esliha vesairenin alınması bilhassa tehlikeyi pek yakın gören ve muhafaza-i namus ve hayat endişesiyle çırpınan bu mıntaka halkında pek haklı olarak Ermeni ve Rumların İzmir gibi nâgenahi olarak buraları da işgal edeceği ve bütün Müslümanların ayaklar altında çiğneneceği kanaatini hâsıl ettirmiştir ve bundan dolayı da millet kendi kuvvetine istinadederek bu ihtisasatını Hükûmet-i Celileye ismâa ve bunun için her fedakârlığı yapmaya ve her ümitten mahrum bir halde namussuzca Ermeni ve Rumların süngü ve baltaları altında ölmektense namuskârane müdafaaya karar vermiş olduklarını evvelce arz etmiştim.

Geçenlerde vukua gelen sürgü kolu ve kamaların sevkine mâni olan ahval de böyle bir azim ve kararın neticesi olduğuna şüphe yoktur.

Üçüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Halit Bevin bile mahfuzen sevkini efkâr-ı umumiye üzerinde pek fena tesirler yapacağını ve belki de fırkasının münanaat göstermesini ve isyanını intacedeceğini arzetmiştim. Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyle ve hidematı güzide-i askeriye ve vatanperveranesiyle tanınmış ve bütüin askerlerin de rek ziyade hürmet-i mahsusasını kazanmış ve bahusus henüz yirmi gün evvel memleketin nısfına kumanda etmiş olan ve hal-ü hareketinde menafi-i vataniye ve milliyeye mugayir hiçbir şey mahsus ve meşhut olmıyan bir zatın tevkifine bir sebeb-i kanunî olamıyacağı ve bâlâda arzettiğim ahval dolayısıyla halk ve ordu nazarında da iyi bir hareket olarak telâkki edilemiyeceği cihetle Müşarünileyhin tevkifine ve Kolorduca da bunun için muavenette bulunmasına hâl ve vaziyetin katiyen müsait olmadığını arzederim

Bahusus ki memleketi helâk ve inkıraz tehlikesinden kurtaracak yegâne çarenin teşekkül değil ancak milletin hak ve ruhunu âleme karşı izhar ve teyit kanaatinde olan Vilâyat-ı Şarkiyede ve henüz Ermeni süngü ve baltalarının âlâm-ı namussikenanesini unutmuş bir tek insan ve bir tek anuüman bulunmıyan bu muhitte böyle bir teşebbüsün icrası değil ihtisası bile büyük fenalıkları intaceder.

Esasen günden güne daha bâriz ve pek vâsi bir şekil almakta olan endişe-i milliyi tatmin edecek tedabir-i sahiha ve vâkıfananenin ittihazı ve buna bilhassa zatısamîleri gibi dindar ve pek namuskâr tanınmış bir recül-ü kıymettarın âmal-i nüfuz ve irşat buyurması pek ulvî ve tarihi olur. Herhalde bura ahvalinin İstanbul'da makûs telâkki edildiğini zannediyorum; Hükûmetin âcizleri Anadolu'ya Dersaadet'ten bu kadar yanlış ve hatalı nazarlarla bakılmamasını ve çünkü bu nazar netayicinin pek elim ve nedametaver olacağı kanaatini bilmünasebe tekrar arzetmeyi bir vecibe-i hamıyyet ve bir farıza-i namus addeder ve bugün âcizleri dahi şek ve meçhuliyet içerisinde bulunduğundan siyaseti umumiyemizden, Hükûmetin takip ettiği makasıt ve mukarrerattan haberdar edilmekliğini istirham eylerim.»

ŞAKACI BİR VALİ

O günlerin Erzurum'unda, hükümetin emrine uyarak, ne Mustafa Kemal Paşayı, ne de başkabinir Kuvayi Milliyeciyi tevkife teşebbüs edecek herhangi bir makam sahibi mevcut değildi. Kolordu kumandanı, Vali Vekili, Jandarma Kumandanı ve polis müdürü, başlıyan millî hareketin en samimi taraftarları idiler. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın, Mustafa Kemal Paşanın tevkifini emreden Harbiye Nezaretine verdiği gerekçeli ve ciddî cevabı yukarıda gördük. Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi, İstanbul'dan makama gelen emirleri ciddiye bile almıyor, alay ediyordu. Nitekim, Mustafa Kemal Paşanın tevkifi emrinden hemen sonra, Mazhar Müfit Beyin de tevkif edilerek İstanbul'a gönderilmesi, Sadareten Valiliğe bildirildiğinde, Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi, aşağıdaki tezkereyi yazıp Mazhar Müfit Beye göndermişti :

*«Erzurum'da Bitlis Valii Sabıkı
Mazhar Müfit Beyefendiye
Atufetlû Efendim Hazretleri,*

Sureti bâlâya yazılan şifreli telgrafnamei samii cenabı sadaretpenahî mucibince, divanı harbi örfide muhakeme edilmek ve asılmak arzu buyurulduğu takdirde Dersaadet'e teşrifleri manutu reyi âlîleridir. Olbapta...

*Vali Vekili
Elhac Hurşit»*

Kadı Hurşit Efendi tehcir suçlusu olarak tevkifi emredilen Mazhar Müfit Beye bu lâtifeyi yaptığı gibi, Sadarete de aşağıdaki alaylı cevabı vermiştir :

«Huzuru samii sadaretpenahiye

İradei samileri Bitlis valii sabıkı olup burada arkadaşları ile vatanî hizmetlerde bulunan Mazhar Müfir Beyefendi Hazretlerine tebliğ edilmiş ise de müşarünileyh şimdilik asılmak niyetinde olmadığını ve hâlen görülecek birçok mühim vatanî işleri bulunduğunu beyan buyurmuşlardır.

Gerçi taraftı daiyanemden hemen tevkifi esbabına teves-sül edilmiş ise de, memurini aidesi ve millet onların yerine dailerini tevkife kalkıştığından, şahsı daiyanem bu sebeple tehlike içindedir.

Abdi âcizin her türlü taarruzundan vikaye ve muhafaza-sı için Mustafa Kemal Paşa Hazretleri nezdinde tavassutta bulunmak üzere Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine seri-an rica ve tebligatta bulunulmasını arz ve istirham eylerim.»

Vali Vekili Kadı Hurşit Efendinin Mustafa Kemal Paşa-nın tevkifine ait hükûmet tebligatına nasıl bir cevap verdiğini bilmiyoruz. Fakat, Kadı Hurşit Efendinin bu hususta kendisine nasıl müracaat ettiğini Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit Beye anlatmıştır. Mazhar Müfit Beyin naklettiğine göre, Vali Vekili, kongrenin toplandığı salona gitmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında aşağıdaki konuşma geçmiştir :

— *Efendim, tevkifiniz hakkında emir aldım. Kolordu da muavenet edecek. Lûtfen zâtîâlilerini tevkif etmekliğime müsaade eder misiniz?*

— *Tevkifime müsaade etmezsem ne olacak?*

— *Ne olacak, hiçbir şey. Olbapta emir ve ferman hazreti menlehül emrindir (menlehül emir = emir verme hakkına sahip olanındır), der, çıkar giderim.*

Bu olaylar cereyan ederken, kongre de sona ermek üzereydi. Artık, çözülmesi gereken en önemli mesele, Heyeti Temsiliye seçimleridir. Şüphesiz, bunu düşümk de, herkesten önce Mustafa Kemal Paşaya düşüyordu. Ve Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliyeye seçilerek, Heyeti Temsiliye Başkanı olmak istiyordu. Bunda da haklıydı. Kongre dağıldıktan sonra, alınmış kararların uygulanması gerekecekti. Ordu Müfettişliğinden ve askerlikten ayrıldıktan sonra hiçbir sıfatı kalmıyan Mustafa Kemal Paşaya, kongre kararlarını yürürlüğe koyabilmek için, bir sıfat ve selâhiyet lâzımdı. Heyet-i Temsiliye Başkanı olduğu takdirde, halk temsilcilerinden kurulu bir kongrenin seçtiği kimse olarak, gerekli sıfat ve selâhiyeti kazanacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, başından beri olduğu gibi bu meselede de, önce yakın arkadaşlarının mutabakatını sağlamak istiyordu. Bu maksatla, 5 Ağustos günü, yani kongrenin dağılmasından 2 gün evvel, konuyu ortaya attı. İbrahim Süreyya (Yiğit), İbrahim Tali, Albay Kâzım (Dirik), Hüsrev (Gerede) ve Mazhar Müfit Beyler, Mustafa Kemal Paşanın Heyeti Temsiliyeye girip girmemesini uzun boylu tartışmaya koyuldular. Tartışma uzuyor ve bir karara varılamıyordu. Mustafa Kemal Paşa :

— *Bu tarzda konuşmalardan bir şey çıkmıyacağı anlaşıyor. Kestirme yoldan gidelim*, dedi ve kâğıt istedi.

Kâğıtlar gelince, Mustafa Kemal Paşa bunları bölerek, hazır bulunanların önlerine birer parça uzattı ve :

— *Bu bahis üzerinde gizli mütalâanıza müracaat ediyorum. Rey ve fikirlerinizi yazınız ve bana veriniz. Sarahat, mahremiyet ve tam hürriyeti fikriye hususunda ayrıca ihtimamınızı rica ederim*, dedi.

Aşağıda görüleceği üzere, Mustafa Kemal Paşanın Heyeti Temsiliyede bulunmasını kesinlikle isteyen, yalnız İbrahim Süreyya Bey idi. Diğerleri sakıncalı görüyorlardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, ileri sürülen sakıncaları önemsemiyor ve şöyle düşünüyordu :

«*Millet, memleket, siyaset ve ordu idareleri ile hiçbir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatları görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişi güzel zevattan teşekkül edecek herhangi bir Heyeti Temsiliyeye, mevzuubahis olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi?*»

Mustafa Kemal Paşa haklıydı. Liyakat, ehliyet, tecrübe gibi vasıflar bir yana, heyeti temsiliye çalışmalarına kendisini tamamen verecek yeteri kadar adamı bir arada bulup çalıştırmak bile imkânsızdı. Gerçekten, Sivas Kongresinden sonra bile, Heyeti Temsiliye üyelerinin ancak birkaçı sürekli olarak Mustafa Kemal Paşa ile beraber bulunmuş ve çalışmışlardır.

Mustafa Kemal Paşanın, kendilerinden, Heyeti Temsiliyeye seçilip seçilmemesi hakkında görüşleri istediği kimseler aşağıdaki mütalâaları yazmışlardı :

«Mustafa Kemal Paşa Hazretleri noktai hücum teşkil ettiği cihetle Heyeti Temsiliyeye girmemesi, eğer Kongre âzâsı ekseriyetle müşarünileyin intihabına talip ve taraftar ise mutlaka kabul ile reddolunmaması, Rauf Beyefendi Heyeti Temsiliyeye girerek manzumei dahiliyi elinde tutması ve dağılmak tehlikesine karşı bulunması (herhalde bu noktada müşarünileyhe fedakârlık düşer) ve bu suretle Heyeti Temsiliyede cereyan edecek malûmat ve mukarrerata heyeti mahsusamızca vakıf bulunması ve ecnebilerin müracaatına karşı hai zi kelâm ve mâruf bir simanın görünmesi.»

Kâzım Dirik
5 Ağustos 335

«1 — Heyeti Temsiliye, vilâyat ve müstakil sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle millî bir kuvvet gösterilebilir.

2 — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahsiyetlerin girmesi, harekât ve teşkilâtı milliyenin bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissini vermekten başka bir zararı olmaz.»

Hüsrev (Gerede)

«Heyeti Temsiliyeyi teşkil edecek zevat, bu ismin icabet-tireceği umur ve hususatı tedvir için, lâzım gelen evsafı haiz ise o halde Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesine lüzum görmem. Fakat aksi takdirde istihdaf edilen gaye zirü zebr olacağından herhalde Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesini lâzım değil, elzem bulurum.»

Mazhar (Kansu)

«Heyeti Temsiliye buradaki kongre âzâları tarafından intihap olunmayıp vilâyet veyahut elviyei müstakile Heyeti Merkeziyetleri tarafından intihap olunmalıdır. Vilâyetler ikişer, müstakil livalar birer kişi intihap etmelidir. Heyeti Temsiliyeye Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin dahil olması fikri aleyhinde olduğumu arzetmiştim. Ancak, mazbut ve muktedir adamların intihap olunamayacağı mü-talâasına mebni Rauf Beyefendinin ve hattâ Süreyya Beye-

şendinin dahil olmasını tecviç etmekteyim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sivas Kongresinin neticesine kadar serbest bir halde bulunmalıdır.»

İbrahim Tali (Öngören)

«Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin Heyti Temsiliyede bulunmasında liüzum ve mnfaat vardır. Bulunmadıkları surette hiç bir kıymeti haiz değildir. Meydana gelen bu ittihat, derhal inhilâl edecek, kuvvet dağılacaktır. Paşa ile Rauf Bey Heyette bulundukları surette gerek şahıslarına, gerek bu cemiyete vukubulacak taarruzlar daha sehil defedilir. Kongrenin arzuyu umumisi de müşarünileyhimanın herhalde Heyet-i Temsiliyeye dahil olmaları cihetindedir.»

5 Ağustos 1335

11. 30 sonra

İbrahim Süreyya (Yiğit)

HEYETİ TEMSİLİYE

Erzurum Kongresi 7 Ağustos günü çalışmalarını bitirecek, Mustafa Kemal Paşanın kısa bir nutku ile kapandı. Heyeti Temsiliyeye aşağıdaki kimseler seçilmişlerdi :

Mustafa Kemal Paşa
Kâzım Karabekir Paşa (15. Kolordu Kumandanı)
Hüseyin Rauf (Orbay) Bey
Hoca Raif Efendi (Eski Erzurum mebusu)
Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan Nakşibendî şeyhi)
Servt Bey (Eski Trabzon Mebusu)
İzzet Bey (Eski Trabzon Mebusu)
Bekir Sami Bey (Eski Beyrut Valisi)
Sadullah Efendi (Eski Bitlis Mebusu)
Hacı Musa Bey (Mutki Aşiret Reisi)

Heyeti Temsiliye üyeliğine seçilenlerden Kâzım Karabekir Paşa, Kolordu Kumandanı ve Ordu Müfettiş Vekili bulunduğu için, resmî listeye dahil edilmemişti. Bekir Sami Bey, Hacı Musa Bey ve Sadullah Efendi kongreye katılamamışlardı. Bekir Sami Bey, Sivas'ta bekliyordu. *Mutki Aşiret Reisi* hasım aşiretlerin herhangi bir tecavüzüne uğramak endişesi ile kongreye gelmemişti. Sadullah Efendi de rhatsız olduğu için mazert beyan etmiş ve kongreye katılmamıştı.

KONGRE KARARLARI

7 Ağustos 1919 günü çalışmalarını sona erdiren Erzurum Kongre, aynı tarihle bir beyanname yayınladı. Bu beyanname önce telgrafla bütün memlekete ilân edildiği gibi, 19 Ağustos günü «Türk Matbaası»nda bastırılmış binlerce nüsha her tarafa gönderilmeye başlandı.

Erzurum Kongresi Beyannamesinin giriş kısmında :

«Mütarekenin akdini müteakip gittikçe artan ahde riavetsizlik muameleleri İzmir ve Antalya, Adana ve havalisi gibi memleketimizin mühim kısımlarının fiilen işgal ve Aydın vilâyetinde işlenen tahammül edilemiyecek Yunan faciaları ve Ermenilerin Kafkasya içinde hudutlarımıza kadar dayanan katliam ve İslâmı imha siyaseti ile istilâ hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın, muhacir namı altında gelen yabancı Rusların, bu arada silâhlı eşkiya çetelerinin sevk ve celp edilmesi gibi hadiseler karşısında mukaddes vatanın bölünmesi ve dağılması tehlikesini gören milletimiz, hiçbir iradei milliye-ye istinat etmiyen merkezî hükûmetimizin bu elemli hallere ve faciaya çare olamayacağına meş'um örnekleri ile kani ve birçok tesirler altında ihtimal ki daha elim ve gayrı kabili hazın kararlara da boyun eğeceğinden tamamiyle endişeye kapılmış bulunuyor.» deniliyordu.

Beyannamede çizilen bu tablonun hemen arkasından aşağıdaki kararlar açıklanmaktaydı :

«1 — Kendini en yakın ve en kanlı tehlikeler karşısında gören Doğu Anadolu vilâyetleri, mukaddesatını bizzat kendisi muhafazaya karardır.

2 — Trabzon vilâyeti ile Canik (Samsun) sancağı ve Doğu Vilâyetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elâ-

ziz, Van, Bitlis vilâyetleri ve bu bölgedeki müstakil vilâyetler hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından ayrılması mümkün olmayan bir bütündür.

3 — *Osmanlı Vatanının bütünlüğünün ve millî bağımsızlığının, saltanat ve hilâfet makamının korunması için Kuva-yı Milliyeyi âmil ve iradei millîyeyi hâkim kılmak esastır.*

4 — *Her türlü işgal ve müdahaleye birlik olarak müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hıristiyan unsurlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.*

5 — *Ötedenberi birlikte yaşadığımız gayrı müslimlerin, kanunlarımızla kabul edilmiş müktesep haklarına riayetkârız. Kendilerinin mal, can ve ırzlarının korunacağı teyit olunmuştur.*

6 — *Merkezî hükûmetin, yabancı devletlerin tazyiki ile buraları terk ve ihmal etmek mecburiyetinde kalması ihtimaline göre gerekli tedbirler ve kararlar alınmıştır.*

7 — *İtilâf devletlerince, 30 Ekim 1919 tarihindeki hudutlarımıza riayet edilmesini ve bu suretle tamamiyle hak ve adalete müs*

8 — *Bağımsızlığımız ve vatanımızın bütünlüğü mahfuz kalmak şartıyla, memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle karşılarız.*

9 — *Merkezî hükûmetimizin, Millî Meclisi hemen ve zaman kaybetmeksizin toplaması ve bu suretle millet ve memleket mukadderatı hakkında alınacak bütün kararları Millî Meclisin murakabesine arz etmesi mecburidir.*

10 — *Millî vicdandan doğan cemiyetler birleşerek «Şarkî Anadolu Müdafaa Hukuk Cemiyeti» adını almıştır. İşbu Cemiyetin Particilikle hiçbir alâkası yoktur. Bütün İslâm vatandaşlar cemiyetin tabii üyesidirler.*

11 — *Kongre bir «Heyeti Temsiliye» seçmiştir. Köylerden başlayarak vilâyet merkezlerine kadar mevcut millî teşkilât tevhid ve teyid edilmiştir.»*

Erzurum Kongresi bu beyannamede ifade edildiği gibi, Doğu Anadolu'daki «Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» ile «Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»ni birleştirmiş ve «Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» adı ile, bütün Doğu Anadolu'da tek bir Cemiyetin faaliyet göstermesini kabul etmiştir. Bu itibarla yeniden bir Cemiyet nizamnamesi (Ana Tüzüğü) yazmıştır. Nizamname adı ile hazırlanan metnin iki kısımdan ibaretti. Biri başlangıç kısmı, diğeri de nizamname. Nizamnamenin başlangıç kısmına, beyannamenin hemen tamamına yakın kısmı, ya aynen, ya da daha çok açıklık verilerek alınmıştı. Aynen alınan hükümleri tekrarlamıyacağız. Açıklık verilerek alınan kısımları nakledeceğiz.

Beyannamede her türlü işgal ve müdahaleye karşı müdafaa ve mukavemete karar verildiği tesbit edilmişti. Cemiyet nizamnamesinin başlangıcını teşkil eden kısmın ikinci maddesinde bu husus tekrarlandıktan sonra, ilâveten şöyle denilmektedir :

«Ancak, Rum ve Ermenilerin bizzat veya vasıtalı olarak, açık ve gizli, her ne şekilde olursa olsun, Osmanlı Hükûmetine ve İslâm haklarına ve millî mevcudiyetimizi ihlâl edecek bir vaziyet almalarına katiyen müsaade edilmeyecektir. Millet ve vatanımızın zararına olan her çeşit teşebbüslerine karşı, milletimiz, bütün maddî ve manevî vasıtalarla müdafaa ve mukabelede kendini hak ve selâhiyet sahibi sayar. İtilâf Devletlerinin Rumluk ve Ermenilik gayelerine uygun her türlü teşebbüslerine karşı da bütün varlığımızla müdafaaada katiyen tereddüt edilmeyecektir.»

Osmanlı hükûmetinin dağılması tehlikesine karşı gerekli tedbirlerin alınacağı tekrar edildikten sonra, bazı açıklamalar yapılmış ve bu açıklamalar şu cümleye bağlanmış :

«İşgal altında bulunup iradelerini kullanamıyan ve serbestçe açıklıyamıyan yerlerdeki dindaşlarımızı, bu mücbir şartların kalkmasına kadar mazur göreceğiz.»

İtilâf Devletlerinin tazyiki ile merkezî hükûmetin Doğu Anadolu'yu terk ve ihmal etmesi halinde gerekli tedbirlerin alınacağı beyannamede açıklanmıştı. Nizamnamenin başlangıç kısmında bu tedbirler şöyle ifade edilmiştir :

«... Mukaddes Hilâfate ve Osmanlı Saltanatına olan bağlılığımızı muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal Doğu Anadolu'da bir muvakkat idare teşekkül edecektir. Ve halen mevcut olan teşkilât ve Osmanlı Devleti kanunları dairesinde devlet işlerine devam edilecektir. Ve tüm mülkî ve askerî rüesa ve devlet memurları işbu muvakkat idareye tâbi olacaktır.»

Nizamnamenin başlangıç kısmının 5. maddesinde yeni olarak özetle şu kararlar alınmıştı :

«Heyeti Temsiliye tarafından tebligat yapılmadıkça muhaceret yasaktır. Doğu Anadolu bölgesinde, gerekince muhacereti, Heyeti Temsiliye tanzim edecektir.

Heyeti Temsiliyenin bir taarruza uğraması ihtimaline karşı, mahallî idare heyetleri şimdiden bir plân hazırlıyarak halkı korumak için gerekli tedbirler alacaktır.»

6. maddede ise, teşkilâtın yayılması ve güçlenmesi için basın üzerinde durulmuş ve şu karar belirtilmiştir :

«Elyevm gazete çıkarmakta olan ve gazete çıkarmak için vasıtaları mevcut olan veya bu vasıtaların sağlanması mümkün bulunan bütün merkezlerde en az bir gazeteyi, o mahallin idare heyeti himayesi altına alacaktır.»

Yine aynı maddede, zararlı hareketlere karşı şu müeyyide konulmuştu :

«Kongrece alınmış olup, millî vicdana mutabık bulunan kararlar ve esaslar aleyhinde sözle, kalemlle, fiille herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından kötü yorumlar ve telkinlerde bulunulduğu takdirde, bu hareketler bütün manâsiyle millet ve vatana hıyanet ve cinayet sayılacaktır.»

Erzurum Kongresinin, gerek yayınlanan beyannamede, gerekse Cemiyet nizamnamesinin başlangıç kısmında açıkladığı kararlar dikkatle incelendiği takdirde, şu gerçekler ortaya çıkmaktadır :

— Mütarekeden hemen sonra her tarafta çeşitli adlarla (Reddi İlhak, Heyeti Milliye ve Müdafaa-i Hukuk gibi) kurulmaya başlamış olan savunma kuruluşlarının birleştirilmesi gereği anlaşılmış ve Doğu Anadolu bölgesinde bu birlik kongre ile sağlanmıştır.

— Türkiye'nin bölünmez, parçalanmaz bir bütün olduğu, ne Ermenilere, ne Rumlara ve ne de İtilâf Devletlerine verilecek toprağımız bulunmadığı ilân edilmiştir.

— Nereden ve kimden gelirse gelsin, memleketin bağımsızlığını ve bütünlüğünü tehlikeye sokacak teşebbüslere mukavemet edilmesi ve vatanın savunulması kararlaştırılmıştır.

— Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin sınırları, beyannamenin bir maddesinde, açıklanmıştır. Bu sınırlar 30 Ekim 1919'da, yani Mütarekenin imzalandığı tarihteki sınırlardır. Bu açıklama ile tesbit edilen yeni sınırlar, ileride «Misakı Millî» de kabul ve ilân edilecek sınırlardır. Başka bir deyimle, Türkiye'nin yeni sınırları, Misakı Millî'den önce Erzurum Kongresince tesbit ve ilân edilmiş bulunmaktadır.

— Beyannamenin bu maddesinde, Türkiye'ye karşı istilâ emeli taşımayan herhangi bir devletin teknik ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılayacağız, denilirken, İstanbul'da geniş bir taraftarı olan manda fikri de reddedilmiş oluyordu.

— Memlekette millî iradeyi hâkim kılmak prensibi, Erzurum Kongresi beyannamesi ve nizamnamesi ile, ilk defa şahsî görüş olmaktan çıkarak, bir millet isteği halinde belirtilmiştir.

Mütarekeden kısa bir süre sonra Padişah iradesi ile feshedilen Millî Meclisin toplanması fikri ve isteği ilk defa ortaya atılmıştır.

— Merkezî Hükûmetin, yani İstanbul hükûmetinin düşman tazyiki altında bulunduğu ve bu hükûmetten hiçbir şey beklememek gerektiği açıklanmıştır. Bu görüşün tabîî sonucu olarak, yakın bir gelecekte Anadolu'da «Muvakkat İdare» adı ile bir hükûmet kurulacağı ilân edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşanın, kapanış nutkunda belirttiği gibi, tarih. bu kongreyi ender ve büyük bir eser olarak kaydetmiştir.

e. MUSTAFA KEMAL PAŞANIN DÜŞÜNCELERİ

Mustafa Kemal Paşa, kongrenin sona erdiği gece, elde ettiği sonuçtan memnun olarak, uyumamış ve arkadaşlarından İbrahim Süreyya ve Mazhar Müfit Beylerle sabaha kadar kongre üzerinde konuşmuştu. O gece Mustafa Kemal Paşa'nın anlattıkları, kongre üzerinde yaptığı yorumlar ve gelecek için kafasında sakladığı düşünceler, bugün bize çok şey anlatmaktadır.

Kongre sonuçlarından memnun olduğunu, fakat bunun ancak doğu vilâyetlerine mahsus bir program halinde kaldığını söyleyen Mazhar Müfit Bey'e Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu :

— *Evet düşüncen doğrudur. Ancak, umumî millî kongre mahiyetinde bir bünyeye sahip bulunacak olan Sivas kongresi için bir esas hazırlanmış oldu.*

Bu esaslar tabii Sivas'da işlenecek ve genişletilecektir. Fakat, ana dâvâ, aynıdır.

Erzurum Kongresi, herşeyin başında, Şark vilâyetlerinde muhtelif âmillerle teşekkül etmiş bulunan cemiyetleri «Şark Vilâyetleri Müdafaai Hukuk Cemiyeti» sakafı altında bir araya toplamış oldu. Bu, çok mühim bir noktadır. Sivas'ta da aynı hedefi tahakkuk ettirmek, memleket müdafaasına ait olarak teşekkül etmiş bulunan bütün cemiyetleri tevhit etmek muvaffakiyetini elde etmek lüzumu var. Biliyorsunuz ki, bugün muhtelif yerlerde kurulu olarak faaliyette bulunan ondan fazla cemiyet vardır. Münferit çalışmalar yerine toplu mesaiyi ikame etmekle hem muvaffakiyet gücümüz artacak, hem de millî irade ve millî mücadele ruhunun sevk ve idaresi bir dimağ noktasına bağlanmış olacaktır. Erzurum Kongresinin en bâriz vasıflarından biri de millî iradeyi herşeye hâkim ve her şeye üstün kılma kararıdır.

Vatanın müdafaasını ve millî istiklâli, iradei milliyeye tabi kılmak ve kuvayi milliyeyi bu hüküm altında tutmak prensibi belki birden ehemmiyeti kavranamıyacak basit bir ifade

zannolunur. Hakikatte bu, büyük, her türlü zan ve tahminin üzerinde büyük bir davâdır.

Memlekette iradei milliye hâkim olacak. Kuvayi milliye de bu iradeye tâbi. Hakikat bu olunca, neler olmaz?

Asrî kelimesi hoca efendilerin taassubuna dokundu. Yanlış tefsir ve mülâhazalara kapıldılar. O kelimeyi çıkartmakla iyi ettik. «Asrî» kelimesi şu manâya mı, bu manâya mı gelir, diye saatler harcamanın ve yanlış tefsirlere yol açmanın manâsı yoktu. Kongrenin siyasî partiye inkılâp hakkındaki teklifi reddetmesi de mükemmel oldu. Ben, siyasî partilerin, bugünkü vaziyet içinde aleyhindeyim. Biz siyasî partilere değil, millî birliğe muhtacız. Böyle felâketli anlarda partiler millet beraberliğini bozar. Ömer Fevzi ve bir arkadaşının takriri bolşeviklik yolunu açıyordu. Onun da ittifakla reddi çok iyi oldu.

Bunlar küçük sanılan, hakikatte mühim olan noktalardır.

Demin de söyledim : En mühimmi «İradei millîye» prensibinin kavranması ve benimsenmesidir. İradei millîyeyi millet işlerinde hâkim kılmak birinci gayemizdir.

Bu şuur, kongrede bütün hâkimiyetiyle kendisini gösterdi.

Erzurum'da ve kongrede gördüğüm samimiyet, mertlik ve fedakârlık, azim ve iman, beni doğrusu çok cesarellendirmişti. Memleketimi kurtarmak yolundaki cesaretimi arttırdı.

Erzurum'a ilk geldiğim günkü vaziyetimi biliyorsunuz. Ben burada rütbemi, Yaveri Hazreti Şehriyaliği, resmî mevkiimi, üniformamı attım ve bütün kâinata sinei millette bir ferd olduğumu ilân ettim.

Arkadaşlarım da böyle. Üniformalı olanlar üniformalarını, memur olanlar memuriyetlerini terkettiler. Hepsine minnettarım ve hepsinin takdirkârıyım. Şu halde ihtirassız, yalnız vatan ve memleket selâmetini gaye edinen insanlar olarak çalışıyoruz. Allah koruyucumuzdur. Mutlaka muvaffak olacağız.»

MustafaKe mal Paşanın büyük bir coşkunluk içinde yaptığı bu konuşmayı dinliyen İbrahim Süreyya Bey, böyle bir müdahalede bulunmuştu :

— Muvaffak olduktan sonra dahi iş bitmiyor Paşam, memleketin namütenahi çalışmaya, inkılâplar vücuda getirmeye ihtiyacı var.

Bunun üzerine konu, memleketin sosyal bünyesine intikal etmişti. Mustafa Kemal Paşa, vatanın kurtulmasından sonra Cumhuriyet ilânının şart olduğunu söylemiş ve Mazhar Müfit Bey'e not defterini alarak gelmesini rica etmişti.

Mustafa Kemal Paşa, yazdıracağı notların mahrem kalacağını ve üçünden başka kimsenin bilmiyeceğini şart koştuktan sonra, Mazhar Müfit Bey'e, not defterine önce tarih koymasını söylemiş ve anlatmaya başlamıştı :

«Zaferden sonra şekli hükûmet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu, bir.

İki : Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Üç : Tesettür kalkacaktır.

Dört : Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyecektir.

Beş : Lâtin harufu kabul edilecektir.»

Mustafa Kemal Paşa, 4. maddeyi not ettirince, Mazhar Müfit Bey elinden kalemi bırakmış, Mustafa Kemal Paşanın yüzüne bakmıştı. Mustafa Kemal Paşa sordu :

— Neden durakladın?

— Darılma ama Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var.

— Bunu zaman tayin eder. Sen yaz.

İşte bu sırada, Mustafa Kemal Paşa, «Beş : Lâtin harufu kabul edilecek» cümlesini not ettirmişti. Mazhar Müfit Bey, hayalle uğraşmaktan bıkmış bir insan edasıyla :

— Paşam kâfi... kâfi... Cumhuriyetin ilânına muvaffak olalım da... dedi.

Mazhar Müfit Bey defterini kapamış, koltuğunun altına sıkıştırmıştı :

— Paşam sabah oldu. Siz oturmaya devam edecekseniz hoşçakalın, diyerek odadan çıktı.

Bu anda, gün ağarmış, ortalık aydınlanmıştı.

KONGRE SONRASI

Kongrenin son günü ile, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Sivas'a hareket ettikleri tarih arasında tam 21 gün var. Bu 21 günlük olayların ilginç hikâyeleri, Millî Mücadelenin başlangıcındaki güçleri ve çatışmaları dile getirmektedir.

Erzurum Kongresi sona erdiği zaman, başlamış olan millî hareketin lideri kesinlikle belli olmuştu. Bu lider, Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşadan başkası değildi. 3 Eylülde Sivas'a, bütün Anadolu'yu temsil eden umumî bir kongre toplanacaktı. O halde lider, 29 Ağustos'a kadar niçin Sivas'a gitmemiş ve bu 21 günü Erzurum'da geçirmişti? Çünkü, henüz, Erzurum'da yapılacak daha çok işi vardı. Bunlar yetmiyormuş gibi, Mustafa Kemal Paşayı uzun telgraf yazışmalarına mecbur bırakan birtakım can sıkıcı yeni meseleler ortaya çıkmıştı. Birbiri içine girmiş olan kongre sonu çalışmaları ile bu meseleleri kronolojik sıra içinde takip etmek çok güçtür. Onun için, bunları, niteliklerine göre aşağıdaki gruplara ayırarak vereceğiz :

1 — Erzurum Kongresi kararlarının (Beyanname ve Nizamname) telgrafla kumandanlara, valilik ve mutasarrıflıklara ve bütün ilgililere tamimi; bastırılarak her tarafa gönderilmesi; millî hareketi desteklemeleri için nüfuzlu kişilere mektuplar yazılması gibi Erzurum Kongresi ile ilgili çalışmalar.

2 — Sivas Kongresi hazırlıklarının takibi ve bu kongrenin toplanmasına engel olacak teşebbüslerin önlenmesiyle ilgili çalışmalar.

3 — Bugünlerde İstanbul'dan Anadolu'ya yayılan ve millî hareketi güç durumlara düşürecek olan fikirlere karşı önleyici tedbirler alınması ile ilgili çalışmalar.

4 — İstanbul hükümetinin baltalayıcı faaliyet ve teşebbüslerini zararsız hale getirecek çalışmalar.

Oldukça uzun bir metin teşkil eden kongre beyannamesi ve Cemiyet nizamnamesinin, ilgililere telgrafla parça parça bildirilmesi bir hayli zaman alıyordu. Kongre kararları, elbette herkes üzerinde aynı tesiri yapmamaktaydı. İhtilâlcî bir karakter taşıyan bu kararlar, bazı görevlileri endişeye düşürmekteydi. Meselâ, Sivas'tan 3. Kolordu Kumandanı Selâhatin Bey 22 Ağustos tarihli telgrafında şöyle demektedir :

«Nizamnamenin bugün de bir kısmı gelmiş ve bazı kelimeleri tamamiyle halledilememiştir. 2 ve 4. maddelerin in-tişarını mahzurlu mülâhaza etmekte olduğumu arz eder ve tab'ı neşrinden evvel bir kere daha tetkikat icrasını rica ederim.»

Halbuki, kongre, kararlarını almış ve dağılmıştı. Kolordu Kumandanının ikazı bu sebepten dikkate alınamayacağı gibi, kararlar zaten basılmıştı ve her tarafa dağıtılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Kumandanına gereken cevabı verdi ve bu gibi düşüncelere kapılanlar olması ihtimaline karşı, diğer kumandanlıkları da uyardı.

Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşında Kolordu ve Ordu Kumandanı olarak güneydoğu Anadolu'da, Diyarbakır ve Bitlis bölgesinde bulunmuştu. O tarihte kendileri ile tanıştığı ve Van - Doğubeyazıt bölgesindeki bazı aşiret reislerine özel mektuplar yazmaktaydı. Mustafa Kemal Paşanın mektup yazdığı kimseler şunlardı :

Mutki'de aşiret Reisi Hacı Musa Bey
Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi
Şirnak'lı Abdurrahman Ağa
Muşas'lı Resül Ağa
Bitlis'te Sabık Mebus Sadullah Efendi
Şeyh Mahmut Efendi
Norşins'li Şeyh Ziyaeddin Efendi
Garzan'da Cemil Çeto Bey

Mustafa Kemal Paşa 10 Ağustos - 13 Ağustos arasındaki günlerde yazdığı bu mektupları, mektupların gideceği bölgelerden Erzurum Kongresine gelmiş delegelerle göndermişti.

Ağaların, eşrafın ve din adamlarının, sosyal yapıdaki yerini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Doğu Anadolu'nun bu nüfuzlu kişilerine yazdığı özel mektuplarla, kendilerini bulundukları yerlerde millî teşkilâtın yayılması ve zararlı telkinlerin önlenmesi için yardıma çağırıyordu. Bunlar, özellikle şeyhler, geniş nüfuz bölgeleri içinde gerçekten kudretli adamlardı. Onlara karşı saygılı ve mültefit davranmaktan başka çare yoktu.

Şükranla belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa'nın ümit bağladığı bu şeyhler ve ağalar görevlerini yapmışlardır. Millî Mücadelenin başından sonuna kadar Anadolu'nun bu bölgesinde millî hareketi sarsacak menfi hiçbir olay cereyan etmemiştir. Bir Kürdistan muhtariyeti kurmak maksadiyle içeriden ve dışarıdan girişilen bütün tahriklere ve çabalara rağmen Doğu Anadolu halkı bunlara kapılmamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN EKLERİ

Diyarbakir Vilâyeti Vekâleti Aliyesine

C : 8.6.1919

Bütün milletin beka ve istiklâlini kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamayı tercih eden her türlü içtihadın, memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyatın dağıtılması pek vatanî ve zarurî bir vazife olmakla beraber Kürt Kulübü hakkındaki tarzı hareket âcizlerince de pek muvafık görülmüştür. Şu kadar ki, İtilâf Devletlerinin hakşikenane muamelâtı İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi tesiriyle memleketin en ilcra köşesinde bile husule gelen intibahı azîm her türlü ihtirasatı siyasiye ve makasatı menfaatcuyaneden münezzehtir olmak üzere «Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak» Cemiyetlerini teblidetmiş ve bu cemiyetlere hangi zümrei siyasiyeye mensup olursa olsun, her Türk, her Müslüman iştirak etmiş ve vicdanı millinin tezahüratı filiyesi bütün cihana bu suretle ilân edilmekte bulunmuştur. Binaenaleyh Diyarbakir ve mülhakatında da Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin teşekkül ve teessüsü delâlet buyurulmasını ehemmiyetle tavsiye eylerim. Ve bilhassa Kürt Kulübünün âzasiyle bugünkü telgrafnamei âcizi dairesinde müzakerâ ederek uzlaşmak muvafıktır efendim.

*Üçüncü Ordu Müfettişi
Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyârî
Mustafa Kemal*

Ek : 2

Diyarbakir, 8.6.1919

Vürudu : 14

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine

C : 1.6.1919 ve 44 şifreye :

Burada Vilâyatı Şarkıye Müdafaaı Hukuk Cemiyeti teşekkül etmemiştir. Ancak bu yakınlarda Erzurum ve Trarbzon'dan vilâyet belediyesine keşide olunan Kürdistan hakkındaki heyecanımız telgrafnamelerden telâşa düşen ahali Hristiyanıyenin bu bapta bazı teşebbüsatta bulundukları meşhuttur. Maamafih bu hususta vilâyetçe tenvir ve irşadat sureti yazılmıştır. Diyarbakir'de bazı..... gençlerden teşekkül eden Kürt Cemiyeti İngiliz himayesinde bir Kürdistan istiklâliyetini takip eden propaganda yapması üzerine buraya gelen Süleymaniye hâkimi siyasisi Mister Nowill'in efkârına kapılarak beynelahali bunun şiddetle reddi ve but eşebbüsâtın cemiyetler kanununa ademi mutabakati hasebiyle mezkûr cemiyet sed ve vilâyetçe takibatı kanuniye yapılmakta bulunmaktadır. Elyevm Diyarbakir'de İtilâf ve Hürriyet Fırkası mevcut olup bundan başka cemiyet yoktur Efendim.

*Vali Vekili
Mustafa*

Ek : 3

Trabzon, 9.6.1919

Vürudu : 10

Havzada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C : 1 Haziran 1919 ve 44 şifreye :

Trabzon Ademi Merkeziyet Cemiyeti yoktur. Dersaadette müteşekkil Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti tarafından birkaç ay evvel gelip, geçenlerde avdet eden Nazmi Nuri Efendi isminde bir murahhasın teşebbüsü üzerine Of kazasıyla ay evvel gelip, geçenlerde avdet eden Nazmi Nuri Efendi isminde bir murahhasın teşebbüsüyle Lâzistan livası dahilinde Ademi Merkeziyet şubeleri açılmıştır. Kadri Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti memleketin ileri gelen eşraf ve mütehayyizanı meyanından müntehap ve Murat Hanzade Ziya ve Namlizade Sabri ve Çulhazade Kadri ve Hacı Ali, Hıfızade Mehmet Salih ve Kâzazade Hüseyin ve Abanozzade Hüseyin ve Hatipzade Emin Efendilerden mürekkeptir ve bu heyetin ikdamatı, tabitai Osmaniye'nin muhafazası gibi bir hissi vatanperveraneden mülhemeldir. Bu Cemiyetin bütün mülhakatta birer şubesi bulunuyor. Bundan maada Trabzon'da bir de İhtiyat Zabitan Cemiyeti olduğunu arzeylerim.

Vali
Mehmet Galip

Ek : 4

2732/187

Elâziz'den, 18.6.1919

Vürûdu : 20

Üçüncü Ordu Müfettişliğine

C : 1 Haziran 1919, İstihbarat 44

Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuk Cemiyetinin burada bir şubesi mevcut olup ve mütehayyızını memleket ve eşraf bu sıra Erzurum, Sivas, Diyarbekir ile muhabere etmektedir. Bundan başka İtilâf ve Hürriyet, Sulh ve Selâmet Fırkalarıyla Kürdistan Teali Cemiyetinin birer şubeleri ve Muallimin Cemiyeti namıyla de ayrıca teşekkül etmiş br. cemiyet bulunduğu maruzdur.

Elaziz Vali Vekili
Hulûsi

15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine,
11. Haziran 1335 tarih ve 15 numaralıdır.

1 — Harbiye Nezaretinden şu şifreyi aldım : «Maîyeti âlî-nizdeki istimbottlardan biriyle hemen buraya teşrifiniz rica olunur.»

2 — Sebebi dâvetimi Cevat Paşadan mahrem sordum. Cevap şudur : «Zâtîâlileri gibi» kıymetli bir generalin hâlen Anadolu vilâyetlerinde dolaşmasının efkârı umumîyeye iyi bir tesir bahşedemeyeceğinden bahisle İstanbul'a celp buyurulmanızı İngilizler istedi.

3 — Ali Fuat Paşa daha Samsun'a muvasalatımda İngilizlerin Hükûmete sebebi izamını sorduklarını ve ısrarları halinde bunun Hükûmeti merkeziyenin arzusu hilâfında bulunduğunu söylemek mecburiyetinde kalacağını mevsukan istihbar eylediğini bildirdi.

4 — Vermiş olduğum kararın Milletın Hukuk ve İstiklâlîni tâyin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan ibaret olduğunu zati biraderîlerine evvel ve âhir arzetmiştim. Bu gaye milletin sinesine iltica ederek vazifei nâmus ve vicdanı ifaya fedakârane devam etmeyi âmiridir. Emsalimiz veçhile İngilizlere esir olmak üzere İstanbul'a gitmekte mazurum. Vazifei Vataniyeme devam edebilmekliğim bittabi zâtîâliniz gibi aynı fikir ve kanaatte bulunan kardeşlerimin de daima ve herhalde desti vefak ve muavenetlerine menuttur (bağlıdır). Bugün benim vermeye mecbur olduğum bu fiil kararı yarın bütün erbab-ı nâmus ve hamiyetten olan arkadaşlarımız tarafından da verilmesi lüzumu tahakkuk edeceğine şüphe yoktur. Binâenaleyh bugün meydanı aleniyete vaz'a mecbur olduğum bu kararımız arkadaşlarımızın kanaatine müstenittir. Bu hususa ait kıymettar mutaleai biraderiyelerine intizar eylerim.

Hükûmeti merkeziye biliğfal İstanbul'a celbedilmek plânını tâkib eylediğinden ben de mümkün olduğu kadar uzun zaman kazanmak ve karargâhımı dâhili memlekete sokmak için aynı usulde mukabele ve muhabere etmekteyim.

Mustafa Kemat

Erzurum, 16.6.1335

*3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,
C. 11 Haziran ve 15 No.*

Geç gelen emri devletlerine cevapda geciktim. Fikri samilerine tamamiyle iştirak ediyorum. İstanbul harice bütün kıymetli vücutlarını atacağına birer birer kendi eliyle alıyor. Evvelâ mezunen Dersaadete celb emri verilen Halid Beyin İngilizlere teslim olunacağını haber alarak İstanbul'dan sordum. Nezaret Trabzon'da tahtı nezarette bulundurulmasını ve tahkikat icrasını yazıyor. Bayburd'da ikameti daha muvaffık olan Halid Beyin pek değerli bir vatan evlâdı olduğunu ve Ermenilerin tezviratı uğruna ifna etmek revayı hak olmayacağını yazdım. Zatı samileri lüzum görüldüğü zaman muntikai âciziye teşrif buyururlarsa arzı minnetdarı eylerim.

Kâzım Karabekir

DAHİLİYE NAZIRININ TAMİMİ

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber siyaseti zamana o derece agâh olmadığı için, fartı hamiyet ve gayretine rağmen, memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz mümessili fevkalâdesinin talep ve ısrariyle azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi İlhak Cemiyetleri gibi Karasi ve Aydın havalisinde ahali İslâmiyeyi nahak yere kırdıktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmiyen emirsiz, saygısız ve gayrikanuni teşkil edilen bazı heyetler için öteden beri çektiği telgrafnamelerle de hatayı siyasisini idareten de arttırdı. Müşarünileyhin İstanbul'a celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezaretinin size emri katisi artık o zatın mazul olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir muamelei resmîyeye girişmek, umuru hükümete müteallik hiçbir matlubunu is'af ettirmemektir. Bu talimat dairesinde hareket etmekle ne gibi mesuliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her Osmanlıya terettübeden en büyük vazife, sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, âkilâne ve müddebihirane hareketlere imtisal etmek, fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını sıyanetle nazarı medeniyette bu memleketi bir daha lekelemek değil midir?

RAUF (ORBAY) BEY ANLATIYOR :

«Ben de, aramızda takarrür ettiği gibi Bandırma yolu ile, işgal muntakaları ahvalini görerek ve tehlikeye maruz bulunan halka ümid vererek Ankara'da, Ali Fuad Paşa ile buluşmak üzere İstanbul'dan yola çıktım.

Bandırma, Akhisar, Marmara, Salihli, Ödemiş, Nazilli, Sandıklı ve Afyon - Karahisarı, Sivrihisar, yolu ile Ankara'da Ali Fuad Paşaya mülâki oldum.

Ali Fuad Paşa, o tarihte Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ederek kendisi ile Havza'da buluşmayı tertib etti. Birlikte hareket ettik ve şehir, kasaba ve köylere uğramadan uzaklardan dolaşarak ve gizli seyahata itina ederek Amasya - Havza yolu üzerinde Çeltik boğazına vardığımız zaman Mustafa Paşanın ansızın Havza'yı terk ve Amasya istikametinde cenuba hareket ettiğini menzil nokta zabitinden öğrendik.

Kendisi ile nerede buluşmak lâzım geldiğine dair bize söylemek üzere bir haber bırakmamış idi. Gece Havza'ya gizli adam gönderdik. Paşanın Amasya'da bulunduğunu geçen telgrafların adreslerinden anladık ve Amasya'da kendisi ile muhabere ederek bir gece boğazdaki un değirmenlerinden birinin çarkları arasında geçirdikten sonra ertesi gün gönderilen otomobill ile Amasya'da Mustafa Kemal Paşaya mülâki olduk. Bize haber vermeden Havza'yı terk etmesine sebep olarak kendisini İstanbul'a dâvet ettiklerini ve muhaberat ile vakit kazanarak azimetini tehir eylediğini, halbuki Merzifon'daki İngiliz askerî müfrezesinin Havza'nın gerisinde bulunmasından bir baskın ile Çeltik boğazını ve Havza'yı işgal, bu suretle kendisini de faaliyetten iskat edebilmeleri ihtimalini gördüğünden ansızın ve habersizce Havza'yı terk ve boğazın cenubunda Amasya'yı daha emin gördüğünden hareket ettiğini, bu yüzden bizi de haberdar edemediğini söyledi.»

Zata mahsustur.

Bursa, 27.6.1919

Sivas Vasıtasıyla Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine,

1 — On Yedinci Kolordu Kumandanlık Vekâletinin nez'ile esasen kumandanı olduğum Elli Altıncı Fırkanın İzmir'den Mudanya tarikiyle Bursa'ya naklolunmuş olan bakıyetüssiyyunun tanzim ve teşkili için emri aldığım andan nihayet yirmi dört saat sonra bulunduğum mahalden hareketim hakkında açık olarak yazılan telgraf üzerine makasıda milliyeyi hayyizi fiile isâl edecek vesaiti kâfiye bulamadığımdan fırkamı tanzim ve tensika muvaffak olur isem daha iyi hidematın icrasını kabil gördüğümünden 21.6.1919 sabahı Kula'dan Bursa istikametine müekkedesini telâkki ve infaza sâyeden memurini mülkiyenin aykırı vaziyetine ve mesaimeng el olan mukabil vaziyetlere rağmen tekml Aydın vilâyetinin muhtelif mahallerinde bir hareketi milliyenin başlangıcını temin, donmuş ve sönmüş ruhların heyecanı millî ile kıpırdanması memleketin istihlâsı için elzem olduğu fikrini her tarafa yaymaya muvaffak oldum.

2 — 22 Haziran 1919 tarihli iki emirnamelerini bugünkü 27 Haziran 1919 günü, Bursa'ya muvasalatla aldım. Kanaat ve icraatı sâmilerini vatan ve milletin kuvvet alması için yegâne yol olduğuna imanı kavim olduğunu bittabi zatı devletleri de bilirler. Binaenaleyh bu hususta hemen teşebbüsata başladım. Neticesini arzedeceğim. Aynı zamanda bu hususta doğruca benim yazmaklığıma rağmen Çine'de Elli Yedinci Fırkaya da emir buyurulmasını muvafık bulurum.

3 — Kısa zamanda Fırkamı her türlü gösterilen müma-naatı resmîyelere rağmen ikmale çalışarak âmdli milliyenin tatmini için buraca tevessülü mümkün olan icraatı icraya çalışacağım.

4 — Din ve milletimizin istihlâsı yolunda attığınız büyük adımlarda muvaffak olacağınıza tamamen kaniim. Evamiri samilerinin devamını istirham eylerim.

*Fırka 56 Kumandanı
Miralay Bekir Sami*

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

1919 yılı Haziran ayında, Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Sivas valiliğine tayin edilen Reşit Paşa, Hürriyet ve İtilâfçı değildi. Fikirleri ve görüşleri bakımından İttihat ve Terakki Fırkasına yakındı. Buna rağmen, İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından Valilikten azledilmiş ve bir süre sonra bu mağduriyeti telâfi edilmek maksadiyle, Talât Paşa tarafından mebus seçtirilmişti. İttihat ve Terakki mebusu iken, Tevfik Paşa hükümeti zamanında Osmanlı Mebusan Meclisinin feshi üzerine açıkta kalmış, İstanbul'da münzevi hayatı yaşamaktaydı. Eski İttihatçılardan bir dostunun teşvik ve tertibi ile Reşit Paşa, Damat Ferit Paşaya, kendisinden istifade edilecek bir idareci diye tanıtılmış ve zaten adam sıkıntısı çeken Hürriyet ve İtilâf Hükümeti tarafından Sivas Valiliğine tayin edilmişti.

Reşit Paşa İstanbul'dan ayrılırken Hürriyet ve İtilâf Fırkası liderlerinden birkaçı kendisini uğurlamaya gelmişlerdi. Bunlardan biri şöyle dedi :

— Siz bizim babamızsınız. Sivas Vilâyetini bu kanaatle elinize verdik. Orada oğullarınızı (Hürriyet ve İtilâfçıları demek istiyordu) tenvir ediniz, irşad ediniz, nizam ve intizam altına sokunuz.

Reşit Paşa ister istemez olumlu karşılık vermişti.

Reşit Paşa, Sivas'a geldiği zaman şöyle düşünüyordu :

«Vaziyet nazikti. Çok düşünmek gerekti. Mustafa Kemal Paşanın telkinlerine karşı Sivas muhitinde uyanan alâkayı, Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin, halka taallûku itibariyle kıymetini, İstanbul hükümetinin istinat ettiği Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Anadolu'daki itibarını ve 1908 ihtilâlinde olduğu gibi, bu sefer de millete rehberlik edeceği anlaşılan ordunun vilâyetimde hissettirdiği kuvveti ölçmek lâzım.»

SİVAS VALİSİ REŞİT PAŞA VE «İLK OĞUL»

Reşit Paşanın vazifeye başladığı gün, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Sivas Şubesi Başkanı Halit Bey kendisini ziyarete geldi. «İlk oğul»u böylece tanımış oluyordu. aPrti Başkanı sarhoştı. Söze, İttihat ve Terakki mensuplarının şiddetle takip edilmeleri, ezilmeleri ve imha olunmaları gereğini belirterek başlamıştı. Vali sordu :

— *Neden?*

— *Hürriyet ilân ettik, dediler, eski hayatı da berbat edip bütün hürriyetimizi elimizden aldılar? Sopa ile seçim yaptılar. Kendi meclislerine bile danışmadan harp açtılar, milyonlarca vatan evlâdını vatan hudutları dışında öldürttüler. Bağdat düşerken, onlar, Galiçya'da Avusturya topraklarını müdafaa ettiler. Bir yandan da hırsızlığa permi verdiler. Mağazaları resmen soydular, eski devirlerin müsadelerine taş çıkarttılar. Zelili celil, celili zelil eylediler. Ayağı başğ başı ayak yaptılar. Arap kavmi necibini incittiler, bizden soğuttular, dama oynar gibi, soğukkanlılık içinde tehcirler yapıp, onbinlerce insanı kıtadan kıtaya aşırdılar. Nihayet mülkün dörtte üçünü elden çıkardılar. Sonunda, milyonları dercep edip savuştular. Pirincin taşını ayıklamak işini bizim fırkanın omuzunabırdıktılar.*

— *Memlekette kanunun hâkim olmasını lâzım görüyorsunuzunuz?*

— *Tabii.*

— *O takdirde devlet idaresinde hata ve suç işliyenler, divanı âliden başlıyarak mevkilerine, vazifelerine göre derece derece mahkemelere tevdi olunur. Varılacak neticeye göre cezaları verilir. (Sarhoş Parti Başkanı bu sözler üzerine kahkaha ile gülüyordu).*

— *Hay aklınla yaşa, muhterem paşa. İttihatçılar kanun tanıdılar mı ki, biz de onlara, kanun dairesinde muamele yapalım, İttihatçıları mahkemeye vermek zaittir. Onlar sorgusuz morgusuz ipe çekilmelidir.*

— Fırkanızın Sivas vaziyeti nasıldır? Kulübünüzde kaç kişi mukayyet? Halkın size karşı düşüncesi ne şekildedir? Seviliyor musunuz, alâka görüyor musunuz?

— Hürriyet ve İtilâf Fırkası da, halk da, Sivas da şu gördüğünüz fakir insandan ibarettir. Ben düşünürüm, söylerim. Fırka mühürünü, halk da kalıbını basar.

Parti başkanı koynundan bir kese, kesenin içinden at nalına yakın büyüklükte bir mühür çıkarıp valiye gösterdi :

— Mühür kimdeyse, Süleyman odur. İnşallah bu Süleyman sizden hoşnut olur, siz de Süleyman'dan memnun kalırsınız.

Parti Başkanı artık ziyaretini bitirip gitmek üzereydi, ayağa kalktı, valinin kulağına eğilerek şöyle dedi :

— Mustafa Kemal Paşanın İttihatçılığı hortlatmak için didinip durduğunu elbette biliyorsunuz. Enver'ler, Talât'lar kaçarken, onu yerlerine vekil bıraktılar, emrine de birkaç yüz bin altın verdiler. Anadolu'ya geçip İttihatçılığı diriltmesini emrettiler. Fakat eski çamlar bardak oldu şimdi. Kimse dolma yutmuyor. Heriflerin maskesi düştü, yüzlerinin karası meydana çıktı. Onun için aldıran yok. Herkesin kulağı Hürriyet ve İtilâfta. İtilâf Devletleri de bizimle dost. Mustafa Kemal Paşa boşuna yoruluyor. Lâkin ne olsa ordu kumandanlığı etmiş bir asker. Zarar vermese bile mide bulandırır. Genel Merkeze yazdım. Azlini istedim. Bugün, yarın onun da çanına ot tıkarlar. Sizden niyazım da, onun ağzını kullanan Rasim Beye yüz vermemenizdir. Rasim Bey eski Sivas mebusu. İliğine kadar İttihatçı. Daha doğrusu yeni baştan mebus olmak için İttihatçılığa sadakat gösteriyor. Mustafa Kemal'in emri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti diye bir dirilti vücade getirmek istedi. Tek bir adam kandıramadı. Kazdırdığı mühürü koynunda gezdirip duruyor.

— Mühür kimde ise Süleyman odur demiştiniz. Demek ki, Rasim Bey de bir Süleyman.

— Aramızda fark var. Ben parmağımı kaldırsam bütün Sivas ayağa kalkar. Rasim Bey davul zurna çaldırsa kulak asan, dinliyen olmaz.

REŞİT PAŞA VE RASİM BEY

Rasim Bey, fesholunan mecliste arkadaşımıydı. Temiz bir insan, lekesiz bir vatandaş olarak tanınmıştı, bütün arkadaşlarının muhabbetini kazanmıştı. Onun Sivas'ta bulunması, Mustafa Kemal Paşa ile temas tesis etmiş olması —ne yalan söyleyeyim— hoşuma gitti. Çünkü yalan dolan bilmez bir gençti, kendisiyle samimi surette hasbihal edilirdi.

Fakat serde valilik vardı. Rasim Beyi, bir vesile olmadan ziyaret edemezdim. Etrafı şüphelendirmeden onu çağıramazdım da. Halbuki içimde bu zatı hemen görmek için âdetâ bir iştiyak ve bir ihtiyaç uyanmıştı. Gönülden gönüle yol olduğundan mı, yeni valinin nasıl bir program taşıdığını öğrenmeyi gerekli gördüğünden mi bilmem, Rasim Bey gecikmedi, benim bu iştiyakımı tatmin etti, yani ziyaretime geldi.

Kendisine ilk سوالım şu oldu :

- *Mustafa Kemal Paşa ne yapıyor, ne yapmak istiyor?*
- *Vatanı parçalanmaktan, devleti batmaktan, milleti esir olmaktan kurtarmak istiyor.*
- *Neye güveniyor?*
- *Türk'ün şahametine, cesaretine, fedakârlığına!*

Rasim Bey, yirmi iki gündenberi Anadolu'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın valilere, müstakil mutasarrıflara birçok emirler ve direktifler verdiğini söyleyerek, benim bu bap-taki dosyayı tetkik etmeliğimi ihtar etmişti. Kendisiyle henüz bir kere görüşebilmiş olduğum vali vekili hâkim Hasbî Efendi ya zaman bulamadığından, ya unuttuğundan bu dosyayı bana vermemişti. Rasim Beyin ihtarı üzerine hâkim efendiye çağırttım, dosyayı istedim ve aldım.

İfadelerimin karışıklığından dolayı belki bu hatıraları okuyanlarda vakalarınıza rihi üzerinde bir tereddüt hâsıl olacaktır. Bu sebeple izah edeyim ki, Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Sivas şubesi lideri (!) Halii Beyin beni görmesi Sivas'a girdiğim günün akşamına doğrudur. Rasim Beyin ziyareti sabahıdır. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan, Amasya'ya gelmişti. (12 Haziran 335). Yani Halit ve Rasim Beylerle ilk temaslarım vukua gelirken, ne Ali Kemal'in mahut telgrafını, ne de Mustafa Kemal'in Sivas'ta bir kongre akdini emreden mektubunu almış değildim.

MÜDAFAİ HUKUK CEMİYETİ
BAŞKANI RASİM BEY

Sivas Valisi Reşit Paşa, Rasim Beyin yanından ayrıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşadan, vilâyete gelmiş ve gelişigüzel bir zarf içine konulmuş olan telgrafnameleri getirтип gözden geçirmişti. Ertesi gün ziyaretini iade etmek üzere Rasim Beye gitti. Mustafa Kemal Paşanın telgraflarında, Hükûmete ve büyük devletlere meydan okurcasına gösterdiği cesarete hayret ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, İngiliz notasına ve Sadrâzama böyle karşılık verirken, neye, kime ve nerele istinat ediyordu? diye düşünüyor ve şöyle diyordu :

«O sırada tahsilât yüzde otuza düşmüştü. Salsandıkları tamtakırdı, memurlara aylık verilemiyordu. Umumi terhis münasebetile, kolordu mevcutları yüzde on nisbetindeydi. Yeni efrat alınmıyor veya alınamıyordu. Alınsa da şu parasızlıkla giydirilmeleri, yedirip içirilmeleri imkânsızdı. Her dağda, her derede birkaç çete karargâh kurmuştu, köylüyü ve şehirliyi körku içinde yaşattıyordu. Siyasî vaziyet ise berbattı. Dünyanın en büyük ve en kudretli devletleri aleyhimizdeydi, bunlardan bir kısmı yurdun en mühim noktalarını ellerinde bulunduruyorlardı. Bir yandan da yorulmamış, yıpranmamış bir orduyu vatanın böğrüne sokmuşlardı, o vasıtaıyla da manevî kuvvetimiz üzerinde tazyik yapıyorlardı.

Şu vaziyette Mustafa Kemal Paşanın istinatgâhı ne olabildi? Bunu, ziyaretini iade ettiğim sırada, sabık mebus Rasim Beye sordum. Hiç düşünmeden şu cevabı verdi :

— Millete!

Tamamiyle aydınlanmak istediğim için ısrar gösterdim, milletin yorgun ve bezgin olduğunu hatırlattım. Rasim Bey,

hâlâ hayretle hatırladığım bir iman heyecanı ile fikrini izah etti :

— *Mustafa Kemal Paşa çok büyük bir şahsiyettir. Onun her güçlüğü yeneceğine inanmak gerekir. Millete gelince, o, mânasız bir harpten bıkkındır. Fakat boynuna zincir takılmak istendiğini anlarsa, arslan kesilir, yıldırım kesilir. İşte Mustafa Kemal Paşa o arslana, o ateşe, o yıldırıma istinat ediyor.*

İdrakimin bu heyecana imrendiğini itiraf ederim. Fakat bir milyon insanın malını, canını, namusunu muhafaza ile mükellef olan bir idare âmirinin, bir valinin, o vali 1908 ihtilâline karışmış eski bir İttihatçı da olsa, anarşi, fevza dedğimiz umumi kargaşalığa rıza göstermesi kolay değildi. Onun için adımlarımı ihtiyatla atmayı tasarladım. Aynı zamanda Rasim Beyden, Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetleri hakkında malûmat almak istedim. Şöyle bir sualde bulundum :

— *Hürriyet ve İtilâf Kulübünün reisi hemşeriniz Halit Bey, o kulübün nefsinde temessül ettiğini söyledi. Sizin cemiyet de o şekilde mi, sade bir mühürden mi ibaret?*

Rasim Bey, asil bir safvetle beni hakikatten ağâh etti :

— *O kadar kalabalık değiliz. Fakat başta müftü olmak üzere, ulema takımı hemen hemen bizimle beraberdir. Okur yazarların, bilhassa münevver gençlerin hepsi etrafımızda toplanıyor. Millî vaziyetin ağırlığı, yurdun bölüşümek istendiği hakikati, daha açık surette anlaşılırsa, bütün halk, hatta hürriyet ve itilâfçıların siyasî ihtiras ve şahsî menfaat takip etmiyen takımı da bize iltihak edecektir. Çünkü dava, vatan davasıdır, istiklâl davasıdır.»*

İLKİN TELGRAF MERKEZLERİ

KONTROL ALTINA ALINIR

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a geldikten sonra, öncelikle düşündüğü husus, telgraf merkezlerinin kontrolü olmuştur. Zamanın tek sür'atli haberleşme aracı olan telgraf telleri millî hareket aleyhine işlediği takdirde başarı tehlikeye girebilirdi. Bunun için, Erzurum'a geldikten bir gün sonra, aşağıdaki tâmimi yapmış

«Şifre

5.7.1919

Sivasta Üçüncü Kolordu

Kumandanlığına,

Hükûmeti Merkeziyenin tazyik neticesi olarak menafii millet ve memlekete mugayir yapması muhtemel tebligatı kontrol veya tevkif için muhabere kanalı olan mühim merkezlerde icabında tatbik edilmek üzere hemen tedabir ve tertibat alınmalıdır. Bu noktayı ne hükûmete ve ne de telgraf memurlarına hissettirmemek lâzımdır. İşbu telgrafın vusülü bildirilecektir. Üçüncü Kolordu Yirminci Kolorduya ve bu da On İkinci ve On Dördüncü Kolorduya ve o da Bekir Sami Beye, On Beşinci Kolordu, On Üçüncü Kolorduya isâl edecektir. İşbu telgrafın vusulü aynı suret ve tarih ile bildirilecektir. İmza : Üçüncü Hrdu Müfettişi Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî Mirliya Mustafa Kemal.»

Ek : 15

*Üçüncü Ordu Müfettişi ve
Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî
Mustafa Kemal*

*K. O. 12 Kumandanı Selâhattin
Beyefendiye,*

. 7.7.1919

Cemal Paşa Hazretleri hakkındaki telgraftamenin cevabına makine başında muntazırım.

*Üçüncü Ordu Müfettişi
Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî
Mustafa Kemal*

Mustafa Kemal Paşa, millî hareketin lideri olarak hiçbir şeyi ihmal etmiyordu. Bir yandan Erzurum Müdafaai Hukukçularhı ile temaslar yapıp, kongre hazırlığına katılırken, öte yandan, Anadolu'nun her yeri ile ilgilenmekte ve özellikle «Amasya Mukarreratı» na istinaden yaptığı 22 Haziran tarihli tamimin uygulanıp uygulanmadığını tâkip etmekteydi. Aşağıdaki telgraflar, bu dikkatin örneklerindendir :

İstihbarat

Şifre

Gayet müstaceldir.

Erzurum, 5.7.1919

Konya'da On İkinci Kolordu

Kurmandanı Miralay Selâhattin Beye

1 — Cemal Paşanın on gün müddetle Dersaadete hareketinin sebebi hakikisini yazıhan ve serian iş'ar buyurmanızı.

2 — Zâtı âlinizin hiçbir sebep ve suretle oradaki kuvayın başından infikâkiniz caiz değildir. Bu bapta Fuat Paşa muhabere ederek en menfi ihtimale karşı tedabir almanız elzemdir. Hergün vaziyetiniz hakkında kısa malûmat vermenizi rica ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi

Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî

Mustafa Kemal

Ankara'da Yirminci Kolordu

Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Selâhattin Beye yazdığım şifre sureti aynen berveçhi atidir.

Üçüncü Ordu Müfettişi

Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî

Mirliva

Mustafa Kemal

SURET

Yukarıdaki telgraf tekrar edilmiştir.

Şifre : Aceledir

Erzurum, 5.7.1919

Ankara'da 20. Kolordu
Kumandanlığına,

1 — Cemal Paşanın mezunen İstanbul'a gittiğini teessürle haber aldım. Gerek zatîlileriniz ve gerekse Selâhattin Bey hiç bir sebep ve bahane ile kumandan mevkiini terk etmeyeceksiniz. Beyninizde ve bizimle sıkı ve daimî irtibatta bulununuz.

2 — İşbu telgrafname suretini Yusuf İzzet Paşa ile Bekir Sami Bey ve bilumum Kolordu ve Fırka Kumandanlarına emin surette isal ediniz.

3 — Şimdilik bana vukubulacak mahrem iş'aratınızda adresimi şifre ederek Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı adresiyle göndermeniz mucibi emniyettir. Yusuf İzzet Paşa ile Bekir Sami Beyin bizim ile irtibatlarının sizin vasıtanızla olmasını temin buyurunuz.

4 — İşbu telgrafın vusulü ve icap edenlere tebliğ edildiğinin iş'arını istirham ederim.

Konya'dan gelen cevap

Hususi
150

Konya, 6/7.7.1919
Vusulü : 7/8.7.1919
Saat, evvel. 1 10

Üçüncü Ordu Müfettişliğine,
C : 5.7.1919 ve 33 şifreye :

1 — Cemal Paşa İstanbul'a bazı zevat ile temas etmek ve ailesiyle görüşmek üzere on gün müddetle ve kendi arzusuyla mezunen Dersaadet'e gitmiştir.

2 — *Fuat Paşa ile görüşmek üzere kendisine yazmıştım. Henüz cevap alamadım. Mahalli mülâkatın Eskişehir olacağını zannediyorum. Kolordu mıntıkasındaki vaziyete dair bade ma her gün arzı malûmat edilecektir.*

3 — *Evvelce de arzettiğim veçhile burada vezaiî esasiye biraz güçlûkle ve bataetle icra edilmektedir. Maahaza az da olsa semeratı nafia elde edilmektedir. Arzı ihtiram eder ve temennîi muvaffakiyat eylerim efendim.*

*K. O. 12 Kumandant
Selâhattin*

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN PADİŞAHA YAZDIĞI İSTİFA TELGRAFIGIR

9./7. VII. 1335 Erzurum

Mabeyni Hümayun Cenabı Melûkâne Başkitabeti Celile-si vasıtasıyla Atabei Ulyayi Hazreti Padişahiye :

Şimdiye kadar gerek zati akdesi hümayunlarına ve gerek Harbiye Nezaretine vâkı olan mâruzatımda vatan ve milletin ve makamı muallâyı hilâfetin mâruz ve giriftar olduğu avakibi elim ve buna karşı mütahassıl âlâm ve evzai milliyeyi tek mil sefahat ve hakikatiyle arz ettim. Bunu ifa etmekle mukaddesatımın nefsi âcizaneme tahmil eylediği en yüksek ve en vicdani vazifelerden birini yapmış oldum. Âmâ! ve teşebbüsâtı âbidanemin İngilizlerce müdafaa vataniye suretinde değil; şekli âharda telâkki olunmasından nâşi hükümeti seniyelerinin müşkül bir vaz-ı tazyik altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor. Hükümeti seniyelerinin ve payitahtı saltanatı hümayunlarının zaten ne gibi tazyik ve şeraiti elimei inhisar altında bulunduğu gerek çekerlerince ve gerek bütün milleti necibelerince tamamen malûm ve âyan olduğu cihetle bu tazyik ve inhisarın daha ziyade tevessüne ve bhusus pek büyük revabıtı sıdku ubudiyetle merbut bulunduğum kalb ve âmâli müşfikai hümayunlarının düçarı kelâl olmasına hiçbir veçhile razı olamayacağım cihetle yalnız memuriyeti âcizaneme değil, tek mil mübahatını, vatan ve milletimin ve Makamı Akdesi Hümayunlarının nuru feyiz ve necatından alan pek çok sevdiğim mübarek hayatı askeriyeme de veda suretiyle arzı fedakârı eylerim. Makamı Uzmayi Saltanat ve Hilâfetin ve milleti necibelerinin hayatımın son noktasına kadar daima hâris ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı kemali ubudiyetle arz ve temin eylerim. Silki Celili Askeriden istifa ettiğimi Harbiye Nezaretine arz ettim. Sıhhat ve âfiyeti Cenabı Mülûkâneye dua ve her türlü âfattan masun buyurmalarını Cenabı Kibriyadan niyaz eylediğim muhatı ilmi âli buyuruldukta ferman.

Mustafa Kemal Paşanın
istifasına ait iki belge
Birinci Belge

9 Şevval 1337 ve 8 Temmuz 1335 (1919) tarihli Takvimi Vekayi (Zamanın resmî gazetesi) aşağıdaki iradeyi neşretmiştir :

«Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın memuriyetine hitam verilmiştir. İşbu iradei seniyenin icrasına Harbiye Nâzırı memurdur.»

Harbiye Nâzırı
Ferit

Sadrâzam
Mustafa Sabri
(Şeyhülislâm)

İkinci Belge

Erzurum Kongresi bittikten sonra İkdâm Gazetesinin 12 Ağustos 1335 (1919) tarihli nüshasında «Mustafa Kemal Paşa silki askerîden tardolundu» başlığı altında aşağıdaki haber yayınlanmıştır :

«Müfettişliğe tâyin olunduğu halde Anadolu'da harekâtı milliye nâmı altında iğtişâşkârane hâdiseler tevlit ve Erzurum'da akteylediği kongre kararıyla bazı mutalebatta bulunmak suretiyle hükümeti merkeziyeyi müşkül bir vaziyeti siyasiyeye ilkaya sebebiyet veren Mustafa Kemal Paşanın harekâtı vâkıası müstelzimi mücazat ahvalde bulunduğu cihetle kendisinin silki askerîden tardı ile hâmil olduğu nişanların istirdadı ve haiz olduğu fahrî yaverlik rütbesinin nez'i hususuna karar verilmiş ve arzı atabei ülya kılınan karar dün İusdiki hazreti padişahîye iktiran etmiştir.»

ALİ ÇAVUŞ

Kâzım Karabekir Paşanın, Mustafa Kemal Paşanın hizmetine verdiği ve kendisinden özel istihbarat beklediği Ali (Metin) çavuşun hatıralarından öyle anlaşılıyor ki, Ali Çavuş Kumandanının beklediği istihbaratı yapacak tecrübe ve soğukkanlılığa sahip değildir. Mustafa Kemal Paşaya karşı ihtiyarı dışında söylediği yalanlardan korktuğu için bu görevden kurtulmak istemektedir. Bu maksatla yaptığı her teşebbüsü Kâzım Karabekir Paşa önler. Mustafa Kemal Paşa işin farkındadır ve Ali Çavuşun yakasını bırakmaz. Bu enteresan çekişmeler sonunda, Ali Çavuş, nihayet Mustafa Kemal Paşaya bağlanır. Fakat iş bu safhaya gelmeden önceki durumun tesbiti bakımından, Ali Çavuşun hâtıralarından bir olayı nakledeceğiz :

«Bir gece geç vakitlere kadar yapılan toplantıdan sonra Müfettiş Paşa beni çağırdı ve şu emri verdi :

— Yaverlere söyle, yarın sabah Hasankale'ye gidilecek. Oradaki kıtaatı teftiş etmek istiyorum. (Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'da iken Hasankale'ye gittiğini tesbit eden herhangi bir belgeye rastlamadık. Ali Çavuş'un anlattıklarında bir yanlışlık yoksa, böyle bir seyahat yapılmıştır. Fakat Ali Çavuşun sözünü ettiği, Hasankale seyahati Mustafa Kemal Paşa tarafından Ali Çavuşu denemek için söylenmiş olabilir ve Ali Çavuşun da bunu olmuş gibi hatırlaması mümkündür. Çünkü Ali Çavuşun hatıralarında, Mustafa Kemal Paşanın, kendisini denemek için yaptığı birtakım hareketlerden bahsedilmektedir).

Hemen durumu Kâzım Paşaya ulaştırdım. Hasankale'ye gidip avdet edildiğinde, o gece uzun bir toplantı daha yapıldı. Ertesi sabah, yeni bir emirle arabalar hazırlanmıştı. Bugün de telgrafhaneye gidilecekti. Ben Kâzım Paşaya haber vermeden kendisi çıkageldi. Usulca, telgrafhaneye gidileceğini fısıldadım. Bana :

— Kulağımı, gözünü dört aç. Ne dinler, ne görürsen aynen bana nakledeceksin, buyurdular.

Tarih 8 Temmuz 1919 olacak (Ali Çavuş burada da karıştırıyor. Çünkü Mustafa Kemal Paşanın istifası ile sonuçlanan telgrafhaneye gitme olayı, telgrafhaneden verilen haber üzerine, gece cereyan etmiştir. Onun için, Ali Çavuşun anlattığı telgrafhaneye gitme olayının, başka bir sefere ait olması gerekir). Arabalara doğru ilerliyorduk. Başyaver Cevat Bey, İkinci Yaver Muzaffer Bey, Emir Subayları Osman ve Recep Beyler maiyette hep gidiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, birden, bize iltihak etmiş olan Kâzım Karabekir Paşaya :

— Kâzım, biz telgrafhaneye gidiyoruz. Vali beyi çağır, yukarıda bizi beklesin, az sonra avdet ederiz, dediler.

Kâzım Paşa, bu emri bekliyormuş gibi tabii karşılayarak :

— Emredersiniz, âcil bir durum olursa, emirlerinizi burada intizardayım, cevabını verdi.

Tam arabaya en son ben binecektim ki, arkamdan sert bir emir veren ses gürledi :

— Ali, tabanca var mı?

Belimde daima bir tabanca taşımak âdetimdi. Buna rağmen, herhalde tabanca taşıdığımı hissettirmemek için olacak :

— Yok Paşam, deyiverdim.

Yukarıdan bir tabanca alarak gelmemi emretti. Yukarı çıkıp, sür'atle döndüm. Yanımda büyük br brovnig tabanca vardı, arabaya bindim. Bazen garip ve manidar hadiseler cereyan ediyordu. Bunları anlatmam, belki okuyucular üzerinde istihfamlar belirmesine sebebiyet verebilir. Meselâ, Paşanın bana tabanca aldırması gibi... Onun bu emri ne maksatla verdiğini öğrenmek mümkün olmadı. Fakat, benim kanaatime göre, Kâzım Paşanın telgrafhaneye gelmiyerek orada kalmasını istediklerinden ve beni Kâzım Beyin sadık bir adamı tıllâkki ettiklerinden, beni geri gönderirken bir şeyler öğrenmek istediği muhakkaktı. Çünkü, Kâzım Paşa yukarıya çıkmış, valiyi çağırarak meşguldü. Benim tabanca almak üzere yukarıya çıkıp çabucak dönmem, Kâzım Paşa ile gizli bir konuşma yapmadığıma delil sayılabilirdi.»

MUSTAFA KEMAL PAŞA SİVİL ELBİSEYİ NASIL BULDU?

Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal Paşanın askerlikten istifasından sonra sivil kıyafetin nasıl temin edildiğini şöyle anlatır :

«İstifa hâdisesinin vuku ve şeklini böylece tesbit eden tarihî gecenin ertesi günü, yâni 8 Temmuz 1335 sabahı artık Mustafa Kemal Paşa, bizden, yâni halktan farksız bir millet-ferdi idi ve sivil giyinmişti.

Ancak, hâdisenin Paşa üzerindeki geçici tesiri yarı ciddi, yarı berhayat sürpriz halinde Paşaya sivil kıyafet düzmekle kendisini gösterdi.

Bütün ömrü askerlikte geçen Paşanın sivil elbisesi yoktu. Derhal bir yeni elbise temini de mümkün olamamıştı.

Sabahleyin :

— Elbiseyi ne yapacağız Mazhar? der demez :

— Kolay Paşam, dedim. Aklıma geldi, hemen valiye gittim.

— Paşa için sizin elibiselerinizden bir tane istiyorum.

Münir Bey bir hayli sıkıldı :

— Evet, amma, Paşa hazretlerine lâyük, temiz bir elbise bende de yok, dedi.

Haksız değildi. Harp içi ve harp sonrası kimsede el dokunulmamış elbise kalmamıştı. Bununla beraber hemen akıl etti :

— Benim ya bir, ya iki defa giydiğim bir jaket atayım var, Paşa hazretlerine onu takdim edelim.

— Gayet iyi, diyerek jaket atayı aldım, bende de temiz bir fes vardı. Gömlek, yaka, kırıvat da uydurmuştum. Paşanın işte ilk sivil kıyafetini bu suretle temin etmiştik.

Paşanın bir kaç ay kullanmış olduğu o fesi, hâlâ, o günlerin hatıralarını tazeliyerek, dikkatle saklarım.»

KÂZIM DIRİK'İN ÖLÜMÜ ÜZERİNE

Kâzım Dirik, Mustafa Kemal Paşa askerlikten ayrıldıktan sonra İstanbul'a dönmemişti. Fakat mevki ve sıfatlarını terk etmiş olan Paşanın yanında kalmayı da tehlikeli gördüğü için, Kâzım Karabekir Paşanın maiyetinde bir vazifeye talip olmuştu. Kâzım Dirik'in bu davranışının Mustafa Kemal Paşa üzerinde sarsıcı bir etki yarattığı muhakkaktır. Fakat, millî mücadele zaferle sona erip Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Kâzım Dirik'e valilik ve valikler üzerinde müfettişlik gibi önemli vazifeler verilmesinde hiçbir sakınca görülmemiştir.

Kâzım Drik 1941 Temmuzunun ilk günlerinde öldü. Ulus Gazetesi 4 Temmuz 1941 tarihli nüshasında Kâzım Dirik hakkında aşağıdaki yazıyı yayınladı :

«General Dirik, bir faniye nasip olacak en büyük talihe, Atatürk'ün emrinde ve onun Erkânı Harbiye Reisi sıfatıyla Anadolu'ya geçmekle mazhar olmuştu. Ebedi-Şef, resmî sıfı ve selâhiyetten mücerret olarak yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez tükenmez feyiz ve kudret menbaından ilham ve kuvvet alarak mücadeleye başladığı anda onun emirlerini —tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi ifa— edenler arasında kendi Erkânı Harbiye Reisi Kâzım Dirik de vardı.»

Rauf Orbay, bu yazıyı okuduktan sonra, gerçeklerin tahrif edilmesinden müteessir olarak Kâzım Karabekir Paşaya uzun bir mektup yazmış ve geçmiş olayları hatırlatmak istemiştir. Rauf Beyden naklettığımız diğer pasajlar bu mektuptan alınmıştır.

RAUF BEY KÂZIM DİRİK'İ ANATIYOR

Erzurum'a muvasalatımızda Mustafa Kemal Paşanın karar-gâhı olarak tahsis ettiğimiz, benim de birlikte ikamet ettiğim daireden çıkarak Erzurum valisi olan ve bir müddet evvel istifa ile İstanbul'a avdet eden Münir Beyin ikamet ettiği eve naklettik. Hatırimda kaldığına göre 1919 senesi 10 Temmuz günü mutad olduğu üzere Mustafa Kemal Paşa ile yirmi dört saat zarfında gelen telgraf ve mukadderatı gözden geçirmek ve icap edenlere cevap vermek üzere buluştuk. Kâzım Dirik de bu gibi ahvalde kâtiplik vazifesini ifa ettiğinden kendisi de evrak ile bize iltihak etti. Gelen evrak okundu. Cevaplarının müsveddeleri hazırlanıp toplantı nihayete erince, daha on beş gün evvel, sonuna kadar Paşa ile aynı maksat ve gaye için çalışacağına şeref ve nâmusu üzerine yemin ederek söz veren erkânı harb miralay Kâzım Bey, ayağa kalktı ve kemali sükûnetle Paşaya teveccüh ederek aynen şu sözleri söyledi :

«Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu vazifeme devam imkânı kalmadı. Müsaadenizle kolum kumandanı Kâzım Karabekir Paşadan askerî bir vazife istiyeceğim. Evrakı kime teslim etmemi emir ediyorsunuz?» dedi.

Mustafa Kemal Paşa, hiç beklemediği bu teklif karşısında sarardı ve çok sarsıldı. Tâbiri mahsusiyle vurulmuşa döndü, ve «Ya... öyle mi efendim? Peki efendim... Evrakı Hüsrev Beye devir ediniz efendim.» sözleriyle Kâzım Dirik'e yol verdi. Erkânı Harbiye Miralay Kâzım Bey de kendine has bir çalımli tavırla odadan çıktı, gitti.

Mustafa Kemal Paşa yığılmış bir halde koltukta bir müddet düşündükten sonra bana teveccüh ederek :

«Rauf, gördün mü? Ben haklı değil mi idim? Devlet ma-

kam ve mesnedinin kıymetini gördün mü? Dün benim ile en yüksek gayret ve şüphe götürmeyecek kadar samimiyetle karşılaşan bu adamın gördüğün hareketi benim görüşümdeki isaheti teyit etmedi mi?» dedi. Paşa çok meyas idi. Ben

«Miralay Kâzım Beyin ahdine vefasızlık ederek ayrılması çirkindir. Fakat sizin istifanız yüzünden bir kat daha artan mevki ve nüfusunuza nakise vermez. Bu gibi zarif unsurların işin başında bertaraf olması daha çetin zamanlarda ayrılıklardan daha hayırlıdır.

Paşa : «Rauf, bu görüş hissen doğrudur ama fiiliyatta yeri yoktur. Şimdi şahidi olduğumuz hareket inşallah başlangıç değildir. Seninle benim yapacağımız bir şey kaldı, o da emin bir yere çekilip ayak altında ezilmemeye çalışmaktır.» dedi.

Ben aynı kanaatte olmadığım, istifası suretiyle ve bir ferdi millet gibi vatanın müdafaa ve halâsına çalışacağı yolundaki beyanatı üzerine gerek ordu, gerekse millet nazarında bir kat daha muhabbet ve emniyet celbettğini söyledim ve her halde kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın hakkınızdaki hürmet ve muhabbeti artmıştır, azalmamıştır, diyerek bana bir kaç gün evvel sizin, «Rauf, bu dâva her cepheye müstevliler ile vuruşmakla başlayacak ve askerî galibiyetle memleketimiz kurtulacaktır. Bu halde bize kumanda etmek meziyet ve kudretini haiz yegâne şahsiyet de Mustafa Kemal Paşadır.» dediğinizi kendisine tekrar ettim.

«İnşallah öyledir... Allah belâsını versin, şu Amerikalılar manda mıdır, nedir? Biran evvel kabul etseler de memleket de, millet de bu hercümerciden kurtulsa» sözlerini fartı yeis ve heyecanla kendi kendine konuşur gibi tekrar etti.

Yine Rauf Beyin mektubundan :

Tam bu sırada yaveri Cevad Abbas telâşlı bir tavırla bulunduğumuz odaya girerek :

«Efendim, kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa geliyor» dedi. Paşa şaşkın bir hal aldı, sarardı. Daha evvel Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşanın Üçüncü Ordu kıtaatı müfettişlik vekâletini size teklif ederek Paşa ile beni faaliyetleri men etmeniz yolundaki tebliğini biliyordu. Bunun tahtı

tesirinse olarak ve şüphe ve çok endişeli nazarlarla bana bakarak acı acı gülümseyerek lisanı hal ile, «Gördün mü? Dediklerim doğru değil mi imiş?» der gibi vaziyet aldı ve yaverine :

«Buyursunlar» dedi.

Siz, bir mafevki resmen ziyarette mu'tad olan tavır ve kıyafetle odaya girdiniz ve Paşayı hürmetle selâmlıyarak :

«Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Kolordu Kumandanına mahsus araba ile maiyetinize bir takım süvari getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz Paşam.» dediniz. Mustafa Kemal Paşa sendeliyerek üzerinize atıldı ve boynunuza sarılarak, yanaklarınızdan tekrar tekrar öptü, size teşekkür etti. Bu andan itibaren de yeis ve fütur havası muhitimizden silinip gitti. Siz bu sözlerinizi bizlere yazdığınız birer tezkere ile ayrıca teyid ve tesbit de eylediniz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA, KARABEKİR PAŞAYA MÜTEŞEKKİR KALMIŞTI

İsmet Paşa Ankara'ya birinci defa gelişinde, Atatürk ile, Samsun'a çıkışından itibaren geçen olayları konuşmuş ve kendisinden 7-8 ayın hikâyesini dinlemişti. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa ettikten sonra Kâzım Karabekir Paşanın davranışını da İsmet Paşaya anlatmıştır. İnönü, hatıralarında, bu konuyu şöyle nakleder :

Kongreden evvel Erzurum'a vaktinde yetişiyor. Fakat gelmez resmî vazifesi de hitam buluyor. İstanbul, telgrafla kendisine bunu bildirirken, o da istifa ettiğini yazıyor. Hükmüt, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya Mustafa Kemal Paşanın vazifesine son verildiğini tebliğ ediyor. Hadiselerin böyle hızla geliştiği sırada, bir gün, Kâzım Karabekir Paşanın kalabalık maiyeti ile ve arkasında bir süvari bölüğü olduğu halde gelmekte olduğunu haber veriyorlar. Heyecanla bekliyor. Karabekir Paşanın niçin geldiğini bilmediğinden, şüpheli ve kuşkulu bir haldedir. Fakat bu hali maiyetindekilere hissettirmemeye çalışıyor. O sırada maiyetine karanlık bir hava hâkim olduğunu anlatırlar. Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşanın bulunduğu odaya giriyor, onu askerce selâmladıktan sonra, kendisinin kolordusu ile beraber emrinde olduğunu, vereceği bütün emirlerin yapılacağını bildiriyor. Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'da hatırında kalan en heyecanlı hâdise budur. Çünkü, mizaçları ve zihniyetleri bakımından Karabekir Paşa ile kendisi öteden beri birbirlerinden uzak kalmışlardır. Kendileri böyle farzediyorlar ve böyle biliyorlar. Halbuki Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşanın resmî vazifesinin hitam bulduğu zamanda, ordu kumandanı iken elinde nev asıtarlar ve imkânlar varsa, hepsinin devam ettiğini ve kendisinin de emrinde olduğunu söylüyor. Mustafa Kemal Paşa için çok ehemmiyetli bir sürpriz.

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşanın bu hareketinden, bana, çok teşekkür ve minnet hisleri ile bahsetti. Geçmiş zaman içinde kendisine kuvvet ve cesaret veren en mühim hâdisenin bu olduğunu anlattı ve Kâzım Paşaya çok müteşekkîr olduğunu söyledi.»

REFET PAŞANIN TELGRAFI

Asayişe müteallik ve gayet aceledir

1828

Sivas'dan, 22.7.1919

*Erzurum'da Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekili
Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine*

1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine : Telgrafınızı Salâhattin Beyden ayrıldıktan sonra aldığım için kendine veremedim. Salâhattin Beyi herkes gibi siz de âlâ tanırırsınız. Mütereddit tabiatlı bir zat. On günden fazla bu muntakada kalmamak niyetiyle gelmiş. Az kaldı kumandayı almadan geri kaçacaktı. Kendisini temin ve tatmin ederek vazifei vataniyesini hatırlattım. Memleketini herhalde sever ve fakat vakitsiz icraata gelemes. Aşağı yukarı Vali Reşit Paşadan biraz daha iyi. On Üçüncü Kolordudan geçen eslihadan malûmattar olduğu gibi bu işin tesviyesi için İstanbul'da dahi çalışmış ve muvaffak olmuş. Buraya intihabı Cevat Paşa tarafından olmuş. Binaenaleyh maksadı muzır olamaz ve hiçbir mahfili ahalide gayeye mugayir tek bir söz söylemez. Bilâkis maksat dahilinde ve fakat sâkit bir surette çalışmayı vadetti. Sadık Beyle münasebeti hakkında verilen malûmata inanamıyoz. Zaten, Aldığımız haberi iyi tevsik ve muayyen bir program tanzim etmeden çalışmak kuvvetlerin ziyasını muciboluyor, şark ahvali hakkında, bana verdiğiniz malûmatta aldığınız mübalâğalı haberlere kapılmamış olsaydınız, ihtimal ki ben vaziyeti daha iyi idare eder ve kumandayı terke mecbur kalmazdım. Resen karar verecek insanların, hakikî vaziyeti bilmeleri lüzumunu siz de takdir buyurursunuz. Binaenaleyh Salâhattin Beyi maksatsız bir surette ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne çıkacak. Zaten o kaçmaya hazır. Yerine acaba kim

gelecek. Emirlerinizin kısa ve sarîh olmasını rica ederim. Salâhattin Bey hakkındaki telgrafınızı lûtfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlatıp sükûnet ile hitam bulan bu telgraf-tan kati maksadınızı çıkaramadım. Mamafih birkaç güne ka-dar Salâhattin Bey Samsun'dan avdet ediyor. Kendisiyle gö-rüşeceğim. Herhalde Mumaileyhi muvafık bir tarzda maksat dahilinde idare için ittihazı tedabir ediyorum.

2 — *Samsun'a çıkarılan taburun, buradaki Hintli Müslü-manları, değiştirmekle beraber bilhassa Sivas'ta bulunduğu-nu zannettikleri zatıalilerine karşı bir tehdit maksadıyle çı-karıldığını, İngilizlerle temasında anladım. Beni İstanbul'a gitmeye ikna için, Kavak'ta bulunduğum zaman bir İngiliz binbaşı geldi. İngilizlere gösterdiğim mukavemetten istifa-de ederek ve fakat zatıalilerini duçarı za'f etmek için beni al-dırdıklarını açıktan söyledi. Zatıalilerinin diğer mesnedi Kâ-zım Paşa imiş, binaenaleyh Kâzım Paşa, İngilizlerin ısrarını mucibolacak zâhirib ir sebep vermemelidir. Ferit Paşanın is-tifası hengâmında Kâzım Paşayı vekâlete tâyin etmesi İstan-bul'dakilerden bir kısmının fena bir maksadı olmadığını gös-teriyor. Fakat İngilizlerin ısrarı karşısında bir şey yapamaz-lar. Kâzım Paşanın vekâlete tâyini de Salâhattin Beyin Sadık Bey hesabına buraya gelmediğine delildir.*

3 — *Benim İstanbul'a celbim için İngilizlerin sureti res-miyede İstanbul'u tazyik etmeleri pek muhtemeldir. Çünkü benim ile İngilizlerin arasında sureti resmîyede bir mecra var (!). Bu tazyik artarsa Salâhattin Beyi müşkül bir vaziyet-te bırakmamak için, izimi kaybedeceğim.*

4 — *Hamit Beyin tebdli şayiisi henüz tahakkuk etmedi. Mumaileyhin mahallinde ipkası için gerek Salâhattin Bey ve gerekse İngilizler İstanbul'a müracaat ettiler. Mumaileyhin tebdili teşebbüsü Dahiliye Nezareti ile kavga etmesi neticesi-dir. Salâhattin Beyin yerine, Konya'ya Sedat Beyin geldiği da-li doğru değildir. Her ne kadar tek mil kumandanların tebdil edileceğini istihbar ettiğini mumaileyh yazıyorsa da Kâzım Paşanın vekâlete tâyini bunun aksini gösteriyor.*

5 — *Sivas Kongresi hakkında sadaretten doğruca vilâyet-lere tebliğ olunan 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafnameyi gör-*

*düniüz mü? Karahisar'daki fırka kumandanı bu kongreye mu-
rahhas intihabı için buralara beyanname neşretmiş. Bu tarzı
hareketi muvafık buluyor musunuz? Alman sulhu ve şarkta,
ki sükûnet, vaziyetin inkişafına intizaren, bizim de ihtiyatkâr
bulunmaklığımızı icabettiriyor mu? Şahsım hakkında hiçbir
endişem olmadığını artık anlamışsınızdır (!). Yalnız kararsız
ve programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihti-
yatkâr olalım veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisin-
den birini yapalım. Sivas Kongresinden hali hazırda bir fay-
da ümit ediyor musunuz? Bugünkü vaziyete nazaran bu kon-
grenin Sivas'ta ve aleni bir tarzda yapılmasını tehlikeli bul-
muyor musunuz? Cenup istikametinden Sivas'a gelecek bir
darbe bilhassa bu vilâyet ahalisinin kansızlığı sebebiyle Ana-
dolu'yu ikiye ayırır ve tehlikeli olur. *Bunun için bu vilâyetin,
son zamana kadar âdeta bitaraf görünmesi pek ziyade haizi
ehemmiyettir. Bu kongrenin mutlaka akdine lüzum varsa al-
dığınız haberlere nazaran, murahhasların vürudu mümkün-
se acaba bunun şarkta bir mahalde akdi daha muvafık olmaz
mı?**

6 — Sivas ve Amasya şehirleri halkı pek mülevves, kaza-
larda, köylerde halk bunlara nazaran pek çok iyi. Mımbat
ona göre tanzimi mesai edeceğiz.

7 — İstanbul'dan aldığım haberde buradaki Harekâtı Mil-
liyenin hiçbir fırka veyahut bir şahsın âmali mahsusatını tat-
min maksadiyle olmayıp sırf selâmet ve istiklâli millinin te-
mini gayesine matuf olduğu hakkında, tarafı âlilerinden, bir
beyanname neşri suretiyle İngilizlerin teskini tavsiye olunu-
yor. Buna lüzum görüldüğü halde, ben bunun tarafı âlilerin-
den bir beyanname şeklinde değil, belki Erzurum Kongresi-
nin mukadderatına ithalen neşri muvafık olacağını zannedi-
yorum.

8 — Ajanslar, Meclisi Mebusan intihabatından bahsedi-
yorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz? (Refet).

Üçüncü Kolordu Erkânı Harbiye Reisi

Zeki

MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİNDEN

Numara
191

Erzurum, 10.7.1919

Mücahidi Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Heyeti İdare Reisi Raif Efendi

Heyeti İdare Âzâsından Mütekit Binbaşı Süleyman Bey

Heyeti İdare Âzâsından Mütekit Binbaşı Kâzım Bey

Heyeti İdare Âzâsından Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey

Heyeti İdare Âzâsından Dursun Beyzade Cevat Bey.

Vatan parçalanmaktan, hukuku milliye ve saltanat hilâfeti çiğnenmekten kurtarmak emeliyle açılan mücahede-i milliyeyi bilistifa bir ferdi mücahit sıfatıyla iştirak bıvurduklarına dair desti tevkire alınan 9 Temmuz 1919 tarih ve 346 numaralı tezkerei âliyeleri umumi bir vecdî ihtiram ile alındı. Tarihimize kıymetli sahipler ilâve eden hayatı askeriye-nizden çekilmek yolundaki fedakârlığı minnet ve şükranla karşıladık. Erzurumluların zatı âli vatanperveranelerine karşı beslemekte olduğu itimat ve hürmeti bu vesile ile âe arzı bir vecibe addettik. Samini ihtiramlarımızı sunarken Cemiyetimizin başına geçerek vatanın temini selâmetine ve hukuku millet ve saltanatın muhafazasına matûf âmâli millîyenin tahakkukuna hasrı himmet buyurmalarını müsellem olan hâmiyeti vataniyelerinden temenni eyleriz. Leffen takdim kılınan talimatta muharrer olduğu veçhile vezâifi muhtelifi vataniye ile mükellef bulunan heyeti faalemiz riyasetinin zatı sâmilere ve riyaseti saniyesinin muhterem Rauf Beyefendi Hazretleri tarafından kabul buyurulmasını ve heyeti maruzaya heyetimizden de bâlâda esâmilere muharrer zatların tâyin ve tefrik edildiğinin arziyle temennî muvaffakiyat ve kesbi şeref eyleriz Efendim Hazretleri.

Vilâyeti Şarkıye Müdafaa-i Hukuku

Milliye Cemiyeti

Erzurum Şubesi 1335 (1919)

Raif

HOŞ BİR HİKÂYE

Erzurum'daki ihtilâlcilerle birleştiği haber alınca Sabık Bitlis Valisi Mazhar Müfit Beyin, tehcir meselesinden dolayı Divanı Harbce muhakemesine karar verildiğinden, kaçmasına meydan verilmeyerek yakalanıp İstanbul'a gönderilmesini emreden Sadaret yazısına, Vali Vekilinin ne yolda cevap verdiğini Mazhat Müfit Bey henüz bilmiyordu. Yalnız, Vali Vekilinin lâtife yollu yazılmış tezkeresini almıştı. Vali Vekilini ziyarete gitti. Hoşbeşten sonra, Kadı Hurşit Efendi birdenbire ciddî bir tavır takınarak :

— Mazhar Bey, dedi, hususi muhaveremiz bu noktada bitmiş bulunuyor. Tevkifiniz hakkında biliyorsunuz ki bir emri samii Sadaretpenahi mevcut bulunuyor. Bu emri bildiğiniz halde makamı vilâyetin huzuruna cesaretle gelmenizi, böylece elinizi, kolunuzu sallıya sallıya ve sigaranızı tütüüre tütüüre karşımda oturmanızı abes sayarım. Bu vaziyette sizi himaye etmeme imkân yoktur. Sizi tevkif etmek zorunda ve vazifesindeyim.

Vali Vekili bunları söylerken, bir taraftan da zile basarak jandarma erine polis müdürünü çağırmasını emretmişti. Polis Müdürü Saffet Bey geldi. Kadı Hurşit Efendi Polis Müdürüne emrini söyledi :

— Mazhar Müfit Beyi belki şahsen tanıyorsunuz. Sabık Bitlis Valisi. Tevkif edilmesi hakkında emri samii Sadaretpenahi var. Kendisini tevkif ediniz ve dairesinde bir odaya kapatınız ve İstanbul'a sevkine kadar muhafaza altında bulundurunuz. Kendisine teşekkür etmeye de borçluyuz. Bizi uğraştırmadı ve tevkif edilmesi arzusu ile makamımıza kadar geldi ve teslim oldu.

Mazhar Müfit Bey şaşkın bir durumdaydı. Polis müdürü de bir an şaşkınlık geçirmişti. Hemen toparladı, asabî bir şekilde Vali Vekiline şöyle dedi :

— *Emrnizi maalesef ifa edemiyeceğim Beyefendi. Muh-
terem Vali Vekilimize, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları
hakkında her türlü menfî kararların ve bilhassa tevkif ka-
rarlarının, nereden ve hangi makamdan gelirse gelsin, gayrı
kabili infaz olduğunu hatırlatmak isterim. Tahmin ediyorum
ki, lâtife yapıyorsunuz. Fakat takdir buyurursunuz ki, bu ba-
histe lâtife dahi caiz değildir.*

Kadı Hurşit Efendi hemen zile basarak, odaya giren jandarma erine :

— *Çabuk Jandarma Kumandanını çağır, emrini verdi.
Biraz sonra Jandarma Kumandanı Ferit Bey içeri girdi
ve Vali Vekilinin emrini sordu. Vali Vekili :*

— *Mazhar Müfit Beyi tevkif ediniz, dedi.*

Jandarma Kumandanı :

— *Tevkif mi, niçin? diye sordu.*

*Jandarma Kumandanının yüzü birdenbire kıpkırmızı olu-
vermişti. Boğuk ve isyankâr bir sesle şöyle dedi :*

— *Mazhar Müfit Bey tevkif edilemez. Bunda ısrar ederse-
niz, Allah şahidim olsun, onun yerine sizi şimdi hapsederim.
Mustafa Kemal ve arkadaşları başımızın tâcidir. Onlara kim-
se dokunamaz. Dokunacak eli koparız.*

*Hikâye burada bitiyordu. Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi
bîr kahkaha atarak şöyle demişti :*

— *Hey gidi Sadrazam Paşa hazretleri hey! Keşke gözüñ,
kulağın burada olsa da, emri samii Cenabı Sadaretpenahileri-
nin nasıl kepaze olduğunu bir görsen...*

*Kahveler söylendi ve sohbe geçildi. Kadı Hurşit Efen-
di, Polis Müdürü ve Jandarma Kumandanını denemek iste-
mişti. Hem de şakayı çok severdi. Sadarete yazdığı cevabı çı-
karıp okudu ve bir nüshasını hatıra olarak Mazhar Müfit Be-
ye verdi.*

Mutki'de Aşiret Reisi Hacı Musa Beye

Muhterem Efendim,

İkinci Ordu Kumandanlığında bulunduğum esnada ve pek ciddî ahval içinde aramızda hâsıl olan revabıtı kalbiyenin kıymetler hâtıratı daima mahfuz kalmıştır. Zatı âlilerinin minelkâdim devlet ve millet ve vatan uğrunda fedakârlığınız, bergüzide hidematınız, bütün erbabı hamiyetin tahtı takdir ve tahsisindedir. Bu meyanda ahiren Bitlis'in istirdadında orduya fiilen yaptığınız muavenetin kıymeti, Mutki mıntakasının düşmana karşı temininde ibraz buyurduğunuz gayret ve mesainin ehemmiyeti her zaman lisanı takdir ve şükronla yad edilmektedir. Bu kadar fedakârlıklarımızın neticesinde bihikmetillâhitealâ düşmanlarımızla yapmaya mecbur kaldığımız mütareke ahkâmının hiç olmazsa bihakkın hüsnü tatbiğiyle istiklâl ve istikbali millimizin serbestîsini ümit ederken maalesef düşmanlarımızın bugün devlet ve milletimize karşı pek hainane bir vaziyet alarak memleketimizi tamamen parçalamak, âlemi islâm için asırlardan beri kanlarını îsar eden milletimizin hakkı hâkimiyet ve istiklâlini elinden alarak köle mevkiine düşürmek için çalıştıkları, ecdadımızın bıraktığı anavatanda Ermenistan yapmaya uğraştıkları pek aşikâr olarak görünüyor. Pek büyük telehhüflerle karşılanacak ahvali denaetkâranedendir ki, milletin kuvvetine istinat, ânâline tevkifi harekât etmeyi vazifei vataniye ve hakikiye bilmesi lâzım gelen İstanbul'daki hükûmeti merkeziye de tamamiyle aczü meskenet içerisinde, inanı idaresini, tesirâtı önünde serfûru ettiği düşmanlarımıza bırakıyor. Senelerden beri cihana fedakârlık dersleri vermiş, harikalar göstermiş olan pek namuskâr ve faziletkâr milletimiz, bu iktidarsız ellerde pek

yakında ne derece vahim akibetlere duçar olacağını idrak ve teyakkun ederek gezdiğim yerlerde hukukunun muhafaza, vatanlarının müdafaası yolunda müdafaai milliye cemiyetleri teşkili suretiyle bihakkın çalıştıklarını büyük bir fahrü şükran ile gördüm. İşte bu ahval ve şerait içinde asker olarak mukayyeden çalışmaktan ziyade, sinei millete vatandaşlarımla saadet ve istiklâline hâdim olmayı, şeref ve haysiyeti için ölünceye kadar çalışmayı daha faydeli görerek âşıkı olduğum askerlikteni stifa ettim. Bittabi bu mesaii vataniyede zatiâli-leri gibi pek kıymettar vatandaşlarımla muavenet ve müşareket buyuracaklarına itimadı tammun vardır.

Arzettiğim müteaddit müdafaai cemiyetlerinin iştirakiyle milleti birleştirmek ve hayatımıza kasdetmek istiyen düşmanlarınıza karşı kuvvetli bulundurmamak maksadiyle Erzurum'da bir Kongre aktedilmiştir. Müzakerat ve mukadderatı hakkında Celâl Bey biraderimiz tafsilât ita edeceğinden bu hususta tatvili kelâmi zait görüyorum. Ancak şu kadarını arz edeyim, bilhakkın milletimizin istiklâli ve vatanımızın tamamiyeti yolunda hâsıl olan ittifakı, hariç ve dahile karşı temsil maksadiyle Kongrece bir Heyeti Temsiliye intihap ve kabul edildi. Zatiâliniz de Kongrenin ârayı umumiyesiyle müttefikan bu Heyeti Temsiliye âzalığına intihap buyuruldunuz. Senaverleri de bu meyanda bulunduğum gibi Bahriye Nâzırı esbakı, Hamidiye kahramanı Rauf Beyefendi biraderimiz de beraberdir. Vatanımızın hâlâs ve saadeti için elele vererek çalışacak bir zemini zaman hâsıl olduğundan dolayı cidden pek büyük memnuniyet hissetmekteyim. Celâl Bey biraderimizin zatiâlinize getireceği nizamname mucibince tarafı âlilerinden teşkilâta germi verilerek hiçbir tarafın ve kimsenin müdahale ve mümanaatına müsaade buyurulmamasını ve mukaddes maksadı millinin temini yolunda müzahir olacağını ümit ve kabul etmekte olduğum hükûmeti mülkiye ve askeriyenin muhalif harekâtı görüldüğü takdirde milletin irade ve hâkimiyetinin izharı lâzım geleceğini zatiâlilerinden ayrıca arz ve rica ederim.

Burada olduğum gibi aynı maksatla Sivas'ta ve bütün milletin mümessillerinden mürekkep umumî bir kongre n'i-

kat etmek üzeredir. Senakârınız da birkaç güne kadar mahza bunun için Sivas'a hareket edeceğim. Kongrenin hitamında betekrar Erzurum'a avdet edeceğim cihetle Erzurum'da zatiâlinizle müşerref olurum. Bunun için vakti münasibinde zatiâîlerine telgrafla malûmat vererek behemehal teşrifinizi rica edeceğim. Oradaki işlerimizin zatiâlinizin burada tuli müddet kalmanıza mâni olacağını biliyorsam da, milletin bizlerden beklediği hizmetin ehemmiyet ve ulviyeti karşısında kısmen feda edileceğinden de minim. Her halde bir defa görüştükten sonra bu cihetin de bir çarei hallini düşünür, buluruz. Cenabı Vahibül'âmal Hazretlerinden vatan ve milleti-miz için hayırlı akıbetler niyaz eder ve sizlerin gözlerinizden öperim

Mustafa Kemal

ŞEYHLERLE İŞBİRLİĞİ

13.8.1919

*Şirnaklı Abdürrahman Ağa Hazretlerine
Derşev'li Ömer Ağa Hazretlerine
Muşas'lı Resul Ağa Hazretlerine
Vatanperver Efendim :*

Zatîâlinizin makamı muallâyı hilâfet ve saltanata olan merbutiyetleri ve mukaddes vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine kat'iyen razı olamayacakları cümlelerin müsellemidir. Bugüne kadar ibraz buyurmuş olduğunuz âsarı fazilete yakından muttali olduğum için, zatîâlinizi vatan ve millet için çalışmak hususunda hasrı hayat eden vatanperveranın başında göreceğimden eminim. Erzurum Kongresince tanzim olunan beyanname ve nizamnamelerden lüzumu kadarını takdim ediyorum. Teşkilâtın o havalice sürat ve sühuleti tatbiki ve muzır düşman telkinatına kat'iyen mâni olmak hususlarında hâkimiyet ve gayreti müsellemlerinin âsârına kemali itminan ile intizar eyler ve gözlerinizden öperim Efendim.

*Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal*

13.8.1919

*Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki
Efendi Hazretlerine
Faziletlü Efendim,*

Zâtı fâzilanelerinin Bitlis'te olduğunuzut ahmin ediyorum. Bu defa aldığım malûmat üzerine bu husus tevsik edildi. Makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu müşkül vaziyet malûmu arifaneleridir. Senaverleri, milletimizin bugünkü felâketin içinden çıkacağı güne kadar milletle beraber ve milletin içinde çalışmaya hasrı vücüt etmekten başka şiarı hâmiyet olamayacağı kanaatiyle derhal askerlikten istifa ettim. Çünkü resmî makam ve sıfatımb una mâni oluyordu.

Bugün için yegâne çarei halâs milletin vahdetini bütün cihana göstermek ve hukuku mukaddesatımızı milletin ibraz edeceği kudret ile tahlis etmektir.

Erzurum Kongresince takarrür ettirilen esasatı takdim ediyorum. O havalice icabına tevessül buyurularak, düşmanlarımızın her türlü muzır telkinatına sed çekmeleri müsellemlen olan hâmiyet ve vatanperverliklerinden intizar olunur. Arzı hürmet ve muhabbet eylerim Efendim Hazretleri. "

*Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal*

13.8.1919

*Meb'usu Sabık Sadullah Efendi Hazretlerine
Muhterem Efendim,*

Makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın duçar olduğu taz-yik, vatan ve milletimizin düşmanlarımız tarafından mahkûm edilmek istenildiği elim akıbet malûmu âlileridir. Bütün bu tuaddiyata karşı koyabilmek için yegâne çarenin milletimizin, müdafaa-i hukuk ve mukaddesat için yekvücut olarak ibrazı kudret etmesi olduğu takdir buyurulur.

Şarkî Anadolu'nun her tarafında aynı elem neticesi ola-rak teşekkül etmiş bulunan cemiyetlerin Erzurum Kongre-sinde elhamdülillâh birleşmesi maksadın istihsalı için elde bir zamân olmuştur.

Vahdeti milliyetimizind ahil ve harice karşı temsili için kabul edilen Heyeti Temsiliyeye zatiâlileri ittifakı âra ile in-tihap buyuruldunuz. Bu suretle vatan ve milletimiz için bir-likte çalışacağımızdan dolayı pek bahtiyarım.

Kongrece tanzim olunan beyanname ve nizamnameler-den miktarı kâfi takdim edilmiştir. O havalide teşkilâtın tak-viye ve taazzuvunu temin buyurduktan sonra Erzurum'a teş-riflerine şiddetle intizar olunur.

Bendeniz, Heyeti Temsiliyemizde bulunan Bahriye Nâzı-rı Esbakı Rauf Beyefendi ile Sivas'ta in'ikat etmek üzere bu-lunan kongreye gideceğimizden avdetimize kadar Raif Efen-di yalnız kalıyorlar. Teşrifleri kendileri için pek büyük me-darı tesliyet olacaktır. Cümleten gözlerinizden öperiz Efen-dim.

*Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal*

13.8.1919

*Şeyh Mahmut Efendi Hazretlerine
Faziletli Efendim,*

Makamı muallâyı hilâfete ve saltanatı Osmaniyeye olan revabıtı hakikiyeleri ve vatanı azimimiz hakkındaki alâkai kat'iyeleri cümlelerin malûm ve müsellemdir. Harbi Umumi-nin makûs neticesi düşmanlarımıza çok fırsatlar bahşeylediğinden mütarekedenberi devlet, millet ve vatanımız hakkın-da reva görülen tecavüz ve taaddiler ve gayrikabili tahammül ve akbah dereceye vâsıl olmuştur. Hilâfet ve saltanatın iz-mihlâline ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenme-sine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiçbir Müslüman tasavvur edilemez. Düşmanlarımızın her ta-raftaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanması ve milletimi-zin esir olması gayelerine matûftur. Milletten kuvvet alamı-yan ve esir vaziyetinde bulunan hükûmeti merkeziye ucizden başka bir şey gösterememiştir.

Milletin yekvücut olarak kuvvet ve kudretini cihana gös-termesinden başka çarei halâs ve noktai istinat kalmamıştır. Bu sebeple senaverleri resmî makam ve sıfatımın haylûletini gördüğümünden derhal silki askerîden istifa ederek vatan ve milletimizin halâsı tammına kadar milletle beraber ve mil-letin içinde çalışmaya karar verdim. Zatiâlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımızın benimle beraber çalışacağınıza mutmainim. Bu defa Erzurum Kongresince takarrür ettiri-len beyanname ve nizamnamelerden takdim edioyrum. O ha-yurulmasını rica ederim. Yakında Sivas'ta in'ikat edecek olan umumi bir kongre ile de daha nafi ve kat'i netayic elde edi-leceği şüphesizdir. O havalide İngilizlerin muğfil telkinatının önüne geçilmesi pek ziyade lâzımdır. Cenabı Hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan buyırsun. Gözlerinizden öperim Efen-dim.

*Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal*

13.8.1919

*Norşins'li Meşayihî İzamdan Şeyh Ziyaettin
Efendi Hazretlerine
Faziletlü Efendim,*

Zâtı fazılanelerinizin Harbi Umuminin imtidadınca Osmanlı ordusuna ifa eylemiş olduğunuz hidematı bergüzidele-rine ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanata göstermiş olduğunuz revabıtı kalbiyelerine yakından muttali bulunuyorum. Bu sebeple zatîâlinize kalben pek büyük hürmetim vardır.

Bugün makamı hilâfetin, saltanatı Osmaniyenin ve vatanı mukaddesimizin düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve vilâyatı şarkiyemizin Ermenilere hediye edilme-sinde ısrar olunmakta olduğu malûmu ârifaneleridir. Millete istnat etmiyen İstanbul'daki hükûmeti merkeziye bütün bu düşman taaddileri karşısında âciz ve naçiz kalarak hukuku millet ve memleketi müdafaa edememekte olduğu tahakkuk etmiştir. Bu sebeple milletimizin mevcudiyetini ve vahdetini bütün cihana göstermek ve hukukumuzun indî ve şahsî kararlarla imhasına müsaade edemiyeceğimizi anlatma¹ maksadiyle senaverleri resmî makam ve sıfatımdan tecerrüt ederek milletin içinde ve milletle beraber çalışmaktan başka çavalice tevsî ve takviye teşkilât zımnında sarfı makderet bu-re göremedim ve derhal askerlikten istifa ettim.

Vakayîi elîme tesiriyle her tarafta teşekkül eden millî ve vatanî cemiyetlerin murahaslarından mürekkep olmak üzere Erzurum'da in'ikat eden bir kongre ile «Şarkî Anadolu Müdafaa Hukuk Cemiyeti» teşekkül etti ve vahdeti milliyemizi dahil ve harice karşı temsil eylemek üzere bir Heyet-i Temsiliye kabul edildi. Bu hususa dair bir beyanname ve nizam-namelerden zatı ulyanıza takdim edioyrum. Zâtı fâzılaneleri

cemiyetimizin en muhterem âzasından bulunduğunuz cihetle istihsali maksadı mukaddes için cümlece müsellemler olan himmet ve gayretlerinin teşkilâtımızın o havalice tesrii husulüne ve muzır düşman telkinatının izalesine masruf olacağına mutmainim. Birkaç güne kadar Garbî Anadolu ve Rumelinin bilcümle vilâyatından gelmekte olan murahhaslarla da ummî bir kongre Sivas'ta akdolunacaktır. Cenabı Hakkın avnû inayeti ve Peygamberi zîşanımızın feyzü şefaati ile umum milletimizin bir noktada müttehit olduğunu ve hukukunu muhafaza ve müdafaaya kadir bulunduğunu cihana göstereceğiz.

Kariben Meclisi Meb'usanımızı açtırmak ve millete müstenit kuvvetli bir hükûmeti mevkii iktidara geçirerek selâmeti vatani temin eylemek müyesser olacaktır.

Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ve o havali-deki bilcümle vatandaşlarıma selâmlar ithaf eylerim Efen-dim Hazretleri.

**Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal**

13.8.1919

Garzanda Rüesadan Cemil Çeto Beye
Efendim,

O havaliden gelen zevattan aldığım malûmattan zatîlî-nizin makamı muallâyı hilâfete ve devleti ebed müddetimi-ze olan revabıtı kaviye ve hakikiyeniz âsarından olmak üzere vatanı azimimizin düşman amâline karşısı yaneti zımnında göstermekte olduğumuz himmet ve fedakârlığa muttali oluyorum. Bundan dolayı pek ziyade memnun ve müteşek-kirim.

Erzurum'a gelmeden evvel vukubulan telgraf muhabera-tımızda ilk fırsatta oralara gelmek arzusunda bulunduğumu bildirmiştım. Fakat ahval ve hâdisat şimdiye kadar buna mü-saade etmedi.

Mesmuu âliniz olduğu ve olacağı veçhile Mütarekeden sonra İtilâf Devletleri devlet ve milletimizin hukukuna asla riayet etmeyip, memleketimizi ve vilâyatı şarkiyeyi Ermeni-lere vermek, vilâyatı garbiyemizden İzmir gibi en mamur yerleri Rumlara hediye etmek, Karadeniz sahillerinde bir Pontus Rum hükûmeti teşkil etmek gayelerine düştüler. Bir taraftan da İngilizler, Diyarıbekir ve havalisi halkını iğfal ede-rek türlü türlü şekiller vermeye kalkıştılar. Üjüncü Ordu Mü-jettişliğim esnasında, düşmanların bu hainane kasıtlarına mümanaata karar verdim. Ve bunun için icabeden teşebbü-sata giriştim. İstanbul'da esir vaziyetinde bulunan hükûmeti merkeziyenin bazı ricali, milletten kuvvet almakta müsama-hakâr davrandıklarından ecnebiler indinde hükümsüz kaldı-lar. Benim millî ve vatanî iştigalâtımdan bittabi düşmanları-nız memnun olmadılar. Beni Anadolu'dan İstanbul'a davet etmek istediler. Ben ise nihayete kadar milletle beraber ve sinei milletteçalı şmaya karar verdiğimdend erhal askerlik-ten istifa ettim.

Malûmu âlinizdir ki Anadolu ve Rumeli'nin tek mil vilâyetlerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri teşekkül etmiştir. Şarkî Anadolu vilâyet ve elviyei müstakillesi murahhaslarından mürekkep olmak üzere Erzurum'da bir kongre akdedildi. Bu sayede tek mil Şarkî Anadolu halkı birleşti. Dahilî ve haricî siyasetini tesbit eden esaslı mukarrerat ittihat etti ve bir de teşkilât nizamnamesi yaptı. Bunlardan zatîâlinize takdim ediyorum.

Birkaç güne kadar tek mil Garbî Anadolu ve Rumeli vilâyatı murahhaslarından mürekkep olmak üzere Sivas'ta umumî bir kon gre in'ikat edecektir. Bu suretle de bütün millet yekvücut olarak hukukunu müdafaa edecek hale gelecektir. Milleti, müttehit bir halde, gerek dahile ve gerek harice karşı temsil eylemek üzere bir Heyeti Temsiliye intihap ve kabul edlmiştir ki, ben de bu heyete dahilim. İnşallah kariben Meclisi Mebusan toplanacak ve hert ürlü hukuku millet ve memleketi müdafaa kâfi kuvvetli bir hükûmet mevkii iktidara geçecektir. Milletin gösterdiği bu vahdet ve kudret sayesinde tek mil ecnebi devletleri, İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar, hulâsa cümlesi vatan ve milletimize hüürmet etmeye başladılar. İnşallah netice mes'un olacaktır.

Şarkî Anadolu'daki cemiyetlerin birleşmesinden hâsıl olan «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» kat'i mesaisiyle devletimizin istiklâlîni ve vatanımızın tamamisini kurtaracağına hiç şüphe etmiyorum. Zatîâliniz cemiyetimizin en mühim âzasındasınız. Himmet ve gayretinizle o havalide az zamanda teşkilâtın takdim ettiğim nizamname ahkâmına mutabik olarak vücuda getirileceğine ve İngilizlerin milletimizi parçalamaya ve vatanımızı Ermeni ayakları altında çiğnetmeye matûf olan entrikalarına meydan verilmiyeceğine mutmainim.

Sivas Kongresinde bulunmak üzere muvakkaten Sivas'a gideceğim. Ondan sonra tekrar Erzurum'a gideceğim. Gözlerinizden öper, orada bilcümle vatandaşlarımıza mahsus selâmlar eylerim Efendim.

*Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal*

ERZURUM KONGRESİ DELEGELERİ

Hüseyin Rauf Bey, eski Bahriye Nazırı (Erzurum)
Mustafa Kemal Paşa, eski Ordu Müfettişi (Erzurum)
Raif Efendi, eski Erzurum Mebusu (Erzurum)
Ahmet zâde Tevfik Bey, Hazine Vekili (Bayburt)
Zahir Efendi, Tüccar (Bayburt)
Celâl Bey, Çiftçi (Hınıs)
Cemal Bey, Dâvavekili (İspir)
Yazıcızade Sait Bey, Tüccar (Kiği)
Kahraman Bey, Tüccar (Kiği)
Sait Bey, Tüccar (Narman)
Battal Bey Tüccar (Pasinler)
Süleyman Bey, Mütekait Binbaşı (Bitlis)
Hacı Haftız Efendi, Müftü Vekili (Siirt)
Namık Efendi zade Ahmet Bey, Çiftçi (Tercan)
Kâzım Bey, Mütekait Binbaşı (Tortum)
Ahmet Bey, Çiftçi (Yusufoğlu)
Hüseyin Anı Bey, (Ulaş) Avukat (Bayezit)
İsmail Bey, Mütekait Yüzbaşı (Diyadin)
Mustafa Bey, Tüccar (Diyadin)
Necatî Bey Albayrak Gazatesi Müdürü (Karaköse)
Hacı Fevzi Efendi, Şeyh (Erzincan)
Şevki Efendi, Müftü (Kuruçay)
Abbas Efendi, Mütekait Memur (Pülümür)
Kemal Efendi, Çiftçi (Refahiye)
Fazlullah Efendi, İdadî Mektebi Müdürü (Sivas)
Ziya Bey, Nafia Müdürü (Sivas)
Hakkı Bey, Çiftçi (Suşehri)
Recep Efendi, Mütekait Yüzbaşı (Zara)

Süreyya Bey, (Yiğit) Sabık Kocaeli Mutasarrıfı (Amasya)
Mustafa Efendi, Sabık Mebus (Mesudiye)
Rifat Bey, Nafia Müdürü (Tokat)
Sırrı Efendi, Mütekait Alay Kâtibi (Reşadiye)
Cemil Bey, Doktor (Şebinkarahisar)
Hüseyin Efendi, Memur mütekaidi (Elvecda)
Servet Bey, Sabık Mebus (Trabzon)
Hüseyin Bey, Eşraftan (Trabzon)
İzzet Bey, Sabık Mebus Maçka)
Yusuף Efendi, Hoca (Of)
Ömer Fevzi Bey, Muharrir (Sürmene)
Ahmet Efendi, Tüccar (Sürmene)
Hasan Efendi, Tüccar (Polathane)
Abdullah Efendi, İdadî Müdürü (Vakfıkebir)
Zeki Bey, Eşraftan (Gümüşhane)
Osman Efendi, Müftü (Kelkit)
Hasan Efendi, Müftü (Şiran)
Hoca Necati Ef., Sedayi Millet Gazetesi sahibi (Rize)
Hakkı Bey, Avukat (Rize)
Ali Naci Bey, Doktor (Giresun)
Yusuף Ziya Bey, eski Nahiye Müdürü (Tirebolu)
Hasan Bey, Avukat (Ordu)
Cazım Bey. Meclisi Umumî Azası (Van)
Tevfik Bey, Çiftçi (Van)
Nazmi Bey, Doktor (Elâziz)
Necati Bey, Doktor (Mardin)
Ali Efendi Tüccar (Mardin)
Hacı İbrahim Efendi, Müftü (Diyarbakir).

Not : Erzurum Kongresine katılan delege sayısı üzerinde bir mutabakat yoktur. Çeşitli kaynaklar, değişik sayılar vermektedir. Bazı kaynaklar, Elâziz, Mardin ve Diyarbakır delegelerinin valiler tarafından Erzurum'a gelmelerinin ön-
 lendiğini kaydetmektedirler. Fakat, Mazhar Müfit Kansu'nun verdiği yukarıdaki listede bu delegeler de kongreye katılmış gösterilmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİVAS KONGRESİNE DOĞRU

A. AMERİKAN MANDASI

Kongreden sonra Erzurum'da geçen günlerin karmaşık olayları içinde, hiç şüphe yok ki, Atatürk'ün zihnini en çok işgal eden husus Sivas Kongresiydi. Delegeler biran önce seçilip Sivas'a gelmeli ve Kongre mutlaka toplanmalıydı. Mustafa Kemal Paşa'nın ulaşmak istediği hedefe giden yol bu kongreden geçecekti. Fakat, acaba Sivas Kongresi toplanabilecek miydi? Zamanın şartları, kongrenin toplanmasını önlemeye daha elverişliydi. Herşeyden önce, vilâyetleri temsil edebilecek nitelikteki kişilerin Sivas'ta toplanması istenilen kongrenin önemini kavramalarına ve bundan kurtuluş için bir fayda çıkacağına inanmalarına bağlıydı. Türkiye'nin ümitsiz görünüşü içinde, bu derece inançlı ve imanlı insan pek azdı. Batıdan, güneyden, kuzeyden, uzak yerlerden, ne netice vereceği henüz kestirilemiyen bir kongre için kalkıp Sivas'a gitmek büyük bir fedakârlık sayılıyordu. Ulaştırma araçları ilkel, yollar kötü ve asayişsizlikten ötürü son derece tehlikeli bir haldeydi. Araba fiatları pahalıydı. Delegele- rin, yol masraflarını kendilerinin karşılamaları gerekiyordu.

Bütün bunlara ilâveten, kongrenin toplanmaması için daha çok faaliyet gösteriliyordu. İstanbul'da hükümet, Anadolu'da idareciler, Hürriyet ve İtilâf Partisi teşkilâtı ve çeşitli bozguncular delege seçimlerini ve kongrenin toplanmasını önlemek için bütün delege kuvvetleriyle çalışmaktaydılar. Dahiliye Nezareti valiliklere ve mutasarrıflıklara, Harbiye Nezareti Kumandanlıklara, durmadan, tamim üzerine tamim gönderiyordu. Mustafa Kemal Paşa da, Erzurum Kongresinin bitmesinden hemen sonra, delegelerin biran önce seçilerek

Sivas'a hareket etmeleri için sürekli olarak telgraflar yazıyor, kumandanların yardımlarını rica ediyordu.

Burada bilhassa belirtmek gerekir ki, Sivas Kongresinin toplanması ordunun yardımı ile sağlanabilmiştir. Kolordu Kumandanları, Tümen Kumandanları, Kurmay Başkanları, hemen istisnasız, Sivas Kongresi için seferber bir haldeydi. Özellikle, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, bu seferberliğin büyük yükünü tek başına taşımaktaydı. Ankara gibi merkezî bir yerde bulunduğu için her tarafla ilgilenebilen Ali Fuat Paşa, hemen kolordusunun bütün imkânlarını delegelerin Sivas'a gitmelerine tahsis etmişti, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın her tarafla irtibatını sağlamaktaydı. Batı Anadolu'dan gelecek delegeler Ankara'dan geçiyorlardı. Ali Fuat Paşa bunlarla görüşüyor, fikirlerini öğreniyor, gerekli telkinleri yapıyor ve kolordu vasıtasıyla kendilerini Sivas'a emniyetle gönderiyordu. Ali Fuat Paşa'dan, delege kafilelerinin Sivas'a hareket ettiğini bildiren telgraflar geldikçe Mustafa Kemal Paşa çocuk gibi seviniyor, «*Bravo Fuat'a. Arslan gibi çalışıyor.*» diyordu.

20 Ağustos günü Mustafa Kemal Paşa'yı bir telgraf memuru telgrafhaneye dâvet etmişti. Biraz sonra, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın makine başında kendisi ile görüşmek istediği anlaşıldı. Vali, Mustafa Kemal Paşa'ya, Sivas'ta kongre toplanmasından vazgeçilmesini ve bu kongrenin Erzurum veya Erzincan'da toplanmasını tavsiye ediyordu. Valiyi buna zorlayan sebepler, Dahiliye Nezareti'nin son günlerde sıklaştıran tebligatı ile, Sivas'a gelmiş olan Fransız subaylarının tehditleri idi. Fransız Binbaşısı Brüno'nun, kongre toplandığı takdirde Sivas'ın işgal edilebileceğini söylemesi Reşit Paşa'yı büsbütün korkutmuştu. İşte bu korkunun tesiri ile, fakat çok saygılı ve ihtiyatlı bir dille, Mustafa Kemal Paşa'ya kongrenin Sivas'ta toplanmasından vazgeçilmesini tavsiye etmektiydi.

Mustafa Kemal Paşa, kolayca tahmin edileceği gibi, Reşit Paşa'nın uzun telgrafına son derece kızmıştı. Hele, Reşit Paşa'nın «Kongreyi burada açtıracaklar, hepinizi toptan yakalıyacaklar» demesi, Mustafa Kemal Paşa'yı adetâ çileden

çıkarmıştı. Mustafa Kemal Paşa, ne Sivas'ın işgal edilebileceğine, ne de kongreye mani olunabileceğine ihtimal veriniyordu. Fransız Binbaşısının sözlerini bir blöf olarak kabul etmişti. Fransızların Sivas'ı işgale kalkışmalarının kendilerine pek pahalıya mal olacağını ve bunun yeni bir harp demek olduğunu, Fransa'nın yeni bir harbi göze alamıyacağını biliyordu. Reşit Paşa'ya bu tarzda cevap verdi ve korkmaya mahal olmadığını belirtti. Fakat ne de olsa canı sıkılmıştı. O günün akşamı, Mazhar Müfit Bey'e şöyle demişti :

— *Mazhar Müfit, hâtıra defterine bu vak'ayı da yaz ve de ki «Mustafa Kemal ve arkadaşları Sivas'a hareket edince Brüno ve arkadaşları Sivas'tan kaçtılar.» Bu notu hâtıra defterine bugün yazmanla o gün yazman arasında hiçbir fark olmayacaktır. Merak etme utanmazsın.*

AMERİKAN MANDASI

Türkiye'nin kurtuluşu için üç ayrı görüş çarpışıyordu. Birincisi, kadere rıza göstermekten ve ne kurtulabilirse kabul etmekten başka çare olmadığı görüşü idi. Padişah ve en güvendiği adamlarının sahip oldukları bu görüş, uysal bir politika güdülmesini gerektiriyordu. Bunlar kurtarılabilecek olanın muhafazası için de İngiliz himayesini zorunlu kabul ediyorlardı. İkincisi, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşü : Kade-re karşı direnmek ve Türkiye'yi, bir ihtilâl ile kurtarmak. Bu iki karşıt ortasında, aydın geçinen ve milliyetçi kanada dahil bulunan birçok ünlü asker ve sivil kimselerden müteşekkil grubun, kurtuluş için düşündükleri yol, üçüncü görüş biçimi idi. Bunlar Amerikan mandasına taraftar idiler ve Türkiye'nin kurtuluşunun tek çıkar yolunu mandada buluyorlardı. Uzun bir zaman manda meselesi milliyetçi aydınları uğraştırmış ve sert tartışmalara sebep olmuştur. Anadolu ihtilâli için birinci görüş tehlike olmaktan çok, tahrip edici nitelikte idi. Fakat manda fikri, ihtilâl fikrine büyük bir tehlike teşkil ediyor ve ihtilâli dejenere etmek istidadı gösteriyordu. Bu bakımdan manda meselesi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Erzurum Kongresi devam ederken ve kongreden sonra, Amerikan mandası meselesi bir hayli alevlenmiş ve uzun boy-lu yazışmalara vesile olmuştur. İstanbul'daki milliyetçi (!) Türk aydınlarının büyük çoğunluğu, kurtuluşu, Amerikan mandasında görüyordu. Temmuz başlangıcından beri Erzu-rum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki mil-lî hareketin sözcüğünü yapmaya başlaması ve özellikle Erzurum Kongresi'nin yankıları İstanbul'daki milliyetçi grubu

Mustafa Kemal Paşa ile temas kurmaya zorlamıştı. Bunlar, Mustafa Kemal Paşa'ya fikirlerini telkin etmek istiyorlardı. Yakında toplanacak olan Sivas Kongresi Amerikan mandasını isterse Anladolu'nun da İstanbul'daki manda taraftarı aydınlarla aynı fikirde olduğuna Amerikalılar inandırılmış olacaktı.

Amerikan mandası görüşü etrafında toplananların inançları şu esaslara dayanıyordu :

Emperyalist Avrupa devletleri karşısında haklarımızı savunacak imkânlarla sahip değiliz.

Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesiyle kuvvetli devletler tarafından yapılacak sürekli baskı ve müdahalelere küçük ve zayıf bir Türkiye karşı koyamıyacaktır.

Modern bir millet ve devlet hâline gelebilmek için lüzumlu para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Böyle bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir. *Filipin buna canlı bir örnektir.*

Dış rekabetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir hâmiye ihtiyacımız var. Bunu ancak, Avrupa dışında ve Avrupa'dan kuvvetli bir devlet yapabilir.

Amerikan müstemlekeci bir devlet değildir. Diğer belâları uzaklaştırdıktan sonra, yalnız Amerika ile karşı karşıya kalırız ve onunla uğraşmak daha kolay olur.

Amerikan idare mlakinası dinsiz ve milliyetsizdir. O muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı ve çok ahenktar bir surette bir arada tutmasını biliyor.

Manda taraftarları, memleketin parçalanmasının bu suretle önleneyeğine inandıkları gibi, çoğunluğu, istiklâl ve hükümlanlık haklarından da fazla bir şey kaybedilmeyeceğini sanıyorlardı. Türkiye'nin dışarda yine temsil olunacağı, işlerini dilediği gibi idare edebileceği, fakat Amerika'nın, mandater devlet olarak Türkiye'yi sadece koruyacağı ve kalkındıracağı ümit ediliyordu.

Osmanlı Devleti'nin siyasî meselelerini yerinde incelemek için *Türkiye'de bir Amerikan Kurulu vardı.* Kurul, Filistin ve Suriye'yi dolaşmış, ora halkının eyilimini öğrenmişti. İstanbul'da da Türk aydınlarıyla, devlet adamlarıyla ve siyasî par-

tilerle temas edip Türk kamuoyunu anlamaya çalışıyordu. Amerikan Kurulu yakında Türkiye'den ayrılacaktı. Mandacılar, Sivas Kongresi yapıncaya kadar Kurulu İstanbul'da tutmaya uğraşıyorlardı.

İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında Albay Kara Vasıf, faal bir rol oynuyor ve kısmen Anadolu milliyetçilerinin İstanbul temsilciliği görevini yapıyordu. İstanbul ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki irtibat da, bu sebeple Kara Vasıf'ın üzerinde idi. *Daha Temmuz başlarında Kara Vasıf, Amerikan mandası hakkındaki eyilimi Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti.* Mustafa Kemal Paşa, 19 Temmuzda yazdığı cevapta manda fikrinin istiklâl ve hâkimiyet esaslarıyla nasıl bağdaştırılabileceğine dikkati çekmiş ve Amerikalıların sadece ekonomik ve teknik yardımının sağlanması üzerinde durulmasını tavsiye etmişti. Bundan başka, böyle bir ciddi meselede, millet namına konuşmaya kimsenin, hatta bugünkü hükümetin bile yetkili olmadığını belirterek şöyle demişti :

«Millî kanaatin ve arzunun belirmesini beklemeden hiç bir meselede yetkili görünmemiz caiz değildir.»

Erzurum Kongresi manda fikrini kabul etmemiştir. Ancak ekonomik ve teknik yardıma taraftardı. Kongrenin ilk günlerinde, İstanbul'dan Amasya'ya gelen eski valilerden Bekir Sami Bey de, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafta, Amerikan mümessili ile görüşüğünü, mandanın faydalarını ve şartlarını bildirmişti. 26 Temmuzdan 3 Ağustos'a kadar Mustafa Kemal Paşa ile Bekir Sami arasında manda meselesi telgrafla tartışılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın sorduğu soruları Bekir Sami Bey uzun uzadıya cevaplandırıyor ve Mustafa Kemal Paşa'yı Amerikan mandasının gerektiğine ve faydasına inandırmaya çalışıyordu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa şu soruyu sormak zorunda kalmıştı :

«Lehimize bu kadar şerait dermeyerına müsait bulunacak olan Amerikan Hükümeti, bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine, yâni buna katlanmasına mukabil Amerika namına ne gibi faydalar ve menfaatler temin etmiş olacaktır?»

Bekir Sami Bey, işte bu soruyu cevaplandıracak durumda değildi. Amerikalılar ile cereyan eden müzakerelerin hu-

susî mahiyette olduğunu bu sebeple manda şartları hakkındaki fikirlerinin henüz belli olmadığını bildirmişti.

Halide Edip, İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 10 Ağustos tarihli mektubunda, Amerika'nın, mandaterlikten ne gibi bir fayda umacağını şu satırlarla izah ediyordu :

«Amerika, doğuda mandaterliğe ve Avrupa'da gaile alma-ya taraftar değildir. Fakat, onların izzetinefis meselesi yaptıkları, Avrupa'ya usulleri ve idealleriyle üstün bir millet olmak arzusundadırlar. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupa'ya girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.»

İstanbul'daki aydın çevre, memleketin kurtuluşu için tek çıkar yol olarak Amerikan mandasını düşünürken, Mustafa Kemal Paşa'nın delice bir iş yapmasından da endişe duyuyordu. Halide Edip mektubunun son kısmında bu endişeyi nazik bir ifade ile belirtmişti :

«Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı, dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükümet ve İngiltere, bunun, Hristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya telkine el birliğiyle çalışıyorlar.

Her ân bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevki mutasavver, bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî hareket sür'atle ve müsbet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve Hristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerika'da hemen yardımcı bulacağını yine çok mühim çevreler temin ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerika Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. *Hatta, Kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeye de belki muvaffak olabileceğiz.*

İşte bütün bunlar karşısında, dâvâamızda yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve yok olma korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyoruz. *Vasıf Bey kardeşimizle bu hususa müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.*

Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir, iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve savaş devri artık geçmiştir. Gelecek için inkişaf ve vahdet muharebesi açmaya mecburuz. Hududunda bu kadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin fikir ve medenîleşme muharebesinde kaç tane şehidi var. Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin müsterek, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz.»

Sultanahmet mitinginin ateşli hatibi, bu aydın ve milliyetçi Türk kadını, yalnız kişisel fikirlerini değil, 1919 Ağustosunda İstanbul'un milliyetçi çevresinin görüşünü yansıtıyordu. Anadolu'daki millî hareketin göstereceği en olumlu istek, onlara göre Amerika mandası idi. Memleketi belki kurtarabileceğini umdukları azim ve irade sahibi bir, iki adamın, ancak «geniş kafalı», «uzakları gören», «düşünüp çalışan» kimseler olurlarsa bu işi başarabileceklerini, satırlar arasına dikkatle yerleştirmişlerdi. Onlar için, sergüzeşt ve savaş devri de geçmiş olduğuna göre, geniş kafalı ve düşünen insan sayılabilmek için Mustafa Kemal ve Rauf'un da kendileri gibi düşünmeleri gerekiyordu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa hiç bir noktada onlarla beraber değildi. O millî bir savaşın başlangıcında bulunuyordu. Diğerleri, zamanla olaylar geliştikçe gerçekleri anlamaya başlayacaklar ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alacaklardı. Şurası muhakkaktır ki, Halide Edip'in mektubunun yazıldığı ve okunduğu günlerde, geniş kafalı ve uzakları gören bir insan vardı : Mustafa Kemal.

Ali Fuat Paşa vasıtasıyla İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen mektuplar ve basılı raporlar, «*Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Câmi, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok kimsenin görüşlerine uygun olup, bütün fırka ve cemiyetlerin fikirleri yoklandıktan sonra, çoğunluğun kanaatine göre tanzim edilmiş* » di.

Amerikan mandasının gerekliliğini açıklayan basılı ra-

porda ve Halide Edip'in, Kara Vasıf'ın mektuplarını, Ali Fuad Paşa özetliyerek Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bildiriyordu. Asıllarını da Sivas'a gönderecekti.

Telgrafla, Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılan bu özetlerde, Sivas Kongresi'nin toplanmasında acele edilmesi tavsiye olunuyordu. Bu kadar siyaset adamı, ünlü paşalar, değerli aydınlar manda fikrinde birleştiklerine göre Mustafa Kemal Paşa'nın da onlara uyacağı ve Sivas Kongresi'nden istenilen kararın çıkarılacağı İstanbul'da tabii görülüyordu. Manda taraftarları Mustafa Kemal Paşa'ya âdeta baskı yapmaya başlamışlardı. 17 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafta, manda için İstanbul'da büyük temaslar olduğu belirtiliyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda genel bir emir vermesi isteniyordu. Bunu yapmadığı takdirde İstanbul'daki çalışmaların devam edeceği, dolayısıyla tatsız bir durumun hasıl olacağı hususunda Mustafa Kemal Paşa'nın dikkati çekiliyordu.

Manda taraftarları bir hayli kalabalıktı. Buna rağmen, Sivas Kongresi'ne dâvâlarını kabul ettirmek için çok uğraşacaklar, fakat, muvaffak olamayacaklardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da geçirdiği günleri ya-kinen bilenlerin belirttikleri gibi, biran rahat ve huzur yoktu. Meselenin birini halle çalışırken, bir başka mesele, daha önemli bir mesele çıkıyordu. Bunlardan biri de, «Karakol Cemiyeti»dir. Bu adla İstanbul'da kurulmuş olan gizli cemiyetin, bastırıp bütün kumandanlara gönderdiği nizamname ve talimatnameler, Ağustos ortalarına doğru ele geçmiş can sıkıcı bir mesele daha ortaya çıkmıştı. Cemiyeti kuranların kim olduğu bilinmiyordu. Fakat, ele geçen belgelerden anlaşıldığına göre, Karakol Cemiyeti, amacı olumlu olduğu halde, milî harekete zarar verecek bir yol seçmişti.

Karakol cemiyeti, İttihat ve Terakki'nin kuruluş sisteminden mülhem olarak eski İttihatçılar tarafından kurulmuştu. Kurucusu ve yöneticileri şunlardı :

Kara Vasıf, Baha Sait, Refik İsmail, Albay Kemalettin Sami, Albay Galatalı Şevket, Albay Edip Servet (Tör) ve yine asker olan ve sevkıyatçı diye tanınan Ali Rıza Bey.

Karakol Cemiyeti'ni kuranlar Rus ihtilâlinin de az çok etkisinde kalmışlardı. Bastırıp, uygun gördükleri yerlere gönderdikleri aşağıdaki beyannameden bu husus açıkça anlaşıl-maktadır :

«1 — Beşerin saadetini temin, millî istiklâl ve hakları is-tihsal ve vatanın tamamını müdafaaya çalışan bir Cemiyet vardır. İsmi Karakol'dur.

2 — Karakol'un maksadı, milletlere hürriyet ve tabii hak-larını ve gelişme serbestliklerini temin ettirmek ve vicdanî inanç ve vatanın haklarına ve menfaatlerine muhalif, her ne-vi istibdadı kırmak esası dairesinde çalışan bütün hükümet-ler ve cemaatler ile birlikte çalışmaktır.

3 — Karakol kuvvetini, insaniyet âleminin en necibi bu-lunan sulhperver heyetlerin ve bütün sosyalist ve amele grup-larının milletler arası müzaharetinden ve Türk, Müslüman âleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her fert ve Cemiyetin yardımından alır.

4 — Karakol'un dahildeki faaliyeti, millî ve mülkî birli-ği hürriyet ve tabii hakları meşru ve sessiz teşebbüsler ile te-mine mâtufluk ve maksur olup şu kadar ki her hürriyeti boğan, her hakkı ezen ve yalnız kuvvet ve menfaat önünde secde eden müstebitlere karşı zaruret duyuldukta ihtilâl silâhına sarıla-cak ve kırılmaz bir azim ve yumruğunu sallıyacak, hür öle-cek, fakat esir ve zelil yaşamıyacaktır.

Karakol bu mukaddes maksadın elde edilmesi uğrunda dökülecek kanlar, sönecek ocakların maddî ve manevî büyük mesuliyetinin kendilerini Allah kudreti üstünde cihannın nâ-zımı sayan mütecaviz zebunkeşlere ait olduğunu ilân eyler.

5 — Karakol'un hariçteki faaliyeti 2. maddede zikrolu-nan insanî düsturlara imtisal ile hareketini uyduran bütün haricî kuvvetler ile işbirliğini hedef edinerek, mevcut teşek-küllere müzakeret eyler ve onlardan da karşılıklı yardım bek-ler.»

Karakol Cemiyeti'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın da eline geçen talimatnamesi 50 maddeden ibaretti. Bu talimatname-nin ordu ile ilgili maddesi şöyledir :

«Bugünkü kadro ve askerî teşkilât esası üzerine icra edilen Millî Ordu. ordunun Başkumandanı ve Erkânı Harbiyesi (Büyük Erkânı Harbiye), ordu ve kolordu kumandanları ve erkânı harbiyeleri seçilmiş ve nasbedilmiş olup gizli tutulur. Bunlar vazifelerini mahrem bir surette gizlice yaparlar.»

Karakol Cemiyeti talimatnamesine göre, il, ilçe, bucak ve köylerde gayrimüslim unsurların zararlı faaliyetlerini, müslim ve gayrimüslim çetelerin yarattıkları asayişsizliği önlemek için «Muharebe çeteleri» kurulacaktı. Talimatname, ayrıca, idamına karar verilen kimseleri temizlemek için her yerde fedai teşkilâtı yapılacağını öngörmekteydi. Cemiyetin koyduğu esaslara aykırı hareket edenlere verilecek ceza idamdı.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da açıkça mücadeleye girmiş, milletin ve dünyanın gözü önünde millî hareket yaratmaya çalışıyordu. Henüz işin başındayken, böyle gizli bir cemiyetin varlığını duyurması; hem zihinleri bulandıracak, bir tedhiş havası yaratacaktı, hem de şüpheleri Mustafa Kemal Paşa'nın üzerine çekecekti. Mustafa Kemal Paşa, işte bu sebeplerle endişelenmiş ve öfkeye kapılmıştı. Gerçekten bir çok kimse, bu gizli cemiyetin millî ordusunun Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa olduğunu, bu cemiyetin O'nun tarafından kurulduğunu zannetmişti. Karakol Cemiyeti, Millî Mücadele süresince İstanbul'da, Anadolu'ya silâh kaçırmak gibi birçok olumlu işler yapmıştı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa önleyici tedbirleri alınsaydı, varlığını Anadolu'ya duyurmak için gönderdiği beyannameler, talimatnameler son derece zararlı olacaktı. Olaylarını naklettiğimiz bugünlerde, Trabzon Valisinin Erzurum'a (Mazhar Müfit Bey'e) gönderdiği aşağıdaki mektup, bunu açıkça göstermektedir :

«Mesaimden memnun değilseniz bunu şimdiden haber vermenizi rica ederim. Bu takdirde daha önceden işten çekilmek ve herhangi şekilde haysiyetşiken bir muameleye maruz kalmak istemem. Benim de en az bir izzeti nefis sahibiyim ve haysiyetli, şerefli bir insan olduğum göz önünde tutulmalıdır. Karakol Cemiyeti'ni vezaifi umumiyeye hakkındaki talimatına göre, benim ya kolumdan tutulup atılacağımı, veya ası-

lacağını peşinen kabul etmekliğim gerekiyor. Yerime oturacak vâli tâyin edilmiş bulunduğuna ve bunun adının şimdi-lik gizli tutulduğuna dair olan tebligatın —muhafazai esrar noktasından— vâki ısrarını nazara almıyarak ve hattâ aramızdaki yakın dostluğun icaplarını bir istisnaya vesile kılarak beni haberdar etmenizi rica ediyorum.»

Mustafa Kemal Paşa, Karakol Cemiyeti kuranlara kızdığını gibi, teşebbüsü gülünç bulmuştu. «Millet bizimle beraberdir. Açık çalışıyoruz ve milletin dediğini yapıyoruz. Böyle dramatik rollerle sahneye çıkanları millet tutmaz» diyordu. Karakol Cemiyeti'nin tesirini bilmek için derhal bir tamim yazdırdı. Bu tamimde, Erzurum kararları dahilinde Heyeti Temsiliye'ye verilen talimat ve emirlerden başka hiçbir emir ve talimatın dikkate alınmamasına, Karakol Cemiyeti ve başka cemiyetlerle İstanbul'dan verilecek her türlü emir ve talimatın Heyeti Temsiliye'nin haberdar edilmesi belirtilmişti.

BATI ANADOLU'DA KONGRELER

Millî Mücadele çok yönlü ve çok cepheli büyük bir kurtuluş hareketi olması sebebiyle, gölgede kalmış nice hizmetler, gözden kaçmış hatta unutulmuş nice kahramanlar bulunduğu ancak son yıllarda fark edilmeye başlanmıştır. Millî Mücadeleyi yaşamamış olan nesillere, Millî Mücadele tarihinin böylesine çarpık bir biçimde öğretilmesi, büyük ölçüde, gerçek saygısından yoksun ve işin kolayına kaçan yazarların gayretkeşliklerinin neticesidir. Anadolu'nun ortasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanıp millî hükümetin kurulması, elbette Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi iki büyük aşamadan geçerek gerçekleşmiştir. Fakat bu kongreleri gereği gibi değerlendirirken, hemen hemen aynı tarihlerde Batı Anadolu'da toplanmış olan kongreler üzerinde de durmak ve bu kongreleri toplayan kişileri tanıtmak gerekir.

Mondros Mütarekesinden hemen sonra Trakya'da, Batı Anadolu'da, güneyde ve doğuda, serilen tehlikelere karşı Müdafaa-i Hukuk Teşekküllerinin kuruluşunu görmüştük. İzmir'in işgalinden sonra, Batı Anadolu'da, Kuvayı Milliye'nin nasıl meydana çıktığını ve silâhlı mukavemet hareketlerinin nasıl başladığını da biliyoruz. Çoğunlukla, birbirinden habersiz olarak başlayıp gelişen bu vatansever davranışlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasına kadar zayıf irtibatlarla aynı şekilde devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da başlayan ve Amasya Mukarreratı, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile devam eden çalışmaları, Batı Anadolu'da yeterince duyulmuş ve anlaşılmış değildi. Fakat, bu bölgenin vatanseverleri de boş durmuyorlardı. Nitekim, Erzurum Kongresi ile Sivas Kongresi arasındaki zaman içinde Batı Anadolu'da üç kongre toplanmıştır. Bu bölgenin dördüncü kongresi de, hemen Sivas Kongresi'nden sonraki günlere rastlar. Gerek o günlerde, gerekse daha sonraki zamanlarda Erzurum Kongresi'nin büyük ölçüde dikkati çekmesi, aldığı kararlar-

dan ziyade, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinden ileri geliyordu. Sivas Kongresi bütün Anadolu'yu temsil eden görünüşü ile, haklı olarak daha büyük bir ilgi çekmiştir. Yalnız kabul etmek gerekir ki, Padişah ve Hükümet ile İtilâf Devletleri üzerinde, Anadolu'da bir millî hareket olduğu etkisini yaratan olaylar, yalnız Erzurum ve Sivas Kongreleri değildi. Aynı zamana rastlamaları ve seslerini aynı şekilde duyurabilmeleri bakımından, bu etkide, Batı Anadolu kongrelerinin büyük rolü olmuştur.

Erzurum Kongresi 23 Temmuzda toplanmıştı. Birinci Balıkesir Kongresi 3 gün sonra 26 Temmuzda toplandı. Erzurum Kongresi 7 Ağustosta kapanmıştı. Aynı gün, Nazilli Kongresi başlıyordu. 16 Ağustosta Alaşehir Kongresi toplandı. 18 gün sonra Sivas Kongresi toplanacaktı. Görülüyor ki, 1919 yazı bir kongreler mevsimidir.

Erzurum ve Sivas Kongreleri, Mustafa Kemal Paşa gibi büyük bir teşkilâtçının idaresinde yapılmıştı. Bu kongrelerin bütün memleketi kapsıyan, birleştirici ve yeni bir millî devletin kurtuluşunu müjdeliyen karakteri Mustafa Kemal Paşa'nın damgasını taşır. Batı Anadolu'da da memleketin kurtuluşu için çırpınan vatansever kişiler çalışıyordu. Ama, orada bir Mustafa Kemal Paşa yoktu. Bunun içindir ki, aşağıda görüleceği üzere, Balıkesir Kongreleri de, Alaşehir ve Nazilli Kongreleri de bölgesel kalmışlar ve daha çok Kuvayı Milliye'nin ihtiyaçlarını karşılayacak bir teşkilâtlanmayı hedef almışlardır. Bu kongrelerin aldığı kararlar, adetâ mahallî hükümetler kurulduğu intibainı vermektedir.

BİRİNCİ BALIKESİR KONGRESİ

Birinci Balıkesir Kongresi 26 Temmuz günü toplanmış ve 5 gün çalışarak 30 Temmuzda kapanmıştır. Kongreye 18 yerden 48 delege katılmıştı. Bir bölge kongresi niteliğinde olan Birinci Balıkesir Kongresine, ilçelerle beraber, önemli bucak merkezleri de delege göndermişlerdir. Kongreyi düzenleyenlerin, büyük bucaklardan delege istemekle, teşkilâtın daha kolay yayılmasını amaç göttükleri anlaşılmaktadır.

Balıkesir Kongresi kendisine «Millî Kongre» ve aşağıda görüleceği üzere, teşkilâtlandırmak istediği silâhlı kuvvetlere, «Millî Ordu» adını vermiştir. Kongre, toplanma amacını da şöyle tesbit etmiştir :

Yunan tecavüzlerine karşı müdafaa ve mücadele hareketlerini birleştirmek ve düzene sokmak. (Kongre kararları, başlangıç kısmı).

Kongre, amacını tesbit için, bu ibareyi de yeterli görürken, aldığı kararların 4. maddesinde «Kongrenin maksat ve gayesi vatanın kurtuluşudur» demek suretiyle amaca bir genişlik vermek istemiştir.

Balıkesir Kongresib azı özellikleri ile Erzurum Kongresine benzemektedir. Şöyle ki :

— Erzurum Kongresi Doğu Anadolu'daki Müdafai Hukuk Teşekküllerini yeni bir isim etrafında toplamış ve birleştirmişti. Balıkesir Kongresinde de, «Reddi İlhak» deyiimi o günkü duruma göre eksik görüldüğünden, Reddi İlhak teşekküllerinin «Hareketi Milliye Reddi İlhak Heyeti» şekline sokulması kararlaştırılmıştır. Böylelikle yapılan çalışmaların, bir millî hareket olduğu kabul edilmiş ve açıklanmış oluyordu.

— Erzurum Kongresi hiçbir siyasî parti ile ilgisi olmadığını ve kongrenin siyasetle uğraşmıyacağını belirtmişti. Balıkesir Kongresinde de, kongrenin hiçbir siyasî parti ile ilgisi olmadığı (Madde - 3) ve her ne suretle olursa olsun siyasetle uğraşmayı nefretle reddettiği (Madde - 4) ifade edilmiştir.

— Erzurum Kongresi, milli hareketi kongre adına idare edecek bir kurul seçmiş ve buna «Heyeti Temsiliye» adını vermişti. Balıkesir Kongresi de, aynı görevi yapacak kurulu «Heyeti Merkeziye» olarak adlandırmıştır.

Hacim Muhittin (Çarıklı) nın Başkanlığında toplanan Birinci Balıkesir Kongresi, Yunanlıları Anadolu'dan taretmeye azmetmiştir (Madde - 3). Aldığı kararların 26. ve 27. maddelerinde de, Yunanlılarla hiçbir surette müzakereye girişilmemesini ve Yunanlıları memleketten çıkarıncaya kadar harbe devam edilmesinin en birinci vazife olduğunu belirtmiştir. Bu suretle Kongre, aynı zamanda, savaş ilân etmiş, ya da savaş kararı almış oluyordu. Nitekim, Kongre kararlarının 7. maddesinde, Yunanlılara karşı harekât devam ettiği müddetçe genel seferberlik ilân edildiği ve herkesin vatan hizmeti ile mükellef olduğu karara bağlanmıştır. Bu kararı uygulamak üzere, aşağıdaki kararları da almıştır :

— Kongre çetecilikten nefret ve muntazam teşkilât kurmayı kabul eder.

— Halkın üzerindeki silâhlar toplanacaktır. Ancak, bazı yerlerin özellikleri sebebiyle, bu kararın nasıl uygulanacağı, Hareketi Milliye Heyetlerine bırakılmıştır.

— Milli orduya katılacak subay ve erlere, bunları cepheye gönderecek ilçe heyetleri birer belge verecektir. Kumandanlar, böyle bir belgesi olmayan subay ve erleri kabul etmeyeceklerdir.

— Milli Ordunun subay ve erlerine verilecek maaş ve ikramiyeyi kendi bölgelerindeki heyetler tesbit edeceklerdir.

— Şehit olanların ailelerine ve yaralılara verilecek hedinin miktar ve derecesini de kendi bölgeleri kararlaştıracaktır.

— Bölgeden İzmir'e zahire gönderilmesi yasaklanmıştır.

— Seferberlik gereğince göreve davet edildiği halde gelmeyenlerle, cepheden kaçanların ailelerine dokunulmamak şartıyla, kendileri memleket dışına, mümkünse Yunanlılar tarafına gönderilecektir.

Birinci Balıkesir Kongresi, millî hareketin yönetimi, malî kaynakları üzerinde de durmuş ve buna göre bir teşkilât kurmaya çalışmıştır. Kongrenin bu hususlarla ilgili kararları da şöyledir :

— Vilâyet Heyeti Merkeziyeye bağlı olarak 5 bölgeye ayrılmıştır :

Balıkesir Bölgesi
Ayvalık Bölgesi
Bandırma Bölgesi
Akhisar Bölgesi
Soma Bölgesi

— Cephelelerdeki askerlerin iâşesi, teçhizi, giydirilmesi, ihtiyatların hazırlanması, hastaların tedavisi işlerini yürütmek üzere üç menzil müfettişliği kurulmuştur :

1 numaralı Ayvalık Menzil Müfettişliği
2 numaralı Soma Menzil Müfettişliği
3 numaralı Akhisar Menzil Müfettişliği

— Merkezde (Balıkesir'de) ve bütün ilçelerde Eşraftan birinin başkanlığında olmak üzere aşağıdaki teşkilât kurulacaktır :

Teşkilât Heyeti
Maliye Heyeti
Levazım Heyeti

— Genel giderlerin karşılanması şöyle taksim edilmiştir:

Balıkesir Merkezi % 21
Edremit % 17
Burhaniye % 7
Balya % 4
Bandırma % 10
Gönen % 6
Sındırgı % 4
Gördes % 4
Soma % 5
Bergama % 2

(Balıkesir Kongresi kararlarını gösteren eldeki belge, bazı hususlarda olduğu gibi, masraf bölüşümünde de eksik gö-

rülmektedir. Yukarıdaki yüzdelerin toplamı 100 olması gerekirken 80 çıkıyor. Belli ki, gider payının % 20 sini karşılayacak birkaç ilçe bu listeye dahil edilmemiştir.)

Balıkesir Kongresi, toplanma amaçlarını belirten bir bildiri yayınlamaya, Padi aha, Sadarete ve İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki siyasi m mессillerine birer telgraf yazılmasına karar verdikten sonra, Heyeti Merkeziyeyi se mi  ve çalışmalarına son vermiştir.

Balıkesir Kongresinin Padi aha yazdığı telgrafta, vatanın, Saltanat ve Hilâfetin kurtarılmasının amaç edinildi i açıklanıyor ve Padi aha sonsuz ba lılık duyguları ve saygılar belirtiliyordu Erzurum Kongresi de Padi aha karşı aynı duyguları açıklamıştı. Günün şartlarına göre elbette başka türlü hareket edilemezdi. Fakat, Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşanın yönetiminde çalıştığı için, kararlarında ve yayınladığı beyannamede h k mete karşı kesin tavır almıştı. H k mete, Padi aha olduğu gibi saygılı değildi. H k metin acizini belirtmiş ve kendisinden hiçbir şey beklememek gerektiğini tesbit etmişti. Balıkesir Kongresinin, bu kadar köklü davranmadı ım ve h k mete normal şartlar içinde olduğu gibi saygı ve itaat duyguları ile bağlı bulunduğunu görüyoruz. Sadarete yazılan telgrafta, görevini yapan ve memlekete hizmet eden bir h k mete nasıl hitap edilirse, telgraf o tarzda kaleme alınmıştı. Bu telgrafın sonunda, Saltanat etrafında şiddetli bir sadakatle toplanarak, vatanın kurtuluşu için sonuna kadar mücadeleye karar veren Kongrece, müzakereler sonunda aşağıdaki hususların h k mete arzına karar verildiği belirtilmekte idi :

«1 — Wilson Prensiplerinde de kabul edildiği veçhile, Anadolu Türk ve İslâmdır. Bu aziz yurda hiçbir düşman ayak basamaz, basmaya cüret edecek olan düşmanları ölünceye kadar kahretmeye bütün Anadolulular azmetmi tir.

2 — Bu esası temin edecek olan Hükümetimize bütün maddî ve manevî kuvvetimizle yardımcıyız.

3 — Millî kongremiz, hiçbir parti ve meslek ihtirası ile hareket etmeyen vatanseverlerden müteşekkildir. Gayemiz

yurdun kurtuluşudur. Fiilen temin edildikten sonra, millî hareket duracaktır.

4 — Saltanat merkezine ebediyen tâbi ve sadık kalarak bu gayeye ulaşmaya çalışacak ve bu hususta her türlü engelleri ve güçlükleri izale edeceğiz.

Birinci Balıkesir Kongresi, İtilâf Devletlerine karşı, Erzurum Kongresine kıyasla daha sert ve daha kesin bir tavır takınmıştır. Manda'yı reddeden ve «Asrî» kelimesini kullanmaktan çekinen Erzurum Kongresi, istilâ emeli taşımayan bir büyük devletin (yani Amerika'nın) fennî ve iktisadî yardımlarından yararlanmayı kabul etmişti. Birinci Balıkesir Kongresinde «Asrî» kelimesi üzerinde hiçbir tartışma olmamış ve İtilâf Devletleri mümessillerine gönderilen telgrafta bu kelime kullanılmıştır. Yine Amerika'yı hedef alarak yazılan aşağıdaki 5. madde Erzurum Kongresindeki görüşe tıpatıp uymaktadır. Erzurum Kongresi büyük devletlere daha ihtiyatlı, temkinli ve daha politik bir ifade ile seslenirken, şimdi göreceğimiz gibi, Balıkesir Kongresi bu devletlere adetâ meydan okurcasına seslenmiştir.

İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya siyasî mümessillerine hitaben yazılan telgraflarda özetle şöyle denilmektedir :

«Anadolu on asırdan beri Türklerin kutsal ve asil yurdu. Esas seciyeleri zulüm ve cinayetten başka bir şey olmayan Yunanlıların bakir Anadolu topraklarına ayak bastıkları günden beri bütün Türklük ve Müslümanlık âleminde şiddetli bir galeyan husule geldi. Medenî devletlerin adalet duygularına inanan Türkler, 4 yıldır süren bir savaştan sonra Cemiyeti Akvam adına silâhlarını terk etmişlerdir. Ne yazık ki, Türkler hayal kırıklığına uğramışlardır. Büyük devletler, zümrüt gibi yeşil ovalarımızı zulüm ve gaddarlıkları ile bir harabeye çeviren, kadın ve çocuklarımızı süngüleri altında parçalıyan, kızkardeşlerimizin biki ve istemi üzerinde medeniyet teraneleri yükselten, mukaddes mâbetlerimizi meyhanclere çeviren vahşi bir milletin hücumlarına maruz bırakıldılar. Bu durumda biz Türkler sırf hayatımızı korumak için millî silâhlarımıza sarılmak zorunda kaldık. Edebî ve tarihî

düşmanımız olan Yunanlılardan topraklarımızı temizleyinceye kadar mücadeleye karar verdik. Büyük bir millî kongre yaptık. İşte bu kongrede halk ve Kuvayi Milliye mümessilleri sıfatıyla toplanan bizler, büyük devletlerin dikkatlerine ve hakkaniyet duygularına aşağıdaki kararlarımızı bildiriyoruz:

1 — Anadolu nüfus bakımından ezici çoğunluğu, tarihî gelenekleri, millî eğilimleri ve eski medeniyetleri bakımlarından tamamıyla Türk ve İslâmdır. Bütün dünya için barışı esas kabul eden Wilson Prensipleri gereğince de Anadolu'nun hiçbir yeri yabancılara teslim edilemez.

2 — Anadolu Türkleri, Wilson Prensiplerinin 12. maddesinin tatbik edileceğine ve Amerika gibi muazzam bir medenî devletin saygı değer Cumhurbaşkanı tarafından Amerika Milleti adına söylenen sözlerin yalanlardan ibaret olmayacağına inanmaktadırlar.

3 — Anadolu Türkleri, yurt ufuklarını Yunan'ın kirli bayragından kurtarıncaya kadar millî muharebeye devama kesinlikle kararlıdırlar. Bu gayeye ulaşmak için her türlü güçlüğü ve engeli yok edecekler ve hiçbir tavsiye ve ihtarı kabul etmeyeceklerdir.

4 — Millî harekâtın ve mücadelelerin hedef güttüğü maksat, sırf vatanın kurtuluşudur. Bu ilvî gaye filen temin edildikten sonra bütün millî hareketlere son verileceğini taahhüt ederiz.

5 — Asrî medeniyetin bütün esaslarından ve büyük devletlerin medenî irşatlarından istifade etmek ve bu suretle doğuda barışın kurulmasına yardımcı olmak niyetindeyiz. Fakat, haksız olan Yunan işgali devam ettikçe, Osmanlı Devletini kuvvetli ve zinde bir şekilde yaşatmak isteyen Türkler doğuda ihtilâl ve kargaşalık unsuru olacaklarından dolayı müteessirdirler.

6 — Eğer büyük devletlerin niyetleri gerçekten bir barış sağlamak ise, Anadolu'yu hemen yabancı işgallerinden kurtarmalı ve Türk'ün açık haklarını kabul etmelidir.

7 — Aksi takdirde Türk hayatının son zerresini de sarf edecek ve fakat hiçbir kuvvet ve tehdit karşısında hiçbir zaman işgalleri kabul etmeyecektir.♦

NAZILLI KONGRESİ

1919 yılının Ağustos ayı başlarında Batı Anadolu'daki millî hareketi teşkilâtlandırmaya çalışan «Heyeti Milliye» ve «Reddi İlhak» kuruluşları ile Erzurum Kongresinin ve Mustafa Kemal Paşanın henüz irtibatları yoktu. Doğu ve Batı Anadolu arasında bu kopukluk devam ettiği gibi, batıda, Balıkesir ve Nazill'de yapılan çalışmalar da birbirinden habersiz geliyordu. Aydın cephesi gerisindeki «Heyeti Milliye» ler, Balıkesir'de 26 - 30 Temmuz günü toplanan Kongreye davet edilmemişlerdi. Balıkesir Kongresi, Balıkesir Mutasarrıflığı'na bağlı olan geniş bölgede millî hareketin dağınıklığına son verip, bölgesel bir birlik sağlamıştı. Güneyde Aydın Cephesinde de 7 - 9 Ağustos tarihlerinde toplanan Nazilli Kongresi, aynı birliği ve teşkilâtlanmayı kendi bölgesinde yapmıştır. Ancak, 16 - 25 Ağustosta toplanacak olan Alaşehir Kongresi, bütün Anadolu'yu birleştirici bir rol oynayacaktı.

Nazilli Kongresi, bu cephede Kuvayi Milliye'nin ihtiyaçlarını sağlayan Nazilli Heyeti Milliyesi tarafından düzenlenmiştir. Kongrenin kapsadığı bölge 57. Tümenin coğrafi bölgesini teşkil eden Aydın, Menteşe, Denizli, Burdur, Isparta, Antalya livaları ile, İzmir'in Ödemiş ve Kuşadası ilçelerini ve önemli bucak merkezlerini içine alıyordu. Kongre, daha önce faaliyette bulunan «Heyeti Milliye» yi Cemiyetler Kanununa göre kurulmuş hukukî bir teşekkül haline sokarak, Cemiyetin adını «Heyeti Milliye» olarak tesbit etmiştir.

«İslâm memleketlerini hiçbir ahit ve mütarekeye dayanmaksızın işgal eyliyen Yunan Hükümetinin İslâm ahaliye reva gördüğü çeşitli zulümler zaruretiyle meydana gelen ve yatıştırılması mümkün olmayan millî galeyanı hüsnü idare etmek ve doğması muhtemel olan asayişsizliği önliyerek millî emelleri ve millî hareketleri birleştirmek» için toplandığını tesbit eden kongre, bu maksadı sağlamak üzere idarî, siyasî, millî müdafaa yolunda tedbirler almayı ve hükümetin yapaca-

ğı teşebbüslere yardımcı olmayı kararlaştırmıştır. Görülüyor ki, Nazilli Kongresi de, Balıkesir Kongresi gibi hükümetten ümidini kesmemiş ve hükümetin bazı teşebbüslerde buluna-
cağını sanmıştır.

Kongre kararı ile kanunî bir Cemiyet kuruluşuna çevri-
len «Heyeti Milliye»nin umumi merkezi Nazilli kabul edilmiş
ve aşağıdaki yerlerde birer şube ihdas edilmiştir :

Denizli, Muğla, Çine, Karacasu, Bozdoğan, Sarayköy, Bul-
dan, Çal, Garbi Karaağaç ve Tavas kazaları ile Soba, Gül-
benli, Köşk, Sultanhisar, Atça, Kuyucak, Kadı, Güney, Erle,
Kale, Honas nahiyeleri.

Denizli ve Muğla merkezleri de depo kabul edilmiştir.

Kongre kararlarına göre, Heyeti Milliye'nin idarî ve sa-
vunma vazifesi (millî asker teşkili ve bunun idare ve mura-
kabesi)nden ibaretti. Heyeti Milliye Cemiyeti ve Şubeleri cep-
helere gerektiği kadar mücahit ve gönüllü asker gönderecek
ve bunların silâhlandırılmasını ve iaşesini sağlayacaklardı.

Kongre, büyük merkezlerde aşağıdaki teşkilâtın kurul-
masını kararlaştırmıştı :

Maliye İdaresi
İrşadiye İdaresi
İstihbarat İdaresi
Gönüllü, esliha toplama idaresi
Fedakârlara ve muhacirlere yardım idaresi
Nakliyat İdaresi
Mübayaa İdaresi
Sıhhiye İdaresi

Bu idarelerin herbirini Heyeti Milliye üyelerinden biri
müdür olarak yönetecekti.

Kongre, nakdî ve fiilî mükellefiyeti kabul etmişti. Herke-
sin vereceği nakdî ve aynî teberraun miktarını, malî durunu-
nu göz önünde bulundurarak ehli-vukuflar tayin edecekti. Gö-
revlilerin dışında herhangi bir kimsenin teberra toplamayı
yasaklanmıştı. Nakdî ve fiilî mükellefiyetten kaçınanların ce-
zasını «mücahidin rüesası» tayin ve tatbik edecekti.

Kongre, gelir sağlamak için pratik bir yol daha bulmuştu. Cephe hizmetine davet edilenler 100.— lira teberruda bulundukları takdirde, üç ay müddetle askerlikten muaf sayılacaktı.

Nazilli Heyeti Milliyesini teşkil eden kişiler, 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik (Aker) bize şöyle tanıtmaktadır :

«Bu millî merkez heyeti mensupları arasında belli başlı iki siyasî cereyan hâkimdi Bu cereyanlara kapılanlardan birinci grup Milliyetçilerdir. Milliyetçiler kayıtsız şartsız mücadele taraftarı idiler. Kendileri ittihatçılık iddiasında olmakla beraber, o ruhta insanlardı. Heyet içinde çoğunluğu teşkil ediyorlardı. İkinci grup, Hürriyet ve İtilâf Partisi programına bağlı olanlardı. Bunlar, memleketin burjuva sınıfına mensuptular. Halk üzerinde nüfuzları vardı. Heyeti Milliyede bulunmalarına rağmen, millî cidalin aleyhtarı idiler. Millî cidalin kayıtsız şartsız taraftarı olanları İttihatçılıkla, yani menfaatleri uğrunda memleketi yıkıcılıkla itham ederlerdi. Memleketin, İstanbul hükümetinin, yani Hürriyet ve İtilâf aPrtisi Hükümetinin siyaseti ile kurtulabileceğine inanıyorlardı. Fakat bu kanaatlerini ve hüviyetlerini gizli tutarlardı. Zahiren mücadele taraftarı görünürlerdi. Bunlar, önüne geçemedikleri bu millî cidalin kuvvetlerini kendi partilerine taraftar kılmak ve hattâ bu kuvvetleri dağıtmak için tedbirler düşünürlerdi. Bundan dolayı Demirci Efeyi kazanmak için çalışırlardı. Bizimle Demirci Efenin arasını bozmaya uğraşırlardı. Faaliyetleri o kadar garipti ki, Demirci Efeyi hem kazanmaya çalışırlar, hem de ondan korkarlardı ve Efenin ortadan kaldırılmasını arzu ederlerdi. Biz bütün bu entrikaları furk ediyorduk ve tedbir olarak Demirci Efe ile iyi geçinmeye çalışıyorduk.»

Nazilli Kongresi, senede bir defa toplanmak kararı ile çalışmalarına son vermişti. Fakat olaylar kongrenin sene dolmadan toplanmasını gerektirecekti. Sivas Kongresinden sonra toplanan İkinci Nazilli kongresinden ileride, sırası gelince söz edeceğiz.

ALAŞEHİR KONGRESİ

Alaşehir Kongresi, Nazilli Kongresinin sona ermesinden birh afta sonra, 16 Ağustos günü toplanmış ve 25 Ağustos günü kapanmıştır. Kongre Başkanlığına seçilen Balıkesir Delegesi Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, bu kongrenin toplanma sebebini delegelere şöyle anlatmıştır :

«Balıkesir'de bir ay mukaddem bir kongre akdolundu. Bu kongrenin akdinde büyük bir şey ümit etmiyordum. Zaman gösterdi ki, kongrenin tasavvurdan pek ziyade faidesi oldu. En mühimmi masraflarımız, teşkilâtlarımız tevhid edilmiştir. Herkesin vereceği parayı tayin etmiştir. Bir çok yerlerde bir çok fikirlerle harp ediyorduk. Gelen bir Fransız ve ya İngiliz zabiti, muhtelif cephelerde ulunanlardan muhtelif cevaplar alabiliyordu. Şimdi ise fikirler de tevhit olundu. Orada bir Heyet-i Merkeziye teşkil kılındı. Bu Heyet-i Merkeziye azaları her ay nihayetinde taayyün edecek masraftan nispet dairesinde para tesviye etmeye mecbur olacak ve saire vezaif ile mükelleftir. Bu teşkilât da noksandır. Dikili'den Bandırma'ya kadar vasat merkez olmak üzere buranın «Alaşehirin» tayinini düşündük, burasını mahall-i içtima tayin ettik. Sizlere de teşekkür ederiz ki bu daveti kabul buyurdunuz. Gâye, Yunanlıların tardı emeline matuf hizmetlerimiz için burada birleştik. İnşallah Cenab-ı Hak Hazretleri bunu da bir hüsn-ü neticeye müncer kılar.»

Kongre açıldığı zaman, Afyon, Nazilli ve Aydın gibi bölgeye yakın bazı önemli merkezlerin kongreye davet edilmediği fark edilmiş ve buralardan da delege davet edilmesi için hemen teşebbüse geçilmiştir. Mektup ve telgrafla yapılan davetler olumlu karşılandığından, Kongre çalışmaları başladıktan sonra, beklenen delegeler peyderpey gelerek kongre çalışmalarına katılmışlardır.

Kongre tutanaklarından anlaşıldığına göre, Alaşehir Kon-

gresinin toplanmasını, havasının hazırlanmasını, gündeminin tesbitini olumlu sonuçlara varılmasını Hacim Muhittin Bey, kendisine yardımcı olan bir kaç delegenin desteği ile tek başına sağlamıştır. Hacim Bey, yalnız kongre başkanlığını yapmakla yetinseydi, Alaşehir Kongresi tutarlı bir gündem bile tesbit edemezdi. Kongre görüşmeleri, bazı delegelerin zaman zaman verdikleri ve gerçekten bir kısmı önemli konulara değinen önergelerden çok Hacim Beyin toplantılarından önce hazırlayıp, yeri geldikçe kongreye sunduğu teklifler eksenini etrafında devam etmiş ve karara ulaşmıştır. Millet kaderinin söz konusu olduğu böylesine önemli dönemlerde, bir kişinin bile ne ölçüde değerli hizmetler yapabileceğinin en güzel örneklerini veren Hacim Muhittin Bey, kongrenin ilk günü aşağıdaki gündemi teklif etmişti :

1 — Yunanlıların memleketten çıkarılması için siyasî ve kesin teşebbüslerde bulunmak.

2 — Rumların Makedonya Müslümanları ile mübadelesi.

3 — Kuvvetli ve millî arzuyu tatmin edecek bir hükümet kurulması için Zâtı Şahane'ye (Padişaha) başvurmak.

4 — Demiryollarının İzmir'e zahire nakletmemesi ve demiryolu memurlarının İslâmlardan olması. Bu konuda sert davranılması.

5 — Millî hareketin ve bu arada kongrenin Yunanlıların kovulması için çalıştığının ve amacın bu olduğunun Padişaha bildirilmesi.

6 — İşgal sahası meselesinin tetkiki.

Hacim Muhittin Bey, Erzurum Kongresinin çalışmalarına yön veren Mustafa Kemal Paşa ile elbette bir tutulamaz. Yukarıda, daha kolay anlaşılması için pek az değişiklikle verdiğimiz gündem, Hacim Muhittin Beyin, millî hareketi, Mustafa Kemal Paşanın ölçüsünde açıklamadığını, fakat buna karşılık Mustafa Kemal Paşanın görüşlerine az çok yaklaştığını göstermektedir.

Batı Anadolu'nun en geniş kapsamlı kongresi olan Alaşehir Kongresi, Hacim Beyin çizdiği yön üzerinde çalışmış ve yine onun açıkladığı üzere, iki önemli görevi göz önünde

bulundurmıştır. Bunlardan birincisi cephe işlerini, yani mücadelenin askerî yönünü düzenlemek; ikincisi cephe gerisi sorunlarını çözmek.

Kongreye hâkim olan görüşler ve kongre kararları şöyle özetlenebilir :

● Kongreye ve kongreden sonra meydana getirilecek teşkilâta Hacim Muhittin Beyin 1 numaralı teklifi ile «Hareketi Milliye - Reddi İlhak» ismi verilmiştir. «Reddi İlhak», İzmir'in işgal edileceği günün gecesi İzmir'de işgali protesto için harekete geçen ilk vatanseverlerin kullandığı isim olarak, onların hatıralarına saygı gösterilmek üzere muhafaza edilmiş ve hareketin millî karakteri bakımından bu ismin başına «Hareketi Milliye» deyiminin eklenmesi uygun görülmüştür.

● Yine Balıkesir Kongresinde olduğu gibi, Alaşehir Kongresinde de umumî seferberlik kabul edilmiştir.

● *İzmir'e zahire ihracını yasaklayan Balıkesir Kongresi Kararı, Alaşehir Kongresinde kabul edilmiş ve zahire ihracı serbest bırakılmıştır.*

● Yunan mezaliminin doğruluk derecesini tahkik etmek üzere, İtilâf Devletleri mümessillerinden kurulu İzmir'deki muhtelif tahkikat komisyonu başkanı General Milne'e kongrenin toplanma maksadı hakkında bir muhtıra verilmesi ve fakat, kendileri ile hiçbir suretle temasta bulunulmaması (heyet göndermemek ve herhangi bir temsilci davet etmemek) kabul edilmiştir.

● Nazilli Delegatesi İlhami Beyin, Nazilli Heyeti Merkeziyesi adına, Kuvayi Milliye'nin hiçbir suretle dağıtılmaması ve harekâtın muvakkaten dahi olsa durdurulmaması teklifi kabul edilmiştir.

● *Saltanat ve Hilâfet makamına tam bir sadakat duygusunun muhafaza edildiği açıklanmıştır.*

● Her türlü parti ihtiraslarından uzak olarak çalışılması kabul edilmiştir.

● Eşkiyalık ve çetecilik reddedilmiş ve muntazam bir teşkilât içinde çalışılması kabul edilmiştir.

● Millî savaş devam ettiği müddetçe Yunanlılarla hiç bir şekilde müzakere edilmemesi kabul olunmuştur.

● Savaşçıların cephe gerilerinde silâhlı olarak dolaşmaları yasaklanmıştır.

● Demiryolu şirketlerinin nakliye ücretlerini indirmesi ve nakliye işlerinde kolaylık göstermesi için teşebbüslerde bulunulmasına karar verilmiştir.

● *Sivas Kongresine delege gönderilmemesi kararlaştırılmıştır.*

● Hükümetin padişaha şikâyet edilmesi teklifi reddedilmiştir.

b. SİVAS KONGRESİ

Erzurum Kongresinin başarı ile sonuçlanması, Mustafa Kemal Paşanın görevine son verildiği halde millî hareketin gelişmekte devam etmesi, Mustafa Kemal Paşanın tevkifine muvaffak olunamaması ve nihayet Sivas Kongresi hazırlıkları, Hükümeti Anadolu olaylarını dikkatle izlemeye zorlamıştı. Paris'e, barış konferansına gitmiş olan Sadrâzam Damat Ferit Paşa da, Ağustosta İstanbul'a dönmüş bulunuyordu. Ferit Paşanın gelmesi ile İstanbul'un Anadolu'ya karşı davranışı değişerek birdenbire sertleşmeye başladı. Damat Ferit Paşa Anadolu'da olup bitenleri «ihtilâlkâr hareketler» olarak vasıflandırmıştı. İhtilâli büyümeden bastırmak istiyordu. Bu sebeple Ağustos ayında Anadolu İhtilâline karşı gerçekten etkili tedbirler alındığını görmekteyiz. Bu tedbirler şunlardı :

1 — Anadolu'daki millî hareketi ve kongreleri halkın gözünde değersiz bırakmak amacıyla Millî Meclisin toplanması için seçim hazırlığı emri vermek.

2 — Anadolu'ya, hükümete bağlı kumandan ve valiler tâyin ederek ihtilâlcileri zaafa düşürmek ve devlet otoritesini sağlamak.

3 — Genelgelere uyarmalarla toplanmasına engel olunmayacağı anlaşılan Sivas Kongresini toplantı halinde iken basarak, ihtilâlcileri toptan yakalayıp, millî hareketi başsız bırakmak.

4 — Padişahı ihtilâlcilere karşı silâh olarak kullanmak.

55 günden beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın da artık Sivas'a hareketi gerekiyordu. Çünkü, Ağustos ayının sonlarına doğru bazı delegeler Sivas'a gelmiş bulunuyorlardı Kendisinin Sivas'ta beklendiğine dair haberler almaya başlayan Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrıldı.

Sivas Kongresi, bütün Anadolu'yu ve Trakya'yı temsilen toplanacaktı. O halde, Sivas Kongresine doğu illerinden de

delegelerin katılması gerekirdi. Fakat, henüz yeni dağılmış bulunan Erzurum Kongresinde Sivas Kongresi için delege seçtirmeye havanın elverişli olmadığını anlayan Mustafa Kemal Paşa, bu husus üzerinde durmamıştı. Erzurum Kongresine katılan delegeler, daha genel meseleler için, seçildikleri yerlerden yetki almamışlardı. Yine bu sebeple, Erzurum Kongresinin de Sivas Kongresine delege seçmek için kendisini yetkili bulmayacağı meydandaydı. Mustafa Kemal Paşa, durumu muhakeme ettikten sonra «yeniden delege seçtirmeye kalkışmak ne kadar pratik değilse, birtakım nazariyeler çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar pratik değildi. En basit ve pratik çare kongrenin seçtiği Heyeti Temsiliyeyi Sivas'a götürüp kongreye sokmaktan ibaretti.» inancına varmıştı. Fakat Heyeti Temsiliye üyeleri dağılmışlardı. Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Beyi, hükümranlılık bölgesinden ayırmak mümkün değildi. Eski Trabzon mebusları Servet ve İzzet Beyler Trabzon'a gitmişler ve Mustafa Kemal Paşanın Sivas Kongresine katılma teklifini birer mâzeret bularak reddetmişlerdi. Siirt eski mebusu Sadullah Bey de ortada yoktu. Nihayet, Mustafa Kemal Paşa, Hoca Raif Efendiyi ve yolu üzerindeki Erzincan'dan Şeyh Fevzi Efendiyi beraberine alarak Rauf Bey ile birlikte Sivas'a gitti.

1919 Eylülü ayında bütün gözler Sivas'a çevrilmişti. İki aydan fazla bir zamandanberi, toplanacağı bilinen Sivas Kongresi, gerek bu kongreye ümit bağlayanlar, gerekse kongrenin toplanmasını istemeyenler tarafından ilgi ve endişe ile bekleniyordu. Mondros Mütarekesinden beri Türkiye'nin siyasî atmosferi hiç bir zaman bu kadar yüksek olmamıştı. Anadolu İhtilâli, ikinci ve belki de en büyük imtihanını Sivas'ta verecekti. 3. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın 22 Haziranda Amasya'dan yaydığı bir tâmin ile «Anadolu'nun bilvücü, en emin mahalli olan Sivas'ta toplantıya çağırılan Kongre, aradan geçen zaman ve olaylar sebebi ile çok değişik şartlar altında toplanacaktı. Bir defa, her bakımdan Sivas Anadolu'nun en emin yeri olmaktan çıkmıştı. Bazı yönlerden tehdit altında bulunuyordu. Sonra, kongrenin toplanması millî bir sır olarak gizli tutulamamıştı. Nihayet, Musta-

fa Kemal Paşa Ordu Müfettişi ve Padişahın Yâveri değildi. Görevine son verilmiş, ordudan ayrılmış ve hakkında tevkîf müzekkeresi kesilmiş bulunan alelâde bir vatandaştı. Ancak şu farkla ki, Erzurum Kongresi ile liderlik yolunun ilk dönemecini aşmıştı. Ordu Müfettişi değildi ama, Şarkî Anadolu Vilâyatı Müdafaa Hukuk Cemiyeti Temsiliye Reisi idi.

Bütün çabalara rağmen Sivas'a pek az delege gönderilmişti. Bazı vilâyetlerden, mesafenin uzaklığı sebebi ile delegelerin gelemeyeceği bildirilmişti. Bazı vilâyetlerde ise, delege tesbiti bile yapılmamıştı. Kongrenin açılacağı gün Sivas'ta bulunanlar, bir bakıma, değil Anadolu ve Rumeli'yi valnız Anadolu'yu bile temsi' edecek durumda görünmüyorlardı. Fakat, kongre geri bırakılamazdı.

Sivas Kongresi 4 Eylül günü toplandı. Millî Mücadele öncesinin bütün kongrelerinde (Erzurum, Balıkesir, Nazilli, Alaşehir) ve hatta Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk zamanlarında olduğu gibi, Sivas Kongresine de kaç üyenin katıldığı kesinlikle tesbit edilebilmiş değildir. Çünkü, olağanüstü şartlar içinde toplantıya çağırılan bu kongrelerin toplanınması için yapılan menfî çalışmalar yanında, ne olacağı henüz kestirilemeyen ve bir macera gibi görünen bu gibi çalışmalara katılmak cazip sayılmıyordu. Ayrıca, kongrelerin, normal şartların intizamı içinde toplanması da beklenemezdi. Kongrelere ve sonra Büyük Millet Meclisine katılacakların bir kısmı, gecikerek, çalışmalar başladıktan sonra gelebilmişlerdi. Buna karşılık üye seçildiği bilinenlerin bazıları gelmemiş, ya da gelememiş, bazıları da gelip çalışmalara katıldıktan bir süre sonra çeşitli sebeplerle ayrılıp gitmişlerdir. Sivas Kongresi delegelerinin de tam listesini bu sebeple veremiyoruz. Fakat kesin olarak söyleyebileceğimiz husus, Anadolu İhtilâlinin, veyahut daha yaygın deyimle Millî Mücadelenin en önemli dönemecini teşkil eden Sivas Kongresine katılanların sayısı 40'ı bulmamaktadır. Daha önemlisi, bütün Anadolu'yu temsilen toplanmış bulunan bu kongre delegelerinin gerçek anlamı ile seçtiklerini kabull etmeye imkân yoktur. Memleketimizin o zamanki seçim anlayışına ve şartlarına göre,

delegelerin büyük çoğunluğu, temsil ettikleri vilâyet veya kazaların, varsa Müdafaa-i Hukuk idarecilerince, yoksa ora eşrafından *vatansever bir grup tarafından seçilmişlerdir*. Bir kısmı da, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, kongre hazırlığını yapanlar tarafından delege gönderemiyen önemli merkezlerin delegesi sayılmışlardır. Bunlar, zaten, Mustafa Kemal Paşa ile beraber mücadeleye atılmış ve onun yanın-da bulunan kimselerdi.

1 — Sivas Kongresi, dağınık bir durumda olan ve irtibat-sız, hatta kısır bir çalışma içinde bulunan savunma kuruluş-larını birleştirmiş, Anadolu ve Trakya'yı bir cemiyet içinde toplamıştır. Fakat kongrenin bu derleyip toplayıcı, birleştiri-ci misyonu hemen gerçekleşmemiş, kongreden sonraki uzun bir süre içinde, Mustafa Kemal Paşanın liderlik ve yüksek idarecilik gayretleri ile hedefine ulaşabilmiştir. 1919 yılının Eylül ve Ekim aylarında Batı Anadolu'da hâlâ kongre toplanması (İkinci Balıkesir ve İkinci Nazilli Kongreleri) ve 1920 yılı başlarına rastlayan Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri bu gerçeği spatlamaktadır.

2 — Sivas Kongresi, Anadolu'daki millî hareketle İstanbul hükümeti arasında bir kuvvet dengesi sağlamıştır. Anadolu millî hareketini iktidar, ancak Sivas Kongresinden sonra bir vaka olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.

3 — Anadolu'nun millî kuruluşları ve millî harekete katılacak sivil ve askerî makamlar, ancak Sivas Kongresinden sonra bir merci bulabilmişlerdir. Nitekim, ileride yer yer görüleceği üzere, Sivas Kongresinin seçtiği Heyeti Temsiliye, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuruluncaya kadar âdeta bir hükümet gibi çalışmıştır.

4 — Sivas Kongresine kadar dar görüşlü birçok aydının, cazibesine kapıldıkları çarpık düşünceler Sivas Kongresinde tasfiyeye uğramıştır. Büyük devletlerin adalet duygularına sığınarak, siyasî temaslarla, istatistik rakamları ile Anadolu'nun ve Trakya'nın Türklere ait olduğuna inandırmak, bu düşüncelerin en masumu idi. Kurtuluşu, bir büyük devletin himayesinde aramanın gerçek vatanseverlik olduğunu sanan

birçok büyük şöhret sahibi kimseler vardı. Bunlar, Amerikan Mandası görüşünü temsil ediyorlardı. İngiliz himayesini düşünenleri, memleketin parçalanmasına razı olanları bir kenara bıraktığımız zaman bile, bir kurtuluş savaşı yapılabileceğine, Mustafa Kemal Paşa ve bir avuç arkadaşı dışında inanan hemen hiç kimse yoktu. Sömürgeciliğe baş kaldırma çağının, *kurtuluş savaşları çağının geldiği* idrak edilmemişti. Klâsik savaş anlayışıyla, ancak, kuvvetlinin kuvvetli ile savaşabileceğine inanılmaktaydı. Parasız, silâhsız, ordusuz bir kurtuluş savaşına girişmenin, delilik, serserilik sayıldığı bir zamandı. İşte, Sivas Kongresi ile tasviyeye uğrayan görüşler bunlardır. Sivas Kongresi, bu görüşleri tasfiye ederken, kurtuluş feîsesini getirmiş oluyordu.

5 — Aradan yarım yüzyıl geçtikten ve Millî Mücadelenin bütün önemli kişilerini, kahramanlarını daha iyi tanıdıktan sonra bile, kurtuluş hareketine liderlik yapabilecek tek kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğu gerçeğini tartışmak mümkün değildir. Fakat, o günlerde, Mustafa Kemal Paşanın liderlik değerlerini ilk andan itibaren pek az kimse sezip, kendisine bağlanmıştı. Vatansever duygularla ortaya atılan kâzip Osmanlı şöhretleri, Mustafa Kemal Paşanın liderliğine ya inanmıyorlar, ya da bundan korkuyorlardı. Mustafa Kemal Paşanın lider yerinde bulunmasına razı olanlar da, onun liderlik yetkilerini kısıtlayarak, onu, perde arkasından kendileri idare etmek istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, gerçi seçime önem veriyor ve bir halk hareketi haline sokmak istediği millî kurtuluş hareketinin liderliğine seçimle gelmeyi tercih ediyordu. Fakat, gerçek bir lider olarak, seçim engellerini aşmasını da biliyordu. Bir milletin, bir memleketin kaderinin söz konusu olduğu zaman, şekil ve usul meselelerinin bir kenara itilmesi gereğine inanılmaktaydı.

Erzurum Kongresi Başkanlığı, Heyeti Temsiliye Üyeliği ve Başkanlığı, Sivas Kongresi Başkanlığı ve Heyeti Temsiliye Başkanlığı, bir süre sonra toplanacak olan Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanlığı ve nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Mustafa Kemal Paşanın kademe kademe

işgal etmek istediği yerler olmuştur. Erzurum aşamasından sonra, Sivas Kongresinde hazırlanan tertipleri bozarak Kongre Başkanlığına seçilmiş ve liderlik yolundaki bir büyük engeli aşmıştır.

Erzurum Kongresinden önce, kongre başkanlığına kimin seçileceğinin delegeler arasında tartışıldığını ve Mustafa Kemal Paşanın Başkanlığını bir delege grubunun mahzurlu bulduğunu anlatmıştık. Sivas Kongresinde de aynı konu üzerinde durulduğunu görmekteyiz. Kongreden bir gün önce, Bekir Sami Beyin evinde, Rauf Beyin de dahil olduğu bazı delegeler toplanarak, Mustafa Kemal Paşanın kongre başkanı seçilmemesini kararlaştırmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu olayı şöyle nakleder :

«Öğleden evvel murahhaslar meyanında bulunan ve öteden beri şahsen tanıdığım Hüsrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir malûmat verdi: «Rauf Bey ve sair bazı zevat, Bekir Sami Beyin evinde hususî bir içtima akdetmişler ve beni reis yapmamaya karar vermişler». Arkadaşların, bilhassa Rauf Beyin böyle bir hareketine asla ihtimal vermedim ve Hüsrev Sami Beye, itiraf edeyim ki, biraz ciddi olarak, böyle manâsız sözleri bana isal etmemesini ihtar ettim. Verdiği haberin aslı olmak imkânı ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında, suitefehhiümatı mucip sözler sarfının caiz olmadığını da ilâve ettim.

Efendiler, ben, bu kongrede riyaset meselesine ehemmiyet vermiyorum. Riyasete, belki müsin bir zatın getirilmesi muvafık olacağını düşünüyordum. Bu maksatla bazı arkadaşların da noktai nazarını istimzacettim. Bu meyanda, kongre salonuna girmezden evvel koridorda Rauf Beye tesadüf ettim. «Kimi reis yapalım?» dedim. Rauf Bey, âdeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda halinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir lisanla : «Sen reis olmamalısın!» dedi. Derhal Hüsrev Sami Beyin verdiği malûmatın sıhhatine inandım ve bittabi müteessir oldum. Gerçi, Erzurum Kogresinde de benim riyasetimi mahzurlu görenler vardı. Fakat onların ne mahiyette insanlar olduğunu ıznlı ıt-

miştim. Bu defa, en yakın arkadaşlarımın aynı zihniyeti izhar etmeleri beni düşündürdü. Rauf Beye «Anladım, Bekir Sami Beyin evinde ittihaz ettiğiniz kararı bana tebliğ ediyorsun» dedim ve cevabına intizar etmeden, yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim.»

Bu tertibe rağmen, Mustafa Kemal Paşanın Kongre Başkanlığına seçilmesinin bir mesele olmadığını ve kolayca kongre başkanlığına seçildiğini Sivas Kongresi tutanaklarından anlamaktayız. Kongre açılıp, davet sahibi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa açış nutkunu söyledikten sonra, Başkanlık Divanı seçimine geçilmeden, İsmail Fazıl Paşa söz alarak aşağıdaki teklifi yapmıştır :

«Efendim, şimdi tabii Riyaset meselesi mevzuu bahis olacak. Bendeniz riyasetin birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere münevvebe ile olmasını ve âzâ veya temsil edilen vilâyet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibariyle huruf-u heca sırasıyle ihraz edilmesini teklif ediyorum.»

Bu teklifin, Bekir Sami Beyin evinde alınan karar gereğince yapıldığını Mustafa Kemal Paşa derhal anlamıştı. Kongre tutanakları bundan sonraki görüşmeleri şöyle tesbit eder :

Mustafa Kemal Paşa — *Bu, neden icap ediyor efendim?*

Fazıl Paşa — *Bu suretle işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi, harice karşı da müsavata riayet ettiğimizden hüsn-ü tesir etmiş olur.*

Mustafa Kemal Paşa — *Bu teklifi reye koyuyorum.*

(Ekseriyetle reddedebilir.)

Mustafa Kemal Paşa — *O halde, divan-ı riyaset intihabatına başlayabiliriz.*

(Bunun üzerine divan-ı riyaset intihabatı olup Mustafa Kemal Paşa müttefikan riyasete, Bekir Sami Bey birinci riyaset vekâletine, Rauf Bey ikinci riyaset vekâletine, İsmail Hâmi Bey divan-ı riyaset kitabetine ve Mehmet Şükrü Bey de kezâ divan kitabetine intihap edildiler.)

Bekir Sami Bey — *Efendim, bendeniz buraya gelirken hiç bir memuriyet ve hiç bir vazife deruhte etmemeye ve hat-*

tâ kongrede bile divan-ı riyaset erkânı arasına dahil olmama-ya ahdederek geldim; bu sebeple bendenizi mazur görmeni-zi rica ederim. Kararım kat'i lâyetegayyerdir.

(Heyetçe Bekir Sami Bey ısrar edildiyse de, kararında sebat ettiğinden, yerine kendisinden sonra en çok rey almış İsmail Fazıl Paşa tayin edildi).

Fazıl Paşa — *Maaliftihar kabul ederim; fakat ihtiyarım, lâzım olduğu kadar çalışmam zannediyorum.*

(Fakat bu mütalâa heyetçe kabul edilmemiş olduğundan Fazıl Paşa ikinci riyaset vekâletini ihraz etti.)

İsmail Hâmi Bey — *Efendim, bendeniz hem yakında neşredilecek gazetemizde meşgul olacağım, hem de ihzarî encümen namına yazmakta olduğum muhtıra ile zaten meşgulüm; hiç vaktim kalmıyor; heyet-i muhteremenin hakkımda gösterdiği teveccüh ve itimada teşekkür etmekle beraber, maa-teessüf arz-ı itizara mecburum.*

Reis Paşa — *Artık kongre in'ikad etmiş olduğundan ihzarî encümenin vazifesi nihayet bulmuş demektir; fakat gazete-ye ne kadar zaman hasredeceğinizi bilmiyorum.*

Ahmet Nuri Bey — *İhzarî encümenin vazifesi ve binaenaleyh Hâmi Beyin muhtırası bitmek üzeredir; divan-ı riyaset kitabeti de, gazeteden daha mühimdir; herhalde kabulünü rica ederim.*

(Heyetçe bu fikre iştirak edildiğinden Hâmi Bey kitabeti kabul etti.)

Bekir Sami Beyin Kongre Başkan Vekilliğini kabul etmemesi, İsmail Fazıl Paşanın ve İsmail Hâmi Beyin Kongre divanında görev almamak için direnmeleri, gerçekten Mustafa Kemal Paşanın Başkan seçilmesini istemediklerini açıkça doğrulamaktadır. Millî Mücadelenin yönetici kadrosunu teşkil edecek olan veya bu kadroya girmesi gereken kişiler daha şimdiden, bu gibi vesilelerle karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. İleride göreceğimiz Mustafa Kemal Paşa - Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa - Rauf Bey çatışmalarının tohumları millî hareketin ilk günlerinde böyle atılmıştır.

Başkanlık Divanı seçildikten sonra, kongrenin önemle üzerinde durduğu konu, delegelerin yemin etmesi konusudur. Bir hayli tartışıldıktan sonra aşağıdaki yemin sureti kabul edilmiştir :

«Saadet ve selâm-i vatan ve milletten başka kongrede hiç bir maksat-ı şahsî takip etmiyeceğime; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmıyacağıma ve mevcut fırak-ı siyasiyeden hiç birisinin âmâl-i siyasiyesine hâdim olmıyacağıma vallahi, billahi.»

Sivas Kongresi, 4, 5 ve 6 Eylül günlerine rastlayan ilk toplantılarında, kamuoyunu ve İtilâf Devletlerini tatmin etmek için yukarıdaki yemin suretinin tesbiti, komisyon seçimi ve Padişaha yazılacak arıza ile uğraşmıştır. Kongrenin dördüncü gününe rastlayan 7 Eylül Kurban Bayramının birinci gününü olduğu için, o gün çalışılmamış ve 8 Eylülde tekrar toplanılmıştır. Asıl gündem görüşmeleri bugün başlayarak, kongre 11 Eylül'de sona ermiştir. Gündem, esas olarak iki maddeden ibaretti. Biri, Erzurum Kongresi kararlarının ve tüzüğünün görüşülerek yeni şartlara uydurulması, diğeri de, Manda meselesi hakkında 25 kadar delegenin, Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gelmeden önce toplanıp aralarında hazırladıkları muhtıra idi.

Kongre, Erzurum Kongresi kararlarını aynen kabul etti. Ancak, Erzurum Kongresi kararları Anadolu'nun belli bir bölgesi hedef tutularak alınmıştı. Sivas Kongresinde bu kararlar daha genişletilerek bütün Anadolu rumeliyi kavrıyacak biçime sokulmuştur. Cemiyetin adının da değişmesi gerektiğinden, kongre, memleketteki bütün Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin birleştiğini farzederek, «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti» adını kabul etmiştir.

Erzurum Kongresinde tesbit edilen nizamnamenin Heyeti Temsiliyeye ait maddesinde şu ibare vardı :

Heyeti Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyeti umumiyesini temsil eder.»

Sivas Kongresi bu cümleyi aşağıdaki şekilde değiştirdi :

«Heyeti Temsiliye vatanın heyeti umumiyesine temsil eder.»

Erzurum Kongresinde alınan müdafaa kararı, yalnız Ermenilik ve Rumluk teşkiline karşı düşünülmüş ve İtilâf Devletlerine karşı hasımca bir tavır takınmaktan sakınılmıştır. Bu defa Sivas'da her türlü işgal ve müdahaleye karşı da «Müdafaa ve mukavemet» kararı verilmiştir. Bu hususu ifade eden cümlenin Sivas Kongresinde aldığı şekil şöyledir :

«Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine mâtuf harekâtın reddi hususlarında da müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.»

MANDA GÖRÜŞMELERİ

Sivas Kongresini en çok işgal eden konulardan biri manda meselesidir. Amerikan mandasına girmenin tek kurtuluş yolu olduğunu savunanlarla manda fikrine karşı çıkanlar arasında uzun tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaları, Sivas Kongresi zabıtlarından özetliyerek vereceğiz.

Kongre Genel Kuruluna manda meselesi bir muhtıra halinde gelmişti. Bu muhtıra okunacağı zaman, kongre başkanı Mustafa Kemal Paşa aşağıdaki açıklamayı yaptı :

«Reis Paşa — Muhtıra muhteviyatı hakkında müdavele-i efkâr başlamadan evvel bazı noktalara nazar-ı dikkatinizi celbetmek isterim : Bu raporda meselâ Mr. Browne'dan bahdilmekte ve elli bin kişilik bir ameale ordusu getirileceğini söylediği zikredilmektedir.

Efendiler, Mr. Browne : «Ben hiç bir sıfat-ı resmiye ile görüşmüyorum, tamamiyle hususî bir surette görüşüyorum;» diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmiyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; bu hususu nazar-ı dikkate almalıdır. Fazla olarak Mr. Mrowne'ın ifadesine nazaraı mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! «Manda, siz ne dersenez odur!» diyor... Bu muhtırada mühim olarak manda meselesi vardır. Bunun hakkında müdavele-i efkâr etmezden evvel on dakika istirahat edelim.»

Reis Paşa — Söz Vasıf Beyindir.

Vasıf Bey (Kara Vasıf) — Hâmi Beyin muhtırasında üç kısım var : Evvelâ, mandanın lüzumu; saniyen mandanın tarifi ve salisen manda şeraitimiz... Bugün Avrupa'da bile mandanın ne olduğu tamamiyle taayyün etmemiştir. Onun için, lâyihanın birinci kısmında, yani bir mandaya ihtiyacımız olduğunda Hâmi Beyle tamamen hemfikir olmakla beraber, ikinci kısmında, yani manda tarifi meselesinde tamamiyle hemfikir değilim. Üçüncü kısım ise mandatere karşı derme-

yan edeceğimiz şeraite dairdir ki, bir kere esas itibariyle müzaheret ve muavenet talep etmeli mi, etmemeli mi? ancak bu mesele halledildikten sonra şerait dermeyeran edilebilir. Ben de bu husus için bazı şerait kaydettim; sırası geldiği zaman okuyacağım. Şimdi evvelâ mandanın tarifiyle meşgul olacağım. Üç türlü manda icat edilmiştir : Bunların birincisi akvam-ı bedeviye vem üstemlâk üzerine vaz edilecek manda! İkincisi Harb-i Umumi'den sonra kesb-i istiklâl etmiş milletler ve meselâ Ermeniler üzerine vazolunacak manda ve üçüncüsü de harb-ı umumîden evvel de müstakil olan devletler hakkında mevzu-ı bahis olan manda! İşte (Osmanlı devleti) bu üçüncü kısma dahildir ve hattâ biz bu üçüncü kısma dahil olabilecek yegâne devletiz. Bu üç şekil, birbirinden tamamıyla başka şeylerdir ve her birinin kendine göre bir tarifi vardır.

Osman Nuri Bey — Raporda öteden beri istiklâlimizin ademi mevcudiyetinden bahsediyorlar. Halbuki biz tamamıyla müstakil idik ve bu istiklâlimizi kurtarmak için buraya kadar geldik. Bendeniz Bursa'dan geliyorum; Hami Bey (İsmail Hami Danişmend) daha münevver bir mahalden (İstanbul) geldiler. Kendilerine sordum. Mandanın istiklâli ihlâl edici olmadığını söylediler. İstiklâli kâfidir buyurdular. Bendeniz de Devletler Hukukunda kabul olunan istiklâlin muhafazası kaydı ile manda kabul edilmesini teklif ettim. Fazıl Paşa (Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa) da kabul buyurdular.

Hami Bey — Benim dermeyeran ettiğim şerait dairesinde kabul edilecek bir manda, Osmanlı devletinin devletler arası hukukunda şimdiye kadar mevcut olan mevkiden daha müsait bir vaziyet ihdas edecektir.

Şükrü Bey (Afyonkarahisar) — Encümende (Komisyonda) biz bugün bulunduğumuz vaziyete nazaran herhalde bir müzaherete (yardıma) muhtacız denildi. Memlekette ne fen, ne sanat, ne para var; elbette bir muavenete ihtiyacımız var. Bu itibarla müzaheret lüzumuna kani olduk; ve bu müzahirin en muvafık kim olacağını düşündük. Mevcut dört devletin hangisi muvafık olacağını hesap ettik. İngiltere'yi kabul

edecek olursak, arabamızı sürükler, Fransa maliye itibariyle müsait vaziyette değil, kendisi muhtacı himmet. İtalya'nın Anadolu'daki ihtirasları manidir dedik ve binaenaleyh en muvafık devlet olarak Şarkta istilâ politikası düşünmeyen Amerika'yı kabul ettik (...) Yalnız şu noktayı tesbit etmek isterim ki, bendeniz Hami Beyin muhtırasındaki tarihi mukaddeme-ye iştirak etmiyorum; çünkü devletimiz şimdiye kadar müstakildi.

Vâsıf Bey — Bir kere esas itibariyle mandayı kabul edelim de şartları hakkında sonra görüşürüz.

(Bundan sonra sıra ile söz alanlardan Mazhar Müfit Bey ve Mustafa Kemal Paşa bu muhtıranın Teklif Engümenine havale edilmesi üzerinde; Bekir Sami Bey, Fazıl Paşa, Hami Bey, Ahmet Nuri Bey, Raif (Hoca) Efendi ve ikinci defa Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hami Beyler, manda meselesinin komisyona havalesine lüzum olmadığı ve hemen genel kurulda görüşülmesi gerektiği hususu üzerinde konuşmuşlardır. Bu konuşmalarda, usul değil, yalnız esas bakımından söylenenleri, yani manda hakkındaki görüşleri alıyoruz.)

Hami Bey — Herhalde bir müzaheretle muhtacız ve bunun en iptidai delili de devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılamasıdır.

Raif Efendi — Bu tabirin yerine «istiklâliyet» kelimesini kabul edelim. Mademki herhalde bir siyasî münasebete girmek mecburiyetindeyiz, onun ismine «Manda» demiyelim de, «müzaheret» diyelim. Bendenizin fikrimce, manda tabirini kullanmakla istiklâli kullanılmıyacağımızdan, herhalde bu manda tabirini reddetmeliyiz.

Fazıl Paşa — Manda demek, siyaseten olmaktan ziyade iktisaden memleketin imar ve i'lâsı (yükselmesi) için lâzım gelen muavenet ve müzaheret demektir. Teşriî (yasama) kuvvetimiz, haricî siyasetimiz, sefirlerimiz, istiklâlimiz baki kalmak şartıyla bir manda kabul edebiliriz. Mandater ancak iktisadiyatımıza, ziraatimize, idaremizin ıslahına çalışacak, memleketin imarına para sarf edecek; ve bu sarfettiği para

da tabii bize verilmiş borç mahiyetinde olacaktır. Mandater buraya bir i'lâ ve imar programı ile gelecektir; işte bizim istediğimiz budur.

Hami Bey — Kelimenin ve tabirin hiçbir ehemmiyeti yoktur. Zaten «manda» kelimesi de henüz Türkçeye tercüme edilmemiştir. Binaenaleyh (Raif Hoca'nın) en çok hoşlandıkları bir kelimeyi mukabil ittihaz edebilirler. Endişeye mahal yoktur. Ondan dolayı hiç müteessir olmasınlar. Bu kelime esasen Fransızcadır, arzu buyururlarsa bendeniz istedikleri gibi parlak bir surette tercüme ederim; hattâ isterlerse «manda» demek «devet-i ebed müddet» demektir der, işin içinden çıkarız. Herhalde merak etmesinler. Manda tabiri Efendi Hazretlerini pek korkutmuş; halbuki biz mandaya mukabil istiklâlîmizden vaz geçelim demedik.

Fazıl Paşa — Sui tefehhümü mucip olduğundan biz üçümüz (kendisi ile beraber Bekir Sami ve Hami Beyleri kastediyor) bu muhtırayı geri alıyoruz, keenlemeyekûn addettik.

Reis Paşa — Muhtıra geri alınmıştır.

Refet (Bele) Bey — Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a karşı diğer dostları, bizim doğu vilâyetlerimizi Ermenistan'a katıp bu bölgeyi ve İstanbul'u Amerika mandasına, diğer yerleri de muhtelif devletlerin mandalarına tabi tutmaya karar vermişler. Bu halin karşısında Amerikalılar Avrupalıların bermutat bir hilesini hissetmişler: Avrupalılar, gelecekte Rusya'nın güney ülkelerine, Acemistan'a, Suriye'ye ilerlemesi ihtimaline karşı Kaf Dağı gibi bir engel teşkil etmek üzere Amerika'yı Kafkasya'ya yerleştirmek ve bu hileyi hissettirmek için de yaldızlı bir hap şeklinde İstanbul'u kendisine yutturmak istemişler! Amerikalılar bunu anlayınca «yok, biz manda filân bir şey istemiyoruz!» demişler. Avrupalılar da, Amerikalıların işi anladıklarını görünce herhalde kendisine bu bekçiliği yaptırmak için, muhtar bir Ermenistan ile, Türklerle meskûn tekmil Osmanlı vilâyetlerinin mandaterliğini teklif etmişler. (O zaman safca söylenmiş bu sözler. İkinci Dünya Savaşından sonra başka şartlar altında ve değişik bir biçimde Amerika Ortadoğu'da nüfuz sahibi olmuştur. Fakat, Refet Paşanın inanarak söyledikleri, o günün şartları içinde,

gerek kendisinin, gerekse kendisi ile aynı fikirde olanların dünya şartlarından ne kadar habersiz ve cahil olduklarını ispatlamaktadır. Bunları okudukça, Mustafa Kemal Paşanın, bunca yetersiz kişilerle memleketi nasıl kurtardığına şaşmamak mümkün değildir.)

Bizim Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün cemiyetleri esir eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin ve milletlerin vicdanlarına saygılı Amerika'yı kabul etmektir; yoksa asıl iş para meselesi değildir. (Zavallı Refet Paşa İkinci Dünya Savaşı sonrasında uzun zaman yaşadı, fakat Amerika'yı tanımadan ve sömürgeciliği öğrenmeden öldü. Günümüzde de Refet Paşa gibi ölecek nice ünlü kişilerimiz var.)

Lâf itibariyle manda ile istiklâl birbirine mani şeyler değildir. Bir de diyelim ki, biz haricî ve dahilî tam bir istiklâl isteriz. Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim.

Yirminci asrda beşyüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek mümbit olmıyan bir toprağı ve ancak 10 - 15 milyon lira varidatı olan bir kavim için dış yardım olmaksızın hayatı sürdürmek imkânı olamaz. Eğer bundan sonra da bu halimizde kalır ve bir dış yardım sayesinde terlakki edemeyecek olursak, ihtimal gelecekte Yunanistan'ın bile taarruzlarına karşı kendimizi müdafaa edemeyiz. Allah muhafaza buyursun, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılrsa (Refet Paşa o gün bile Yunanistan'a karşı bir muharebe açıldığının farkında değil!), düşman, Yunanistan'dan vapurla asker getireceğı halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendöferlerle nakliyatımızı yapabileceğiz (Sakarya muharebesi ile Büyük Taarruz arasında Erzurum'dan birçok ağır top ve diğer silâhların batı cephesine taşındığını bu sözleri söyledikten 2 - 2,5 yıl sonra Refet Paşa görmüştür)? Binaenaleyh, Amerika mandası herşeyden evvel kefil ve müzahir bulmak için lâzımdır; şimdiye kadar ne çektiysek, hep İngiltere'den çektik. Bu sebeple İngiltere'nin elinde oyuncak olmamak için herhalde onun rakibi olan Amerika'nın man-

dasına muhtacız (Bu mantık, günümüzde daha çok itibar görmekte ve geçer akçe olarak her gün bol bol kullanılmaktadır).

İster Erzurum Kongresinde olduğu gibi Amerika'yı zımnen gösterir ve istersek Amerika sözünü açıktan açığa telâffuz ederiz; veyahut da imâ ile anlatırız. Veyahut Amerika âyanına hitaben bir mektup yazılır; bunu ya Divan-ı Riyaset erkânı, veya içimizden biri kongre namına imza eder. Bu mektupta: «Biz ne komiteyiz, ne bolşevikiz! Biz vatanımızın hâlâsı ve istiklâli için çalışıyoruz; biz sizden bu hususta muavenet istiyoruz. Bu arzumuzu Erzurum Kongresinin beyannamesiyle de ihsas etmiştik. Siz bir karar vermeden gelip burayı görünüz. Geliniz, anlayınız; biz doğrudan doğruya kabilîyet-i hayatiyeyi haiz bir milletiz; bu memleketi imar edin!» diyebiliriz. Hattâ eğer gizli bir surette adam göndermek mümkünse Ünye'den veya tanınmayan diğer bir iskeleden bir torpido ile kongre azasından bir kaç zat Amerika'ya gider; propaganda yapar; onlara herhalde maksadımızı anlatır; konferans verir; ve bizi onlara tanıtır. İhtimal ki bu suretle Amerika âyanından buraya bir heyet de getirilebilir. Ben ortaya bir fikir koyuyorum; bu, müzakere edilsin. Bizi ürküten ve ne olduğu belli olmayan İngiltere, hatta bütün istiklâlimizi bile taahhüt edecek olsa, yine bu sureti kabul edip esbabına tevessül edelim; bu da ya kongremizin beyannamesine Amerika ismini açıktan açığa sokmak, veya imâ ile anlatmak ve yahut da Amerika âyanına mektup göndermekle olabilir. Eğer bu maruzatımda müzakeratı âtiye için bir mukaddime yapabildimse müteşekkirim.

Ahmet Nuri Bey (Eski Mutasarrıf, Bursa Delegesi) — «Amerika'nın müzaheretini isteriz!» dersek, her şeyden ve resmî Amerika hükümetinden evvel, acaba demokrasi mahafili kabul edecek mi? etmezse halimiz ne olacak! İşte bu mahzurdan dolayı Amerika'ya bir heyet gönderilmesini ben de muvafık ve müessir bulurum; bu suretle güzel bir propaganda yapılmış olur. Gizlice bir torpido ile Türk heyetinin Amerika'ya gidip, icap edenlerle görüşüp propaganda yapması pek muvafık olur. Bu heyet orada vazifesini ifa ederken, biz de

burada mücahedat-ı mukaddese-i milliyetimizde devam ile hükümet-i merkeziyeyi ıskat eder ve Meclis-i Milliye içtima ettirirsek, muvaffakiyete doğru büyük bir adım atmış oluruz. Binaenaleyh Makam-ı Riyaset'ten rica ediyorum: Amerika'ya bir heyet gönderilmesini reya vaz buyursunlar. Bunun bilhas-sa rica ederim.

Hami Bey — *Dünyada hiçbir devletinki ile kıyaslanmıyacak kadar kayıtlar içinde yaşamış bir istisna teşkil eden bir millet için, asırlardan beri bu kadar ezilip, böyle harap olduktan sonra her yardımı hakir görerek yeniden kuvvet kazanmak, muhal olacak kadar müşkül bir iştir. İşte bendeniz bu noktai nazardan mandaya muhtaç olduğumuzu izah etmiştim. Refet Beyefendi de bu dahili noktai nazara karşılık harici noktai nazardan da herhalde bir müzaheret ihtiyacında bulunduğumuzu ispat ettiler. Bir taksim projesi var. Hiçbirimiz inkâr edemeyiz ki, memleketimizin taksimi esas itibariyle âdeta kararlaştırılmış sayılabilir. Hatta bu kararın tatbikatına bile başlanmıştır. Binaenaleyh «acaba bizim için büyük bir tehlike var mı» tereddüt edilebilecek zamanlar ve vaziyetler çoktan geçmiştir. (...) Bugün tek bir manda istemek, bütün bu saydığım mahzurların önünü almak demektir.*

Filhakika bugün bizim için Rus ittifakı ile devletimizin inkırazı arasında pek büyük bir fark olamazdı. Hünkâr İskeleyi muahedenamesi bu hakikatın delillerinden olduğu gibi, son Alman ittifakı da bunun pek kuvvetsiz bir delili sayılmazdı. Fakat acaba insaniyetperver bir Amerika, bütün vadelerini ayakları altına alarak gelecekte bizim için bir tehlike teşkil edebilir mi? Acaba Birleşik Cumhuriyetler de günün birinde Avrupavari emperyalist olarak bizi ezmeye çalışabilir mi? Bu ihtimali varit bile telâkki edecek olsak, yine bugün başka çaremiz olmadığını nazarı itibare alıp kabule mecburuz. («İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi» Yazarı İsmail Hami Danişmend 1947 - 1955 yılları arasında yayımlanan bu eserinde, Kronoloji yazarı olduğunu unutarak, yaptığı sübjektif yorumlarla İttihat ve Terakki düşmanlığını, Osmanlı hayranlığını her fırsatta açıklamış ve Osmanlı Devleti sona ererken Millî Mücadele yapıldığı halde, Millî Mücadeleye,

Mustafa Kemal Paşaya özellikle hemen hemen hiç yer vermemiştir. Tarihle ilgili bir kimse olarak Sivas Kongresinde Amerika'nın gelecekteki durumunu, sırf manda fikrini kabul ettirebilmek için bir ihtimal olarak söylemekten kendini alamamış, hayatında bu ihtimali de görmüştür.)

Kelimenin ehemmiyeti yoktur; ehemmiyet işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demiyelim de isterlerse «Devlet-i ebed müddet olduk!» deyelim, fakat bir taraftan da kelime ile oynayacak zamanda olmadığımızı unutmayalım.

Refet Bey — *Bu Devlet-i ebed müddet kaydından maksat nedir?*

Hami Bey — *Maksadım şu ki, en muhteşem bir kelime bile kullansak, bir keré mandayı kabul ettikten sonra netice birdir; kelime değiştirmekle vaziyet değişmez. (İsmail Hami Danişmend'in şaka ettiği sanılmasın. Ciddi olarak söylediği bu sözler zabıttan aynen alınmıştır.)*

Hüsrev Sami (Kızıldoğan, emekli asker, Eskişehir Delegesi) — *Fakat bizim mesaiden maksadımız, kendimizi müdafaa ile millet-i ebed müddet olduğumuzu ispat etmektir.*

Hami Bey — *Ben mukavemet ve kuva-yi milliye teşkili aleyhinde değilim; bunları menetmek istemiyorum, bir devlet zillet içinde öleceğine, kendisini müdafaa ederek şerefiyle ölmesi elbette müreccahtır; mukaddesatımızı sonuna kadar müdafaaaya hazır olalım, bu pek doğru... Ancak böyle bir son mücadele kararından evvel her çareye başvurmak, her tedbiri ittihaz etmek de lâzımdır. İşte mandanın lehindeki müsbet delâil bunlardır. Bir de menfisini düşünelim, acaba manda kabul etmezsek ne yapacağız?*

Vasıf Bey — (Karakol Cemiyetinin kurucularından ve en faal yöneticisi olan ihtilâlcî Kara Vasıf Bey, İsmail Hami Bey ve Refet Paşanın uzun konuşmalarındaki çerçeve içinde mandalı fikrini yeniden savunmuş ve kongreyi bu fikre inandırmaya çalışmıştır. Aşağı yukarı aynı sözler olduğu için bu konuşmayı almıyoruz.)

Manda meselesinin tartışılması, Sivas Kongresinin beşinci gününün (8 Eylül) bütün oturumlarını doldurmuştu. Yukarıda özetlediğimiz tartışmalar bu ilk güne aittir. 9 Eylül günü başlayan beşinci toplantıda, Bekir Sami Beyin aşağıdaki uzlaştırıcı konuşması ile manda tartışmalarının önü alınmış ve daha sonra Rauf Beyin okuyacağımız teklifi üzerine mesele kapanmıştır.

Bekir Sami Bey — *Manda ve müzaheret kelimeleri hakkında Teklif Encümeniyle heyet-i umumiye cereyan eden müzakereler mahiyet-i kelimeyi tayin etmiştir; tensip buyrulursa artık müzakere kâfidir; Erzurum Kongresinin kabul ettiği şeklin veya vaz'ını rica ederim.*

Rauf Bey — *Bu manda meselesi hakkında şimdiye kadar gerek matbuat ve gerekse sair mehafil tarafından bir çok sözler söylendi. Vakta heyet-i aliye müzaheret-i hariciye esasına kabul buyurduysa da bu müzahereti kimden isteyeceğimiz tasrih edilmedi; Amerika olduğu ima tarikiyle anlatılıyorsa da, benim kanaatimce doğrudan doğruya zihrinde bir mahzur olamaz.*

Mütarekenin bidayetinde Almanlar sulhü imza etmiyecek zannolunurken, İngiliz matbuatı bazı işsaatta bulundu; bunun birinci kısmı Almanya'nın sulhü imza edeceğine dairdi; bu tahakkuk etti; ikinci kısmı da Türkiye'nin taksimine dairdi; bu hamdolsun henüz tahakkuk etmedi...

Heyet — *Hamdolsun!...*

Rauf Bey — ... *Bu kısımda konferansın kararı mucibince Kızılırmak'ın şark tarafı Ermenistan addedilerek Amerika himayesine veriliyor, belki Gürcistan'la Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor, deniliyordu. Kızılırmak'ın garbindeki arazi de, İzmir ve İstanbul müstesna olmak üzere, mahreci Antalya limanı olarak Türkiye'yi teşkil ediyordu. Bu kısmın şimali İtalyan ve Fransız ve cenubu da İngiliz himaye ve idaresine veriliyordu. İzmir işgali bu işsaatın doğruluğunu ispatla başladı. Binaenaleyh bu tehlike karşısında memleketimize karşı en bitaraf vaziyette bulunan Amerika'nın müzaheretini kabule mecburuz. Ben bu kanaatteyim.*

(...) Buraya geldiğim zaman son br mülâkatta bulunduğum Amerikan gazetecisi Browne, reayamızın beş senedir aleyhimizdeki propagandasından bahsetti ve bu fikir cereyanını tashih için Amerika kongresinden memleketinizi tetkik edecek bir heyet davet edin, dedi. Binaenaleyh, ittifak-ı ârâ ile böyle bir telgraf yazıp, öyle bir heyet davet etmekliğimizi teklif ediyorum. Bu telgrafta kat'i karar verilmezden evvel memleketimize gelip bir kere hakikati görmelerini rica etmeliyiz. Bunu Heyeti Âliyenize arz ediyorum.

Reis Paşa — O halde böyle bir davet telgrafı çekilmesini kabul ediyor musunuz efendim? (İttifakı ârâ ile kabul edildi.)

Bu suretle Manda meselesi Kongrece karara bağlanmış oluyordu. Amerika Birleşik Devletlerine çekilen telgrafı, bir sonuç vermemekle beraber, o günün havasını aksettirmesi bakımından bir belge değeri taşıdı için aynen aşağıya alıyoruz :

«Birleşik Amerika Devletleri
Âyan Meclisi Reisliğine

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilâyetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan Sivas Millî Kongresi 4 Eylül 1919'da bir araya gelmiştir. Gayeleri şunlardır : Memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatanlaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

Sivas Millî Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki ekseriyetin arzularını ifade eden bir karar suretini 9 Eylül 1919'da rey birliği ile kabul etmiştir. Bu kararın hâvi bulunduğu prensipleri; Sivas Kongresinin kongre dağılmazdan evvel âzâsı arasından seçeceği merkez komitesinin ve imparatorluk hudutları içindeki diğer bütün tâli teşkilâtın istikbaldeki hareketlerine rehber olacaktır.

Takip edilecek siyaset ile alâkalı olan bu karar mucibince Sivas Millî Kongresi Birleşik Amerika Devletleri Âyan

Meclisine şu ricada bulunmayı, bugün, yine ittifakla kararlaştırmıştır. Azanızdan mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğunun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususî menfaat ile alâkaları olmayanlar ve bir millete has olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğunda fiilî surette hüküm süren hâl ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik; Osmanlı İmparatorluğuna ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir sulh muahedesi mucibince keyfî kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan evvel yapılmalıdır.

Sivas Millî Kongresi adına :

Reis : Mustafa Kemal Paşa

Reis Vekilî : Hüseyin Rauf Bey

İkinci Reis : Emekli General İsmail Fazıl Paşa

Kâtip : İsmail Hamî

Kâtip : M. Şükrü.»

c. KONGRE HÜKÜMET YETKİLERİNİ KULLANIYOR

Kongrenin beşinci günü (9 Eylül) Mustafa Kemal Paşa, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşadan gelen bir telgrafi ve Batı Anadolu'daki bazı olayları kongrenin bilgisine sunmuş ve tutanaklardan aşağıya aldığımız görüşmeler cereyan etmiştir :

«*Reis Paşa — Garbî Anadolu ahvali hakkında biraz malûmat vermek isterim : Eskişehir ve Afyon Karahisari'ndaki İngiliz Kuvvetleri taz'if edilmiş; General Milne Konya'ya gelmiş; bu harekât İngilizlerin aleyhimizde faaliyete başladıklarını gösteriyor. Diğer taraftan da Konya Valisi Cemal Beyle Ankara Valisi Muhiddin Paşa da muhalefette temerrüd ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de tıpkı Cemal Bey fasilesinden bir adammış! Rüfekay-ı kiramın bu gibi tasaddî ve tecavüzlere karşı şiddetle hareket edilmesi taraftarı olduğunu bildiğimden, bu adamlar hakkında seri ve şedit tedabir ittihazını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa da kongrenin kendisine olan itimadına istinaden, kongre lisansından kendisine hitaben bir telgraf tertip ederek suretini talimat olmak üzere maiyetine tebliğ etmiş. Şimdi de bize gönderdiği bu suretin heyet-i aliyenizce kabul edilmesini rica ediyor; tensip ederseniz okuyalım?*

(Muvafıktır! sedaları. Hâmi Bey berveçhi âti telgrafi okur)

Ankara - 7.9.35

3. Kolordu Kumandanlığına

7 Eylül 35 tarihli 2517 numaralı telgrafnameye zeyildir :

1 — Sivas millî kongresinin tebliğatı berveçhi âtidir : Telgrafınız mündericatına nazaran hareketinizi tasvipten başka çare kalmadığından ona göre iktizasının ifa ve neticeden peyderpey malûmat verilmesini rica eder ve Kolorduca her nevi muavenetin icra edileceğini beyan ederim.

2 — Şimdiye kadar hükümet-i merkeziyenin milleti dil-hun edecek siyaseti kâfi gelmiyormuş gibi bu kere de Aydın Kuvay-i Milliyesinin meşru hareketlerini akim bırakmak ve Anadolu-i Şarkî'yi garbiden ayırmak maksadiyle İngilizlere hafi bir surette iltica ederek Dersaadet - Eskişehir ve Eskişehir - Konya şimendöfer hatlarını İngiliz kıtaatiyle işgal etmeye çalıştıklarını Sivas'ta bütün millet namına hâl-i inikadda bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kongresi tarafından haber alındığından, hükümet-i merkeziyenin hainâne teşebbüsatına karşı son derece azimkârane hareketi bütün milletdaşlarımızdan rica ve vaziyet-i hariciye ve dahiliyemizin ve makam-ı muallây-ı hilâfet ve saltanatın muhafazasını ve millet ve vatanın istiklâlini temin için azimkârane ve fedakârane hareketin müntec-i muvaffakiyet olacağına kamiiz ve minellah üt-tevfik.

Bineenaleyh âtideki talimata göre hareket ve icraatta bulunmanızı talep ederiz :

Eskişehir muntıkası kumandanlığına süvari kaymakamı Atıf ve yirmi üçüncü fırka muntıkası ve Alaşehir dahil olduğu halde millî kumandanlığa kaymakam Lütfi Beyler tayin edilmiştir. İşbu kumandanlara millet namına her türlü salâhiyet bahşedilmiştir. Bu zevat teknil hükümet-i mülkiye ve askeriye zir-i idarelerine alacak ve itaat etmeyenleri millet namına tevkif edeceklerdir. Ve her nevi hareketleri hukuk-i milliyeyi âzamî surette temin edecek veçhile tanzim edecekler ve gayr-i kanunî ahval ile asayişsizliğe katiyen meydan vermiyeceklerdir. Âlem-i insaniyet ve âdil Düvel-i Muazzama'nın kabul ettikleri prensiplere ve mütareke ahkâmına mugayir olacak her nevi dahili ve harici tecavüzata karşı hukuk-i milleti icabında silâhlı müdafaa edecekler ve daha fazla ecnebi kuvvetlerin Eskişehir'in garbinden şarkına geçmesine son derece vatanperverane mâni olacaklardır. Bu maksatla her nevi veslatten istifade meşrudur. İşbu talimat dairesinde harekâtınızı tanzim arzu-yi millî iktizasından olmakla müsellem olan hamiyet ve dirayetinizden âzamî surette menafi-i devlet, millet ve hukuk-i padişahîyi muhafaza eylemenizi he-

yetimiz namına rica eder ve icraatınızdan peyderpey malûmat vermenizi ve muvaffakiyetinizi temenni ederiz.

20. Kolordu Kumandan Vekili Mirliva
Ali Fuat

Rauf Bey — *Ankara Kolordu Kumandanı Fuat Paşa Hazretleri şimdiye kadar kumanda ettiği askerin ruhuna vâkıf bir kahramandır. İngilizlerin dessay, şeni tecavüzat ve harekâtını hissedip tam vaktinde kongre namına bu emri vermesi milletin elhak evlâdı olduğunu ispat etti; ben şahsen bunu ilk muvaffakiyet telâkki eder ve kabuliyle kendisine bir teşekkür telgrafı yazılmasını rica ederim.*

(Kabul! sedaları ve sürekli bir alkış).

Reis Paşa — *Kastamonu taraflarına da aynen bu emri verecektir; muvaffakat buyurulursa Fuat Paşaya yazılsın ve oralara da aynı emirleri ita buyursunlar.*

(Muvafıktır! sedaları...)

Reis Paşa — *Bir de bu emirler bize istinaden verilmiştir; Ankara ve Konya Valilerinin ve eğer gelecek olursa, yeni Kastamonu valisinin tevkişi de bunda dahildir: rica ederim bunlar aramızda kalsın.*

Ahmet Nuri Bey — *Bu icraatın mahrem tutulması tensip buyuruluyor, heyet arazi muhalefettir; fakat acaba zabıt kâtipleri tahlif edilmiş midir?*

Reis Paşa — *Her ikisi de muhalleftir.*

(Zabıt kâtibi Salâhattin Bey hakk-ı kelâmı olmadığından itiraz edilmesine rağmen söyliyerek:) Çarşıda Ankara valisinin tevkiş edildiği söyleniyor; bizden bilmemenizi rica ederim!

Reis Paşa — *Haiz-i ehemmiyet değildir!*

Macit Bey — *Arif Bey Aydın'a gidemeyecektir; oraya bir memur gönderilmesini rica ederim.*

(Muvafıktır! sedaları.)»

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşa, hükümetin oyununu bozmaya ve kongreyi, hissettirmeden yavaş yavaş ihtilâlcı bir davranışa sokmaya çalışmaktadır. Nitekim, günlerce manda meselesini görüşen kongrenin havası değişmeye başlamıştı.

Kongre, Ali Fuat Paşanın icraatını tasvip etti ve kendisini «Garbî Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanı» tâyin etti. Böylece kongre, memleketi idareye yetkili bir merci hâline gelmiş oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, fırsatı kaçırmadan aynı gün (9 Eylül) Ali Fuat Paşaya aşağıdaki telgrafı yazdı :

«1 — Kongrenin bugünkü içtimasında zâtı devletlerinin Garbî Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığına tâyinimize müttefikan karar verilmiş olduğunu arzeyleriz. Harekât ve teşebbüsâtı milliyenizde Heyeti Temsiliye ile muhafazai irtibat buyurulması rica olunur.

2 — 7 Eylül 1919 tarih ve 2517 numaralı şifre ile Eskişehir ve Afyonkarahisar kumandanlarına tebliğ edildiği iş'ar buyurulan evamir ve tâlimat kongrede kıraat edildi. İlk defa olarak büyük bir takdir ve minnerarî ile alkışlanan mevadî mezkûrenin müttefikan ve aynen kabul olunduğunu ve kongre tarafından zâtı devletlerine teşekkür edildiğini tebşir eyler ve icraatı mukaddeslerinde muvaffakiyetler temenni eyleriz.

3 — Aydın vilâyeti murabbasları tarafından kongre riya-setine vâki olan müracaat üzerine zâtı devletleri tarafından Aydın Cephesi Kuvayi Milliyesine muktedir bir kumandan tâyin buyurulması umumen tensip ve karargir oldu.

4 — Ââmâli mukaddesei milliyeye mugayir hareketlerinden dolayı azledeceğiniz memurini mülkiye yerine muktedir ve ehli ırz olmak ve yine memurini mülkiyeden bulunmak şartıyla diğer zevatın tâyini tensip kılındı. Cümleten gözlerinizden öper, vatan ve millete nâfi muvaffakiyetler dileriz.»

YİNE Mİ SEN

ALİ GALİP!

Sivas Kongresi devam ederken, Mustafa Kemal Paşayı ciddî olarak meşgul eden bir meseleden bahsetmek gerekiyor. O da, Elâzığ Valiliğine tayin edilen Ali Galip'in, bir İngiliz Binbaşısı ve bazı Kürt asıllı kimselerle Sivas Kongresini dağıtmak üzere teşebbüse geçmesidir. Hükümetin talimatı ile hareket eden Ali Galip'in yarattığı bu olay ile, Kongre de

ilgilenmişti. Fakat, olaya asıl önem veren ve bunu önlemek için gerekli teşebbüsleri yapan, Mustafa Kemal Paşa idi.

Kongre müzakerelerini fazla uzatıp dağıtmadan sonuç almak gerekiyordu. Çünkü Sivas'ın etrafındakiler büyümeye başlamıştı. Mücadelenin bu safhasının izahına Mustafa Kemal Paşanın şu sözleriyle girmek yerinde olacak :

«Hemen Sivas Kongresinin cereyan ettiği bütün müddetçe sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler almaktan hali kalınyorduk. Ancak, aldığım bütün malûmatı olduğu gibi Kongre heyetine arz etmekte faydadan ziyade mahzur tasavvur ediyorum.»

O zamanlar «Kürdistan» diye anılan bölgede, acele müdahaleyi gerektiren tertipler hazırlandığı hakkında tamamlayıcı haberler alınmıştı. Elâziz Valisi Galip, Sivas Valiliğine tâyin edilmişti. Etrafına toplayacağı silâhlı Kürtlerle, Sivas'ı basıp Kongreyi dağıtacak ve ihtilâlcileri yakalayacaktı. Bu amaçla, Malatya'ya gelmiş bulunuyordu. Malatya Mutasarrıfı Halil, «Bedirhaniler» denilen bir Kürt aşiretine mensuptu. Aynı aşiretin ileri gelenlerinden Celâdet ve Kâmuran adındaki kişiler de, İngiliz binbaşısıyle beraber Kürtler arasında kıskırtıcılık yapmak üzere bu sırada Malatya'ya gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, aldığı bilgileri değerlendirdince tehlikenin büyüklüğünü ve yakınlığını anlamakta gecikmedi. Hâsım kuvvetlerden evvel davranıp onları tevkif ettirerek Sivas'a getirmeye karar verdi.

Bu, şüphesiz cüretkâr bir karardı. Hangi kuvvet ve imkânlardan istifade edebilecekti? Tevkif ettirilmek istenilen kişilerin arasında bir vali, bir mutasarrıf ve bir İngiliz binbaşısının bulunuşu işin ciddiyetini arttırıyordu.

Sivas Kolordu merkezi idi, ama tümenleri Samsun ve Amasya bölgesinde bulunuyordu. Merkezde ancak Kolordu Karargâhına ait pek az asker vardı. Bu askerler, esasen bir hayli uzakta bulunan Malatya'yı, teşebbüsü, takviye için gönderilemezdi. Malatya ve Elâziz, Diyarbakır'daki Kolordu bölgesine dahildi. Bu Kolordunun birlikleriyle harekete geçmek en pratik çare idi. Fakat, Kolordu Kumandanı Albay Cevdet

Beye fazla güvenilemiyordu. Memleketseverliğinden şüphe edilmese bile, merkeze bağlı görünüyordu. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit, Mustafa Kemal Paşa için daha güvenilir bir askerdir. Malatya'da bir süvari alayı, Elâziz'de bir piyade alayı vardı. Bu alayların, mevcutları gayet az olan birlikleri şurada burada dağınık durumda idi. Buna rağmen, hemen istifade edilebilecek kıt'alar bunlardı. Zaten Ali Galip ve arkadaşlarının da kuvvetleri azdı : Topu topu 25 - 30 silâhlı Kürt ve jandarma.

Elâziz ve Malatya'daki Alay Kumandanlıklarına ve Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanına, Ali Galip ve beraberinde bulunanların tevkifi için 7 Ağustosta müracaat edildi. 10 Ağustosa kadar, bu üç merkez ile cercyan eden telgraf yazışmaları, icabına göre, Mustafa Kemal Paşanın veya III. Kolordu Kumandanının imzası ile yapılmıyordu. Her ikisinin de Malatya ve Elâzize emir vermeye yetkileri yoktu. Emir, ancak, Diyarbakır'dan verilebilirdi. Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanından istenilen, bu emrin verilmesi idi. Günlerce uğraşıldıktan sonra nihayet XIII. Kolordunun bazı birlikleri Ali Galip üzerine gönderildi ve Sivas'ı basmak isteyenler kaçmaya mecbur bırakıldılar.

Gerçi Ali Galip'in elinde fazla bir kuvvet yoktu. Fakat Mustafa Kemal Paşa hem bu tehlikeyi büyümeden bastırmak istediği, hem de İstanbul'dan hazırlanan bu tertibi hükûmet karşı bir koz olarak kullanmak arzusunda bulunduğu için olayı olduğundan büyük görmüş ve böyle göstermek istemiştir. Gerçekten fazla önem verilecek değerde olmayan Ali Galip olayı, Anadolu İhtilâlinin gelişmesinde ve başarı sağlanmasında Mustafa Kemal Paşaya bir fırsat vermişti.

Ali Galip olayının yarattığı heyecan havası içinde, Kongre çalışmalarını tamamlayıp 11 Eylülde dağıldı. Vatanın heyeti umumiyesini temsil edecek olan Heyeti Temsiliye aşağıdaki kişilerden kurulmuştu :

- 1 — *Mustafa Kemal Paşa*
- 2 — *Rauf (Orbay) Bey*
- 3 — *Refet (Bele) Bey*

- 4 — *Hoca Raif (Dinç) Efendi*
- 5 — *İzzet Bey*
- 6 — *Servet Bey*
- 7 — *Şeyh Fevzi Efendi*
- 8 — *Bekir Sami Bey*
- 9 — *Sadullah Efendi,*
- 10 — *Hacı Musa Bey*
- 11 — *Kara Vasıf Bey*
- 12 — *Mazhar Müfit (Kansu) Bey*
- 13 — *Ömer Mümtaz Bey*
- 14 — *Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey*
- 15 — *Hakkı Behiç Bey*
- 16 — *Niğdeli Mustafa Bey*

Kongrede bulunmadıkları halde, bölgelerinin nüfuzlu kimseleri oldukları için eski Trabzon meb'uslarından İzzet ve Servet Beyler, eski Bitlis Meb'usu Sadullah Efendi, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey, eski Ankara Mebusu Ömer Mümtaz Bey, Temsiliye üyeliğine seçilmişlerdir.

d. ANADOLU — İSTANBUL ÇATIŞMASI

Bundan sonra memleketin her tarafında şiddetle harekete geçerek Hükümeti tutan idarecileri ortadan kaldırmanın ve hele Hükümete karşı taarruza geçmenin tam sırası idi. Sivas'tan Vali Reşit Paşa araya konularak İstanbul'a taarruza geçildi. Reşit Paşa Dahiliye Nazırı Adil Beye yazdığı 10 Eylül tarihli telgrafta; Elâziz Valisi Galip Bey ile Dahiliye Nazırı arasında yapılan telgraf yazışmalarının kongre heyetince elde edilip vilâyete verildiği belirtildikten sonra Dahiliye Nazırına cinayetskârane tertibatta bulunduğu, vatan ve millete ihanet ettiği, bilerek yahut bilmeyerek düşmanların ekmeğine yağ sürdüğü ve memleketi felâkete sürüklediği, kendisine artık itimadı kalmadığı ifade ediliyordu.

Sivas Valisi ile Dahiliye Nazırı telgraf başında karşılıklı yazışma yaparken, Mustafa Kemal Paşa da Valinin yanında bulunuyordu. Nihayet, Paşa da işe müdahale edip Dahiliye Nazırına, «Alçaklar, caniler!» diye seslenen tahkir edici bir telgraf yazdı. Mustafa Kemal Paşanın istediği olmuş ve ok yaydan fırlamıştı. Elindeki bütün imkânlar ile hükümete yüklenmeliydi. Eğer bu vesile ile hükümeti düşürebilirse, Anadolu İhtilâli İstanbul'a karşı kesin bir zafer kazanmış olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, bunu sağlamak için şöyle bir tertip düşünmüştü : Kongre ve bütün kolordu kumandanları, yani millet ve ordu, doğrudan doğruya Padişaha başvuracak ve hükümet, Padişah ile görüşmeye engel olursa, Anadolu'dan İstanbul ile ilişkisi kesilecek.

Tasarlanan bu plândan kolordu kumandanları haberdar edilerek, aPdişaha yazılacak telgrafın sureti ve ne şekilde hareket edecekleri kendilerine bildirildi.

Sivas Kongresinin son günü (11 Eylül) İstanbul'a karşı başlayan taarruz, hiçbir yerde aksamadan uygulandı. O günden itibaren, bilhassa Eylülün 12 - 13 gecesi her tarafta Kolordu Kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek karar-

laştırıldığı gibi İstanbul ile konuşmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa da «Umumi Kongre Heyeti» adına İstanbul'u sıkıştırıyordu. Fakat Sadrazam sanki yok olmuştu. Sivas ve İstanbul telgrafhaneleri arasında şu konuşma geçmekte idi :

«Sivas : Sadrazam Paşa, ya Sadarette veya mabeyni hümayundadır. Kendisini buldurup hemen telgrafhaneye gelmesini söyleyin. Mevzuubahis olan mesele zannettiğiniz gibi basit değil. Çok mühimdir. Sonra sizi mes'ul ederiz. İsminiz ve şahsınız bizce malûmdur. İşi uzatmayın, çabuk cevap veriniz.

İstanbul : İşte, baş memur diyorlar ki Sadrazam konağındadır. Emrederlerse yazılacak telgraftı telefondan konağına yazarız diyorlar Bendeniz emirlerinden hariç ne yapabiliyim ki. Ufak bir maiyet memuru. Mes'ul ad buyurulmasın.»

Artık, bu durum karşısında daha kesin davranmanın sırası gelmişti. Sadrazam Ferit Paşaya verilmek üzere aşağıdaki telgraf yazıldı :

«Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını pâymal ve zâtı hazreti padişahının şeref ve haysiyeti mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüsât ve harekâtı gafilâneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin, Padişahımızdan başka hiçbirine emniyeti kalmanıştır. Bu sebeple hâl ve istirhamlarını, ancak zâtı hümayuna arz etmek ıztırarındadır. Heyetiniz gayrı meşru harekâtının netayici vehimesinden korkarak millet ile Padişah arasında hâil oluyor. Bu baktaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse, millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatında serbet telâkkide mâzur görecektir ve bütün vatanın heyeti gayrimeşruanızla sureti kat'iyede alâka ve irtibatını katırderecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan ecnebi zâbitanı mârifetiyle itilâf mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir.»

İstanbul'a Padişah ile görüşmek için bir saatlik süre tanındı ve keyfiyet aynı ânda bütün Kolordu Kumandanlıklarına da yazılarak bu bir saat içerisinde Padişah ile görüşülemezse, İstanbul ile Anadolu'nun ilişkının kesileceği bildiril-

di. Böylece, Anadolu ve İstanbul ilk defa ve en sert bir şekilde karşı karşıya gelmiş oluyorlardı. İşi bu noktaya getirebilmek Mustafa Kemal Paşa için büyük bir başarı idi. 23 gün süreyle İstanbul ile Anadolu'nun ilişkisi kesik kaldı İstanbul bu çatışmadan yenilmiş olarak çıkacaktı.

Mustafa Kemal Paşa bundan sonra ihtilâl bakımından önemli bir teşebbüse daha girişti. Sivas Kongresinin seçtiği Heyeti Temsiliyeyi, bütün Anadolu için merci, daha açıkçası hükümet durumuna sokmak istiyordu. İstanbul ile ilişik kesildiğine göre memleket idaresi mercisiz kalamazdı. Bu hususu tâmim ettiği zaman birçok yerden itirazlarla karşılaştı. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bu teşebbüsü yerinde bulmuyordu. Trabzon tüm karşı idi. Erzin-can ve Sivas Müdafaai Hukuk Heyetleri bu tarzda bir hareketi Cemiyet tüzüğüne aykırı bulmuşlardı. Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey iyice korkmuştu. İstanbul ile ilişki kesildiğine göre askerin iâşesi, subayların maaşları nasıl karşılanacak dioyrdu. Gerçi, Heyeti Temsiliyenin merci olarak kabulü tam bir sinuca bağlanamadı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliyeyi bir merci kabul etmiş ve bu esasa göre teşebbüslere geçmiş bulunuyordu. Maksudı Anadolu'nun her tarafında idareyi fiilen ele almaktır. Elâziz Valisi, Malatya ve Dersim mutasarrıfları kaçmaya mecbur olmuşlardı. Bunlardan başka Eylül ayı sonuna kadar şu sonuçlar alındı :

Ankara Valisi Muhittin Paşa Çorum - Ankara yolunda tevkif edilerek Sivas'a getirildi. Vali Paşa, koyu hükümet taraftarı idi ve bölgesinde millî hareketi sürekli olarak baltalıyordu. Sivas'tan doğruca İstanbul'a gitmesine izin verildi. Ankara halkı, Deftardar Yahya Galip Beyi seçti. Yakında Heyeti Temsiliyenin merkezi olacak olan Ankara'da hükümet taraftarı memur kalmamıştı.

Çorum Mutasarrıfı Semih Fethi Ankara Valisi Muhittin Paşa ile işbirliği halinde ve millî harekete karşı idi. Vali tevkif edildikten üç, dört gün sonra Çorum Mutasarrıfı Sivas'ı ziyarete mecbur edildi. Çorum da Kongreye katılmış, İstanbul ile ilgisini kesmişti.

Kastamonu, İstanbul'a bağlı memurların elinde idi. Valilik vekâletle idare ediliyordu. Ali Rıza Bey adındaki yeni Vali Kastamonu'ya gelmek üzere idi. Ankara'dan Ali Fuat Paşa, Kastamonu ve havalisi kumandanı sıfatıyla Albay Osman Beyi Kastamonu'ya hâkim olmak üzere göndermişti. Albayı Hükümet taraftarları hemen tevkif ettiler. Fakat, gece, küçük rütbeli milliyetçi subaylar bir baskınla Albay Osman Beyi kurtarıp diğerlerini tevkif ettiler. Kastamonu'ya Albay Osman Bey Hâkim oldu. Defterdar Ferit Bey Vali Vekili tâyin edildi. Kastamonu da böylece Hükümetle alâkasını kesmiş oldu.

Niğde Mutasarrıfı ve oradaki bâzı memurlar millî harekete karşı idiler. Mustafa Kemal Paşa, Niğde'deki Tümen Kumandanına bunların tevkif edilerek Sivas'a gönderilmeleri emrini verdi.

Trabzon Valisi Galip Beyin olumsuz davranışları, Mustafa Kemal Paşanın dikkatini çekmekte idi. Böyle önemsiz bir merkezde güvenilir bir vali bulunmalı ve hiç değilse ihtilâli tehlikeye düşürecek yaratılışdaki bu idare âmiri uzaklaştırılmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, Tümen Kumandanlarından Halit Bey vasıtasıyla Trabzon Valisi Galip Beyi makamında tevkif ettirerek Erzurum'a göndertti. Konya Valisi Cemal Bey, Anadolu'daki Hükümet taraftarı valilerin en azılısı idi. Konya'yı kasıp kavuruyor ve milliyetçilere nefes aldirmıyordu. Cemal Beyin saf dışı edilmesi, bir hükümeti düşürmek kadar önemli sayılabilirdi. Konyalı Milliyetçiler de bu hususta fırsat kollamakta idiler. Bu işi başarmak için Sivas'tan Albay Refet Bey Konya'ya gönderildi. Fakat, daha kendisi Konya'ya varmadan, Heyeti Temsilîyenin bir kumandan gönderildiği duyulunca hamiyetli Konyalılar aktif hale geçtiler. Vali Cemal Bey, durumu kendisi için tehlikeli görerek İstanbul'a kaçtı. *Halk, Belediye dairesinde toplanıp Hoca Vehbi Efendi'yi Vali vekâletine tayin etti.* Mustafa Kemal Paşa bu hadiseye çok önem veriyordu. Konya Valisi Cemal Beyin hiyanetini ve kaçırılışını anlatan bir bildiri yayınladı.

Hükümetin Anadolu ihtilâlini bastırmak için aldığı ted-

birleri, ihtilâlciler, böylece karşı tedbirlerle bozuyordu. Sivas'ı basıp Kongreyi dağıtmak ve ihtilâlcî liderleri yakalamak projesi suya düşmüştü. Hükümet tarafını tutan idare âmirleri, teker teker tevkif olunuyor veya kaçmaya mecbur bırakılıyordu.

Hükümet, Anadolu'ya yeni kumandanlar da tâyin etmişti. Ankara'daki XX. Kolorduya Ali Fuat Paşanın yerine tâyin olunan Kiraz Hamdi Paşa, Eylül ortasında Eskişehir'e gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Ali Fuat Paşa onu esasen Eskişehir doğusuna geçirecek değildi. Gerek Ali Fuat Paşanın baskısını, gerekse Sivas'tan Heyeti Temsilîyenin telgrafla yaptığı ihtar üzerine Kiraz Hamdi Paşa, İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Konya'da XII. Kolordu Kumandanlığına tâyin edilip vazifeye başlamak imkânını bulan Sait Paşa da, Vali Cemal Beyin kaçışından birkaç gün sonra Heyeti Temsilîyenin baskısıyla İstanbul'a geri gönderildi.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da idareye hâkim olmaktan başka hükümetin millî harekete karşı aldığı diğer tertipleri de bozmaktan geri kalmamıştı. Hükümet, hem kongreleri zaafa uğratmak hem de gûya millî arzuya uyar görünmek için meb'us seçimlerinin yapılmasına dair hazırlık emri vermiş, fakat henüz seçimlere başlanılmamıştı. Meclisin toplanmasını öteden beri önemle takip eden Mustafa Kemal Paşa, Hükümetin bu taktiğini bozmak amacı ile 13 Eylülde bütün kumandanlara ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Heyeti Merkezîyelerine bir genelge gönderdi. Bu genelgede, Millî Meclisin çabucak seçilip toplanmasının günün en önemli meselesi olduğuna işaret ettikten sonra, hükümetin seçimleri türlü sebeplerle geri bıraktığını belirtiyor ve Umumi Kongrenin, orduyu ve milleti seçimlere dâvet ettiğini bildiriyordu.

Genelgede aşağıdaki 3 husus önemle belirtilmiş bulunuyordu :

1 — Seçim hazırlıklarının yürürlükte bulunan kanundaki en az süre içinde yapıp tamamlanması için Belediyeler

ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tam bir faaliyet ile çalışmalıdır.

2 — Her seçim bölgesinden çıkarılacak mebusların adedi nüfusa göre tesbit olunarak Heyeti Temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar konusu sonra yazışma ile hallolunacaktır.

3 — Gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimlerin yapılması sırasında gecikmeye sebep olacak engeller şimdiden düşünülmeli ve bunları önleyici tedbirler önceden alınmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile ilişkin kesilmesi üzerine Padişahın da Millî Harekete karşı bir tavır takınacağını kestirmekte idi. Böyle bir hareketi önlemek, hiç değilse öncelik kazanmak için Heyeti Temsiliye, 14 Eylülde Padişaha bir arıza gönderdi. Milletın Padişahına olan sarsılmaz bağlılığı belirtildikten sonra Padişaha, memleketin başına çöken felâketin yalnız yenilgiden ileri gelmediği ispata çalışılıyor ve şartların gittikçe kötüleşmesi sebebi olarak da mütarekeden beri birbirini takip eden hükümetlerin ve özellikle Ferit Paşa hükümetlerinin hatâları gösteriliyordu. Bu uzun mektupta, Ferit Paşa şu şekilde suçlandırılmakta idi :

Aydın faciasını önleyememek.

Paris barış konferansından, millî haysiyeti incitecek şekilde kovulmak.

Millî hareketi İttihatçılık şeklinde göstererek Anadolu'ya yabancı müdahalesini dâvet etmek.

Millî Meclis için seçim yaptırmak.

Millî teşkilâtı dağıtmaya çalışmak.

Devletin kaza (yargı) hakkını yabancıların elinde oyuncağı haline getirmek.

Ordunun kuvvetini azaltmak için, muhtedir askerî erkânı azledip düşmana teslim etmek.

Şifreli askerî yazışmaları çaldırmak amacıyla Posta ve Telgraf Umum Müdürünü yetkili kılmak.

Yabancı subayların memleket içinde dolaşarak millî birliği bozacak faaliyetine yardım etmek.

Memleketi ihtilâl içinde göstererek yabancı müdahalesini dâvet etmek.

Ordunun şifre ile yazışma yapmasını önleyerek askerî sırların ifşasına cür'et etmek.

Telgraf şöyle sona eriyordu :

«Bu vaziyeti nazarı itibare alan heyeti memlûkânemiz, vatanı kurtaracak son çare olmak üzere hiç bir siyasî fırkaya mensup olmayacak ve millî iradeyi tamamiyle izhar ederek millete istnat edecek bir vekiller heyetinin re'sikâra getirilmesini tazarru ve niyaz ile, böyle bir kabine teşekkül etmediği takdirde milletin teşebbüsât ve icraatı zaruriyesini durdurmaya imkân olamayacağını arzeder. Her ahvalde emri ferman sevgili padişahımız efendimiz hazretlerindir.»

YABANCI DEVLETLERE VERİLEN MEMERANDUM

Hükümet ile bağ kesilince, yabancı devletlere de amacın açıklanması gerekli görülmüştür. İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, İspanya elçiliklerine verilmek üzere Umumi Kongre heyeti adına bir muhtırâ hazırlandı. Bu muhtırada devletlere anlatılmak istenen esas fikirler şu şekilde sıralanmıştı :

Millî Meclis sekiz ay evvel feshedilmiş ve hâlâ toplanmamıştır.

Milletin hükümete güveni yoktur.

Hükümet, zulüm ve şiddet yoluna sapmıştır.

Kabinenin teşvikiyle Anadolu'da asayişin bozulacağı muhakkaktır.

Milletle Padişahın temasına mâni olunmaktadır.

Bu durum karşısında hükümetle ilişkiyi kesmekten başka çare kalmamıştır.

Barış, ancak millete dayanan bir Osmanlı kabinesinin kurulmasıyla kabill olabilir.

Muhtıranın sonunda yabancı devletlere garanti vermek ihtiyacıyla aynen şöyle denilmekte idi :

«Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika'nın gelecek yüksek menfaatlerine uymakta olan bugünkü millî vaziyetimizin asayîşi ihlâl edecek hiç bir fikre dayanmadığını ve umumi emniyeti bozacak hiç bir hadise zuhur etmiyeceğini ve bütün mânasiyle müslihane bir hareket hattı takip edileceğini, Sivas'ta toplanan Umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından müteşekkil Umumi Kongre kat'i surette tekeffül ve temin ederek kesbi fahrile cihana adalet vadeden büyük devletlerin mânevi müzaheretinden emin olduğunu da ayrıca arzder.»

e. İSTANBUL'UN MUKABELESİ VE UZLAŞMA TEKLİFİ

Anadolu, İstanbul ile ilişkisini kestikten sonra Ferit Paşa en kuvvetli kozunu oynadı. Padişahı, millete bir bildiri yayınlamak gerektiğine inandırdı. 20 Eylül tarihinde Anadolu İhtilâline karşı yayınladığı bildiride Padişah özetle şöyle diyordu :

Anadolu'daki esef verici hareketler İzmir'in işgali ile başlamış ve Doğu Anadolu vilâyetlerinin kaderi hakkında şayi olan rivayetlerle genişlemiştir.

Devletin ve milletin haklarını korumak hepimizin vazifesidir. Fakat girişilecek teşebbüsler mâkul ve siyasî olmalıdır. İzmir faciası üzerine Avrupa devletlerinin ve milletlerinin dikkati çekilmiş, özel bir heyet yerinde tetkik yapmış olup, hakkımız ortaya çıkmaktadır. Doğu vilâyetleri hakkındaki şayia ve rivayetler karşısında da Hükümet vazifesini yapmaktadır. Esasen bu vilâyetler hakkında henüz bir teklif alınmış değildir.

Millet arasında bölünme yaratacak her türlü teşebbüsler Devletimizin esas menfaatleri ve hayatyeti ile uyuşmaz.

Bazı kimseler tarafından memleketin vaziyeti başka türlü gösterilerek gûya ahali ile Hükümet arasında muhalefet varmış gibi Avrupa'ya yanlış kanaat verilmektedir.

Bu hal, biran önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçimleri geciktirmekte ve pek yakın olan barışın imzalanması da tehlikeye düşmektedir.

Millet, durumun nezâketini takdir etmeli, itidalini, sükûnetini muhafaza etmeli, kanunlara ve hükümetin emirlerine uymalıdır. Yakında barış konferansına çağırılacak olan Osmanlı delegeleri konferans karşısında millet ile hemâhenk olarak yer almalıdır.

Yakında haysiyetli bir barış yapılacağını ümit etmekteyim.

Padişahın bildirisi Anadolu'ya gereği kadar yayılmamış ve hemen hemen hiçbir etkisi olmamıştı. Buna karşılık Eylül sonlarına doğru Ferit Paşa kabinesi bir hayli sarsılmış bulunuyordu. Artık kabinenin yaşaması imkânı kalmamıştı. Çünkü, kabinenin nüfuzu ancak Babiâli'ye ve çevresine inhisar ediyordu. Nazırların arasında şiddetli geçimsizlikler başlamıştı. Özellikle, Şeyhülislâm ile Dahiliye Nazırı arasındaki anlaşmazlık had bir safhaya girmişti. Ali Rıza Paşa ve bazı arkadaşları kabinenin istifasını teklif ettiler. Fakat, Damat Ferit Paşa istifaya niyetli değildi. Durumu bir süre daha idare edebildi. Diğer taraftan Anadolu İhtilâlinin İstanbul üzerine yapmakta olduğu baskı şiddetleniyor ve kendisini iyiden iyiye hissettiriyordu. Padişah, nihayet Damat Ferit Paşa ile hükümet edilemeyeceğini anlamaya başlamıştı. İhtilâlcilerle anlaşmaktan başka çıkar yol olmadığını da idrak etmişti. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların eskidenberi arkadaşları olan Abdülkerim Paşa vasıtasıyla bir anlaşma yolu bulmayı denemek istediler. Abdülkerim Paşa, Sardâzam ile de görüşerek teşebbüse geçti. Anadolu harekâtını idare edenlerle bir yerde buluşup konuşmak için Ali Fuat Paşaya teklifte bulundu. Ali Fuat Paşa Ankara'da değildi. XX. Kolordu Kumandanı Vekili Abdülkerim Paşanın telgrafını Mustafa Kemal Paşaya bildirdi. İktidar ile ihtilâl ilk olarak anlaşmak üzere temasa geçiyorlardı. Teklif İstanbul'dan gelmek üzere 27/28 Eylül gecesi, Sivas - İstanbul arasında iktidarın ve ihtilâlin sözcüleri, iki eski arkadaş, telgrafla konuştular. Abdülkerim Paşa, Padişahın 20 Eylül tarihli bildirisinden söz açarak, vatanın kurtuluşu için Hükümet ile milletin elele vererek çalışmasını teklif ediyordu. Bunu sağlayabilmek için de, bir yerde buluşup görüşelim diyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, telgraf başında her şeyi konuşmak suretiyle karşı tarafın niyetini anlamayı ve şartlarını bildirmeyi tercih etti. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa ne istediğini, ne söyleyeceğini kesin olarak biliyordu. Halbuki İstanbul'un sözcüsü açık değildi. Parlak sözler, süslü cümleler ile siyasî bir sohbet yapmak istiyordu. Nitekim, 8,5 saat süren bu konuşmada Padişahın etrafında birleşmekten, Hükümet ile milletin anlaşma-

sını teklif etmekten başka bir şey söylemedi ve bir formül teklif etmedi. Tarafların mutabık oldukları tek nokta Padişahın kişiliği ve otoritesi idi. Mustafa Kemal Paşa bu hususta şöyle diyordu :

«Muhterem büyük padişahımız efendimiz hazretlerinin beyannamei hümayunlarındaki irşatların, hükûmet ve milletimiz için yegâne ulaşılacak gaye olduğunda tamamen müşterekiz. Necip milletimizin ve cümlemizin zâtı akdesi hilâfet-penahiye olan hürmet ve sadakat bağlarımızın sarsılmaz bulunduğuna asla kimsenin şüphe ve tereddüt etmeye hakkı yoktur. Hakan-ı celilüşşanımızın her türlü arzu ve iradelelerine başeğmek bizim için büyük bir nimettir...»

Bugün ve ilelebet bu noktayı necata sadakatim kat'idir. Bircümle mesai arkadaşlarımızın kat'i hissiyat ve inançları aynıdır. Alelûmum ve büyük ve licenap vefakâr milletimizin dahi bundan başka türlü mütehassis olmasına imkân mutasavver değildir. Halife-i akdes ve padişahı celilüşşanımız hakkındaki sadakat ve ubudiyet ve sonsuz hürmetlerimizin her ne olursa olsun daima mahfuz bulundurulacağımı bütün mukaddesatımız üzerine yemin ile bir kere daha teyit eyleriz.»

İhtilâlcilerin başı ve sözcüsü bu suretle Padişaha teminat verdikten sonra Ferit Paşa Hükümeti ile anlaşmayı reddetmiş ve Ferit Paşanın derhal istifa etmesini istemiştir. Ferit Paşaya karşı da bir teminat verilmesini lüzumlu gören Mustafa Kemal Paşa, Abdülkerim Paşaya şöyle diyordu :

«Eğer kendi şerefi şahsileri ve hayatları hakkında bir güna tereddütleri varsa bugün için bu gibi şeylerle iştigal tenezzülünden pek yüksek olan milletimiz namına kendilerine istedikleri tarzda söz ve teminat vermeyi dahi milletimizin menfaati mukteziyatından addederiz.»

Mustafa Kemal Paşa, Abdülkerim Paşaya yazdığı uzun telgraflarda Damat Ferit Paşa Hükümetinin bütün hiyanetlerini birer birer saymış ve arada tehdit etmeyi de unutmamıştır. İhtilâlin, iktidarı yıldırma için söylediği sözler şu şekilde kaleme alınmıştı :

«Harekâtı milliye vüs'atı kâmile ile İstanbul'a ilerlemektedir. Bittabi, Ferit Paşa ve riüfekası buna tamamen vakıftır.»

«İzmit, Bolu, Zonguldak ve Şile'deki Kuvayi Milliye'nin hareket için emre intizar eyledikleri bildirilmektedir.»

«Bilcümle ecnebi devletleri kemali hüsnüniyetle milletle ve bizlerle şahsen temas ve münasebete girdiler.»

«İngilizler bilhassa devlet ve milletimizin umuru dahiliyesine ve meşru maksat takip ettiği tahakkuk eden harekâtı milliyemize kat'iyen müdahale etmiyeceklerine dair söz verdiler. Milleti, mukadderatını murakabede kabine ile karşı karşıya serbest bıraktılar.»

«Millet kavi, müdrik ve azminde kat'idir. Harekâtı fiiliye cereyanı seyrini almıştır.»

Abdülkerim Paşa, bu telgraf konuşmasının notlarını aynen Padişaha ve Sadrazama gösterdi. Anadolu 15 günden beri İstanbul ile bütün ilişkisini kesmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşanın tehditlerinin bir kısmı lâftan ibaret değildi. İstanbul, bütün bu tehditlere 15 günden beri gördüğü olaylarla iyice inanmıştı. Hükümete bağlı olan mutasarrıfların, valilerin ve kumandanların Anadolu'ya sokulmadığı, girenlerin ihtilâlciler tarafından kaçmaya mecbur veya tevkif edildikleri unutulacak kadar geride kalmış olaylar değildi. Abdülkerim Paşanın aracılığından öğrendikleri, hem padişahın ve hem de Ferit Paşanın direnme güçlerini tamamen kırmıştı. İhtilâli söndürmek için en insafsız usullere başvurmaktan bir an geri kalmayan Dahiliye Nâzırı Adil Bey bile, artık Anadolu ile anlaşmaya taraftar olanların başında geliyordu. 29 Eylülde Padişahın huzuruna çıkarak bir tövbe-kâr gibi konuşmuştu. Adil Bey, Padişaha son söz olarak millî hareket ile anlaşmaya gitmekten başka çare olmadığını söyleyince Padişah bu fikri tasvip ederek «es-sulhu seyyidül-ahkâm» diye karşılık verdi.

Dahiliye Nazırı Padişahın huzurunda bulunduğu sırada başka bir ziyaretçi de aynı şeyleri söylemek üzere sıra bekliyordu. Bu ziyaretçi ünlü Osmanlı Mareşallerinden ihtiyar De-

li Fuat Paşa idi. Mabeyn başkâtibi, Fuat Paşanın ziyaretini şöyle anlatmaktadır :

«Müşir Fuat Paşa gelerek Kuvayi Milliye namına kendisine müracaat edilmiş olduğunu ve (Sn ihtiyar bir askersin; taleplerimizi Padişaha duyurmaq aracı ol) diye cemiyet mühürü ile gönderilen varakayı bizzat takdim etti.»

Padişaha takdim edilen bu mektubu Çerkez Fuat Paşaya, Heyeti Tmsiliye âzasından Çerkez Bkir Sami Bey yazmıştı. İhtilâlin Eylül başından beri aldığı sert tedbirler, Abdülkerim Paşanın teşbbüsü üzerine açılan görüşme ve Fuat Paşanın aracılığı eklenince, Padişah ve Sadrâzam Anadolu'dan bildirilen şartları kabul mecbur kaldılar. Ali Galip Olayı ile başlayan mücadele Anadolu'nun başarısı ile Eylül sonunda nihayet bulmuş oluyordu. 30 Eylül gecesı Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etti.

Anadolu İhtilâlinin başarısında, hükümetin düşürölmesi birinci merhaleyi teşkil eder. Bu, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl metodunda yanılmadığının ispatına vesile olmuştur. Kendisini her türlü dayanaktan yoksun bırakmak için görevine son vermiş olan hükümeti üç aydan az bir zaman içinde devirmeyi başarması, ilerideki başarısının işaretidir. Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1919'dan sonra Türkiye'nin Padişahıtan sonra gelen ikinci adamı olarak kabul edilecekti.

İSTANBUL İLE ANADOLU ARASINDA PAZARLIK

Damat Ferit Paşanın istifası üzerine, Padişah yeni kabineyi Tevfik Paşaya kurdurmak istemişti. Fakat ihtiyar politikacı «ben ikinci defaya kalayım», diyerek sadareti kabul etmedi. Kurulacak kabine, ihtilâlin karşısında bocalamaya mahkûmdu. Eğer ihtilâle sert davranacakise, Ferit Paşa kabinesinin âkıbetine uğramaktan kurtulamazdı. Böyle yapmayıp da, ihtilâl ile uzlaşma yoluna gidecekse, harcanmış olacaktı.

Padişah, Ali Rıza Paşayı çağırıp sadareti ona teklif etti. Ali Rıza Paşa da «sadaret bu sırada benim yapabileceğim şey

değldir» diye reddetmek istedi. Fakat bir taraftan Padişahın, diğer taraftan Tevfik Paşanın ısrarı ile teklifi kabul etti.

Kabineyi kuracak adam belli olduktan sonra Padişah, mabeyn başkâtibine şöyle demişti :

«Bu hülleci bir kabine olacak. Tevfik Paşa son fişegimizdir. Onu âtiye saklamalıyız.»

Samimiyetsizlik, bu noktada başlıyordu. Hükümet merkezinden ayrılmış bulunan Anadolu'nun tekrar efendisi olabilmek için «hülle» gibi gülünç bir oyuna lüzum görülmüştü. Fakat, Mustafa Kemal Paşa bu oyundan kârlı çıktı. «Hülleci Kabine» den tâviz koparınca kadar tedbirlerini devam ettirerek Padişahın hesabını bozmayı bildi.

2 Ekimde, Ali Rıza Paşanın Başkanlığında kurulan yeni kabinede Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırı, Damat Mehmet Şerif Paşa da Dahiliye Nazırı olmuştu. O günün şartlarına göre diğer nezaretlerin yapacak pek önemli işleri yoktu. Hem İstanbul'un, hem Anadolu'nun önemle üzerinde durdukları Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri idi.

Ali Rıza Paşa kabinesindeki bu nezaretleri işgal eden kişiler Ferit Paşa kabinesinin Harbiye ve Dahiliye Nazırları ile kıyas edilemeyecek kadar yeterli idiler.

Mersinli Cemal Paşa Kuvayi Milliye taraftarı, vatansever bir askerdi. Konya'da 2. Ordu Müfettişi iken Mustafa Kemal Paşa ile millî kurtuluş davasında fikir ve işbirliği yapmış, fakat Amasya kararlarına aykırı olarak İstanbul'a gitmişti. Tekrar Anadolu'ya geçmeyi düşünmüş, her nedense bunu yapamamıştı. Bu defa Harbiye Nezaretine getirilmekle millî harekete faydalı olmak şansını elde etmiş bulunuyordu. Kendisi, Kuvayi Milliye'nin kabinede temsilcisi sayılacaktı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bir gazeteciye yazdığı telgrafta şöyle diyordu :

«Abuk Paşayı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşadan teşkilât milliyetimizin murahhası olmaktan başka bir şey intizar etmeyiz.»

Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta «Heyeti Temsiliyenin murahhası sıfatıyla ve bütün samimi ve hürmetkâr ve his ile arz ediyorum ki...» diyordu.

Anadolu'nun hükümetle teması, bu sebeple daima Harbiye Nazırı Cemal Paşa kanaliyle olmuştur.

Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa ise, mülkiye mezunu, iyi yetişmiş, ilmî eserleri ve tercümeleriyle de tanınmış muktedir bir devlet adamı idi. Sultan Abdülâziz'in kızı ile evlenerek Saraya damat olmuştu. Millî akıma Ali Kemal ve Adil Beyler gibi hiyanet edemezdi. Fakat, sarayla olan ailevî bağı ve kabine arkadaşı Cemal Paşanın ifadesiyle, «hükûmetçilik hissinin galip oluşu» yüzünden Anadolu İhtilâlini değeri kadar anlayamamış ve Mustafa Kemal Paşanın hiyanetle vasıflan- dırıldığı birtakım olumsuz işler yapmıştır.

Kabine üyeleri arasında Sadrâzam ve Harbiye Nazırından başka üç asker daha vardı: Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Nazırı Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa. Bu üç nazır da millî harekâta karşı anlayış gösteren vatansever ve dürüst insanlardı. Kendi nezaretleri içinde bir şey yapamazlardı, fakat kabinenin genel politikasında elbette olumlu etkileri olacaktı.

«... Bir müddetten beri efkârı ehalide hâsıl olup sui te-fehüm sebebiyle tezayüd etmekte bulunan âsarı tefrika ve şikâkın izalesiyle beynelahali ahengi vıfak ve vahdetin temini ve dahili memalikte sükûn ve intizamın takririyle şeraiti kanuniye dairesinde intihabın bir an evvel icra hey'eti meb'usalarının içtimaa dâvet edilmesi matlub-u kat'imizdir.»

Gerçekte, Padişahın «Matlub-u kat'isi» sadece memleket dahilinde sükûn ve intizamın temini ve fakat seçimlerin bir an evvel yapılarak meb'usan meclisin toplanması da ihtilâlin «matlub-u kat'isi» idi. Seçimlerin yapılmasına dair olan hüküm, yeni kabinenin arzusu ile hattı hümayuna konulmuştu.

Erzurum Kongresinden beri meclisin toplanması için çeşitli şekillerde ileri sürülen millî istek, bu suretle yeni hükûmetin programına girmiş ve Padişahın kesin isteği olarak ilân edilmiş bulunuyordu.

Hükûmetin ilk işi Anadolu ile temasa geçip bir anlaşmaya varmaktı. Mustafa Kemal Paşanın düşüncesi ise, Ferit Paşa hükûmetini devirmek suretiyle elde edilen başarıdan aza-

mî istifadeyi sağlamak için hemen yeni hükümete şartlarını bildirip kabulüne çalışmaktı. Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulduğundan Mustafa Kemal Paşayı telgraf memurları aynı gün haberdar etmişlerdi. Paşa, hemen Hükümetle temas aradı. Ve «gâyet müstaceldir» kaydıyle bilcümle vilâyetler ve müstakil livalar Heyeti Merkeziyelerine, Belediye Riyasetlerine, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Riyasetlerine, Hükümet değişikliğini telgrafla tâmin etti. Memlekete çok acele olarak duyurulan bu sonuç, Mustafa Kemal Paşanın itibarını birdenbire arttıracak ve ihtilâli hızla kuvvetlendirecek ölçüde önemli idi. Sivas'ta oturup, Padişahın İstanbul'daki hükümetini telgraf tellerini kullanarak devirmek, ancak kuvvetli bir ihtilâl hareketinin başarabileceği iş idi. Mustafa Kemal Paşa, bunun herkes tarafından bir an önce öğrenilmesini istiyordu.

3 Ekimden itibaren ihtilâl ve iktidar anlaşma şartlarını karşılıklı olarak birbirlerine bildirmeye başladılar.

1 — Hükümet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen esaslara riayetskâr olmalıdır.

2 — Millî Meclis toplanıp fiili murakabe başlayıncaya kadar hükümet hiç bir resmî ve kati taahhüde girişmemelidir.

3 — Barış konferansına tâyin olunacak delegeler Heyet-i Temsiliyenin güvenilebileceği kimselerden seçilmelidir.

4—Milletin yekvücut olup sükûn içinde meşru haklarını müdafaaya çalıştığını, memlekette âsâyişsizlik diye bir şey olmadığını, millî hareketin tamamıyla haklı ve meşru olduğunu hükümet bir bildiri ile ilân etmelidir.

5 — Hükümetin yayınlayacağı bildiriye yayınlamadan önce görmeliyiz.

6 — Konya Valisi Cemal, Elâziz Valisi Galip, Malatya Muhtısrarlı Halil Beyler ve bunlar gibi ihanetleri sabit olmuşları gelen memurlar mahkemeye verilerek cezalandırılmalıdır.

7 — Trabzon Valisi Galip, Kastamonu sabık Valileri İbrahim ve Ali Rıza Beyler, Ankara Valisi Muhittin Paşa ve bunlar gibi millî harekete engel olan ve hiyanet eden valiler devlet hizmetinde bir daha kullanılmamalıdır.

8 — Eski Nazırlardan Ali Kemal ve Adil Beyler, Süleyman Şefik Paşa, Meclis açıldığında Divanı Aliye verilmeli ve o zamana kadar bir yere kaçmalarına engel olunmalıdır.

9 — Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit Bey derhal tevkif edilerek mahkemeye verilmelidir.

10 — Gerek İstanbul'da, gerekse taşrada millî harekete katıldıkları veya bu eğilimde göründükleri için haklarında, eski hükümet tarafından başlanılmış olan kovuşturma ve bas-kılar durdurulmalıdır.

11 — Millî harekete yardım ettiklerinden dolayı azledilenler memuriyetleri iade olunmalıdır. Bu arada Reşit Paşa Sivas Valiliğinden bırakılmalı, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit ve eski Van Valisi Haydar Beyler boş vilâyetlere tâyin edilmelidir.

12 — Polis Umum Müdürlüğüne Tümen Kumandanı Kemal Bey tâyin edilmelidir.

13 — İadei rütbe suretiyle vazife verilen asker emeklileri derhal asıllarına irca olunmalı ve mühim askerî makamlar ehil ellere vırakılmalıdır.

14 — Ali Fuat Paşanın yerine tâyin edilen Hamdi Paşa ve XII. Kolorduya tâyin edilen Sait Paşa asıllarına irca olunmalıdır.

15 — Ali Fuat Paşa hakkındaki azil kararı iptal edilerek tekrar XX. Kolordu Kumandanlığına, istifaya mecbur edilen Albay Refet Bey Kinya'daki XII. Kolordu Kumandanlığını tâyin edilmelidir.

16 — Galatalı Albay Şevket Beyin ve Yusuf İzzet Paşanın, biri İstanbul Muhafızlığına, diğeri İstanbul'daki XXV. Kolordu Kumandanlığına olmak üzere tâyinleri yapılmalıdır.

17 — Genel Kurmay Başkanlığına ya Cevdet Paşa veya Fevzi Paşa getirilmeli ve Harbiye Nezareti Müsteşarlığına Albay İsmet Bey tâyin edilmelidir.

18 — İlk fırsatta Ordu Müfettişlikleri ihya edilerek Doğu Anadolu'daki kolordular, XII. Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşaya ve Batı Anadolu'daki kolordular, İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşaya emrine verilmeli ve şimdilik iki müfettişlikle yetinmelidir.

19 — Basına yabancılar tarafından konulan sansürün kaldırılmasına çalışılmalıdır.

Bunların hepsini Hükümetle anlaşmanın şartları olarak kabul etmeye imkân yoktu. Bazıları dilek, bir kısmı da tavsiye niteliğinde idi. Zaten tamamı bir defada ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmemişti. Mustafa Kemal Paşa, gerçekleşmesini istediği hususların bir çoğunu da Sadrazama veya Harbiye Nâzırına çekilecek telgraf sureti şeklinde ve ilgisine göre kumandanlara, ya da mülkî âmirlere bildirmiş ve İstanbul'a duyurulmasını bu suretle sağlamıştır. Kendi imzasıyla ve Heyeti Temsiliye adına yazdığı telgraflarda esasa ait hususları Sadrazama, teferruat sayılacak hususları da Heyeti Temsiliyenin kabinedeki murahhası rolünü ifa eden Harbiye Nazırı Cemal Paşaya bildirmiştir. Çeşitli imzalarla, değişik günlerde Sadrazama veya Harbiye Nazırına Anadolu'dan yazılan telgraflarda, ihtilâlin şartları, istekleri ve dilekleri, yukarıda belirtildiği şekilde bildirilmiş oluyordu.

Kolayca tahmin edileceği gibi, yeni Hükümet gayet güç bir mesele ile karşı karşıya kalmış idi. Anlaşmak için onun da karşı teklifleri ve şartları vardı. Fakat, Ferit Paşa kabinesi zamanında kopmuş olan ipleri bağlarken Hükümet haysiyetinden fazlaca fedakârlık etmemek gerekiyordu. Bu ise, gayet ince bir politika ile sağlanabilirdi. İhtilâle, hem bu memlekette bir Hükümet olduğunu kabul ettirmek, hem de anlaşmak nasıl mümkün olacaktı? Öyle garip bir durum meydana gelmişti ki, ihtilâlin şartları onu tatmin edecek ölçüde kabul edilmezse yeni kabinenin teşekkül şekli ve sebebi anlamsız kalacak, fakat aksi takdirde Türkiye'de ya Hükümet olmadığına veya iki Hükümet bulunduğuna hükmetmek icap edecekti.

Ali Rıza Paşa kabinesi bu sebeple, ilk zamanda tereddütlü ve çekingen davrandı. 4 Ekimde Sivas'a gelen ve Hükümet tarafından yazıldığı anlaşılan birinci telgrafta adres olmadığı gibi, imza da yoktu. Bundan sonra pek azı Sadaret Makamından ve çoğu Harbiye Nazırı Cemal Paşadan olmak üzere Mustafa Kemal Paşaya birçok telgraf geldi ki, hepsinden çıkan sonuç şu noktalarda toplanıyordu :

1 — Yeni Hükümet görevini hakkı ile idrak etmektedir.

2 — Seçim yapılacak ve Millî Meclis toplanacaktır.

3 — Milletın kararını almadan, milletin mukadderatı hakkında Hükümet karar almayacak ve bir resmî kati taahhüde girmeyecektir.

4 — Mütareke tarihindeki sınırlar içinde ve Wilson prensiplerine göre memleketin bütünlüğünün sağlanmasına çalışılacak ve vatanın parçalanmasına engel olunacaktır.

5 — Sulh konferansına gönderilecek delegeler istediğiniz evsafıta olacaktır.

6 — Herkes kanun hükümlerine uymalıdır. Aksi hareketleri önlemek ve ortadan kaldırmak hükümetin başlıca isteği ve kararıdır.

7 — El koyduğunuz resmî daireleri boşaltmalısınız.

8 — Hükümet muamelâtına koyduğunuz kayıtları kaldırmalı ve hükümet otoritesine saygılı olmalısınız.

9 — Yabancı devletlerle siyasî ilişkilere girişmemelisiniz.

10 — Mebus seçiminde halkın hürriyetine müdahale etmemelisiniz.

11 — Kabine, sizinle fikir birliği halindedir ve millî iradenin hakimiyetini kabul etmektedir.

12 — Mağdur Valilerin vaziyetini düzeltmeyi ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeyi taahhüt ederiz.

13 — Devletin dışarıya karşı şeref ve haysiyetini kurtarmak için hükümet, millî iradeye ve Heyeti Temsiliyeye istinat edecektir.

14 — Esasta mutabıkız, teferruat üzerinde ısrar etmemelisiniz.

15 — Padişaha yazacağınız mâruzatı ve yayınlayacağınızı bildiriği önceden görmemiz lâzımdır.

16 — İttihatçılıkla ilişkiniz bulunmadığını ilân ediniz.

17 — Osmanlı Devletinin 1. Dünya Harbine karışmasının doğru olmadığını ve suçluları hakkında isim göstererek yayında bulununuz.

18 — Harb içinde yapılan her nevi cinayet faillerinin cezadan kurtulamayacaklarını açıklayınız.

19 — Seçimlerin serbest yapılacağını ilân ediniz.

20 — Meclis mutlaka İstanbul'da toplanmalıdır.

21 — Hükümet işlerine hiç bir kimse hiç bir surette karışmamalıdır.

22 — Kuvayi Milliye ruhiyle mütehassis olmayan memurların kodamanlara âdeta işgal ordularına istinat etmişlerdir. Bunların tecziyeleri cihetine gitmek Hükümeti müşkül duruma sokar.

23 — Eski kabine erkânının derhal cezalandırılmasına imkân yoktur. Kanunî deliller bularak usulü dairesinde haklarında muameleye girişilebilir.

24 — Devletin iç ve dış işleri kat'iyen ortak kabul etmez.

Çeşitli meselelerin taraflar arasında pazarlık konusu yapıldığı yukarıya çıkardığımız özetten anlaşılmaktadır. Görüşmeler devam ettiği sürece, gerek hükümet ve gerekse ihtilâl, birbirine karşı hem saygılı, hem temkinli davranmaya dikkat etmişlerdir. İhtilâlin en büyük kazancı daha müzakerelelerin başında kendisini belli etmiş oluyordu. Bu kazanç, ihtilâlin hükümet tarafından tanınması idi. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, yine de ihtiyatlı hareketi elden bırakmıyordu. Anadolu'daki bütün resmî makamları hükümetle yapılmakta olan görüşmelerden sık sık haberdar ediyor ve şu kesin tâlimatı ekliyordu :

«Hükümet ile millet arasında anlaşma olduğu tâminen tebliğ edilinceye kadar eskiden olduğu gibi resmîmuhaberatın kesin bulundurulması lüzumu Heyeti Temsiliye kararıyla tebliğ olunur.»

Ekimin ilk haftası içinde bu hususu dört beş defa tâmin etti. Bu arada prensip meseleleri üzerinde anlaşma hasıl olduğundan 7 Ekimde «Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal» imzasıyla yayınlanan bildiride şöyle deniyordu :

«... Ali Rıza Paşa hazretleri riyasetinde teşekkül eden yeni Heyeti Vükelâ tarafından millî emellerimizin meşruluğu ve Kuvayi Milliye'nin hâkimiyeti esasları kabul edilerek milletle hükümet arasında tam bir anlaşma oldu. Bu anlaşmaya binaen bugünden itibaren bütün millî teşkilât ve Heyeti

Temsiliyemiz, her iki tarafça müşterek ve bütün milletçe arzulanen noktai nazarlarımızın teminiyle millî emellerimizin elde edilmesinde yeni Heyeti Vükelâya yardımcı olacak ve resmi muhaberat üzerine konan yasak kaldırılacaktır. Bu vazifenin ifasında teşkilâtımız hiç bir kimse tarafından hükümetin vazifelerine ve kanunî icraatına karşı hiç bir müdahaleye kat'iyen meydan vermiyecektir.»

Buna rağmen Hükümetin teferruat saydığı, fakat ihtilâlin önemle üzerinde durduğu teklifleri hakkında anlaşmaya varmak mümkün olamıyordu. Hükümet gibi, bütün kamuyu ve basın da ihtilâlin varlığını kabul etmiş ve iki tarafın anlaşma çabasıyla ciddi olarak ilgilenmeye başlamıştı. İstanbul basınında Anadolu hareketine ilk olarak geniş ölçüde yer veriliyordu. Zihinleri kurcalayan meseleleri çözmek için basın mümessilleri harekete geçtiler ve Mustafa Kemal Paşa ile temas aradılar. Böylece Mustafa Kemal Paşanın adı her yerde duyulmuş ve Paşa ihtilâlin lideri olarak tanınmış oluyordu.

HEYETİ TEMSİLİYE İLE HÜKÜMET ANLAŞIYOR

Hükümet, telgraf yazışması ile devam eden görüşmelerin tam bir anlaşmaya varamıyacağını anlıyarak Anadolu'ya bir delege göndermeye karar verdi. Kabine toplantısında bu teklifi Bahriye Nazırı Salih Paşa yapmıştı. Görev de kendisine düştü. Taraflar Amasya'da buluşup anlaşmak üzere muhabık kaldılar.

Amasya anlaşmasına geçmeden önce Mustafa Kemal Paşanın bu konuda Kumandanlar ile yaptığı yazışmaya kısaca dokunmak yerinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu defa da kolordu kumandanlarının fikirlerini sormuştu. Kumandanlar Hükümetin iç ve dış politikası ve ordunun geleceği gibi üç konuda fikirlerini bildirmelerini istemişti. Mustafa Kemal Paşanın Kolordu Kumandanlarından cevap olarak aldığı telgraflar gayet hoş fıkralarla dolu idi.

Ali Fuat Paşa Hükümetin dış politikası hakkında şu görüşü ileri sürüyordu :

Kuvvetlenmedikçe bu felâketlerden kurtulma imkânı yoktur. Kuvvetlenmek için ise iç ve dış işlerimizde bize yardımcı olacak ve yardımdan başka bir şey düşünmiyecek namuslu, kuvvetli, zengin ve asri bir dost ihtiyacımız vardı.

İhtilâlin birinci derece liderlerinden olan Ali Fuat Paşa, ordu hakkında safça birtakım fikirler ileri sürerek fen kıt'aları ile kuvvetlendirilmiş bir orduya taraftar olduğunu bildiriyor ve «jandarma yahut gümrük, izci, tayyare, telsiz telgraf ve otomobil ordudan hariç, fakat ordunun gizlice nezâret ve idaresinde bulunmalıdır» diyordu.

Diyarbakır'da Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ise, olup bitenleri anlamaktan ne kadar uzak olduğunu gösteren şu teklifi bildirmişti :

«Suriye, Irak, Hicaz ve Arap Yarımadasında ayrı ayrı birer Arap hükûmeti teşkil ederek hepsinin münasip bir şekilde padişaha bağlı bir konfederasyon teşkili iyi olur. Osmanlı Hükümetinin Araplar ile her suretle uyuşması mümkündür. Osmanlı Sancağı da Amerika Sancağındaki yıldızlar gibi hükümetlerin addedince hilâl taşır.»

XX. Kolordu Kumandanı Vekili Yarbay Mahmut Bey; teşkilâtı bize benzeyen ve pek küçülmesi sebebi ile yüksek rica-

li işsiz kalan Avusturya - Macaristan'dan iç işlerimiz için uzmanlar getirtmek, harb akademisi talebesini Fransa'ya göndermek veya Fransa'dan öğretmen getirtmek, tümenlere tarım uzmanları ve öğretmenleri verilerek orduyu mektep hâline sokmak gibi birtakım parlak fikirler ileri sürmüştü.

Kâzım Karabekir Paşa ise, bu derece önemli bir meselede belki de söyleyecek fikri olmadığı için, Mustafa Kemal Paşanın telgrafına kısaca cevap vermiş ve «Erzurum hakkında kat'iyen bir milis ordusu kabul edilmeyerek mutlaka bir ordu ipkası ve bu ordunun mevcudu ne olursa olsun mevcut kolorduların azaltılmaması» temennisinde bulunduktan sonra :

«Bundan başka her sene mühim miktarda 20 yaşındaki gencin oldukça tâlim ve terbiye görmesi de maarif işlerimiz hesabına bir kârdır» demekte idi.

Görülüyor ki, Anadolu ihtilâlinin lideri, kendisine fikir yönünden, takip edilecek politika bakımından yardımcı olabilecek nitelikte arkadaşlardan yoksundu. Her şeyi kendisinin düşünmesi ve yapması gerekiyordu. Esasen kumandanların fikrini sorması, Hükümet adına Amasya'ya kadar gelen bir nazır ile nelerin görüşülmesi gerektiğini bilmediğinden değildi. Kumandanların gönlünü almakta yetinmişti.

Mustafa Kemal Paşa, yanında Rauf ve Bekir Sami Beyler olduğu halde 18 Ekimde Amasya'ya gelmişti. Salih Paşa da geldi ve 20 Ekimde görüşmeler başladı.

Hemen tamamı Salih Paşanın teklifleri olup, ihtilâlciler tarafından bir tâviz mahiyetinde aynen kabul ve imza edilen birinci protokolda önemli olan hususlar şunlardı :

● Hükümetin mevki ve kuvvetine hâlel getirecek en küçük müdahaleden kaçınılacaktır. Şu halde, hükümete karşı filânın azli, filânın tâyini, filânın cezalandırılması gibi taleplerden sarfınazar olunması icap eder.

● Meb'us seçimleri serbest cereyan edecek ve seçimlere hiç bir suretle müdahale olmayacaktır.

● Galeyanlı nümayişler ve makalelerden sarfınazar edilecek, hükümetin ne leh ve ne aleyhinde bir şey yazılmıyacaktır.

● Asker siyasetle uğraşmamalıdır.

İkinci protokol, Sivas Kongresi bildirisi üzerindeki anlaşmaya ait idi. Hemen bütün bildiri maddeleri aynen kabul edilmiş, önemli maddelerin sonunda, kesin kararın, toplanacak Millî Meclise bırakıldığı kaydı konmuştur.

Amasya buluşmasında, ihtilâl resmen tanınmış oluyordu. Bu noktayı Mustafa Kemal Paşa şöyle ifade eder :

«Bizce, millî teşkilâtın ve Heyeti Temsiliyenin, merkezî hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasî mevcudiyet olduğunu ve müzakerelerimiz resmî ve neticelerinin lâzımürriaye olarak tarafeynce resmen taahhüdedilmiş bulunduğunu teyid ettirmek esastı.»

Varılan anlaşmaların kâğıt üzerine geçirilmesi, adına protokol denmesi ve taraflarca imzalanarak birer suret alınması, Mustafa Kemal Paşanın bu buluşmadan beklediği sonucu sağladı.

Protokolda bu yazılmakla beraber Meclisin Bursa'da toplanması söz konusu yapılmıştı.

Tam üç ay önce Amasya kararları imzalanmıştı. İhtilâl bildirisi olarak kabulü gereken bu kararların imzalanıp tâmin olunduğu şehirde, Hükümet adına bir nazırın ihtilâl liderleriyle anlaşma yapmak üzere bulunması bir tesadüf değildi. Buluşma yeri olarak Amasya'nın seçilmesi, Mustafa Kemal Paşanın gösterdiği bir incelikti. Bunun anlamı ve millete anlatmak istediği husus şu idi :

Ben size Amasya'dan, milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır, demiştim. Milletin sesini dünyaya işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî heyetin varlığına lüzum göstermiştim. Bu heyeti seçmemiz için Sivas'ta toplanacak millî kongreye delege göndermenizi istemiştim.

Aradan üç ay geçti. Kongre toplandı. Seçtiğiniz heyetin başkanı olarak yine Amasya'daydım. Üç ay evvel toplantıya davet ettiğim Kongrenin tesiriyle Hükümet dize geldi. İşte, bir nazırını milletle anlaşmak üzere Amasya'ya göndermiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki ne yapmak istediğini bilen adamım. Bana inanınız ve güveniniz.

Mustafa Kemal Paşanın zımnen söylemek istediği bunlardı. Fakat, açık açık söyleyecekleri de vardı. Onları da bir gazeteciye söyleyecekti. Tasviriefkâr muhabiri olarak Amasya'ya gelmiş bulundu. İhtilâl liderinin ilk sözü «şimdilik ilk safha kapanmıştır» oldu. Arkasından, «maceraparestlik» ithamını reddetmek için konuştu. Öyle anlaşılıyor ki, bu itham kendisini çok rencide etmişti. Mustafa Kemal Paşanın, Amasya buluşmasının sona ermesinden bir gün sonra gazeteciye «maceraperest» olmadığını ispata çalışması, elde ettiği başarıyı gereği kadar idrak ettiğini ve bunu herkese anlatmak istediğini gösterir.

«Bilhassa bir harb yorgunluğundan sonra istirahat muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, gaileler yaratmaya ihtiyacı yoktu.» diyordu. Yine kendi ifadesiyle, rütbesi mi eksikti, şahsi şahsiyeti mi haleldar olmuştu, aç mı kalmıştı. Aksine her şeyi yerli yerinde idi.

Mustafa Kemal Paşa, gazeteciye başında bulunduğu hareketin Hükümete karşı bir isyan niteliğinde olmadığını da iddia etti. Ona soruyordu: Geçtiğiniz her yerde Hükümet nüfuzuna ve kanunlara riayet edildiğini görmediniz mi?

Mustafa Kemal Paşa, bir gün evvel imzaladığı protokola uymuş olmak için millî hareketin İttihatçılıkla, particilikle hiç bir ilgisi olmadığını ve olamayacağını da gazeteciye uzun uzun anlattı.

Millî hareketin amacını yeni bir ifade ile ve yumuşak bir tarzda şöyle açıklamıştı :

«Bizim istediğimiz şey, bugüne kadar hakkından malûrum yaşatılan, mevcudiyeti ehemmiyete alınmayan milletin, hayata, refaha müstahak bir kuvvet olduğunu Hükümetimize ve hükümetlere anlatmaktır.»

Galip devletlere de şöyle bir ihtarda bulunmuştu :

«Dünya, milletimizin hayatına ya hürmet edip onun vâdet ve istiklâlini tasdik edecek, ya da son topraklarımızı, son insanlarımızın kaniyle suladıktan sonra bütün bir milletin na'sı üstünde merdud hırsı istilâsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır.»

GÜNEY CEPHESİ

Türkiye'nin çeşitli yönlerden işgal edilmesi ve paylaşılması teşebbüslerine karşı Doğuda ve Batıda, askerî kuvvetlerimiz ve Müdafaai Hukuk Kuruluşları tarafından alınan tedbirleri görmüştük. Henüz silâhlı mukavemet hareketleri mevcut olmamakla beraber, Trakya'da da, Müdafaai Hukukçular büyük çaba göstermekteydiler. Fakat, güney Anadolu'nun birçok önemli yerleri İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edildiği halde, bu bölgede savunma ile ilgili olarak, henüz belirli bir gayret yoktu. Güney Anadolu'nun yabancı işgallere karşı örgütlenmesi, ancak Sivas Kongresinden sonra başlayabilmiştir. Bu subeple, «Güney Cephesi»nden söz edebilmek için 1919 yılı sonbaharını beklemek gerekmiştir.

Güney cephesinde asıl savaşlar 1920-1921 yıllarına rastlar. Fakat, ileride bu savaşları yeterince değerlendirebilmek için, Güney Anadolu'nun 1919 yılındaki durumunu bilmek zorunludur.

Birinci Dünya Harbinin sonunda Osmanlı ordularını başına uğratarak Filistin'den itibaren Suriye hududuna kadar bütün bu bölgeyi ve mütarekeden hemen sonra da Güney Anadolu'nun önemli merkezlerini işgal edenler İngilizlerdi. Ancak, harp içindeki gizli anlaşmalar uyarınca Suriye, Hatay ve Adana bölgesini Fransızlara bırakan İngilizler, Fırat nehrinin doğusuna geçmişlerdi. Ulusal Kurtuluş Savaşında Güney cephesinde İngilizlerle değil, Fransızlarla çarpışılmış olmasına rağmen, Irak'a yerleşmiş bulunan İngilizler bu cephenin en büyük tehlikesini teşkil ediyorlardı. Nitekim, Türk-Fransız savaşı 1921 yılında sona erdiği halde, Türk-İngiliz çekişmesi zaferden, hattâ Lozan andlaşmasından sonra da sürmüş ve ancak 1925 yılında sona ermiştir. Fransızlarla savaşın sona ermesi de bütün meseleleri çözmüş olmayacaktı. Çünkü, Lozan, Hatay'ı Fransızlara bırarkıyordu. Hatay'ı geri almak için de 1938'leri beklemek gerekecekti. Bütün bunlar, Ulu-

sal Kurtuluş Savaşının güney cephesini, tıpkı savaşın ağırlık noktasını teşkil eden batı cephesi gibi tanımamızı zorunlu kılmaktadır.

Güney cephesinde üç düşman kuvvetle karşı karşıya bulunuyorduk :

İngilizler
Fransızlar
Ermeniler

İngilizlerin Irak'ta iki tümenlik kuvvetleri bulunmaktaydı. Hintli askerlerden kurulu olan bu iki tümen 18. Tümen Musul bölgesinde, 17. Tümen Bağdat bölgesinde yerleşmişti. İki Hintli tümenin, yalnız, makineli tüfek ve topçu erlerinin hepsi İngiliz, geri kalanı Hintli Müslüman ve Mecusî askerlerden ibaretti. Ayrıca, 300 kadar Nasturi'den kurulu bir İngiliz müfrezesi, hemen güney sınırlımızda bulunuyordu. İngiliz kuvvetlerinin Anadolu'ya yakın olan birlikleri, bugünkü Hakkâri vilâyetimizin hemen güneyinde, Zaho, İmadiye, Zebâr ve Akra'da yerleştirilmişti. Merkezi Diyarbakır'da olan 13. Türk Kolordusunun karşısındaki düşman kuvvetler bunlardı.

Fırat nehrinin batısında Kilikya ve Suriye'ye yerleşmiş olan Fransız kuvvetleri 4 tümen 4000 askerden ibaretti. Suriye - Kilikya Fransız Baş Mümessili ve Doğu Ordusu Başkomutanı General Guro (Gourau) kumandasındaki Fransız kuvvetlerinden Birinci Doğu Tümeni, karargâhı ve büyük kısmı ile Adana'daydı. Ayrıca, 7. Süvari Alayının karargâhı da Adana'da ve birlikleri, piyade alaylarının emrinde bulunuyordu. Bu tümenin bir alayı Tarsus'a, bir alayı da Mersin'e yerleşmişti. İslâhiye, Bahçe, Ceyhan ve Pozantı'da Birinci Tümen 4000 askerlikten birer takviyeli tabur bulunmaktaydı. Fransızlar geniş bir sahaya yayılmış olan bu tümenin her yerde zayıf olduğuna hükmederek, 1920 yılı Şubat ayında Suriye'den ikinci tümeni de Anadolu'ya getirmişler, ayrıca, sırf Antep'e karşı zaman zaman takviye kuvvetleri de sevk etmişlerdi.

Ermeni kuvvetlerinin mevcudu 10.000 civarında bulunuyordu. Bunların bir kısmı, Fransız askeri gibi teşkilâtlanmış

ve Fransız üniforması taşıyan birlikler halindeydiler. 4500 mevcutlu bir alay olan bu birlik, daha Birinci Dünya Savaşı bitmeden önce, Fransızlar tarafından Mısır'dan kurulmuş olup, Lejyon Doryan (Legion D'orient) adını taşıyordu. Güney Anadolu işgal edilirken, Fransız kıtaatı ile beraber eski yurtlarına dönen Ermenilerden bir kısmı, askerî düzen içerisinde millî kuvvetler halinde örgütlenmişlerdi. Ermeni kuvvetlerinin üçüncü kısmını ise çeteler teşkil ediyordu. Bu Ermeni kuvvetlerinin bölge itibariyle mevcutları şöyledir :

Antep'te	2.500 kişi (Bunlara Ermeni Alayının iki taburu dahil)
Maraşta'	2.000 kişi (Bunlara Ermeni Alayının bir taburu dahil)
Saimbeyli'de	1.500 kişi
Urfa'da	1.000 kişi
Zeytin'de	500 kişi
Şar'da	350 kişi
Kozan'da	300 kişi
Adana ve Mersin'de	1.000 kişi
Osmaniye - Haruniye	
Bahçe ve İslâhiye'de	1.000 kişi

Ermeni liderlerinin, Anadolu toprakları üzerinde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulması için çalıştıklarını biliyoruz. Bunlar, yalnız Doğu vilâyetlerini değil, Maraş ve Kilikya'yı Ermenistan sınırları içinde gösteriyorlardı. *Bu tarihlerde Ermenilerin hamiliği görevini Amerika Cumhurbaşkanı Wilson yüklenmişti. Barış konferansında Ermenileri hararetle savunuyor ve kurulacak Ermenistan Devletinin sınırları ile bizzat meşgul oluyordu. Buna karşılık İngilizler, Ermeni isteklerini biraz mübalâğalı bulmaktaydılar. Fransızlar ise, bir yandan Ermenileri silâhlendirip eğiterek Güney Anadolu'ya savaş ortağı olarak sokarken, bir yandan da Ermenilerin Adana ve İskenderun üzerindeki isteklerine karşı duruyorlardı. Buralarda kendilerinin tarihî rolü bulunduğunu ve bölgenin Fransızlara ait olabileceğini kesinlikle ifade etmekteydiler.*

GÜNEY ANADOLU'DA ÇEŞİTLİ FAALİYETLER

Gerek İngilizler, gerekse Fransızlar, Güney Anadolu'da plânları gereğince yerleşip kalabilmek için, bölgenin etnik ve sosyal durumundan yararlanmak üzere sürekli bir faaliyet gösteriyorlardı. İngilizler, özellikle, Kürtlerle meşgul oluyorlardı. Fransızlar da, aşiret reislerini kendi yanlarına çekmek ve Türk yönetimine karşı ayaklandırmak için tahriklerde bulunuyorlardı. Bu dönemde gerçi büyük bir siyasî ayaklanma olmamıştı. Fakat, İngilizler ve Fransızlar tarafından çeşitli yollarla kandırılan bazı aşiretler zaman zaman hükümete karşı ayaklanmışlardı. Tabii bu arada, eşkiyalık, soygunculuk niteliğinde birtakım asayişsizlik olayları da görülüyordu. Bütün bölgede bizim yalnız zayıf 13. Kolordumuz, asayişsizliği önlemek ve siyasî hareketlere engel olmak gibi ağır bir yükü tek başına çekmek zorundaydı. 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit (Akmansü) Beyin dediği gibi, bu bölge halkının elinde, bütün kolordu bbirdliklerinin elindekinden fazla silâh olduğu bilinmekteydi. 13. Kolordu geniş bir bölgeye dağılarak, esasen az olan kuvveti ile iş görmek zorundaydı. Bu bakımdan tecavüzlerine karşı, ciddi ve fiilî hareketlerle mukabeleden ziyade, pasif kalmayı tercih etmekteydi ve buna mecburdu.

Bunlar, Halit Beyin sözleridir. Gerçek böyle olmakla beraber, Kolordunun başında Albay Cevdet Bey yerine, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar gibi bir kumandan bulunsaydı, olayların gelişmesine daha aktif bir şekilde müdahale edebilirdi. Yine de memnuniyetle belirtmek gerekir ki, Arap asıllı kolordu kumandanının pısırlıklığına rağmen, Kurmay Başkanı Halit Beyin ve Tümen Kumandanları ile diğer subayların vatansever ve cesur tutumları, İngiliz ve Fransızlara karşı kolordunun zaafını bir dereceye kadar gizliyebilmiştir.

İstanbul'da Ayan Azası (Senatör) Abdülkadir'in başkanlığında kurulan «Kürt Taalî Cemiyeti» nin Diyarbakır, Elâzığ ve Bitlis vilâyetlerinde Kürt kulüpleri açmasına resmî makamlarca müsaade edilmişti. Cemiyet, muhtar bir Kürdistan

kurulmasını amaç götüğü halde, hükümeti aldatmak için, amacını, Ermeni istekleri arkasına gizliyen bir siyasî formülle açıklamıştı. Bu açıklamaya göre, millî Kürtçülük davası güdülmesi, memleketin yararınaydı; çünkü, Doğu Vilâyetlerinin Ermenistan'a katılması teşebbüsleri için bu faaliyetler iyi bir siyasî tedbirdi. Halbuki, düpedüz Kürtçülük yapıyorlardı ve Kürt Taalî Cemiyetinden ayrı olarak «Kürt Eğitim ve Öğrenci Yurdu», «Kadınları Yükseltme Kurulu» adları ile başka cemiyetler de kurmuşlardı. Kürtçülük hareketinin önderliğini Bedirhanilerden Kâmuran, Celâdet ve Ali ile Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem yapmakta idiler. Halit Akmanşü'nün ifadesi ile, Bedirhanî ailesi Kürt Krallığı kurmuş durumda idi. Bunlar, Binbaşı Novil vasıtasıyla İngilizlerle de devamlı temas halinde bulunuyorlardı.

Binbaşı Novil Süleymaniye'de 5 yıl konsolosluk yapmış, Birinci Dünya Harbi esnasında İran'da Bahtiyârî ailesi yanında bulunmuş ve gayet iyi Kürtçe öğrenmiş bir İngiliz subayı idi. Binbaşı Novil bölgeyi adım adım dolaşüyor, Kürt Beylerini ve aşiret reislerini bir Kürdistan kurulması yolunda teşvik ediyordu. Bu binbaşı, Sivas Kongresi devam ederken, Svas'ı basıp Kongreyi dağıtmak için Elâzığ Valisi Ali Galip ile de işbirliği yapmıştır.

Güney Anadolu, çeşitli siyasî emel ve propagandalara o kadar açık bulunuyordu ki, bir taraftan Kürdistan kurulması yolunda naklettiğimiz olaylar cereyan ederken, öte yandan Suriye'de Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal da Urfa, Mardin ve Diyarbakır dolaylarını Suriye'ye katmak amacı ile propaganda yapıyorlardı.

Asayişsizlik olağan bir hal almıştı. Yol kesmeler, adam öldürmeler, şehir ve kasaba basmalar sürüp gidiyordu. Yukarıda da işaret edildiği gibi, bazı aşiretler ayaklanmışlardı. Ali Batti, Basravî olayları, Milli Aşiretinden Timur Beyin Ergani ve Osmaniye baskınları, daha sonra Milli Aşireti Reisi Mahmut Beyin başkaldırımları bunların başlıcalarıdır.

Bunlara karşılık, Osmanlılığın birliği ve bütünlüğü için çözümlü çalışmalarda bulunanlar da vardı. Genelkurmay Harp

Tarihi Dairesinin resmî yayınında, belgelere dayanılarak bu hususta şöyle denilmektedir :

«İngilizlerin işgali altında bulunan Musul bölgesinde (Cemiyeti Hilâliye) namı altında İslâm birliğini ve İslâmların Osmanlı Hükümeti egemenliği altında yaşamalarını sağlamak ve İngilizleri Irak'tan kovmak maksadiyle kurulan cemiyet de, İngilizlerde gizli olarak çalışmakta idi. Bu cemiyet Irak'ta, nüfuzlu ilim adamları tarafından kurulmuştu. Irak'ta İslâm dininin birbirine hemen zıt denecek kadar ayrı olan sünîlik ve şii'lik mezhepleri dahi aynı siyasî kanaatte birleştirilerek bütün Müslüman halkın birlik ve beraberlik içinde çalışmaları sağlanmak isteniyordu. Bunlar İslâm birliğini gerçekleştirmek için yalnız Irak'ta değil, İran'ın Loristan eyaletinde de çalışmaya başladılar ve buralarda cemiyetin şubelerini açtılar. Bu faaliyetten haberdar olan İngilizler Irak bölgesinde zulümlere giriştiler ve cemiyetin üyelerini yakaladıkları yerlerde öldürmeye başladılar.

Cemiyeti Hilâliye'nin çalışmaları dolayısıyla galeyana gelen bir aşiret başkanı, kendi bölgesindeki İngilizlerden birkaçı ile, İngilizlerin himayesini kabul eden memurlardan bazılarını öldürtmüştü. İngilizler, zaman zaman meydana gelen ayaklanmaları bastırmak için askerî kuvvet göndermeye mecbur kaldılar ve bazı eşrafı hapsedtiler. Bir keresinde de iki İngiliz taburu aşiretler tarafından esir edildi. Irak'ta demiryolunu tamir eden Türk esirleri taburu da ayaklanarak Cemiyeti Hilâliye'ye katıldılar. Bunun üzerine İngilizler meseleyi siyaseten çözümlemeyi uygun görerek konsolosları aracılığıyla vatanseverlerin ne istediklerini sordurmuş ve arzularını yapacağını bildirmişti. Bu vatanseverler «İngilizlerin Irak'tan çıkıp gitmesini istiyoruz ve Hükümeti Osmaniye'den başka hiç bir hükümet kabul etmeyiz. Şerif Abdullah'ı da istemiyoruz» cevabını verdiler. Bütün Irak Osmanlı Hükümeti idaresini istemekte idi. Özellikle Divaniye, Müntefek sancaklarında kışkırtma uzun müddet devam etti ve bu bölgelerde İngilizlerin egemenliği uzun zaman kökleşemedi.

Bu cemiyet, Türkiye'ye, mühürlü ve tasdikli bir vesika ile, Hacı Reşit Efendi namına Irak ileri gelenlerinden hatırı

lı bir kişi gönderdi. Bu kişi talimat almak üzere Ankara'ya kadar gitti. 13'üncü Kolordunun bulunduğu Diyarbakır'a gelince, 5 - 6 tabur asker, 2 batarya top istedi. İngilizler zayıf olduğundan bu kadar asker, cemiyetin yardımı ile Irak'ın Osmanlı Hükümetine iadesini sağlayabilir diyordu. Musul ve civarında da aşiretler ayaklanmış ve tutanak yaparak İngilizleri istemediklerini bildirmişlerdi.

İngilizler, Irak'ta halkı fena fikirlerle zehirlemek için çok uğraştılar; bu işte en çok faaliyet gösteren Süleymaniye sancağı siyasi hâkimi Novil idi.

Süleymaniye taraflarında Şeyh Mahmut, İngilizlerle uzun zaman mücadele etti. Sonunda İngilizler bağımsızlık vadiyle Şeyh Mahmut'u elde ederek buradaki millî hareketleri söndürdüler ve sonra kendisini Hindistan'a göndererek hapsettiler.

İngilizler, diğer taraftan Hakkâri sancağı içinde ve özellikle büyük Zap vadisinde oturan Nasturileri, hükümete karşı kışkırtmaya başladılar. Nasturiler, İngilizlerden aldıkları para ve silâhlarla bu dağlık ve hareket yapılması güç arazide, yer yer hükümete başkaldırmaya başladılar. Hükümet İstiklâl Harbi dolayısıyla asiler üzerinde bir sonuç elde edemedi.

Birinci Dünya Harbi esnasında Irak'ta orduya sadık olarak pek çok hizmeti dokunan ve Osmanlı kıtaları Fırat vadisini terk edinceye kadar ordu ile işbirliğini devam ettirmek suretiyle bağlılığını gösteren *Irak Şeyhülmüşayih'i (Şeyhler şeyhi) Müntefikli Uceymî Sadun Paşa*, seksen hecin süvarisiyle çölü geçerek 5 Haziran 1919'da Mardin'e geldi. Mardin'de ileri gelenler ve belediye başkanı tarafından karşılandıktan sonra doğruca mutasarrıfı ziyaret etti.

Uceymî Paşa'nın seyahat maksadı; Irak'ın namılı kabileleriyle görüşerek onların Osmanlı Devletine bağlılıklarından şüphe etmediğinden Osmanlı idaresine taraftar olduklarını bildirmek ve bir miktar asker ve para yardımı yapıldığı takdirde hükümete ve orduya faydalı olmaktı. Bu kişinin müracaatı kabul edilerek, 20 Haziran 1920'de Genelkurmay Başkanlığınca iki dağ topu, iki makineli tüfek, kâfi derecede cep-

hane, 600 büyük çaplı mavzer tüfeğiyle, 10.000 altın lira verilmiş ve ayrıca subaylar da gönderilmişti.

Bunun üzerine Uceymî Paşa, Aneze aşireti başkanı Hacı Paşayı Arappınar'daki Fransızlara taarruza sevk ettiği gibi, Cerablus ve Arappınar arasındaki demiryolu kısmını tahrip etmiş ve Urfa'nın kurtuluşuna da yardım etmişti. Birbirlerine karşı düşman durumunda bulunan aşiretler arasındaki anlaşmazlığı gidermiş, bunların İngilizlere karşı harekete geçirmeyi başarmıştı.

Uceymî Paşa, zaman zaman, Fırat doğusunda Elhazake kazasıyla, Fırat'ın batısında Münibiç kazaları bölgesinde yaşadığı İngiliz ve özellikle Fransız müfrezelerine, ikmal kollarına baskınlar yaparak devamlı tacizlerde bulunmuştu. Şimdiki hududun 100 kilometre kadar güneyinde yapılan bu hareketler, başarı ile sonuçlanmaktaydı. Fakat, kendisine daha kuvvetli bir birlikle yardım edilmek imkânı mevcut olmadığından büyük sonuçlar elde edilememişti.

FRANSIZ İŞGALİ NASIL OLDU?

1919 yılı sonbaharında İngilizler işgal ettikleri yerlerden çekilirken, Fransızların buraları (Kilis, Urfa, Antep) nasıl işgal ettiklerini Harb Tarihi Dairesi resmî yayınından takip edelim :

KİLİS'İN İŞGALİ

Sykes-Picot Anlaşmasına göre, İngilizlerin Kilis'i boşaltmak zorunluğunda bulunması üzerine aynı gün (29 Ekim 1919) Fransızlar, Ermenilerin de bulunduğu bir taburla Kilis'i işgal ettiler. Fransızların gelişi Ermeniler için daha sevinçli, Türkler için de o oranda acı oldu. Fransızlara dayanan Ermeniler, Türk şeref ve namusuna da sataşmaya, millî ve dinî inançlarımızı lekelemeye ve kadınların çarşaflarını yırtmaya, yüzlerini açmaya başladılar. Halk arasında kaynaşmayı, jandarma bölük komutanı ve diğer jandarma subayları yanlarına aldıkları erleriyle durdurmaya uğraşmasalardı, Kilis'te bir katliam olacaktı. Fransızlar da usulen, işgal kuvvetlerine karşı herhangi bir harekete girişilmemesi hakkında tehdit edici bildirge yayınladılar. Bu hal işgal kuvvetleri nezdinde protesto edildi. Ermeniler, Fransızlara istediklerini kolaylıkla yaptırmakta güçlük çekmiyorlardı.

Bu durum karşısında Kilis'te halk arasında derin bir nefret uyandı, fakat şehirde Fransız kuvvetlerinin çokluğu dolaşısıyla karşı koymak için çalışmalar yapılamıyordu.

MARAŞ'IN İŞGALİ

Fransızlar 29 Ekim 1919 çarşamba günü subay komutasında bir takım kadar kuvvetle Maraş'a gelerek İngiliz komutanı ile görüştüler.

Ertesi gün (30 Ekim 1919) 42. Fransız Alayından bir bölük, Ermeni (Legion D'orient) alayından bir tabur ve bir süvari müfrezesi tarafından Maraş işgal edildi. Bunların sayısı; 400 kadar Ermeni 100 Fransız ve 50 Cezayir süvarisinden ibaretti. Ermeniler, Fransızları İngilizlerden daha gösterişli

bir şekilde bando ve çiçek buketleri ile karşıladılar. «Kahrolsun Türk padişahı, kahrolsun Türkler, yaşasın Fransızlar ve Ermeniler» diye bağırarak ortalığı çınlatıyorlardı. Ermeniler bu hareketleri ile sözde kendilerine bağımsızlık getirdiklerini sandıkları Fransızlara karşı, minnettarlık göstermek istiyorlardı. İngilizler, Maraş'ı Fransızlara devrettikten sonra Maraş'tan tamamen ayrıldılar.

Maraş'ın İngilizler tarafından Fransızlara devredilmesi Ermenilerde kendilerine bağımsızlık verileceği kanısını doğurmuş ve büsbütün taşkınlıklarına sebep olmuştu. Bu hal bütün Türk milletini ve dolayısıyla Maraş, Urfa, Antep'i harekete getirdiği gibi, bölgede bulunan Türk kuvvetlerini ve Heyeti Temsiliyeyi uyarmış, esaslı tedbirler alınmasını gerektirmişti. Olay karşısında, Maraşlı Doktor Mustafa ile birlikte birkaç arkadaşı Elbistan'a giderek Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla görüşmüşlerdi. Ayrıca Kuvayi Milliye teşkilâtı kurmak için gerekli temaslarda bulundular. Elbistan bölgesi de Maraş sancağı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bağlanmış, gerekli silâh ve cephane tedarikine girişilmişti. Maraş'ın kurtuluşunda Elbistan, adeta bir idare merkezi durumunda idi. Çünkü Sivas'taki 3. Kolordunun bölgesi olan Maraş harekâtı, bu kolorduca kısmen Elbistan'dan idare edilmekte idi.

31 Ekim 1919 günü birkaç Fransız askerinin önüne düşerek çarşığı gezdirmek için Uzunoluğa gelen Ermeni gönüllüleri, o civardaki hamamdan çıkan kadınları görerek, sarkıntılık ettiler ve peçelerini yırtarak bir kaçının bayılmasına ve ötekilerinin de bağırarak kaçınsınlarına sebebiyet verdiler. Bunları korumak isteyen civar kahvelerdeki Türklerden de ikisini yaraladılar.

O sırada sütçülük yapan ve «Sütçü İmam» diye anılan bir ihtiyar, kadınlara taarruz eden ve erkekleri yaralayan birkaç azgın Ermeniye tabancasıyla vurup oradan kaçarak gözden kayboldu. Maraş'ın kurtuluşunda önder olan ve bugün Maraşlıların gönüllerinde yaşayan bu kahramanın Maraş'ta bir anıtı bulunmaktadır.

1 Kasım 1919 günü Zeytinlik'te boğazlanmış ve parça parça edilmiş bir Türk genci bulundu. Tiyetli oğlu Kadir adındaki bu genç, yakalanamayan Sütçü İmam'ın dayısının oğlu idi ve Maraş'ın ilk şehidi oldu.

Yine o günlerde, çevrede dolaşırken arkadaşlarından biraz geri kalmış bir genç, bir Ermeni asker tarafından sessizce öldürülmüştü.

Bu olaylardan birkaç gün sonra Fransızlar, Maraş Ermenilerine silâh dağıtmaya başladılar. Bunu gören bir Türk polisi ile bir Türk genci, hükümete haber verirler düşüncesiyle, öldürüldüler. Dağıtılan silâhlar, İngilizler tarafından mühürlenmiş olan Türk silâh deposundan ve cephaneliğinden alınmışlardı.

Ermeni askerlerden bezginlik getirmiş olan Maraşlıların şikâyeti üzerine; Fransızlar, Ermenileri geriye alıp yerine Müslüman asker getireceklerini bildirmişlerdi. Gerçekten 8 Kasım 1919'da Adana'dan iki bölük kadar Cezayirli süvari kuvveti geldi ise de Ermeni askerleri geriye alınmadılar; bunlar, sadece kışladan dışarı bırakılmamakta idi. Fransızlar, Maraş'ın Türk halkını Ermeni askerlerden kurtarmak için söz verdikleri halde yapmadılar, aksine olarak Maraş'ı daha çok takviye etmiş oldular.

13/14 Kasım 1919 gecesi Mercimektepe yönünden tüfek sesleri geldi ve hükümet konağından çıkan inzibat kuvveti de buna karşılık ateşe başladı. Bunun üzerine Fransızların bulunduğu kışlaya doğru kaçışma olmuş ve silâh sesleri kesilmişti. Sonradan bunların Ermeni askerleri olduğu anlaşıldı. Maksat, şehirde, asayişsizlik ve kargaşalık çıkarmaktı. Yapılan şikâyet üzerine bu olayı yerinde incelemek için, Osmanîye Askerî Valisi Andréa Maraş'a geldi. Ermenilerle valinin emrinde bulunan bazı hainler, Fransa Dışişleri Bakanlığına Maraş ileri gelenlerinin imzası altında bir telgraf çekmişler, valiliğinin bu adama verilmesini istemişlerdi. Olay, Mustafa Kemal Paşa tarafından duyulunca, mutasarrıf ağır bir şekilde kınandı.

Bir süre sonra Maraş askerî valiliğinin de Andréa'ya verildiği duyuldu. Andréa Maraş'a geleceğini bildirerek büyük

bir kalabalık tarafından karşılanmasını istedi. Gerçekten 26 Kasım'da Maraş'a geldiği zaman Ermeniler tarafından büyük bir karşılama töreni yapıldı. Askerî vali doğrudan hükümet konağına geldi. Bunu izliyen kalabalık bir Ermeni grubu da hükümet konağına girmek istedi. Fakat o sırada kapıdaki nöbetçinin yerine geçerek nöbeti teslim alan jandarma çavuşu (Yusuf Çavuş), ve karakol erleri Ermenilerin içeriye girmelerine engel oldu.

Her gece olduğu gibi Ermenilerden birinin evine ziyafete gitmiş olan askerî vali, evin kızı ile dansetmek istedi. Ermeni kızının Fransız ve Ermeni bayraklarının dalgalanmadığı yerde, maalesef dans edemeyeceğini söylemesi üzerine vali, kalede dalgalanmakta olan Türk bayrağının indirilmesini emretti. Ertesi günü 28 Kasım 1919 cuma sabahı uyananlar Türk bayrağının yerinde Fransız bayrağının asılmış olduğunu gördüler.

Evi kale ile karşı karşıya olan avukat Mehmet Ali de bayrağı yerinde göremeyince çok üzülmüş ve Maraşlılara bir yazı yazmak lüzumunu duymuştu. Bu yazıyı ayrı ayrı zarflar içine koyarak, ulucamde namaz kılmaya gelenlerin okuması için camiin birkaç yerine bıraktı.

Bu yazının özeti şöyle idi :

«Ey asil Türk milleti, milli varlığın ve dinin ölüyor. Döllerinin kanı karşılığında fethettiği kalenin burcundaki Al Sancağın Fransızlar tarafından indirilmiştir. Acaba sende bunu yerine koyacak birkaç damla Türk kanı yok mu? Soğuk kanlılıkla ve korkmadan Al Sancağımızı tekrar yerine koyalım ve gurur ile yerlerimize dönelim. Korkma, seni buradaki birkaç Fransız kuvveti kıramaz. Buna emin ol!»

Bu yazı elden ele dolaştı. Cuma namazı vakti yaklaşmıştı. Camide ve cami avlusunda bulunanların sayısı 1000'i geçmişti. Egemenlik olmayan yerde, cuma namazı kılınmaz, diye söylenenler vardı. Heyecan gittikçe artmaya başladı.

Bu büyük topluluk, bazılarının ellerinde Türk bayrağı olduğu halde ağır ağır ve tam bir sükûnetle Maraş Kalesine doğru ilerlemeye başladı. Kale bedenine gelince her taraftan hücum eder gibi tırmanılmaya başlandı. Bazı gençler de, Fran

sız askerlerine karşı, geriye güvenlik altında bulunduruyorlardı. Kale içinde bulunan bir manga kadar Fransız askeri ellerini kaldırarak teslim oldular.

Kaleye ilk girenlerden onbaşı adıyla anılan Zelka Hoca-oğlu Osman, indirildikten sonra bir tarafa atılmış olan Türk bayrağını görerek aldı, öperek başına koydu ve büyük sevinç gösterileri arasında direğe çekti.

Türk bayrağının yerine çekilmesini bütün Maraşlılar sokaklara, evlerin damlarına ve ağaçlar üstüne çıkararak bekliyorlardı. Bu mutlu anı görünce büyük bir sevinç meydana geldi ve Maraş, bu andan itibaren bağımsızlık için ölmeye karar vermiş bulunuyordu.

Kaleden inenler sükûnetle ilerleyerek hükûmete gittiler ve evinde bulunan Mutasarrıf Ata Beyi telefonla dairesine davet ettiler. Bir süre sonra askerî vali Andréa de hükûmet konağına geldi. Görüşme sırasında Ermeni tercümanın «bir bez parçası için bu kadar gürültü çıkarmaya ne lüzum var» dediği duyuldu. Bunun üzerine halk, tercümanın üzerine atıldı. Andréa'nın Çerkes yaveri ise taşıdığı kamayı çıkararak halk üzerine saldırdı. Bu anda Kayabaşlı Nacar Ahmet oğlu Mehmet ve Kocabaş Hacı Naci oğlu Mahmut saldırganın üzerine atılarak elinden kamasını aldılar ve bu adamı döğmeye başladılar. Maraş Jandarma Komutanı araya girmeseydi, Ermeni tercüman ile yaver linç edileceklerdi.

Olay karşısında Andréa, oradaki Fransız jandarmalarına silâh kullanmak emrini verdi. Fakat hazır bulunan Türk jandarma erleri kendiliklerinden derhal süngülerini taktılar ve Fransız jandarmalarından önce silâha davrandılar. Mutasarrıfın ve Fransız askerî valisinin araya girmesi üzerine güçlükle sükûnet sağlanarak halk yavaş yavaş dağıldı. Böylece kahraman Maraşlıların kuleye çektiği şerefli Türk bayrağının ebediyete kadar dalgalanacağı bütün dünyaya bir kere daha gösterilmiş oluyordu.

URFA'NIN İŞGALİ

Fransızlar 30 Ekim 1919'da otomobillere bindirilmiş 300 mevcutlu bir kuvvetle Urfa'yı işgal ettiler. *Fransız askerleri-*

nin Urfa'ya girerken bir kısmının Türkçe şarkı söylemelerinden içlerinde Fransız üniforması giymiş Ermenilerin bulunduğu anlaşılmıştı.

Fransız Urfa'ya gelir gelmez jandarma tabur komutanı-na işten el çektiler ve Sürüç kaza kaymakamı ile jandarma komutanını tutuklayarak Adana'ya sürdüler. Bu idarecilerin vatanlarına hizmet etmek ve Fransızların emellerine boyun eğmemekten başka suçları yoktu. Ayrıca kendilerine hizmet edenlerin yakınlarını hapisshaneden çıkardılar. Bu suretle Fransızlar, devlet âmir ve memurlariyle devletin işlerine ve hatta adliye işlerine el atmış oldular. Bu durum Urfa Mutasarrıfı tarafından gerekli makamlara bildirilmişse de bir sonuç alınamamış ve ancak kuvvetin, halkı koruyabileceği kanısına varılmıştı.

Urfa'da kurtulma çareleri kararlaştırılırken Deyrizor Seyyar Jandarma Müfrezesi Komutanı olup Kadirli'ye ve oradan da Urfa Jandarma Tabur Komutanlığına atanan Revandizli Yüzbaşı Ali Saip, 29 Aralık 1919'da Urfa'ya geldi.

ANTEP'İN İŞGALİ

Antep şehri de 5 Kasım 1919 günü Maraş ve Urfa gibi Fransızlar tarafından devralındı. Şehre ilk giren Fransız kitaları bir albay komutasında; bir Ermeni taburu, bir Afrika avcı bölüğü ve bir Fransız bölüğünden ibaretti. Fransızlar İngilizlerden daha büyük bir gösteri ile Ermeniler tarafından karşılandı. Özellikle Fransız kitaları arasında bir Ermeni taburunun bulunması, onları ayrıca coşturmuştur. Bu olaylar dolayısıyla Antep Türkleri çok üzgündüler. Hiç hakları yokken Türk topraklarının bir düşmandan diğer bir düşmana devredilmesi, Türk haysiyetine ve gururuna indirilmiş bir darbe olarak kabul ediliyordu. Bu olay, Antep halkını harekete geçirmişti. Önce büyük bir miting yapıldı ve Antep'deki Fransız komutanına bir protesto mektubu gönderildi.

Diğer taraftan Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Cevdet de işgal olaylarını protesto etti ve bunu bir kaç kez tekrar etti.

Buna rağmen, Fransızlar Antep'te diğer yerlerde olduğu gibi, yolsuzluk yapmaya, en küçük bahanelerle Türkleri ezme ve Ermenileri açıkça korumaya başladılar. Daha geldikleri gün Akyol polis karakolu üzerindeki Türk bayrağını indirdiler. Buna engel olan ve ancak kendisi öldürüldükten sonra onu indirebileceğini söyleyen Türk polisi, memuriyetinden atıldı. Türk halkının müracaatı üzerine yersiz hiddet gösteren Fransız komutanı bu kez resmî daireler üzerine Türk bayrağı çekilmesini yasak etti. Sözde Fransızların başarısı demek olan bu olaylar, Ermeni ve Fransız taşkınlıklarını daha çok artırdı. Sokaklarda kadınların zorla yüzleri açılıyor, çarşafı yırtılıyor ve yalnız rastlanan Türkler öldürülüyordu. Ermeni mahallelerinde dolaşamaz olmuştı. Fransız askerlerinin saldırısına uğrayan bir kadını korumak isteyen 7-8 yaşlarındaki oğlu Mehmet, süngülendi. Bunun üzerine bütün dükkânlar kapatıldı, protestolar yağdırıldı. Fransızlara açıkça düşmanlık gösterilmeye başlandı. Yaptıkları hatayı anlayan Fransızlar, Ermeni taburunu bir Cezayir avcı taburu ile değiştirdilerse de bu olay, kırılan Türk şeref ve haysiyetini tamir edemezdi ve edemedi.

Haksız işgallerle, Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı Genel Merkezi yakından ilgilenmekte, kendi teşkilâtını ve milletini uyarmakta idi. Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa da bir yayın ile Fransızların bütün kurallar ve millet tarafından protesto edilmesini önemle bildiriyor ve şöyle diyordu :

«Mütareke maddelerine esasen aykırı olarak İngilizler tarafından işgal olunan Antep ve Maraş dolaylarının, Fransızlara devredilmesi asla uygun olamaz. Hükümet, halkın hukukunu ayaklar altına alan bu işgali, muhtelif hükümetler nezdinde protesto etmekle beraber, Türk Hükümeti vatanın en küçük parçasının bile ayrılamayacağını, büyük mitingler yapmak suretiyle cihana ilân etmelidir. Müdafaa-i Hukuk Heyeti ve belediye başkanları tarafından protesto edilmesi ve bu haksızlığın düzeltilmesi istenmelidir.»

GÜNEYDE KUVAYİ MİLLİYENİN KURULMASI

Güney Anadolu'da yabancı işgaline karşı ilk silâhlı direnme, Dört Yol'un Fransızlar tarafından işgali üzerine başlamış ve Kara Hasan Müfrezesi adıyla ilk Kuvayi Milliye 1919 yılı başında kurulmuştu. Fakat, bütün güney cephesine yaygın olarak Kuvayi Milliye'nin kurulması, Sivas Kongresinden sonra mümkün olabilmıştır.

Fransızların Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgelerini işgal etmeleri üzerine, her tarafta yerli halkın teşebbüsü ile millî müfrezeler kurulmaya ve düşman kuvvetlerine baskınlar yapılmaya başlanmıştır.

Sivas Kongresinden sonra Kuvayi Milliye teşkilâtı, Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in emir ve direktifleriyle düzenli bir halde tamamlandı. Bu kuvvetlerin başına subaylar komutan olarak atanmış oldu.

Kozan'ın Fransızlar tarafından işgali üzerine, Kozan'dan kaçarak Kayseri sancağına bağlı Develi kazasına sığınan üç kişilik bir heyet, Sivas Kongresi sırasında, memleketin savunulması için gereken direktifleri almak üzere Sivas'a gelmiş bulunuyordu. Heyeti Temsiliye 30 Ekim 1919 günü akşamı Sivas Lisesi salonunda toplanarak, Adana durumuna ait kendilerinden bilgi almak üzere Kozan Heyetini de davet etti. Bu heyet Kurtoğlu Hulûsi, dava vekili Mustafa ve Halil efendilerden ibaretti.

Heyet, Kozan sancağından başka yerlere dair bilgileri olmadığını ve fakat bütün Kozanlıların Fransız işgal kuvvetlerine karşı koymak istediklerini, silâh ve cephanelerinin olmadığını, buna karşılık malca ve bedence her türlü yardımdan çekinmeyeceklerini bildirdi. Ayrıca Kayseri sancağına bağlı Develi kazası bölgesinde bulunan Aydınî aşiretinin çıkarabileceği 5000 kadar silâhlı kuvvetten faydalanmanın mümkün olabileceğini de açıkladı. Kozan Heyetinin bu açıklaması, Heyeti Temsiliyede memnurluk yarattı ve bölgede teşkilât ya-

pılması hakkında kararlar verilerek topçu Binbaşı Kemal (Korgeneral Doğan) Kilikya Kuvayi Milliye Komutanlığına atandı. Piyade Yüzbaşı Osman Nuri (Tümgeneral Tufan) da komutan muavinliğine verildi. Topçu Binbaşı Kemal «Kozanoğlu Doğan Bey» ve piyade yüzbaşı Osman Nuri de «Aydınöğlu Tufan Bey» *takma adı* ile vazifeye başladılar.

Bundan sonra da, Sivas'daki Heyeti Temsiliye tarafından Yüzbaşı Salim «Kurtoğlu Yörük Salim Bey» ve Üsteğmen Asaf «Kılıç Ali Bey» *takma adlarıyla* Maraş bölgesi Kuvayi Milliye teşkilâtına memur edildiler. Aslında bir piyade subayı olan ve millî mücadelenin başında Kayseri jandarma taburuna atanan, fakat millî faaliyetlerde bulunduğundan dolayı şube emrine alınan Edirneli Yüzbaşı Ratıp «Tekelioğlu Sinan Bey» *takma adıyla* Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal ile yaptığı telgraf muhaberesinde Adana bölgesi Kuvayi Milliye Komutanlığına atandı ve vazifesi kendisine bildirildi. Kozan sancağında da jandarına komutanı Yüzbaşı Ali Rıza çalışıyordu. Bir süre sonra Yüzbaşı Ali Rıza Fransızların kuşkulandırılması üzerine Urfa'ya atandırıldı.

Daha batıda, Silifke havalisinde de Emin Arslan Bey Kuvayi Milliye teşkilâtına memur edilmiş bulunuyordu.

Bu suretle Maraş'dan Silifke'ye kadar olan bölgede Kuvayi Milliye işleri düzenlendi.

Tekelioğlu Sinan Beyin bu göreve atanması dolayısıyla bölge ikiye ayrıldı:

Doğu Bölgesi :

Zamantı çayı - Tümükale - Yumurtalık hattı (dahil) ile Göksun Andirin - Kaypak hattı (dahil) arası.

Bu bölgenin komutanlığına, Aydınöğlu Tufan Bey memur edildi.

Batı Bölgesi :

Zamantı çayı - Tümükale - Yumurtalık hattı (hariç) ile Maden (Bereketli) - Pozantı - Tarsus hattı (dahil) arası.

Bu bölgenin komutanlığına da Tekelioğlu Sinan Bey memur edildi.

Bütün Adana bölgesi Kuvayi Milliye Komutanlığına da Kozanoğlu Doğan Bey atandı.

Adana bölgesinin batısında Silifke ve Mersin bölgesi bulunuyordu. Ayrıca Antep ve Maraş'ta Kuvayi Milliye teşkilâtı, kendi bölgelerinde, ileri gelenler tarafından düzenlenmekte ve verilen talimata göre gelişmekteydi. İslâhiye, Kilis, Osmaniye ve İskenderun bölgesinde de düzenli Kuvayi Milliye teşkilâtı kurulmaya başlamıştı. Buralarda Yüzbaşı Kâmil (Polat Bey) ve üstteğmen Kilis'li Yusuf Rıza (Arslan Bey) çalışıyorlardı.

Sivas Kongresinde hazırlanan yönetmelikten başka Kuvayi Milliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin, asker ve sivil idarecilerin birbirleriyle olan ilişkileri düzenlendi.

Sivas'ta yapılan toplantıdan sonra, 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Kayseri'ye gelerek Doğan, Tufan ve Sinan Beylerle görüştü ve buralara gerekli talimatı verdi.

Fransızlar, işgal ettikleri Adana bölgesinde karşı koyacak askeri birlik olmadığından istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Bu topraklara haksız olarak yerleşen yabancı kuvvetlere silâhla karşı koymak için çalışmalara başlandı.

Tekelioğlu Sinan Bey (Paşa) mütarekeden beri Kayseri'de millî hareketlerin uyanmasında hizmet etmiş ve bu hareketlerin başlaması için çalışmaya geçmiş bulunuyordu.

Kayseri, o zaman silâhla hükümete karşı koyan ve Türk halkına saldıran Ermeni azınlığının bulunduğu Saimbeyli, Zeytin ve Şar bölgelerine en yakın önemli bir merkezdi. Her yerde olduğu gibi bu bölgede de, bir kısım halk, İstanbul Hükümetini tutmakta ve bir kısmı da Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in direktiflerine göre, vatanın kurtarılması için mücadele isteğini beslemekte idi. Tekeli oğlu Sinan Bey de, bunlar arasındaydı. Osmanlı Hükümetine taraftar ve millî hareketlere karşı olanlar, Sinan Bey ile mücadeleye başladılar. Sinan Bey de durumu Sivas'ta Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e bildirmiş ve Kayseri'ye bir soruşturma heyeti gönderilmesini istemişti. Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in 2 Kasım 1919'da yazdığı cevapta «kutsal millî emellere sarfedilen yüksek hizmetinize teşekkür ederim. Şu sırada oraya bir heyetin gönderilmesine imkân yoktur. Millî teşkilâtın bütün köylere varıncaya kadar genişletilmesi

fevkalâde önemli olduğundan memleketin selâmeti bakımından bu hizmetiniz devamını temenni ederim. Vatansever hizmetleri geçen Kâtipzade Nuh Naci, Erciyas Gazetesi sahibi Ahmet Hilmi Beylere selâm ve hürmetlerimin ulaştırılmasını ve başarınızın devamını temenni ederim» deniyordu.

Bu mektuptan sonra çalışma hızını arttıran Tekelioğlu Sinan Bey teşkilâtı genişletmeye devam etti ve kendisi Kayseri'de Reddi İlhak Cemiyetini kurdu. Bu cemiyetin başkanlığını üzerine aldı. Bu faaliyetlerinden ötürü Sivas'ta Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, kendisini Adana bölgesinde Kuvayi Milliye'nin teşkiline memur etti.

(Sinan Paşa) adı ile çağrılan Sinan Bey, Kayseri Nümu-ne İlkokulu öğretmeni yedek subaylardan Kemal ile birlikte işe başlamış ve Niğde'ye hareket etmiş bulunuyordu. Burada Süleyman adında bir yedek subay da kendisine katıldı. Kozan belediye başkanı Sehlik Zade Hasan Efendi de beraberlerindeydi. Kıyafet değiştiren bu dört arkadaş kasaba ve köylere giderek halkın Kuvayi Milliye teşkilâtına girmesi için çalışmalarda bulundular. Adana'nın Kamışlı bucağı ve Hamidiye köyü halkı ile jandarma erlerinin yardımlarını gördüler ve peşlerine düşen Fransız müfrezelerinin taarruzlarından korunmuş oldular.

Niğde'ye varıldığı zaman 11. Tümanden bir miktar piyade cephanesi temin edilmiş ve 100 kişilik bir kuvvet toplanarak 22/23 Mart 1920'de Niğde'den Maden'e gelmişti. İstihkâm Üsteğmen Mustafa, Teğmen Cemal (Albay Efe) de Tekelioğlu Sinan Beyin emrine verildi. Adana dolaylarında toplanan 20 kişilik atlı kuvvet de bu müfrezeye katılmış bulunuyordu. Müfrezeler Adana bölgesinde Fransızlarla vuruşmak üzere daha güneye yollandılar. 25 Mart 1920 günü öğle zamanı Adana vilâyeti sınırı içine girildi. Her tarafta müfrezeler teşkil ediliyordu. Bu arada yedek Teğmen Besim de, bir atlı müfreze teşkil ederek, Kuvayi Milliye'ye katıldı. Müfrezeyi Cevizli'de bulunan jandarma karakolu, emir almadıklarını ileri sürerek müfreze karşısında teslim olmak zorunda kaldılar. Süvari müfrezesi daha sonra Fındıklı ve birkaç karakolu aynı şekilde işgal etti. Kamışlı nahiyesine bağlı olan bu karakol

ve Kamışlı nahiyesi Sinan Beyin emrine girmiş oldu. O zaman idari teşkilât Osmanlı Hükümetinden emir almakta idi, bu sebeple birçok memurlar Osmanlı Hükümetine bağlı ve millî teşkilâttan çekingen bir durum takınmakta idiler.

Millî kuvvetler, 31 Mart 1920 günü halkın ve jandarmasının sevinç gösterileri arasında Karaisalı kazasına girdi. Fransızlar ancak demiryolu boyunu işgal etmişler ve Pozantı'ya kadar ilerlemişlerdi. Demiryolu dışında hemen hemen kuvvetleri yok gibiydi.

Tekelioğlu Sinan Bey halka bir bildirge yayınlarak mahallî hükümetin büyük arzu ve güvenle vatan savunmasına yardım etmesi ve halkın silâhlanarak düşmanla döğüşmeye koşması istendi.

Tekelioğlu Sinan Bey; Kamışlı'dan Sofulu köyüne, oradan da Karsantı bucağına geldi. Karsantı'da çarpışarak burası da millî kuvvetlerin işgali altına alındı ve itaate mecbur edildi. Nahiye müdürü değiştirilerek millî kuvvetlere eğilimli Gediroğlu Ali Ağa nahiye müdürlüğüne; Yusuf Çavuş da Kuvayi Milliye Komutanlığına atandı ve çok sayıda silâhlı ve silâhsız erler toplandı. Köpekli köyünde 12 silâhlı bir Rum çetesi çarpışma ile yok edildi.

Pozantı - Mersin hattının batısında ve Silifke bölgesinde, Silifke Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Emin (Emin Arslan) millî teşkilâta memur edildi. Sinan Bey'e verilen bölgenin batısında Kuvayi Milliye Komutanı oldu. Binbaşı Emin, pek kısa bir zamanda teşkilâtı tamamlayarak bölgedeki Ermeni çetelerinin faaliyetlerine engel oldu ve Fransızların Mersin batısına geçmelerini de önledi. Fransızlar bu çalışmalarını aksatmak için gerekli tedbirleri almak istediler. 3 Şubat 1920 günü Fransız fevkalâde komiserliği, Osmanlı Hariciye Nezaretine yazdığı bir yazıda: «Mut'da 500 kişilik bir ordu birliği idaresinde eşkiya çetelerinin toplanmakta olduğu ve köylere silâh ve cephane dağıtıldığı, bu durum dolayısıyla bölgede güvenliğin bozuk olduğu ve bunların başında subayların da bulunduğu, bildirilerek bu gibi hareketlere son verilmesi ve bölgede güvenliğin sağlanması» isteniyordu. Bu yazı Osmanlı Sedaret Makamından Harbiye Nezaretine yazılmış ve bilgi

istenmişti. Bu hususta verilen cevap şöyle idi: «Civarda silâhlanan Ermeni çetelerinin Mağara nahiyesine gelmesi dolayısıyla bölgedeki silâhlı Türk halkının Ermeni çetelerinin bir olay çıkarmadan koydukları ve bu durumdan korkan Mağara'daki Ermeni ahalisinin şikâyeti üzerine durumun nahiye müdürlüğünden Silifke mutasarrıflığına bildirilmiş olduğu ve bundan başka bir olay olmadığı anlaşılmıştır.» Hakikatten Emin Arslan Bey komutasındaki 500 kişilik Kuvayi Milliye bu bölgedeki Ermeni çetelerinin faaliyetlerine son vermiş bulunmakta idi.

Silifke'de güvenliği sağlayan Emin Arslan Bey, Mersin bölgesine geçti.

Fransızlar, Mersin şehrini ve iskelesini güven altında bulundurmak amacıyla civarda kıyıbaşı olarak geniş bir bölgeyi elde bulunduruyorlardı. Millî kuvvetlerin taarruzları yüzünden bu kıyıbaşı hattı bazı köyler ve tepeler kısa zamanda el değiştirmekle beraber genel olarak, Gödebes - Yalınayak - Kocavilâyet - Mezit'den gelmekteydi. Bu suretle Fransızlar Mersin iskelesi vasıtasıyla Adana bölgesinde bulunan kuvvetlerini sürekli olarak ve her bakımdan ikmal etmekte idiler. Fransızların burada takviyeli bir alayından fazla kuvvetleri vardı. Bu bölgede Kuvayi Milliye Komutanı olan Emin Arslan Bey, 1/2 Nisan 1920 gecesi, Fransızların Kıyıbaşı olarak elde bulundurduğu bölgelere baskınlar yaparak Tarsus ile bağlantısını kesti ve Mersin kuşatıldı.

Sonraki günlerde, Fransızlar kuvvetli topçu ateşlerinin desteği altında bir tabur kadar kuvvetle taarruz ederek bir çıkış hareketine girişmişlerse de başarı elde edememişlerdi. Bunun üzerine Emin Arslan Bey, Mersin'deki Fransız kuvvetleri komutanlığına ve Mersin'in Hristiyan azınlığına teslim olmaları hakkındaki bildirisinde: «Mersin'in 10.000 kişilik bir kuvvetle kuşatıldığını ve ergeç Türklerin eline geçeceğini bildiriyor, Mersin'deki Hristiyan halkının güvenliğinin sağlanacağı» vaadediliyordu.

Bir süre sonra Fransızların Mersin açıklarına getirdikleri harp gemileri ile Kuvayi Milliye'nin bulunduğu köyler ve bölgeler devamlı olarak bombardıman edilmiş ve Mersin'de-

ki kuvvetleri Fransız kıtalarıyla takviye edilerek bu kuşatmanın başarı ile sonuçlanmasına engel olunmuştu. Mersin kuşatması Kuvayi Milliye'nin bu bölgede ilk önemli muharebesi oldu.

Celibereket sancağının merkezi olan Osmaniye kasabası da Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Fransızlar, her yerde olduğu gibi Ermenilerin de teşviki ile hükümet işlerine devamlı olarak karışıyorlar ve Türk halkına zulüm ve işkence yapıyorlardı. Bu haksız işgal ve kötülükler, Osmaniye'de Kuvayi Milliye teşkilâtı çalışmalarına hız verdirdi. Fransız işgalini lânetlemek ve protesto etmek amacıyla cami meydanında (28 Mayıs 1919) toplanan halka, Fransızlar haksız ve sebepsiz olarak ateş açtılar. Neye uğradıklarını anlayamayan halk heyecan ve telâş içinde şuraya buraya dağılmaya başladılar. Kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar, kaçamayarak perişan bir halde kaldılar. Bu insanlığa uymayan davranış karşısında cami yanındaki okulu siper yapan Hacı Ali oğlu Gavur Ali, Hoca Mehmet Efendi ve diğer arkadaşları Fransızlara ateşle karşı koymak zorunda kaldılar. Türklerin bu mukabelesi üzerine biraz duraklama geçiren Fransızların ateşi hafifleyince ortada kalan çocuk da canlarını kurtarmaya muvaffak olabildiler. Bu sırada Osmaniye'nin güneyinde Ağyar'daki Hasan Paşa Müfrezesi de Osmaniye civarına gelmişti. Fransızların saldırısını duyar duymaz, taarruza başladı. Bu durumu karşısında geri çekilen Fransızlar birkaç Ermeninin evine sığınmak zorunda kaldılar. Fakat bir taraftan da Nordanfilit (bir kaç döner namlulu küçük çaplı top) ateşiyle Osmaniye Camisinin minaresini tahrip ettiler.

Her yerde olduğu gibi, vatan düşmandan kurtarılması için Osmaniye, Haruniye, Yarpuz, Bahçe, İslâhiye bölgelerinde de Kuvayi Milliye teşkil edilmiş ve gittikçe kuvvetlenmişti.

Osmaniye sancağında birçok yerlerde Kuvayi Milliye kuruldu. Kasaba merkezinde halk tarafından 25-50 mevcutlu beş Kuvayi Milliye Müfrezesi teşkil edilmişti. Bunlar; Karayığın, Nuri Efe, Yeşiloğlu, Taşçı Bekir, Süleyman Ağa Müfrezeleriydi.

Kasaba dışında ve sancak bölgesinde; İslâhiye, Bahçe İl

runiye, Yarpuz, Yanıkkışla, Çardak, Tiyek, İkiz, Kefruz, Köserli, Keyhanköprüsü; Muhacir, Tatarlı, Andrin, İnceali, İsmail, Alihan ve Ceyhan adlarında birçok Kuvayi Milliye Müfrezeleri kurulmuştu. Bunların birkaç tanesi bir araya gelir bir grup teşkil etmekteydi ve mevcutları 25 - 100 kişi arasında değişiyordu.

Ceyhan kaymakamı İbrahim Hakkı Bey de bütün Ceyhan Kuvayi Milliyesine komutanlık etmişti.

Osmaniye Kuvayi Milliyesine kadınlar da katılmışlardı. Bu arada Yanıkkışla ve Karayeğin köyleri halkından kurulan ve Kırmızı Müfreze denilen Kuvayi Milliye bölüğüne Rahime adında 25 yaşlarında genç bir kadın da savaşçı olarak katılmıştı. Osmaniye'nin Raziyeler köyünden Kösenin kızı diye çağırılan bu kadın tüfeği ile daima bölüğün önünde yürür ve bütün muharebelere katılırdı. Bu cesur ve kahraman Türk kadını onbaşılık rütbesine yükseltilmişti.

Kahraman Rahime Onbaşı 5 Ağustos 1920'de Osmaniye'de yapılan muharebede göğsünden vurularak şehit olmuştu.

Haruniye'de Kuvayi Milliye 4 Mart 1920'de kuruldu. Burası Fransızların elinde bulunuyordu. Fransızlardan iki batarya ile takviyeli iki tabur kuvveti vardı.

300 kadar mevcudu olan Haruniye Kuvayi Milliyesi kasabanın dışında bulunarak Fransızlara zaman zaman baskınlar yapıyordu. Bundan ötürü güç duruma düşen ve kayıplar veren Fransız kuvvetleri, Haruniye'nin güneyine demiryolu boyuna çekilmek zorunda kaldılar.

7 Mart 1920'de 150 kişilik bir Ermeni kuvveti, Haruniye'nin dört kilometre kuzeyinde Gökçayır bölgesine gelerek, Sabunsuyu kuzeyindeki Kuvayi Milliye'yi yok etmek istedi. Onların bu gelişini daha evvelden haber alan Kuvayi Milliye tarruz ederek iki saat kadar süren bir çarpışmadan sonra Ermeniler 15 ölü bırakarak kaçtılar. Bahçe'den gönderilen 25 kişilik Ermeni takviye kuvveti de yolda pusuya düşürülerek yok edildi.

15 Martta Fransız yiyecek koluna, Haruniye güneyinde yapılan baskınlar kayıplar verdirilerek dağınık bir halde kaçmak zorunda bırakıldı.

27 Mart 1920'de Yörük Selim Bey Maraş Kuvayi Milliyesi ve bir kaç yüz kişiyi bulan kuvveti ve iki ağır makineli tüfek ile, Haruniye bölgesine gelerek emir ve komutayı ele aldı. Bu suretle Haruniye Kuvayi Milliyesi oldukça kuvvetlenmiş oluyordu. Yörük Selim Bey buradaki Fransızlara baskınlar yaptı. Bu çarpışmada da Fransızlara çok kayıplar verdirildi. Yörük Selim Beyle beraber gelen Yıldırım bölüğünün komutanı Yüzbaşı Abdullah, çarpışmada en önde hücum ederken şehit oldu.

Fransızlardan alınan silâh, malzeme ve cephane ile Kuvayi Milliye gittikçe kuvvetleniyordu.

Kuvayi Milliye müfrezeleri devamlı olarak demiryolunu ve özellikle köprüleri tahrip ederek Antep ve Adana bölgeleri arasında ve Yarbaşı'na üç kilometre mesafede Kokarpınar köyünün güneyinde bir köprü tahrip edildi. Demiryolunu korumakla görevli ve içinde 150 kadar er olan bir Fransız zırhlı treni aynı anda bu bölgeden geçmekteyken, sökülen vidalar dolayısıyla yıkılan köprüden suyun üzerine devrildi. Esasen civarda pusuda bulunan millî kuvvetlerin baskın tarzında ateşleriyle Fransızlar yok edildi. Ancak sekiz er kurtulmuş ve esir alınmıştı. Bu çarpışmayı haber alan Fransızlar Mamure'den 300 kişilik bir kuvvetle akşama doğru çarpışma bölgesine yetişti. Ertesi günü yapılan çarpışmalarda Fransızlar bir topçu bataryasının desteğine rağmen çok kayıp vererek Yarbaşı'na çekilmek zorunda kaldı, buradan da trenle Mamure'ye döndü. Bu çatışmada da 25 Fransız eri esir ve çok sayıda ağır makineli tüfek, silâh ve cephane elde edildi. Fransız ölümleri arasında bir binbaşının cesedine de raslandı. Muharebelerde Mamure ile Bahçe arasında hiç bir lokomotif kalmadığından Fransızların bu bölgede gidiş gelişleri bir süre için durakladı.

Adana cephesinde yapılan 20 günlük mütarekeden sonra Fransızların Kayabaşı'ndaki kuvvetleri tekrar sarıldı. Bu durum karşısında Fransızlar yeniden takviye kitaları gönderdiler. Bunlarla yapılan çarpışmalarda çok kayıplar verdirildi ve birçok gereç ele geçirildi. Bu sırada 500 mevcutlu bir kuvvetle Yarbaşı'na gelen Yörük Selim Bey önceden kurulmuş

olan çemberi kuvvetlendirilmiş olmasına rağmen Fransızlar, bir çıkış hareketi yaparak önce Mamure'ye, burada da tutunamayacaklarını anlayınca Osmaniye'ye kadar çekildiler. Bu suretle Bahçe ile Osmaniye arasında hiç bir Fransız askeri kalmadı. Son çarpışmalar üç gün sürmüş ve Fransızlar, çok sayıda ölü ve yaralı vermişlerdi. Muharebelerde geri çekilebilen Fransız kuvvetleri demiryolunun iki tarafındaki yeni yetişmiş ve henüz biçilmemiş buğday ve arpa ürünlerini tamamen yaktılar.

Haruniye bölgesinde bütün Kuvayi Milliyeyi emrine alan Yörük Selim Bey, Osmaniye'ye gelerek yedi gün süren çarpışmalar yapmasına rağmen Fransızlar, Osmaniye'den tamamen atılamadı. Birkaç gün sonra da Yörük Selim Bey İslâhiye cephesine gönderildi. Haruniye'de yalnız yerli milli kuvvetler kaldı.

Maraş'taki Fransız kitaları takviye ediliyordu. Bu arada bir bölükten fazla Cezayirli askerle bir batarya da topçu gelmişti.

Fransızlar, işgal ettikleri yerleri ve binaları berkitiyorlar, kışla, depo ve kârgir binaların etrafı hendeklerle ve telörgü engelleriyle çeviriyorlardı. Ayrıca bir de uçak iniş pisti hazırlanmaya başlanmıştı.

Fransız birliklerindeki Ermenilerle yerli Ermeniler, Türklerle karşı hareket etmekte ve camilerde namaz kılanları toplu bir halde bombalamak için fırsat kollamakta idiler.

Ermeni alayına bağlı askerlerden başka Maraşlı Ermeni gençlerinden birçokları da Fransız ordusuna katılıyorlardı. Bunlar kışla meydanında devamlı eğitim görmekte ve askerlik bilgilerini arttırmakta idiler.

Maraşlılar, bu olaylar karşısında vatanlarının kurtarılması için harekete geçmenin zamanı geldiğini ve bu amaçla esaslı teşkilât yapmak gerektiğini kavramış bulunuyorlardı. Bir taraftan kendi aralarında teşkilâtlanırken diğer taraftan da durumu Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e bildirerek gerekli direktifler almaya başlamışlardı. Fakat beklenen direktiflerin gelmesi gecikiyor, bazen de hiç cevap gelmediği oluyordu. Çünkü Fransızlar, telgraf ve posta işlerine san-

sür koymuşlardı. Buna rağmen, vatansever posta ve telgraf memurları Heyeti Temsiliye Başkanı ile olan haberleşmelerin bir kısmını sansürden kaçırarak gizlice ve son derece beceriklilik ve fedakârlıkla yerlerine ulaştırmaktan çekinmiyorlardı.

27 Kasım 1919'da cereyan eden bayrak olayından iki gün sonra, gece yarısı Veziroğlu Mehmet'in evinde toplantı yapan Maraş yurtseverleri, Maraş'ın kurtarılması hazırlıklarını geliştirmek için ilk kez sekiz kişilik bir heyet seçilmesine karar verdiler. Kurul üyeleri ayrı ayrı; «Milletin ve vatanın selâmeti uğrunda fedayi can edeceğime ve meşru millî teşkilâtımıza karşı hainlik edenlerin velev öz kardeşimiz olsa dahi idamına ve sır saklayacağıma Vallâhi ve Billâhi» şeklinde and içtiler.

Bu kurul toplantılar yapıyor ve kararlar alıyordu. Heyet, zamanla genişlemiş ve mevcudu 35'e kadar yükselmişti.

İkinci toplantıda geçici bir yönetmelik hazırlanarak çoğaltıldı ve dağıtıldı. Bundan sonra heyeti merkeziyeden gelen yönetmelik ile bildirge de tedarik edilerek faaliyete başlanmış oldu.

Diğer taraftan Maraş'ın Şekerli ve Hatuniye semtinde de başka bir heyet faaliyete geçmiş bulunuyordu. Bu çalışmaların Fransızlar tarafından anlaşılmaması için geniş teşkilât yapmak tehlikeli görüldüğünden, Maraşlılar, semt semt hareketine geçmişlerdi. Önceleri birbirlerinin bu çalışmalarından haberleri yoktu.

Yaptıkları toplantılar sonunda şehir; «Bayazıtlı, Rastebaiye, Kayabaşı, Divanlı, Ademli, Şekerli, Hatuniye, Ekmekçi ve Dere içi» adlarından on semte bölünmüş ve her biri için birer şube heyeti teşkil edilmişti. Ayrıca şube heyeti başkanlarından ibaret 10 kişilik bir de merkez heyeti vardı. Bu teşkilât kazalara ve Antep'e bildirilerek buna göre teşkilât yapılması öğüdü verildi. Heyetin Merkezi Ulucami Medresesi idi. Bu suretle Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş oldu (29 Kasım 1919). Köylere ayrı ayrı adamlar gönderilerek oralarda da teşkilât yapıldı.

Maraş ve dolaylarında merkez teşkilâtına bağlı olmak üzere yeteri kadar şube kurulacak ve bu şube teşkilâtı bölgelerinde ne kadar halk varsa davet edilecekti.

Teşkil edilen kurullar, bölgede mevcut silâh ve cephane ile silâh kullanabilecek erlerin kayıtlarını düzenliyordu.

Hazırlanan bu kayıtlar gereğince sayısına göre gruplara ayrılıyor ve her gruba komutan olarak bir çavuş ve iki onbaşı atanıyordu. Bunlar, askerlikte aynı rütbeyi almış değerli ve yetenekli olanlardan seçiliyordu. Çavuşlar grup komutanı, onbaşılar da komutan yardımcısı idiler. Her dört grup birleştirilerek gruplar komutanlığı teşkil edildi. Bunlar da yedek subay veya söz geçirebilen kimselerden seçilmişti.

Gerektiğinde silâhsız halk, evlerine çekilerek Müdafaa-i Hukuk Merkezlerinden alacakları emirleri bekliyecekti.

Şubeler ve gruplar arasında tam bir anlaşma sağlanmıştı. Birbirleriyle bağlantı için yollar ve ulaştırma araçları konusunda ellerine krokiler verilmiş bulunyordu.

Silâhlı mücahitler, silâh başına emrini aldığı zaman bunu eksiksiz olarak ve büyük bir dikkat ile yapmak zorundaydı.

Teşkilât tamamlanınca Heyeti Merkeziye ve hükümete başvurarak vatanın kurtarılması için her türlü mücadeleye hazır olduklarını bildirdiler.

Sancak merkezlerinde merkez heyeti, ilçe merkezlerinde de bir şube veya bölge heyeti teşkil edildi. İlçe merkezinde bir başkan ve beş üyeden ibaret bir kurul vardı.

Genel olarak köylerde ve özellikle büyük köylerde, bu teşkilât tamamlanmış, bir başkan ile iki üyeli bir Müdafaa-i Hukuk kurulu teşkil edilmişti.

Bu teşkilât mahalli idare gelirleri ve daha çok halkın yaptığı özel yardımlarla besleniyor, ihtiyaçları tamamlanıyor ve devam ettiriliyordu.

Maraş'da, İstiklâl Harbinde, diğer bölgeler ve şehirler halkı gibi, Kuvayi Milliyeyi kendi bünyesinde teşkil etmişti. Diğer yerlerde olduğu gibi, buraya da askerî yardım yapılması, hükümetin içinde bulunduğu politik durumdan ötürü mümkün olamıyordu. Esasen terhis edilmiş ve memleke-

tin muhtelif yerlerine dağılmış, mevcutları ve birlikleri azalmış olan bölgedeki askerî birlikler hangi olaya yardım edeceğini kestiremez bir hale gelmişti. Bunu yapmak istemesine rağmen elinde yeter kuvvet ve malzemesi de yoktu.

3. Kolordunun 24 Aralık 1919 gün ve 1478 sayılı şifresinde bu durum şöyle açıklanıyordu :

«Fransızların Maraş, Antep ve Urfa sancaklarındaki kuvvetlerini azar azar arttıracak işgali olup bittiye getirmeye çalışmakta oldukları anlaşılıyor. Barışın arifesinde bahsedilen bölgede yıkılmaz ve sarsılmaz bir millî varlık görüldüğü takdirde, bir silâhlı ayaklanma karşısında, milletlerine karşı sorumluluk yüklenmemesi için bazı iktisadî imtiyazlar vesaire ile yetinmek istemeleri hatıra gelebilir. Kolorduca bu bölgedeki teşkilâtın kuvvetlenmesine çalışılmakla beraber bu işi idare debilmek için fedakâr ve çalışkan komutan ve subaylara lüzum görülmektedir. 5 ve 15. tümenler, böyle kudretli ve hizmete hevesli birer astsubay ve ikişer subayı izinle bu bölgeye geçici olarak gönderecek ve adlarını bildireceklerdir.»

Görülüyor ki, kolordu ancak subay vererek gerekli yardımı yapabilecek durumdaydı. Gerçekte kolordunun alayları Sivas, Amasya, Tokat, Samsun, Kavak ve Havza'da bulunmakta ve bu alaylar da Pontus çetelerine karşı bölgenin güvenliğini sağlamaya çalışmakta idiler.

Antep'de de bu vatan parçasının savunulması için çalışmaya ve teşkilâtlanmaya karar veriliyor ve durum sık sık Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e bildiriliyordu.

Önce «Cemiyeti İslâmiye» adı altında bir cemiyet kurulmuştu. Bu teşkilât Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in direktifinden sonra Kuvayi Milliyeyi kuracak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştı.

Yüzbaşı Ali Saip, Mutasarrıf ve Urfa ileri gelenlerinden bazı kimselerle anlaşarak 29 Aralık 1919'da Urfa'da Kuvayi Milliye teşkilâtını kurdu.

Yüzbaşı Ali Saip, Mutasarrıf ve Urfa ileri gelenlerinden bazı kimselerle anlaşarak 29 Aralık 1919'da Urfa'da Kuvayi Milliye teşkilâtını kurdu.

Bundan sonra aşiret reislerine mektuplar gönderildi. Hepsinden olumlu cevaplar alındı. Özellikle Aneze aşireti Reisi Hâcim, emre hazır olduğunu ve bütün kuvvetiyle bu kutusal amaç için çarpışacağını bildiriyordu.

Bu hazırlıklar için Sivas'ta bulunan Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal ile temasa geçilerek kendilerine bildirildi.

Urfa'da millî kurtuluş hazırlıkları şöyle tasarlanmıştı :

1 — Urfa bölgesi kamuoyunun, kurtuluş savaşı için tek düşünce halinde hazırlanması.

2 — Esas direnme kuvvetini teşkil eden aşiret başkanlarıyla gerekli anlaşmayı yaparak millî kuvvetlerin hazırlanması ve teşkil edilmesi.

3 — Urfa hışhanesindeki tutuklu gençlerin çıkarılması sağlanarak silâhlandırılması ve kurtuluş için kullanılması.

Bu amaçla aşiret başkanlarına, Ali Saip imzasıyla bir bildiri yapıldı.

Bu bildiride, Fransız ve Ermenilerin yaptıkları insanlığa yakışmayan hareketler karşısında, bütün Türk milletinin birleşmesi ve mücadele etmesi isteniyordu.

Bu sıralarda Maraş ve Antep'de millî hareketi idare etmekte olan Kılıç Ali Beyden de 11/12 Ocak 1920'de yazılmış şöyle bir telgraf gelmişti :

«Düldül dağlarında seyahat eden Aydınoglu Tufan Bey tarafından size tanıtılan Kılıç Ali benim. Urfa durumuna, hazırlık derecesine, heyetin kimlerden ibaret olduğuna ve düşman kuvvetlerine dair vereceğiniz bilgiyi sabırsızlıkla bekliyoruz. Haberleşmemizin Antep Müdafaa-i Hukuk Heyeti vasıtasıyla yapılmasını.»

Urfa'da yapılacak millî ayaklanma hareketi, Antep ve civarındaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine de bildirildi. Bu hareketin başarı ile sonuçlanması için Millî aşireti ile Aneze aşiretinin de katılması gerekli görünmekte idi. Fakat bu aşiretlerden de henüz haber alınamamıştı. Bu durum karşısında millî ayaklanmanın 18 Ocak 1920 tarihine bırakılması kararlaştırıldı.

Urfa Jandarma Tabur Komutanı Ali Saip'in aşiret başkanlarıyla olan temasları, Fransızlar tarafından duyuldu. Bu sebeple Ali Saip, yakalanmamak için birkaç arkadaşıyla 16 Ocak 1920 gecesı gizlice Diyarbakır'a gitmek zorunda kaldı.

Bu olay kurtuluş hareketini bir süre daha geciktirtmiş bulunuyordu. Fakat Urfa heyetinin civarındaki aşiret başkanlarıyla ve Diyarbakır'da kolordu komutanı ile görüşmüş olması hazırlıkların daha iyi düzenlenmesine yaradı.

22 Eylül 1919'da Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal gönderdiği bir bildiri ile memleketin her tarafında kurulmakta olan Müdafaaı Hukuk Cemiyetinin çalışmaları ve millî kurtuluş hareketinin başlamış olduğunu bildiriyordu. Bu bildiri üzerine, Kilis'de kurulan Cemiyeti İslâmiye, Müdafaaı Hukuk Cemiyeti adı altında Yüzbaşı Kâmil (Albay Polat) Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal tarafından önce Maraş'a gönderildi. Buradan Kilis'e gelen Polat Bey ileri gelen kimselerle görüşmesiyle, Kilis'te Cengin ve Tilhabeş köyü ile daha başka yerlerde merkezler açılarak Kuvayi Milliye kuruldu. Bunu haber alan Fransızlar, Cengin ve Tilhabeş köylerini basarak yakıp yıktılar. Cengin köyünden kaçan Kuvayi Milliye kurulu Sitroz köyüne ve oradan da Burç ve Lohan köylerine yerleşerek vazife görmeye devam etti.

Kilis içinde Antep ve Maraş'ta olduğu gibi Kuvayi Milliye bir süre faaliyet gösteremedi. Çünkü Kilis Fransızların devamlı olarak büyük kuvvetlerinin bulunduğu yerdı.

18 Şubat 1920'de Kilis - Antep yolu üzerinde Fransız yiyecek kollarına baskın yapıldı.

İstiklâl savaşının sonuna kadar Kilis - Kürt dağları ve Antep ile Maraş güney bölgesinde Polat Paşa diye çağrılan Polat Bey ve arkadaşları devamlı olarak baskınlar yapmışlardı.

Bu çalışmalardan ötürü Polat Beye Kilis Belediye Meclisinin 13 Ocak 1924 tarihli kararıyle Kilis Fahri Hemşehriliği ünvanı verilmiştir.

Ayrıca Gaziantep vilâyeti genel meclisi tarafından 5 Kasım 1927 günü Kilis kasabasına bağlı Mümbiç bucağı (Polateli) ve aynı nahiye içinde Cerik köyü (Polateli) namı ile adlandırılmıştır.

ANKARA MERKEZ OLUYOR

Sivas Kongresinin sona erdiği günlerde, Mustafa Kemal Paşa, millî hareketin merkezinin neresi olması gerektiğini düşünmeye başlamış ve Ankara'yı bu maksat için uygun bulmuştu. Çünkü, Heyeti Temsiliyenin, doğu vilâyetlerinden çok batı vilâyetlerine ve özellikle İstanbul'a yakın bir yerde bulunmasını zorunlu görüyordu. Doğuda henüz çok yakın bir tehlike yoktu. Bir Ermeni taarruzuna karşı 15. Kolordu hazırıktı. Buna karşılık, batı ve güneybatı vilâyetleri düşman işgaline girmişti. Batı cephelerinde değişik biçimde bir takım kuvvetler, değişik yollardan düşmanla çarpışmaktaydılar. Bunlarla ilgilenmek ve kuvvetlere bir çekidüzen vermek gerekmekteydi. Mustafa Kemal Paşanın kendi deyimiyle : Usul ve kaide şudur ki, genel durumu sevk ve idare sorumluluğunu yüklenenler en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunurlar. Şüphesiz, bu yakınlığın da bir ölçüsü olmalıydı. Cephelerle uğraşacağız diye Heyeti Temsiliye, Balıkesir, Nazilli veya Afyonkarahisar'ına gidemezdi. En uygun yer Ankara idi. Bu sebeple, Sivas kongresinden istenilen sonuç alındıktan ve Sivas'ta yapacak bir iş kalmadıktan sonra, aşağıda açıklayacağımız yeni gelişmelerin de zorlaması ile, Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları ile beraber 18 Aralıkta Sivas'tan ayrıldı. Bu duruma göre, Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta 3,5 ay kalmış oluyordu.

Heyeti Temsiliye Ankara'ya gidecekti, fakat yolculuk için paraya, benzine, otomobil lâstikine ihtiyaç vardı. Son günlerde kahve ve çaya kullanılmak üzere şeker almakta bile sıkıntı çekiliyordu. Hareketten birkaç gün önce, yol hazırlığı konusunda, Mustafa Kemal Paşa ile Müfit Bey arasında aşağıdaki konuşma geçmişti :

Mustafa Kemal Paşa — Günler yaklaştı, hazırlık nasıl?
Mazhar Müfit — Ne hazırlığı, para nerede?

Mustafa Kemal Paşa — (Biraz düşünerek) Marifet onu bulmakta...

Mazhar Müfit — Bulduğum çareleri kabul etmiyorsunuz.

Mustafa Kemal Paşa — Bankalardan, Rejiden filân para almak mı?

Mazhar Müfit — Ben başka çare bulamadım. Varsa söyleyiniz.

Mustafa Kemal Paşa — Bankalardan olmaz, düşmanları-mıza yeni bir propaganda ucu veremeyiz. Bankaları soyuyor-lar diye söylemedikleri kalmaz. Başka bir şey düşünelim.

Mazhar Müfit — Pekâlâ, Heyeti Temsiliye namına değil, şahsım adına herhangi bir bankadan istikraz yapamaz mı-yım?

Mustafa Kemal Paşa — Anlamadım. Ne suretle ve han-gi bankadan?

Mazhar Müfit — Osmanlı Bankası direktörü Mösyö Os-kar Şimit pek eski ahabımdır. Türk dostu bir zattır. Ben on-dan şahsım adına 1.000 lira istikraz edeceğimi kavî olarak ümit edioyruz. Bu da caiz değil mi?

Mustafa Kemal Paşa — Peki, şahsım namına ne demek, ne imza atacaksın?

Mazhar Müfit — Bitlis Sabık Valisi Mazhar Müfit imza-sı ile.

Mustafa Kemal Paşa — Böyle olabilir; fakat Kuvayi Mil-liye, Heyeti Temsiliye isimleri senette kat'iiyen her ne suret-le olursa olsun yazılmamalı.

Mazhar Müfit — Tabii.

Mustafa Kemal Paşa — Bu parayı sen alacaksın, hepimi-ze sarfedeceksin, ödemekte müşterek olacağız, değil mi?

Mazhar Müfit — Bu da pek tabii; birbirimize iane vere-cek vaziyette değiliz.

Mustafa Kemal Paşa — Bu şekil aklıma mülâyim geliyor; bırak ki yine bankadan Mazhar Müfit para almış demiyecek-ler, Heyeti Temsiliye almış diyecekler ya, artık bu kadarı da fazla bir vehim olur.

Mazhar Müfit Bey Erzurum'dan beri, Mustafa Kemal Pa-sa karargâhının ve Heyeti Temsiliyenin vekilharçlığını yap-

makta olduğu için, benzin ve lâstik tedariki ile de uğraşmaya başlamıştı. Sivas'taki Amerikan okulu müdiresi hanımla tanışıp dostluk kurduğundan, hareketten önceki günlerde onun ziyaretine gitmiş ve iki çift dış ve iç lâstik ile altı teneke benzin temin etmişti. Bayan direktör, büyük bir dostluk gösterisi içinde, bunları hediye etmişti. Sivas'taki Amerikan okuluna pek centilmence davranıldığı için teşekkür borçlu olduğunu söylüyordu. Mazhar Müfit Bey, parasını verelim diye ısrar ettikçe (verecek para da yoktu ya), bayan direktör, hediye diye direniyordu. Neticede, lâstikler ve benzin hediye olarak kabul edildi ve Amerikalı bayan, Mazhar Müfit Beye ayrılırken şöyle dedi :

— Kuvayi Milliye'nin yağmacı, çapulcu olmayıp, tamamen vatanı kurtarmak için çalıştığını anladım. Mustafa Kemal Paşaya teşekkürlerimin bildirilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal Paşa, bu hediye meselesini öğrenince kuşulanmıştı. Hediye diye verip, sonra döneklik yaparak Amerika'ya Türkler lâstikleri ve benzini zorla aldılar, tarzında bile direbilirler diye düşünmekteydi. Mazhar Bey'e, alınan malların parasının ödeneceğini Amerikalı bayan direktöre yazı ile bildirmesini tavsiye etti. Çünkü, yazıya yazı ile cevap verilecek ve elde bir belge bulunacaktı. Ve böyle yapıldı.

Dokuz gün süren Ankara yolculuğunun ayrıntılarını anlatmıyacağız. Yalnız, Ulusal Kurtuluş Savaşını yönetecek olan lider ekibinin para yönünden nasıl bir durumda olduklarını daha iyi belirtmek için, yolculuğun ilk konak yerinde geçen bir konuşmayı nakledeceğiz.

Kafile biraz dinlenmek ve ısınmak için bir köy kahvesinde durmuştu. Çaylar içiliyordu. Mustafa Kemal Paşanın aklına birdenbire para meselesi takıldı. Çünkü, Sivas'tan hareket etmeden önce, Mazhar Müfit Beyin Osmanlı Bankasından düşündükleri istikrazı yapıp yapmadığını sorup öğrenememişti. Bu merakla kahveden dışarı çıktı ve çıkarken Mazhar Müfit Bey'e de çıkması için işaret verdi. Kahvenin önünde aralarında şu konuşma geçti :

— Yahu para alabildin mi?

— Aldım ama, öyle 1.000 lira değil, ancak yolluk miktarı.

— Bizi Ankara'ya kadar götürebilir mi? Yeter mi?

— İsrâf etmezsek yeter gibi.

— Yolda israf ne demek azizim?

— Şuna on lira, buna beş lira bahşış ver diye para sarfetmemek demek.

— Güzel ama, yatacağımız yerlerde hizmet edenlere bahşış vermiyelim mi?

— Tabii vereceğiz, fakat miktarını bana bırakınız. İki lira verilecek yerde on lira veremeyiz. Kime verilmesini sizden sorarım, fakat miktarını ben tayin ederim.

— Tamam, muvafık.

Heyeti Temsiliye 27 Aralık 1919 Cumartesi günü Ankara'ya vardı. Mustafa Kemal Paşadan başka Heyeti Temsiliye üyesi olarak Ankara'ya gelenler üç kişiydi : Rauf, Mazhar Müfit ve Hakkı Behiç Beyler. Diğer üyeler, başlamış olan mebus seçimleri veya başka sebeplerle Ankara'ya gelememişlerdi. Rauf ve Hakkı Behiç Beyler de yakında mebus seçilerek İstanbul'a gidecekler ve Mustafa Kemal Paşanın yanında Heyeti Temsiliye üyesi olarak yalnız Hakkı Behiç Bey kalacaktı.

Ankarahlılar, Mustafa Kemal Paşayı ve Heyeti Temsiliye-yi o günün şartları içinde görülmemiş bir törenle karşılamışlardı. Padişahın ve Hükümetin âsî ilân ettiği ve ordu ile ilişkisini kestiği bir paşayı böylesine bir törenle karşılamak için, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve Ankara Valisi Yahya Galip Bey ellerindeki bütün imkânları kullanmışlardı.

Mustafa Kemal Paşa, hemen o gece Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya geldiğini bütün teşkilâta aşağıdaki telgrafla bildirdi :

«Sivas'tan Kayseri tarikiyle Ankara'ya hareket eden Heyeti Temsiliye bütün güzergâhta ve Ankara'da büyük milletimizin hâr ve samimî tezahüratı vatanperveranesi içinde bugün muvasalat eyledi. Milletimizin gösterdiği eseri vahdet ve azim, memleketimizin temini istikbâli hakkındaki kanaatleri lâyetezelzel bir surette tarsin edici mahiyettedir.

Şimdilik Heyeti Temsiliye merkezi Ankara'dır. Takdimi hürmet eyleriz efendim.

*24 Kânunuevvel 1335 Ankara
Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal»*

Heyeti Temsiliye Ankara'ya muvakkaten gelmiş değildi. Fakat, çeşitli yorumlara yol açmamak için Heyeti Temsiliye Merkezinin «şimdilik» Ankara olduğu ilân edilmişti.

Heyeti Temsiliye Merkezinin Ankara'ya nakledilmesi önemli bir olaydı. Çünkü Heyeti Temsiliye Merkezi olan Ankara, kısa bir süre sonra millî hükümetin, zaferdan sonra da Cumhuriyet Hükümetinin merkezi olacaktı. Bu önemli olayı daha iyi değerlendirebilmek için, biraz geriye dönerek, Sivas'ta yapılan kumandanlar toplantısını gözden geçirelim.

SİVAS'TA YAPILAN KOMUTANLAR TOPLANTISI

Sivas Kongresinden sonra Anadolu'nun İstanbul'la her türlü münasebetleri kesmesi Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesine ve onun yerine millî harekete daha yakın kişilerle Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasına yol açmıştı. Bunun sonucu olarak da, yeni hükümet, Bahriye Nâzırı Salih Paşayı Amasya'ya gönderiniş ve hikâyesini naklettiğimiz Amasya Mülâkatı yapılmıştı. Bu pazarlığın Millî Harekete kazandırdığı en büyük başarı, Hükümetin millî hareketi resmen tanıması ve seçimlerin yapılmasını kabul etmesi idi. Gerçekten hükümet, taahhüdüne uyarak seçimlerin yapılması için emir vermişti. Fakat, ortada bir tartışma konusu kalmıştı: Meclis İstanbul'da mı, yoksa Anadolu'nun başka bir yerinde mi toplanacak? Hükümet, tabii olarak, devletin başkenti olan İstanbul'u tercih ediyordu. Heyeti Temsiliye üyelerinde bu hususta bir fikir birliği yoktu. Mustafa Kemal Paşa meclisin İstanbul'da toplanmasına kesin olarak karşı idi. İstanbul'da toplanacak bir meclisin hiçbir iş yapamayacağına inanıyordu. İşgal kuvvetleri veya Padişah bu Meclisi her zaman dağıtabilirdi. Fakat, bunu anlatmak güçtü. Mustafa Kemal Paşa meseleyi bir karara bağlamak için kumandanları Sivas'ta bir toplantıya davet etti. 16 - 29 Kasım 1919'da yapılan kumandanlar toplantısına Erzurum'dan 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Ankara'dan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Konya'dan 12. Kolordu Kumandanını temsilen Kurmay Başkanı Şemsettin Bey ve Sivas'tan 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey katılmışlardı. Kumandanlar bazen kendi aralarında ve daha çok Heyeti Temsiliye ile birlikte yaptıkları toplantılarda aşağıdaki gündemi görüşmüşlerdir :

1 — Mebusan Meclisinin toplanma yeri.

2 — Mebusan Meclisi toplandıktan sonra Heyeti Temsiliyenin ve millî teşkilâtın alacağı şekil ve faaliyet tarzı.

3 — Paris Sulh Konferansının Türkiye hakkında alacağı olumlu veya olumsuz bir karara karşı takip edilecek bir hareket tarzı.

Gündemin bilhassa ikinci maddesi çok önemliydi. Seçimler yapıp meclis toplandıktan sonra Heyeti Temsiliyenin bir fonksiyonu kalacak mı, yoksa Heyeti Temsiliye ve millî teş-

kilât dağılacak mı? Ayrıca, kongre çalışmalarını bitirip çoktan dağılmış olduğuna göre, Heyeti Temsiliye Sivas'ta mı kalacaktı, yoksa Heyeti Temsiliye merkezi başka bir yere mi nakledilecekti? Bütün bunlar, 13 gün süren toplantılarda enine boyuna tartışılmıştı. Kâzım Karabekir Paşa, Heyeti Temsiliyenin değil Ankara'ya gitmesi, Sivas'ın batısına geçmesine taraftar değildi. Fakat şartlar, Heyeti Temsiliyenin hem İstanbul'a, hem de batı cephesine daha yakın bir merkeze naklini gerektiriyordu. Neticede doğru olan karar alındı. Mustafa Kemal Paşa, yalnız, meclisin Anadolu'da bir yerde toplanması fikrini kabul ettirememişti. Kumandanlar toplantısında alınan kararlar aynen şöyledir :

«1 — Meclisi Millînin İstanbul'da içtimaindaki mehazir ve mehalike rağmen, hükümet-i seniye'nin hariçte içtimaina ademi muvafakati yüzünden ve memleketi buhrana düşürmekten içtinaben, İstanbul'da içtimai zarureti kabul edildi. Ancak atideki tedabirin ittihazı lüzumu takarrür etti :

a) Bilûmum mebusları vaziyet hakkında tenvir ile münferiden mütalâalarını talep etmek;

b) Mebuslar, İstanbul'a gitmeden evvel Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak Meclisi Millînin İstanbul'da içtimaina nazaran gerek İstanbul'da ve gerek hariçte alınması lâzım gelen emniyet tedabirini ve programımızın esasatını müdafaa edecek kuvvetli bir grubun vücuda getirilmesi esbabını tezekkür ve teemmül eylemesi;

c) Teşkilât-ı cemiyeti, süratle teşmil ve tarsin için koldu kumandanlarının, mıntika kumandanları ve ahziasker rüesası vasıtasıyla delâlet-i seriai fiiliyede bulunmaları;

d) Bircümle rüesayı memurin-i mülkiyeden her ihtimale karşı, Teşkilâtı Millîyeye sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin vesait-i mevcudiyetleriyle teşkilât-ı cemiyeti, taazzuv ettirmeye sürat-i tevessüllerini talep etmek.

2 — Meclisi Millî İstanbul'da içtima ettikten sonra, mebusan, emniyet ve serbesti-i tam ile ifayî vazife-i teşriiye eylemekte olduklarını teyit edeceği güne kadar Heyeti Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak vazife-i millî-

yesine devam edecektir. Ancak bilcümle livalardan ve mebus olan zevattan intihap edilmek üzere birer ve vilâyet ve müstakil livalardan ikişer zatın, nizamnamenin sekizinci maddesine istinaden Heyeti Temsiliye âzası olarak Eskişehir kurbünde cem edilerek, vaziyetin tavrı ve Meclis-i Mebusanda sureti hareketin takriri tezekkür edilecektir. Bu sebeple Heyeti Temsiliye dahi mahall-i mezkûre intikal edecektir. Bu içtimâ müteakip Heyeti Temsiliye suret-i münasibede takviye olunduktan sonra, diğer zevat İstanbul'a Meclisi Millîye gideceklerdir. Heyeti Temsiliyenin, vazifeye devam ettiği müddetçe teşkilât-ı millîyenin şekli ve tarz-ı faaliyeti, nizamnamede münderiç olduğu gibi olacaktır.

Meclis-i Mebusan emniyet-i mutlaka içinde bulunduğunu teyit ettiği zaman, Heyeti Temsiliye, nizamnamede mevcut selâhiyetine istinaden, Umumi Kongreyi içtimaa davet ederek on birinci madde mucibince cemiyetin alacağı vaziyet-i âtiyenin takarrürünü, Kongrenin kararına terk edecektir. Kongrenin mahall-i içtimâ ves uret-i inikadı o zamanki ahval ve icabata tabi olacaktır. Kongrenin davet olduğu zaman ile inikadı arasında geçecek müddet zarfında Heyeti Temsiliye, hükümet-i merkeziye ve Meclisi Mebusan riyaseti ile mecburiyeti katiye görmedikçe münasebat-ı resmiyede bulunmaz.

3 — Paris Sulh Konferansı, hakkımızda menfi bir karar verdiği ve hükümet ve Meclisi Millîce kabul ve tasdik edildiği halde vesait-i seria-i münasibe ile irade-i millîye bilistince nizamnamede musarrah olan esasatın istihsaline çalışılacaktır.»

Bu kararı imzalayanlar şunlardı :

Mustafa Kemal Paşa, Rüstem Bey (aslen Polonyalı olan Alfred Rüstem Osmanlı tebaası olmuş, Karadağ ve Amerikan elçiliklerinde bulunmuş bir kimse olup, İstanbul'dan kaçarak Sivas'a gelmişti. Heyeti Temsiliye âzası değildi, müşavir olarak Mustafa Kemal Paşaya yardım etmekte idi), Mazhar Mîfit Bey, Rauf Bey, Hüsrev Bey, Hakkı Behiç Bey, İbrahim Sırrı Bey, Bekir Sami Bey, Kara Vâsıf Bey, Ömer Mümtaz Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Albay Selâhattin Binbaşı Şemsettin.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN DİKKATİ BATI ANADOLU'YA ÇEVİRİLMİŞTİ

Sivas Kongresinden ve özellikle Amasya anlaşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa Batı Anadolu ile daha çok ilgilenmeye başlamıştı. Bundan evvelki bölümde belirttiğimiz gibi, Güney Anadolu ile ve Güney Cephesi ile de ancak bu sıralarda ilgilenebilmişti. Şimdi, bütün dikkati Batı Anadolu cephesine çevrilmiş olduğu halde, bu cepheyi Heyeti Temsiliyeye, daha açıkçası, kendisine bağlamak istiyordu.

İşgallerin başlamasından 1919 yılı sonlarına kadar ordu mukavemet hareketlerine resmen karışmamış, gerek Kuvayi Milliye, gerekse Müdafaai Hukuk teşekküllerine el altından yardımcı olmuştu. Fakat ordunun millî harekete açıkça karışmaması, hareketin bir birlik ve bütünlük sağlamasını güçleştiriyordu. Batı Cephesi büyük bir dağınıklık içindeydi. Cephenin bir kumandaya bağlanması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşanın önemle üzerinde durduğu meselelerden biri buydu. Öte yandan, Müdafaai Hukuk Teşekküllerine de bir çeki düzen verilmeliydi. Sivas Kongresi bütün Türkiye'yi temsilen toplanmış, «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti» adını almıştı. Halbuki Batı Anadolu'da, Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli'de kongreler yapılmaktaydı. Bunların «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»ne bağlanmaları ve Cemiyetin teşkilâtı olmayan yerlerde şubeler açılması millî hareketin bütünlüğü bakımından zorunlu idi. Mustafa Kemal Paşa bütün bu meseleleri Sivas'ta yapılan Heyeti Temsiliye ve Kumandanlar toplantısında ortaya atmış ve yukarıda verdiğimiz karar suretinde görüldüğü üzere, kararınb irinci maddesinin (c) bendinde Cemiyet - Ordu işbirliği esas kabul edilmişti. Bu suretle ordu ilk defa Müdafaai Hukuk teşekkülleri ile açıkça meşgul olacak ve Ordu - Halk işbirliği gerçekleşecekti.

Batı Cephesini bir kumandaya bağlamak için henüz Sivas Kongresi devam ederken, Mustafa Kemal Paşanın tekli-

fi ve kongre kararı ile 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Garbî Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığına tayin edilmişti. Ali Fuat Paşanın bütün gayretlerine rağmen, Batı Anadolu'daki millî kuvvetleri bu kumanda makamına bağlamak henüz mümkün olamamıştı. 1919 Ekimi sonlarından oğru Heyeti Temsiliyenin yeni bir kararı ile, bu defa Refet Paşa Batı Cephesine gönderilmiş ve bir kumanda birliği sağlanmaya çalışılmıştı. Albay Refet Bey Kasım ayı ortalarına doğru Nazilli'ye gelerek tek kumanda düzeninin kurulabilmesi imkânını incelemeye başlamıştı. Salihli, Akhisar ve Soma bölgelerini gezdikten sonra Balıkesir'e de giderek durumu inceleyen Refet Bey verdiği raporda, batı cephesinin bir kumanda makamına bağlanmasının daha uzunca bir süre mümkün olmadığını bildirmişti.

Yine bu sıralarda, Mustafa Kemal Paşa, Balıkesir'de Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey'e yazdığı bir telgrafta «Cephe ve muhareben noktai nazarından olan teşkilât hakkında tenvir buyurmanızı rica ederiz. O mıntıkanın icaplarına göre millî ve askerî teşkilâtın birleştirilmesi hususunda himmeti biraderîleri mercudur.» demekteydi. Fakat, 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım'ın Heyeti Temsiliyeye yazdığı bir yazıda, kendi bölgesindeki Reddi İlhak Heyetlerinin varlığından, Balıkesir ve Denizli'de yapılacak kongrelerden bahsettiği halde, Sivas Kongresi kararlarının uygulanması konusuna hiç değinmemesi Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliyede endişe yaratmıştı.

Bu genel görünüş içinde Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliyenin ordu birlikleri ile ilişkileri şöyleydi :

Erzurum'daki 15. ve Ankara'daki 20. Kolordular tamamen Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile her konuda sürekli irtibat halindeydi.

Diyarbakır'daki 13. Kolordu, Kumandanının özelliği dolayısıyla, Heyeti Temsiliyeden çok, İstanbul'a bağlı bir durumdaydı. Heyeti Temsiliyenin yazılarına cevap vermekle beraber, Kolordu Kumandanı, Harbiye Nezareti ve Genelkurmayın emirlerine göre hareket ediyordu.

Konya'daki 12. ve Bandırma'daki 14. Kolordular ve bunların bazı tümenleri Heyeti Temsiliye ile yazışma yapmakla beraber, durumları 15. ve 20. Kolordular kadar güven verici değildi. Edirne'deki 1. Kolordu ile İstanbul'daki 25. Kolordu, düşman işgall bölgesinde bulundukları için ayrı bir özellik taşıyorlardı. Bunlarla çok dolaylı olarak, zayıf bir irtibat mevcuttu.

Mustafa Kemal Paşanın Heyeti Temsiliyeye bağlamak istediği bu kolorduların, yani bütün Türk Ordusunun 1 Kasım 1919 tarihindeki kuvveti de şöyledir :

Subay	4648	
Er	48707	(Muamele memuru ve Ast-subaylar dahil)
Hayvan	21526	
Silâh		
Piyade tüfeği	58110	
Ağır makineli tüfek	313	
Top	345	
Araç		
Araba	3088	
Binek otosu	62	
Kamyon	300	

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye ile birlikte Ankara'ya gelip yerleştikten sonra, Trakya'daki kolordu da dahil olmak üzere bütün orduyu millî hareketin içine sokmak için büyük bir dikkat ve itina ile çalışmaya koyulmuştu.

TÜRK YUNAN KUVVETLERİNİN KARŞILIKLI DURUMU

Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya geldiği tarihlerde Batı Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin durumunu da gözden geçirelim.

Yunanlıların Anadolu'da bir kolorduları bulunuyordu. Fakat aşağıda da görüleceği üzere, (takviyeli üç tümenenden ibaret ise de, kolordu emrinde ayrıca iki tümen ile birçok birlikler mevcuttu.

Anadolu'daki 1. Yunan Kolordusunun merkezi İzmir ve Kumandanı Korgeneral Konstantinos Nider idi.

Kolorduya bağlı tümenlerin merkezlerine ve kumandanlarına gelince :

1. Tümen

Merkezi : Aydın
Kumandanı : Albay Zafirios Papathanasiu

2. Tümen

Merkezi : Bayındır
Kumandanı : Tümgeneral Nikolaos Vlahopulus

13. Tümen

Merkezi : Manisa
Kumandanı : Tümgeneral Yokovos Negrepontis

Adalar Tümeni

Merkezi : Bergama
Kumandanı : Albay Haralambos Çerulis

İzmir Tümeni

Merkezi : Buca
Kumandanı : Tümgeneral Aleksandros Mazarakis

Yunan Tümenleri, Türk Tümenlerinin 2-3 misli kuvvetinde olmaktan başka, her türlü silâh ve teçhizat bakımından da üstün bir durumdaydı. Fakat Yunanlılar bu üstünlüklerine rağmen, moral üstünlüğünden yoksun bulunuyorlardı. Ni-

tekim, Kuvayi Milliye'yi daima mübalâğalı şekilde değerlendirmişler ve karşılarında büyük Türk kuvvetleri bulunduğuna inanmışlardı.

Yunanlıların hâmisî durumunda olan İngilizler de Türk Millî Mukavemet hareketinden endişe duymaktaydılar. İngiliz Generali Milne blindiği üzere, Batı Anadolu cephesini gezmiş ve Türk - Yunan kuvvetleri arasında bir hat tesbitini Barış Konseyine teklif etmişti. 1919 yılı sonlarında General Milne, Paris Barış Konseyine gönderdiği aşağıdaki telgrafta şöyle diyordu :

«1 — Türk - Yunan kuvvetleri arasında ciddî bir mücadele vardır.

2 — Türk kuvvetlerinin büyük kısmı eşkiya çetelerinden ibarettir. Bunlar, Yunanlıların istilâsından kaçan Türk göçmenlerini aralarına aldıkları ve Türk ordu birlikleri ile gizlice takviye edildikleri için çok kuvvetlidirler ve Yunanlıların ilerlemelerini önlemek kararındadırlar.

3 — Millî kuvvetler Yunanlıları vatanlarından atmak için ant içmişlerdir. Türk Hükümeti, bunlar üzerinde kontrolü olmadığı için kararlaştırılacak bir hatta çekilmelerini sağlayamaz.

4 — Hükümeti emri altında bulunduran askerî otoritelerin gizlice destekledikleri millî kuvvetler, gittikçe kuvvetlenmekte ve gelişmektedir. Hükümet, bu durumu önlemek kudretinde değildir.

5 — Yunan kıtaları, birkaç yerde tamamiyle Türklerle meskûn bölgelere ilerlemiş durumdadırlar. Buraları, savunmaya elverişli değildir. Daha ileri gitmeleri ise, Türklerin kuvvetli mukavemetiyle karşılaşacağı için, ancak ciddî muharebeler yapmakla mümkün olacaktır.

6 — Tesbit edilecek taktik bir savunma hattı, her iki tarafı memnun edeceği için pratik değeri az olur. Zira Türkler, Yunanlıları geri atmaya, Yunanlılar ise M. Venizelos'un istediği hattı elde etmeye kararlıdırlar.

7 — Bu hat Yunanlılara verildiği takdirde Yunanlılar, bunlarda yaşayan Türklerin daha çetin mukavemeti ile karşı-

laşırlar ve Anadolu'nun diğer yerlerinde de karışıklıklar çıkabilir.

8 — Yunanlılar, ileri gitmelerine müsaade edilmediği ve Türkler tarafından geri atıldıkları takdirde suçu şüphesiz, İtilâf Devletlerine yükleyeceklerdir.

9 — Yunan kuvvetleri, İzmir sancağında kaldıkları müddetçe gerilla faaliyetleri devam eder ve her ileri hareketleri daha büyük güçlükler yaratabilir.

10 — Bu durumda en iyi çözüm yolu, ufak tefek düzeltmelerle bulunulan hatta kalmaktır.»

General Milne Paris Barış Konseyinden aldığı talimatı değişik biçimlerde olmak üzere, hem Osmanlı Hârbîye Nazırı Cemal Paşaya, hem de İzmir'deki temsilcisi Hamburg aracılığı ile Yunan Kumandanı General Nider'e tebliğ etmiştir. Sözde Türk - Yunan çatışmasını önlemek gayretinde olan İngiliz Generali, Türk yetkililerini uyutmaya çalışırken, Yunan Kumandanına işlerine yarıyacak tavsiyelerde bulunuyordu. Sömürgeci politikasına güzel bir örnek teşkil eden iki tebliğatı özetle aşağıya alacağız.

General Milne'in İzmir'deki temsilcisi 29 Ekim 1919'da Yunan Kumandanı General Nider'e gönderdiği mektupta şöyle demektedir :

«General Milne, Türk kıtaları ve çetelerinin faaliyetlerini arttırdıklarını, buna karşı koyabilmek için daha serbest hareket ebedilmek lüzumuna kanidir. Cephe gerilerinizde meydana gelecek Türk topluluklarına karşı istediğiniz gibi harekette serbestsiniz. Cepeniz ilersindeki Türk topluluklarına ise, yapacağınız karşı taarruzlarda, taarruza uğrayan mevkiilerinizden itibaren, 3 kilometreyi aşmamak şartıyla takip yapabilirsiniz. Bu sınırlı olan saha içinde, daima Türklerin taarruzlarına karşı koymak zorunda kaldığınız takdirde, istediğiniz şekilde harekette serbestsiniz.

Bununla beraber, her karşı taarruzdan sonra tekrar asıl mevzilerinize dönmeye mecbursunuz. Bu gibi hareketlerin mümkün olduğu kadar mahdut hallerde yapılması bakımından birlik komutanlarınızın dikkati çekilmelidir. Verilen bu yetkiye göre yapacağınız harekât, kesin bir zorunluk karşısındır.

da olmalıdır. Siyasî ve askerî çıkarlarınızın da gözden uzak bulundurulmaması gerekir. Ayrıca, her hareket, mümkün mertebe mahdud hallerde ve General Milne'in aazusuna uygun olmalıdır. Bunun için konferansın tâyin ettiği hattın ilerisine yapılacak herhangi bir harekât için daha önce Türklerin oralara taarruz etmiş olmaları lâzımdır.

İşgal edilen yerlerde birliklerinizin dağılık olmamalarına, erlerin yürüyüşlerle yorulmamasına dikkat etmekle beraber işgal sahası dahilinde düzenlik ve sükûna önem verilmesidir. Türk topluluklarına dair alınacak şişirilmiş bilgiler, daha önceden ciddi surette kıymetlendirilmeli ve ona göre gereken tedbirler ihtiyaç oranında alınmalı ve yapılmalıdır. Topluluklara karşı çabuk tedbir almak ve çetelerin esir edilmesi şekli amacınız olmalıdır.»

General Milne kendi adı ile anılan ve Yunan işgal bölgesinin en ileri sınırını tesbit eden hattı 3 Kasım 1919'da Harbiye Nâzırı Cemal Paşaya şöyle bildiriyordu :

«Ekselâns, yüksek konseyden aldığım talimata göre, konferansın en son vereceği karara kadar, Aydın ilinde Yunan kuvvetleri ile Türk Ordu Birlikleri ve silâhlı çeteleri arasında aşağıdaki hat tesbit edilmiştir :

(Hattın hangi yerlerden geçtiği yer isimleri ile açıklanıyor).

Bundan başka, doğruca bana karşı sorumlu bir subay kumandasında bulunacak müttefik kıtalarının (İngiliz, Fransız, Yunan) yakın bir gelecekte, İzmir sancağı güney sınırı boyunca olan bölgeyi işgal etmeleri kararlaştırılmıştır.

Sınırları yukarıda belirtilen bölge içinde, sivil halkın silâh taşımaya izin verilmiyecektir. İtilâf kuvvetleri bu bölgeyi işgal ettikleri zaman, Türk askerî ve millî kuvvetlerinin Bademiye - Umurlu hattının 3 kilometre doğusunda bir bölgeye çekilmeleri için gerekli tertipler alınmalıdır.

İşgal tarihi ve bura halkının geri dönmeleri keyfiyeti sonradan dikkate alınacak ve arzedilecektir.

Aydın vilâyetindeki karışıklıklara son vermek maksadiy-

*le bu talimatın uygulanması lüzumunu bütün ast kademele-
re bildirmenizi rica ederim.»*

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, General Milne'e özetle aşağıdaki cevabı verdi :

*«Paris barış konferansının ve Amiral Calthorpe'un nota-
sında bildirilen hususları fazla tecavüz eden Yunanlılar, mem-
leketin en zengin yerlerini ele geçirdiler ve bu arada birçok
da zulüm yaptılar. Milletlerarası tahkik komisyonunun var-
dığı sonuçlardan sonra bu yeni teklif, hayretimizi mucip ol-
muştur. Çünkü bu yeni hat, Yunanlılara daha birçok yeni ara-
zi kazandırıyor. Bu halde daha yüzlerce Türk köylerindeki
halkın göç etmesi zorunluğu doğacaktır. Bu sebeptendir ki hal-
kın ve millî kuvvetlerin, hükümetin vereceği çekilme emrini
dinlememeleri ihtimalini hatırlatırım. Ayrıca, bu teklifiniz hü-
kümet tarafından kabul edilmedikçe uygulanması için astla-
rına emir veremeyeceğimi arz ederim.»*

Milne hattına karşı Kuvayi Milliye'nin tepkisi de Demir-
ci Mehmet Efenin General Milne'e çektiği aşağıdaki telgraf-
tan anlaşılmaktadır :

*«Biz Osmanlı Devletinin isteği ve izni ile millî harekete gi-
rişmedik. Kendiliğimizden ayaklandık. Bunun için Osmanlı
Hükümetinin arzusuna göre hareket etmeyiz ve geri çekilme-
yiz. Biz, Yunanlıların topraklarımıza girmelerinden ve yap-
tıkları zulümlerden ötürü harekete geçtik ve onları toprakla-
rımızdan atmak için ant içtik. İtilâf Devletlerine karşı düş-
manlığımız yok. Eğer İtilâf Devletleri isterlerse Yunanlıları
buradan çıkarıp barış imza edilinceye kadar, onların yerine
İngiliz askerlerini koyabilirler. Biz buna razıyız.»*

SAVAŞ

PANI

Olaylarını naklettığımız 1919 yılı sonları ile 1920 yılının
ilk günlerinde Yunanlıların İzmir'i ilhak edecekleri ve İtilâf
Devletlerince müsaade olunmasa bile, İzmir ve civarında müs-
takil bir hükümet kuracakları söylentileri bütün memleketi
yayılmıştı. İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyetinin
İstanbul'da faaliyet gösteren temsilcileri, Harbiye Nezareti,

Batı Anadolu'daki Kuvayi Milliye ve Müdafaai Hukuk Teşekküllerince de öğrenilen busöylentiler, Harbiye Nâzırı Cemal Paşanın bir yazısı ile Mustafa Kemal Paşaya intikal etmişti.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya geldiği ilk günlerde böyle ciddi bir mesele ile karşılaşmış ve söz konusu tehlikeyi önlemek için günlerce gerekli tedbirlerin alınması ile uğraşmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına Batı Anadolu'daki kumandanlara çektiği 31.12.1919 günlü telgrafında şöyle diyordu :

«1 — Yunanlılar İzmir ve havalisinde millî bir ordu vücuda getirerek Paris Sulh Konferansının tahliye kararı vermesi halinde dahi isyan ederek işgale devam etmeye karar verdikleri, bundan başka Yunanistan'ın daha şimdiden İzmir'i resmen ilhak merasimine hazırlandığı anlaşılmaktadır.

2 — Böyle bir hale karşı bütün kuvvet ve vesaitimizle Yunanlıları vatanımızdan tardetmek zarureti karşısında kalacağız. Elyevm cepheyi tutan Kuvayi Milliye'nin yalnız başına böyle bir hareketi intacı tabii müteassirdir. Binaenaleyh âtideki tarzda hareket elzemdir.

3 — 14. ve 12. Kolordular heyet-i umumiyesiyle an-ı lâziminin hulûlünde suret-i zâhire ve resmîyede Hükümet-i Merkeziyeye karşı alâkasını keserek Kuvayi Milliye şekli vaziyetini iktisab edecektir. Mezkûr Kolorduların umum İzmir cephesi girişinde bulunan fırkaları tertip ve tanzim edilecek bir plân dahilinde harekât-ı lâzimeyi icra edecektir. Buna nazaran fırkaların mümkün olduğu kadar seferber mevcuduna iblâğı lâzımdır.

4 — Kıtaatın seferberliği ve hususat-ı sairedeki noksanlarının ikmali için şimdiden icabeden her türlü tedabir ve tertibata tevessül olunacaktır.»

Bu husustaki yazışmalar devam ederken, Mustafa Kemal Paşa, bir yandan da Sivas Kongresi kararlarına uygun olarak, yalnız Yunanlıların İzmir'i ilhakı için değil, her türlü tehlikeye karşı uygulanmak üzere bir genel savunma plânı hazırlamaya çalışıyordu. 9 Ocak 1920 gün ve 55 numara ile «Gayet

mahrem ve yalnız zâta mahsusdur» kaydını taşıyan şifreli telgraf ve buna bağlı plân aşağıdaki kimselere özel kayıtlarla gönderilmiştir :

Güvenilir subaylar vasıtasıyla :

Edirne'de 1. Kolordu Kumandanı Albay Cafer Tayyar

İstanbul'da Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Albay Şevket (Galatalı)

İstanbul'da 10. Kafkas Tümeni Kumandanı Yarbey Kemalettin Sami

Bursa'da 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami

Balıkesir'de 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım

(61. Tümen Kumandanı Kâzım Bey'e gönderilen yazıda şöyle bir not bulunuyordu : Ekli plân suretinin aynen veya kısmen 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa Hazretlerine verilmesi takdirinize bırakılmıştır.)

Nazilli'de Albay Refet, 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin, 20. Kolordu Kumandan Vekili Yarbey Mahmut, 3. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin, 20. Kolordu Kumandan Vekili Yarbey Mahmut, 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Beylere de tâmim posta ile gönderilmişti.

Mustafa Kemal Paşanın bu yazısında özetle şöyle denilmektedir :

«Resmî veya gayrı resmî olarak elde edilen bilgiye göre İtilâf Devletlerinin aralarındaki pürüzleri hallederek anlaş-tıkları ve mukadderatımız hakkında pek yakında bir karara varacakları öğrenilmiştir. Ayrıca barış kararı her ne olursa olsun, Yunanistan'ın 13 Ocak 1920 günü Aydın vilâyetini (İz-mir vilâyetinin o zamanki adı) ilhak edecekleri kesinlikle bi-linmektedir. Sivas millî kongresinde alınan karara göre bu gibi ahvalde haklarımızı ve mukaddesatımızı bütün varlığı-mızla müdafaa edeceğimiz malûmunuzdur. Halbuki bu gibi kararların uygulanmasından önce kararlaştırılmış bir plân mevcut olmazsa başarı tehlikeye girebilir. Bunu göz önünde tutarak ve birçok ihtisas sahibinin fikirleri de alındıktan son-ra bir plân hazırlanmış ve ilişkide takdim kılınmıştır. Bu plân zâta mahsus olup, fevkalâde mahrem tutulacaktır.»

İzmir'in Yunanlılarca ilhakı söylentileri vesilesiyle Mustafa Kemal Paşanın giriştiği teşebbüsü bu kadar ayrıntılarına inelrek nakletmemiz, aşağıda görüleceği üzere, söz konusu genel savunma plânının öneminden ileri gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa, belki de bu söylentileri fazla ciddiye almamıştı. Fakat herkesin inandığı böyle bir söylentiden yararlanarak, İstanbul ve Trakya'daki kuvvetler de dahil olmak üzere bütün orduyu, kendisince hazırlanmış bir genel savunma plânının heyecanı içine sokmak ve ordunun sevk ve idaresini, daha açıkçası Başkumandanlığını eline almak istiyordu. Hiç değilse orduyu bu fikre hazırlamak niyetindeydi.

Plânın askerlik yönü ile ilgili ayrıntılarını bir kenara bırakarak, 6. madde üzerinde duracağız. Aşağıya özetle aldığımız bu madde şöyledir :

«Cephedeki kuvvetler Gediz çayının iki tarafında olmak üzere Kuzey grubu ve güney grubunu teşkil edecek ve kuzey grubunu 14. Kolordu Kumandanı, güney grubunu ise Alaşehir'e gelecek olan kolordu karargâhı maiyetine verilmek üzere Albay Refet Bey sevk ve idare edecektir. Her iki grubu umum Anadolu Kumandanı adı ile Mustafa Kemal Paşa idare edecek ve Genelkurmay Başkanlığını da Ali Fuat Paşa deruhte edecektir. 12., 14., 20. kolordu kumandanları ve güney grubu kumandanı doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşaya ve 3., 13., 15. kolordular, kıdemli olmak itibariyle Kâzım Karabekir Paşaya ve Kâzım Karabekir Paşa da Mustafa Kemal Paşaya bağlı bulunacaktır.»

Büyük bir sefer plânının bütün unsurlarını içine alan bu genel savunma plânında savaş ihtimaline karşı her tedbir düşünülmüş ve İtilâf Devletlerinin Anadolu içindeki müfrezelelerinin de gerektiğinde hasım olarak kabul edileceği öngörülmüştü. Tabii Mustafa Kemal Paşa bu plânı okuyacak kumandanların birçoğunda bazı tereddütler uyanacağını tahmin ediyordu. Bunun için de, plânın sonuna aşağıdaki notu koymuştur :

«Yukarda arz edilen plân hiçbir vakit Anadolu'nun istiklâliyeti manâsını tazammun etmiyecektir. Yunanlıların resmî

veya gayrıresmî Aydın Vilâyetinin ilhakını ilân etmeleri veya-
hut Düvel-i İtilâfiye ve müşarike, Sivas Millî Kongresinin çiz-
miş olduğu hudut dahilindeki Anavatanı inkısama uğratacak
herhangi bir teklifin tebliği halinde makam-ı Hilâfet ve Sal-
tanat ve Hükümet-i Merkeziye ve Meclis-i Millî resmî hiç bir
teşebbüs veya hareketle mârül'arz tehlikelere karşı bir ted-
bir ittihaz edecek vaziyette bulunamadıkları takdirde veya-
hut yapılacak her nevi teşebbüsât-ı muslihane müsmir bir ne-
tice vermez ise sırf son bir tedbir olmak üzere işbu plân ter-
tip edilmiş ve mamehik hükümetin gizli ve âzami muavenet-
tine mazhar olunacağı da nazarı dikkate alınmıştır. Dersaa-
det ve Trakya hakkında bu plânda bir mütalâa dermeyeran edi-
lememesi esbabı Dersaadet ile Trakya ve Anadolu arasına kuv-
vetli ecnebi kıtaatının girebilmesi ihtimaline mebni Anado-
lu'dan oralara hâkim olamamak endişesidir. Oralarda aynı
veçhile hareket olunarak aradaki ecnebi kuvvetlerin izalesini
intaç edebilecek harekâta tevessül olunarak Anadolu ile irti-
bat tesisi elzemdir.

Kumanda meselesi de sırf tasvir edilen vaziyetin bir em-
rivaki halinde husûl bulacağı mülâhazasıyle iş başında bulu-
nanlardan istifade etmek mecburiyetine nazaran halledilmiş-
tir.»

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE KUMANDANLAR SİYASİ DURUMU TRTİŞİYORLAR

Mustafa Kemal Paşa, Ocak ayının sonu itibariyle memleketin siyâsî durumunu muhakeme etmiş ve vardığı sonuçları, fikirlerini almak üzere bütün kolordu kumandanları ile bazı tümen kumandanlarına, Nazillî'de bulunan Refet Paşaya ve İstanbul'daki arkadaşlarına bildirmiştir. Şifreli telgraf ile verilen siyâsî durum muhakemesi çok uzun olduğu ve genel olarak aynı ölçüde cevaplandırılması gerektiği için, bu konudaki görüşme günlerce sürmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına yazdığı durum muhakemesinde barış meselesini, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarını ve alınacak tedbirleri tahlil etmiştir.

Barış meselesi hakkındaki görüşü özet olarak şöyledir :

İtilâf Devletlerinin Türkiye ile aktedilecek barış için, Aralık 1919 ayı sonlarına doğru gösterdikleri ilgi kaybolmuş ve Türkiye barışı yeniden belirsiz bir zamana bırakılmıştır. Bu iki sebebe dayanmaktadır. Birincisi; İtilâf Devletlerinin harb içindeki anlaşmaları bozulmuştur. Boğazlardan başka yerlerin nasıl bölüşüleceği hususunda devletler anlaşmış oldukları halde, Boğazların İngiltere'ye bırakılmasının İngilizlerin Türkiye ve Karadeniz hâkimiyetini sağlayacağı inancı ile özellikle Fransa buna yanaşmak istememektedir. İkincisi; Bolşeviklerin kazanmakta oldukları zaferlerdir. Çünkü Bolşeviklerle temas eden millet ya onlarla sosyal ve politik işbirliğine girmek veya silâhla karşı koymak zorunluğundadır. Türkiye'nin Bolşeviklere karşı silâhla direnmesi için, İtilâf Devletlerinin birçok fedakârlıklar yapması ve bu arada Arap ülkelerinden başka işgal edilmiş bütün Türk topraklarının Türkiye'ye iadesi gerekmektedir. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan, çok zor durumda kalmadıkça böyle bir fedakârlığı yapmazlar.

Bu iki sebeple, Türkiye barışının yapılmasında İtilâf Devletleri acele etmektedirler. Durumun aydınlanmasını ve aralarında anlaşmalarını bekliyeceklerdir.

Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki planlarını şöyle mütalâa etmektedir: Türkiye'yi hemen her taraftan kuşatmış olan devletler, Rusya ile Türkiye arasında, Kafkasya'da bir set kurarak doğu cephesinde de Türkleri tecrit etmek istiyorlar. Bunu yapabilmek için ya Kafkasya'da kurulan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan hükümetlerini tanıyarak bu seddi onlar vasıtası ile kuracaklardır, veya kendileri kuvvet sevk ederek bu sonuca ulaşacaklardır. Her iki şekilde de, Türkiye için büyük bir tehlike vardır. Bu teşebbüs önlenemezse her taraftan sarılmış olan Türkiye'yi kurtarmak kat'iyen mümkün olamaz. İtilâf Devletleri, ayrıca Türkiye içinde nifak yaratmak, fikirleri bulandırmak istemektedirler. İstanbul'un her çeşit çevresine mensup kişiler ile temaslar kurarak niyetleri hakkında yanlış ve bulanık ümitler telkin etmektedirler. Türkiye'de her arzularına boyun eğecek zayıf, mütereddit hükümet arzu ediyorlar. Ayrıca Kuvayı Milliyeyi dağıtmaya çalışıyorlar.

Durum muhakemesinin sonunda, alınması gereken tedbirler şu hususlarda toplanmaktadır :

a) İtilâf Devletlerinin kurmak istedikleri Kafkas seddini yıkmak için Kafkas hükümetleri ile ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan hükümetleri ile acele temasa gelmek. Aynı zamanda İtilâf Devletlerinin zaman kazanmasına meydan vermemek için doğu cephesinde resmî veya gayri resmî seferberlik yaparak hazırlıklı bulunmak. Şayet Kafkas milletleri Türkiye'ye karşı sed olmaya karar verirlerse Bolşevikler ile anlaşarak bu seddi silâh kuvveti ile yıkmak.

b) Hükümet böyle bir seferberlik teşebbüsüne girişir ve barış şartlarının tesbitinde beklemeye takatimiz kalmadığını resmen ilân eder, gerekirse memleketin Anadolu'dan idare edilmesi için tedbirler alır ve bunu açıklarsa, İtilâf Devletleri Türkiye hakkındaki gerçek niyetlerini ortaya koymak zorunda kalırlar. Böylece maskeleri yüzlerinden düşürülmüş olur.

c) Hükümet yukarıda açıklandığı gibi bir tavır takınmazsa ümitli olmaya sebep yoktur. Derhal Heyeti Temsiliye arkadaşlarını İstanbul'dan çekmek ve icabında dış âlem ile ve İstanbul ile ilişkileri keserek, gerekeni yapmak lâzımdır.

Siyasî Durum muhakemesine İstanbul'daki grup adına Rauf Bey, 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, 12. Kolordu Kumandan Vekili Hayri Bey, 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Nazilli'den Refet Bey, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, 61. Tümen Kumandanı Kâzım (Özalp) Bey, Mardin'den 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey, 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey cevap vererek kendi görüşlerini bildirmişlerdir.

Rauf Bey; Raporu İstanbul'daki arkadaşları ile takdir ve şükran ile okuduklarını, hepsinin aynı fikirde olduklarını belirttikten sonra Kafkas meselesini Harbiye Nazırı Fevzi Paşaya da anlattığını ve Fevzi Paşanın hükümet nezdinde teşebbüslere geçeceğini, bu teşebbüsün İngilizleri ikna etmek suretiyle tahakkuk ettirileceğini bildirmektedir. İstanbul'dan gelen bu cevapta, raporun alınacak tedbirlere ait kısmındaki diğer hususlara hiç dokunulmamış ve İngilizlere karşı alınması tavsiye olunan tedbirin de İngilizleri ikna ederek yerine getirileceği gibi garip bir görüş ileri sürülmüştür.

Kumandanlar, genel olarak Kafkas seddi ile ilgili mesele üzerinde uzun boylu durmuşlar ve hemen hepsi Mustafa Kemal Paşanın düşündüğü seferberlik ilânı tedbirini tenkid ederek temkin ve itidal tavsiye etmişlerdir. 1., 13., 14. Kolordu Kumandanları başta olmak üzere, bazı kumandanlar; İtilâf Devletlerinin Türkiye politikasında bir yumuşama olduğunu, Anadolu'yu, Boğazları ve Trakya'yı bize bırakacakları kanaatini ifade etmişlerdir. Yine kumandanların büyük çoğunluğu, gerektiğinde Bolşeviklerle yapılması düşünülen işbirliğinin Türkiye'ye ne sağlayacağını anlamadıklarını belirterek birtakım endişeler ileri sürmüşlerdir. Bilhassa 13. Kolordu Kumandanı, bulunduğu bölgenin (güneydoğu bölgesi) özelliği bakımından bu husus üzerinde fazlaca durmuş ve •Bolşeviklik nazariyatı, derebeylik hayatı carî olan bu mulhi-

te tatbik edilemiyecekse Bolşevik başarısını sağlamaya mâtuf hareketlere rüesânın iştirâk etmiyeceğini ve hattâ mâni olacaklarını zannederim» demiştir. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklere yardım etmek değil, onlardan yardım görmek fikrini ileri sürmüştü ve siyasî durum muhakemesinde Bolşevikliğin kabulü hakkında en ufak bir işaret yoktu. Mustafa Kemal Paşanın raporu karışık bir biçimde yazıldığı için kumandanlar gereği kadar anıyamamışlardı. Nitekim, 13. Kolordu Kumandanı gibi, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzettin Paşa ve 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey de cevaplarında Bolşeviklik meselesi üzerinde mütalâa vermişler, Bolşevikliğin leh ve aleyhinde görüşlerini bildirmişlerdir. Bilhassa Bekir Sami Bey, bu konudaki fikirlerini belirtirken Karl Marks'tan ve Bolşeviklik akidesinden bahsederek lüzumsuz teferruata girmiş ve ölçüyü kaçırmıştır.

12. Kolordu Kumandan Vekili ile Refet Paşanın cevapları ise pek sudandır. Bu iki kumandan, siyasî durum muhakemesine hemen hemen hiç dokunmamışlar, birer cümle ile cevap vermişlerdir. Ne demek istedikleri de pek anlaşılmıyor. Kanaatimizce, diğerlerine kıyasla, en akıllı başında cevabı 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey vermiş ve fikirlerini telgrafının 6. maddesinde şu şekilde özetlemiştir :

«Netice, seferberlik ve yığınak yapmak ve taarruzî mahallette hareketlerde bulunmak ve Bolşevikliği Anadolu'ya sokmak durumumuza uygun görülmemektedir. Kuvayi Milliye ile kongrede kararlaştırılmış olan hukuk ve hudutların istirdat ve muhafazası zımnında son derece sebat göstermek, aynı zamanda Kafkas hükümetleri ile, Bolşevikler ile hoş geçinmek daha münasip telâkki edilmektedir.»

İhtilâlin dayanağını ve kadrosunu teşkil eden kimselerin, 1920 yılı başlarında, psikolojik bakımdan bu işe ne derecede hazır olduklarını ve kapasitelerini göstermesi bakımından şu hususu belirtmek yerinde olacaktır :

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı siyasî durum muhakemesi ile hitap ettiği kimselerin siyasî meseleler hakkındaki görüşlerini öğrenmekten çok, onlara İstanbul ile ilişkiyi kesmek fikrini telkin etmek ve ihtilâl için tasarladığı yeni bir çıkışa

kumandanları hazırlamak istiyordu. Fakat, ya anlamadıklarından veya anlamak istemediklerinden Mustafa Kemal Paşaya hiç biri bu hususta ses vermedi. İstanbul'daki grup da dahil olduğu halde, hepsi Mustafa Kemal Paşanın sergüzeşt sayılacak bir harekete teşebbüs etmesinden endişe duymuşlardı. Nitekim, bu endişe ile, 12 Şubat günü İstanbul'dan kendisine Anadolu ve Trakya'daki yabancı kuvvetlerin durumunu gösteren bir rapor gönderdiler. Bu rapor, İstanbul'un işgali ve Büyük Millet Meclisinin açılmasından önceki dönemde Türkiye'deki işgal kuvvetlerini tesbit etmesi bakımından önemli olduğundan aynen aşağıya alınmıştır :

«İtilâf kuvvetleri hakkında Erkânıharbiyeden aldığım malûmatı berveçhiâtı arzeylerim.

1 — İstanbul ve civarında bulunan Yirmi Sekizinci İngiliz Tümeni otuz iki bin nefer, (28) batarya, (164) makineli tüfek, Yüz Yirmi İkinci Fransız Tümeni otuz sekiz bin yüz nefer, (44) top, (91) makineli tüfek, (48) tayyare, (25) tank, (12) zırhlı otomobil; dört (200) mevcutlu bir İtalyan müfrezesi; (1300) nefer, (160) makineli tüfekten mürekkep bir Yunan müfrezesi.

2 — Edirne vilâyeti dahilinde bölükleri Babaeski - Lüleburgaz - Hadımköy mevkilerine dağılmış bir Yunan taburu, Karaağaç'ta iki Faslı Fransız süvari bölüğü ile bir Fransız taburu, Gelibolu'da 230 mevcutlu bir Fransız müfrezesi, Maydos'ta 123'üncü Senegal Avcı Taburu'

3 — İstanbul'daki İngiliz kuvvetinden 200 kişilik bir müfreze Bandırma'da, 300 kişilik bir müfreze de İzmit'te.

4 — Bandırma - Afyonkarahisar demiryolu hattı üzerinde bir buçuk Fransız taburu.

5 — Ayvalık ve Aydın cepheleri : Ayvalık'ta Yunan Adalar Fırkası, İzmir'de Yunan İzmir Fırkası, Manisa'da On üçüncü Yunan Fırkası, Bayındır'da İkinci Yunan Fırkası, Aydın'da Birinci Yunan Fırkası, Midilli ve diğer adalarda Yunan İltiyat fırkası.

6 — Muğla, Antakya mıntıkası. Söke, Bozdoğan, Milâs, Küllük, Marmaris, Fethiye, Antalya, Burdur mevkilerine dağılmış olmak üzere Otuz üçüncü İtalyan Alayı. Konya, Akşehir

hir, Afyonkarahisar mevkilerine dağılmış Yüz otuz altıncı İtalyan Alayının Birinci ve İkinci Taburları.

7 — Eskişehir'de 520 mevcutlu bir İngiliz taburiyle 100 kişilik bir başka müfreze, Afyonkarahisarında 1000 mevcutlu bir İngiliz müfrezesi.

8 — Urfa, Maraş, Adana mıntakasında dağılık olarak 156'ncı ve mürettep 123'üncü Fransız fırkası.

9 — Musul'da 1200 nefer ve 14 toptan mürekkep bir İngiliz müfrezesi, Sincar'da miktarı meçhul bir İngiliz kuvveti, Zaho'da 200 nefer, 5 top ve 7 mitralyözden mürekkep bir İngiliz müfrezesi.

10 — Yirmi üçüncü İngiliz Fırkasından 3 tabur, Rum ve Ermeni milislerinden mürekkep bir tabur, 25'inci fırkanın Batum'dan vapurlara bindirilen mütebakisini alay ile tek mil topçusunun Çanakkale'ye naklolunduğu istihbar edilmiştir.»

SON OSMANLI

MECLİSİ TOPLANIYOR

1920 yılı Ocak ayının ilk günlerinde, milletvekillerinden bir kısmı, Ankara'ya uğrayarak İstanbul'a gidiyorlardı. Bugünlerde bir akşam üzeri, Mustafa Kemal Paşa ile Mazhar Müfit Bey arasında aşağıdaki konuşma geçmiştir :

Mustafa Kemal Paşa — Ey, meclis açılacak, Rauf Bey de gidecek.

Mazhar Müfit Bey — Bulunması lâzım mı?

Mustafa Kemal Paşa — Evet, kabine ile temas eder, onlara kuvvet ve kudret zerkeder. Meclis için de, lâzım, bize hal ve ahvalden malûmat verir.

Mazhar Müfit Bey — Evet, fakat Rauf Bey gibi bir arkadaş kaybediyoruz demektir doğrusu. Mertliğinden, fikir ve mütalâalarındaki dürüstlüğünden, velhasıl birçok bakımdan kendisinden istifade ediyorduk.

Mustafa Kemal Paşa — Evet, evet; İstanbul'da da bize lâzım.

Mazhar Müfit Bey — Meclis açılınca ben de gitmiyecek miyim?

Mustafa Kemal Paşa — Orası şimdilik karanlık. Gidersen seni yakalamazlar mı? Görelim bakalım ahval inkişaf etsin. Fakat ben meclisin İstanbul'da dikiş tutturamıyacağına kanım. Görürsün, evvel de âhir dediğim gibi, İstanbul'da meclis açmak hiç de doğru bir hareket olamaz. İtilâf Devletleri bunu kapatmak için ne lâzımsa yapacak. Hâcet yok, Padişah dağıtacak.

Mazhar Müfit Bey — Sonra ne olacak?

Mustafa Kemal Paşa — Düşünüyorum, ne olacak? Anadolu'da toplanacağız.

Millet Meclisinin, düşman işgali altındaki Başkentte uzun süre çalışamıyacağını ve ergeç başına bir felâket geleceğini, Mustafa Kemal Paşa bir kehanet gibi biliyordu. Fakat buna rağmen, Mustafa Kemal Paşanın Meclisi Anadolu'da toplamak için ısrar etmesi hiçbir faydası olmayan bir çabaydı. Aksine, Meclis, İstanbul'da toplanmalıydı. Zira, Meclis İstanbul'da toplanıp, beklenen felâkete uğramadıkça, Anadolu'da bir millet meclisi toplamak o günün şartlarına göre hemen hemen imkânsızdı. Bunun en canlı ispatı, birkaç ay evvel Sivas'ta toplanan kongre idi. Haziran ayından beri Sivas'ta büyük bir kongre toplamak için sarfedilen gayretlere rağmen, yurdun kaç yerinden kaç delege geldiği görülmüştü. İstanbul'dan ümit kesilmeliydi ki, Anadolu'da bir millî birlik yaratılabilsin. İleride görüleceği üzere, İstanbul meclisi dağıtıldıktan sonra bile, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanması kolay olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa görüşünde haklıydı, fakat ısrarı politik bir hareketti.

Seçimler bitmişti ve milletvekilleri peyderpey İstanbul'a gitmekteydiler. Sivas'ta kumandanlar toplantısında kararlaştırılan esaslar gereğince milletvekillerine vaktiyle tebligat yapıldığı için, bunlardan bir kısmı Heyeti Temsiliye ile görüşmek üzere Ankara'ya uğruyorlardı. Milletvekillerine aşağıda ki üç husus telkin edilmekteydi :

1 — Mecliste bir Müdafaai Hukuk grubu teşkil edilmelidir.

2 — Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçilmelidir.

3 — Heyeti Temsilîyenin hazırladığı program meclise kabul ettirilmelidir.

Meclis, nihayet, 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da Fındıklı'daki meclis binasında açıldı. Padişah, hastalık mazeretiyle meclisin açılışında bulunmadı. Padişahın nutkunu Dahiliye Nâzırı okudu. Nutuk özetle şöyleydi :

«Âyan ve Mebusan Meclislerinin sayın üyeleri : Dördüncül seçim devresinin birinci oturumunu açtığım için büyük Tanrı'ya şükreder, hepimize hoşgeldiniz derim.

Balkan Harbinden henüz çıkıldığı ve uğranılan kayıplar ve yıkıntıların giderilmesine çalışmak gerektiği bir sırada patlak veren Birinci Dünya Harbine, memleket ve millet yararlarına aykırı olarak girilmiş olmakla, daha yorgunluğunu giderememiş olan devlet bünyesinin ve henüz yası dinmeyen milletin uğradığı felâket ve acılar herkesin gözü önündedir. Birlikte çalıştığı arkadaşlarına bile haber vermeden harbe girme vesilelerini icat edenlerin, bu meşru olmayan hareketlerinden ve harp süresince işlenmiş olan kötülüklerden saltanatın ve milletin suçu olmadığı şüphesizdir.

Mütareke şartlarına rağmen, memleketimizin yer yer işgal olunması, normal halin geri gelmesine engel olduğu gibi Yunanlıların, vatanımızın kopmaz bir parçası bulunan İzmir'e tecavüz etmeleri, güçlükleri ve halkın taşkınlığını bir kat daha arttırmış ve oralarda halka yapılan zulüm ve vahşetler teessürümüzü çoğaltmıştır.

Bu önemli zamanda, durumumuzun ne kadar vahim olduğunu tarife lüzum yoktur. Akıllı hareket, ileri görüş, dayanıklılık ve hamiyet, kurtuluş ve başarı yoludur. Adalet, insanlığın temelidir.

Bir milletin harpte yenilmesiyle daha önce kazandığı siyasal mevcudiyeti bozulmayacağı için devletin hukuk ve çıkarlarının korunmasında, meclis ile bakanlarımızın birlikte gayret göstereceklerini ve hükümetçe, her türlü makul siyasî teşebbüslerin yapılacağını, bütün milletin, hayafî çıkarlarını koruma yolunda yek vücut olduğunu, devletin bütünlüğünü, milletin şeref ve haysiyetini sağlayacak bir barışın ko-

laylaşacağını, işgal edilmiş olan vilâyetlerimizin kurtarılacağını Tanrı'nın lûtuflarından dilerim. Bu sebeple, her türlü ayrılık ve çekişmelerden çekinilerek bütün millî emellerin vatanın kurtuluşu noktasında birleştirilmesi lâzımdır.»

Meclis ilk iş olarak başkanlık divanını seçmişti. Fakat, mutabık kalındığı halde, milletvekilleri, meclis başkanlığına Mustafa Kemal Paşayı değil, bir başkasını seçmişlerdi. Yine mutabakat gereğince, (Mecliste bir grup teşekkül etmişti. Fakat, bu grubun adı «Müdafaai Hukuk Grubu» değil, «Felâhı Vatan Grubu» idi. Mustafa Kemal Paşa, sözlerinde durmadıkları için meclis üyelerine son derece kızmıştı. Bu kızgınlığı aşağıdaki şekilde ifade ediyordu :

«Sözlerinde durmayan bu efendiler, imansız idiler, cebin idiler, cahil idiler.

İmansız idiler, çünkü âmalî milliyenin ciddiyet ve kat'iyetine ve bu âmalın mesnedi olan teşkilâtı milliyenin salâbetine inanmıyorlardı.

Cebin idiler, çünkü yegâne istinadgâhın ve halâsın millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişaha tekâpu ederek, ecanibe hoş görünerek, mülâyim ve nazik davranarak büyük gayelerin istihsal olunabileceği gafletini gösteriyorlardı.»

Mustafa Kemal Paşa, kendisi meclise katılmadığı halde, Meclis Başkanlığına seçilmeyi iki sebeple önemli saymaktaydı. Evvelâ, Heyeti Temsiliye Başkanı sıfatıyla millî hareketin başkanlığını yapan bir kimsenin Meclis Başkanlığına seçilmesi, liderin durumunu kuvvetlendirecek ve millî birliğin varlığını ispatlayacaktı. İkincisi: Nasıl olsa meclis kısa bir süre sonra, ya Padişah tarafından yahut işgal kuvvetleri tarafından dağıtılacaktı. Bu takdirde. Meclis Başkanı sıfatıyla, milletvekillerini Ankara'da toplantıya davet etmek hakkına ve yetkisine sahip olacaktı.

Başta Rauf Bey olmak üzere, Meclisin önde gelen kişilerinin teşkil ettiği takım, kendilerini Mustafa Kemal Paşadan daha akıllı ve daha tecrübeli politikacı kabul ettikleri için, Mustafa Kemal Paşayı Meclis Başkanı seçmekte mahzur gördükleri gibi, kurdukları grubun Müdafaai Hukuk ile ilgili gö-

rünmemesini de bir basiret saymışlardı. Onlar şöyle düşünmüşlerdi: Milletvekilleri arasında reislik yapacak yetenekte başka bir kimse yok mudur ki, İstanbul'a gelebilecek ve Meclise katılamıyacak bir kişiyi başkan seçeceğiz? Meclisin bunca üyesi liyakatsiz midir? Dosta, düşmana karşı böyle görünmek kötü tesir yapmaz mı? Ayrıca, Kuvayi Milliye'nin Başkanı olan bir kimseyi Meclis Başkanı seçmekle, Meclis üzerine şüphe ve tecavüzü davet etmiş olmayacak mıyız? Esasen Meclise katılmayan bir kimsenin Başkan seçilmesi gayrı tabii bir hal olmayacak mıdır?

Bu son Osmanlı Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın çok iyi tahmin ettiği gibi kısa ömürlü olmuş, üç ay bile çalışmadan dağılmıştı. Bununla beraber, Meclisin millî harekete iki faydası olmuştu. Daha önce de değindiğimiz gibi, Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanabilmesi için gerekli aşamayı bu meclis sağlamıştır. Diğer bir faydası da, «Misakı Milli» yi kabul ve ilân etmesidir.

Mustafa Kemal Paşa tarafından, Meclisin toplanmadan evvel, Ankara'da müsvette olarak hazırlanan ve son Osmanlı Meclisince geliştirilip 28 Ocak 1920 günlü oturumda kabul edilen «Misakı Milli» yani «Milli Ant» şöyledir :

«Zirde vezlül imza Osmanlı Meclisi Meb'usan âzaları devlet ve istikbâl-i milletin haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi âzâmisini mutazammın olan esasatı âtiyeye tamamiyi riayet mümkünültemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde pâyidar bir Osmanlı Saltanat ve Cemiyetinin vücudu gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik etmişlerdir.

Madde 1 — Devleti Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup, 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hini akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikân tâyin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr haddi mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti müteakile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku örfiye ve içtimaiyeleriyle şeraiti muhiti

yelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuatı hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârayı âmmeleriyle ana vatana iltihak etmiş olan Elviye-i selâse için ledelicap tekrar serbestçe ârayı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhuna tâlik eden Garbi Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemâli hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vâki olmalıdır.

Madde 4 — Makarrı Hilâfeti İslâmiye ve Pâyitahtı Saltnatı seniye ve Merkezi Hükümeti Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizinin emniyeti her türlü haleden mâsun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bâzı müşarikleri arasında tekarrür eden esastı ahdiye dairesinde ekaliyetlerin hukuku, memâliki mütecavirdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri emniyesi ile tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Madde 6 — Millî ve iktisadî inkişafımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet bizim de temini esbabı inkişafımızda istiklâl ve serbestii tammeye mazhar olmamız üssülesası hayat ve bekaımızdır. Bu sebeple siyâsî, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyûda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu eşasata mugayir olmu-yacaktır.»

İSTANBUL'UN İŞGALİ

İstanbul'da zaten işgal kuvvetleri varken, İngilizlerin bir defa da resmen ve tekrar İstanbul'u işgale kalkışmaları, Osmanlı Millet Meclisini basarak bazı milletvekillerini tevkif

edip Malta'ya götürmeleri millî harekete yeni bir hız getirmiştir. Bu işgal, İstanbul'da mevki ve makam sahibi olarak memlekete hizmet etmenin mümkün olacağına hâlâ inanan birçok kimsenin gaflet uykusundan uyanmasına ve tek kurtuluş yolunun Anadolu'da bulunduğunu görmesine sebep olmuş ve en önemlisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi ancak işgalden sonra toplanabilmiştir. Millî hareketi söndürmek ve Türkiye'yi rahatça egemenlikleri altında bulundurmak isteyen galip devletler açısından ise, işgal, açıkça bir çekişme idi. Bu gereksiz hareketi yapmakla İngilizler, farkında olmadan, bindikleri dalı kesmişlerdir. Bu kadar önemli bir olayı tarih içindeki yerine tam oturtabilmek için, olaydan önceki gelişmeleri kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

İngiliz politikası Türkiye'de uzun zaman zikzaklı ve çekişmeli bir yol takip etmiştir. Amiral Calthorpe, Erzurum Kongresi sonlarına doğru İngiliz Harbiye Nezaretine verdiği raporda şöyle diyordu :

«Birkaç hafta öncesine kadar İngiliz subayları büyük nüfuz sahibi idiler. Artık bunları geri almak gerektiğini sanıyorum. Hep milliyetçiler seçileceğinden, bugünlerde büyük bir tehalük gösterilen seçimlerin yapılması iyi bir şey olmayacaktır. Fakat millî hareketi durdurmak için açıkça harekete geçmek, Türk içişlerine karışmak olacaktır ki, bu da Wilson Prensiplerine ve Türk Anayasasına aykırıdır. Biz, Meclisin İstanbul'da toplanmasına mani olsak bile, içeride toplanmasını ve ihtimal, Anadolu'da bir müstakil hükümet kurmalarını önlemek elimizde değildir.»

Bu rapordan anlaşılıyor ki, İngilizler o günlerde Türkiye'de nasıl bir politika izliyeceklerini henüz kesinlikle tesbit etmiş değillerdir. Ve yapacakları her müdahalenin millî hareketin gelişmesine sebep olacağını bilmekte, fakat, nasıl hareket edilmesi gerektiğini tayin edememektedirler. Üstelik, hükümet, henüz seçime karar vermiş olduğu halde, Erzurum Kongresinde Meclisin toplanması dileğinin ileri sürülmesi, Amiral Calthorpe'u, Meclis sanki yakında toplanacak gibi endişeye sevketmiştir. Bununla beraber, İngiliz Amiralinin uzak görüşlülüğünü takir etmemek mümkün değildir. Gerçekten,

Amiralin 1919 yılı Temmuzunda tahmin ettiği gelişmeler, 1920 yılında aynı şekilde olmuştur.

Türkiye’de büyük yetki sahibi İngilizlerden General Milne de, yetkileri hakkında tereddüde düşerek, İngiliz Dışişleri Bakanlığından, Türk sivil makamlarını denetlemeye yetkili olup olmadığını sormuş ve aşağıdaki üç amacın birden elde edilmesinin güçlüğünü belirtmiştir :

- 1 — Kanunî hükümeti desteklemek.
- 2 — Mütareke şartlarını kuvvetlendirmeye devam etmek.
- 3 — Tarafsız ve hareketsiz kalmak.

General Milne bu üçüncü tutumla milliyetçilerin gittikçe artan isteklerine karşı durmanın mümkün olmadığını da belirtmiştir.

İngiliz hükümeti de bir kararsızlığın içinde olduğundan, General Milne’e aşağıdaki talimatı vermiştir :

«Anadolu demiryolu boyunca Sivil Türk idaresini (İstanbul Hükümetini kastediyor) desteklemek için kuvvet kullanılmamalıdır. Bu kuvvetlerin orada kalmaları, milliyetçilerle açıktan açığa muhasamayı davet etmek tehlikesini doğuracaksa bütün bu kuvvetler geri alınmalıdır.»

İngiliz Amirali Robeck de, başlangıçta, İngiliz Yüksek Komiserliğin milliyetçiler aleyhinde bir politika güder görünmesinden kaçınmaya çalışmıştır. Bununla beraber, Amiral, 10 Kasım 1919 günü Londra’ya yazdığı raporunda şöyle diyor :

«Mondros Mütarekesi müzakerelerinde Türk delegeleri, İstanbul’un işgal edilmesini kabul etmemişlerdi. Biz de, teknik bakımdan İstanbul’u işgal etmiş değiliz. Mütareke şartlarına göre, işgal ettiğimizi ilân etmek için ortada gerçek bir sebep yoktur. Fakat artık şimdi duruma hâkim olabilmek için İstanbul’u işgal etmenin zarurî olduğuna inanıyorum.»

Amiral Robeck, Meclis toplanıp çalışmaya başladıktan sonra kanaatini tamamen değiştirmiş ve Türk içişlerine karışmamak politikasından kesinlikle vaz geçmişti. General Milne de, Ali Rıza Paşa Hükümetinin askerî yetkililerinden, yani Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Ce-

vat Paşadan ve tabii millî kuvvetlerin tutumundan şikâyetçiydi. Kendi adı ile anılan ve Türk-Yunan cephesini tesbit eden hatta tam riayet edilmemişti. Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Türk kuvvetlerinin bu hattın 3 kilometre gerisine çekilmesi hususunda General Milne'in talimatını reddetmişti. Ayrıca, Batı Anadolu'da bazı birliklerin yerleri İngiliz Generalinin izni alınmadan, Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığınca değiştirilmişti. Bu iki Türk Generali, üç İtilâf Devleti komiserleri adına Ali Rıza Paşa Hükûmetine verilen bir nota ile 21 Ocak 1920 günü görevlerinden alınmışlardı.

İngiliz yetkilileri, 1920 yılı Ocak ayı sonlarında cereyan eden iki olaydan sonra büsbütün sinirlenmiş ve sert tedbirler alınması gereğine iyiden iyiye inanmış bulunuyorlardı. Birinci olay, Gelibolu'da İtilâf Devletleri askerlerinin nezaretinde bulunan Akbaş cephaneliğinin 26/27 Ocak 1920 gecesi Türk Millî Kuvvetlerince basılarak, buradaki silâh ve cephanelerin Anadolu'ya taşınması idi. İkinci olay, Millet Meclisinin Mısak-ı Milli'yi 28 Ocak günü kabul ve ilân etmesidir.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck, artık sabrı tükenmiş olacak ki, 6 Şubat 1920 tarihli raporunda hükûmetine şöyle diyordu :

«Anadolu'da yepyeni bir durum karşısında kalabiliriz. Her yerde fiilî kontrolda bulunamayız. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarında duruma hâkim olabiliriz, o da çok kuvvet ve gemi kullanmak şartıyla... Meclis açılınca, milliyetçi liderler İstanbul'a gelmeye başladılar. Toplantılarda, müttefiklere düşmanca bir dil kullanılmıştır. Hükûmet çatırdamaktadır... General Milne, İstanbul'da, askerî durumun kuvvetlendirilmesine lüzum göstermektedir. Bu da, ancak kuvvetleri toplamakla yapılabilir. Bunun için Batum'u boşaltmak gerekiyor. Ağır barış şartları, Türkleri Bolşeviklere yaklaştırır. Barış çabuk yapılmalı ve müttefikler arasında sıkı dayanışmaya varılmalıdır. İstanbul'un ve İzmir'in Türklerden alınması ve Ermenistan kurulması, ancak kuvvet zoriyle kabul ettirilebilir. Eğer, barış şartları yumuşakça olursa kuvvet kullanmaya lüzum kalmaz. Yalnız, İstanbul'da ve kıyılarda kuvvetli bulunmalıyız ve iç politikada Padişahın, mutedillerin durumunu

kuvvetlendirmeliyiz. Bunun için de, Türk iç politikasına karışmamak usulünden vazgeçmek zorunda kalacağız. Ayrıca milliyetçilere, düşman göziyle bakmaya mecbur olabiliriz.»

İstanbul'daki yetkililerden gelen raporlar ve özellikle Robeck'in yukarıdaki raporu, İngiliz Hükümetinin Türk milliyetçilerine karşı daha sert tedbirler almak yoluna girmesine sebep olmuştur. Nitekim, Lord Curzon 10 Mart günü Avam Kamarasında şöyle diyordu :

«İstanbul'da işler İtilâf Devletlerinin sabırlarını tüketecek bir dereceyi bulmuş ve her yerde zulüm ve katliam artmıştır.»

Bu sözler, bir hafta sonra İstanbul'da işlenecek cinayetlere gerekçe idi. İşgalden sonra Churchill de, 16 Mart işgalini haklı göstermek için şöyle demişti :

«İstanbul'da yakın bir ayaklanma ile karşı karşıya gelmiştik. Ürkütücü katliamlar da bekleneblirdi. Bu durumda, Müttefikler birlikte harekete geçmek zorunda kalmışlardır.»

Amiral Robeck, Millet Meclisi toplantılarında Müttefiklere düşmanca bir dil kullanıldığından yakınıyordu. Aslında bunun dayanaksız bir iddia olduğu meydandadır. Örnek olmak ve bir fikir vermek üzere, Milletvekillerinden Mecliste en sert konuşmalar yapan üç kişinin konuşmasını özetle vereceğiz. Meclisin 9 Şubat günlü oturumunda şu konuşmalar cereyan etmiştir :

«Necati Bey (Erzurum) : Millî egemenlik ulusun var oluşunu ve bağımsızlığını sağlamak için belirmiştir. Yoksa, sanıldığı ve söylendiği gibi birtakım silâhlı çeteler halinde değildir. Bu, bütün milletin vicdanından fışkırmış millî bir irade ve istektir. İzmir dolaylarındaki savaşa gelince bu, hayat ve kutsal varlıkları aşağı gören, hak ve insanlık esaslarının hiç birine uymayan bir saldırganın karşısında çaresiz kalmış, hatta süngüler göğüse dayandıktan sonra yapılmış bir savunmadır.

Muhtar Bey (İstanbul) : İzmir ve Adana'nın işgali mütareke hükümlerine aykırıdır. Biz, Aydın il halkının düşman taarruzlarını geri atmak için gösterdikleri görüşe ve bu hareketlerin kastedtiği anlama tamamen katılıyoruz.

Bütün hazırlıklar yapıldıktan sonra, nihayet, 16 Mart günü sabahın erken saatlerinde, İtilâf Devletleri adına İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Wilson İstanbul'un işgal edileceğini Harbiye Nâzırı Fevzi Paşaya yazılı olarak bildirdi.

Rauf Bey (Sivas) : Sadrazam Ali Rıza Paşa, işgal edilen yerleri söylerken yalnız İzmir ve havalisinden bahsesttiler. Musul merkez livası, Adana, Maraş, Gaziantep, Urfa, Antalya ve havalisi, Balıkesir, Ayvalık ve Trakya da mütareke şartlarına aykırı olarak işgal edilen yerler arasındadır. Mütarekenin, bize, tarihte dostluk göstermiş bir milletin insiyatifi ve aracılığıyla yapılmış olması, bizde hayli ümitler yaratmıştı. O zaman iktidarda bulunan hükümetler, milleti lâıyk olduğu derecede aydınlatmadılar ve devletin millete güveni olmadığını hissin verdiler. Hükümetin bu tarzda hareketi milleti sinirlendirdi. Arkasından İzmir faciasında 7-8 bin Müslüman boğazlandı. Buna karşı hükümet âcizdi. Halk padişahıtan, hükümetten ve Avrupa devletlerinin adaletinden yardım umdu. Sekiz, dokuz aydır devam eden millî harekât, hayatımızı, namusumuzu koruma ve varlığımızı savunma mecburiyetinden doğmuştur. Hiç bir zaman, şahıslara veya siyasî zümrelere yönelmiş ve yahut hariçten herhangi bir etki ile meydana gelmiş bir şey değildir.

Şeref Bey (Edirne) : Mütareke hükümlerine iki tarafın da uyması gerekir. Yedinci maddeye göre, İtilâf Devletleri demiryollarına yalnız bir temsilci subay koyacaklarını vaat ederken, hangi hak ve yetki ile Trakya'nın en güzel yerleri olan hat boylarını Yunan askerleri istilâ ediyor. İtilâf Devletleri ancak, stratejik noktaları işgal edeceklerdi. İzmir, Babaeski ediyorlar. Biz Trakyalılar tam iki bin yıldanberi bu memleveya hayrabolunun stratejik ile ilgisi var mıdır? Tarihten söz kette anıtlara sahibiz. Trarkya'da Traklar ve Trakyalılar vardır. Orada Rum yoktur.»

Dikkat edilecek olursa, bu konuşmalarda İtilâf Devletlerine karşı düşmanca sayılacak herhangi bir kelime kullanılmamış, sadece haklı olarak İtilâf Devletlerinden ve tutumlarından şikâyet edilmiştir.

Özetlemek gerekirse, 16 Martta İstanbul'un sert bir şekilde ikinci defa işgaline; General Milne'in Harbiye Nezaretine verdiği emirlerin tam uygulanmaması, Anadolu'da Kuvayı Milliye'nin gelişmesi, Akbaş cephaneliğine yapılan baskın, Millî Meclisin toplanması, Misakı Milli'nin ilânı ve nihayet katliam ve ayaklanma belirtileri diye adlandırılan Karakol Cemiyeti ve Mim Mim gruplarının İstanbul'daki faaliyetleri bahane gösterilerek girişilmiştir.

İşgalden 10 - 15 gün önce, hazırlık olmak üzere, Batum'daki İngiliz tugayının büyük bir kısmı, Konya'daki İtalyan müfrezesi ve Bulgaristan'daki bazı Fransız kıtaları İstanbul'a getirilerek işgal kuvvetleri takviye edilmişti.

«Yüksek konseyin emri altında vazife gören İtilâf Devletleri fevkalâde komiserlerinden aldığım bildiriye uyarak İstanbul'un işgali hususunda gereken askerî tedbirleri almakta olduğumu ekselânsınıza arz ederim.

Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin işgali PTT Genel Müdürlüğünün kontrolü ve asayişin sağlanması, alınan tedbirler arasındadır. Bu durum karşısında, emrinizde bulunan kıtaların kendi yerlerine çekilmelerini ve vazife icabı harice çıkacak herhangi bir askerin silâhsız olmasını sağlamanızı rica ederim.»

Ve hemen arkasından işgal başladı. Hükümet işgali, bir bildiri ile halka şöyle duyurdu :

«İtilâf Devletleri siyasi temsilcilerinin sabahleyin hükûmete verdikleri notada ve bugünkü akşam gazetelerinde çıkan bildirisinde görüldüğü üzere, İstanbul, bugünden itibaren geçici olarak askerî işgal altına alınmıştır. Hükümet, kendine düşen vazifeleri yapacağı için halkın, kendi iş ve güçleri ile meşgul olmaları tavsiye olunur.»

İşgal günü birçok kimse tevkif edilmişti. Bunlar arasında bir evvelki Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ve bir evvelki Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, Ayan Üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa, Sivas Milletvekillerinden Kara Vâsıf ve Rauf Beyler, Aydın Milletvekili Tahsin Bey, Edirne Milletvekillerinden Faik ve Şeref Beyler, İstanbul Milletvekili Numan Usta, İstanbul'daki milliyetçi hareketin liderlerinden göz doktoru

Esat Paşa, sivil ve asker olmak üzere daha birçok kimseler vardı.

İşgalden hemen sonra İstanbul'dan kaçarak Anadolu'ya geçen ve Kozan Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan Harbiye Nâzırı Fevzi (Çakmak) Paşa, Meclisin 27 Nisan günlü beşinci oturumunda işgali şöyle anlatmıştır :

«Fevzi Paşa — Evveleminde İstanbul'un esaret muhitinden kurtularak Ankara'nın hür muhitine geldiğimden dolayı Cenabıhakka hamd ve şükürler ederim (Alkışlar) ve beni lûtfen karşılayan arkadaşlarıma amik şükranımı takdim ederim.

Efendiler, gerek Padişahımız Efendimiz Hazretleri, gerek bendeniz, beş yüz senelik bâkir payitahtımızın ilk defa Âda tarafından işgali faciasını görmek bedbahtlığına uğramış felâketzedelerdeniz. Üç gün evvel İstanbul'un sureti işgali haber alındı ve bunda bilhassa İslâm kanı dökmek ve dökülen İslâm kanlariyle yine İslâmları mahkûm etmek ciheti hainanesi düşmanlarımızca teemmül edilmişti. Bunun için lâzımgelen evamir ve tebligat ifa edildi ve ben bizzat Harbiye Nezaretinde gece, gündüz mevcut bulundum. O gece İngilizler otomobillerle İstanbul, Üsküdar, Beyoğlu muhitine bahriye efradı çıkararak lâzımgelen nıkatı tuttular ve sırf fesat başlangıcı olmak üzere Şehzadebaşı'nda Onuncu Kafkas Fırkası Karargâhında bulunan karargâh efradı üzerine hücum ederek muzikacı efradını şehidettiller (Kahrolsun sadaları) ve muzikacı efradını meydana çıkararak efradı birer birer öldürdüler. Bir kısmı yataklarında öldü. Bunların resimlerini Fransızlar çıkarıp Avrupa'ya gönderdiler. (Allah rahmet etsin sadaları). Ancak evvelce verilen talimat ve bilâhara yapılan tebligat sayesinde askerler müsellehan sokaklarda bulunmadı, kışlalarına çekildi. Hiçbir tarafta kimsenin burnu kanamaksızın İngilizlerin fesadâmiz olan tertibatı, teşebbüsâtı bihamdillâhâtaalâ yalnız beş, on neferimizin hainane şehadetiyle neticelendi. O sırada İngilizler Harbiye Nezaretini işgal ederek benim nezaret odasına kadar süngülü neferlerini soktular ve lâzımgelen emirleri vermekliğimi tebliğ ettiler. Zaten evvelce emirler verildiği için ben kendilerini kema-

li sükûnetle karşıladım. Ancak göğsüne düşman süngüleri dayanmış bir Harbiye Nâzırı, İstanbul'un artık hür ve makamı hilâfet olmak meziyetini kaybettiğini görmüş bir Harbiye Nâzırı sıfatıyla pek meyas bulunuyordum. Derakap Sadrazâma malûmat verdim. Kabinenin içtimainı emretti. O sırada dört yüzü mütecaviz iki sıra dizilmiş süngülü İngiliz efradı arasından geçerek, *kapılara birikmiş birtakım Ermeni, Rum ahali-nin enzârı tahkiri arasından* (kahrolsunlar sadaları) geçerek sekinetle Babîâlî'ye gittim. Hükümet lâzımgelen protesto, her halde milletin şerefine lâayık bir surette yazmakta kusur etmedi ve o sırada gerek Meclisi Milliye karşı yapılmış ahvali, gerek askerlerimizin uyurken öldürölmesini protesto etti. Bilhassa, gerekse bilâlüzum Harbiye Nezaretine karşı yapılmış bu tecavüzü protesto etti. Ancak İngilizlerin maksadı, etrafı tethiş etmek olduğı için Nezaret Makamında bulunmuş *birtakım zevatı ellerine kelepçe vurarak yalınayak, başı kabak yük otomobillerine atarak hakaretle şuradan, buradan toplattıklarını haber aldım*. Esbabını sual ettiğimizde hiçbir cevap alamıyorduk. Bu suretle efkârı münevvereye karşı büyük bir tehdit ika ederek herkesi sindirmek ve İstanbul'da hâkimi münferit kesilmek istendiğı anlaşılyordu. Cuma selâmlığına gittiğim sırada Zatı Şahanenin selâmlığa çıkıp çıkmamasını İngilizlerden sormaya mecbur olduk. Çünkü efendiler; silâhlı bir neferin dışarı çıkmasına müsaade etmiyorlardı. Halbuki Makamı Hilâfette bulunan Zatı Şahanenin şimdiye kadar tabii kuvveti cismaniye gösteren silâhlı askerler arasından, teamül veçhile camiîşerifi teşrif buyurmaları lâzımgeldiğinden biz buna şüphesiz cesaret edemedik. Böyle bir vaziyette İngilizlerin gelip silâhları toplaması suretiyle Makamı Hilâfetin büsbütün hakaret mevkiine düşmesini istemedik, tecviz etmedik. Mecbur olduk asker göndermeye. Askerler gidemedi. Yalnız bahriyeden elli kişilik bir müfreze gitti, bilâhara İngilizler müsaade ettiler. Sırf Maiyeti Seniyyede bulunan biraz asker geldi. Onlar arasından Zatı Şahane kemali meyasıyetle geçerek camiîşerifi teşrif buyurdular.

İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) — Hangi camiye Paşam?

Fevzi Paşa (Devamla) — Yıldız'da Hamidiye Camiine efendim. Namazdan evvel bendenizi kabul ettiler, fevkalâde müteheyyiç bulunuyorlardı, buyurdular ki; ben, bugün böyle azabı elim içinde camiye gelmek istemiyordum. Fakat, bu bir vazifei diniyedir, vazifei diniyeyi geri bırakmayı münasip görmedim. Cenabıhakka karşı bir ibadettir, ancak elli senelik mesavinin, gerek benim ve gerekse sizin kabinenin üzerine yıkıldığını görmekle fevkalâde dilhunum, enkazın altında ezildik diyerek teessüf buyurdular. Ayağa kalktılar, birkaç defa kemali hüznün ile bendenize hitabettiler. Teselli verecek hiçbir şey yoktu. Birkaç defa İngilizler diretnotlarının toplarını Saraya doğru çevirmişler, gûya uzaktan atılmazmış gibi diretnotların bir kısmını Köprüye kadar sokarak, her türlü tehdidatı yapmakta kusur etmemişlerdir. Oradan çekildik, her gün yeni tevkifat ve tehdidata mâruz kalıyorduk. Zatı Şahane ertesi selâmlıkta bendenizi tekrar kabul ile buyurdular ki; aman Anadolu ile irtibatı temin ediniz, bendeniz dedim ki; irtibat müheyyadır. Ancak İngilizler mâni oluyorlar. Her bir telgrafımızı kontrola tâbi bulunduruyorlar. Fransızca yazmak lâzımgeliyor ve onları da imzalattırıyorlar. Şüphesiz biz her bir suhuleti gösteriyoruz. Ancak İngilizler tarafından duçar olduğumuz müşkülât bizi büyük bir tazyik içinde bulunduruyor. Bu mâruzatım üzerine, aman zinhar siz çekilmeyin ve Anadolu ile irtibat üzerine yaverimi göndermek hususuna teşebbüs ettiğim gibi Kabine de bâzı zevatın gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler muvafakat ettiler. İcabeden zevatın gönderildiğini ve bir taraftan da bâzı kolordularla irtibatımızı arzettiğim vakit fevkalâde memnun oldular ve bu suretle meselenin hüsnü suretle hallolunacağı ve İstanbul işgalinden İngilizlerin beklediği gayenin artık kaybolmak üzere bulunduğu hiss olunuyordu. Biz de memnun idik. Bu sırada efendiler; bendeniz üzerine vâkı olan tazyikat ref olundu. Çünkü samimiyetle İngilizlere diyordum ki; tehdit ile bir şey yapamazsınız, biz her şeyi yapmaya hazırız ve bu tatmin de benimle olmaz. Kabineyi tatmin ediniz. Bu ricamız aksi tesir icra ederek her gün Kabineye bombardımanı oldu. Gece, gündüz şu şöyle olmuş, bu böyle olmuş, en ufak şeylerle

Kabineyi tâciz ederek Kabineyi çekilmeye icbar ettiler. Filhakika Kabine de bir, iki hafta müddet tazyika tahammül etti. Bu tazyikin esasını efendiler; Kuvayi Milliye'nin ret ve takbihi teşkil ediyordu. Kuvayi Milliye'yi reddediniz, diyorlardı. Bizce Kuvayi Milliye'nin, haksız işgallerden zuhur ettiğini, İzmir'in işgalinde Yunanilerin birçok mezalimi, Avrupa'nın bitaraf devletleri tarafından tasdik olunduğu malûm ve müberhen iken bizim, Kuvayi Milliye'yi ve bu tazyikten doğmuş olan cepheyi reddetmemiz doğrudan doğruya milletimize karşı bir ihanet olurdu. Biz bunu yapamayız. (Alkışlar) İzmir'in, bununla beraber Vilâyatı Şarkiyenin dışarı tecavüz olacağına dair sık sık rivayetlerin şuyuu ve bir (Pontus) Hükümetinin, Trabzon, Samsun havalisinde, Karadeniz sahilinde zuhur etmek üzere bulunduğu dair pek sıkı havadislerin deveranı büsbütün milleti heyecana getirdi ve bu suretle Kuvayi Milliye teşekkül etmiştir. Bu teşekkülden maksat, milletin bigayrihak duçar olduğu tecavüzlere karşı ırz ve namusunu meşru bir surette müdafaa ve muhafaza etmek, ordunun mütareke mucibince kolları bağlanmış olduğundan millet kendi kollarıyla müdafaa etmek istiyor: O orduyu kullanamıyoruz. Millet bunu görüyor, tabii müdafaai meşruai nefsiyede bulunuyor. Milletin bâzı harekâtı vardır. Biz bunu reddedemeyiz. Ancak şunları reddederiz: Kuvayi Milliye namına bâzı ifrat-kârların, harekâtı vardır. Millete bâzı yerlerde fenalık yaparlar. Bâzısını öldürür, bâzısını kaldırır. Bu gibi harekât milletin arzusu dahilinde değildir. Keyfi birtakım icraat yapanları reddetmek isteriz. Fakat umumiyet itibariyle Kuvayi Milliye namına bir reddiye yazmak Hükümetin doğrudan doğruya kendisini ıskadetmesi demektir. Hükümet ancak milletin arzusuyla ve milletin nef'i için mevkii iktidara gelir. Milletin mazarratı için mevkii iktidarda duramaz. Bizim bu nota teatisi esnasında tekrar bir hal hâdis oldu. Dediler ki; nerde Kuvayi Milliye köprüleri bozdiyse oradan İstanbul'a erzak gelmiyor. İstanbul aç kalırsa Kuvayi Milliye evvelâ mesuldür. Saniyen siz mesulsünüz. Çünkü Kuvayi Milliye'yi reddetmediniz ve şu asrı insaniyette şunu da söylemekten çekinmediler ki; biz Amerika'dan un getireceğiz. Fakat bunu

Hıristiyanlara vereceğiz. İslâmları düşünmiyeceğiz. (Kahrolsunlar sadaları) Maksat bizi tazyik edip illâ ki, Kuvayi Milliye'yi red ve tel'in ettirmektir. Tekrar bendeniz bunun üzerine telgraflar yazdım. Aman köprüleri bozmayınız, erzak gönderiniz buraya, biliyordum, bunların tesiri olamazdı. Nihayet efendiler, bir nota yazdık. Şimdiye kadar arz ettiğim hususata bertafsil hikâye ettik. Çünkü bu arz ettiğim mevaddın bir kısmını da Hariciye Nazırı gidiyor, şifahi notalarla, şifahi takrirle anlatıyordu. Bunlar sahifei tarihe geçemiyecek ve inkâr edecekler diye bunları ber tafsil hikâyei hal ederek yazdım. Bir nota yazdık ve bu notada dedik ki; bizim maksadımız sulhu temin etmektir ve bu sulh ile biz bizzat Osmanlıların memleketini kurtarmak değil, sulhu cihanı temin edeceğiz. Siz bize hakkı hayat verirsiniz biz bunu kabul edeceğiz. Millete kabul ettireceğiz ve sizin bize bahşedeceğiniz adılâne şeraiti sulhiye'yi yapacağız ve millette ayrılık gayrılık olmamak hissini bizim kabine tekeffül ediyor ve bu kadar sulha teşne ve kendisini ileri atan bir kabineyi düşmanlarımızın ne yolda telâkki edeceklerini anlamak istiyorduk. Madem ki, Avrupa sulh istiyor. Madem ki, sulh teessüs ettikten sonra vaziyet tavazzuh edecektir. Biz de bunu tekeffül ediyoruz. Biz yapacağız diyoruz. Bu gayet ağır, belki altından çıkamıyacağımız müşkülâta vatan aşkıyle giriyoruz. Fakat acaba İngilizlerin fikri nedir? İngilizlerin teklifi nedir? Bunu anlamak istiyorduk. Efendiler bu teklifimizi İngilizler kabul etmediler ve bunun üzerine bir mazbata yazdık. Babiâli'de kabinenin siyaseti muslihanesi İngilizlerce kabul olunmuyor ve İngilizlerin maksadı bizim dâhilimizi nifakla birbirimize düşürmek. (Kahrolsun sadaları) Maateessüf bir heyet de bulmuşlar harb istiyorlar. Fakat öyle bir harp ki, kendilerinin burnu kanamaksızın birbirimize düşürmek ve harb etmek istiyorlar. Maateessüf Zatı Şahane tazyik içinde bulunduğu için biz durduk, tahammülün fevkinde tazyike duçar olduk. En nihayet bize dediler ki, efendiler; gayet ağır muameleye duçar olacaksınız, yani bizi Babiâli'den süngü ile atacaklar. Bunu ihsas ettiler. Biz buna da tahammül edecektik, ancak o zaman payitahtlık İstanbul'da kalmazdı. Biz çekildik, bizden

sonraki kabine bir, iki gün teessüs edemedi. Ancak tabii malûmatınız var, bu kabinenin teşekkülü ile beraber benim temasa geldiğim gerek o kabine erkânından olan zevattan, gerekse Harbiye nezaretinde bulunan bâzı arkadaşlardan aldığım malûmata nazaran o kabineye tazyik icra ettiler. Fetvayı veriniz diye. Nihayet o fetvayı aldılar. Malûmunuz veçhile o fetva İngiliz süngüsüyle alınmış, İslâmı sinesinde birbirine düşürmek için, ilk defa yazılmış acı bir vesikadır. Milletin hissi hakiki ini, ümidederim ki, bundaki fecaati görecek ve bunun ehemmiyeti sıfıra inecektir. (Şüphesiz sadaları).

Refik Bey (Konya) — Zaten yoktur, inmiştir...

Fevzi Paşa (Devamla) — Efendiler, bendeniz İstanbul'dan daha evvel çıkmak istiyordum. Ancak temasım evvelden İngiliz siyasetini anlamak hususuna mâtuftu di. Anladım, bunda hiç şüphem kalmamıştır.

Bunların en büyük arzuları, içimizde bâzı hainleri teşvik ve tergibederek millet arasına kan düşürmektir ve bu kan ne kadar tevessü ederse o kadar kendi işleri suhulet bulacaktır ve bunu söylemekten de çekinmiyorlardı. Diyorlardı ki; siz madem ki, bize arzu ettiğimiz imzayı vermiyorsunuz, yani en ağır, ne olursa olsun sizi bahvedecek sulhü imza etmeye rıza göstermiyorsunuz, biz buna rızadade olacak bir heyet bulacağız. Fakat bu rızadade olacak heyet millet namına olsun. Buraya dikkat isterim.

Müfid Efendi (Kırşehir) — Kabul etmez millet...

Fevzi Paşa (Devamla) — Yani diyorlar ki, sulhü milletle yapacağız, bunun için siz milleti elinize alınız ve millet elimizdedir deyiniz, ondan sonra biz sulh yaparız. Bu ne demektir, efendiler! Birbirinizle boğazlaşınız, kuvvetsiz kalınız, zebun kalınız, biz bir İngiliz burnu kanamadan Anadolu'yu istilâ edelim, sizi esir edelim demektir. (Kahrolsunlar, sesleri) Cenabı Hakkın lûtfundan kaviyen ümidederim ki, İngilizler şimdiye kadar birçok şeylerde aldandıkları gibi —Çanakkale hücumunda olduğu gibi— bu meselede de tamamiyle aldancaklardır. (Alkışlar) Bunları aldatan, efendiler, birkaç hainlerdir. (Kahrolsunlar, sadaları) Ve bu hainler içimizde ne kadar az olursa ve biz birbirimizle bir vifak dâhilinde ne kadar

azimkârane hareket edersek İngiliz plânı tamamıyla ve o kadar çabuk suya düşecektir. Nerde bir fenalık zuhur ederse derakab bastırır ve İngilizler görürler ki, Türkler kütleî vâhide halinde, İslâmlar kütleî vâhide halinde kendi hakkı hayatlarını istiyorlar. Bunu görürlerse efendiler! Biz istikbalmizi kurtardık demektir (Alkışlar)... (İnşallah sadaları). Bendenizin hissiyatım bundan ibarettir. Ümit ve azim efendiler! (Teşekkür ederiz sadaları, alkışlar).

Reis (Mustafa Kemal Paşa) — Paşa Hazretlerinin verdiği bu izahatı tabî ve neşretsek. (Hay hay sadaları)...

Çelebi Efendi Hazretleri İstanbul'a bir heyet izamı hakkında verdikleri takriri bu izahattan sonra geri alıyorlar. (Alkışlar)»

Damat Ferit Paşanın istifaya zorlanmasından sonra 12 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti beş ay üç gün dayanabilmiş ve 3 Martta istifa etmişti. İstanbul işgal edildiği zaman, iş başında, 8 Martta kurulmuş olan Salih Paşa Hükümeti vardı. Salih Paşa Hükümeti de 25 gün sonra, yani 2 Nisanda istifa etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine, Sultan Vahdettin, en güvenilir adamı Damat Ferit Paşayı tekrar iş başına getirdi (5 Nisan 1920).

İstanbul'un işgali ile İkinci Meşrutiyetin ve Osmanlı İmparatorluğunun son meclisi tarihe karışüyordu. Meclis son oturumunu işgalden bir gün sonra, 18 Martta yaptı. Bu, Meclisin 24. toplantısı idi. Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Beyin başkanlığında yapılan bu toplantıda, Sinop mebusu Dr. Rıza Nur, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beylerin ve diğer 14 mebusun imzasını taşıyan bir önerge ile, Meclis protesto olarak, âdeta kendi kendini feshetmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisinin bu son toplantısı aşağıdaki şekilde cereyan etmiştir :

«Reis — Bir takrir var, müsaadenizle okuyalım. (Okunsun sadaları).

Rıza Nur Bey (Sinop) — Bendeniz söz istiyorum.

Reis — Buyurunuz efendim.

Rıza Nur Bey — Efendiler, mühim bir ân-ı tarihî yaşıyoruz. Bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük bir mu-

sibete dūçar olmamıştır. Pâyitaht-ı Osmanî ve Dârülhilâfet-i İslâmiye bugün ecnebi devletlerin işgal-i mûsallâhı altına geçmiş bulunuyor. Bunu mucip hiçbir hâl mevcut değildir. Meclisi Mebusan-ı Osmanî tecavüze uğradı. Mebus arkadaşlarımızdan Rauf Vasıf, Faik Beyler ve Numan Efendi Meclisi Mebusandan kuvve-i işgaliye tarafından cebren alınıp tevkif edildi. Bu hâl hukuku esasiye ve hukuku düvele tamamiyle muhaliftir. Bilâkaydüşart istiklâl vicdan ve efkâra mâlik olmayan br Meclisi Mebusan'ın serbestçe itti hazı karar eylemesi mümkün olamayacağından, milletvekillerinin mâsuniyetine karşı ika edilen bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protesto muzun bütün cihan heyyeti teşriyesinin ve bilhassa bilcümle parlâmentoların made ri olan Britanya Parlâmentosunun ve bu gibi vekayi-i tarihiyeye defeat ile sahne olan Fransız ve İtalyan Parlâmentolarının sem i itilâına vâsıl olmasını temenni ederiz. Bugün deruhte ettiğimiz vazife-i milliyeyi ifaya ancak bu derecede kadriz. Bu takririmizi millî bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz.

Seyfullah Efendi (Isparta) — Rûfeka-yi muhteremeden iki zatın ismi söylenilmedi. Cenal Paşa ile Tahsin Bey de tevkif edilmişlerdir.

Osman Bey (Lâzistan) — Meclis haricinde tevkif edilmişlerdir.

Reis — Takriri okuyunuz efendim.

(Harbi Umuminin memleketimiz için pek nâmûsait şeraiti dahilinde hitam bulması hesabıyla elim bir vazifeyi tarihiye ifasına dâvet olunan Meclisi Mebusan, âhiren, Mukarrı Hilâfet ve Saltanatı seniyede ahvali fevkalâde tahaddüs etmesi ve meşrutiyetle idare olunan memalikin kâffesinde milletvekillerine temin edilen mâsuniyet ve muafiyetin ilcayı vekayi ile mütenezzi olması hesabıyla vezaif-i meb'usiyetin icabatını memleketin vaziyet-i hazırasiyle telif imkânından mahrum kalmıştır. Her şeyden evvel hürriyeti efkâr ve istiklâl-i vicdana vâbeste olan bu vazife-yi mukaddesenin emniyetle ifasına imkân bahş bir hâl ve vaziyetin tahassülüne intizaren umumî in'ikatların tehirini teklif ederiz.)

Reis — Takrir münderacatına tamamiyle ıtıla hâsıl oldu mu?

(Evet, reye konsun, sadaları).

Reis — Vazife-i mebusiyyetin icrasında emniyet bahş olacak bir hâlin vukuuna kadar müzakeratımızın tehirini teklif ediyorlar. Kabul edenler ellerini kaldırsın.

Selâhattin Bey (İstanbul) — Müttefikan kabul. (Müttefikan kabul sadaları).

Reis — Evet efendim, müttefikan tehiri müzakere kabul edildi.»

Meclisin bu karardan bir netice ümit edip etmediğini bilmiyoruz. 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, 18 Mart 1920'de çalışmalarına böylece ara vermiş, fakat br daha toplanması nasip olmamıştır. Nihayet, 11 Nisan 1920 günü Padişahın iradesiyle, en geç 4 ay içinde yeni seçimlerin yapılması kaydıyla Osmanlı Mebusan Meclisi feshedilmiştir.

Artık, başka bir Osmanlı Meclisi toplanmayacaktı.

BEŞİNCİ BÖLÜMÜN EKLERİ

Ek : 1

*Erzurum'da 3'üncü Ordu Müfettişliği
Erkân-ı Harbiye Riyasetine*

*Asayişe müteallik
gayet müstaceldir*

*25 - 26 Temmuz 1335
Amasya*

1 — Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur. Bugün 25 Temmuz 1335 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya muvasalat ettiler. Kendileriyle uzunca müddet teşerrüf ettim. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendiye arzı ihtiramata ederler. Müşarünileyh âtideki mütealeasını arz etmekliğimi rica etmiştir.

2 — İstiklâl şayanı arzu ve tercihtir. Ancak istiklâli tam talep ettiğimiz halde mülkün menatı müteaddideye taksimi, kat'î ve şüphesizdir. Şu halde iki, üç vilâyete münhasır kalacak istiklâle, tamamiyeti mülkiyemizi temin edecek mandaterlik elbette müreccahtır. Memaliki Osmaniye'nin cümlesine şâmil meşrutiyetimiz ve hariçte hakkı temsilimiz baki kalmak şartıyla bir müddeti muayyene için Amerika mandaterliğini talep etmeyi milletimiz için en nâfi bir şekli hal kabul ediyorum. Bu bapta Amerika mümessili ile görüştüm. Bir kaç şahsın değil, bütün milletin sadasını Amerika'ya duyurmak lâzım geldiğini söyledi ve âtideki şerait dairesinde Wilson'a, senatoya ve Amerika kongresine müracaatta bulunulmasını dermeyan etti :

A — Âdil bir hükümetin tesisi,

B — Maarifi umumiyenin neşir ve tamimi,

C — Hürriyeti edyan ve mezahibin temini,

D — Muahedatı hafiyenin ilgası,

E — Umum Memaliki Osmaniye'ye şâmil olmak üzere Amerikan hükümetnin mandaterliğimizi kabul eylemesi.

3 — Bundan başka, kongremizin intihap edeceği bir heyeti Amerika'ya bir zırhlı ile irsal etmeyi de mümessil deruh-te etmiştir.

4 — Bekir Sami Bey, daha bir iki gün buralarda kalacağından her gün emir ve talimatın vasıta-i âcizanemle tebliğini ve hassaten Sivas Kongresi'nin ne zaman içtima edeceğini ve kendilerinin yevmi mezkûre kadar nerede intizar eylemesi muvafık olacağını iş'ar buyurulmasını istirham eylemekte olduğu.

5 inci Kafkas Fırkası
Kumandan Vekili
Arif

SİVAS VALİSİNİN GÖRÜŞÜ

Manda; Umumî Harpten sonra siyasî bir maske olarak dillere düşmüş kelimelerdendi. Bu kelimelerin vazıh olmak şartıyla nasıl bir mana ifade ettiği bugün bile (şu satırların yazıldığı tarihte ki on iki yıl olmuştur) anlaşılmamıştır. Evvelce Fransızca bilenlerimiz Mandat'ı valilik mânâsına kullanırlardı, halkımız da Manda de Poste tâbirini, tüccar takımı ise Manda Telegraphique sözünü bilirlerdi. Lâkin hukuku düvel âlimlerimiz dahi, devlet şekilleri arasında bir Mandat tarzı bulunduğunu duymuş ve öğrenmiş değillerdi. Onlarca ve herkesçe devlet ya müstakil, ya mahmi olurdu. Eski devirlerde mahmiliğin bir çeşidi daha vardı ki, ona proteotorat deniliyordu.

Manda bunların hiçbirine benzemiyen bir devlet şekli olup Büyük Harp sonunda Paris'te diplomatlar tarafından icat edilmişti. Onların tefsirine göre, manda, henüz istiklâle lâayık olmıyan milletlere o liyakati iktisap edinceye kadar kuvvetli bir devletin müzaheret, yahut vesayet etmesine deniyordu. İngilizler Irak ve Filistin topraklarını, Fransızlar Suriye'yi, Japonlar birtakım Alman müstemlekelerini işte bu tâbirin himayesine sığınarak işgal ve idare ediyorlardı.

Çok garip veya hazin bir hal olmak üzere Sivas Kongresi'nde de manda meselesi ehemmiyetle ve hayrete lâayık bir hararetle münakaşa mevzuu teşkil ediyordu.

Bu nasıl bir kanaat veya dalâletten ileri geliyordu? İşaret ettiğim veçhile ben münakaşaların içinde bulunmadığımdan kat'i bir hüküm veremem. O sebeple yalnız işittiklerimi bahis ile iktifa edeceğim: Kongrede manda meselesini münakaşa mevzuu yapanlar üç kişidir :

İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami Bey, Hâmi Bey. Fakat Bekir Sami Beye de, İsmail Fazıl Paşa'ya da bu fikri telkin ve-

ya bu fikir üzerinde ısrar lüzumunu tavsiye eden Hâmi Bey olup kongrede mevzuun aşk ile, şevk ile müdafaasını deruh-te eden de yine o olmuştur. Rauf Bey ile —o sırada yine an-sızın Sivas'a gelmiş ve kongre müzakerelerine iştirak etmiş olan— Rafet ve Kara Vasıf Beyler de mandayı hararetle mü-dafaa ediyorlarmış.

Başta Rasim Bey olmak üzere temas ettiğimh kongreci zevattan hiçbirini mandaya taraftar bulmadım. Böyle bir mâ-nâsızlığı tervice kalkışanlar da yanlış yola sapmış ve kongre âzasının ekseriyetini bu kötü düşünceye teşvik edemiyecek-lerini anlamış olacaklar ki ortaya attıkları teklifleri —iki, üç gün süren dedikodulu bir münakaşadan sonra— geri almak mecburiyetini duymuşlardır.

Fakat kulaktan kulağa intikal eden dedikodular, kolay kolay kesilmedi ve Türk yurdunu manda altına sokmak iste-yen zevatın adları Sivas'ta mandacı kaldı. Bunlardan biri şe-hir içinde dolaşırken kaziyeden haberdar olanlar kendisini birbirlerine gösteriyorlar ve «Mandacı geçiyor!» diye gülüşü-yorlardı.

İSTANBUL'DAN ALINAN ÖZEL BİR RAPOR

İstanbul'da manda meselesi hakkında cereyan siyasi mahfillerde hakikaten süratli bir inkişaf bulmaktadır. Muhtelif ve maruf ricali siyasiye gibi muhtelif siyasi fırkalar da ittihat ederek Amerikan mandasını kabul etmeyi tercih ediyorlar.

Bu husustaki saik ve âmil, bilhassa Dörtler Konferansı mukarreratı hakkında ortaya çıkan şayialardır. Ancak bu şayanın esasını ve hakikatini öğrenmiş bulunuyorum.

Şayia şöyle çıkmıştır: Harbiye mektebinde Fransızca muallimliği yapan ve Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Mösyö Lâmber, Fransız Miralayı Mösyö Mojen'i seryaver hazreti şehriyârî Naci Bey'e takdim etmiştir. Bu takdim, sarayda ve Naci Bey'in makamında olmuştur.

Görüşmeler esnasında Miralay Mojen, Naci Bey'e. Dörtler Konferansı'nda Türkiye'nin müteaddit mıntıkalara ayrılmasının ve yine her mıntıkanın bir ecnebi devlet himayesine terkedilmesinin kararlaştığını söyliyerek şu teklifi yapmıştır:

— Eğer memleketin parçalanmasını istemiyorsanız, Fransız mandasının talep edilmemesini Zatı Şahane'ye tavsiye ediniz. Bu takdirde Dörtler Konferansı'nın kararını infaz ve tatbiki mahal kalmaz.

Naci Bey, böyle bir teklifi ne Zatı Şahane'ye, ne de vükelâdan herhangi birisine yapamayacağını; Türk milletinin böyle bir karara razı olamayacağını kat'i bir lisanla Miralay Mojen'e bildirmiştir.

Miralay Mojen'in ifşaatının ve Naci Bey'e telkin ettiği fikrin ne dereceye kadar ciddî ve hakikate tevafuk ettiğini bilemem. Fakat bunun mübalâğalı bir tarzda şayi olması siyasî mahfillerdeki endişeyi tezyit etmiş ve Amerikan mandasını ehveni şer sayanları daha çok harekete geçirmiştir.

Bunun içindir ki, İstanbul hükümeti, siyasî fırkaları maruf şahsiyetler ve bilhassa Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut, Esat Paşalar gibi rical Câmi, Rauf Ahmet, Reşat Hikmet, Reşit Sadi, Kara Vasıf Beyler ve Halide Edip Hanım bir müşareketi fikriye hâlinde bulunmakta ve Amerikan müzaharet ve mandasına kat'î ihtiyaç bulunduğu kanaatindedirler.

Erzurum

Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığına,

1 — Elyevm Amasya'da bulunan valii esbak Bekir Sami Beyefendiye mahsustur.

Telgrafnamei âlilerinden pek müstefit olduk. Hali inikatta bulunan vilâyatı şarkıya kongresi hemen her tarafta memleketleri halkınca haizi tesir ve nüfuz ve sahibi kelâm tanınmış zevattan mürekkep bir heyeti muktedire halindedir. Bu kongrede şimdiye kadar evvelâ müzakeratta devlet ve milletin istiklâli tâmmı, musırren müdafaa olunmaktadır. Binaenaleyh bizce de henüz şurut ve mahiyeti müphem bir Amerikan mandaterliğinden kongreye doğrudan doğruya bahsolunması pek mahzurlu olacağı cihetle zatı âlilerinin Dersaadet'te hali temasta bulunduğu zevat ile olan müzakereye istinaden zîrdeki noktaların izahı ile bizleri serian tenvir buyurmanızı hassaten rica ederiz. Bundan evvel de re'sen Dersaadet'ten buna dair gelen malûmat meşkûk görüldüğü cihetle aynı esaslar dairesinde istizah kılındığı gibi 21 Temmuz 335 tarihinde Sivasta Refet Bey vasıtasıyla Dersaadet'ten gelen malûmatta aynı meşkûkiyet bulunduğu cihetle oradan da doğruca şurut ve izahat talep edilmiştir.

A — *İstiklâli tam talep edildiği halde mülkün menatıkı müteaddideye taksimi kat'i ve şüphesizdir buyuruluyor. Bu kanaatin membaı nedir?*

B — *Tamamiyeti mülkiyeden maksat, mülkün tamamisi mi, yoksa hukuku hükümrani mi?*

C — *Memaliki Osmaniye'nin cümlesine şâmil meşrutiyetimiz ve hariçte hakkı temsilimiz baki kalmak şartıyla mandaterlik talebini en nâfi bir şekil olarak kabul ettiğini bildiğiniz mevad ile bu şekil birbirine mütenakız görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz baki kalınca, hükümet kuvvei teşriyenin*

itimadınam azhar ve mürakabesine tâbi bir heyetten ibaret olur ki, artık bu heyetin tesisinde Amerika'nın dahlî tesiri olamaz. Şu halde ya meşrutiyet bakidir, âdil bir hükümetin tesisini Amerika'dan talebe mahal yoktur, yahut âdil bir hükümetin tesisi Amerika'dan talep edilince meşrutiyetin bacası lâfızdan ibaret kalır.

D — Maarifi umumiyenin neşir ve tamamından maksat nedir? Vehleter hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan mekteplerinin tesisidir; çünkü daha şimdiden yalnız Sivas'ta yirmi beş kadar müessese ihdas etmişlerdir ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz tane kadar Ermeni talebe vardır. Binaenaleyh Maarifi Osmaniye ve İslâmiyenin neşir ve tamimi ile bu teşebbüsün sureti imtizacı nasıl olacaktır?

E — Hürriyeti edyan ve mezahibin fıkrası da mühimdir. Patrikhaneler imtiyazatı mevcut iken bunun fark ve mânası nedir?

F — Mümessilin beşinci madde olarak bahsettiği umum memaliki Osmaniyenin hudutları nedir? Yâni kablelharp olan hududumuz mudur? Eğer bu tâbir içinde Suriye ve Irak dahil ise, Anadolu halkının Arabistan namına, mandaterlik talebine hak ve salâhiyeti olabilir mi?

H — Hükümeti hazıranın siyaseti nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik takip ettiği görülüyor. Farkları nedir? Hükümet Amerikan mandasını nasıl telâkki ediyor? Yani buna mütemayil mi, müstağni mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini terkettiler? Amerikalılar mandayı almaya ne dereceye kadar mütemayil ve arzukeşirler?

2 — Sivas Kongresinin inikadı, Erzurum Kongresinin hitamına muallâktır. Bununla ayrıca iştigal edilmektedir. Zâlı sâmilerinin buna ntizaren ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları muvafıktır. Arzı hürmet eyleriz.

*Alaşehir Hareket-i Milliyesi Büyük Kongresi
Heyet-i Muhteremesine*

«teklif»

1 — Yunanlıların İzmir'e asker çıkardıkları günden beri galeyan eden ve bu galeyanın neticesi olarak millî harbe karar veren vicdan-ı umumi-i millet, bu harbi idare eden heyetlere muhtelif namlar vermiş ve bazı yerlerde Redd-i İlhak, diğerlerinde Redd-i İşgal gibi muhtelif namlar altında çalışmışlardır. Takriben bir ay evvelsi Balıkesir'de in'ikad eden kongre bu cihetd ür-ü dırâz tetkik ve münakaşa edilerek esas olarak «Hareket-i Milliye» ismini kabul ve bu harb-i milliye ait olmakla beraber İzmir'de ilk teşebbüsü yapan ve bütün âlem-i medeniyete karşı cesaret ve cür'etlerini ispat eden genç ve muhterem arkadaşlarımızın ilk hatıralarına hürmet edilmiş olmak için «Redd-i İlhak» sıfatı ilâve olunarak şu suretle «Hareket-i Milliye Redd-i İlhak» ismini kabul etmiştir. Heyet-i muhteremelerince malûm ve huzur-ı âlilerine arz ve izah-tan müstağni olduğu veçhile, umumî surette kabul edilecek herhangi bir isim tarihî olacak ve ahfâdımıza yadigâr kalacaktır. Ve İzmir'in istirdadiyle temin edilecek âmal-i milliye «Hareket-i milliye» namı altında vatanî bir çok cemiyetler ve heyetler tesis ve teşkil edilecek, binaenaleyh, heyet-i muhteremelerince de tetkikiyle kabul ve tasvip buyurulduğu takdird «Hareket-i Milliye Redd-i İlhak» isminin umumî bir surette kabulünü ve mühürlerini de Balıkesir'de olduğu misillû yeknesak yaptırılmasını teklif ve istirham ederim.

Kongre Reisi
Hacim Muhittin

ZAHİRE İHRACI

İbrahim Bey (Uşak) — Efendim zahire ihracını menetmekten murad, Yunanlıların bizden istifadelerini menetmek ise müdahhar yalnız buraları değildir. Adana, Mersin ve daha buna mümasil bir çok yerlerden zahire celp edilebilir. Binaenaleyh menetmek suretiyle maksat temin edilemeyeceğinden sarfınazar olunsun efendim.

Abdülğafur Efendi (Balıkesir) — Mücerred onların (Yunanlıların) ihtiyacatını tazyik değildir. Biz serbest bırakacak olursak atiyen pek çok müzuyakaya maruz kalacağız.

Ömer Bey (Alaşehir) — Maksat tazyik ise bundan Yunan asakiri müteessir olmaz. Esasen buralardan zahire ihraç kılınmadığı halde İzmir'de zahire fiyatı düşmüştür. Şu cihet giryân-ı nazardır.

Zahid Molla Bey — Men'deki faide tamamiyle ihata edilmeli.

Reis Hacim Beyefendi — Efendim, biz bu gibi mesail ile çok uğraştık... Yunanlılar zahire toplayarak kışın bizi müşkülâtta bırakması melhuzdur. Her yerde muhtelif şekil ve tatbikat vardır. Yekdiğerine karip iki istasyon ayrı ayrı muamelede bulunuyor. Biri men ediyorsa diğeri etmiyor. Onun için tevhide için bir karar itasını talep ederim efendim.

Ömer Lütfi Efendi (Salihli) — Efendim ihracatın memnuiyeti hakkındaki karar da fevaidden ziyade mazarrat tevhit ediyor. Salihli'de yalnız baklayı müsaade ettik, diğerlerini men ettik, pek büyük mazarrat husule geldi. Kuvayi Milliye'nin iaşesinin temini için köylülerden para isteniyor, hal şu ki köylüler parayı ancak zahirelerinin satışıyla temin edebilir.

ler. Menedecek olursak düşman onları kendi tebaalarına verecek, ortada gene İslâmlar müzayakaya giriftar olacaktır. Şu hale nazaran her tarafta müsaade edilsin efendim.

Bahri Bey (Manisa) — Efendim bendeniz de şu fikre iştirak ediyorum.

Ethem Bey (Sındırgı) — Efendim, mesele tavazzuh etti. Reye konmasını teklif ediyorum efendim.

Reis Hacim Beyefendi — Müzakere kâfi mi efendim? (kâfi kâfi...) İzmir'e zahire ihracının men'i taraftarı olanlar lûtfen ellerini kaldırsın eller kalkar...) Ekalliyet!... Şu halde zahire ihracı serbesttir efendim.

BİR TARTIŞMA DAHA

Ömer Bey (Alaşehir) — Efendim! Heyeti Milliye'nin efkâr-ı umumîye ve muhassalası olmak üzere kongre namına İzmir'e tahkikat komisyonuna bir heyet gönderilmesi müta-lâasındayım.

İlhamî Bey (Nazilli) — Gerek Heyet-i Milliye ve gerekse kongre namına (heyet) murahhas göndermek muvafık değildir.

Bahri Bey (Manisa) — Düvel-i Mutelife efkâr-ı umumîye-yi tahkik ve tetkik etmiştir... Akhisar'da bulunan bir İngiliz zabiti, Ceneral Milne emriyle tek mil cepheleeri gezmiş görmüş, efkâr-ı umumîye kendilerine anlatılmakla maksat hasıl olmuştur. Esasen kongre daimi hal-i içtimada değildir, yarın müzakeratına hatime çekecektir, efendim.

Reis Hacim Beyefendi — Efendim bendeniz kısmen Ömer Beyin teklifine iştirak ediyorum. Vakıa Ceneral Milne'nin emriyle Bahri Beyin izah buyurduğu heyet ve zabitan cepheleerde dolaşmıştır. Fakat münferid aldığı cevaplar başka, Hareket-i Milliye'yi temsil edenlerden alacağı cevaplar başkadır. Vakıa bendeniz buradan İzmir'e murahhas göndermek taraf-tarı değilim.

Önümüzdeki mesaili ciddî surette tetkik ve tefekkür edecek olursak burada daha bir kaç gün kalmak zarureti hasıl olacaktır. Bari Ceneral Milne veyahut vekiline, Kongre ile temasta bulunmak üzere bir zabitin buraya gönderilmesine muvafakat eylemesini ricada bulunalım efendim.

Zahid Molla (Salihli) — Ne vasıta ile davet edeceğiz efendim?

Bahri Bey (Manisa) — Ya davete icabet etmezlerse?...

Reis Hacim Bey — Şu halde reye koyuyorum efendim... İzmir'deki tahkikat komisyonuna bir heyet göndermek veya

hut oradan bir zabıt celb etmeyi kabul edenler ellerini kaldırsın! (Kimse elini kaldırmadı).

Reis Hacı Beyefendi — Ömer Bey teklif sahibi olduğunuz halde siz bile elinizi kaldırmadınız efendim!?!...

İsmail Hakkı Efendi (Gördes) — Efendim harekâtın muvakkaten tatili mütalâasındaıym.

Reis Hacı Beyefendi — Hoca Efendi hazretlerinin muhtıradan tevehhüm buyurduklarını zannediyorum. Bendeniz o kanaatteyim ki, ne Fransızlar ve ne de İngilizlerin buraya göndercek askerleri yoktur. Olsa olsa Yunan kıtaatı gönderirler ki onların mahiyeti zaten çoktan malûm olmuştur.

Zahid Hoca (Salihli) — Efendim herhalde basiretle hareket olunsun efendim...

Reis Hacı Beyefendi — Bu lüzumu bütün kumandanlar idrak etmişlerdir. On gündenberi tarafımızdan taarruzun adem-i vukuu müsbet bir delildir. Yunanlıların üç, beş taarruzuna karşı ancak biz bir taarruzda bulunuyoruz. Münakaşaya bile değmez; şimdilik müzakereden kaldırılmasını istirham eylerim efendim. Mamefih Hoca Efendi hazretlerinin teklifini reye koyuyorum. Kuvayi Milliye kumandanlarına tevakkuf emri verilmesine taraftar olanlar ellerini kaldırsın... Ekalliyet efendim, kabul olunmadı.

ALAŞEHİR'DEN SİVAS

Reis Hacim Beyefendi — İkinci mesele efendim, Sivas'a murahhas göndermektir. Sivas'ta bir kongre daha vardır. Onlar ise Ermenilerle çarpışıyorlar, bizim onlardan, onların bizden haberlerimiz yoktur. Kongre namına bir, iki murahhas gönderip de onlarla teması heyet-i muhtereme muvafık görüyor mu bilmem?... Olabilir ki onların mukarreratı bizce kabîl-i tatbik değildir. O itibarla bu cihetin de bir karara rabtını veyahut sûret-i hususiyede müzakeresini istirham eyliyorum.

İbrahim Bey (Uşak) — Sivas'taki kongrenin ne gibi esas üzerine içtima ve ne gibi müzakerat cereyan ettiğini bilmiyorum... O da bizim gibi mahallîdir. Binaenaleyh onlarla anlaşmak lüzumu bendeniz için yoktur. Eğer onlar bizim bulunduğumuz vaziyete yardım ederlerse sem'ana ve ta'na. Yok, bizim bulunduğumuz şu halin harici şeylerle iştigal ederlerse oraya murahhaç göndermeye lüzum yoktur.

Mustafa Bey (Sındırgı) — Yunanistan'ın ufak bir işaretiyle bütün dünyadaki Rumlar aynı fikre tebaan idare-i kelâm ediyorlar; bizde keyfiyet berakis! Anadolu'nun her tarafında kongreler akdediyoruz. birimiz diğerinin emelinden, maksadından bihaberdir.

Galip Bey (Alaşehir) — Efendim biz Sivas'a, Kongrenin dâveti üzerine bir murahhas göndermiştik, yeniden göndermeye hacet yoktur.

Reis Hacim Beyefendi — Efendim mesele tavazzuh etti. Müzakere kâfi mi?... (Kâfi kâfi...) Şu halde reye vaz ediyorum. Murahhas göndermek tarafını iltizam edenler ellerini kaldırsın! (Eller kalkar) Ekalliyet hacet kalmadı efendim.

ALASEHİR KONGRESİNDE BİR TARTIŞMA

Hacim Muhittin — Efendim, Aydın vilâyetinin mühim bir kısmı ile Karesi livasının ortasını kateden demiryolu şebekesi bir kumpanya malı olduğu halde rüessayı memurin Rum taraftarı olmaları itibariyle birçok müşkülât ve hattâ muamele-i hasmane gösteriyorlar. Meselâ mütareke zamanında bu hatlarda birçok Müslüman memurlar varken bugün maate-essüf hiçbiri yoktur. İstasyona müracaat eden Rum ve Ermeniler suhulet, İslâmlar ise bilâkis müşkülata maruz kalıyorlar. Hülâsa bunlar casuslukta Hareket-i Milliye hakkında ne kadar aksilik yapmak lâzımsa yapıyorlar. İstasyonlarda Fransız zabitanı maiyetlerinde yine bu memleketin ahalisinden Fransız üniformasını taşır Rumlar vardır. Bunlar İslâmları tahkir ve tezlil ediyorlar. Maalesef bu memleketin fatihi bizler olduğumuz halde bunlara katlanıyoruz. Bu mesele hakkında da bir karar ittihazını istirham ediyorum. Mesele gayet basittir: Dörder kiloluk bomba halleder!

Ethem Bey (Sındırgı) — Evvelce de arzetmiştim. Hacim Beyin fikirlerine iştirak ederim.

İlhami Bey (Nazilli) — Aydın hattında Fransız askerleri yoktur. Bu hatlarda ise Fransız askerleri bulunduruluyor. Azm-i milliyi göstermek muvafık ise de bu sureti muvafık bulmuyorum.

İbrahim Bey (Uşak) — Millî kongrenin hedefi Yunanilerle cihad etmektir. Bu gibi müzakerat maksat hilâfındadır.

Ethem Bey (Sındırgı) — Bu topraklar Türkündür ve ila-maşallah Türk kalacaktır... Ve kalması için Müslüman, Türk bu uğurda öleceğiz. Acz-i meskenet ile hareket edecek isek toplanmaya lüzum yoktur!

Mehmet Lütfi Efendi (Salihli) — Mecelle-i ahkâm-ı adliyyede madde-i mahsusa vardır. Bir mülkün sahibi kendi mülkünü istediği gibi tasarruf eder.

Reis Hacim Beyefendi — Zannedersem heyeti muhtereme şimendifere ne derece muhtaç olduğumuzu takdir buyurmaktadırlar... El, etek öpmek zamanı çoktan geçmiştir. Ah-vale hakim tüfek ve bombadır. Millet bu muvaffakiyeti ancak o sayede istihsal etmiştir. Bu gibi hususatta evhama kapılırsak hiç bir şey yapamayız. Mesele tavazzuh etti, reye koyuyorum efendim. Teklifim veçhile kumpanya nezdinde teşebbüsatta bulunmaya taraftar olanlar ellerini kaldırsın! (eller kalkar)... Ekseriyetle... Şu halde kabul buyuruldu efendim.

Mehmed Lütfi Efendi (Salihli) — Fakat sureti nazikânede... (gürültüler... şekil müzakere olunacaktır sedası)..

HACI MUHİTTİN BEY'İN GÜNLÜĞÜNDEN (1)

«Akhisar, 12.8.35 (1919) : ... Hükümette kaymakamı ziyaret etmek istedim. Daire-i Hükümeti pek hüzn-aver buldum.

Mutasarrıf (Balıkesir) Hilmi Beyin sebebi azli ben olduğum teyyüd ediyor. Benim Soma ve Kırkağaç seyahatimi kendisine ihbar etmeleri üzerine Aydın Valisi de Dahiliye Nezaretine yazmış, nezaret bu hali Hilmi Bey'e atf ile kendisini azletmiş ve Dahiliye Nezareti benim tevkifime emir vermiş, Vali İzzet de bunu tamim etmiş.

Alaşehir Kongresine teklifini düşündüğüm mevad :

1 — Yunanlıların ihracı için...

2 —

— Soma, Sındırgı ve Balıkesir telgrafhanelerinden çok şikâyet var, «Burada biz sizin babanızın hizmetçisi değiliz» diyorlarmış.»

«Salihli, 15.8.35 :

Kongreye teklif — 17 : Papaslı'da esir olan zabıt Ethem Efendi ile Akhisar'dan Giritli İbrahim oğlu Abdullah'ın tahlis ve mübadelesi.»

«Alaşehir 16.8.35 : — Sabahın 4'ünde Alaşehir'e vasil olduk. Fakat açık bir yük vagonu ile. Bizi Binbaşızade Hüseyin Efendi namında birnin hanesine götürdüler.

Alaşehir'de Kulzade Galip, Akif, Cevdet ve Mevki Kumandanı Süleyman, Kütahya Mebusu İbrahim Beylerle de görüş-tüm.

Mütevellizade Tevfik Bey Amerika himayesini kabul etmiş, evirin kapısında bir Amerikan bayrağı var.

Bugün Reşid Bey, telefonla Süleyman Bey'e tenkil için

Anzavur Ahmed Beyin memur olduğunu ve benim avdetim lüzumunu söylemiş. Edhem'i telefon başına gönderdi'n. Ben bu işte fazla telâş görüyorum ve Ahmet Beyin aleyhimde bulunacağını hiç ümit etmiyorum, ama bakalım ne çıkar?

Zannım gibi Reşid Bey Anzavur meselesinde telâs etmiş ve Balıkesir'den yazılışa atfen değil fakat İstanbul'dan gelen bir Çerkezin rivayetine istinaden söylemiş ve gûya Anzavur-oğlu İstanbul'a gelerek kendisi Balıkesir Mutasarrıfı yapılsa teşkilâtı dağıtacağını vaad etmiş imiş.

Alaşehir Mevki Kumandanı Yüzbaşı Süleyman Beyi vatanperver ve iyi fikirli bir zat gördüm.

Öğleden sonra saat 15.00'de Alaşehir'de eşraftan Halil Hüseyin Paşazade Mustafa Beyin salonunda kongre açıldı.

Denizli cihetinden kimse gelmediğinden, bir arızai umumî ile beraber Bahri Beyin o cihete izamına karar verdik. Akşam Diacandopulos'un bağında Fransız hat muhafız kumandanı Yüzbaşı Villa ve İngiliz Yüzbaşısı Mister Johnson ile rakı içtik ve hayli mubahesede bulunduk.»

HACI MUHİTTİN BEY'İN GÜNLÜĞÜNDEN (2)

«Llaşehir, 17.8.35 : Hükümet Alaşehir Kongresinin men'i-ne karar vermiş ve onun için bir köyde içtimai Kâzım ve Vâsıf Beyler tavsiye ediyorlar. Fakat ben bu hususta mucibi endişe görmüyorum. İnşallah neticesi de öyle olur.

Akşam Hacı Himmet Ağa-zâde Cevdet Beyin hanesinde bize yirmi, otuz kişilik mükellef bir ziyafet verdiler. Yemeklerin nefasetinden hoca efendiler pek memnun kaldılar!»

«Alaşehir, 19.8.35 : Öğleden evvel Mütevellî-zâde Tevfik Beyi ziyaret ettim. Hareketi Milliye heyetinden ve eşhakı muayyeneden birçok şikâyetler etti ve ferdî olarak daima çok çalıştığından ve çalışacağından bahisle Âkîf, Galib, Cevdet ve Mustafa Beylerle teşriki mesai edemiyeceğini ilâve etti. Vakîâ kendisini inat ve cehâleti itibariyle yola getirmek biraz müşkül amma ben tekrar teşebbüs edeceğim.

Alaşehir eşraf ve beylerinden 150 den fazla kişi Fransız himayesine girmişler!»

Alaşehir, 22.8.35 : Kongreye teklif edilecek :

Denizli'den Bandırma'ya kadar bütün cepheler heyeti umumiyesi için, Heyeti Merkeziyelerden müntehab üç veya altışar kişilik bir «Merkezi Umumî» meselesi.

Mücrimini siyasiyenin alelülâk affı meselesi.

İlhamî Bey dün akşam Nazilli ve Denizli cihetlerinden Demirci Mehmed ve Yörük Ali Efelerle Umumî Jandarma Kumandanı Kemal Paşa'nın Nazilli'de alıkonulmasından bahsetti. Kemal Paşa'nın tevkifini bizim gibi o da doğru bulmuyor.

Bugün Salihli'de Ethem Bey'in maiyeti efradından Koçinelî ve Jandarma sabık çavuşlarından İbrahim Çavuş (Göynüklü) bugün zevalî on bir buçukta gıyabında kendi uilesine tecavüz eden Alaşehirli Kel Komiser oğlu Yusuf'u mahfuzen götürürken çarşı ortasında öldürdü.

 Bugün Afyonkarahisarı'nda oturan Fransız Kumandanı Meur Labonne ile görüştüm. Hasta olduğu bahanesi ile bizi yatak elbiseleriyle kabul etti, vakaa da hasta idi. Ceneral Milne'nin tebliğini garip buluyor ve Türklerin müdafaasını haklı görüyor.»

«Alaşehir, 24.8.35 : Bizim arkadaşların hepsi kongrenin çabuk bitirilmesini istiyor, gıya uzattığımdan dolayı benden şikâyet ediyorlar.

— Affı, umumî meselesi. (Kongre'ye).

Bu sabah kongre içtimainda Ceza Talimatnamesini, Pa-dişah'a yazılacak telgrafnameyi hazırladık. Merkezi Umumî veya Heyeti Umumîye'yi esas itibariyle kararlaştırdık, öğleden sonra şeklini müzakere edeceğiz.

Öğleden sonra yine içtima ettik. Akşam üzeri Kongreden çıkarken Tevfik Bey çağırdı, kendisiyle beraber bir, iki rakı içtik. Yine hayli şikâyetler etti ve hattâ bu gidişle yine kendi arkadaşlarının Mustafa Beyi öldüreceğini söyledi. İhtimal ki bir tertibi var, eğer böyle ise denaet! Tevfik Bey biraz daha yumuşamış, evvelce mağrur, çok mutaazzım idi. Kongrenin muntazaman içtima ederek kendisine hiç aldırması ve Bahri giderken kendisinden tavsiye almadığı için Denizli ve Nazilli cihetinde muvaffak olamayacağını ve hattâ belki kovulacağını söylerken o cihet murahhaslarının gelmesi Tevfik Beyin azametine dokundu. Ben de kendisine Teşkilât Talimatnamesi mucibince yeni yapılacak intahapta bittabi kendisi de intihap edileceği cihetle, o zaman işleri eline alabileceğinden bahsettiğim zaman memnun oldu. Ve Amerika bayrağı her tarafa niçin çekildiğini izah etti. Bu bâbda da biraz mübadeleyi efkâr ettik.»

HACI MUHİTTİN BEY'İN GÜNLÜĞÜNDEN (3)

«Alaşehir, 25.8.35 : Bu sabah Mariça abla, çetelerden, çetelerin çarşam çaldığından ve onlar var iken müşterilerin korktuğundan vesaireden bahsediyor ve şikâyetle bulunuyordu. Biz geldiğimiz günler Alaşehir'de pek az Hristiyan var iken bir, iki günden beri pek çok kalabalık oldu. Birçokları avdet ediyor. Sonra Yunanlıların kasaba ve civarındaki kuvvetleri Ahmedli'ye topladıkları ve Ahmedli'de müdafau tertibatı hazırladıkları işitiliyor. Acaba bir taarruz mu yapacaklar? Bakalım bu halden ne netice çıkacak?»

«Alaşehir, 26.8.35 :

Nazilli'de bulunan Kemal Paşa'yı serbest bırakmaları için bugün kongre namına Nazilli Heyeti Merkeziyesine âti-deki tahriratı yazdım :

Nazilli Heyeti Merkeziyesine :

Efendim! Heyeti Milliye'nin mesaisini yakından görmek ve meşhudatı hakkında maruzatta bulunmak üzere tarafı Hazret-i aPdişahîden memur buyrulan Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşa hazretlerinin cihâtı sairedeki tetkikatını bi-ikmal Nazilli'ye gittiğinde oraca serbestii harekâtı takyid kıldığına amik bir teessürle muttali olduk.

Zâtı Hazret-i Hilâfetpenahiye fartı ubûdiyeti, akîdei esasiye olarak müttefikan kabul eden büyük ve müttehid kongre, şu hareketi, millî ve yegâne gayesinin tedkikine matuf bir tahkikatın işkâline ve pek ziyade muhtacı olduğuna kanaat ettiği teveccühü şahânenin zevâline bâdi gördüğünden hemen tashihine heyeti alivelerince mahasılı himmet huyurulması temennisini müttehiden izhar ve neticesine intizar etmekte bulunduğu kongre kararıyle marûzdur efendi.

26.8.35

Kongre Reisi

Kumandan Hacı Şükrî: Beye hususî olarak ayrıca bir mektup yazıp Denizli Murahhası Şükrî Beye verdim.»

«Alaşehir, 27.8.35 :

Bugün Uşak'ta bulunan Süleyman Sururi Bey, fırkadan aldığı âideki telgrafı bana telefonla söyledi :

«Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesinden alılığım telgrafnameyi ber-vechi zir tebliğ ederim :

Alaşehir ve Balıkesir Kongresine iblâğını rica ederim.

Garbî Anadolu'nun hissiyatı vatanperverane ve fedakâranederinden doğan Balıkesir ve Alaşehir kongreleri bütün Vilâyatı Şarkîye halkı üzerinde pek samimî bir tesir uvardırmıştır. Esasen kalbi kan ağlayan bura halkı bu teşebbüse bütün ruh ve mevcudiyeti ile zâhirdir. Hissiyatımızın mezkûr heyeti muhteremeye iblâğına tavassutu âlilerine rica ederim.»

Ben Kongreler namına bervechi âti cevabı Ömer Lütfi Bey vasıtasıyla yazdım :

«Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesine,

Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerine gösterilen samimî teveccühden dolayı, her iki kongrenin âciz reisi bulunmaklığım hasebiyle bilvekâle arzı şükran ederim. Şarktan Garba doğru tevessü eden teşkilâtı vatanperverâneleriyle, Garptan Şarka tevessü edecek teşkilâtı naçizanemizin birleştiği gün gâyesi istihlâsı vatana ma'tuf teşebbüsâtı vatanperveranemizin en büyük bir bavrımı olacaktır. Balıkesir Kongresi hulasai mukarreratını Eskişehir'de Âtîf Beye gönderdiğim gibi, Alaşehir Kongresi hulasai mukarreratıyla kongreden yazılan mektup ve telgraf suretlerini ihtiva edecek sialei matbuayı da yakinen mumaileyhe takdim edeceğim. Oradan aldırılmasını rica ederim. Balıkesir, Alaşehir, Nazilli heyeti merkeziyelerinin muhassalası olarak kongre kararıyla teşkil edilen, «Hareketi Milliye Reddi İlhak Encümeni Müdüranı» Garbî Anadolu'nun bir merkezi mühimmi olacaktır.

Şark ve Garbın maksadı gâyesi, istihlâsı vatan ve temi-

ni istiklâldir. Şarkın küçük kardeşi Garbın ihtiramatının kabulünü istirham ederim efendim.

*Balıkesir Hareketi Milliye Reddi İlhak
Heyeti Merkeziyesi ve Balıkesir,
Alaşehir Millî Kongreleri Reisi
Hacim Muhittin*

Bu akşam Çerkez Ethem Beyden bizim Ethem Beye gelen birr telefonda, Poyrazlıların pek kıymettar iki arkadaşını şehit ettiklerinden ve müsademe devam eylediğinden bahisle 100 kişi ile hemen yetişmesini ve aksi takdirde cepheyi Yunanlılara çacağını söylüyor. Papaza kızıp da perhiz yemek!

Ragıp Nureddin ve Salih ve Vecdi Beyler bu akşam Bozdağ'a gittiler.»

HACI MUHİTTİN BEY'İN GÜNLÜĞÜNDEN (4)

«Sarıgöl, Havuzlu Bahçe 28.8.35 :

oPyrazlılarla Ethem Beyin müsademesi sabaha kadar devam etmiş. Hattâ Alaşehir telefonundan silâh sesleri işitiliyormuş. Hattâ Ethem Beyin, Kopuk Osman namında birisinin evini sabaha karşı yakmaları için emir verdiği de buradan telefonla işitilmiş.

Salihli'den Çerkez Ethem Beyin, 22 Ağustos 35 tarihli telgrafnamesi sureti zirdedir :

Alaşehir'de Kongre Reisi Hacim Beye :

Beyefendi,

Vazife ve harekâtı harbiyeye ait vâki bir mesele dolayısıyla Zühtü Ef. hakkındaki bir mektubunuzu okudum. Valii sabık Rûhmi Beyin ayaklar altına almak istediği hukuku meşruamız hakkında Talât Paşa'nın yazdığını o zaman gördüğüm bir tahriratı hususiyesini hemen hatırladım. Bütün o harekâtı keyfiye var... Netayici olan ahvali hazıraya intikali zihn ederek kalbimde bir hissi nefret buldum! Cephe kumandanlarının vazifesine müdahale edilmesi yalnız kongrenin mukarreratı olmayıp, kanunî ve harekâtı harbiyenin icabatı olduğu bedihidir. On kilometre geride bulunan ve kendisine bir gün Mevki Kumandanı, ertesi günü Havalı Kumandanı sahte nâmını veren Süleyman Beyin emriyle mevkii harbi terk ile kendisine ait cepheyi boş bırakan bir müfrezem kumandanını tecziyeye teşebbüsüm neden şâyânı takbih görülüyor? Bu hususta hem Zühtü Efendi ve hem cephe ile alâkası ve münasebeti olmayan Süleyman Bey şâyânı tecziyedir. Askerlik noktai nazarından ise Süleyman Beyin, mâfevki ve umum kumandanımız olan Binbaşı Sabri Beye de müracaatı ve istizan keyfiyeti lâzım idi. Bâki arzı ihtiram efendim!»

HACI MUHİTTİN BEY'İN GÜNLÜĞÜNDEN (5)

Hacim Muhittin (Çarıklı) kongre işleri bittikten sonra Denizli'ye gitmişti. Denizli'de bulunduğu sırada günlüğüne önemli bazı olayları not etmiştir. Bunlardan biri, Kuvayi Milliyeyi tetkik etmek ve irşatta bulunmak üzere İstanbul'dan Batı Anadolu'ya gönderilen Jandarma Genel Kumandanı Kemal Paşa ile ilgilidir. Kemal Paşa, Nazilli'de, Demirci Efe tarafından tevkif edilmiş ve sonra Alaşehir Kongresi adına Hacim Muhittin imzası ile çekilen bir telgrafın da tesiri ile serbest bırakılarak Denizli'ye gelmişti.

«Denizli 31.8.35 / 3.9.35 : Öğleden sonra 3'de Denizli'ye vasil olduk. Mutasarrıf Faik (Öztrak) Beyle, Müftü Ahmet Hulusi Efendilerle, eski komiserim Hamdi ve sair arkadaşları gördüm Hareketi Milliye noktai nazarından Faik'in büyük hizmetleri var. Bilhassa Dahiliye Nezaretine karşı aldığı vaziyeti cesurane pek mühim!

Akşam küçükağa zade Ali Beyin bağında davetliydik. Hayli eğlendik. Sonra gece yarısı Kemal Paşa geldi. Saat 3'e kadar eğlendik. Kemal Paşa yine bir çok mevaidde bulundu ve 8-10 gün sonra avdetle bizimle teşriki mesai edeceğini söyledi.

Denizli 1.9.35 : Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşanın kurtarılmasında bizim Kongre kararına atfen yazdığımız tahriratın çok tesiri olmuş. Akşam İzzet Efendinin evinde davetliydik.

Paşa (Kemal Paşa) dün gece Ali Beyin bağında Başkumandanlığı kabul teklifimi sarhoşlukla kabul etti. Hattâ, eniştesi Erkânharbiye Kaymakamı Mustafa Beyin de Erkân Harbiye Rivaseti için münasip olacağını ve kendisi şimdiye kadar iyice bir hizmet edemediği için bu fırsattan bilistifade azami hizmette kusur etmiyeceğini söyledi!

Kemal Paşa bugün (1. 9) öğleden sonra alaturka 3'e doğru Dinar tarafına gitti. Fakat ben bu defa Paşayı biraz daha müteessir ve mütereddit gördüm. Arabaya bineceği zaman, Padişahımıza karşı olan sadakatimizin bizzat arzı için tavassutunu iltimas ettim ve kendileri de arz edeceklerini vaad buyurdular.»

SİVAS KONGRESİ DELEGELERİ

Sivas Kongresi üzerinde en son yayımlanan araştırma, Sayın Mahmut Goloğlu'nun kitabıdır. Goloğlu'nun verdiği liste, daha önceki eserlerdeki listeden sayıca fazla olduğu gibi, delegeler hakkında soyadı ve meslek yönünden de açıklayıcı bilgileri ihtiva etmektedir. Onun için bu listeyi daha geçerli saymaktayız.

A — Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyeti Temsiliye üyeleri :

a) Erzurum Kongresince seçilmiş (Heyeti Temsiliyeye dahil) olanlar :

- 1 — Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)*
- 2 — Hüseyin Rauf Bey (Orbay)*
- 3 — Bekir Sami Bey (Kunduk)*
- 4 — Raif Efendi (Dinç)*
- 5 — Fevzi Efendi (Fırat)*

b) Heyeti Temsiliye'ce seçilen :

6 — Refet Bey (Bele)

B — İllerin delegeleri :

7 — İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy)

İstanbul Delegesi (Emekli General)

8 — İsmail Hami Bey (Danışmend)

İstanbul Delegesi (Mülkiyeli, Gazeteci)

9 — Hikmet Efendi

İstanbul Delegesi (Askerî Tıp Öğrencisi)

10 — Başağazade Yusuf Bey (Baykaya)

Aydın'ın Denizli Delegesi

11 — Küçükagaşade Necip Bey (Küçük)

Aydın'ın Denizli Delegesi (Hukuk öğrencisi)

12 — Dalamanlızade Mehmet Şükrü Bey

Aydın'ın Denizli Delegesi

- 13 — *Hakkı Behiç Bey*
Aydın'ın Denizli Delegatesi (Eski Mutasarrıf)
- 14 — *Macit Bey*
Aydın'ın Alaşehir Delegatesi (Hakim, Şarkışlalı)
- 15 — *İbrahim Süreyya Bey (Yiğit)*
Aydın'ın Manisa Delegatesi (Eski Mutasarrıf)
- 16 — *Mehmet Tevfik Bey*
Ankara'nın Çorum Delegatesi (Müftü, Malatyalı)
- 17 — *Sabıkzade Abdurrahman Dursun Bey*
Ankara'nın Çorum Delegatesi (Lise Öğretmeni)
- 18 — *Tatlızade Yusuf Bahri Bey*
Ankara'nın Yozgat Delegatesi (Tüccar, Çiftçi)
- 19 — *Tatlızade Nuri Efendi*
Kastamonu Delegatesi (Genel Meclis üyesi)
- 20 — *Sami Zeki Bey*
Kastamonu Delegatesi (Emekli Binbaşı)
- 21 — *Kesrizade Salih Sıtkı Bey*
Afyonkarahisar Delegatesi
- 22 — *Mehmet Şükrü Bey (Koçzade)*
Afyonkarahisar Delegatesi (Hukukçu, Gazeteci)
- 23 — *Bekir Bey*
Afyonkarahisar Delegatesi
- 24 — *Ahmet Nuri Bey*
Bursa Delegatesi (Eski Mutasarrıf)
- 25 — *Osman Nuri Bey (Özpay)*
Bursa Delegatesi (Dava Vekili)
- 26 — *Asaf Bey*
Bursa Delegatesi
- 27 — *Siyahizade Halil İbrahim Bey*
Eskişehir Delegatesi (Taşocakları sahibi)
- 28 — *Bayraktarzade Hüseyin Bey*
Eskişehir Delegatesi (Tüccar)
- 29 — *Hüsrev Samsi Bey (Kızıldoğan)*
Eskişehir Delegatesi (Askerlikten ayrılma)
- 30 — *Râtıpzadé Mustafa Efendi (Soylu)*
Niğde'nin Merkez Delegatesi (Çiftçi)

- 31 — *Dellalzade Hacı Osman Efendi*
Niğde'nin Nevşehir Delegatesi
- 32 — *Halit Hami Bey*
Niğde'nin Bor Delegatesi (Malmüdüri)
- 33 — *İmanzade Ömer Mümtaz Bey*
Kayseri delegatesi
- 34 — *Kâtipzade Nuh Naci Bey (Yazgan)*
Kayseri Delegatesi (Tüccar)
- 35 — *Kalaçzade Ahmet Hilmi Bey (Kalaç)*
Kayseri Delegatesi (Eski Mebus, Mülkiyeli)
- 36 — *Kara Vasıf Bey*
Gaziantep Delegatesi (Emekli Kurmay Albay)
- 37 — *Boşnakzade Süleyman Bey*
Samsun Delegatesi
- 38 — *Mazhar Müfit Bey (Kansu)*
Hakkâri Delegatesi (Eski Vali)

SİVAS KONGRESİNE TEKLİF

Manda meselesini Kongre Genel Kuruluna bir muhtıra ile sunan hazırlık komisyonu manda şartlarını aşağıdaki şekilde teklif etmişti :

- 1 — Manda komisyonu teşkili.*
- 2 — Memleketin işgal altındaki kısımlarının tahliyesine mandaterin (Amerika) yardımı.*
- 3 — Eski anlaşmaların kaldırıldığını teyidi.*
- 4 — Adli istiklâlimizin masuniyeti.*
- 5 — Boğazlardaki istihkâmların ya yıkılması veya uluslararası işgal suretiyle Boğazlar meselesinin halli.*
- 6 — Mali istiklâlimizin temini.*
- 7 — Mandanın muayyen bir müddetle tahdidi.*
- 8 — Mandada milliyet esasının kabulü.*
- 9 — Yetim ve dulların hukuku.*
- 10 — Hududumuzun milliyet esası mucibince adilâne tahdidi.*
- 11 — Unsur meselesinin nüfus mübadelesi usulü ile halli.*
- 12 — Devletimizin bîtaraflığının temini.*
- 13 — Mandanın tarafsızlıkla tatbiki için Ermeni ve Rum unsurlarına mensup Amerika tebasının Türki'de resmî vazife deruhte etmemesi.*
- 14 — Hâkimiyeti Milliye ve müessesatının bekası.*
- 15 — Devletin dışarıya karşı temsil hakkının bekası.*
- 16 — Patrikhanelerin ait oldukları memleketlere nakli.*
- 17 — Cemiyeti Akvam'a biran evvel girmemizi sağlayacak sebeplerin hazırlanması.*

ALİ FUAT PAŞANIN CEVABI

Zata mahsustur

Dakika tehiri gayricaizdir

Bozüyük, 16.10.1919

Amasya'da: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesine

C : 16 Teşrinievvel 1199 şifreyedir :

1 — Mustafa Kemal Paşaya mahsustur : Hükümetimizin siyaseti hariciyesi asrı mütecaviz zamandanberi muvaffak olamayıp bir felâketten diğerine, düşmesi, vaziyet ve ahvalimizin icabı olarak, bilcümle ecanip ile dahildeki Hristiyanların ve bunlara müzahir olan müslim hain siyasilerimizin

Bu hususta ne kadar ıslahat yapılırsa yapılsın iş başına padişaha, millete ve vatana sadık, hüsniniyet sahibi olanlar getirilmedikçe idarei dahiliyede husule getirilecek muvaffakiyet hainane ve irticaane mahvolabilir. Şimdiye kadar bunu pek az dikkat edilmişti. İdarei mülkiye ve askeriyenin ve umuru inzibatiye ve asayişle muvazzaf memurinden bazıları el'an hainlerinden hiçbirine ceza edilmemesi bunların kesret ve ademak ve ecnebi entrikalarına mâni olmak lâzımdır. Bu hususta milis jandarma teşkilât ve cenabii gayrikâfi ise meslek ve saireye bakılmayıp ehliyetlilerle hemen takviyesi lâzımdır.

2 — Ordumuzun istikbali. Galipler ellerinden gelirse mağlûpları ordusuz bırakmak istiyorlar. Umuru dahiliyesini hayli zaman tanzim edemiycek olan Devleti Osmaniye'nin, diğer mağlûplara nisbeten daha fazla orduya ihtiyacı olduğu galiplerce de malûmdur. Bu teşebbüsümüzün neticesinde maksada kâfi bir ordunun ipkası terviç edildiği takdirde teşkilât için daha iki prensip varidi hatırlanmaktadır. Biri, sefer

de büyük orduya esas olarak büyük ve müteaddit karargâhlı mebzul kıtaatı fenniyeyi diğeri ise asayiş ve talimü terbiye temin edecek derecede nispeten az büyük karargâhlı ve kıtaatı fenniyeli yani teşkilâtı hazırta olarak üç müfettiştikten ibaret dokuz fırkalı bir ordu kabul etmektir. Ben ikincisini tercih ederim. Jandarma, yahut gümrük, izci tayyare, telsiz telgraf ve otomobil ordudan hariç fakat ordunun gizlice nezaret ve idaresinde bulunmalıdır.

Yirminci Kolordu Kumandanı

Mirliva

Ali Fuat

Dakika tehiri gayricaizdir.

Diyarbakir, 16/17.10..1919

Amasyada Heyeti Temsiliyeye

Salih Paşa hazretleriyle mülâkatta hükümeti merkeziyeye berveçhiâti nukatın iblâğının münasip olacağı mütaleasında bulundum.

a) Siyaseti dahiliye

b) Akti mütarekedenberi on bir ay zarfında kabineler resmi geçit yapar gibi sık, sık tebeddül etti. Harbiye Nezaretine şimdiye kadar bir düzine nazır tayin edildi. Buna yegâne sebep kabinelerin âmali milleti ihmal ederek hiçbir kuvvete istinat etmemesidir. Nazırların tesirâtı siyasiyeye kapılarak ve gölgelerinden korkarak gayet cebin bir siyaset takip etmeleri ve düşmanlarımızın sözleriyle hareket eylemeleri yüzünden millet ve ona zahir olan ordu şüphe altında bırakıldı. Mütarekenin adı kaldı. Millet birçok felâketlere maruz oldu. Bu suretle milletle hükümetin arası açıldı. Böyle zamanlarda her devlet milletin azim ve iradesine istinat eder. Meselâ İtalyanlar ve Yunanlıların harekâtı, yaygaraları meydanda misal olarak dururken hükümetimiz mitingleri bile men etti. Milleti büsbütün ihmal etti. Bundan sonra hükümeti merkeziye milletin azim ve iradesine istinat ederek cesurane ve durbinane bir siyaset takip etmelidir. Ve Millet Meclisinin küşadı hakkındaki vait infaz edilmelidir.

c) İstanbul Düveli İtilâfiyenin tahtı tesirinde bulunduğça Millet Meclisinin İstanbul'da toplanması mahzurdan salim değildir. İstanbul'da kadınlarımızı bile İngiliz Muhipler Cemiyetine ithal eden müessirat, meb'uslarımız üzerinde mühim tesir yapabilir. Emniyetbahş rol ve neticeye kadar meb'usan memleket dahilinde münasip bir noktada toplanmalıdır. Ve memleket dahilinde ve hassaten İstanbul'da Kürt Teali Ce-

miyeti gibi camiai Osmaniyenin parçalanmasına hizmet eden azalarından vicdanlarını sattıkları delâil ile anlaşılan cemi-yet ve fırkaların ifsadatına ve düşman parasiyle çıkan muharrik gazetelerin muzır neşriyatına nihayet verilmelidir. Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Beyin Kürt Cemiyetinin ve Ermeni patrikhanesinin muavenet ve tesiratiyle Malatya'ya tayin edildiği alenen söylemiş ve Kürdistan istiklâlini hazırlamaya çalışmıştır. Kürtlerle beraber İngiliz binbaşısının Malatya'ya geleceğini üç aydanberi söylemekte imiş. Bu misal-den dersi ibret alınarak tayinde hiçbir tesirata kapılmamak ve sırf vatanın selâmeti düşünülerek intihap edilmelidir. Kürdistan'a sulhün aktine kadar yerli büyük memur gönderilmemelidir.

Faik Ali Bey, kendilerini burada İngilizlerin tayin ettirdiğini müftehirane söylüyor. Bu fikirde olan valinin ne iş göreceği bedihidir. Umuru devlete müteallik mesailde düşmanların fikrine müracaat izmihlâlimizi mucip olur.

d) Refik Halit, Ali Kemal Beyler, Süleyman Şefik Paşa gibi bimeslek vicdansızları mühim makamlara getirecek sadrazamlar gelirse iş başına gene (msyaybvn) veliahtı saltanat hazretlerinin lâyhalarında teklif buyurdıkları gibi zati akdesi hazreti padişahının mevcudiyeti hiç mesabesinde olan fırkalara iltifat buyurmalarını ve fırka mesailinin fevkinde bir muvazene temin buyurmaları (vkvnbaylvn) zati akdesi padişahî mukarribanının hiçbir tesiri siyasiye kapılmıyacak vatanperver zevattan intihabı milletin ahvalini yakından görek zati humayunlarına raporla arzı malûmat etmek üzere şehzadegândan asker olanların muhtelif mıntakalarda ordu-da hizmetleri elzem görülmektedir. Ve matbuat sansürünün kaldırılması ve zaruri ise tahfiği.

e) Harbiye Nezaretinin Hristiyanların terhisini emretmesiyle gayrimüslimlerin imtiyazatı tezyide başlandı. Bu gibi imtiyazatın müsaadesi nispetinde ref'i.

f) Mütareke aktinde bulunduğumuz hat dahilindeki memaliki Osmaniyenin Garbî Trakya da dahil olduğu halde doğrudan doğruya zatî akdesi hazreti padişahının idaresinde bir şekli müstakilde kalması.

g) Hilâfetin âli Osmanda kalması.

h) Suriye'deki Cemiyeti Arabiye'nin fikrini bildirmiştim. Bugün Suriye hiçbir ecnebi himayesi istemiyor. Ve külliye müstakil kalmak istiyor. Yalnız bitaraf bir hükûmetin müzaheretini arzu olunuyor. Mümkün olursa Mısır da dahil olarak, bütün Arabistanın Şerif idaresinde istiklâli arzu olunuyor. Fakat Arabistan'da ahvali ruhiye ve tebayii kavmiye bence malûm olduğu için bütün Arabistan aksamının Şerif idaresinde bir hükûmet teşkil edebilmelerine ihtimal veremem. ve hürriyet ve müsavvâtı milliyelerinin teminine muvaffakiyet elverdiği nispette Hükûmeti Osmaniye'nin azim bir ekseriyetle rey irtibat kazanacağı muhakkaktır. Binaenaleyh Irak, Suriye, Hicaz ve Ceziretü'lârbîn (Iyrkbsnan) akvamının ayrı ayrı birer hükûmeti arabiye teşkil ederek cümlesinin zatı ahdesi hazreti hilâfetpenahiye suveri münasibe ile merbutiyetini temin ve bir konfederasyon teşkili neticede Hükûmeti Osmaniye'nin Araplarla her suretle uyuşması mümkündür. Osmanlı sancağı da Amerika sancağındaki yıldızlar gibi hükûmetlerin adedince hilâl (tmhly) makamâtı mukaddeseye Halife namına memurlar ve bir miktar Osmanlı askeri ikamesi de kabildir.

j) Bir Ermenistan teşkili zaruridir. Kafkasya'da hükûmetimizce tanınmış Ermeni Cumhuriyeti bizim zararımıza tevsi edilemez. Sulh konferansının ısrarı halinde cüz'i miktarda tashihi hudut kabulünde fedakârlık zaruridir ve (ayrakdknklyzasarvnykyrdvknh) Kafkas bilâ Ermenistan teşekkül edeceğöze Azerbaycan islâm hükûmetinin kuvveti az olarak teşekkülüne muavenet menfaatimiz iktizasındandır. Bunun teşekkülünü ve derecesini tayin hükûmete aittir. Yunanistanın hakkımızdaki muzır siyasetine karşı Bulgaristan ile iyi geçinmek lâzımdır. Bulgarların da bunu arzu edeceklerini zannedirim.

k) Himaye istiklâli muhil olduğundan hiçbir hükûmetin himayesi kabul edilmemelidir. Yalnız ziraat, sanat ve sair fenni ve idari hususatta istiklâlimize hâlel vermemek şartıyla bitaraf bir hükûmetin müzaheretini kabul olunabilir. Suriye Hükûmeti Arabiyesi de bu fikirdedir ve muavenette Ameri-

ka'ya meyyaldir. İstihbarata göre Suriye'de işgal tehlikesine karşı seferberlik yapılması bu fikri teyit eder.

k) Sulh konferansına itimadı umumiye mazhar siyasetten anlar vatanperver zevatın intihabı.

Ordumuzun istikbali :

1) Müfettişler ve şûrayı askerî ihya edilmeli.

m) Emir ve kumanda ve mühim makamat Harbi Umumide tecrübe görmüş muktedir namuskâr kumandanlara tevdi olunmalıdır.

n) Siyasî bir maksatla Enver Paşanın gadrine uğramış muktedir mütekait erkân ve ümera mevcuttur. Bunların miktarı da pek mahduttur. Bunların iadei rütbeleri ve istihdamları münasip olur.

(hhd) Ordudan çıkarılacak kadro fazlası binlerce ümera ve zabitan varken naehil mütekaidinin hizmeti nizamiyeye alınmaması.

o) Zabitanın terfihi hali.

p) Düşmanlarımız mağlûpların tahdidi teslihatına çalışırken kendileri mütemadiyen teslihat yapmakta olduklarından sulh konferansında ahvali dahiliyemiz de nazarı dikkate alınarak hudutlarımıza ve maliyemizin kuvvetine göre teşkilâtı askeriyenin kâfi kuvvette ipkasına çalışılması ve sert mıntakamı kuvvetsiz bırakarak kolayca zabıt maksadiyle General Allenby tarafınaan kolordunun lâğvı talep edilmiş ve bu talep şimdiye kadar is'af edilmemişse de bu fikrin mevcudiyeti kolordumun bütün muamelâtına tesir yapmakta olduğunda bu lâğv meselesinde olduğu gibi bütün ordunun, erkânıharbiyenin bu muzahir devletin maiyetine ve nüfuzuna geçmemesine dikkat olunması. Varidi hatır olan maruzatımdan savap olmayanlar hakkında tenvirim ve bu şifrenin alındığının iş'ar buyurulması müsterhamdır. Harekât 2568 numaralıdır.

**K. O. 13 Kumandanı
Cevdet**

AMASYA MÜLÂKATI DÖRDÜNCÜ PROTOKOLU

1 — Bazı kumandanların tardına ve bir kısım zâbitanın divanîharbe tedvilerine dair sâdır olan iradatı seniye ve evamiri sairenin tashih olunması.

2 — Maltaya nefyedilmiş olanlar hakkında kendi mehakimi aidemizde takibatı kanuniye yapılmak üzere Dersaadet'e celpleri esbabına tevessül,

3 — Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi (Meclisi Mebusana terk olunacaktır).

4 — İzmir'in tahliyesi için hükümeti merkeziye tarafından yeniden protesto yapılması ve icabederse hafi talimat ile ahaliyemitingler akdettirilmesi.

5 — Umum Jandarma Kumandanı, Merkez Kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarının tebdilleri (Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince).

6 — İngiliz Muhipler Cemiyetinin (kapı, kapı dolaşıp) ahaliye kâğıt mühürlettirmelerine mâni olmak.

7 — Ecnebi parasiyle satın alınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin muzır neşriyatına nihayet verilmesi (bilhassa zâbitan ve memurinin bu gibi cemiyetlere intisabeylemelerinin katiyen men'i).

8 — Aydın Kuvayi Milliyesinin takviyesi ve iaşelerinin teshil ve temini (bu husus Harbiye Nezaretince tanzim olunur Donanma Cemiyetinin 400.000 lirasından lüzumu kadar hükümet tarafından bu maksada tahsis kılınabilir).

9 — Harekâtı milliyeye iştirak etmiş memurların umumca sükûnet ve emniyeti tamme husulüne kadar yerlerinden

kaldırılmamaları ve âmali milliyeye muhalif hareket etmelerinden naşı millet tarafından işten el çektirilmiş memurinin yeni memuriyetlere tâyinlerinden evvel sureti hususiyede müdavelei efkâr edilmesi.

10 — *Garbi Trakya muhacirlerinin sevk ve naklinin temini.*

11 — *Uceymi Sadun Paşa ve maiyetinin sureti münasibede ikdarı.*

İmzasız beşinci protokol da sulh konferansına gidebilecek zevatın esamisini ihtiva ediyordu. Maahaza bu hususta hükümet, esasa riayet etmek şartıyla serbest bulunacaktı.

«Uceymi Sadun Paşa Irak'ın kuzeyinde bir aşiret reisi olup, İngilizlerin baskısından kaçarak Diyarbakır'a gelmiş ve Türk millî mücadelesine katılmıştır.»

Ek : 20

Şifre halli
1457 T
40

Erzurum 17.10.1919
Vürudu, 18.10.1919

Amasya'da Fırka 5 Kumandanlığına

C : 14.10.1919 şifreye Heyeti Temsiliyeye :

Siyasi dahiliyemiz hakkındaki esasa kongrelerde hemen aynen tahrir edilmiştir. Erzurum hakkında kat'iyyen bir milis ordusu kabul edilmeyerek mutlaka daimi bir ordu ipkısı ve bu ordunun mevcudu ne olursa olsun mevcut kadroların azaltılmamasıdır. Civar hükümetin daimi orduları bulunması jandarma ve gönüllü bir vaziyet olduğu takdirde memleketin vü's'ati ile mütenasip mevcuda balığ olamaması mutlaka daimi ordunun kuvvetüzzahr olmasına ihtiyaç gösterir. Bundan başka her sene mühim miktarda yirmi yaşındaki gencin oldukça talim ve terbiye görmesi de maarifi umumi-yemiz hesabına bir kârdır, arzeylerim.

*K. O. 15 Kumandanı
Kâzım Karabekir*

1577 T

Erzurum, 18.10.1919

30

Şifreli halli

Gayet Müstaceldir

Amasya'da Fırka 5 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine : Bugünkü telgrafıma zeyildir.

1 — İtilâf Devletleri ya halen veya sulh konferansında şark vilâyetlerindeki ordunun mütarekename ahkâmınca silâh teslim etmelerini istemeleri muhtemeldir. Komşu devletlerden Gürcülerle bilhassa katliamda berdevam bulunan Ermenilerin hudutları, şeraiti âtiyeleri ve terki silâh keyfiyeti ayrıca takrir ve tesbit edilmedikçe daima maruzu tehdit olan halkımızın bir tek silâh bile vermeye müsaade etmiyecekleri bedihidir. Bu hususun ehemmiyetle nazarı dikkate alınmasını arzederim.

2 — Bundan başka memaliki müstahlâsamızda bir hayli Rus mühimmatı vardır. Bunların sevahilde teslimi taahhüt edildiği için haklı olarak istiyorlardı. Halbuki meselâ Erzurum'da bir ambarda mevcut Rus mühimmatı yirmi bin arabalıktır. Binaenaleyh bunların itasına ve vesaiti nakliyeimiz ve ne de paramız kat'iiyen kifayet etmeyeceğinden bu hususta da dikkatli davranılması iktiza eder. Saniyen bunlar harben alınmış esliha olup milletimizin hakkıdır.

3 — Sulh konferansına gidecek murahhasları Bahriye Nazırı Paşa Hazretleri bileceğinden bu bapta tenvir buyurulmaklığımı rica eder; Salih Paşa Hazretlerine tazimatı mahsusamın takdimine lûtfen vesatatlarını istirham eylerim.

K. O. 15 Kumandanı
Kâzım

Şifre halli
Adet
4690

Ankara, 17.10.1919

Gayet aceledir. Zata mahsustur.
Amasya'da Kongre Heyeti Temsiliyesi
Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1 — Siyaseti hariciyemizde istiklâli tam talebiyle hiçbir devletin mandasını kabul etmemek, kapitülasyonların ve gümrük rüsumunu tezyit mecburiyetinin borçlarımızı ödeyemeyeceğimize sebep olacağını irae ve ispat ederek bu haydi kadimden memleketi ahten ve fiilen kurtarmak.

2 — Memleketimizde istilâ hırsı takip etmeyen bir devletin iktisadî ve fennî muavenet ve müzaretini temin etmek, başka devletlerden de mütehassıslar, müşavirler, muallimler celbedebilmek ve bilhassa teşkilâtı bize benzien ve pek küçülmesi itibariyle ricali âliyesi işsiz kalan Avusturya-Macaristan'dan idarei dahiliyede mütehassıslar getirtmek.

3 — Fransa'ya memleketimizdeki menafîi azimeî aşırdı-desi, harsı, gerek daima dost bir vaziyette bulundurulmasının ve bu suretle zaman zaman aleyhimize kaldırılacak olan efkârı umumiyei cihana karşı büyük müdafaacı kazanmak ve erkânıharbiye talebesinin Fransa'ya izamı veya muallim celbi konferansta ordumuzun lehine medar olabilir.

4 — İngiltere'nin Bağdat-İskenderun hattını alacağı istidlâl olunmaktadır. Anadolu'da kalan mütebaki hatların heyeti umumiyesini Türk azaları bulunan muhtelit bir heyetin riyaset ve murakabesinde Fransız şirketlerine tevdi'nin ve hasılatı safiyesinin düyunu umumiyeye tahsisî'nin muvafık olacağı kanaatindeyim.

5 — Kezalik Fransızlar tarafından daha şimdiden kendiliklerinden Adana'nın tahliyesiyle ahalisi Türk olan vilâyetlerin Türklerde kalması fiilen gösterilirse memleketin her ta-

rafında ve hattâ Adana'da Fransız askeri olmadan bile istemeden menafii iktisadiyenin verilebileceği irae ve temin edileceği iblağ edilmelidir. Ve bu suretle Fransızların Adana'da kalmaları için hazırlanmakta ve Yunan'ın Aydın, İtalyan'ın Antalya ve İngiltere'nin Halep ve Musul şehirleri ile bu vilâyetlerin şimalinde yerleşmek tasavvur ve hazırlıkları menedilmiş olacaktır.

6 — *Bilhassa mütarekedenberi takip eyledikleri sakim siyaset ve metbuu mufahhamları zatı hazreti padişahiye eyyamı merasimde ademi ziyaretle ratıbai ubudiyet ve tabiiyeti kat'eylemiş olan patriklerin eski imtiyazdan bahse hakları kalmamıştır. Zaten Rum ahali Makedonya'ya, Ermeni ahali Erivan'daki Ermeni Cumhuriyetine tebdil edilmesi suretiyle Ermeni ve Rumların merkezi sıkleti de memleketimizden kalkmış olacağından Rum ve Ermeni patriklerinin ve buna tebean Bulgar Eksarhının Dersaadet'ten kaldırılması ve sulh muahhadesinde her halde dışarı zarar ve tebcir olacak olan milleti islâmiyeye karşı patrikhanelerin def'i ifsadatiyle memlekeşte sükûnun muhafaza edilebileceği şüphesizdir. Mütareke de islâm ahaliye bu kadar tahakküm ve tahkiratta bulunan ve şımartılmış olan bu Ermeni ve Rumların Bulgaristan ve Yunanistan'da olduğu gibi daima haricin teşvikiyle atide saii fesat olacakları pek muhtemel olduğundan mübadelei arazi ve ahali suretiyle bu meselenin halledilmesinin kan dökülmemek için yegâne çare olduğu konferansta sarahaten gösterilebilmelidir.*

7 — *İdarei hükümette sırf islâm ve Türk ahali düşünülerek idarei hükümet etmek mecburiyetindedir. Akalli kalil kalacak gayrimüslim anasırın zulmü taaddiden masun, hayat ve emval ve hukuk mahfuziyeti kâfidir. Dahilde sükûn ve asayişin takriri için bir jandarmanın kifayetsizliği Anadolu'yu acınacak bir halde bırakmaktadır. Fiilen ıslah ve ikmali için çalışmak zaruridir. Bu da askerliği ikmal etmiş ahaliden gönüllü suretiyle ve fakat ahlâk ve etvari mücerrep ve mazbut olanlardan intihap edilmek şartıyla yapılmalıdır. Bilhassa zabitan hüsnü intihap edilerek faal ve vatanperver bir heyet teş-*

kil olunmalıdır. Alay kumandanlıklarına değerli faal ümera verilmelidir.

8 — *Orduya gelince esaslı bir tensike ihtiyaç olduğundan şeraiti kanuniyesi dahilinde namuslu mütekaidin dahil olarak bir şûrayı askerî teşkil edilmeli ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti de dahil bulunmalıdır. Harp tecrübelerine istinat eden ve esasatta Türk ve İslâm ordusu olması lâzımgelen orduda fırkalara ziraat mütehassısları ve muallimleri konularak ordunun mektep halinde bulundurulması temin edilmeli ve gösterilmelidir.*

9 — *Her şeyden evvel muamelâtı zatiyeye tecrübeli ve kifayetli olan ve... mücerrep zevat tarafından işgal edilerek sicilâtı tetkik ve buna nazaran mevcut zabitan zinde ve vatanperver faal bir hale irca edilmelidir. Son zamanda alınan mütekaidin tekaüde irca edilmeli. Karada kifayetsizliği mücerrep bahriye zabitanı ya sınıfı aslilerine veya başka müteferrik hidemata alınmalıdır. Kadro tespit ve liyakatsiz, ahlâksız olanlar çıkarılmadan evvel yalnız sinninin fazlalığından dolayı olmayanların hemen kadrodan ihraç edilmemesi muvaffıktır.*

10 — *Kolordu, fırka ve alay kumandalıklarını harbî hazırdaki ilmi, ahlâki, faaliyeti mesbuk ve mücerrep zevata tevdi ile şûrayı askerinin tensibinin bihakkin tatbikına harp senelerinde çıkan genç zabitanı terbiye ve tedris ile yükseltmeli ve orduda fikrî inzibat ve terakkinin tealisine imkân verilmelidir. Bütün alaylarca ve muadili bulunan müessesatta divanı haysiyet teşkili mecburi olmalıdır.*

11 — *Dersaadet'te boş oturan zabitan kolordulara gönderilmelidir. Bu suretle kıtaatta istihdam veya tekaüde sevkî bilfiil tecrübe edilerek birçok değerli zabitan iş başına getirilmiş bulunur.*

12 — *Tekaüt edilmiş ve edilecek zabitanın ilim ve ahlâk cihetiyle yüksek ve vatanperverlikleri şevkiyle talip olanlar bilimtihan nahiye müdürlüklerine, mektep hocalıklarına ve muadili birçok memuriyetlere tayin ile iki taraflı istifade edilebilir.*

13 — Bugün kıtaat efradı yekdiğerine tamamiyle karışmıştır. Silâh altındaki askerden çok firarî mevcut olduğundan af iradesi veçhile cezaları affedilmek üzere emsali silâh altında bulunan bilumum firarilerle mazereti zâil olmuş bakayayı silâh altına celbetmeli ve bunların hemen kı'alara yeniden kayıt ve tespitiyle badema herbir firarinin behemehal kendi kıt'asına izamını esas ittihaz etmek ve aramak kat'iyen temin edilmelidir.

14 — Sabık veçhile memaliki Osmaniye üç müfettişliğe taksim ve fırka kumandanlarının da mıntakalarında asayişle memuriyetleri memleketin inzibatı noktai nazarından pek mühimdir.

15 — Vusulünün iş'ar buyurulması.

K. O. 20 Kumandan Vekili
Mahmut

lâmeti icabındandır. Çünkü doğru olduğu içtihadını ilân edenler, itilâf devletlerine düşman ve Almanya dost sayılarak kendilerinden ürkülüyor.

6 — *Millet vekili seçiminin serbestçe geçmesi, aleyhimize vaki olacak itirazların ve müdahalelerin men'i ve tebaa arasında vukuu akla gelebilecek anlaşmazlıkların kaldırılması için lâzım ve vatanın selâmeti için pek lâzımdır. Çünkü müdahalenin vaki olması dedikodulara sebep olmakla beraber, meselâ meşhur ittihatçıların millet vekili seçilmesi itilâf devletlerinin itirazını, hattâ müdahalelerini mucip olabileceği için seçimlerin halk oyuna bırakılması iktiza eder. İsbet de bundadır. Zaten Mebuslar Meclisinde muhalif partilere de lüzum vardır.*

7 — *Taşkınca gösterişler ve yazılardan vazgeçilmesi.*

8 — *Asayiş bozacak hallere meydan verilmemesi ve evvelce köprü atılmak ve adam vurmak gibi vaki olan hareketlerin kendi tensipleriyle yapılmamış olduğunun ilân edilmesi.*

9 — *Hükümetin ne lehinde, ne aleyhinde bir şey yazılmaması.*

Amasya mülâkatı protokollerinden

Askerin siyasetle uğraştığı fikri verilmemeli, hattâ asker siyasetle uğraşmamalı.

1 — İttihatçılığın, İttihat ve Terakki fikrinin memleket-te tekrar uyanması, hattâ bazı alâmetlerin görülmesi siyaset bakımından gayet zararlıdır. Çünkü, bütün itilâf devletleriyle Müslüman olmayan tebea bu düşünce aleyhindedir ve bu halin vatan için felâketi mucip olacağını ve konferansa fena tesir edeceğini mümessiller dil birliği ile beyan etmektedirler. Çevre ve zaman kötü yorumlanmaya ve kötü anlaşıl-maya gayet müsait olduğundan en ufak bir hareket ve halden bi-le kaçınmak lâzımdır.

2 — Hükümetle imillî teşkilât arasında esas noktalarda uyuşma hasıl olmuş ve asla ayrılık ve anlaşmazlık kalmamış-tır. Buna göre, hükümetin mevki ve kuvvetine halel getirecek en küçük müdahaleden uzak durma memleket selâmeti bakımından çok lüzumludur. Şu halde, mevcut kanunların hükümlerine uymayı meslek ittihaz etmiş olan hükümete kar-şı filânın azli filânın tâyini, filânın cezalandırılması gibi is-teklerden vazgeçilmesi gerekir.

3 — İntikam politikası takip etmiyecekleri vaki olan ta-ahhütleri vaki olan taahhütleri iktizasından bulunduğundan vakiyle teşkilâta karşı gelmelerinden dolayı tevkiif edilmiş kimseler varsa, bunların serbest bırakılması ve bunlar ara-sında yasak işler irtikâp etmiş olanlar hakkında savcılıkça yapılacak kanunî kovuşturmaya engel olunmaması iktiza eder.

4 — Tehcir dolayısıyla suç işleyenlerin kanunen cezalan-dırılması adâlet ve siyaset bakımından çok lüzumludur.

5 — Savaşa katılmamızın doğru olup olmadığı hakkında-ki içtihadlara hükümet karışmaz. Fakat katılmanın doğru ol-duğuna dair olan, içtihadın şimdilik gizlenmesi memleket se-

AMASYA MÜLÂKATI TUTANAĞI

20 Ekim 1919'dan 22 Ekim 1919 tarihine kadar Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Üyelerinden Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beyefendiler arasında geçen müzakerelerin tutanağıdır.

Osmanlıların Hükümdarlarına karşı yüz yıllardan beri muhafaza ettikleri kutsal bağ, memleketin uğradığı son felâketler karşısında bir kat daha kuvvetlenmiş olup bütün İslâm âlemi için bu gün de kuvvetli ve kutsal bir dayanak ve biricik sığınak olan İslâm Halifeliği makamı ve Osmanlı Saltanatının devamını ve korunmasını sağlamak gayesiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin asıl hedefi olduğu delilleriyle açıklandıktan sonra genel kongrenin 11 Eylül 1919 tarihli beyannamesi maddelerinin görüşülmesine başlandı.

1 — Beyannamenin birinci maddesinde Osmanlı Devletinin düşünülen ve kabul edilen sınırı Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra, bu sınırın en az bir istek olmak üzere elde edilmesinin temini lüzumu müsterek kabul edildi. Bununla beraber yabancılar tarafından görünüşte Kürtlerin istiklâli maksadı altında yapılmakta olan tezvirlerin önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce bilinmesi uygun görüldü. Halen yabancı işgalinde bulunan bölgelerden Kilikya'yı Fransız ve İngilizlerin Arabistan ile Türkiye arasında bir «Etat tampon» vücuda getirmek maksadiyle anavatandan ayırmak arzusunda bulundukları bahis konusu edildi. Anadolu'nun en koyu Türk çevresi ve en verimli ve zengin bir bölgesi olan bu yerin hiç bir suretle ayrılmasına razı olunmayacağı, Aydın'a gelince bunun da daha

kesin bir öncelikle vatan parçalarından ayrılması imkânsız olduğu esası genellikle kabul edildi. Trakya meselesine gelince, burada da İngiliz ve Fransızların Bulgarlarla Türkler arasında ileride bu iki devletin müştereken hareketlerine engel olmak maksadiyle görünüşte müstakil bir hükümet ve aslında bir sömürge kurmak ve bu halde Doğu Trakya'dan da Midye - Enez hattına kadar olan bölgeyi bizden ayırmak arzusunda olmaları ihtimali öngörüldü. Fakat Edirne'nin ve Meriç sınırının müstakil bir İslâm hükümetine katılmak için dahi olsa hiç bir suretle terkine rıza gösterilmemesi esası müşterek olarak doğru bulundu. Bununla beraber, bütün bu madde kapsamı hakkında teşri'i heyetin vereceği en son karar, tabii uyulacak olandır.

2 — Beyannamenin dördüncü maddesinde Hristiyan unsurlara siyasî egemenlik ve sosyal dengeyi bozacak nitelikte imtiyazlar verilmesinin kabul edilmeyeceğine dair olan paragraf, önemli bir surette görüşüldü. Bu kaydın, istiklâlimizi fiilen sağlamak için elde edilmesi kaçınılmaz bir istek telâki edilmesi ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın istiklâlimizi esaslı bir surette yaralayacağı ileri sürüldü. Gayri müslim unsurların yüz yıllardan beri haiz oldukları bazı imtiyazların, devletin bu günkü âciz ve güç durumunda ilgasının müşkül olduğu da göz önüne alınmıştır. Adı geçen dördüncü maddede bahis konusu olan ve Hristiyan unsurlara fazla imtiyazlar verilmemesine dönük olan gaye, mutlaka elde edilmesi gerekli bir hedef olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber, gerek bu hususta ve gerek hayat hakkımızın müdafaaı içindeki diğer isteklerimize ait hususlarda, millî meclisin reyi ve kararına uyulacaktır.

3 — Beyannamenin yedinci maddesine göre istiklâlimiz tamamen korunmak şartıyla fennî, sınaî ve iktisadî ihtiyacımızın giderilmesi hususu münakaşa edildi. Memleketimize pek çok sermaye dökülecek olan bir devletin malî işlerimiz üzerinde bir murakabe hakkına malik olması zorunlu olacağından kapsam derecesi kestirilemeyen bu murakabe hakkının istiklâlimize ve hakiki millî çıkarlarımıza karar vermeyecek şekilde uzmanlarca esaslı bir surette düşünülerek sınır-

landırılıp tesbit edildikten sonra millî meclise uygun görülecek surette kabulü düşünüldü.

4 — 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının öbür maddeleri de Mebuslar Meclisinin kabulünden geçmek şartıyla esas olarak uygun görüldü.

5 — Bundan sonra Sivas Kongresinin 4 Eylül 1919 tarihli kararlarının teşkilât kısmına ait olan birinci maddesine giren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin durumu ve bundan sonraki şekli ve faaliyet alanı hususu bahis konusu oldu.

Bu maddede millî iradeyi hâkim kılacak olan millî meclisin teşrii ve murakabeye ait haklarına emniyet ve serbestlikle sahip olduktan ve bu emniyet millî meclisce teyit edildikten sonra Cemiyetin şeklinin kongre kararı ile tayin edileceği açıklanmıştır. Burada bahis konusu olan kongrenin şimdiye kadar toplanan Erzurum ve Sivas kongreleri gibi dışarıda ayrı bir kongre halinde olması şart değildir.

Cemiyetin programını kabul eden Millet Vekilleri, cemiyetin nizamnamesinde açıklanmış olan delegeler sayılıp öylece kabul edilerek yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilir.

Millî Meclisin İstanbul'da tamamen emniyet ve serbestlik halinde olarak görev yapabilmesi şarttır. Bunun, bu günkü şartlara göre ne dereceye kadar sağlanabileceği düşünüldü. İstanbul'un yabancı işgali altında bulunması sebebi ile Millet Vekillerinin teşrii görevlerini hakkiyle yerine getirmelerine pek müsait olamayacağı fikri hasıl oldu. Yetmiş savaşında Fransızların Lion'da ve en sonra Almanların Weimar'da yaptıkları gibi, barışın kurulmasına kadar geçici olarak millî meclisin Anadolu'da Hükümetin uygun göreceği başka emin bir yerde toplanması doğru görüldü.

Millî meclisin toplanmasından sonra emniyet ve sağlık derecesi anlaşılacağından tam emniyet görüldüğü takdirde cemiyet temsil heyetinin ilgasiyle mevcut teşkilâtının çalışma hedefinin tayini, yukarıda açıklandığı gibi, kongre yerine geçecek olan özel toplantıda kararlaştırılacaktır.

Millet Vekillerinin seçilmesinde tam serbestlik bulunması lüzumu hükümetçe emir edilmiş olduğundan seçimlerin yapılmasında cemiyet temsil heyetince en küçük bir müdahale olmamaktadır.

Millet Vekilleri arasında İttihat ve Terakkiye mensup ve o devrin kötülüklerine karışmış olan kimseler bulunduğu takdirde, bunların itilâf devletlerince iyi bir nazarla görülmeyeceği tabii olduğundan bu gibi kimselerin Millet Vekili seçilmesine meydan verilmemesi için temsil heyetince uyarma suretinde, uygun şekilde bazı telkinler yapılması uygun olacağı da düşünüldü ve doğru görüldü. Bu hususta kabulü arz olunan tarz, ilişktedir.

Bu tutanak iki nüsha olarak Amasya'da yazıldı ve Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Temsil Heyetinin Sayın Üyeleri arasında teati edildi.

HEYETİ TEMSİLİYENİN GÜNEY ANADOLU'YA TAMİMİ

Mütarekeyi müteakip hükümetimizin Adana vilâyeti ile Antep, Maraş, Urfa livaların tahliye aczinde bulunması bu havalide Fransız ve İngiliz himayesi altında Ermeni işgalini ve tesisini intaç etmiş ve bunlar, mezkûr vilâyet ve livaları Ermenileştirmek maksadiyle bir seneye yakın bir müddet faaliyet göstermiş ve maatessüf ekseriyeti kahire kendilerinde olduğu halde şimdiye kadar bir cemaat teşkilinden mahrum bulunan Türklerin münferiden vukubulan fedakârlıkları müsmir olamamış ve her gün mütecaviz bulunan Ermeniler maksatlarına doğru çalışmakta berdevam bulunmuşlardır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti İstiklâli vatan ve millet ve makamı hilâfeti muhafaza emeli ka'isi ile memleketimiz üzerinde bulunan tekmil İslâmları bir maksat etrafında toplamış ve mütarekenin imzalandığı gün işgalimiz altında kalan haydutlar dahilinde hiç bir kısım vatanın düşmana verilmemesine azmetmiş olduğundan ecnebi işgali altında duçarı mezalim olan Adana vilâyeti ile Maraş, Antep ve Urfa livalarının maruz kaldığı ahvale bigâne kalamıyacağı derkârdır. Binaenaleyh şimdiye kadar vukubulan ecnebi ve ahalii Hıristiyanıye tecavüzatını sür'atle tevkif ve mezkûr havalide bulunan ve ekseriyeti kahriye teşkil eden Müslümanlarla onlara anavatandan her medeni millet gibi tard ve defedebilmek için 20, 13, 3 ve 12. kolordularla mücavir bulunan teşkilâtı milliyenin azami müzaheretine istinaden mezkûr vilâyet ve livaların esaslı bir surette teşkilâtını sür'atle vücade getirmeye ve düşmanların tecavüzatını menetmeye azmetmiştir.

Bu maksatla bu hususta alâkadar addedilen makamat ve teşkilâtın azami muavenetini millet namına rica ederiz.

1 — Şimdiye kadar vukubulan tecavüzatın tarzı bervechizir telhis edilir: A) Fransız ve İngiliz memurini ile Ermeni ko-

mitelerinin ve oralarda bulunan Ermeni unsurunun alenî surette Müslümanların hukukuna tecavüz etmesi. B) Memaliki Osmaniyenin sair yerlerinde mukim Ermeni unsurunun buralara hicretinin teshil ve nüfusunun teksif edilmesi. C) Ecnebi üniforması ile Ermeni Kıtaatının buralara gönderilmesi ve mahallindekiler ile takviye edilmesi. D) Az zaman zarfında ahali İslâmiyenin iktisaden ve her nevi tazyikat ile mahv ve ifnası ve hicrete icbarı. E) Ahali İslâmiye arasına tedricen nifak sokarak ecnebi himayesini kabulde mustar bırakılması.

2 — Havalii mezkûredeki işgal mıntakası üçe taksim olunur: Birinci mıntaka Mersin, İskenderun, Osmaniye, Bahçecik, Develi. Bu mıntaka yirrminci kolordu ile buraya civar Müdafaa Hukuk Cemiyetleri teşkilatına.

İkinci Mıntaka : Develi - Sis - İskenderun (Bu üç mevki hariç) - Kilis - Antep (Bu iki mevki dahil) - Birecik - Samsun - Alsancak (Bu üç mevki hariç) üçüncü kolordu ile buraya civar Müdafaa Hukuk Cemiyeti teşkilâtına ait olacaktır.

Üçüncü mıntaka : Birecik, Samsun, Adıyaman (Bu üç mevki dahil) Fırat nehrinin şarkı (Suric, Urfa ve Haran dahil) 13'üncü kolorduya ait olacaktır.

3 — Alış veriş Müslümanlar arasında yapılacaktır.

4 — Millî Birlik için behemehal birleşilecektir. Bu maksada hıyanet edenler derhal cezalandırılacaktır.

5 — Jandarma, polis gibi zabıta hıdematına, köy ve orman bekçiliğine mümkün mertebe çok Müslüman iştirak edecek, hükümetin icra kuvveti elde tutulmaya çalışılacaktır.

6 — Mesele teşkilâta âmil olan rüesayı iyi muhafaza etmek ve muhalif olanların rüesasını ortadan sessizce kaldırmaktır. Bu iki meseleyi temin için fedakâr adamlar hazırlanmalı ve bunlara bakılmalıdır.

7 — Teşkilâtı milliyenin idaresi behemehal ordu zabitanı ve küçük zabitanının ve büyük hizmet hakkında tecrübeli sair erbabı hamiyetin vücudüne mütevakkıf olup kolordular mıntakalarında vü vasıfta olanları intihap ve tâyin edeceklerdir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi

BİR ODA HİKÂYESİ

Sivas'a geldiğimiz zaman Mustafa Kemal Paşaya, birinci kata çıkınca kongrenin içtimaina mahsus salonun yanındaki oda tahsis edilmişti. Bir müddet sonra bu odanın karşısında, yeni merdivenden çıkınca soldaki daha büyük olan odaya nakletmişti. Ben de İbrahim Süreyya Bey'le Paşa'nın bu odası yanındaki odada yatıyorduk.

Kumandan paşaların Sivas'a davetleri üzerine, Kâzım Karabekir Paşaya da bir oda tahsisi düşünülmüş, bizim oda münasip görülmüş. Doktor Refik Bey bana: «Sizin odayı misafir olarak burada bulunduğu müddetçe Kâzım Karabekir Paşa vereceğiz, siz de aşağı kattaki odada muvakkaten yatarsınız» dedi. Ben de: «Bu emir kimden, senden ise, bu emri vermek selâhiyetini kendinde nasıl buldun?» dedim. Refik Bey (Saydam): «Hayır efendim, size söylemekliğimi Paşa bana emretti. Yoksa ben sizin odalarınıza ne sıfatla karışabilirim?» cevabını verince: «Arkadaşım Süreyya Beyle görüşeyim.» dedim.

Süreyya Beye, Doktorun ifadesini söyledim, görüştük; kararımız şuydu: Bizim, Kâzım Karabekir Paşaya hürmetimiz vardır. Mesele o değildir. Biz burada misafir bulunan Van sabık valisi Haydar Beyi de odamıza aldık, üç kişiyiz. Burada başka odalar var. Üç kişiyi çıkarmaktan ise onlardan birini tahsis etsinler, dedik.

Bu fikrimizde ısrar ettik. Nihayet Mustafa Kemal Paşa: «Peki öyleyse ben çıkarım.» demiş, aşağı katta kahve ocağı boşalttırılarak temizlettirilmiş ve kendisi oraya nakl ile, kendi odasını Kâzım Karabekir Paşaya tahsis suretiyle Kâzım Karabekir Paşayı orada misafir etmiştir.

İçtima bittikten sonra, defaatle odasına çıkması kendisine teklif edildiği halde, Sivas'tan ayrıldığımız güne kadar aşağı kattan yukarıdaki odaya çıkmamıştır.

BİR MANGAL BAŞI SOHBETİ

19 Ekim 1919 gecesi Sivas'ta Mustafa Kemal Paşanın odasında Mazhar Müfit ve Hüsrev Sami Bey ile Mustafa Kemal Paşa sohbet ederken, söz Kâzım Karabekir Paşaya intikal etmiş ve aralarında aşağıdaki konuşma geçmiştir :

Mustafa Kemal Paşa — Kâzım Karabekir Paşa, anlaşılıyor ki, hükümeti darıltmıyalım, İngilizleri kızdırmıyalım, diye saman altında su yürütmek istiyor ve bu suretle sükûnetle çalışalım, meydan okumıyalım demek istiyor. Halbuki ben, canım kadar sevdiğim askerlikten niçin çıkarak milletin arasına girdim? Saman altı, su filân bilmem. Gizli çalışmayı anlamam. Milletimle beraber serbest çalışırım. Şu darılacak, bu kızacak dersek, dâvamız hallolunamaz. Olduğumuz gibi görünelim ve görüldüğümüz gibi olalım. Ben başka türlü çalışmasını bilmem, fikrim yanlış mı? Söyleyiniz bakalım!

Hüsrev Sami Bey — Paşam, fikriniz doğru, fakat ihtiyatı elden bırakmamak da lâzım değil mi?

Mazhar Müfit Bey — Kâzım Karabekir Paşa gizli kalam demiyor, mütecaviz hareketlerden iktinap edelim, diyor zannındayım.

Mustafa Kemal Paşa — Halit Bey meselesinde : «Mutlaka Torul'da saklı kalsın, fırkasının başına geçmesin, Rüştü Beyi fırka kumandanlığına gönderdim.» demesini, hıyaneti sabit olan Trabzon valisi hakkında cereyan eden muhabere-mizi, İstanbul ile kat'ı muhabere kararımıza karşı âdetâ: «Siz hükümet mi kurdunuz?» şeklindeki sözlerini, Rauf Beyin saatlerce bu hususta makine başında Kâzım Karabekir Paşaya kararımıza evet dedirtmek için uğraştığını unuttunuz mu? Mütecaviz hareket ne demek? Hakkımızı, milletin hakkını müdafaa hususunda miskinane davranmak olur mu? Yoksa bilâsebepe şuna buna tecavüz mü ediyorsunuz?

Dostumuz kim, düşmanımız kim?

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

*Bursa'da Franchet D'Esperey'nin mümessili vaziyetinde bulunan Fransız Binbaşısı, bir hafta evvel Fransa'ya mezu-
nen giderken, sizinle beraberiz demişti. Bugün 'nezdime gelen
muavini de resmen bir şey diyememekle beraber; Yunanlıla-
rın, tarafımızdan denize atılması muvafıktır, dedi. Bunların
«taziya tut, tavşana kaç» gibi bir noktai nazar takip etmeleri
de müsteb'at değildir. Vaziyet-i umumiyei siyasiyeye vukuf-
suzluğumuzdan dolayı, bu hususta sabit bir karar ittihazi
mümkün olmuyor. Bu hususta tenvir buyurmanızı istirham
ederim. Yaverliğin 24 numarasıyledir 7.11.35 (1919).*

56. Fırka Komutanı

Miralay

Bekir Sami

DOSTUMUZ YOK

Zata mahsustur :

Sivas, 10.11.1335

Bursa'da 56'ncı Fırka Kumandanı

Bekir Sami Beyefendi'ye

C. 7.11.1335

Bu sıralarda vaziyet-i siyasiye o kadar mütehavvil ve mütebeddildir ki uzun zaman için katî bir esas arzetmek mümkün değildir.

Bizim gördüğümüze göre, bugün İngilizler Teşkilâtı Miliyeden, vahdetimizden son derece mütevahhiştirler. Çünkü, müstakil bir Türkiye İngilizlerin hiç işine gelmez.

Fransızlar, memleketimizden azamî istifade etmek istiyorlar. Bidayette Yunanlıları, bu maksatla başımıza musallat ettiler. Fakat İngilizlerin hâkimiyeti karşısında bunun kâfi olmadığını görerek Adana havalisine yerleştiler. Şimdi de bil'itilâf Urfa, Antep'i işgal ediyorlar. Binaenaleyh biz Fransızlarla, İngilizleri beraber ad ve kabul mecburuz. İtalyanlar kendi zaafılarını bildikleri için, memleketimizin kuvvetlenmesini istemezler. Fakat kuvvetli bir devletin himayesine, müzaheretine girdiğine de arzu eylemezler. Bu sebeple Antalya havalisini elden çıkarmamaya gayret etmektedirler.

Amerikalılar memleketimizi gezdiler, gördüler, her halde lehimizde rapor verdiklerine şüphe yoktur. Yalnız bu menfaatperest hükümetten büyük bir şey beklemek doğru değildir. Binanenaleyh, netice olarak şunu arzedeyim ki, hiç bir tarafı iltizam etmeyeceğimizi, devletimizin istiklâlini temin etmek gayemiz olduğunu açıkça söylemeliyiz. Zatiâlinize Yunanlıları İzmir'den tard edin diyen Fransız, bunun evvelâ siyaseten, sonra bizim için şimdilik maddeten mümkün olmadığını bildiği cihetle hulûs çakarak, teveccüh kazanmak için söylemiştir. Haksız yere Adana'da oturan, Ermenileri başımıza musallat eden, şimdi de Urfa, Antep, Maraş'ı işgal eden bir devlet hiçbir zaman dostumuz değildir.

Bugün dostumuz yoktur, ancak dostumuz vahdet-i miliyemiz, teşkilâtımızdır efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

ANKARA'DA VİLÂYET GAZETESİNİN BİR YAZISI

Bir haftadanberi Ankara'yı teşriflerinize intizar olunan Sivas Müdafaa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesi âzayı kiramı 27 Kânunuevvel 1335 cumartesi günü akşam üzeri merkezi vilâyete muvassalat buyurdular.

Üç gün evvelden başlayan tertibat ve tezahürat, havanın âdeta baharı andıran letafetiyle beraber öyle bir şekil almıştı ki, şehrin herhangi bir tarafınan bakılsa umumî bir düğün veya millî bir bayram şetaret ve inşirahı görülüüyordu.

Kadın erkek bütün halk sokaklara, caddelere dökülmüş, neşeli bir intizar içinde, fevç fevç heyeti muhteremin geleceği cihete koşuyorlardı.

Merkez sancağına tâbi kazalardan, mahalli eşraf ve civardan mürekkep olan, akdemce Ankara'ya gelmiş olan heyeti istikbale, düesayı memurini mülkiye ve ümera ve zabitanı askeriye, ulema, eşref ve mütehayyizanı memleketle beraber Beynam kariyesine kadar istikbale şitaban olmuşlar; Türk-lüğün, ulvî, azim ve imanına, semahat ve iz'anına delâlet eden bir vekar ve heybetle, heyeti muhtereme, müstakbillerin şehre muvasalat ve davetlerinde bilcümle mekâtîp ve mevcut talebe ve talibatı, esnaf heyetleri millî kıyafetleri ve millî oyunları ile bilhassa nazarı dikkat ve takdiri celbeden Ankara delikanlıları ve bütün ahalii memleket tarafından kemali hasretle ve samimiyetle karşılanmışlardır.

Ankara'nın sahaifi tarihiyesi içinde hiçbir vaka, hiçbir hareket tasavvur edemiyoruz ki bugünkü tezahürat ile de biz bu tezahüratın samimiyet ve mekânetini müdafaa-i hukukî milliyenin ruhî teşekkül ve tecellisindeki ulviyette, azim ve hedefindeki kudsiyet ve ciddiyetinde bulunuyoruz. Ve kat'i-yen anlıyoruz ki bu millet artık insanca, asrı hazırın insanlık namına kabul ettiği her türlü hukuka sahip olarak yaşamak, böyle yaşamak, için de seddi rahî âmalı olabilecek meşak ve mehaliki hal ve intihama, ruhi millisinden doğan lâyezad se-

bat ve metanet ile azim ve tevessül etmiştir. Namiyei inkişaf ve taazzuvunu bu azmi kat'iden alan o teşkilâtı milliye ki, milletin öz yüreğinden taşan en asil, en nezih duygular ile beslenerek büyümiş ve teşkilâtı milliye ki, vatanın ve Türklüğün niyazı minnet ve rahası en halis, en müsmir kuvvet ve muhabbetle istihsale azmetmiştir. Bu neticeyi pek yakında idrak ve iktitafa müekkele olan zevatın samimiyet ve ulmiyeti vicdanları karşısında Ankara'lıların elinde ihtiramât ve tazimatı kalbiyesinin en lekesiz âsarını izhar edecektir ve elhak bu emelinde muvaffak olmuştur.

Teşrif byuran heyet; Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle Rauf Bey, Mazhar Müfit ve Hakkı Behiç ve Rüstem beyefendilerden ve maiyetleri erkânı âlisinden ibarettir.

Para meselesi yine bizi sıkmaya başladı. Ekmekçiye bile verecek paramız kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa ile bu ciheti görüşürken bulduğumuz çareleri eskisi gibi kabul etmedi ve yarı geceye kadar hep düşündük ise de para tedariki hususunda bir karar ve neticeye vâsıl olamadık.

Çünkü bakalardan vem üessesattan ödünç bile olsa para almayı Paşaya bir türlü kabul ettiremedim. Ne yapacaktık? Benim bir kürküm vardı, Erzurum'lu Nafiz Beye müracaatla sattırılmasını rica ettim. Nafiz Bey: «Kânunusani içindeyiz, ne giyeceksin?» diye satmamakta ısrar ettiyse de bu ısrar, ne olursa olsun, kulağıma giremezdi. Aç mı kalacaktık? Nihayet onu da sattık. Kimsede satılacak bir şey kalmadı. Paşa ile bu hususta bir çare bulamıyarak: «Hele bakalım sabah olsun, yine düşünüyoruz» sözü ile odalarımıza çekildik. Ankara'ya geldiğimiz zaman hemen bir hafta kadar bizi Belediye iâşe etti. Fakat bu aylarca devam edemezdi. Velhasıl çaresizlik içinde, veyahut para bulmak kabil iken Paşanın, bu bulunan çarelere bir türlü muvafakat etmemesi yüzünden muztarip bir halde idik. Sabah oldu. Gece düşünmekten uyuyamamış olduğumdan, yatağımda istirahat halinde iken kapı vuruldu.

İçeriye giren zat, Müftü efendinin geldiğini söyledi. Eyvah, şimdi Müftü efendiye kahve ısmarlamak lâzım, kahve var amma şeker yok, benim iki parça şekerim var, onu da ma-

sanın gözünde saklamıştım, ya şekerli kahve isterse... Ya sigara da vermek lâzım gelirse... Çünkü şeker çok pahalı idi. Herkes şekerini kendi tedarik edecek, emri verilmişti. Ne ile tedarik edecekti, kimde para vardı ki?

— Paşaya haber veriniz, dedim.

— Paşa size gönderdi. Paşa ileg örüştüler.

— Peki, buyursunlar.

Müftü efendi (Diyanet İşleri Reisi iken vefat eden muhterem Rifat Efendi) odama girdi. Ortadaki yuvarlak ve küçük masanın kenarında bir iskemleye oturdu.

— Müftü efendi, zannıma göre kahve içmezsınız, değil mi?

— Evet, içmem.

— Sigara?

— Onu da kullanmam.

Halbuki Müftü efendi kahve içerdi, fakat biz buna meydan vermemek için sualde bulunduk. Müftü efendi derhal vaziyeti anladı ve «içmem» dedi. Tebessüm ederek :

—Sizin biraz sıkıntıda olduğunuzu öğrendik, az olsa da yardımında bulunmayı vazife bildik.

— Bundan bir şey anlayamadım. (Yatağımın karşısında duran küçük kasayı göstererek) Paramız var, dedim. Halbuki kasa mevcudu 48 kuruştan ibaretti. Müftü efendi bu sözü mü dinlemedi bile. eGldi, cübbesinin altından bir torba çıkardı. İçindeki kâğıt paraları saymaya hazır bulunuyordu.

— Müftü efendi, teşekkür ederiz amma, evvelâ Paşa ile bu hususta bir görüşseniz iyi olur.

— Görüştiüm, kasa Mazhar Müfit Beydedir, ona veriniz! dedi.

— Pek âlâ.

— Müftü Efendi birer birer saymaya ve masanın üzerine koymaya başladı. Yüz, ikiyüz, beşyüzü geçti, nihayet tamam bin lira (kâğıt para) saydı. Ben de yataktan kalkarak paraları aldım ve kasaya koydum.

SİYASİ DURUM TARTIŞMASINDA RAUF BEYİN CEVABI

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine :

1 — Umumi siyasi vaziyet hakkındaki raporu arkadaşlar kemali takdir ve şükranla okudu. Cümleten aynı fikirdeyiz. Dün Harbiye Nâzırı Fevzi Paşa ile görüştüm. İngiliz kıt'aları Kafkas'a çıkmaya başlarsa fiili mukabele zaruri olacağından, evvelce olduğu gibi Hükümet ve milletin ayrı ve gayri bir şekilde kalmaması için Sadrazamı ve Vekiller Heyetini tenvir etmesini ve İngilizlerle açıkça konuşarak istiklâlimizi tasdik eylemek şartıyla Kafkas vaziyetine bizim müessir olabileceğimizi ve Bolşevik cereyanının Kafkas dağları şimalinde durdurulmasının mümkün olacağını anlatmalarını, herhalde İngilizlerin vaziyetlerinin bir an evvel tavazzuh ettirilmesini milletin beklediğini söylemelerini bildirdim. Müşarünileyh tamamen bu görüşte müşterek olup Sadrazam ve arkadaşları nezdinde çalışacaktır. Anadolu'nun takviyesi için müsteşar, zât işleri vesaire gibi mühim askerî makamlarda tasfiyeye umumi olarak taraftar olduğu anlaşılıyor. İsmet Beyin gelişine kadar bir teşebbüste bulunmayacağı hissedilmiştir (*). İsmet Bey buraya gelince hangi makama tayini lâzım geleceğine dair hazırlanmış listeyi göreceğiz.

2 — Fevzi Paşa, 1. ve 15. Kolorduların Bolşeviklere karşı müdafaa maksadiyle seferber edilmesi için İtilâf Devletleri nezdinde teşebbüslerde bulunmaya Vekiller Heyetini teşvik etmektedir efendim.

12 Şubat 1920
Rauf

(*) İsmet (İnönü) Bey bugünlerde Ankara'da bulunuyordu.

SABAHATTİN SELEK

Milli Mücadele

(ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI)

1. KOLORDU KUMANDANI CAFER TAYYAR BEYİN MUSTAFA KEMAL PAŞAYA CEVABI

Merkezi Edirne'de bulunan 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beyin Mustafa Kemal Paşaya yazdığı cevap aşağıda özetlenmiştir :

Bilinen çeşitli sebeplerin tesiri ile İtilâf Devletleri ısrarlarımız karşısında mecbur kalarak tasavvur buyurulduğu üzere esaslı bir fedakârlığı kabul edip, Arap ülkeleri dışında kalan memleketimizi bize terk ve iade ve millî hudutlarımız içinde mülkî tamamiyetimizi tanısalara ve bu esasa göre bir sulh teklif eyliyerek bunu tasdik etseler bile, boğazlara ve Osmanlı Başkenti ile bir kısım Osmanlı topraklarına milletlerarası kontrol koyacakları için bu durumda Türkiye'nin inkişafı ve tabii hayatını temin etmesi ne dereceye kadar mümkündür? Bu mütalâa karşısında Türkiye'nin Bolşeviklerle iş ve hareket birliği ederek emperyalizm siyasetini ve idaresini kökünden yıkmaya ve yeni bir idare tarzı kurmaya çalışması kabul edildiği takdirde siyasî nançların bunu benimsiyeceğini tamamen temin edemem. Bolşevik idare tarzı memleketimizde tatbik edilebilir mi? Ve bunun başarılması ihtimali var mıdır? Muhitimizde içtimaî akidelerin tesirleri olmaksızın yalnız siyasî anlaşmaların memleket adına temin edeceği menfaatler nedir? Bu mühim meselede kat'i karar vermek için herhalde Bolşevikliğin her tarafı ile ve iç yüzü ile anlaşılması lüzumunu takdirinize arz ederim.

1 — Şimdiki hükümetin düşündüğünüz tedbirleri tamamen temin edebilecek bir cür'et göstermesine ihtimal verilemez. Bunu yapabilecek bir kabinenin kurulabileceği ise pek şüphelidir. Bu gibi teşebbüsler meclisin feshine sebep olabilir. O halde mevcut hükümetin bizimle yapılacak sulhü tâcil için İtilâf Devletleri nezdinde, çeşitli yollarla ve sürekli ola-

rak müracaatlarda bulunmasının meclisce takip ve temini ve milletin açık telgraflarla bu hususta müracaat ederek hükümet ve meclisi tazyik altında bulundurması makbul olacaktır. Ayrıca, Dağıstan gibi İslâm hükümetleri ile acele temasa gelerek fikir ve hareket birliği teminine çalışmak ve Gürcü hükümeti ile irtibat kurmaya mani olacak muhitteki muhtelif kuvvetleri (Ermenileri kastediyor) imha etmeyi mühim görmekteyim.

2 — İtilâf devletlerinin yakında sulh şartlarını bize bildirecekleri anlaşılıyor. Bu sulh şartları Türkiye'nin idam hükmü mahiyetinde tecelli ettiği takdirde, Anadolu'nun dahil ve hariçle münasebetini kesmesi ve o zaman hilâfet ve saltanatın tehlikede kaldığını ve bunu kurtarmak ve Türkiye'nin millî hududunu temin etmek için mücadele sahasına atıldığını vemaks adın teminine kadar Anadolu'da bir askerî ordu vücuda getirdiğini ilân eylemesi ve bu suretle hilâfet ve Payitaht hakkında İslâm âleminde hasıl olacak cereyan ve kuvvetlerden dahi istifadenin temin olması mütalâasında bulunduğum maruzdur. 16.2.1920

1. Kolordu Kumandanı
Cafer Tayyar

SİYASİ DURUM TARTIŞMASI İLE İLGİLİ BİR TELGRAF

13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Diyarbakır'dan 17/2 tarihi ile çektiği uzun telgrafında özetle şöyle demektedir :

Kafkas hükümetlerinin Bolşeviklere karşı müdafaa etmesi halinde bizim Şark cephesinde resmî veya gayri resmî yığınak yaparak arkadan oBlşeviklere muvaffakiyetle hizmet etmemizin de imkânı iyi bir tetkike muhtaçtır. Bir defa bu yığnağın ve harekâtın resmî bir surette yapılabileceğine itimat edemiyorum. Padişah ve Halife ve Mebuslar ve Âyan, birçok müesseseler İstanbul'da fırkalar arasında münaferet ve âdetâ husumet mevcut iken, Müttefikler donanması tehdidi altında bulunan İstanbul'da oturacak hiçbir hükümet resmen böyle bir harekette bulunamaz. Mebusların Anadolu'ya nakli, muvakkat hükümet teşkili, dahil ve hariçle alâka kesmek suretiyle böyle bir hareket yapılması varidi hâtır olur. Gerçi Ferit Paşa hükümetini düşürmek için bir ay kadar merkez ile alâka kesildi. Fakat uzun bir devre için bu imkânın kullanılması şüphelidir. Böyle bir hareket millî birlik ile mümkündür. Milletın ruhunda Halife ve Padişaha karşı bir cazibe vardır. Düşünülen husus bundan dolayı mümkün değildir. Bir de Bolşevikliğin nazariyatı, Derebeylik hayatı yaşamakta olan bu muhitte tatbik edilemeyecekse Bolşevik muvaffakiyetini temine matuf harekâta reislerin iştirak etmiyeceğini ve hattâ mani olacaklarını zannediyorum. Bu nokta gayet mühimdir. Yapılacak yığınak ve harekâtın Bolşevik harekâtı ile zaman ve hedef itibariyle tevhid edilmesi de ayrıca lâzımdır. Bunun için aşağıdaki hususların bilinmesi lâzımdır :

a) Bolşeviklerin siyasi gayesi nedir? Garp cephesindeki hükümetlerle sulh yaptıktan sonra Kafkas ve Afgan cihetinde hareketlerine devam edeceklerse, bu hareketin hedefi ne-

dir? Fransa siyasi çevreleri Sovyet Hükümetinin tasdikine taraftarmış. Sovyet hükümeti tasdik olunursa yine Şarkta hareketlerine devam eder mi?

b) Hareket birliği zımında oBlşeviklerle görüşüldü mü? Ve bizden ne istiyorlar? Görecekları yardıma karşı bize yapacakları iyilik nedir?

c) Farz edelim ki Bolşevikler Kafkas seddini yardılar. İngilizleri müstemlekelerinden mahrum ettiler. Bu muvaffakiyetlerini teminden sonra eski Rus istilâcı emellerine kapılarak İskenderun'a kadar inmek ve İstanbul'a hakim olmak fikrine kapılmıyacaklar mı? Ve bir de bu hareketin devamı müddetince, para, silâh ve cepthane ve teçhizat ne suretle tedarik edilecektir?

Müsait fırsat çıkıncaya kadar ehveni şerri intihap ederek büyük devletlerden menfaatlerimize en uygun olanı ile uyuma siyaseti takibini daha makul görüyorum. En münasibinin İngiltere olabileceğini zannederim. Çünkü, belki bu suretle gelecekte bütün İslâmlara menfaatimiz dokunur, belki de en zayıf vaktinde İslâm Birliğini başarmak mümkün olur. Diğer devletlerle de menfaatdar oldukları yerlerde onlara ticarî ve iktisadî menfaatler temini suretiyle iskat mümkün olur zannederim.

13. Kolordu Komutanı
Ahmet Cevdet

RAUF BEY

Mustafa Kemal Paşanın, zaferden hemen sonra Rauf Bey'e verdiği resminde şu satırlar yazılıdır :

«Benim çok muhterem kardeşim ve Türkiye'yi kurtarmakta hakiki muin ve zahîr kardeşim Rauf'a.

M. Kemal»

Mustafa Kemal Paşa, bütün hayatına pek az kimseyi bu derece yanına yaklaştırmış olduğundan bu sözler çok önemlidir.

Rauf Bey ise Atatürk hakkındaki kanaatini şöyle ifade etmiştir :

«Mustafa Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulamazdı. Anadolu'nun tehlikeye düşen yerlerinde, Batıda, Doğuda ve Güneyde başlayan ve bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf millî mukavemet hareketleri Mustafa Kemal Paşa tarafından birleştirilmeseydi, her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi.»

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da biri askerî, diğeri siyasi iki kuvvete dayanmak zorunda idi. Askerlik bakımından Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, siyaset yönünden de Rauf Bey kendisine destek oldular.

1919 Türkiye'sinde Rauf Beyin şöhreti ve itibarı, Mustafa Kemal Paşanın isminden ve rütbesinden ağır basıyordu. Balkan Harbinin Hamidiye kahramanı, 1. Dünya Harbinin Çanakkale kahramanından çok övülmüş ve millete duyurulmuştu. Şu sebeple ki, Balkan Harbinin utandırıcı yenilgisi içinde Bahriye subayı Rauf Beyin yaptığı iş, tek teselli noktası idi. Buna herkes dört elle sarıldı. Halbuki Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusu bütün cephelerde iyi döğüşmüştü. Şan ve şeref peşinde koşan birçok kumandan vardı ve Mustafa Kemal Paşanın sivrilmesini istemiyorlardı.

Ahmet İzzet Paşa kabinesinde bir aya yakın bir zaman Bahriye Nâzırlığı yapan Rauf Bey, Anadolu'ya sabık nâzır olarak gelmişti. Bu sıfatla da, sabık Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşadan çok, ciddiye alınması tabii idi. Hamidiye kahramanı, sabık Bahriye Nâzırı Rauf Bey, bu bakımlardan, askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşaya kuvvet verdi.

Daha İstanbul'da iken, iki arkadaş, memleketin kurtuluş çareleri üzerinde sık sık görüşüyorlardı. Esasta beraberdiler ve birbirlerine güveniyorlardı. Mustafa Kemal Paşanın hemen arkasından Rauf Bey de bu sebeple Anadolu'ya geçti. Osmanlı Delegasyonu Başkanı olarak Mondros Mütarekesini imzalayan Rauf Bey, şimdi bu mütarekenin getirdiği belâ ile mücadele edecekti. Ne gariptir ki, Mondros Mütarekesinden dolayı onu suçlamak kimsenin aklından geçmemişti. Gerçi Sadrazâm Ahmet İzzet Paşa, «Gerek hükümeti merkeziye, gerek murahhas heyeti son dereceye kadar mukavemet etmiş ve nihayet iş, ültimatom derecesine geldiği sırada ip koparılmadan mütareke akdolunabilmiştir» der. Fakat, devletin o sıradaki zor durumu, mütareke şartlarında galipler yararına bu kadar açık kapı bırakılmasını mazur gösteremez. Nitekim, Rauf Bey de işin farkında olduğu için Amiral Calthrope'a, İngiltere'nin imzalanmış anlaşmalara sadık kalıp kalmayacağını tekrar tekrar üç defa sormuştu. İngiliz amiralinin olumlu cevabına belbağlamak, her halde safdillikten başka bir şey olamaz.

Haysiyetli biri insan olan Rauf Beyin, Mondros Mütarekesinin uygulanma şeklini görerek vicdan azabı çektiğinden şüphe etmiyoruz. Memleketin kurtulması uğrındaki hizmetleri, hatasını örtmeye bol bol yeter.

Rauf Bey, Çerkez asıllıdır. Kuvayi Milliye katılan Çerkez ileri gelenlerinin bazılarının bu yola gelmesinde Rauf Beyin tesiri görülür. Milli Mücadele süresinde Kuvayi Milliye liderlerinin en nüfuzlusu olarak kalmıştır. Her çevrede kendisini sevdirmeyi ve saydırmayı biliyordu. Erzurum Kongresi intibalarını anlatan Cevat Dursunoğlu şöyle der :

«Rauf Bey, Kongreye kendisini çok sevdirmişti. Hâl ve tavrı, mütevazılığı, âzalara saygı ve sevgi telkin etmişti.»

Mustafa Kemal Paşa ile zaman zaman fikir ve görüş anlaşmazlıklarına düştükleri oldu. Fakat, ikisi de karşılıklı saygı ve çekinme duygusuyla aralarına kırgınlık sokmayacak şekilde idareli davrandılar. Asıl büyük anlaşmazlık zaferden sonra ortaya çıktı. Bu defa sebepler büyük uçurumlar açmıştı. Düzelmesine imkân yoktu. Ve düzelmedi.

Millî Mücadele, *Sabahattin Selek*'in uzman ve usta kalemiyle, yabancıların açıktan açığa yurdumuza, Anadolu'ya gelip oturma çabasını olanca çıplaklığıyla açıklayarak gözler önüne sermektedir. Halkımız **Millî Mücadele**'nin yaşlı bir imparatorluktan genç bir Cumhuriyet'e geçiş dönemi üzerinde zihinlerde belirmiş binlerce sorunun gerçek ve doğru karşılığını, bugünkü olaylara bağlayarak bulabilecektir.

Bu konuda derinlemesine araştırmalar yapan ve **Anadolu İhtilâli** adlı ünlü eseri hazırlayan Sabahattin Selek, birbirine geçmiş olaylar zincirini bütün ayrıntıları ile ilgi çekici yanlarıyla inceliyor. **Millî Mücadele**'nin *bugüne kadar bilinmeyen ve açıklanmayan yanlarını yorumlayarak sunuyor*. Ve herkesin anlayabileceği bir dille olayları anlatıyor.

ÖRGÜN YAYINEVİ, dünyanın ilk ulusal kurtuluş savaşlarından biri olan **Anadolu Millî Mücadele**'sini Sabahattin Selek gibi usta bir kalemle ve en geniş görünümü, en ince ayrıntısıyla okurlarının ilgi ve beğenisine sunmaktan kıvanç duyar.

ISBN 975-7651-11-7

9 799757 651115